ADATRECHTBUNDELS

XXXVI: BORNEO, Z.-SELEBES, AMBON ENZ.

R 345

ADATRECHTBUNDELS

BEZORGD DOOR DE COMMISSIE VOOR HET ADAT-RECHT EN UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

XXXVI: BORNEO, ZUID-SELEBES, AMBON ENZ.

's-GRAVENHAGE, MARTINUS NIJHOFF, 1933

INHOUD VAN BUNDEL XXXVI. *)

		Blz.
Prof. mr. C. van Vollenhoven		IX
Nationale waardeering, door prof. dr. C. Snouck Hurgronje		XI
Serie L.	BORNEO.	
N°. 62.	Adatvonnissen van Boentok (1925), met register	1
N°. 63.	Magistraatsvonnissen van Boentok betreffende adatrecht (1924, 1925), met register	45
N°. 64.	Beschikkingsrecht bij bantai-vorming onder de Doesoen-Dajaks van Boentok (1925)	74
N°. 65.	Landraadvonnis-Marabahan over bijenboomen (1909)	78
N°. 66.	Grensregeling van beschikkingskringen bij de Boekit-Dajaks (1875), met schetskaartje	86
N°. 67.	Adatregeling der Christen-Maanjan-Dajaks in Boentok (jaar?)	90
N°. 68.	Boeboehans en dorpsrechtspraak in Martapoera en Pleihari en in Oeloe Soengei (1927)	100
N°. 69.	Gegevens over de Dajaks van Martapoera (1930)	103
N°. 70.	Oude gegevens (1855)	106
N°. 71.	Dorpstuchtrecht en dorpsrechtspraak in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (1923)	117
N°. 72.	Volkshoofden en dorpsrechtspraak in Boven-Dajak (1925)	121
N°. 73.	Adatboete, huwelijks- en grondenrecht in Sekadau (jaar?)	128
Serie P.	ZUID-SELEBES.	
N°. 64.	De inlandsche rechtsgemeenschappen in de onderafdeeling Boeloekoemba (1920)	133

*) Zie, voor volledige inhoudsopgave van Adatrechtbundels I—XXX en XXXI—XXXV, resp. bundels XXX en XXXV.

Blz.

N°. 65. De inlandsche rechtsgemeenschappen in de onderafdeeling Bonthain (1920) 155
N°. 66. De inlandsche rechtsgemeenschappen in de onderafdeeling Pangkadjene (1920) 179
N°. 67. Grondenrecht en inheemsche rechtsgemeenschappen in de onderafdeeling Maros (1926) 201
N°. 68. De pangadakang in Bira (1901) 222
N°. 69. Sara-certificaten en tripang-vischvaart-contract uit Makassar (1850—1860) 244
N°. 70. Pandgeving van een armband volgens Makassaarsch adatrecht (± 1840) 250
N°. 71. Adatvonnissen van inheemsche rechtbanken van Gowa en Bonē (1910—1930), met register . . . 252
N°. 72. Jacht en visscherij in Bonē (1931) 276
N°. 73. Gegevens over Soppeng (1909) 278
N°. 74. Oogstfeesten en grondenrecht in Soppengriadja (1932) 287
N°. 75. Adatvonnissen van inheemsche rechtbanken in de afdeeling Parē-Parē (1932) 292
N°. 76. Apanages in Sidēnrēng (1920) 298
N°. 77. Gegevens over Mandar en andere landschappen van Zuid-Selebes, verzameld door dr. J. Mallinckrodt (1928—1929) 303

I. Ethnografische mededeelingen betreffende de Mandarstaten, 303. — II. Losse aanteekeningen betreffende Pambaoeang en Toeboe, 341. — III. Adatrechtelijke gegevens betreffende de banoewa Tandē, 368. — IV. Ethnographica, 371. — V. Aanteekeningen betreffende bestuur, 373. — VI. Rechtspraak, 394. — VII. Grondenrecht, 396. — VIII. Het instituut der apanages in de afdeeling Parē-Parē, 410. — IX. Vischrechten, 415. — X. Huwelijks- en erfrecht, 417. — XI. Standenverdeeling der Wadjosche maatschappij, 423. — XII. Volkshuishouding, 426.

N°. 78. Verwijzingen enz. 430

Serie R. AMBON ENZ.

N°. 75. Gegevens over Ambon (1931) 431
N°. 76. Oeli's in de Molukken (1930) 438

Blz.

N°. 77. Inheemsche groepen-systemen in de Ambonsche Molukken (1929) 445
N°. 78. Aanteekeningen op huwelijksordonnantie—1861, enz. (1929) 460
N°. 79. Gegevens over Boeroe (1928) 463
N°. 80. Gegevens over Gēser, Boela en de Gorong- of Goram-eilanden (1928) 490

Lijst van inlandsche termen 495
Portret van prof. mr. C. van Vollenhoven, tegenover . . . IX
Portret van dr. J. Mallinckrodt, tegenover 303
Schetskaartje van Zuid-Selebes, tegenover 430

C. Van Vechten

Prof. Mr. C. VAN VOLLENHOVEN.

8 MEI 1874—29 APRIL 1933.

Niemand zal dezen bundel zonder diepe ontroering in handen kunnen nemen, den eersten, van welks verschijnen niet meer getuige kan zijn hij, Cornelis van Vollenhoven, aan wiens werkkracht, leiding, bezieling wij de statige reeks banden vol adatrechtgegevens te danken hebben. Stil en zonder eenig vertoon als hij steeds gewoon was zijn verwonderlijk helderen geest en ongelooflijke arbeidskracht in dienst te stellen van de wetenschap, is hij ook van ons heengegaan; en wij blijven wel zéér verlaten achter. Verlaten, maar niet moedeloos; want zouden de talloozen — en daaronder de adatrechtbeoefenaars vooraan — die zoo ontzaglijk véél aan hem te danken hebben, thans den moed doen zinken, en aflaten om in zijn geest voort te bouwen zoo goed en zoo veel als ieder maar kan, zoo zouden zij zich wel hoogst ondankbaar toonen voor het onwaardeerbaar voorrecht, een tijdgenoot te mogen zijn van dezen zoo zeldzamen geleerde, wiens machtige arbeid, die op zooveel duisters daghelder licht geworpen heeft, nooit falen zal dit licht ook te doen schijnen op zooveel, wat nog duister mocht zijn gebleven. Van Vollenhoven's nagedachtenis kan niet beter worden geëerd, dan door met onvermoeiden ijver voort te arbeiden aan de wetenschap, die door hem gegrondvest is. Noodzakelijk is en blijft daarvoor het bijeenbrengen van al die bouwstoffen, welke, in onnoemlijk aantal nog aanwezig in alle streken en oorden van het overzeesch gebied, kunnen bijdragen tot volmaking van het grootsch gebouw, door zijn meesterhand opgetrokken.

Voor de gebruikers van deze bundels kan het overbodig heeten, over Van Vollenhoven's beteekenis voor het adatrecht uit te wijden. Maar de schets, waarmede zijn beeld als met een fijne etsnaald sober, maar scherp en sprekend is geteekend door den bestuursvoorzitter van de adatrechtstichting, zal allen wel van harte welkom zijn. Der redactie van „De Telegraaf", in welks avondblad van 3 Mei j.l. ze is verschenen, zij voor de machtiging tot overneming daarvan onze bijzondere erkentelijkheid betuigd.

Hier moge in het kort even in herinnering worden gebracht, dat op Van Vollenhoven's initiatief in 1909 de „commissie voor het adatrecht" ingesteld, en in 1917 de „adatrechtstichting" in het leven geroepen werd, in het bestuur waarvan gemelde commissie in 1922 werd opgelost (verg. Adatrechtbundels I, blz. 1—15; XVIII, blz.

3—5; XXII, blz. 2 onder nr. 81); dat van commissie en stichtingsbestuur Van Vollenhoven steeds geweest is de bezielde en bezielende secretaris; dat de door commissie en stichting bezorgde Adatrechtbundels, hoevelen daaraan medegewerkt mogen hebben, in wezen als het resultaat van zijn onvermoeiden ijver en voortvarendheid te beschouwen zijn. Van deze bundels zijn de 28e en de 29e (verschenen in 1927 en 1928) bijzonderlijk aan hèm opgedragen; maar alléén ingewijden weten dit, weten, dat die „opdracht" is vervat in de simpele vóór in die bundels opgenomen mededeeling, dat de daarin geplaatste gegevens door een aantal zijner oud-leerlingen verzameld en bewerkt, en op „2 October 1926" — den dag, waarop Van Vollenhoven vóór 25 jaren zijn hoogleeraarsambt aanvaard had — aan het bestuur der adatrechtstichting aangeboden zijn. Slechts aldus was het mogelijk, deze waardevolle, van groote aanhankelijkheid en dankbaren eerbied getuigende — en dan ook met de meeste erkentelijkheid door hem aanvaarde — huldegift den vereerden Meester aan te bieden. Een teekenend trekje van Van Vollenhoven's persoonlijkheid, waarin bescheidenheid en intellectueele kracht om den voorrang dongen.

NATIONALE WAARDEERING

DOOR

Prof. Dr. C. SNOUCK HURGRONJE [1]).

Nu een wassende golf van „nationalisme" over ons land, gelijk over de meeste andere landen, woedt, vraagt men zich onwillekeurig wel eens af, of het geen tijd wordt om, naast de tallooze vereenigingen, die zich met het modewoord „nationaal" tooien, een genootschap tot waardeering van nationale verdiensten op te richten. Dan zou 8 Mei een eereplaats moeten innemen onder de nationale herinneringsdagen, omdat op dien datum 59 jaren geleden een waarlijk groot man in Nederland geboren werd, die ons, helaas ! nu 29 April ontnomen werd.

Een zijner grootste verdiensten voor de vaderlandsche wetenschap is wel, dat hij een nieuw vak van wetenschap, de wetenschap van het adatrecht, in tientallen jaren van onverdroten arbeid heeft geschapen en tot een hoogen graad van ontwikkeling gebracht. In een zijner boeken kent hij de eer der „ontdekking" van het adatrecht aan anderen toe, maar de arbeid dier anderen staat tot den zijnen ongeveer zooals een opervlakkige geologische verkenning van een mijngebied tot de met alle kracht ondernomen en doorgezette ontginning. Men is het bijna vergeten, dat, vóórdat Van Vollenhoven die taak aanvaardde, het inheemsche recht der volken van den Oost-Indischen Archipel door onze juristen en in onze wetgeving beschouwd werd als meerendeels bestaande uit een bonte, weinig beduidende verzameling afwijkingen van het Mohammedaansche recht, waarvan men ten onrechte aannam, dat het in principe door de Indonesische Mohammedanen gerecipieerd was. Hèm is het na zwaren strijd gelukt, de rollen om te keeren, de beteekenis van het, geschreven of ongeschreven, echt-inheemsche recht welhaast algemeen te doen erkennen, en met toenemend succes te strijden tegen de miskenning van dat adatrecht door wetgevers en bestuurders.

„Miskenningen van het adatrecht" is de titel van een der talrijke geschriften, die hij aan dit onderwerp wijdde. Heel wat meer bladzijden dan die vier voordrachten beslaan, zou hij hebben kunnen vullen met een opsomming der miskenningen, waaraan zijn eerlijke, door en door deskundige arbeid van de zijde van een schare van oppervlakkige bestrijders heeft blootgestaan. Merkwaardig was het daarbij, dat de heftigste opponenten, die al dien adatrechtrommel eenvoudig beschouwden als een uit den weg te ruimen belemmering tegen de invoering van Westersche rechtsinstellingen in Indië, juist diegenen waren, die gruwden van het denkbeeld eener geleidelijke

[1]) Uit het dagblad „De Telegraaf" van 3 Mei 1933.

associatie der inheemsche aan de Europeesche wereld ! Tegenover de vaak hatelijke aanvallen dier bestrijders, meestal bewust of onbewust berustend op materialistische beginselen — nu eens verdedigd met een beroep op de schijnervaring van Indische oud-gasten, dan zelfs, God betere het! gecamoufleerd achter de vervalschte vaan van het Kruis — wist Van Vollenhoven zijn kalmte in den regel te bewaren. Bitter werd hij eerst, wanneer hij bij zijn bestrijder een bedenkelijk gebrek aan eerbied voor de waarheid constateerde.

Behalve zijn standaardwerk en zijn talrijke brochures en tijdschriftartikelen over het adatrecht, kwam nagenoeg alle arbeid, die in de 30 jaren na de geboorte van het vak op dit nieuwe gebied verricht werd, onder Van Vollenhoven's leiding tot stand. De „Adatrechtcommissie", onder welker auspiciën tientallen boekdeelen vol materiaal werden verzameld en uitgegeven, was inderdaad Van Vollenhoven's commissie, al stelde hij zich met den bescheiden titel van secretaris tevreden; de „Adatrechtstichting" was zijn stichting. De Pandecten van het Adatrecht en een aanzienlijk aantal adatrecht-dissertaties werden onder zijn toezicht bewerkt. De verdeeling dezer wetenschappelijke nalatenschap zal met veel beleid en piëteit moeten geschieden om te verhoeden, dat kostbare zaken door gebrek aan zorg verloren raken. En toch was deze geheel nieuwe schepping slechts één van de hoofdzaken, die Van Vollenhoven's actieve belangstelling in beslag namen.

Het staats- en administratief recht van de overzeesche deelen des rijks had voor Van Vollenhoven geen geheimen, en hij deed zijn uiterste best om beider ontwikkeling in goede banen te leiden. Op het gebied van het volkenrecht werd zijn gezag zoowel buiten als binnen ons land algemeen erkend. Zijn colleges in al die vakken werden ook om den vorm, waarin hij ze gaf, hoog gewaardeerd en niet minder de goede raad op allerlei levensgebied, dien hij met nooit falende bereidwilligheid aan vele zijner leerlingen placht te geven. Ook overigens vond men hem steeds bereid om functies op zich te nemen, waaraan soms veel werk verbonden was, maar waarvan hij terecht vreesde, dat niet veel terecht zou komen, wanneer anderen ze vervulden. Het Koninklijk Indisch Instituut in Den Haag, het Indisch Genootschap, de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en tal van andere instellingen hebben dat ruimschoots ondervonden. Niets was hem liever dan aan anderen mede te deelen, zonder gerucht, van de stoffelijke en van de overrijke geestelijke gaven, waarover hij beschikte. Geestelijke gaven, niet alleen van wetenschappelijken aard. In weerwil van zijn overstelpende werkzaamheden leefde zijn zeldzaam fijn en teergevoelig hart mede met al degenen, met wie zijn veelzijdig leven hem in vriendelijke aanraking bracht. Bij blijde en droeve gebeurtenissen wist hij steeds met onovertroffen tact het juiste woord te vinden, dat verwarmde of troostte; hij vergat niemand en niets. Een zichtbaar genot was het hem, te kunnen bewonderen: de groote mannen van het ver-

leden, vooral wanneer het Nederlanders betrof, want zonder affiche was Van Vollenhoven in hart en nieren nationaal (ditmaal zonder aanhalingsteekens); degenen, aan wie hij iets dankte voor zijn vorming, van wie hij sommigen met roerende piëteit vereerde; ook tegenover tijdgenooten en jongeren was hij niet karig met echte waardeering.

„Het onbaatzuchtige in recht en staat" was de titel zijner schitterende rectorale rede; onbaatzuchtiger man dan Van Vollenhoven kan men zich nauwelijks denken. Ten onrechte heeft iemand geschreven, dat de regeering Van Vollenhoven tweemaal naar Indië heeft gezonden. Zeer verklaarbare dwaling: het zou geen overdaad geweest zijn, indien de regeering een zóó bij uitstek verdienstelijk geleerde door een wetenschappelijke zending in staat had gesteld, zijn voor wetgeving en bestuur zoo vruchtbare studiën door directe waarneming der maatschappij van overzeesch Nederland te verstevigen. Toen Van Vollenhoven na enkele jaren van werkzaamheid als hoogleeraar de behoefte aan die versteviging gevoelde, verzette zich ook de toestand van 's lands middelen geenszins tegen de verleening van zulk een studie-opdracht. Zij is echter nooit geschied en Van Vollenhoven heeft er niet om gevraagd. De eenige medewerking, die de regeering aan de uitvoering van zijn studiereizen verleende, was het toestaan van het noodige verlof, onder voorwaarde, dat hij de noodige maatregelen nam, om in de waarneming zijner ambtsbezigheden gedurende zijn afwezigheid te voorzien. Op die wijze is het hem gelukt, nu bijna een kwarteeuw geleden een jaar in Oost- en West-Indië door te brengen, en nu onlangs, tegen het begin van hetgeen wij hoopten, dat het laatste decennium zijner academische werkzaamheid zou worden, nog eens een bezoek van eenige maanden te brengen, deels aan vroeger niet bezochte gedeelten van de Oost, deels aan bekende gewesten, waar in 25 jaren groote veranderingen hadden plaats gegrepen, en verder aan Zuid-Afrika, welks gechiedenis hij steeds mede in den kring zijner studiën betrokken had. De schatkist bleef bij dat alles onbezwaard, en Van Vollenhoven klaagde hierover niet, daar hij nu ook de volle vrijheid behield om zijn tijd op de naar zijn eigen inzicht vruchtbaarste wijze te besteden.

Ook verder is het legende, dat de regeering zich beijverd zou hebben om in het belang der overzeesche gewesten van Van Vollenhoven's geniale talenten partij te trekken. De eenige, mij toevallig bekend geworden uitzondering — waarover Van Vollenhoven nooit sprak — bestaat hierin, dat hem ééns de hoogste plaats in de leiding der koloniale zaken is aangeboden.

Toen ik dit veel later vernam, was mijn eerste gedachte: hoe doodjammer, dat hij die taak — die al te vaak is gelegd op de schouders van mannen, wier talent in de functie van hoofdcommies zich ten volle kan ontplooien — niet op zich heeft willen nemen. Bij nader inzien moest ik erkennen, dat zijn negatief besluit berustte

op een juist begrip van de grenzen van zijn physiek weerstandsvermogen. Hij zou zich in enkele maanden doodgewerkt hebben, want een groot aantal hervormingen, die zijn geniale blik als onmisbaar voor de toekomstige ontwikkeling van overzeesch Nederland had leeren erkennen, zouden door hem met ontembare energie ter hand genomen zijn, en te dikwijls had hij het al ondervonden, dat inspanning boven zijn kracht zich ten slotte wreekte door gedwongen perioden van rust. Veel van het schoonste werk van Van Vollenhoven zou ons onthouden gebleven zijn, indien hij niet die zoo verleidelijke gelegenheid om zijn projecten te verwerkelijken had laten voorbijgaan. Maar hij moest het nu dan ook aanzien, dat die hooge zetel werd ingenomen door menschen, die zelfs niet in staat waren om de beteekenis van het werk van VanVollenhoven eenigszins naar waarde te schatten.

In een Arabisch gedicht ter aanprijzing van de studie der geschiedenis heet het, dat de beoefenaar der historie „levens aan zijn leven toevoegt". Van Vollenhoven was ook op dit gebied thuis, en in zijn historischen zin, gepaard met zijn degelijke kennis van classieke en moderne litteratuur en van den Bijbel (deze laatste mede te danken aan zijn studiën op Semietisch gebied) lag voor een deel het geheim zijner zeldzame welsprekendheid, die overigens veredeld werd door de reinheid van zijn gemoed. Maar hij had de geschiedenis niet noodig om levens aan zijn leven toe te voegen. Hij leefde een aantal levens tegelijk door de kracht van het heilige vuur, dat in hem gloeide, dat hem onweerstaanbaar dreef om telkens een nieuw doel te ontdekken, aan welks bereiking hij een zijner vele talenten met de hem eigen onbaatzuchtigheid kon dienstbaar maken. Voor waardeering was hij niet ongevoelig; voor miskenning scheen hij soms wèl ongevoelig te zijn, ofschoon het ondenkbaar is, dat zijn fijnbesnaard gemoed niet zou hebben geleden onder allerlei lompe bejegening. Meermalen heb ik het niet zonder verbazing bijgewoond, dat Van Vollenhoven met een paar voor de hand liggende, rake opmerkingen een tegenstander afdoende buiten gevecht had kunnen stellen, maar dit naliet en met een glimlach afscheid nam. Hij was wel diep er van overtuigd, dat de zegepraal der waarheid het niet moest hebben van zulke kleine, gemakkelijk te behalen overwinningen.

M a g n a e s t v e r i t a s e t p r a e v a l e b i t ! Eens zal de waarheid het winnen! Deze overtuiging heeft Van Vollenhoven gesterkt in den schijnbaar hopeloozen strijd tegen botheid, baatzucht en vooroordeel. Mannen van zijn geestelijke dimensie staan nu eenmaal te hoog boven de middenmaat om door de meerderheid hunner tijdgenooten begrepen te worden. Hij heeft juist genoeg waardeering ondervonden om zijn vertrouwen in de toekomst en daarmede zijn scheppingsdrang te behouden. Ook wij willen voortwerken in de hoop en het vertrouwen, dat een nageslacht met dankbaarheid Van Vollenhoven en zijn werk zal zien zooals zij geweest zijn.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 62.

ADATVONNISSEN VAN BOENTOK (1925).

De commissie dankt dit overzicht van hoofden-beslissingen nog aan wijlen dr. J. Mallinckrodt, van wiens hand ook de opmerkingen zijn. Een dertigtal dergelijke beslissingen is opgenomen in Adatrechtbundel XXVIII, blz. 504—526. De ondervolgende betreffen hoofdzakelijk grondenrecht.

1.

Vrouw Ne Oeran klaagt vrouw Roejoe aan, eischende van haar de waarde van een hoeveelheid ramboetans, door deze bij het huis van eischeresse geplukt, zonder daarvoor toestemming te vragen, terwijl eischeresse niet thuis was. De vruchtboomen zouden aan wijlen Ne Oeran's man hebben toebehoord.

Meerdere getuigen hebben het plukken der vruchten gezien. Gedaagde verklaart: inderdaad heb ik de vruchten geplukt, omdat volgens mijn herinnering de vruchten niet van Ne Oeran zijn, maar van mijn broeder Oedoeh, wijlen den echtgenoot van Ne Oeran. Ik heb daarenboven niet voor mij zelf alleen geplukt, maar ook de kleinkinderen van Ne Oeran hebben medegedaan.

Beslissing:

Eisch afgewezen, aangezien Oedoeh de broeder van Roejoe is en de kleinkinderen van hem ook hebben medegeplukt. Ne Oeran levert rijst en Roejoe een kip voor het vredesmaal (ngaboean).

Opmerkingen:

1. Het staan van een boom op iemands erf geeft hem daarop geen recht, wel heeft daardoor de bewoner, die geacht wordt den boom te verzorgen, recht op een deel der opbrengst als loon voor de verzorging.

2. Uit de stukken blijkt niet, dat de boom vóór het huwelijk van Ne Oeran met Oedoeh door laatstgenoemde geplant was, dat vernam ik later eerst. Het was dus een ten huwelijk medegebracht goed van Oedoeh. De vererving van zulk een goed heeft niet plaats naar de vrouw, maar naar de kinderen, en zoo deze er niet zijn naar de familie van den erflater.

3. De plukkers waren dus de rechthebbenden en eischeresse had

geen aanspraken, behalve die, welke uit de verzorging voortvloeiden. Hetgeen echter niet wegneemt dat de goede vormen geeischt zouden hebben, dat de weduwe in den pluk gekend was geworden.

4. Een en ander handelde onder Lawangan-Dajaks, de rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah.

2.

Koendje klaagt Landin aan, die bij het schoonmaken van zijn tuin Koendje's rotan heeft vernield.

Als getuige treedt op de wakil van het dorpshoofd van Ampah (tevens rechter), die verklaart, dat het rotan van Koendje tusschen de vruchten- en getahboomen van Landin groeit.

Landin erkent een en ander, maar verklaart dat er geen andere wijze was om zijn tuin schoon te maken.

Beslissing:

Landin moet f 30 aan Koendje betalen, die daarmede al zijne rechten op den rotan-tuin verliest, die aan Landin overgaat. Koendje levert de kip en Landin twee katti rijst voor het vredesmaal.

Opmerkingen:

1. Uit dit vonnis blijkt, dat op een bepaald stuk grond meer dan één persoon bezitsrechten kunnen doen gelden. Daaruit kan men mijns inziens opmaken, dat de aanspraken, voortvloeiende uit de occupatie van een stuk grond, geen andere rechten voor den occupant doen ontstaan dan een genotrecht, zij het dan ook een genotrecht van zeer langen duur, nl. van denzelfden duur als de occupatie.

2. De oudste rechthebbende was Landin, die daar ter plaatse een vruchtentuin bezat. Op zekeren dag had Koendje hem vergunning gevraagd rondom dien tuin zijn rotan te mogen planten, welke vergunning verleend was. Later heeft toen Landin tusschen het rotan van Koendje weer zijn getah geplant. Hiertoe had deze geen vergunning gevraagd, maar het was toch klaarblijkelijk niet wederrechtelijk, dat hij dat deed, aangezien over dat feit door Koendje geen bezwaren werden gemaakt. Het wil echter voorkomen dat Landin meer rechten kon geldend maken dan Koendje.

3. Nu er een geschil uit ontstaan is, heeft men daaraan een einde gemaakt door den jongsten rechthebbende, door vergoeding der geleden schade, schadeloos te stellen en den tuin aan den oudsten rechthebbende toe te wijzen. Wij zullen hieronder met vonnissen kennismaken, waarbij een geheel andere gedragslijn gevolgd is. Hier echter hebben wij naastingsrecht van den oudsten rechthebbende.

4. Het geding ging tusschen Lawangan-Dajaks, rechters waren de doprsbestuurderen van Ampah, waarvan er één tevens als getuige optreedt. Het vonnis werd aanvaard, de verschuldigde betalingen hadden dadelijk plaats.

3.

Neren klaagt Loedan aan, als hebbende deze 5 galong rotan in Neren's tuin gesneden.

Loedan erkent een en ander gedaan te hebben op last van zijn vrouw Bantei, wier vader, wijlen Gandit, de eigenaar van den tuin in kwestie zou zijn.

Beslissing:

Aangezien Gandit en Neren broeders zijn en de tuin door hun vader is aangelegd en dus aan beiden vererfd is, waar Gandit reeds gestorven is en dus zijn eenige dochter Bantei in diens rechten is getreden, is de tuin van Neren en Bantei. Waar echter Loedan, toen hij met Bantei huwde, geen kennis heeft gegeven aan Neren, moet hij dezen f 5 betalen, als erkenning van Neren tot zijn schoonvader. Het gesneden rotan wordt gelijkelijk verdeeld, elk der partijen krijgt 2½ galong. Neren levert de kip, Loedan de rijst voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. De klacht, aanvankelijk over rotan ingediend, wordt aangevuld met een zaak handelend over de goede vormen. Men ziet dat zeer vaak gebeuren, vooral als de in het ongelijk gestelde partij ouder is dan de gelijk krijgende. Het is echter niet uitgesloten, dat Neren juist om de goede-vormen-kwestie een aanleiding gezocht heeft om Loedan ter verantwoording te roepen; men ziet toch uiterst zelden, dat men om een fatsoenskwestie alléén een zaak aanhangig maakt.

2. In een onverdeelden boedel treden de kinderen in de rechten van den overleden vader.

3. Bij huwelijk was Bantei verplicht geweest om Neren, den eenigen broeder van haar overleden vader, daarvan kennis te geven. De vraag rijst wie de bruidschat en bijkomende betalingen, door Loedan voldaan, in ontvangst heeft genomen, want Neren was daartoe de adatrechtelijk aangewezen persoon; had hij deze betalingen ontvangen, dan zou hij ook van het huwelijk kennis hebben gedragen.

4. De f 5 worden aangewend om daarmede een bezwering te houden om het sial[1]) van Neren af te wenden, in welken toestand hij gekomen is door de adatstrijdige handelwijze van Loedan. Dit is waarschijnlijk de voornaamste reden, waarom Neren de zaak begonnen is.

5. De zaak handelt onder Lawangan-Dajaks; rechters het dorpsbestuur van Ampah; vonnis aanvaard.

4.

Neren klaagt Djinar aan, als hebbende deze een rotan-tuin van hem tot ladang gemaakt.

Djinar erkent een rotantuin tot ladang te hebben omgewerkt, maar dit was zijn eigen tuin.

Beslissing:

Oospronkelijk was Djinar met Nawer, de zuster van Neren, getrouwd. Nadat deze kinderloos gestorven was, is Djinar nog twee-

---

[1]) Onheil-toestand; zie Mallinckrodt's Adatrecht van Borneo, I blz. 50. — Noot van de commissie.

maal hertrouwd, zonder daarvan aan Neren, den erfgenaam van Nawer, kennis te geven. Waar de tuin staande-huwelijk-verworven goed van Nawer en Djinar was, had deze kennisgeving niet mogen ontbreken. De tuin moet echter geacht worden van Djinar te zijn, aangezien een andere tuin uit de staande huwelijk verworven goederen aan Neren was gekomen. Djinar wordt veroordeeld tot een boete van f 4. De rotan-tuin blijft eigendom van Djinar. Neren levert de kip, Djinar de rijst voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Ook deze zaak draagt het karakter van de onder 3 genoemde, met dit verschil echter dat hier de aanklager geenerlei recht op den geeischten tuin heeft.

2. De staande huwelijk verworven goederen vererven bij kinderloozen voor de helft aan de familie van den afgestorvene, de andere helft aan den langstlevende. De tuin in kwestie was dus van Djinar.

3. De boete is hier lager dan in geval 3; waarschijnlijk is dat een gevolg van het feit, dat de aanklacht betreffende den tuin geheel ongemotiveerd is. Ook in deze zaak is de aanleiding het vergrijp tegen de goede vormen.

4. In geval een weduwnaar trouwt, moet hij hiervan kennis geven aan de familie van zijn overleden vrouw, opdat men aan die zijde op de hoogte zij van het feit, dat de eens door het overleden familielid ten huwelijk verworven goederen, van bezit van den langstlevende tot ten huwelijk medegebracht goed in zijn tweede huwelijk zijn geworden, waardoor de mogelijkheid ontstaat dat de kinderen in tweede huwelijk geboren te zijnen tijd de erven worden en niet de familie van den langstlevende.

5. De zaak ging tusschen Lawangan-Dajaks, het dorpsbestuur van Ampah sprak recht, het vonnis werd aanvaard.

5.

Vrouw Mili alias Ne Ohan klaagt Landin aan, als hebbende deze 60 galong rotan in haar tuin gesneden ter waarde van f 360.

Getuige Toemboe verklaart dat Mili ter plaatse wel gewoond heeft, maar dat hij nimmer gezien heeft dat zij daar rotan geplant heeft, of een tuin verzorgt. Getuige Soewit verklaart evenzoo.

Landin erkent ter plaatse rotan gesneden te hebben, maar zegt dat hij dien tuin geerfd heeft van zijnen vader. Hij heeft daar reeds drie maal eerder gesneden.

Beslissing:

Mili heeft de bedoelde streek reeds lang verlaten, heeft geen getuigen voor plant of verzorging van het rotan; Landin heeft daar naar algemeen bekend is reeds meerdere malen gesneden. De eisch wordt afgewezen, maar omdat Landin de aangenomen zoon van Mili is, moet hij haar f 10 betalen als teeken dezer verwantschap. Landin levert de kip, Mili de rijst voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Ook hier weer een gemaakte zaak om door de behandeling te geraken tot de vaststelling van een vergrijp tegen de goede vormen.

2. Aangenomen kinderen hebben den plicht de adoptief-ouders te onderhouden, wanneer dezen oud geworden zijn. Waarschijnlijk heeft Landin dezen plicht niet vervuld en is daarom de zaak voorgebracht. Dit zal ook de reden zijn van de zooveel hoogere boete dan in de vorige gevallen. Een deel dier boete zal zeer zeker aangewend zijn om daarmede een bezwering te houden, maar de rest komt Mili ten goede, om daarmede gedurende eenigen tijd in haar levensonderhoud te voorzien.

3. Vandaar ook dat in het vonnis gezegd wordt, dat de boete dienstig is als erkenning van Landin dat Mili zijn aangenomen moeder is. Hij heeft daarmede de zedelijke verplichting op zich genomen de verzorgingsplichten niet voor een tweeden keer te verwaarloozen.

4. De zaak handelde onder Lawangan-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Patoeng; vonnis aanvaard.

6.

Vrouw Njatep eischt schadevergoeding, omdat haar moeder, in het vruchtenbosch, toebehoorend aan wijlen Miling, door een springlans getroffen werd, waardoor zij gestorven is. Als zij geen schadevergoeding krijgt zal zij het vruchtboomen-complex aanhouden als het hare.

Toeët, die thans bezitter is van het vruchtboomen-complex, verklaart dat die zaak inderdaad nog niet is bijgelegd — het voorval had dertig jaren geleden plaats — aangezien, nadat een en ander gebeurd was, Njatep's vader een springlans aan de grens van het complex heeft gesteld, waar Toeët's moeder in is geloopen en ook deze aan de bekomen wonden is overleden. Hij acht een berechting niet meer noodig, verzoekt de zaak bij te leggen.

Beslissing:

Toeët betaalt aan Njatep f 6 en een kabaja van rood goed ter vervanging van de verbandkosten en de boete betreffende de overtreding van zijn vader, hij betaalt voorts de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Het adatrecht kent geen verjaring.

2. De eisch van eischeresse, dat zij bij niet betaling der boete zal overgaan tot in bezitneming van den tuin in kwestie vindt zijn oorzaak in den adatrechtelijken regel dat, indien iemand op een stuk grond komt te overlijden, dan wel daar een ongeluk krijgt, hetwelk zijn dood ten gevolge heeft, die grond hem in erfelijk individueel bezit toekomt (tanēh kaoehi)[1]). In de tweede plaats is dit in beslag nemen van goederen bij onwil van de tegenpartij om een

[1]) Zie ook nos. 38 en 41. — Noot van de commissie.

opgelegde boete te voldoen een adatrechtelijk dwangmiddel, om de ten uitvoerlegging af te dwingen.

3. Het schijnt dat hier destijds bloedwraak is toegepast met dat plaatsen van de springlans op de grens van den vruchtenaanplant. Waarschijnlijk is de lans op het voetpad geplaatst dat naar het complex toevoerde. Dat zal ook wel de reden zijn geweest, waarom geen verder gevolg aan de zaak is gegeven, immers de straf was reeds op de overtreding gevolgd.

4. Toch schijnt nog een kleine boete door den vader van Toeët verschuldigd te zijn. Dit zal een gevolg zijn van het feit dat het ongeluk, dat aanleiding van een en ander was, op het terrein van Miling plaats had, waarvoor deze dan aansprakelijk was.

5. De zoon betaalt de boete voor zijn overleden vader, staat zelfs in diens plaats terecht. Conclusie: de dood doet een strafvervolging niet eindigen. Al neemt men aan dat het hier geldt een eisch, die terug te voeren is op een eisch van betaling van een zeker bedrag, te bestrijden uit de nagalaten goederen, dan nog zou — indien er geen erfenis geweest zou zijn — Toeët voor de boete hebben moeten opkomen.

6. Het stuk rood goed is een bestanddeel van de boete op verwonding, en een bijkomende betaling als men bestraft wordt met bloedgeld (b a l i).

7. Het geschil deed zich voor onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters het dorpsbestuur van Beto; vonnis aanvaard.

7.

Empang klaagt Pa Mender aan, dat diens varkens zijn rijstveld hebben vernield.

Pa Mender verklaart dat inderdaad zijn varkens hebben rondgeloopen, maar dat hij niet weet of zij het geweest zijn, die de rijst van Empang hebben opgegeten.

Getuigen, die gezien hebben dat Pa Mender's varkens de schuldigen zijn, kunnen niet worden voorgebracht.

B e s l i s s i n g:

Pa Mender moet 6 borden aan Empang betalen, omdat „waarschijnlijk" zijn varkens de rijst hebben opgegeten. Pa Mender levert de kip, Empang de rijst voor het ngaboean.

O p m e r k i n g e n:

1. Dit vonnis is gewezen op vermoedens, niet op eenig wettig bewijs.

2. Waarschijnlijk mede om die reden is de boete geen schadevergoeding, maar meer een kleine tegemoetkoming in het geleden verlies.

3. Een verzorger van dieren is steeds aansprakelijk voor de schade door zijn dieren aangericht.

4. De zaak ging onder Lawangan-Karau-Dajaks; de rechters waren de dorpshoofden van Ampah en Patoeng; vonnis aanvaard.

8.

Sahoe klaagt Pasar aan, die op zijn beloekar — die hij van wijlen Oelin voor f 5 gekocht heeft — geladangd heeft.

Getuige Bantana, weduwe van Oelin, ontkent den verkoop.

Pasar verklaart vergunning gekregen te hebben van Bantana om het terrein te bewerken, hetgeen Bantana toegeeft.

Beslissing:

Sahoe moet aan Pasar 6 borden betalen, omdat hij dezen valschelijk heeft aangeklaagd. Pasar levert de kip, Sahoe de rijst voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Het verkoopen van het voorkeurrecht op een gewezen bouwveld, mits niet langer dan drie tot vier jaren verlaten, is mogelijk, maar komt zelden voor. Sahoe kan geen getuigen voor den koop bijbrengen; was het waar geweest, dat hij den koop gesloten had, dan zou hij het veld ook in bewerking hebben moeten nemen en daarvan kennis aan het hoofd hebben moeten geven. Dit alles is niet gebeurd en de weduwe van den verkooper ontkent van den koop te weten.

2. Valsche aanklacht is strafbaar, de opgelegde boete wordt aangewend om daarmede een bezwering te doen houden tot afweer van het door de valsche klacht over den beklaagde gekomen sial.

3. Bebouwing van veld, waarop een ander het verdwijnend genotrecht heeft, is geoorloofd na bekomen vergunning van hem, die dat recht heeft.

4. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpshoofden van Ampah en Tampa (partijen waren van deze beide dorpen afkomstig); vonnis aanvaard.

9.

Vrouw Ramah eischt van Marai de waarde van 5 rapoen rotan, door deze bij haar tuin gesneden.

Vrouw Marai erkent het rotan gesneden te hebben, maar zegt dat zij daar recht op heeft.

Beslissing:

Aangezien Ramah en Marai deelgenooten zijn in een onverdeelden boedel, waartoe de tuinen door beiden bewerkt behooren, en het gesneden rotan in kwestie tusschen die beide tuinen in groeit, behoeft Marai het rotan niet te vergoeden, maar mag zij daar verder ook niet gaan snijden zonder mededeeling aan Ramah. Ramah moet aan Marai f 3 betalen wegens valsche aanklacht, zij levert tevens de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. De beide tuinen van Marai en Ramah omringden een stukje woesten grond waarop evenzeer een weinig rotan voorkwam, dat waarschijnlijk van de beide tuinen afkomstig was, waarop dus die beiden het voorkeurrecht van bezitters van buurgrond hadden. De

tuinen waren echter nog niet verdeeld, maar behoorden aan een onverdeelden boedel, waarin beiden de eenige rechthebbenden waren. Van een aanklacht van de eene tegen de andere kon dus geen sprake zijn, waar het geschil over een zoo klein deel der opbrengst ging.

2. Als twee werkelijke bezitters van buurgrond over zulk een kwestie oneenigheid krijgen, wordt in den regel die buurgrond verdeeld en toegewezen aan de buren, natuurlijk met de verplichting van onderhoud.

3. De bepaling dat Marai niet meer op den buurgrond mag snijden, schijnt ook te wijzen op het voornemen om spoedig tot een deeling van den onverdeelden boedel over te gaan.

4. De boete op valsche aanklacht is even hoog als bij zaak 8 (6 borden van 50 cent).

5. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Rodok; beslissing werd aanvaard.

10.

Vrouw Goelai klaagt Radoe aan als zoude deze den tuin van wijlen haar man Aseh, gelegen te Tambak Tampele, als den zijne erkennen.

Twee getuigen die steeds daar gewoond hebben verklaren niets te weten van een tuin van Aseh daar ter plaatse.

Radoe verklaart dat Aseh, zijn broeder, wel te Tambak Tampele gewoond heeft en daar zijn bouwvelden heeft gehad, maar daar nooit een tuin heeft aangelegd. Hij heeft zijn tuin zelf geplant, deze niet van zijn broeder geerfd.

Beslissing:

Goelai moet Radoe f 3 betalen, als boete voor de valsche aanklacht. De tuin wordt toegewezen aan Radoe. Goelai levert de kip, Radoe de rijst voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Goelai kan geen getuigen voor plant of verzorging bijbrengen, waarom haar eisch wordt afgewezen.

2. Aseh heeft wel bouwvelden ter plaatse gehad, maar zijn rechten daarop zijn reeds lang niet meer van kracht; of de tuin op grond, die eens door Aseh bewerkt is geweest, is aangelegd of niet, wordt niet eens nagegaan, wel een bewijs dat het recht op een gewezen bouwveld maar een zeer tijdelijk recht is.

3. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters het dorpsbestuur van Tampa; vonnis aanvaard.

11.

Birip eischt schadevergoeding van Boenji, aangezien deze bij den ladang-aanleg eenige vruchtboomen van hem verbrand heeft.

Boenji erkent een en ander bij ongeluk gedaan te hebben.

Beslissing:

Boenji moet aan Birip f 12 vergoeden voor de geleden schade, zoowel kip als rijst voor het ngaboean komen ten laste van Boenji.

Opmerkingen

1. Boenji had van zijn voorgenomen ladangaanleg kennis gegeven aan Birip, den bezitter van den buurgrond, had echter nagelaten hem mededeeling te doen van het tijdstip van branden, zoodat hij aansprakelijk was voor de geheele schade. Had hij wel kennis gegeven, maar was Birik niet verschenen om hem behulpzaam te zijn bij het bewaken van het vuur, dan zou geen schadevergoeding betaald zijn. Was Birik wel verschenen op de aanzegging en was dan een deel van zijn aanplant verbrand, dan zouden zij gezamenlijk de schade hebben moeten dragen.

2. Niettegenstaande dat, is in dit geval de taxatie laag, de waarde van het verbrande was ongeveer f 18; men heeft waarschijnlijk rekening gehouden met het feit dat Birip zeer vele helpers had gehad, dus van zijn kant wel de noodige zorg heeft gehad voor de bezittingen van anderen; alleen hij had geen kennis gegeven aan Boenji.

3. De kosten van het ngaboean komen geheel voor rekening van Birip. Dit ziet men zeer zelden en is mijns inziens in strijd met de bedoeling van het vredesmaal, dat toch is een maaltijd voor rechters en belangstellenden, waar partijen gezamenlijk de komenden te eten geven als teeken, dat hun geschil geeindigd is. Maaltijden, slechts door één der partijen bekostigd, komen anders alleen voor in geval van echtscheiding, of wanneer aan een der partijen de eed is opgelegd. Dan heeft geen vredesluiting plaats, maar is de maaltijd een teeken van de scheiding of van de beeindiging van het geschil zonder vrede. In dat geval mogen later partijen niet meer bij elkander aan huis komen; dat zou sial verwekken.

4. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; het dorpsbestuur van Ampah trad op als rechter; de beslissing werd aanvaard.

12.

Andjir klaagt Tikih aan, die zijn vrouw geschaakt heeft.

Tikih erkent, is bereid de consequenties te dragen.

Beslissing:

Tikih moet de navolgende betalingen doen:

a. de schakingsboete ten bedrage van 40 reaal (f 80);

b. f 6 als boete om het dorp te reinigen;

c. f 8 scheidingsboete voor de vrouw, te betalen aan den man, een en ander volgens het contract, gesloten toen ze met elkander huwden;

d. f 12 doeit oeloei, gerechtskosten.

Opmerkingen:

1. De schakingsboete bedraagt veertig reaal.

2. De boete tot reiniging van het dorp wordt aangewend tot een maaltijd, waarbij rechters en belangstellenden aanzitten. Deze maaltijd vervangt dien, welke in andere gevallen ngaboean heet. We hebben hier niet te doen met een vredesluiting, maar met een kennisgeving van de beeindiging van het geding; tevens wordt dan

mededeeling gedaan van de scheiding van de voormalige echtelieden.

3. De scheidingsboete moet eigenlijk betaald worden door de vrouw; waar de man echter alle gevolgen op zich heeft genomen is hij met een en ander belast.

4. De scheiding is ter zitting uitgesproken, waaruit blijkt dat men tegen zijn vrouw kan procedeeren zonder eerst te scheiden. Het was ook mogelijk geweest, dat de man zijn vrouw zou hebben teruggenomen, als althans ook de vrouw daarop niets tegen had gehad. In dat geval zou de scheidingsboete niet betaald zijn geworden, maar in plaats daarvan zou een n g a b o e a n gehouden zijn. De schakingsboete zou dan voor den man zijn geweest en in dezelfde rechtspositie hebben verkeerd als ten huwelijk medegebrachte goederen.

5. De gerechtskosten bestaan uit verschillende deelen (zie Koloniale Studiën 1925, deel 2, blz. 158—159).

6. Een en ander handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; alle Lawangan-Karau hoofden zaten als rechters; de betalingen zijn allen gedaan.

13.

Landin klaagt Nerang aan, als zoude deze 20 galong rotan in zijn tuin gesneden hebben, dicht bij zijn ladang.

Getuigen kan geen van beide partijen bijbrengen.

Nerang verklaart het rotan inderdaad gesneden te hebben, maar zegt dat de tuin in kwestie zijn eigendom is.

B e s l i s s i n g:

Nerang moet aan Landin 6 galong rotan betalen. Aangezien er geen bewijzen zijn, dat iemand het rotan geplant of verzorgd heeft, wordt geen uitspraak gedaan wie als bezitter moet worden aangemerkt. Wel staat vast dat de tuin in kwestie vlak bij de ladanghut van Landin staat. Nerang levert de kip en Landin de rijst voor het ngaboean.

O p m e r k i n g e n:

1. Geen van beide partijen kan zijn bezit bewijzen.

2. Aangezien het complex zeer dicht bij het bouwveld van Landin ligt, had, ingeval het rotan wilde rotan was, een verzoek om te mogen snijden van Nerang aan Landin niet mogen ontbreken; immers had dan Landin het voorkeurrecht op dat wilde gewas.

3. De boete beloopt het snijloon, dat verschuldigd is door hem, die met toestemming verzorgde wilde rotan snijdt, nl. een derde van het snijdsel.

4. De vraag rijst of het dorpsbestuur van deze snijpartij heeft afgeweten. Zoo niet, dan zou Nerang een bijkomende boete schuldig zijn geweest ten bedrage van een varken ter reiniging van het dorp (zie Koloniale Studiën 1925, deel 1, blz. 171); had hij wèl mededeeling gedaan aan het dorpsbestuur, dan had, ingeval Landin daar rechten had gehad, die vergunning niet gegeven mogen worden, terwijl als het rotan wilde rotan was geweest, die vergunning wel had

mogen worden gegeven, maar dan had daarvan kennis gegeven moeten worden aan Landin, die dan binnen een bepaalden tijd zijn voorkeurrecht geldend had moeten maken. Had hij dit nagelaten, dan zou Nerang daar straffeloos hebben mogen snijden. Ik vermoed dat van een kennisgeving geen sprake is geweest en dat om een of andere, mij niet bekende, reden het dorpsbestuur de overtreding der voorschriften niet vervolgd heeft.

5. De zaak deed zich voor tusschen Lawangan-Pakoe-Dajaks; de rechters waren het dorpsbestuur van Beto; vonnis werd geaccepteerd.

14.

Ijoet eischt de waarde van sagobladeren en rotan, die door Djaman zonder overleg met hem, in zijn tuin gesneden zijn.

Getuige Ma Manis, oud 70 jaar ongeveer, verklaart dat de oude vruchtboomen van Goebeng, den vader van Ijoet, geweest zijn; dat deze echter gestorven is; dat de jonge vruchtboomen door Goebeng vóór zijn dood tezamen met zijn tweede vrouw Roewoen geplant zijn.

Djaman erkent een en ander, verklaart echter het gesnedene te behooren tot den tuin dien Goebeng, zijn stiefvader, tezamen met zijn moeder Roewoen heeft geplant.

Beslissing:

Het geheele complex, voorzoover jong, wordt verdeeld onder Ijoet en Djaman. Het oude complex valt ten deel aan Langkan, oudsten zoon van wijlen Goebeng. Langkan betaalt rijst en kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Goebeng is tweemaal gehuwd geweest; uit zijn eerste huwelijk kreeg hij Ijoet en Langkan, in tweede huwelijk huwde hij met een weduwe, die reeds een zoon, Djaman, had.

2. De jonge vruchtboomen, rotan en roembia, waren staande het tweede huwelijk verworven goederen en dus waren alle drie kinderen erfgerechtigd.

3. Het oude vruchtboomencomplex was in het tweede huwelijk medegebracht goed en dus waren daarvan alleen de in het eerste huwelijk geboren kinderen erfgenaam.

4. Men verdeelt het terrein in kwestie, nl. den jongen tuin, onder de twistenden, met uitsluiting van Langkan, als erfgenaam; deze krijgt echter het geheele oude complex met uitsluiting van Ijoet.

5. Langkan, hoewel geen eisch voorbrengende, wordt toch in het vonnis bedacht.

6. Over de gesneden producten, onderwerp van den eisch in deze zaak, wordt niet gesproken.

7. De oudste, hoewel geen zaak voorgebracht hebbend, moet voor de kosten van het ngaboean opkomen. Dit is niet een gevolg van het feit, dat hem het waardevolste bestanddeel van de erfenis is toegewezen, maar omdat hij als oudste en dus hoofd van de familie

aansprakelijk is voor den vrede in de familie, als deze verstoord is geworden door familie-aangelegenheden.

8. De zaak handelt tusschen Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah, die tevens belast werden met de verdeeling van den tuin in de, in het vonnis genoemde, deelen. Het vonnis werd aanvaard.

15.

Doegoe klaagt Djinar aan, die in zijn tuin een r i n t i s a n heeft aangelegd en daardoor 300 rotanstengels, aan hem toebehoorende, heeft vernield.

Getuige, het waarnemend dorpshoofd van Ampah, verklaart, dat de oude grensscheiding niet meer te vinden was, dus dat niet meer was na te gaan of de r i n t i s a n op de plaats der vroegere is aangelegd of daarnaast in den tuin van Doegoe, die aan den tuin van Djinar paalt.

Djinar verklaart de r i n t i s a n aangelegd te hebben op de plaats der vroeger bestaan hebbende.

B e s l i s s i n g:

Doegoe en Djinar zijn oom en neef; waar de vroegere rintisan verdwenen is en dus de aanspraken niet kunnen worden vastgesteld, wordt het volgende accoord getroffen: Doegoe krijgt de 300 rotanslingers, doch Djinar behoeft zijn grens niet te verleggen, maar mag zijn nieuwe grens behouden. Doegoe levert de kip, Djinar de rijst voor het ngaboean.

O p m e r k i n g e n:

1. Hij die een tuin heeft, moet deze door grensteekenen omgeven, doet hij dat niet en kunnen dus de aanspraken niet bewezen worden, dan moet hij de consequenties van een en ander zelf dragen. Palen twee tuinen aan elkander, dan zijn de kosten van onderhoud der grenslijnen door beiden gezamenlijk te dragen.

2. In deze zaak zien wij dus dat Doegoe geen bewijs kan aanvoeren voor zijn bezitsrecht op het grensgebied. Waar echter de beide twistenden aan elkander verwant zijn, heeft men het accoord getroffen, waarbij het recht over het grensgebied komt aan Djinar, daar men niet bewijzen kan dat de door hem nieuw aangelegde grenslijn verkeerd loopt. Toch krijgt ook Doegoe een vergoeding in den vorm van het dezen keer gesneden rotan, hoewel hij zijne aanspraken niet kan bewijzen. Waarschijnlijk is een en ander een gevolg daarvan, dat Doegoe de oom van Djinar is en het daarom adatrechtelijk niet behoorlijk is hem geheel ongelijk te geven. Men ziet dergelijke schikkingen ook vaak, indien de in het ongelijk gestelde partij een oud man is en de winnaar jong, al zijn ze geen familie van elkander.

3. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah; het accoord is aangenomen.

16.

Landin klaagt Nerang wederom aan (zie zaak 13), dat deze zijn rotantuin heeft ontvreemd.

Nerang verklaart na de uitspraak in zaak 13 een rintisan te hebben aangelegd met goedvinden van Landin, en daarna den tuin gedurende een jaar verzorgd te hebben, dat hij thans dit rotan gesneden heeft.

Als getuige treedt op het dorpshoofd van Ampah, tevens rechter in deze zaak, die Nerang's verklaringen bevestigt en tevens mededeeling doet dat aan hem, het dorpshoofd, van deze transactie indertijd is kennisgegeven.

Beslissing:

Tuin toegewezen aan Nerang, aangezien hij den tuin, zooals bewezen is, heeft verzorgd en daarvan kennis heeft gegeven aan den voormaligen voorkeurrechtbezitter. Landin krijgt f 30, omdat hij daar in de buurt een ladang heeft en dus een deel der bewaking heeft verricht. Nerang levert de kip, Landin de rijst voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Zaak 13 was de vaststelling van het voorkeurrecht op buurgrond; thans, een jaar later, nadat Nerang met instemming van den voormaligen bezitter van het voorkeurrecht den tuin verzorgd heeft, wordt hem het genotrecht (het is wilde rotan) over dat complex toegewezen.

2. Landin krijgt f 30, d.i. tien procent van de opbrengst van den oogst, als vergoeding in zijn aandeel in de bewaking van het veld. Tenzij men dit moet opvatten als een afkoop van het voorkeurrecht op buurgrond. In verband met de kennisgevingen aan voorkeurrechtbezitter en dorpshoofd komt mij dat echter niet aannemelijk voor, aangezien het hier wilde rotan betreft, waarop Landin maar zeer geringe aanspraken kan doen gelden.

3. Er moet echter de aandacht op gevestigd worden, dat in dit geval geen boete voor valsche aanklacht aan Landin is opgelegd, wat, indien de aanspraken van Nerang absoluut vaststonden, zeker gebeurd had moeten zijn (zie b.v. zaak 9 en 10).

4. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah, waarvan één tevens als getuige in deze zaak is opgetreden; vonnis aanvaard.

17.

Mangkas klaagt Neren aan dat deze zijn rotan heeft gesneden en in zijn tuin een rintisan heeft aangelegd.

Als getuige treedt op het waarnemend dorpshoofd van Beto, dat verklaart, dat hij den tuin bezichtigd heeft en dat inderdaad 3 galong rotan gesneden zijn in den tuin van Mangkas. Hij toont aan, dat van ouds het riviertje de grens tusschen de beide tuinen was.

Als tweede getuige treedt het dorpshoofd van Beto op, dat even-

eens mededeelt, dat de grens tusschen de beide tuinen gevormd wordt door een riviertje; voorts haalt hij als bewijs voor het recht van Mangkas aan, dat de vruchtboomen op het terrein in kwestie door Mangkas' vader daar geplant zijn.

Neren verklaart in zijn eigen tuin gesneden te hebben en legt daarvan een „verklaring" over, die echter als grensomschrijving ook het riviertje noemt.

Beslissing:

Op grond der getuigenverklaringen wordt de tuin toegewezen aan Mangkas, ook de tuin van wijlen zijn vader wordt als bewijs van het recht van den zoon aangenomen. Neren moet aan Mangkas betalen f 7.50, zijnde de waarde van 3 galong rotan. Mangkas levert de kip en Neren de rijst voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Een „verklaring" is een ongezegeld stuk, uitgegeven door het hoofd van plaatselijk bestuur, strekkende tot staving van bezitsrechten op tuinen. In de verklaring worden de grenzen aangegeven en de producten die op het terrein zijn aangeplant. Helaas heeft men die stukken zeer onvolledig gemaakt en zijn de grensomschrijvingen meestal zeer onvolledig, zoodat door deze goedbedoelde stukken de warboel der inlandsche grondrechten nog verhoogd wordt in plaats van deze te verminderen.

2. Bewijs wordt hiermede geleverd door het op het terrein voorkomen van een vruchtboomencomplex, dat van den vader aan Mangkas vererfd is. Daaruit blijkt toch dat de familie van Mangkas reeds vroeger aanspraken op dien grond had.

3. Gedaagde wordt veroordeeld tot betaling van het geleden verlies, dat wil zeggen de helft der eigenlijke waarde; de andere helft wordt in zulke gevallen steeds als snijloon gerekend voor hem, die gesneden heeft.

4. Indien een tuin een riviertje als grens heeft, behoeft men daar natuurlijk geen rintisan aan te leggen. In zulk een stroompje heeft dan de bezitter van den oevergrond het recht, om met uitsluiting van anderen te visschen, voorzoover het riviertje grenst aan het bezit. Is aan elken kant een oeverbezitter, dan hebben ze samen dat recht. In den regel komen ze dan overeen, dat ieder hunner een bepaalden tijd het vischrecht zal uitoefenen, met uitsluiting van den ander.

5. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Beto, twee waarvan tevens als getuige zijn opgetreden. Het vonnis is aanvaard.

18.

Ginan klaagt Boedali aan, als zou deze zijn rijst verbrand hebben, in totaal 150 gaben.

Getuige Kawal verklaart dat inderdaad door vuur, dat klaarblijkelijk van het bouwveld van Boedali kwam, Ginan's rijst verbrand is. Voor zoover hem bekend was er echter slechts ongeveer 30 gaben.

Boedali verklaart, dat niet alleen de rijst van Ginan verbrand is, maar ook zijn eigen rijst. Weliswaar was hij aan het branden van zijn veld, maar hij gelooft niet dat het vuur daarvandaan kwam.

Beslissing:

Boedali moet Ginan de halve waarde van de verbrande rijst betalen, nl. f 7.50, omdat hij kennis gegeven heeft van zijn voornemen tot branden en ook Boedali was verschenen toen gebrand werd. Boedali betaalt de kip en Ginan de rijst voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. In zaak 11 zagen wij, dat laag getaxeerd was in een brandzaak, waarbij geen kennis gegeven was van het branden, maar waar de brander wel goed gewaakt had. Hier wordt slechts de helft van den voorraad vergoed, voorzoover althans door getuigen de hoegrootheid is kunnen worden bewezen. De eisch van Ginan kon deze niet bewijzen.

2. Nadeel op deze wijze toegebracht komt zeer veel voor; meerdere malen gebeurt het dat het vuur oogenschijnlijk gedoofd is, maar dat het eenige dagen later uitslaat op een geheel andere plaats, waar het dan onder bladeren en afval naar toe is gekropen.

3. Gaben is een beschuitblik, dat 10 katti beras inhoudt; vult men deze inhoudsmaat met padi, dan is het gewicht slechts 6,5 katti; het is in deze streken de meest gebruikelijke maat.

4. Het is een gewoonte van de Dajaks om hun rijstvoorraden niet in het dorp te bewaren, maar op de ladang in de ladanghut. In dit geval b.v. was de rijst van oogst tot plant in de hut geweest, wat ook al weer een bewijs is, dat de bewoner na de veldbewerking niet naar zijn woning is teruggekeerd, maar op het bouwveld is blijven wonen. Zaken van dezen aard worden door den gouvernementsrechter niet berecht, aangezien het verlies geleden is door dat men een handeling in strijd met de voorschriften heeft verricht, door nl. zijn rijst niet naar het dorp over te brengen.

5. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren het dorpsbestuur van Ampah. Vonnis aanvaard.

19.

Vrouw Tarat eischt f 50 van Nalan zijnde de prijs van verkochte rotan.

Getuige, het dorpshoofd van Tampa, verklaart dat de schuld aanvankelijk f 70 was, maar dat daarvan door Nalan reeds f 20 betaald is. Nalan erkent, dat hij voor het rotan nog f 50 moet betalen, maar niet aan Tarat, maar aan de gezamenlijke erven in den onverdeelden boedel waartoe de tuin waarin hij gesneden heeft behoort, tot die erven behoort hij zelf ook.

Beslissing:

De f 50 worden in drieën gedeeld, één deel voor Tarat en twee deelen voor Nalan. De tuin wordt aan Nalan toegewezen. Zij levert ook de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Tarat en Nalan blijken de eenige deelgerechtigden te zijn. De andere goederen, die tot de erfenis behoorden, blijken door de andere erven reeds verdeeld te zijn, in den tijd dat Nalan en Tarat elders vertoefden (zij zijn lang afwezig geweest). Alleen deze tuin was het overgeschoten erfgoed.

2. In totaal had Nalan voor f 140 aan rotan gesneden, waarvan hem f 70 als snijloon toekwam, de rest kwam aan Tarat (gaat men echter aan het rekenen dan zou men zeggen, dat dit het aandeel van beide rechthebbenden zou zijn en Tarat dus slechts op f 35 recht kan doen gelden).

3. Dat Nalan zoo karig bedeeld wordt, is een gevolg daarvan, dat hij maar tijdelijk in het dorp verblijft en na de rotansnit weer naar het dorp van zijn vrouw, Tamiang Lajang, terugkeert. Hij wordt dus slechts voor dezen keer als deelgerechtigde in den tuin beschouwd, daarna is hij niet meer deelgerechtigd. Hij krijgt trouwens ook ditmaal reeds iets minder dan hem toekomt.

4. Het is waarschijnlijk de bedoeling van Tarat met haar aanklacht geweest, dat deze kwestie door de hoofden zou worden uitgemaakt.

5. Het geval deed zich voor onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Patoeng; het vonnis is aanvaard.

20.

Kadoe klaagt Soewit aan die zich haar tuin heeft toegeeigend.

Getuige Hepan verklaart, dat hem indertijd door Koea, den vader van Kadoe, verboden is om op het terrein in kwestie een ladang aan te leggen, omdat Koea daar een tuin had.

Soewit legt een „verklaring" over, waaruit moet blijken dat de tuin in kwestie van hem is.

Beslissing:

De tuin van Soewit zal gemeten worden, de „verklaring" zal daarbij als grondslag gelden; wat daar binnen valt is van Soewit, de rest is Kadoe's tuin.

Opmerkingen:

1. In deze zaak gaat men voor het te leveren bewijs uit van de „verklaring", zonder dat klaarblijkelijk waarde wordt gehecht aan de getuigeverklaring (zie ook zaak 11).

2. Het vonnis houdt slechts een meting in, een vredesmaal schijnt in dit geval niet noodzakelijk te zijn, is althans niet opgelegd.

3. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Rodok; men verklaarde in de resultaten der meting te zullen berusten.

4. Het is waarschijnlijk dat daarom nog geen vredesmaal is gelast en dat dit eerst zal plaatshebben na de opmeting. Eerst dàn toch kan mededeeling gedaan worden aan belangstellenden, hoe of in het vervolg de grens loopen zal en wiens bezit de tuin is.

21.

Rangkat klaagt Matnoer aan als zoude deze in zijn tuin gesneden hebben.

Getuige Sindi verklaarde dat, voorzoover het rotan groeide in kreupelhout, deze van Matnoer was; Rangkat's tuin is in hooger bosch aangelegd.

Matnoer verklaart eigen rotan gesneden te hebben.

Beslissing:

Het gesneden rotan wordt in drieën verdeeld, twee deelen voor Matnoer en één deel voor Rangkat. De tuin wordt in twee deelen verdeeld, één voor elk. Wie echter den geheelen tuin wenscht te hebben, moet f 10 aan den ander betalen.

Opmerkingen:

1. Uit de stukken blijkt niet, wat ik later hoorde, dat beide lieden gezamenlijk geplant hadden en dat daarbij Matnoer het kreupelboschterrein bewerkt had.
2. In den oogst kreeg Matnoer een grooter aandeel, omdat hij het snijwerk verricht had.
3. De tuin wordt in twee gelijke deelen verdeeld; wie het recht van naasting in de eerste plaats heeft, wordt in het vonnis niet gemeld.
4. Rangkat betaalt de tien gulden, die Matnoer ontvangt.
5. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Beto; het vonnis werd aanvaard.

22.

Vrouw Renji eischt van Kilat een deel in de opbrengst van den verkoop van een geit, aangezien deze tot den onverdeelden boedel van haar vader behoort. Waarde f 17.

Getuige vrouw Geleng verklaart, dat de geit inderdaad voor een deel tot den boedel behoort, immers Renji's vader had slechts bokken, Kilat alleen geiten. Een dier geiten is toen gedekt door een bok van Renji's vader. De geit wierp twee jongen, waarvan er één bij de geboorte stierf, de andere is de geit in kwestie.

Kilat verklaart een en ander voor juist, maar beweert dat de gestorven geit het aandeel van Renji's vader was, zoodat de nog levende zijn eigendom was en hij dus het recht van verkoop had.

Beslissing:

Kilat moet aan Renji f 4,25 betalen als aandeel in de geit en f 1 voor terugbetaling der door Renji betaalde proceskosten. Kilat levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Wij hebben hier een geval van deelwinning van vee, waarbij zooals gewoonlijk de afspraak was, dat van twee jongen elk er één zou krijgen. In dit geval echter stierf één der jongen bij de geboorte. In zulk een geval schijnt dan de gedupeerde partij recht te hebben

op een vierde der waarde van het overlevende dier. Het kan echter ook zijn, dat het gestorven dier niet wordt medegerekend, maar dat de helft der waarde als verzorgings-geld gerekend wordt en alleen het resteerende wordt verdeeld onder de beide rechthebbenden. In elk geval schijnt het uitgesloten te zijn, dat in zoo'n geval de eene partij zegt: het dood geboren dier is het aandeel van mijn compagnon, het overlevende dier is mijn eigendom.

2. De terugbetaling van de door de winnende partij betaalde gerechtskosten door den verliezer, berust niet op de adat. De regel toch is, dat de betaalde gerechtskosten niet terug te eischen zijn.

3. De zaak speelt zich af onder Lawangan-Kaurau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah. Het vonnis werd aanvaard.

23.

Oengke klaagt Abat aan en eischt schadevergoeding, omdat Abat bij het ladangbranden zijn tuin medeverbrand heeft.

Getuige Bagoe, kapala bantai, verklaart dat Abat zonder vergunning van het bantaibestuur en zonder vergunning of kennisgeving aan zijn buren gebrand heeft.

Abat ontkent gebrand te hebben, de bewijzen in den vorm van zijn bewerkt veld zijn er echter.

Beslissing:

Omdat Abat geen kennis heeft gegeven aan het dorpsbestuur, dat hij branden wilde, en evenmin terzake zijn buren heeft ingelicht, moet hij de waarde van den tuin (f 34) vergoeden en tevens een varken ter waarde van f 5 leveren, omdat hij het dorpsbestuur geen kennis van zijn voornemen heeft gegeven. Oengke levert de kip voor het vredesmaal.

Opmerkingen:

1. Vergelijk zaken 11 en 18; hier moet de volle waarde vergoed worden, omdat noch aan de buren, noch aan het dorpsbestuur kennis is gegeven; in dit geval had het bantaibestuur kennis moeten krijgen.

2. In verband met deze passeering van het bantaibestuur wordt hem een bijkomende boete van een groot varken opgelegd, dat voor een feestmaaltijd moet worden aangewend (zie zaak 13, opmerking 4).

3. De zaak speelt onder Maänjan-Sioeng-Dajaks, die een bantai bewonen (voor bantai's zie Kol. Tijdschrift 1926, blz. 71) [1]) op het gebied van kampong Ampah. De rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah, geen der bantaibestuurders had zitting. Dit lijkt mij een bewijs dat, moge het zijn dat zeer groote bevoegdheden op de bantaibewoners zijn overgedragen, in het gevoelen dier bantaibewoners toch het dorpsbestuur van de aanvankelijk beschikkingsgerechtigde gemeenschap eenig gezag blijft hebben. Men zou anders toch wel het bantaibestuur hebben aangezocht om de zaak te be-

[1]) Verg. ook deze serie, no. 64. — Noot van de commissie.

slissen, hetgeen in gewone zaken ook in den regel gebeurt; bij grondzaken wendt men zich echter vaak tot het bestuur van den gewezen beschikkingskring, voor groote zaken van anderen aard gaat men meestal naar de eigen hoofden in de oervestiging der bantai-bewoners. Het vonnis werd aanvaard, de betalingen hadden plaats.

24.

Halin eischt f 50 schadevergoeding van zijn zuster Dis, die een rotantuin verkocht heeft, die tot den boedel van hun ouders zou behooren.

Getuige Roepa verklaart, dat de tuin niet tot den boedel behoort, maar door Dis met wijlen haar man geplant is.

Dis verklaart, dat zij den tuin met wijlen haar man geplant heeft en dus gerechtigd is tot verkoopen.

Beslissing:

De eisch wordt afgewezen, maar Dis moet een boete van f 3 (genring limoe) betalen aan haar broeder, omdat ze zonder mededeeling te doen aan haar broeder den tuin vervreemd heeft. Dis levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Het huwelijk van Dis is kinderloos gebleven, dus als zij niet hertrouwt, is Halin haar erfgenaam. Wil nu Dis deelen van haar bezit vervreemden, dan moet zij dit haren broeder mededeelen.
2. De eigenlijke zaak is dus ook hier een geval van met de goede vormen strijdige handelingen (zie zaken 3 en 4).
3. In zekeren zin staat dus de weduwe zonder kinderen vermogensrechtelijk onder toezicht van hare familie (erven).
4. De boete genring limoe komt ten goede aan den broeder, die daarvoor echter geen bezwering hoeft te houden, zooals in de vorige zaken van dien aard; hij schijnt dus niet in sial-toestand te zijn gekomen.
5. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah; het vonnis werd aanvaard.

25.

Vrouw Aneh klaagt vrouw Koenrah aan als zoude deze zich haar tuin willen toeëigenen (het feit is nog niet geschied).

Getuige Boengah zegt, dat de grens tusschen de beide tuinen de oude weg naar Moeroeng Bawan is.

Vrouw Koenrah verklaart, geen poging te hebben willen doen om zich den tuin van Aneh toe te eigenen, erkent dat de oude weg inderdaad de grens is.

Beslissing:

De rechters zetten de grens langs den ouden weg uit. Aneh betaalt de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Er heeft geen delict plaats gehad, er heerscht slechts verschil

van meening over den loop der grens; waarschijnlijk konden de beide vrouwen het niet eens worden over den loop van den vervallen weg en besloten toen de zaak voor te leggen aan de hoofden om van hen de vaststelling te verkrijgen.

2. Er worden geen boeten opgelegd, de rechters stellen slechts de grens vast; een vredesmaal moet echter gehouden worden om dan natuurlijk de juiste grens aan het publiek mede te deelen (zie echter ook zaak 20).

3. De geheele rechtbank vormde de commissie, die de grens zou uitzetten, kosten waren daaraan niet verbonden. Dit is wel het geval, wanneer men aan een vertegenwoordiger van het dorpsbestuur verzoekt om den omvang van een gepleegd delict na te gaan. Men moet dan één of twee leden verzoeken zich in commissie te begeven en betaalt daarvoor aan elk f 1.

4. Klaarblijkelijk hadden partijen sinds het verval van den ouden weg niet de moeite genomen een r i n t i s a n aan te leggen.

5. De zaak deed zich voor onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah; vonnis aanvaard.

26.

Vrouw Oedeng eischt haar gong terug die door Oedal aan Pa Sanran is beleend. Het geval is van algemeene bekendheid.

Oedal erkent, zonder kennisgeving de gong te hebben beleend, omdat Oedeng den boedel van wijlen Oedal's schoonouders, de ouders van Oedeng, niet heeft willen verdeelen met haar zuster, Oedal's vrouw.

B e s l i s s i n g:

Oedal moet de gong onverwijld inlossen en teruggeven aan Oedeng; de goederen die Oedeng nog van den boedel van haren vader bezit en die ongeveer een zelfde waarde hebben als de gong, moet zij aan haar zuster, de vrouw van Oedal, geven als haar aandeel in de erfenis. Oedal levert de kip voor het ngaboean.

O p m e r k i n g e n:

1. Oedeng wil den boedel van haar ouders niet verdeelen met haar zuster, waarop de man van haar zuster deze verdeeling afdwingt door een delict te plegen ten nadeele van Oedeng, met goederen tot den boedel behoorende. Hij dwingt zoodoende de hoofden de verdeeling te gelasten.

2. Oedal treedt hier in rechten op voor zijne vrouw, hetgeen echter niet noodzakelijk is. De vrouw kan in rechten ook voor zich zelve optreden. In het vonnis wordt geen rekening met Oedal gehouden, maar het goed toegewezen aan de vrouw. Een en ander is een gevolg van de rechtspositie waarin dat goed zal verkeeren. Werd het aan Oedal toegewezen, dan zou het staande huwelijk verkregen goed zijn, thans zijn het erfstukken van zijn vrouw, die gerekend moeten worden te zijn ten huwelijk medegebracht goed.

In geval van vererving is dat van belang, tenminste als er geen kinderen uit het huwelijk geboren zijn.

3. De verdeeling doet eenigszins zonderling aan. Waarom de gong, die Oedal zich reeds had toegeeigend, weer aan Oedeng moet worden teruggegeven, en de gelijkwaardige goederen, die Oedeng nog in handen heeft, aan haar zuster moeten worden afgestaan, is mij niet recht duidelijk; er zal echter wel een reden voor zijn.

4. Het afdwingen van de zaak door de dan toch eigenlijk onrechtmatige handeling van Oedal wordt niet bestraft, zelfs niet met een bijkomende boete. Het schijnt dus dat een dergelijke handeling in zulk een geval geoorloofd is. Het is een soort van eigen rechting.

5. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Patoeng; het vonnis werd aanvaard.

27.

Joejoe klaagt Oewit aan die bij het ladangbranden drie bijenboomen van Joejoe verbrand heeft.

Getuige Benjemin verklaart het verbranden voor juist.

Oewit zegt dat het verbranden inderdaad juist is, maar dat de boomen niet van Joejoe alleen zijn, maar door hen beiden gemeenschappelijk worden bezeten, zijnde een erflating van een overleden gezamenlijk familielid.

Als tegeneisch stelt hij een eisch tot teruggave van twee beloekar van hem, die in de „verklaring" van Joejoe vallen.

Beslissing:

De eisch der bijenboomen zoowel als die der beloekar wordt afgewezen, Joejoe levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. De ladang was gebrand nadat aan Joejoe van het tijdstip van branden mededeeling was gedaan; deze was echter niet verschenen, om mede te waken, zoodat hij voor de geheele schade zelf aansprakelijk is (zie zaak 11, 18 en 23).

2. Een beloekar van eenigen ouderdom is teruggevallen tot den beschikkingskring, dus is niet opeischbaar.

3. Over het al dan niet tot een onverdeelden boedel behooren der bijenboomen wordt niet gesproken, omdat van een vergoeding geen sprake kan zijn.

4. Het is een fout der „verklaringen", dat daarbij geen rekening wordt gehouden met de veranderingen, die in den toestand van het omschreven terrein plaats hebben. Indien men toch indertijd daar een rotantuin gehad heeft en dien later heeft omgezet in een bouwveld, dan is men, zoodra het hout daar weer eenigszins is opgeschoten, zijn recht kwijt. De bevolking echter denkt, dat, als ze eenmaal een „verklaring" hebben, de grond hun eigendom is (in onzen zin van het woord). Dit is onjuist, het bezitsrecht op een tuin slaat slechts op het geplante, niet op den grond, is deze weer teruggekeerd tot den staat van woestheid, dan is het persoonlijk recht vervallen.

Hoewel de bevolking dien adatregel zeer goed kent, zien wij toch steeds weer dat zij denken met een „verklaring" een hooger recht op den grond te hebben verworven, hetgeen dan naturulijk tot teleurstellingen voert, zoowel voor den gouvernementsrechter als voor de hoofden.

5. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de hoofden van Ampah; het vonnis werd aanvaard.

28.

Oeteng klaag Kiëng aan, dat deze rotan in zijn, eischers, tuin gesneden zou hebben.

Getuige Rehet verklaart dat het rotan geplant is door Maning, den vader van Kiëng, in den tijd dat deze nog gehuwd was met Sinan, de zuster van Oenteng.

Kiëng verklaart dat hij in den tuin van wijlen zijn vader gesneden heeft.

Beslissing:

De tuin wordt toegewezen aan Kiëng, maar deze moet tien gulden aan Oenteng betalen om te toonen, dat hij dezen nog als oom erkent.

Opmerkingen:

1. Kiëng was in zijn recht, want had den tuin van zijn vader en moeder bewerkt, die aan hem als eenig kind vererfd was.

2. Oenteng krijgt een aandeel toegewezen in deze snit, maar moet daarvan een maaltijd betalen, om de nog bestaande verwantschap te toonen. Ook dit is weer een boete, die meer een schadevergoeding is aan de oudere, in het ongelijk gestelde, partij (zie ook zaak drie en vier, waar echter een lagere boete opgelegd is).

3. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; als rechters traden echter de dorpsbestuurderen van Ampah op (Lawangan Karau). Waarom de zaak niet bij eigen hoofden is voorgebracht, is mij niet bekend. Pembakal Andoi van Ampah is het hoofd der Lawangan-Karau en om zijn adatkennis onder de nabuurstammen zeer als beslechter van geschillen gezocht. Het vonnis werd aanvaard.

29.

Vrouw Rikap klaagt Aser aan, als zoude deze zich van haar tuin willen meester maken; voorts eischt zij van hem terug een sirihdoos en een kookpot, die in Aser's huis bewaard worden.

Getuige Likit verklaart, dat zij aan vrouw Rikap en haar zuster Lilip den tuin ten geschenke gegeven heeft; Lilip is de vrouw van Aser. Verder is zij er mede bekend, dat Lilip de sirihdoos en kookpan van Rikap in haar huis heeft bewaard.

Aser ontkent, dat hij voornemens was den tuin te nemen; hij wilde slechts voor de vrouwen snijden. Van een sirihdoos is hem niets bekend; deze moet, vóórdat hij met Lilip trouwde, geleend zijn, de kookpan is echter bij hem aan huis.

Beslissing:
De tuin wordt in twee deelen verdeeld; dat gedeelte wat rechts van de Soengei Doeoet ligt, als men deze stroomop vaart, is van Rikap, links van Lilip. De kookpan moet worden teruggegeven; de sirihdoos is klaarblijkelijk weg, hoeft niet vergoed te worden. Rikap levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:
1. De tuin was aan de beide zusters gegeven; nu de eene ging trouwen, vond de andere het gewenscht om den tuin te verdeelen, opdat zij niet later door de handelingen van haar schoonbroeder uit haar recht zou worden ontzet. De grens waarlangs de deeling plaats heeft is een natuurlijke grens.
2. Wij hebben ook hier eigenlijk te doen met een gedwongen verdeeling van gezamenlijk bezeten goed (zie zaak 26).
3. Behalve dat zij de tuinzaak voorbrengt, tracht zij tevens eenige vroeger geleende zaken terug te krijgen. Met de kookpan lukt dat, maar hoewel er van het bestaan der sirihdoos wel getuigenis is afgelegd, wordt in het verdwijnen door de rechters berust, zonder dat Lilip vergoeding hoeft te betalen.
4. De man van Lilip wordt in rechten gedaagd in de plaats van zijn vrouw. Dit is niet noodzakelijk.
5. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de hoofden van het dorp Ampah; vonnis werd aanvaard.

30.

Vrouw Dari eischt de waarde van 50 gaben padi, die uit haar ladang-hut verdwenen zijn nadat Masin daar met vier koelies, zonder mededeeling aan haar, hadden overnacht.

Masin erkent dat hij in de hut heeft overnacht met zijn koelies en dat hij daarvan geen kennis heeft gegeven aan zijn nicht, de eigenaresse van de hut, Dari.

Beslissing:
Masin is aansprakelijk voor het geleden verlies, omdat hij, zonder kennisgeving aan de eigenaresse, in de hut heeft overnacht; omdat hij echter nauw aan Dari verwant is, wordt hem slechts de helft der waarde in rekening gebracht, nl. f 10; de koelies worden niet aansprakelijk gesteld, aangezien zij loontrekkenden waren van Masin, toen zich het geval voordeed. Dari moet de kip voor het ngaboean leveren.

Opmerkingen:
1. Men is steeds aansprakelijk voor verdwenen goederen uit een woning,, waar men zonder vergunning is binnengegaan, terwijl de eigenaar niet aanwezig was. Men ziet ook in verschillende Borneosche wetboeken deze bepaling opgenomen.
2. Omdat de schuldige familie was, wordt hem slechts de helft der waarde van het verdwenene in rekening gebracht.
3. De koelies behoeven niets te vergoeden, de loonheer is aan-

sprakelijk voor gedragingen van de loontrekkenden in zijn dienst.

4. Er wordt niet naar eenig bewijs gevraagd om het feit van den diefstal waar te maken of om de hoegrootheid van het gestolene te staven. In zulke gevallen heeft men te betalen wat gezegd wordt dat verdwenen is.

5. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah; het vonnis werd aanvaard.

31.

Ma Poentoe eischt van Kloekoetoeng schadevergoeding omdat diens hond hem gebeten heeft. Het geval is van algemeene bekendheid.

Kloekoetoeng erkent dat zijn hond gebeten heeft en is bereid de verschuldigde boete te betalen.

Beslissing:

Kloekoetoeng moet aan Ma Poentoe f 3 betalen voor batoe palas, alsmede een kip en rijst.

Opmerkingen:

1. Men is aansprakelijk voor de schade die huisdieren anderen toebrengen.

2. De boete bestaat hier uit de bestanddeelen voor een bezwering, die de gebetene te ondergaan heeft in het belang zijner gezondheid. Tevens schijnt die bezwering te dienen als vredesmaal, althans aparte betalingen daarvoor worden niet opgelegd.

3. De beet schijnt niet van veel beteekenis te zijn geweest, anders had een betaling voor geneesmiddelen niet kunnen ontbreken.

4. De zaak deed zich voor onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Beto; vonnis werd aanvaard.

32.

Vrouw Kipit eischt, dat vrouw Didie beboet wordt, aangezien deze haar maloe gemaakt heeft door haar in het openbaar te beschuldigen een streng sajet gestolen te hebben van Didie.

Getuigen om den diefstal te bewijzen zijn er niet.

Vrouw Didie erkent dat zij Kipit beschuldigd heeft en blijft bij haar bewering.

Beslissing:

Vrouw Didie wordt schuldig verklaard aan het „maloe"-maken van Kipit en moet daarom aan deze een boete betalen van f 6; maar omdat inderdaad de sajet weg is en dus Didie boos was, moet Kipit f 2 aan Didie betalen. Didie levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. We hebben hier met een geval van laster te doen, dat naar een vast tarief gestraft wordt.

2. Er was voor Didie een verzachtende omstandigheid, nl. haar wol was weg en daarom was ze boos, een en ander komt in het vonnis tot uiting, doordat Didie een deel van haar boete terugkrijgt.

3. De Dajaks gebruiken de sajet, liefst in zeer felle kleuren, om door hun haren te vlechten, de zoogenaamde „tjemara".

4. Had Didie ter zitting haar aanklacht herroepen, dan zou de boete veel geringer zijn geweest.

5. Had zij bewijzen voor den diefstal kunnen aanbrengen, dan zou de lasterzaak geen voortgang hebben gehad, maar Kipit zou wegens diefstal vervolgd hebben kunnen worden op verzoek van Didie.

6. Kipit was een Maänjan Patei, Didie een Maäjan Sioeng, wonende in een bantai onder Tampa; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah; de diefstal had plaats gehad op het gebied van Tampa (zie zaak 28); het vonnis werd aanvaard.

33.

Are klaagt vrouw Tarat aan, als zoude deze in zijn rotan-tuin gesneden hebben.

Getuige Kalana, dorpshoofd van Beto, tevens rechter, verklaart dat de tuin van Tarat is, die hem van haar vader geërfd heeft.

Tarat verklaart in haar eigen tuin gesneden te hebben, ze heeft den tuin van haar vader geërfd.

Beslissing:

De tuin wordt aan Tarat toegewezen, maar omdat Are haar oom is, moet ze aan dezen een bedrag van f 6 betalen als erkentenis van zijn oomzijn. Are levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Wij zien hier weer een geval, dat een zaak tusschen een oudere en een jongere wordt uitgemaakt ten voordeele van de jongere en dat deze daarom een boete moet betalen (zie zaak 28).

2. Op welke gronden Are rechten pretendeert, komt niet uit; toch schijnt er geen sprake van valsche aanklacht te zijn, anders zou de daar op staande boete (zie zaak 9) geëischt zijn. Waarschijnlijk had de nicht eenige verplichting ten aanzien van haar oom, die zij niet is nagekomen, hetgeen toen de oom aanleiding gaf tot het voorbrengen van een zaak. We zouden dan te doen hebben met een zaak als 3 en 4, waarbij ook geen boete voor valsche aanklacht werd opgelegd.

3. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Beto, één waarvan tevens getuige was; het vonnis werd aanvaard.

34.

Imoet klaagt Roepa aan, als zoude deze zijn doerianboom als de zijne erkennen.

Getuige Boengah verklaart dat Mari, de grootvader van Roepa, naast de doerian vroeger een woning had gehad; dat later daarnaast Said, de vader van Imoet, een woning had opgericht. Het was hem bekend, dat de boom in kwestie een wilde boom was; wie hem ver-

zorgd heeft is, hem niet bekend; hij heeft beide partijen wel eens met het schoonmaken bezig gezien.

Roepa verklaart, dat het de boom van zijn grootvader is.

Beslissing:

Aangezien uit de verklaringen blijkt, dat de boom niet geplant is, maar verzorgd door beide partijen, wordt de boom toegewezen aan beide partijen, en wel aan Roepa voor twee derde en aan Imoet voor een derde deel. Imoet levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Het schijnt, dat de boom in kwestie door beide partijen tezamen verzorgd is, maar dat de familie van Roepa de oudste rechten kan doen gelden.

2. Hier wordt naast de verzorging als reden der aanspraken opgegeven: het hebben van een huis in de buurt (zie zaak 1, waar zulks niet het geval was, omdat wij daar te doen hadden met een geplanten boom).

3. De boom blijft dus gemeenschappelijk bezit, de oogst wordt verdeeld; als later de boom vervreemd zou worden, zou ook de opbrengst van den verkoop naar reden van een tot twee verdeeld moeten worden.

4. De zaak deed zich voor onder Doesoen-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van het dorp Lampeong, waar het dorpshoofd van Ampah aan toegevoegd was; het vonnis werd aanvaard.

35.

Vrouw Djadjing klaagt Loesoe aan, als zoude deze den tuin van haren afwezigen man als den zijne erkennen.

Rigan, de wakil kapala kampong van Tampa, treedt als getuige op en verklaart, dat inderdaad de tuin van Nali, den man van Djadjing, is, maar dat Loesoe pas in een gedeelte van dien tuin eenig rotan geplant heeft, ongeveer 300 pollen.

Loesoe verklaart, dat hij den tuin heeft opengekapt en het rotan geplant heeft.

Beslissing:

De waarde van den tuin wordt geschat op f 30. Hij wordt verdeeld in 3 gelijke deelen, waarvan één deel wordt toegewezen aan Loesoe, maar Djadjing heeft het recht om hem voor f 10 uit de koopen. Djadjing levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. De vrouw treedt hier in rechten op voor haar afwezigen man. Er moet bijgezegd worden, dat de tuin staande huwelijk verworven goed is en dus de vrouw zelve ook tot op zekere hoogte eigenares van den tuin is.

2. Het doet zonderling aan, dat de man nog eenige vergoeding krijgt voor den aanplant, dien hij wederrechtelijk heeft aangelegd, al moet gezegd worden dat de vergoeding voor 300 pollen met tien gulden wel zeer gering betaald is.

3. Djadjing heeft dadelijk de tien gulden betaald, alweer zonder

op haar man te wachten, en daardoor recht gekregen op den tuin en het door Loesoe bijgeplante; haar man is in die aanwinst natuurlijk deelgenoot.

4. Het valt op, dat Loesoe, die uiteraard zonder toestemming van het dorpsbestuur gewerkt heeft, geen boete voor dat vergrijp moet betalen, wat anders wel voorkomt.

5. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Tampa; vonnis aanvaard.

36.

Toeran klaagt Santir aan, als zoude deze zich zijn tuin hebben toegeëigend.

Getuige Kalana verklaart, dat Santir en Toeran tezamen daar ter plaatse een ladang hebben gehad en daar ook gewoond hebben; hij schat de waarde van den nog jongen tuin op f 20.

Santir verklaart, dat het inderdaad juist is, dat hij met Toeran daar een ladang heeft gehad, maar dat Toeran zijn aandeel in het gewezen bouwveld heeft afgestaan aan zijn gewezen vrouw Nikiden, waarmede Santir thans gehuwd is.

Beslissing:

Het veld, waarop de tuin is aangelegd, was het gewezen bouwveld van de beide twistenden; de tuin is geplant door Santir met de gewezen vrouw van Toeran. De helft der waarde moet Santir aan Toeran vergoeden, waarna hij alleen rechthebbende is. Toeran levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. De beide twistenden hadden samen een bouwveld bezeten, één van beiden was vervolgens met de vrouw van den ander getrouwd en had daarna het geheele afgeoogste veld in bewerking genomen om er een tuin op aan te leggen. Aan de verklaring van gedaagde, dat eischer zijn gewezen vrouw het recht op het terrein had afgestaan, schijnt geen waarde gehecht te worden. Waarschijnlijk omdat bij de scheiding ten overstaan der hoofden een en ander niet is bepaald.

2. De boete moet beschouwd worden als een vergoeding voor het verloren gegane recht, maar tevens als een boete voor het bewerken van eens anders terrein zonder toestemming van den rechthebbende. Immers de waarde wordt berekend naar den jongen tuin, in den plant waarvan Toeran geen deel heeft gehad; de waarde van het afgeoogste veld kan dus hoogstens f 5 geweest zijn.

3. De zaak speelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Tampa, waarvan er één tevens als getuige is opgetreden; het vonnis is aanvaard.

4. Het is over het algemeen zeer opvallend, dat men bij de rechtspraak voor de hoofden in den regel slechts met zeer weinig getuigen werkt en dat deze voor het grootste deel tot de dorpsbestuurderen behooren, die natuurlijk in den regel zeer goed op de hoogte der zaken zijn, omdat hun van de meeste handelingen, in hun gebied voor-

vallende, kennis moet worden gegeven, vooral waar het rechtshandelingen betreft. Daarenboven moeten zij optreden als getuige in die zaken, waarvan hun kennis is gegeven en waarvoor zij dus de daarop staande adatbetaling hebben ontvangen.

37.

Mirit klaagt Otto aan, als zoude deze in de eerste plaats zijn rotan gesneden hebben en daarna een anderen tuin van Mirit als den zijne erkennen.

Getuige Rimet verklaart, dat de tuin, dien Mirit als den zijne erkent, niet van hem alleen is, maar dat ook Otto daar een veld bewerkt heeft en rotan geplant.

Otto verklaart, inderdaad rotan gesneden te hebben, maar dat was in zijn eigen tuin. Wat de door Mirit gepretendeerde rechten op den anderen tuin aangaat, reeds het vorig jaar heeft de broeder van Mirit in dien tuin gesneden, waarop Otto hem heeft aangeklaagd; de zaak is toen niet doorgegaan, omdat de broeder de zaak ondershands met hem geregeld heeft.

Beslissing:

De tuin, waarover getwist wordt, wordt in twee deelen verdeeld, elk der partijen krijgt de helft toegewezen. Het gesneden rotan mag niet worden teruggeëischt. Mirit levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. De beide partijen twisten over een tuin, waar klaarblijkelijk beiden rechten op kunnen doen gelden, omdat zij beiden daar geplant hebben zonder de onderlinge grenzen vast te stellen.

2. De bewering, dat over dezen tuin al een zaak is geweest, die in der minne zou zijn geschikt, wordt niet aanvaard omdat niemand ter zake uitsluitsel kan geven.

3. Het door Otto alleen gesneden rotan kan niet worden teruggeëischt, waarschijnlijk omdat hij slechts een deel van den tuin heeft gesneden, hetzelfde dat hij bij de verdeeling toegewezen krijgt, zoodat hij slechts zijn eigen aandeel heeft genomen.

4. De verdeeling van den tuin geschiedt door twee der rechters, die daarvoor geen nadere tegemoetkoming krijgen; de grensteekenen worden echter ter zitting bekend gesteld; de commissie heeft dus alleen de grens uit te zetten.

5. Daarom wordt ook waarschijnlijk dadelijk het vredesmaal opgelegd, immers de natuurlijke grensteekenen kunnen dadelijk den volke worden medegedeeld.

6. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks, rechters waren de dorpsbestuurderen van Tampa; het vonnis werd geaccepteerd.

38.

Rari klaagt vrouw Noekar aan, als zoude deze een bouwveld op zijn „tanēh kaoehi" hebben aangelegd, terwijl haar overleden

vader daar een rotantuin heeft aangelegd. Hij eischt het in vrucht staande veld op, als ook den tuin.

Gaung Djarang, het vroegere dorpshoofd, verklaart dat op den grond in kwestie indertijd de grootvader van Rari vermoord is; dat daarop de familie verhuisd is naar het Tabalongsche, hetgeen voor ongeveer 40 jaren plaats heeft gevonden. Dat nu ongeveer 20 jaar geleden Raman aan hem, als dorpshoofd, vergunning heeft gevraagd om op dat veld een tuin aan te leggen; dat hij die vergunning gegeven heeft, omdat in die twintig jaar nooit een lid der familie was teruggekeerd; dat echter aan Raman werd opgedragen om, voordat de veldbewerking een aanvang nam, een dorpsreiniging te houden, het geen hij ook gedaan heeft.

Vrouw Noekar zegt, dat reeds haar vader daar voortdurend gewerkt heeft.

Beslissing:

In verband met de getuigeverklaring, waaruit blijkt dat wijlen Raman langs legalen weg bezit heeft genomen van den individueel bezeten grond, aangezien het aannemelijk was, dat de familie van den vermoorde niet weder ter plaatse zou terugkeeren, terwijl alles is gedaan om het dorp te beschermen tegen kwade invloeden, kan de grond in kwestie niet aan Rari worden teruggegeven. Aangezien hij echter adatrechtelijk recht heeft op dien grond, wordt aan Noekar een betaling van zes gulden opgelegd om Rari eenigermate schadeloos te stellen en hem in staat te stellen een bezwering te houden te zijner bescherming.

Opmerkingen:

1. De zaak gaat over een stuk grond in een bijzondere rechtspositie, de zoogenaamde tanēh kaoehi (zie Kol. Tijdschrift 1926, blz. 81), waarop de rechthebbende erfelijk individueel bezitrecht bekomt [1]). Gedurende twintig jaar was het veld niet in bewerking genomen en de rechthebbenden hadden zich elders gevestigd. Desalniettemin moest de persoon, die daarna met toestemming van het dorpsbestuur het terrein in bewerking nam, zich aan eenige bijzondere bepalingen onderwerpen, alvorens hij met de bewerking mocht beginnen; wèl een bewijs dat, zelfs zoo lang na het gebeuren, uit een vergrijp tegen de rechtspositie dier gronden gevaar voor het dorp kan ontstaan.

2. Het dorpsbestuur heeft, na in geen twintig jaar bericht van de rechthebbenden te hebben ontvangen, vermoedelijk den grond als onbeheerden boedel beschouwd en deze ten bate der gemeenschap aangewend; het offer dat toentertijd gebracht moest worden hield slechts een bescherming der dorpsgenooten in, niet van de erven van den vermoorde.

3. De boete, die ten bate van eischer wordt opgelegd, voorziet in deze leemte.

4. Het recht van den rechthebbende wordt niet erkend. Waar-

[1]) Zie ook nos. 6 en 41. — Noot van de commissie.

schijnlijk kan dit niet worden opgevat als verjaring (zie ook zaak 6), maar is dit verlies van aanspraak een gevolg van de vergunning door het dorpsbestuur destijds gegeven, die ten onrechte den grond in kwestie voor een onbeheerden boedel heeft aangezien.

5. Het terugeischen van den grond met het daarop geplante komt mij wel wat brutaal voor; misschien dat ter zake ook het gezond verstand der hoofden een woordje heeft medegesproken om dien eisch af te wijzen.

6. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Beto; het vonnis werd aanvaard.

39.

Sali eischt van Ngaboen vijf gulden, die deze zoek gemaakt heeft op de markt van Dajoe.

Getuige Ganding verklaart te weten, dat Sali aan Ngaboen f 5 heeft medegegeven naar de markt, om een en ander te koopen; dat echter Ngaboen op de markt bestolen is van zijn eigen geld en van dat van Sali; het is hem verder bekend dat Sali nog drie gulden schuldig is aan Ngaboen.

Ngaboen erkent, dat hij vijf gulden van Sali bij zich had, toen hij bestolen werd; dat hij voorts drie gulden van Sali te vorderen heeft die hij hem indertijd geleend heeft; deze vordert hij thans terug.

Beslissing:

Ngaboen moet aan Sali f 5 betalen en Sali aan Ngaboen f 3; Sali levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Men is aansprakelijk voor de goederen die men van anderen in bewaring heeft.

2. De tegeneisch van Ngaboen wordt geheel in mindering gebracht, Sali had zijn schuld terzake erkend.

3. De zaak handelde onder Maänjan-Patei-Dajaks; rechters het dorpsbestuur van Dajoe; vonnis aanvaard.

40.

Sajang klaagt Soerat aan, dat deze zijn varken ter waarde van f 12 heeft gedood en het vervolgens heeft opgegeten.

Getuige Aser verklaart, dat het varken van Sajang de rijst en andere veldgewassen van Soerat heeft opgegeten ter waarde van ongeveer f 10.

Soerat verklaart, dat hij het varken heeft doodgestoken en opgegeten, omdat dat varken, nadat hij reeds herhaaldelijk aan Sajang gevraagd had, het dier op te sluiten, nog steeds vrij rond liep en zijn veldgewas opat. Totaal werd voor een waarde van ongeveer tien gulden vernield.

Beslissing:

De waarde van het varken beloopt f 12.50, de vernielde gewassen

hebben een waarde van tien gulden, zoodat Sajang van Soerat ontvangt f 2.50; Soerat levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Men is aansprakelijk voor de schade, die verzorgde dieren aan andermans goed toebrengen, men mag dan het schade berokkenende dier dooden zonder dat men schadevergoeding heeft te betalen. In dit geval echter heeft Soerat het vleesech opgegeten, hetgeen hij niet had mogen doen, dat kwam Sajang toe; vandaar dat hij de geheele waarde van het dier moet vergoeden, al krijgt hij dan ook de waarde van zijn producten terug.

2. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah; het vonnis werd aanvaard.

41.

Vrouw Nangat klaagt Giroet aan, als zoude deze een rintisan hebben gemaakt in haar terrein, waarop haar vader gestorven is en dat dus tanēh kaoehi is.

Getuige Njiwit, wakil kapala kampong van Tangkan, verklaart dat de grond in kwestie inderdaad tanēh kaoehi is, dat de nieuwe rintisan voorbij de oude ligt, die nog kenbaar is aan de daar eens geplante boomen, nl. een loeroes-boom, een hanau-boom, een poedak-boom, en een halaben-boom.

Giroet beweert, dat hij niet voorbij de oude grens is gegaan.

Beslissing:

Aangezien een tanēh kaoehi niet kan overgaan op een anderen rechthebbende dan op de familie der eens daar overleden persoon, blijft de oude grens, als aangegeven door den wakil, als zoodanig bestaan. Giroet moet de kip leveren voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Wij hebben hier weer te doen met een kwestie over een tanēh kaoehi (zie zaken 6 en 38); hier wordt echter de eisch toegewezen en uitdrukkelijk gezegd dat een tanēh kaoehi niet uit de familie kan geraken. Hier geldt het dan ook een terrein, dat voortdurend in bezit is geweest van de betrokkenen, die het land niet hebben verlaten.

2. We zien hier het dorpsbestuur als grenzen der tanēh kaoehi opgeven een lijn, die over een aantal vaste punten loopt, die gevormd worden door boomen. Indertijd, toen de grond tot tanēh kaoehi werd, zullen waarschijnlijk deze grenspunten ten overstaan van het dorpsbestuur zijn vastgesteld. Voor gewone gronden, waarover men genotrecht of voorkeurrecht heeft, zijn zulke teekenen soms ook gebruikelijk; ze zijn echter geen besliste teekenen van bezitsrecht. Op den tusschen-liggenden grond zal men slechts dàn bezitsrechten kunnen doen gelden, wanneer men de verzorging van dat terrein aan kan toonen; zoo dat niet mogelijk is, kan men op dat terrein slechts de aanspraken maken van voorkeurgerechtigde als bezitter van buurgrond.

3. Doordat men in den tegenwoordigen tijd meer en meer den

plicht van het onderhouden der grensteekenen verwaarloost, komen zaken als deze meer en meer voor, doordat een der buren zijn grens verlegt op het terrein van zijn buurman, die dan lang niet altijd aan kan toonen waar de grens van zijn terrein in waarheid gelegen is.

4. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Hajaping; vonnis aanvaard.

42.

Ladang eischt van Naim zijn getah-tuin terug, dien deze van zijn schoonvader geërfd heeft.

Getuige Manakang verklaart, dat hij indertijd gezien heeft, dat de vader van Naim f 5 betaalde aan den schoonvader van Ladang; het doel der betaling was, om aan laatstgenoemde de kosten van het schoonmaken van den tuin te vergoeden.

Naim verklaart, dat zijn vader tezamen met den schoonvader van Ladang den tuin heeft aangelegd; dat zij tezamen het plantmateriaal hebben gekocht, en dat de afspraak was, dat zij gezamenlijk den tuin zouden onderhouden tot deze tapbaar was; dat echter de schoonvader van Ladang na eenigen tijd geen zin meer in het werk had en zich heeft laten uitkoopen; dat dus de tuin thans zijn onverdeeld bezit is.

Beslissing:

Aangezien er geen bewijs is dat de tuin in kwestie gezamenlijk bezeten wordt, doch bij het dorpsbestuur alleen bekend is, dat de vader van Naim den tuin geplant en verzorgd heeft, wordt de eisch afgewezen. Maar omdat Naim erkent, dat de bibit ook van den schoonvader van Ladang was, krijgt Ladang van Naim f 5 als tegemoetkoming.

Opmerkingen:

1. Het komt herhaaldelijk voor, vooral bij den aanleg van rubbertuinen, dat men het werk gezamenlijk doet. Men heeft b.v., dat de één een stuk grond levert en de ander de plantmaterialen, of de één levert den geplanten tuin kant en klaar, terwijl de ander voor de verzorging zorgt, totdat de tuin tapbaar is. Later wordt dan de tuin in twee gelijke deelen verdeeld, waar ieder tappen mag.

2. Gaat men op zulk een wijze te werk, dan gaat men de overeenkomst aan ten overstaan der hoofden, waarvoor dezen dan een kleinigheid ontvangen, maar later als er een zaak uit mocht ontstaan, als getuige moeten optreden.

3. In dit geval was geen kennis aan de hoofden gegeven, waardoor het bestaan der samenwerking niet bewezen kon worden. Het schijnt echter, dat aanvankelijk wel iets tusschen beide partijen bestaan heeft; dat echter de eene partij is uitgekocht. Ook daarvan had den hoofden kennis gegeven moeten worden. Ik vermoed, dat door dat verzuim Naim verplicht is om althans een kleinigheid aan Ladang te betalen.

4. Ladang treedt op voor zich zelf, de te betalen som moet aan hem voldaan worden; rijst de vraag, op welke gronden hij aanspraken

kan doen gelden op de erfgoederen van zijn schoonvader. Het kan zijn, dat wij hier met een schenking bij het leven te doen hebben; maar dat zou aan het dorpsbestuur bekend moeten zijn, en dan zou hij tevens het bewijs van de samenwerking hebben kunnen leveren. Het zou ook kunnen zijn dat hij in rechten voor de kinderen van zijn overleden vrouw optreedt; dezen toch zouden de erfgenamen van de vrouw zijn, voor wat aangaat deze erfenis. In dat geval zou het ook in den haak zijn, dat de boete hem wordt toegewezen, aangezien dergelijke boeten den verzorger ten goede komen als kleine vergoeding voor de verzorgingskosten. Was echter in dat geval de tuin toegewezen aan de eischende partij, dan zou dat geschied zijn op naam der rechthebbende kinderen.

5. Eischer is een Maänjan-Patei-Dajak, gedaagde een Maleier, wonende in Tangkan; rechters zijn de dorpsbestuurderen van Tangkan; vonnis aanvaard.

43.

Vrouw Wanah maakt bezwaren, dat Tenes voornemens is in haar rotantuin een bouwveld aan te leggen.

Getuige Nakar verklaart het juist, dat het terrein in kwestie door vrouw Wanah beplant is met rotan.

Tenes zegt, dat het inderdaad juist is, dat voor eenige jaren door Wanah rotan op dat terrein geplant is. Dat hij daar echter ook een bijenboom bezit op dien grond, dat hij daarom een deel in dat terrein wenscht om daar een ladang aan te leggen. Hij verklaart destijds geen bezwaren gehad te hebben dat Wanah daar een tuin aanlegde.

Beslissing:

Het wordt aan Tenes verboden om ter plaatse een bouwveld aan te leggen, aangezien hij daar slechts een bijenboom heeft; het voorkeurrecht op den buurgrond heeft hij destijds prijsgegeven door geen bezwaren te hebben tegen de bewerking door Wanah. Wanah levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Tenes pretendeert rechten op een deel van den grond, omdat hij daar een bijenboom heeft. Deze eisch wordt afgewezen, omdat hij aan Wanah vergunning heeft gegeven in de buurt van den boom haar rotan te planten; daarmede heeft hij dus zijn voorkeurrecht prijs gegeven en geen aanspraken meer op het terrein in kwestie. Bij vergelijking met zaak 2 zien we een verschil. Dáár toch werd geen bezwaar gemaakt, dat de voormalige bezitter van het voorkeurrecht getah plantte tusschen het rotan van den houder van het bezitsrecht, terwijl hier kort en goed aan den voormaligen genieter van het voorkeurrecht alle recht op den grond ontzegd wordt. Alleen op zijn boom blijft hij natuurlijk rechten uitoefenen.

2. In deze zaak was nog geen delict gepleegd, bestond slechts het voornemen daartoe. De uitvoering van dat voornemen wordt door

den rechter verboden. Zou daarna de in het ongelijk gestelde partij toch zijn overgegaan tot den ladangaanleg, dan zou hij zeer zwaar gestraft zijn, waarschijnlijk met tweemaal de waarde van het vernielde goed.

3. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Hajaping; het vonnis werd aanvaard.

44.

Vrouw Djoembai klaagt haar man Roengkoep aan, aangezien deze gedurende 6 maanden niet ten haren huize is verschenen, hoewel ze hem driemaal heeft verzocht terug te keeren.

Getuige Kanal, dorpshoofd van Hajaping, verklaart, dat ook hij reeds moeite heeft gedaan om den man te doen terugkeeren, maar zonder succes.

Roengkoep verklaart dat hij inderdaad niet wenscht terug te keeren, omdat hij niet met zijn schoonmoeder en zijn vrouw kan opschieten.

Beslissing:

De scheiding wordt uitgesproken, Roengkoep moet de kalakar betalen en is de goederen, die staande huwelijk verkregen zijn, kwijt. Roengkoep betaalt den scheidingsmaaltijd.

Opmerkingen:

1. Een afkeer van zijn vrouw hebben is geen reden tot echtscheiding; niet alleen dat de man die de scheiding heeft geforceerd de scheidingsboete zooals die bij de huwelijkssluiting is vastgesteld (kalakar) moet betalen, maar tevens krijgt hij geen aandeel in de staande huwelijk verkregen goederen. Dit zijn wel de hardste scheidingsvoorwaarden, die kunnen worden opgelegd.

2. Wij zien, dat alvorens de rechterlijke tusschenkomst is ingeroepen, eerst het dorpshoofd een poging tot vredesluiten heeft gedaan. Was dit niet het geval geweest, dan had nooit de rechter de zwaarste scheidingsvoorwaarden toegepast, aangezien dan door de vrouw nog niet alle mogelijke pogingen tot bevrediging waren aangewend.

3. Bij een echtscheiding mag geen vredesmaal gehouden worden, er wordt dan een scheidingsmaal gehouden, waarbij alleen rechters en belangstellenden aanzitten, maar de partijen zelf niet. Immers deze sluiten geen vrede, ze mogen zelfs niet meer tezamen gezien worden. Doen ze dat toch, dan worden ze beboet ten bate der gemeenschap, die zij door deze hun gedragingen in ongelukstoestand hebben gebracht.

4. De zaak deed zich voor onder Maänjan-Patei-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Hajaping; vonnis aanvaard.

45.

Het dorpshoofd van Beto klaagt Nagi aan, omdat deze zijn dochter heeft laten trouwen zonder daarvan kennis te geven aan het dorpsbestuur. De geheele bevolking is van de zaak op de hoogte.

Nagi verklaart dat inderdaad zijn dochter getrouwd is in Beto en dat hij daarvan geen kennis heeft gegeven aan het dorpsbestuur, omdat hij een Maänjan is en niets met een Lawangan-hoofd heeft uit te staan.

Beslissing:

Inderdaad is Nagi een Maänjan, maar hij heeft zijn dochter uitgehuwelijkt op Lawangan-gebied, zoodat hij dus van een en ander kennis had moeten geven aan het dorpsbestuur. Dat hij dat niet gedaan heeft is oorzaak van het feit, dat zijn dochter geacht moet worden in ontucht te leven op het dorpsgebied, en dus aansprakelijk is voor de kosten van een dorpsreiniging; waarom hij een bedrag van zes gulden moet betalen, alsmede een varken moet slachten.

Opmerkingen:

1. Het dorpshoofd treedt in dit geval niet voor zich zelf op maar voor de gemeenschap, die door een en ander in ongelukstoestand is gebracht.

2. Gedaagde schijnt een vlegel te zijn, die zich niet ondergeschikt acht aan andere hoofden dan zijn eigen. Hij houdt zich niet aan de adats van het land waar hij verkeert.

3. Het niet kennisgeven van een huwelijk aan het dorpsbestuur maakt dat het huwelijk van geen kracht is en de echtelieden dus in ontucht leven.

4. De vraag rijst of de bruidegom geen kennis heeft gegeven, en zoo niet, waarom deze dan niet mede-aansprakelijk wordt gesteld. Of moet deze kennisgeving wellicht uitgaan van den kant van de vrouw?

5. Het geld der boete wordt met het varken aangewend tot een maaltijd, het resteerende bedrag wordt gelijk verdeeld onder de leden van de paung asal (kerndorpers).

6. Gedaagde was een Maänjan-Dajak, eischer een Lawangan-Pakoe, de rechters waren het dorpshoofd van Ampah en het dorpsbestuur van Tangkan. De zaak was voorgebracht bij het geziene Lawangan-hoofd van Ampah, die zich als mederechters uitsluitend Maänjan-hoofden koos, de aangelegenheid dus met groote referentie behandelde. Het vonnis werd aanvaard, de betalingen geschiedden dienzelfden dag. Bij vonnissen, waar reeds een dorpsreiniging is gelast, wordt niet ook nog eens een vredesmaal opgelegd, dat gaat klaarblijkelijk in ééne moeite door.

46.

Vrouw Doengkeng klaagt Rabe aan, als zoude deze de goederen van wijlen haar man alsmede diens getahtuin als zijn aandeel in de erfenis van zijnen vader uit eerste huwelijk genomen hebben.

Getuige Andjang verklaart, dat het juist is wat vrouw Doengkeng zegt, maar dat in waarheid al die goederen staande huwelijk verkregen zijn en dat Rabe een kind uit het eerste huwelijk van den

overleden man is en dus erfgerechtigd in de perpantangan[1]) uit het tweede huwelijk.

Rabe verklaart, dat hij inderdaad al de goederen in bezit heeft genomen, omdat hij vermeent dat hij de erfgenaam van zijn vader is.

Beslissing:

Uit de door Djarak nagelaten goederen worden een gong, een sirihstel, een koperen presenteerblad, een pot, drie borden, drie kommen en dertig gulden contant aan Doengkeng toegewezen; de rest der goederen en de tuin komen aan Rabe. Doengkeng levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Erfgenaam van de staande het tweede huwelijk verworven goederen zijn de kinderen uit eerste en tweede huwelijk. Waar hier alleen de vrouw en een zoon uit eerste huwelijk was, werden dus de erfgoederen uit tweede huwelijk verdeeld in twee gelijke deelen, aangezien de helft die het aandeel van den overledene was niet aan de vrouw vererft, maar aan de kinderen uit dat huwelijk geboren.

2. In dit geval kreeg de vrouw een grooter deel, maar verloor haar aanspraken op den tuin, zoodat een en ander op hetzelfde neerkomt.

3. De zaak speelde onder Maänjan-Dajaks, die in de bantai Kajoepoet woonden, onder kampong Djihi; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah. Wij zien dus hier, dat de bantai-bewoners hun recht zoeken bij een geheel ander dorpsbestuur dan dat, waaronder de bantai gelegen is; waarschijnlijk zal men een en ander hebben willen voorleggen aan het in aanzien staande hoofd van Ampah. Echter valt op, dat hij zich thans niet de moeite gegeven heeft om rechters van het volk der twistenden zelf te zoeken, zooals dat in zaak 45 het geval was. Het vonnis is door partijen aanvaard, de verdeeling der goederen werd aan den getuige Andjang opgedragen, die daarvoor geen vergoeding krijgt.

47.

Soenda eischt van Saoet de waarde van haar rotan- en vruchtenaanplant, dien zij heeft aangelegd achter haar voormalige woning, die zij na den dood van haar man verlaten heeft.

Getuigen voor dezen plant zijn er niet.

Saoet verklaart, dat hij dat terrein voor bouwveld in bewerking heeft genomen, maar dat daar geen vruchten of rotan groeiden.

Beslissing:

Saoet moet aan Soenda f 12 betalen, maar het terrein mag hij in bewerking nemen; maar alvorens de plant begonnen wordt, moet hij een varken slachten, omdat hij geen kennis van de veldbewerking heeft gegeven aan het dorpsbestuur.

Opmerkingen:

1. Het overlijden van iemand in zijn woning doet hem op den

[1]) Verg. no. 50. — Noot van de commissie.

grond, waarop die woning staat, geen bezitsrechten krijgen, als op de tanēh kaoehi, evenmin op de naaste omgeving.

2. Op de gronden in de naaste omgeving van een woning kan de bewoner, zoolang de overblijfselen van het huis nog aanwezig zijn, voorkeurrechten doen gelden. In dit geval dus had Saoet aan Soenda toestemming moeten vragen om het veld te bewerken, want de palen en wanden der woning stonden nog overeind. Aangezien hij een en ander niet gedaan heeft, moet hij aan Soenda een vergoeding betalen van 12 gulden. Waar aangaande geplante gewassen niets blijkt, moeten wij aannemen dat een en ander een vergoeding is voor het verloren voorkeurrecht; in dat geval is de boete vrij hoog.

3. Voorts heeft hij nagelaten om het dorpsbestuur van zijn voorgenomen veldbewerking kennis te geven; ook dit is zeker in dit geval een groot verzuim, omdat het terrein vlak bij de kampong is gelegen. Hij wordt dan ook met een varken beboet, dat vóór den plant geslacht moet worden, ter reiniging van het dorp (zie voor deze boete Kol. Studiën-1925, deel 1, blz. 171).

4. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah; het vonnis is aanvaard. Als een dorpsreiniging in het vonnis is opgenomen, wordt geen ngaboean gehouden, zie zaak 45.

48.

Rerong klaagt Asir aan, als zoude deze in zijn tuin een ladang aangelegd hebben.

Getuige Andoi, dorpshoofd van Ampah, verklaart het terrein in kwestie te hebben opgenomen; hij heeft geconstateerd, dat het terrein niet in den tuin van Rerong valt, maar daar precies aan grenst; hem is geen kennis van de bewerking gegeven, maar Asir is pangerak van het dorpsbestuur.

Aser verklaart, slechts naast den tuin van Rerong zijn bouwveld te hebben aangelegd.

Beslissing:

Aser moet aan Rerong sampa toloe betalen, omdat hij hem geen kennis van de bewerking heeft gegeven; hij mag dit jaar het veld bewerken, maar het afgeoogste terrein valt terug aan Rerong, die voornemens was daar zijn tuin uit te breiden. De grond viel zoogenaamd in de hadjat van zijn tuin. Rerong levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Het schijnt niet noodzakelijk te zijn, dat een lid van het dorpsbestuur kennis geeft van een voorgenomen veldbewerking aan zijn medebestuurderen, althans in dit geval wordt geen boete ter zake geheven.

2. De boete sampa toloe bestaat uit 6 borden[1]), elk ter waarde van een kwartje.

[1]) Lees: 3 borden; verg. schrijver's „Adatrecht van Borneo", I 241—242. — Noot van de commissie.

3. In dit geval wordt niettegenstaande het recht van Rerong slechts voorkeurrecht was, bepaald dat de grond na den oogst moet worden teruggegeven aan Rerong; waarschijnlijk is dit een gevolg van het niet kennis geven aan Rerong.

4. Uit de stukken blijkt niet, waarom deze gronden gerekend moeten worden tot het uitbreidingsplan van Rerong's tuin; heeft hij van dat plan reeds kennis gegeven aan de dorpsbestuurderen, of zijn daarvoor andere aannemelijke gronden ? Een begin van exploitatie is er zeer zeker niet geweest; dat zou gebleken zijn uit het onderzoek van het dorpshoofd.

5. Als het dorpshoofd een dergelijke opneming op verzoek verricht, wordt hij daarvoor schadeloos gesteld doordat de verzoeker hem een gulden betaalt.

6. De zaak handelde onder Lawangan-Karau-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah, met uitzondering van gedaagde; één der rechters was tevens getuige; het vonnis werd aanvaard.

49.

Wanang klaagt vrouw Nisam aan, omdat zij haar gevoeg gedaan heeft in zijn drinkwaterput; waar het thans de droge tijd is en de put dus niet gereinigd kan worden, is deze voor het geheele seizoen onbruikbaar.

Getuige Timoe verklaart een en ander gezien te hebben.

Vrouw Nisam verklaart het voor juist, dat zij ter plaatse haar gevoeg heeft gedaan.

Beslissing:

Nisam moet twee gulden aan Wanang betalen, zij levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. In het dorp Rodok, waar zich deze aangelegenheid heeft afgespeeld, is in den drogen tijd een zeer groot gebrek aan water, zoodat een vergrijp van dezen aard ernstige gevolgen kan hebben voor de gedupeerde partij. Mijns inziens is de opgelegde boete wel zeer gering.

2. Wij zien hier de rechtbank optreden voor de watervoorziening in het dorp in den drogen tijd, een onderwerp van hygiënischen aard dus.

3. Partijen waren Lawangan-Karau-Dajaks; rechters het dorpsbestuur van Rodok; het vonnis is aanvaard.

50.

Vrouw Koemis klaagt Oekei aan, omdat deze reeds gedurende een jaar niet ten haren huize is verschenen en steeds bij zijn tweede vrouw verblijft.

Het dorpshoofd verklaart het zijne gedaan te hebben om de twist te voorkomen, echter zonder succes.

Oekei erkent een en ander, geeft als reden op, dat zijn eerste vrouw niet met de tweede overweg kan.

Beslissing:

Aangezien uit een en ander blijkt, dat Oekei en Koemis na het tweede huwelijk niet meer tezamen overweg kunnen, wordt de scheiding uitgesproken en aangenomen, dat de schuld der scheiding geheel aan de zijde van den man is; deze moet daarom de kalakar betalen, groot f 24, terwijl hij geen recht meer heeft op de staande huwelijk gewonnen goederen. Op hem komen eveneens de kosten van het tatalahan.

Opmerkingen:

1. Het tweede huwelijk is onder de Dajaks geoorloofd, mits de man eenige betalingen doet aan de eerste vrouw, betalingen die ongeveer overeenkomen met den bruidschat, dien hij aan de tweede vrouw betaalt. Later moet hij zijne gunsten gelijkelijk onder de beide vrouwen verdeelen. De oudste vrouw blijft echter steeds de meerdere van de tweede.

2. In dit geval zien wij, dat de oudste vrouw om de wille van de jongere is verwaarloosd. De man zegt, dat de oudste niet met de tweede kan opschieten; dat is echter geen reden. Hij had dan van de jongere moeten scheiden, in welk geval hij natuurlijk wel een boete had moeten betalen, maar had mogen mededeelen in de perpantangan[1]) uit het tweede huwelijk.

3. De tatalahan is een betaling, waaruit de maaltijd bekostigd wordt waarbij aan de aanwezigen kennis wordt gegeven van de echtscheiding.

4. Ook in deze zaak hebben de hoofden pogingen aangewend om de scheiding te voorkomen.

5. De zaak handelde onder Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters waren de dorpsbestuurderen van Beto; het vonnis werd aanvaard.

51.

Dekoei klaagt Nangoen aan, dat deze de woning van Dekoei's vrouw betreden heeft, nadat zijn eigen vrouw reeds naar de hoofden was geweest om een zaak tegen Dekoei's vrouw voor te brengen en de proceskosten al betaald had. Hij eischt de boete op deze tegen de voorschriften der oeloei zondigende handeling.

Getuige Samang verklaart de aanklacht voor juist en geeft den tijd van den dag op waarop een en ander is voorgevallen.

Nangoen ontkent het hem te laste gelegde, zegt dat met de klacht slechts wordt beoogd, hem straf te bezorgen.

Beslissing:

Omdat Nangoen de woning betreden heeft van iemand die met hem in een proces gewikkeld is, heeft hij de oeloei-voorschriften

---

[1]) Staande huwelijk verworven goed. — Noot van de commissie.

overtreden en wordt hij beboet met drie gulden ten bate van Dekoei's vrouw.

Opmerkingen:

1. Dekoei treedt hier niet voor zijn vrouw op, die de zaak met Nangoen's vrouw heeft, maar als hoofd van het gezin, aangezien door die handeling zijn huis in ongelukstoestand is gekomen.

2. Indien iemand een zaak voorbrengt en de verschuldigde proceskosten heeft betaald, mag de tegenpartij geen weerwraak meer nemen, maar mag ook de klager, evenmin als een lid van zijn gezin, de woning van zijn tegenpartij betreden of met hem een gesprek aanknoopen. Zou hij dit toch doen, dan wordt de goede kracht van de oeloei-betaling te niet gedaan en tevens de tegenpartij in sial-toestand gebracht.

3. De opgelegde boete is dan ook bestemd om daarmede een bezwering te doen houden ten dienste der bewoners van het huis in kwestie.

4. In dit geval wordt geen vredesmaal gelast, omdat nog geen vrede gesloten kan worden zoolang de oude zaak nog niet beëindigd is. Wij zien daaruit tevens, dat het vredesmaal het teeken is, dat tusschen de betrokken personen geen enkele zaak meer hangende is.

5. De partijen zijn Maänjan-Sioeng-Dajaks, die in een bantai op het gebied van Ampah wonen; rechters waren de dorpsbestuurderen van Ampah. In dit geval waren die de aangewezen rechters, omdat de eerste zaak ook bij hen was voorgebracht. In de tweede plaats is het sial geworden huis een woning in het gebied van Ampah; om de verstoorde geesten te bevredigen zal men dus gebruik moeten maken van een Ampah'sche specialiteit. Het vonnis werd aanvaard.

52.

Tabah eischt, dat de tuin, dien Masa van zijn schoonvader Soewit geërfd heeft, met hem gedeeld wordt, omdat, toen Soewit daar, vóórdat hij den tuin aanlegde, een ladang maakte, door dezen vier bijenboomen van Tabah zijn verbrand. Hij heeft daarvoor van Soewit geen schadeloosstelling ontvangen, omdat deze juist, vóór de zaak behandeld werd, was overleden. Thans, nu de tuin tapbaar is, eischt hij een deel daarvan op.

Getuige Dakoek verklaart, dat er een paar verkoolde bijenboomen op het terrein in kwestie staan. Van wien die eens geweest zijn, of wie ze verbrand heeft, weet hij niet.

Masa verklaart, dat zijn vrouw den tuin geërfd heeft en dat indertijd de zaak der bijenboomen door hen geregeld is met de zuster van Tabah. Zij hebben toen twee boomen aan haar vergoed.

Beslissing:

Van een verdeeling van den tuin komt niets; Masa moet echter nog aan Tabah f 6 betalen als vergoeding der nog niet ten volle betaalde bijenboomen; Masa levert de kip voor het ngaboean.

Opmerkingen:

1. Dat Tabah de zaak tegen de inmiddels overleden Soewit indertijd zou hebben ingediend, is niet juist; de hoofden herinneren zich een en ander niet.

2. Het bewijs, dat voor het verbranden der bijenboomen en de bezitsrechten van Tabah daarop, wordt geleverd, is zeer zwak. Alleen door de betaling van twee dier boomen aan de zuster van eischer, die daarop rechthebbende scheen te zijn, wordt het bewijs betreffende de beide andere boomen ook geleverd geacht.

3. Er blijkt wederom uit deze zaak, dat verjaring van een vordering volgens het adatrecht niet bestaat; het verbranden toch heeft een jaar of tien geleden plaats gehad.

4. De prijs, dien Tabah ontvangt voor twee bijenboomen, is wel zeer laag. De gemiddelde prijs is twintig gulden per stuk, het is dus meer een tegemoetkoming in geleden verlies dan een vergoeding.

5. De schoonzoon treedt in rechten op voor de dochter, die aansprakelijk gesteld wordt voor de schade, door wijlen den vader aangericht. Eischer was een Lawangan-Pakoe-, gedaagde een Lawangan-Karau-Dajak; rechters waren het dorpsbestuur van Ampah. Wij zien dus dat, waar het terrein gelegen was in den beschikkingskring van Ampah, daar een Lawangan-Pakoe bezitsrechten op bijenboomen uitoefende. Waarschijnlijk zijn dit erfgoederen geweest, die door huwelijk in handen van een Lawangan-Pakoe zijn gekomen. Het vonnis werd aanvaard.

53.

Digioe klaagt Are aan, als hebbende deze hem zijn bijenboomen afhandig gemaakt. Getuigen zijn er niet.

Are verklaart, dat hij slechts een bijenboom heeft, dien hij van zijn vader erfde; dat hij voorts niet duldde dat Digioe in de buurt van dien boom kwam, omdat hij Digioe vervloekt heeft en dus hem niet op zijn gebied mag toelaten.

Beslissing:

Beide partijen moeten f 1.50 betalen aan het dorpshoofd, omdat zij een zaak gemaakt hebben, die geen zaak is, aangezien de bijenboom, zooals bij het dorpsbestuur bekend is, aan Are toebehoort. Het dorpshoofd moet een varken slachten en een bezwering doen houden, om den vloek van Are krachteloos te maken en den vrede te herstellen tusschen de beide partijen.

Opmerkingen:

1. De opzet der geheele zaak is waarschijnlijk, dat Digioe zich door den vloek bezwaard voelde en nu een weg heeft gezocht om den vrede te doen herstellen.

2. Beiden krijgen een geringe boete, naar het vonnis wil, omdat zij om niets een zaak hebben gemaakt. Een en ander komt mij zonderling voor; men ziet toch herhaaldelijk zaken van nog minder beteekenis met gelijke krachtige tegenbewijzen voorbrengen, zonder

dat een dergelijke boete opgelegd wordt. Deze boete zal dan ook wel niet anders zijn dan een tegemoetkoming voor het hoofd in de door dezen te maken kosten voor een vredesmaal.

3. Het beëindigen van een vervloeking is niet alleen een zaak van de beide betrokken personen, maar ook van de gemeenschap, omdat, als de vloek niet op de juiste wijze zou worden krachteloos gemaakt, de door dien vloek opgeroepen booze krachten het dorpsgebied zouden blijven onveilig maken. Vandaar dat niet met een gewoon vredesmaal, zij het desnoods iets kostbaarder, kan worden volstaan.

4. Partijen waren Lawangan-Pakoe-Dajaks; rechters de dorpsbestuurderen van Tampa en Beto; het dorpshoofd van Tampa moet de bezwering doen houden, omdat de vloek in zijn gebied is uitgesproken; eischer woont in Beto; het vonnis werd aanvaard.

54.

Pembakal Rangin, dorpshoofd van Rodok, klaagt pembakal Karatoe, dorpshoofd van Balawa, aan, als zoude deze een tiental Maänjan-Sioeng-Dajaks uit Balawa in zijn dorpsgebied hebben gebracht om te ladangen, en wel in het gebied genaamd Saing Woewoeng, zonder dat hij daarin gekend is.

Een ieder is van het geval op de hoogte.

Pembakal Karatoe verklaart een en ander juist, zegt in eigen gebied veel te weinig bouwvelden te hebben, heeft niet met het dorpsbestuur over die zaak gesproken, omdat reeds een andere groep uit zijn dorp op het gebied van Rodok een b a n t a i heeft.

B e s l i s s i n g:

Pembakal Karatoe moet aan pembakal Rangin betalen een bedrag van zes gulden; voorts moet hij een varken slachten vóórdat met den plant een aanvang gemaakt wordt, om daarmede den grond in kwestie te reinigen. Alvorens het volgend jaar de grond weer bewerkt mag worden, moet de Maänjan-groep eerst langs legalen weg rechten op dien grond bekomen.

O p m e r k i n g e n:

1. Wij zien in deze zaak twee dorpshoofden in rechten optreden voor hunne dorpen.

2. Een groep Maänjan-Sioeng-Dajaks heeft hier een bantai gesticht zonder daarin het dorpsbestuur van Rodok te kennen en dus zonder de vereischte betalingen gedaan te hebben. In het vonnis wordt in de eerste plaats deze overtreding beboet. De boete is hier zes gulden, hooger dan die welke in zaak 23 werd opgelegd, terwijl het hier geen bijkomende straf geldt, maar een hoofdstraf. Waarschijnlijk is dat een gevolg daarvan, dat de eerstgenoemde zaak gericht was tegen een persoon van den eigen stam en het hier gaat om een zaak tegen een anderen stam. Verder geldt het hier niet alleen een aantasting van het gezag der dorpsbestuurderen, maar een aantasting van het beschikkingsrecht van de gemeenschap.

3. Toegestaan wordt, dat men dit jaar gaat verbouwen; uitdruk-

kelijk wordt echter bepaald, dat uit die bebouwing geenerlei rechten voor de planters voortvloeien, zij zullen het volgend jaar langs wettigen weg rechten moeten trachten te verkrijgen op dien grond. Dat wil dus zeggen, dat zij de kosten moeten betalen en den feestmaaltijd geven, die aan het verkrijgen van een bantai verbonden zijn. Zij worden dus thans slechts beschouwd als vreemdelingen, die voor een jaar bewerkingsrecht op den grond hebben bekomen.

4. De betalingen in het vonnis genoemd komen het dorpshoofd ten goede. De adat brengt mede, dat deze de gelden verdeelt onder de kerndorpers. Ook het in het ongelijk gestelde dorpshoofd moet volgens het vonnis persoonlijk voor alle kosten opkomen. Behalve het varken, dat hij inderdaad zelf leveren moet, slaat ook hij de te betalen boete om over de families, die op de nieuwe bantai zich gevestigd hebben.

5. De rechter, waarbij de zaak was voorgebracht, was het dorpshoofd van Ampah; deze koos zich als mederechters in de eerste plaats Radën Soeta Negara bin Soeto Ono, in de tweede plaats eenige Lawangan-Pakoe- en Maänjan-Patei-hoofden. Men ziet dus in dit stamgeschil, dat de rechters niet alleen uit de betrokken stammen gekozen worden, maar ook uit de andere nabuurstammen. Het vonnis werd aanvaard, de betalingen gedaan; het volgend jaar is inderdaad de bantai door betaling der adat-heffingen overgegaan aan de Maänjan.

Register.

Bewerkt door de commissie; de cijfers verwijzen naar de nummers der zaken.

aansprakelijkheid voor dieren, 7, 31, 40.
voor loontrekkenden, 30.
van kind voor delicten van ouders, 6, 52.
voor familievrede, 14.
voor verdwenen gelden en goederen, 30, 39.
aantasting van het beschikkingsrecht, 54.
accoord, 15.
adoptief-kinderen, 5.
afgrenzing, zie rintisan.
bali, 6.
bantai, 23, 32, 46, 51, 54.
batoe palas, 31.
beloekar, 8, 10, 27.
beschikkingsrecht, zie aantasting.
beslissing ten behoeve van derden, 14.
bewerkingsrecht, 8, 38, 54.
bewijs, 7, 15, 17, 20, 30, 36, 52.
bezitsrechten, 6, 27, 38, 41, 52.
bezwering, 3, 5, 8, 24, 31, 38, 50, 54.
bloedwraak, 6.
boedel- en zaak-verdeeling, 9, 26, 29, 37, 42, 46.
boete ter erkenning van verwantschap, 3, 5, 28, 33.
schakingsboete, 12.
echtscheidingsboete (kalakar), 12, 44, 50.
voor dorpsreiniging, 12, 45, 47.
voor bezwering, 53.
te voldoen in borden, 7, 8, 9, 48.
te voldoen in rood goed, 6.
te voldoen in varkens, 13, 23, 45, 47, 54.
boomen op andermans grond, 1, 2, 43.
recht op wildboomen, 34.
bijenboomen, 27, 43, 52, 53.
borden, zie boete, sampa toloe.
brandschade op buurgrond, 11, 18, 23, 27, 52.
buurgrond, 2, 9, 13, 16, 41, 43; zie ook brandschade, voorkeurrecht.
deelbezit, 9, 19, 29, 34, 36, 37, 42.
deelwinning van vee, 22.
delict, 6, 18, 26, 30, 49, 54.
dorpsreiniging, 12, 13, 38, 45, 47.
echtscheiding, 11, 12, 36, 44, 50.

eed, 11.
eigen richting, 6, 26.
erfrecht, 1, 3, 4, 14, 19, 24, 26, 28, 42, 46.
genotrecht, 8, 16.
genring limoe, 24.
hadjat, 48.
hoofden, zie inkomsten, kennisgeving, rechters.
huwelijk, 3, 4, 45, 50.
huwelijksgoederenrecht, 1, 4, 12, 14, 24, 26, 44, 46, 50.
inkomsten van hoofden, 25, 36, 42, 48, 54.
jus standi in judicio van gehuwde vrouw, 26, 29, 35.
kalakar, 44, 50.
kennisgeving aan hoofden enz., verzuim daarvan, 3, 4, 8, 11, 23, 24, 27, 30, 36, 42, 45, 47, 48, 54.
kinderlooze weduwe, weduwnaar, 4, 24, 26.
maloe-maken, 32.
meerdere rechten op hetzelfde land, 2.
naastingsrecht, 2, 21, 35.
ngaboean (vredesmaal), 1—54.
oeloei, doeit —, 12, 51.
onderhoudsplicht, 5.
onverdeelde boedel, 9, 19.
pangerak, 48.
paung asal, 45.
perpantangan, 46, 50.
planten in andermans tuin, 35.
rechters (hoofden) als getuigen, 2, 15, 16, 17, 23, 33, 35, 36, 38, 41, 48.
rintisan, 15, 17, 25, 41.
sampa toloe, 48.
schaking, 12.
schenking, 42.
sial, 3, 8, 11, 45, 51.
snijloon, 13, 17, 19, 21.
snijrecht, 9, 13.
taněh kaoehi, 6, 38, 41.
tatalahan, 50.
valsche aanklacht, 8, 9, 10, 33.
vergrijp tegen de goede vormen, 3, 4, 5, 24, 33, 45; zie ook kennisgeving.
vergunning tot bewerking, 38.
verjaring, 6, 38, 52.
„verklaring" betr. grondrechten, 17, 20, 27.
vervloeking, 53.
vischrecht, 17.
voorkeurrecht, 8, 9, 16, 41, 43, 47, 48.
vredesmaal, 1—54.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 63.

MAGISTRAATSVONNISSEN VAN BOENTOK BETREFFENDE ADATRECHT (1924, 1925).

Ook dit overzicht en de daaraan toegevoegde opmerkingen dankt de commissie nog aan wijlen dr. J. Mallinckrodt.

De hier volgende magistraatsvonnissen zijn alle in den loop van 1924 en 1925 in de onderafdeeling Boentok gewezen. In het kort zal de zaak vermeld worden, terwijl de overwegingen, die tot het vonnis hebben geleid, in hun geheel zullen worden opgenomen. Bij de zittingen waren steeds meerdere hoofden der betrokken bevolking aanwezig; de vonnissen werden in overeenstemming met hen gewezen.

1.

Bahai klaagt Loedan aan, als zoude deze zijn bouwveld gebrand hebben zonder daarvan kennis te geven aan hem. Daardoor is twee dagen daarna de in de nabijheid gelegen tuin van Bahai verbrand, hetgeen hem een schade van f 48.75 heeft veroorzaakt.

Loedan erkent dat hij geen kennis heeft gegeven aan Bahai van het branden van zijn bouwveld; dat hij echter het vuur, alvorens hij het veld verliet, gedoofd heeft. Hij had geen helpers toen hij het bouwveld brandde.

Als getuigen treden Weseng en Rambang op, die als commissieleden het terrein van den brand hebben opgenomen. Zij verklaren de sporen van het smeulende vuur te heben kunnen volgen van het bouwveld van Loedan naar den tuin van Bahai. Zij hebben een schade van f 48.75 geconstateerd.

De eisch wordt toegewezen op de volgende overwegingen:

Overwegende dat gedaagde Loedan twee dagen vóórdat de tuin van Bahai verbrandde een belendend perceel hakhout gebrand heeft;

Overwegende dat het hier geldend gewoonterecht eischt dat hij, die een terrein gaat branden, aan de inlandsche bezitters van buur-

grond van zijn voornemen kennis geeft en bij verzuim aansprakelijk is voor de eventueele schade aan dien buurgrond toegebracht;

Overwegende dat gedaagde aan eischer geen kennis heeft gegeven van zijn voornemen tot branden;

Overwegende dat gedaagde tijdens en na het branden geen genoegzame voorzorgen heeft genomen om de belendende perceelen te beschermen en zich niet door helpers bij het branden heeft doen bijstaan;

Overwegende dat door een commissie van onderzoek is aangetoond dat het vuur, dat Bahai's bezit verbrandde, afkomstig was van het terrein door Loedan gebrand.

Opmerkingen:

1. De commissie van onderzoek bestond uit twee gewone dorpsgenooten, die geen functie in het dorpsbestuur bekleedden. Voor hunne moeite bekwamen zij één gulden van elke partij. Partijen zelven waren bij het onderzoek aanwezig geweest.

2. Gedaagde had alleen gebrand, zonder eenige hulp; het is dan uitgesloten dat men degelijk kan waken. Hij had dus zeer groote schuld aan de ongelukkige resultaten. Had hij vele helpers gehad bij het branden, dan zou men hem clementer hebben behandeld en de waarde van het verbrande lager hebben getaxeerd.

3. Het komt in den drogen tijd veelvuldig voor, dat het vuur oogenschijnlijk gedoofd onder het gras en kreupelhout voortsmeult om op een gegeven oogenblik op een geheel andere plaats uit te slaan. De brander blijft dan aansprakelijk, als tenminste de weg, die het vuur gevolgd heeft, is aan te toonen.

4. Het geding deed zich voor onder Biadjoe-Dajaks; als adviseurs traden op het dorpshoofd van Talioe en de pengoeloe-Dajak van dat dorp.

2.

Tarip klaagt Rono en Doerman aan, als zouden dezen in den tuin van Aboe, Tarip's zoon, die momenteel afwezig is en het verzorgen van den tuin aan zijn vader heeft overgelaten, rotan gesneden hebben tot een waarde van f 34.40.

Rono verklaart als juist, dat hij daar ter plaatse rotan gesneden heeft; zegt echter dat de tuin van hem is.

Doerman erkent gesneden te hebben, verklaart echter een en ander op last van zijn vader Rono gedaan te hebben, die verklaarde dat de tuin in kwestie van hem was. Of dat waar is, is hem niet bekend.

Getuige Djankar, dorpshoofd van Talioe, verklaart dat het hem bekend is, dat de tuin in kwestie van Aboe is en dat deze tegenwoordig verzorgd wordt door diens vader Tarip.

Getuige Noengkan verklaart, dat zijn tuin grenst aan dien waarover kwestie is, dat hij weet dat deze tuin van Aboe is en tegenwoordig door Tarip verzorgd wordt; herhaaldelijk heeft hij gezien dat een van beiden den tuin heeft schoongemaakt.

Gedaagden kunnen geen getuigen bijbrengen om hun bezit te staven.

De eisch wordt toegewezen op de volgende overwegingen:

Overwegende dat uit de beëedigde getuigenverklaringen komt vast te staan, dat het terrein in kwestie beplant is met gewassen, die door Aboe, en bij diens afwezen door diens vader Tarip verzorgd worden;

Overwegende dat volgens het hier geldend gewoonterecht uit deze verzorging rechten voortvloeien voor de verzorgers, die hen met uitsluiting van anderen in het genot der vruchten dier gewassen stellen;

Overwegende dat gedaagden geen bewijs kunnen bijbrengen van hunne aanspraken op bedoelde gewassen;

Overwegende dat de waarde van het gesneden rotan gesteld moet worden op f 34.40.

Opmerkingen:

1. Wij zien in dit geval een vader optreden voor zijn afwezigen zoon. De vader zelf heeft ook aandeel in de verzorging van den tuin. De toegewezen eisch staat echter op naam van zijn zoon.

2. Gedaagden kunnen niemand noemen die hun bezitsrecht kan staven, zelfs het dorpsbestuur is onbekend met Rono's tuin. Zij hebben van de voorgenomen snit geen kennis gegeven aan het dorpsbestuur, wat op zich zelf al een vergrijp is en een zeker teeken van het minder zuivere van hunne bedoelingen.

3. De zaak deed zich voor onder Biadjoe-Dajaks; als adviseurs traden op de wakil en de pengoeloe van het dorp Talioe.

3.

Liter en Saman klagen Dina aan, als zoude deze zich een zestal bijennesten hebben toegeëeigend uit den bijenboom van eischers; totaal hebben dezen daardoor een schade geleden van f 5.10.

Dina verklaart, dat hij inderdaad eenige nesten uitgehaald heeft, waardoor hij voor f 1.60 was en voor f 3.50 honig heeft gekregen. Wie de eigenaar van den bijenboom (tangiran) was, is hem niet bekend.

Getuige Boetalip verklaart, dat hij met den wakil Tangkoei een en ander heeft nagegaan; dat zij geconstateerd hebben, dat de bijenboom in kwestie voorzien was van een trapje dat aangelegd was door eischers, die den boom uit een gezamenlijken boedel geërfd hebben; dat de grond onder den boom was schoongehouden, terwijl er door gedaagde 6 nesten uit waren gehaald, drie nesten waren in den boom achter gebleven. De waarde van het ontvreemde moet geschat worden op twee katti was à f 0,90 en anderhalf blik honig à f 2,20.

Getuige Tangkoei verklaart conform.

Eisch toegewezen op de volgende overwegingen:

Overwegende dat Liter en Saman houders zijn van het genotrecht

op een bijenboom en deze steeds hebben onderhouden, welk recht door gedaagde niet ontkend wordt;

Overwegende dat de zich op dien boom bevindende nesten zijn ingezameld door Dina, die daarop geen rechten kon doen gelden en uit de teekenen der verzorging had moeten afleiden dat anderen op dien boom recht hadden;

Overwegende dat gedaagde erkent ter plaatse gezameld te hebben;

Overwegende dat door getuigen en partijen de geleden schade geschat wordt op f 5,10.

Opmerkingen:

1. De bijenboom in kwestie maakte deel uit van een onverdeelden boedel, waarin Dina geen deelgenoot was. De deelgerechtigden hadden zorg gedragen voor een geregelde verzorging, zoodat zij als genotgerechtigden moesten worden aangemerkt.

2. Uit de teekenen der verzorging, nl. de ladder en de schoongekapte omgeving, had het Dina bekend moeten zijn dat hij met een verzorgden boom te doen had. Waren deze teekenen niet aanwezig geweest, dan had de boom als een niet verzorgde moeten worden beschouwd.

3. Dina had geen kennis gegeven aan het dorpsbestuur van zijn voornemen tot zamelen.

4. De zaak handelde onder Doesoen-Dajaks; als adviseurs traden op de pengoeloe en het dorpshoofd van Boentok.

4.

Boeharman klaagt Mohammad Said aan, als zoude deze bij zijn ladangaanleg twee bijenboomen van Boeharman verbrand hebben, waardoor deze een verlies van f 49 geleden zou hebben. Deze boomen zou hij van zijn vader geërfd hebben en steeds verzorgd. Van het branden was hem geen kennis gegeven door Mohammed.

Mohammad erkent, dat door hem bij het ladangbranden twee loenoek-boomen verbrand zijn, die door Boeharman als bijenboom verzorgd werden. De eene boom is echter maar ten deele vernield en kan nog zeer wel gebruikt worden. Inderdaad heeft hij geen kennis gegeven van zijn voorgenomen werkzaamheden aan Boeharman, maar wel heeft hij mededeeling gedaan aan het dorpsbestuur van het dorp Baroe, onder welke plaats het bedoelde terrein ressorteert.

Als getuigen treden op Moelik en Hadji Ahmad; beiden verklaren, dat de bedoelde boomen van Boeharman's vader waren en dat deze ze geërfd heeft; dat door den brand een boom geheel vernield is en dat van den anderen een hoofdtak is verbrand. Zij schatten de toegebrachte schade op f 30.

Het dorpshoofd van Baroe verklaart, dat hem door Mohammad kennis is gegeven van het voorgenomen branden en dat hij hem toen gewezen heeft op de rechten, die door verschillende lieden daar in de buurt werden uitgeoefend; dat hij voorts, toen de brand had

plaats gehad, een poging heeft gedaan om een minnelijke schikking te treffen, maar dat deze af is gestuit op den onwil van Boeharman om minder dan zijn eisch te ontvangen, terwijl Mohammad niet genegen bleek te zijn meer te betalen dan f 25.

De eisch werd toegewezen tot een bedrag van f 30 op grond van de volgende overwegingen:

Overwegende dat door gedaagde wordt erkend, dat door zijn toedoen boomen zijn verbrand, waarop door eischer rechten worden uitgeoefend;

Overwegende dat de loenoekboom één der meest winstgevende bijenboomen is, waarvan de waarde op f 25 geschat moet worden;

Overwegende dat de tweede boom slechts ten deelen vernield is geworden en dat daardoor de waarde met ongeveer een vijfde is verminderd;

Overwegende dat door Boeharman wel toestemming is gegeven aan Mohammad om rondom de bijenboomen een bouwveld aan te leggen.

Opmerkingen:

1. Door te weinig zorg bij het branden is de vlam overgeslagen op de boomen van eischer; dat er echter geen opzet in het spel was, mag daaruit blijken, dat door gedaagde allereerst toestemming tot den ladangbouw is gevraagd aan den bezitter van den grond in kwestie (den voorkeurgerechtigde) en aan het betrokken dorpsbestuur. Hij heeft echter nagelaten om van het tijdstip van branden mededeeling te doen aan den bezitter der belendende perceelen, waardoor hij voor de schade aansprakelijk is.

2. Omdat opzet hier is uitgesloten, is de taxatie der geleden schade matig gehouden.

3. Niet zelden worden de loenoek-boomen, reeds als ze zeer jong zijn, in verzorging genomen als er nog geen spoor te bekennen is van bijennesten; een en ander alleen omdat, als de boom eenmaal een bijenboom mocht worden, steeds zeer veel nesten tegelijk worden aangetroffen.

4. De zaak handelde onder Maleiers. Adviseurs waren de pengoeloe islam en de wakil.

5.

Seman klaagt vrouw Lesah aan, als zoude deze op zijn tuin een ladang hebben aangelegd, waardoor 82 rotanpollen, ter waarde van veertig cent elk, zouden zijn vernield. Het rotan is door hem verzorgd en een jaar of drie geleden geplant.

Vrouw Lesah ontkent, dat zij haar ladang heeft aangelegd op het terrein aan Seman toebehoorend, beweert dat de tuin in kwestie van haar zelve is, verklaart geen toestemming voor de bewerking gevraagd te hebben aan het betrokken dorpsbestuur.

Adjang, dorpshoofd van Tandjoeng Djawa, verklaart, dat het hem bekend is dat Seman ter plaatste een rotantuin heeft aangelegd,

waarvan hij nu ongeveer drie jaren geleden van dezen kennis kreeg. Dat hij voorts, nadat Lesah haar bouwveld had aangelegd, op verzoek van Seman den tuin heeft bezocht en geconstateerd heeft, dat daarin 82 rotanpollen waren vernield. Dat Lesah aan hem geen kennis heeft gegeven van haren voorgenomen ladangaanleg en evenmin genegen was om tegenwoordig te zijn, toen hij den tuin ging inspecteeren; dat hij zich daarbij liet vergezellen door den mohammedaanschen wakil van zijn dorp.

Hadji Kadri, wakil kapala kampong van Tandjoeng Djawa, verklaart met het dorpshoofd de toegebrachte schade te hebben opgenomen, getuigt conform Adjang.

Getuige Doeraboe verklaart, dat hij een poging heeft gedaan om de zaak in der minne te schikken, maar dat hem dat niet mocht gelukken, aangezien Lesah weigerde te verschijnen.

De eisch wordt toegewezen voor een bedrag van f 32.80, op grond van de volgende overwegingen:

Overwegende dat uit de getuige-verklaring van Adjang komt vast te staan, dat de tuin in kwestie door Seman is aangelegd, en dat door gedaagde geen bewijs van haar bezit kan worden bijgebracht;

Overwegende dat door gedaagde geen kennis is gegeven aan het dorpsbestuur van haar voorgenomen ladangaanleg;

Overwegende dat de toegebrachte schade door de commissie, die het terrein heeft onderzocht, geschat wordt op f 32.80.

Opmerkingen:

1. Het dorp Tandjoeng Djawa wordt deels bewoond door Doesoen-Dajaks en deels door Maleiers. Deze laatsten zijn Bacoempaiers en bekeerde Doesoen-Dajaks. Aangezien zij in groot aantal aanwezig zijn, heeft men in het dorpsbestuur ook Maleiers opgenomen. Het dorpshoofd en de pengoeloe-Dajak zijn de eenige vertegenwoordigers van de kerndorpers; de anderen zijn vreemdelingen.

2. De kennisgeving aan het dorpsbestuur wordt als bewijs voor de rechtmatigheid van den tuinaanleg door Seman aangemerkt.

3. Alvorens men de zaak bij den magistraat heeft voorgebracht, is eerst een poging gedaan om een minnelijke schikking te treffen, die afstuitte op den onwil van gedaagde om voor den arbiter te verschijnen.

4. De zaak handelde onder Doesoen-Wito-Dajaks, adviseurs waren het dorpshoofd van Boentok en de pengoeloe-Dajak van Tandjoeng Djawa.

6.

Mawar klaagt Weseng en Loenoek aan, als zouden dezen bij den ladangbouw in zijn tuin 90 rotanpollen vernield hebben. Hij legt als bewijs van bezit van zijn tuin een zoogenaamde „verklaring" over, in welker omgrenzing het stuk grond in kwestie valt.

Weseng en Loenoek verklaren, dat zij indertijd ter plaatse een bouwveld hebben aangelegd; dat er echter geen spoor van een tuin

te bekennen was; wèl grenst het veld aan den rotan-tuin van Mawar. Reeds het vorig jaar hadden zij vergunning tot bewerking gevraagd aan Mawar; deze had echter die toestemming geweigerd op grond van het feit dat hij daar zijn tuin wilde uitbreiden. Ook dit jaar hadden zij hem toestemming gevraagd en wederom had hij geweigerd; waar hij ten vorigen jare niets aan de tuinuitbreiding had gedaan, hebben zij zich dit jaar niet aan de bezwaren gestoord.

Het dorpshoofd van Talioe treedt als getuige op en verklaart, dat gedaagden het vorig jaar en ook dit jaar bij hem zijn geweest om vergunning tot bewerking te vragen. Het vorig jaar had hij hen verwezen naar Mawar, die daar in de buurt een tuin had. Deze wilde den grond in kwestie voor tuinuitbreiding gebruiken, zoodat de bewerking door gedaagden geen voortgang had. Toen zich dit jaar hetzelfde voordeed, heeft hij een onderzoek naar de gesteldheid van den tuin ingesteld, en daarbij bleek hem, dat de grond met oerbosch bedekt was en dat door eischer niets gedaan was in den loop van het afgeloopen jaar om daar zijn tuin uit te breiden, zoodat hij geen aanspraken meer op den grond in kwestie kan doen gelden. Reden waarom hij aan gedaagden vergund heeft den grond in bewerking te nemen. Bij het branden is ook geen rotan uit Mawar's tuin verbrand.

Eisch afgewezen op de ondervolgende gronden:

Overwegende dat de zoogenaamde „verklaring" geen grondrechten doet ontstaan zoolang de grond in kwestie niet door den persoon in kwestie in bewerking is genomen en dus ongeoccupeerd blijft;

Overwegende dat de in de buurt gelegen rotantuin van eischer slechts een voorkeurrecht voor dezen op den buurgrond kan doen ontstaan;

Overwegende dat dit recht verloren gaat zoodra anderen den grond in bewerking wenschen te nemen en de bezitter van het voorkeurrecht niet door bewerking van het terrein doet blijken van zijn voornemen tot occupatie van den grond;

Overwegende dat eischer geen aanstalten van dien aard heeft gemaakt;

Overwegende dat geen schade is toegebracht aan het werkelijk tuinbezit van eischer.

Opmerkingen:

1. De verklaring is een door het hoofd van plaatselijk bestuur afgegeven ongezegeld stuk waaruit blijkt, dat ten tijde dat deze stukken opgemaakt zijn, ter plaatse een tuin was. Waar deze stukken voor het grootste gedeelte uit 1908 zijn, behoeft het geen betoog dat er in den toestand van die gronden in den loop der tijden groote wijzigingen hebben plaats gehad, waardoor adatrechtelijk de aanspraken op den grond zijn te niet gegaan of van karakter veranderd. Waar nog bij komt, dat de grensomschrijvingen in den regel zeer onnauwkeurig en onvolledig zijn.

2. Zij die, doordat zij een belendend perceel occupeeren, voorkeur-

recht hebben op den buurgrond, verliezen dat recht doordat anderen dien grond aanvragen ter bewerking en zij dit niet voorkomen door zelf tot bewerking over te gaan.

3. In het onderhavige geval had eischer niet de minste moeite gedaan om zijn voorkeurrecht om te zetten in genotrecht of bezitrecht.

4. Wij zien in dit geval het dorpshoofd door een inspectie van het terrein in kwestie een eind maken aan de aanspraken van eischer, die echter het eerste jaar in het genot van zijn voorkeurrecht werd gelaten.

5. De zaak deed zich voor onder Biadjoe-Dajaks; als adviseurs traden op de wakil en de pengoeloe van het dorp Talioe.

7.

Vrouw Barito klaagt Sigar aan, als zoude deze bij den ladangaanleg een deel van haar tuin hebben verbrand; haar was geen kennis gegeven van het branden, evenmin van den aanleg van het bouwveld.

Sigar verklaart, inderdaad ter plaatse een bouwveld te hebben aangelegd zonder daarvan kennis te geven aan de vrouw en evenmin aan het dorpsbestuur. De vlammen zijn bij het branden overgeslagen, omdat Barito haar tuin niet door een r i n t i s a n had omgeven.

Als getuige treedt op het dorpshoofd van Tandjoeng Djawa, dat verklaart, dat het hem bekend is, dat twee jaar geleden door Barito een rotantuin is aangelegd; dat door hem de geleden schade is opgenomen, en dat hij geconstateerd heeft dat er 50 rotanpollen van dertig cent het stuk vernield zijn; dat hem geen kennis is gegeven van het aanleggen van het bouwveld door Sigar en evenmin van het branden.

De eisch wordt toegewezen voor een bedrag van f 15 op de ondervolgende gronden:

Overwegende dat uit de getuigeverklaring blijkt, dat het rotan in kwestie geplant en verzorgd is door eischeresse;

Overwegende dat door gedaagde van zijn voorgenomen veldbewerking en branden geen kennis is gegeven aan het dorpsbestuur en aan de bezitster van den buurgrond;

Overwegende dat de waarde van het vernielde gewas geschat moet worden op f 30.

O p m e r k i n g e n:

1. De opmerking door gedaagde gemaakt, dat eischeresse geen r i n t i s a n had aangelegd rondom haar tuin, was niet juist; zij had wèl een grensscheiding, maar deze was uiteraard niet van die afmetingen, die vereischt zijn om het vuur te keeren. Een dergelijke rintisan moet minstens twee dēpa breed zijn; de aanleg van zulk een afpaggering ligt op den weg van den brander. Gedaagde heeft door het verzuimen van die werkzaamheden zijn vergrijp grooter gemaakt, hij heeft toch in het geheel geen zorg gedragen voor andermans bezit.

2. Ook in deze zaak is de getuigenis van het hoofd, dat hem destijds kennis is gegeven van den tuinaanleg, voldoende om eischeresse's recht te bewijzen.

3. Het niet kennisgeven aan het dorpsbestuur maakt het vergrijp grooter. In de adatrechtspraak wordt aan zulk een overtreder een bijkomende straf opgelegd om het dorp te reinigen. Geeft men wèl kennis aan het hoofd, dan ligt het op diens weg om den toekomstigen bewerker in kennis te stellen met de in de buurt van zijn terrein liggende bezittingen van anderen, zoodat dan door hem gemakkelijk kan worden kennis gegeven van zijn voorgenomen werkzaamheden, waardoor zijn risico aanmerkelijk vermindert.

4. De zaak handelde onder Doesoen-Wito-Dajaks; als adviseurs traden op de wakil en de pengoeloe van het dorp Tandjoeng Djawa.

8.

Sinta klaagt Paragam aan, als zoude deze zijn bijenboom hebben vernield tijdens den landangaanleg. De schade, door hem geleden, wordt door hem opgegeven als bedragende f 40. Van de veldbewerking en het branden is door Paragam aan hem geen kennis gegeven.

Paragam verklaart, dat hij inderdaad ter plaatse een bouwveld heeft aangelegd, maar dat het hem niet bekend was dat daar ter plaatse een bijenboom van Sinta groeide. Hij heeft noch aan dorpsbestuur, noch aan Sinta kennis gegeven van zijn voornemen tot ladangaanleg.

Als getuige treedt op de wakil kapala kampong van Boentok, die verklaart dat het hem bekend is, dat Sinta ter plaatse een bijenboom bezit; dat deze echter nog nooit door bijen bewoond is geworden, zoodat hij de waarde schat op f 5. Door gedaagde is geen kennis gegeven aan het dorpsbestuur van zijn voornemen, ter plaatse een bouwveld aan te leggen. Na afloop van het branden is getuige naar de plaats toegegaan en heeft hij gezien, dat de geheele boom vernield is.

De eisch werd toegewezen tot een bedrag van f 5, een en ander op de volgende overwegingen:

Overwegende dat op het terrein, door gedaagde in bewerking genomen, volgens de getuigenverklaringen een bijenboom voorkwam, waarop eischer rechten kon doen gelden;

Overwegende dat door gedaagde aan eischer, noch aan het dorpsbestuur kennis van de bewerking is gegeven en hij dus aansprakelijk is voor de toegebrachte schade;

Overwegende dat de schade geschat wordt op f 5;

Overwegende dat de voorgewende onbekendheid met het voorkomen van den boom op het terrein in kwestie voor gedaagde niet als een verontschuldiging kan gelden, aangezien hij met een en ander bekend zou zijn geweest, als hij op de door de adat voorgeschreven wijze kennis van zijn voornemen tot bewerking had gegeven.

Opmerkingen:

1. Ook hier geldt weer de getuigenis van een lid van het dorpsbestuur als volledig bewijs voor de aanspraken, die eischer kan doen gelden. De mededeeling van gedaagde, dat hij niet bekend was met de aanspraken van eischer, wordt niet geaccepteerd, omdat hij geen kennis aan het dorpsbestuur gegeven heeft; had hij dat wèl gedaan, dan zou hij op de hoogte zijn gebracht van de bestaande aanspraken.

2. De vernielde bijenboom was een tampoedau-boom, waarin nog nooit bijen genesteld hadden; vandaar dat de taxatie laag is gehouden. Het is toch nog lang niet zeker dat er eenmaal bijen in den boom zouden komen, het is dus slechts een vergoeding voor den aan het onderhoud besteden tijd.

3. De zaak deed zich voor onder Doesoen-Wito-Dajaks; als adviseurs traden op de dorpshoofden van Boentok en Kalahien.

9.

Doehamis klaagt Dabal aan, als zoude deze in zijn rubbertuin rotan geplant hebben; hij verzoekt het rotan te doen opruimen. De tuin in kwestie heeft hij geërfd van zijn vader Sintak, die daar ter plaatse een bouwveld gehad heeft.

Dabal verklaart, dat inderdaad de vader van Doehamis van den vader van Dabal toestemming gekregen heeft om op het terrein in kwestie, waarop zich een uitgeputte rotantuin van zijn vader bevond, een bouwveld aan te leggen, onder bepaling echter dat, nadat de rijst geoogst zou zijn, het afgeoogste veld aan den vader van Dabal zou moeten worden teruggegeven, die dan daar ter plaatse een nieuwen tuin zou aanleggen. Toen de oogst was afgeloopen, heeft echter Doehamis daar terstond rubber geplant zonder daarvan kennis te geven aan hem, den erfgenaam van zijnen vader. Toen hij Doehamis daarover aansprak, weigerde deze den grond te ontruimen, waarop hij zelf ter plaatse zijn rotan plantte; hij verzoekt den tuin door Doehamis te doen ontruimen.

Als getuigen treden op de kapala kampong en de wakil van het dorp Baroe, die verklaart, dat twee jaar geleden door Sintak bij den ladang-aanleg abusievelijk een deel van den tuin van Dabal's vader verbrand werd; ten overstaan van het dorpsbestuur werd toen de zaak geaccordeerd, waarbij bepaald werd, dat de tuin door Sintak gebruikt mocht worden om daarop een bouwveld aan te leggen; dat hij echter na afloop van den oogst het terrein zou moeten teruggeven aan Dabal's vader (die inmiddels ook is overleden), die dan daar een tuin zou aanleggen. Hieraan is door den erfgenaam van Sintak niet voldaan, terwijl deze den tuin heeft aangelegd zonder daarin het dorpsbestuur te kennen, hoewel de aangelegenheid destijds wel voor het dorpsbestuur geregeld was.

De eisch van Doehamis wordt afgewezen, die van Dabal tot ontruiming door Doehamis van het terrein in kwestie toegewezen, op de ondervolgende overwegingen:

Overwegende dat volgens de getuigenverklaringen de grond in kwestie slechts voor den duur van één plant aan eischer is afgestaan; dat dus eischer slechts het bewerkingsrecht op den grond had, maar dat het verdwijnend genotrecht in handen bleef van gedaagde;

Overwegende dat door eischer, zonder daarin het dorpsbestuur te kennen, dadelijk na den oogst is overgaan tot den aaleg van een tuin, terwijl de bezitter van het verdwijnend genotrecht de uitgesproken bedoeling had om den weder vrijgekomen grond te gaan bewerken, zoodat door eischer wederrechtelijk de grond bebouwd is geworden;

Overwegende dat gedaagde eveneens dadelijk na den oogst tegen de handeling van eischer geprotesteerd heeft en vervolgens op het terrein in kwestie zijn gewassen heeft aangeplant, daarmede aantoonende dat het met zijn voornemen van bewerking van den grond meenens was;

Overwegende dat door de onrechtmatige bewerking door Doehamis schade is toegebracht aan gedaagde en dat deze door de beplanting geen wederrechtelijke daad heeft begaan.

Opmerkingen:

1. Wij zien in deze zaak den bezitter van een tuin toestemming geven dien tuin te rooien en daarop een bouwveld aan te leggen, onder bepaling echter dat een en ander slechts bewerkingsrecht is en dat de landbouwer na den oogst den grond weder moet teruggeven aan den oorspronkelijken tuinbezitter, die den grond opnieuw voor dat doel wil aanwenden.

2. De transactie is gesloten ten overstaan van het dorpsbestuur, dat, nu er een zaak van komt, als getuige optreedt. Het is een verzwarende omstandigheid voor eischer, dat hij zijn tuin heeft aangelegd zonder het dorpsbestuur van een en ander in kennis te stellen; daardoor toch blijkt, dat hij zich niet geheel zeker voelde van zijn zaak.

3. De handeling van gedaagde, om na het voorbrengen van zijn zaak bij de hoofden over te gaan tot de beplanting van het terrein in kwestie, is een soort van eigenrichting, waardoor tevens de onrechtmatige occupant gedwongen wordt zijn zaak bij den rechter voor te brengen.

4. De bevolen ontruiming heeft niet plaats gehad, maar de in het ongelijk gestelde partij heeft aan de in het gelijk gestelde de reeds geplante rubber verkocht.

5. De zaak handelde onder Bacoempaiers; de adviseurs waren de dorpsbestuurderen van het dorp Baroe.

10.

Ledoeng klaagt een twaalftal dorpelingen van het dorp Asam aan, als zouden dezen uit zijn vruchtentuin doerian-vruchten gestolen hebben. Hij legt ten bewijze van een en ander een „verklaring" over, waaruit blijkt dat hij als bezitter van een rotantuin geldt, die daar ter plaatse gelegen is, en tevens dat hij aldaar eenige door hem geplante vruchtboomen bezit.

De gedaagden verklaren, dat zij inderdaad daar ter plaatse vruchten geplukt hebben; dat deze echter niet afkomstig zijn van de door Ledoeng geplante boomen, maar van een daar voorkomend complex doerians, dat aan de dorpsgemeenschap als zoodanig toekomt, zoogenaamde boeah badatoe. Alvorens zij tot zamelen zijn overgegaan, hebben zij daartoe toestemming gevraagd aan het dorpsbestuur. Zij geven toe dat de vruchten binnen de grenzen, in de verklaring genoemd, groeiden.

Als getuige treedt in de eerste plaats op Andjir, wiens rotan-tuin aan dien van Ledoeng grenst en binnen wiens terrein eveneens een deel van het vruchtencomplex in kwestie voorkomt. Hij zegt, dat de bedoelde vruchtboomen niet begrepen zijn in het bezit, maar dat deze van ouds aan de dorpelingen gemeenschappelijk toekomen; dat, wanneer de tijd voor den pluk is aangebroken, een ieder daar na bekomen toestemming van het dorpsbestuur mag plukken. Ook dit jaar is dat zoo gebeurd; op zijn terrein zijn evenzoo de zamelaars geweest, waartegen hij geen bezwaar heeft gehad omdat hij geen persoonlijk recht op de vruchtboomen in kwestie heeft.

Voorts treedt op als getuige de wakil van het dorp Asam, die verklaart dat inderdaad aan het dorpsbestuur vergunning is gevraagd om de vruchten te plukken en dat deze vergunning even als andere jaren is gegeven. De boomen in kwestie zijn boeah badatoe.

De eisch werd afgewezen op de volgende gronden:

Overwegende dat uit de „verklaring", door eischer geproduceerd, blijkt dat deze rechten kan doen gelden op een rotan-aanplant en op eenige door hem geplante vruchtboomen, voorkomende op het terrein waar door gedaagden gezameld is;

Overwegende dat de boomen, waarvan de vruchten zijn ingezameld, minstens een ouderdom van 75 jaar hebben en dus door den houder der verklaring kunnen zijn geplant, derhalve andere boomen zijn dan die, waarvan hem in de verklaring het bezitsrecht is toegekend;

Overwegende dat uit de getuigenverklaringen blijkt, dat de boomen zijn gemeen dorpsbezit, waarover dus alleen de dorpsgemeenschap zeggensmacht heeft; dat hij evenmin daarop aanspraken kan doen gelden als bezitter van buurgrond, aangezien het bezitsrecht, door de gemeenschap uitgeoefend, moet geacht worden van een hoogere orde te zijn dan het recht, dat voortvloeit uit occupatie van belendende gronden;

Overwegende dat door eischer geen bewijzen kunnen worden bijgebracht om de verklaringen van gedaagden en getuigen te ontzenuwen.

Opmerkingen:

1. Als een gevolg van de onnauwkeurige invulling der verklaringen zien wij hier iemand een poging wagen om de gemeenschap van haar gemeenschappelijk bezit af te helpen.

2. Het dorp als zoodanig is hier bezitter van een waardevol vruchtboomencomplex. Een en ander wordt niet op het dorpsbeschikkings-

recht gebaseerd, maar is bezitsrecht. Immers het terrein is onttrokken aan het recht om te ontginnen, en het staat den individuen niet vrij om zich van dat wilde-vruchtbosch deelen toe te eigenen door daden van verzorging.

3. Dergelijke stukken bosch of meren komen meer voor; het zijn de zoogenaamde boeah-, rotan-, en danau badatoe. Ten aanzien van het rotan badatoe ziet men in verschillende dorpen, dat ze zijn verdeeld onder de belanghebbende individuen. Vooral is dit het geval geweest langs de Barito. In den regel was de oorzaak der verdeeling, dat een groot aantal vreemdelingen zich ter plaatse vestigden en daardoor de aandeelen, die elk deelgerechtigde bekwam, te klein waren om een behoorlijke opbrengst te garandeeren. Die bosschen dus, die onder een beperkt beschikkingsrecht der dorpsgenooten waren, zijn tot erfelijk individueel bezit geworden van een groep toèn ter plaatse aanwezige deelgerechtigden; men ziet veelal dat dit niet alleen de kerndorpers waren.

4. De zaak deed zich voor onder Doesoen-Wito-Dajaks; als adviseurs traden op de dorpsbestuurderen van het dorp Kalahien.

11.

Koendan klaagt Neken aan, als zoude deze uit Koendan's tuin voor een waarde van f 15.20 aan vruchten gestolen hebben. Het vruchtboomencomplex in kwestie is niet door hem geplant, maar sinds 17 jaar wordt het door hem verzorgd; vóór dien waren het wilde vruchten.

Neken verklaart, dat hij inderdaad uit het bedoelde vruchtenbosch vruchten heeft gehaald, omdat de grond, waarop de vruchten groeien, van hem is; zijn grootvader verzorgde daar nl. een vruchtenbosch; hij heeft reeds vroeger ter plaatse vruchten verzameld.

Als getuige voor Neken treedt op Ma Ibas, die verklaart indertijd gezien te hebben, dat Neken in het bewuste bosch vruchten plukte.

Als getuige van Koendan treedt op het dorpshoofd van het dorp Sarapat, die verklaart, dat het hem niet bekend is, wie indertijd de bewuste boomen geplant heeft, maar dat hij wel weet, dat gedurende ongeveer twintig jaar door Koendan de boomen verzorgd zijn; dat hem ook bekend is, dat door Koendan tweemaal per jaar de grond onder de boomen is schoongemaakt en wel eenmaal als de vruchtboomen in bloei stonden en eens als ze bijna rijp waren. Hij heeft nimmer van Neken kennis gekregen, dat deze daar zou gaan zamelen, terwijl dit elk jaar geschiedde door Koendan.

Goendang verklaart, dat hij reeds ongeveer tien jaar een tuin naast het complex in kwestie bewerkt en daar nooit anderen dan Koendan onderhoudswerkzaamheden heeft zien verrichten, terwijl hij meermalen Koendan bij den pluk behulpzaam is geweest.

De eisch wordt toegewezen voor een bedrag van f 7.60 op de navolgende overwegingen:

Overwegende dat uit de verklaringen, door partijen en getuigen

afgelegd, niet komt vast te staan, dat door de voorouders van één der partijen de boomen in kwestie zouden zijn geplant, zoodat moet worden aangenomen dat die boomen aanvankelijk in het wild groeiden;

Overwegende dat uit de getuigenverklaringen blijkt, dat door eischer de boomen gedurende ongeveer twintig jaren verzorgd zijn geworden en dat hij bij het genieten der vruchten van het terrein in kwestie steeds de voorschriften der adat heeft opgevolgd, terwijl door gedaagde geen bewijs van zijn occupatie naar adatregelen gegeven kan worden;

Overwegende dat door eischer geregeld de vruchten gezameld zijn en gedurende al dien tijd nooit door gedaagde een eisch tot schadevergoeding is ingediend, hoewel het van algemeene bekendheid was wie de vruchten plukte;

Overwegende dat men door het verzorgen van in het wild voorkomende gewassen, op die gewassen een genotrecht bekomt van even langen duur als de verzorging aantoonbaar is, en dus in dit geval dat recht toekomt aan eischer;

Overwegende dat het in deze streken gebruikelijk is, dat degene die vruchten in eens anders tuin zamelt, daarvan de helft als plukloon bekomt;

Overwegende dat de waarde der vruchten in geding geschat moet worden op f 15.20.

Opmerkingen:

1. Het bewijs, door eischer geleverd, houdt slechts in, dat hij een complex vruchtboomen heeft verzorgd; wie de planter is geweest is niet meer na te gaan; waarschijnlijk hebben wij hier met wildboomen te doen, anders zou althans bij het dorpsbestuur wel bekend zijn geweest, wie de planter geweest was.

2. De getuige van gedaagde schijnt niet betrouwbaar te zijn, hoewel het natuurlijk mogelijk is, dat indertijd gedaagde ook al eens in het geheim vruchten heeft gestolen en dat dit gezien is door getuige.

3. Het wordt als een versterking der bewijzen van eischer aangenomen, dat hij steeds van een voorgenomen pluk kennis gaf aan het dorpsbestuur, terwijl het tegendeel voor gedaagde een verzwarende omstandigheid is.

4. Voor verzorging van een vruchtentuin is het noodzakelijk, dat men dien tweemaal 's jaars schoonmaakt, bij den bloei en vóór den pluk; verzuimt men een en ander, dan valt het leveren van het bewijs der verzorging zeer moeilijk.

5. De zaak deed zich voor onder Maänjan-Patei-Dajaks; als adviseurs traden op de dorpshoofden van Haringin en Tamiang Lajang en de betrokken pengoeloe-Dajak.

12.

Loedan en Idoel, respectievelijk dorpspengoeloe en dorpshoofd van Talioe, klagen Karepek en Ian aan, als zouden dezen als ongehuwden

ontucht gepleegd hebben, waarvan de resultaten aan den dag zijn getreden doordat Karepek een dochter ter wereld heeft gebracht. Zij eischen de oplegging van een boete ten bate der dorpsgemeenschap, om daarmede een bezwering te houden om het dorp te reinigen.

Vrouw Karepek verklaart, dat zij inderdaad buiten echt gedurende ongeveer een jaar gemeenschap heeft gehad met Ian, en dat zij tengevolge daarvan een dochter ter wereld heeft gebracht. De voor de bevalling te betalen onkosten zijn betaald door de moeder van Ian, die bekend was met de verhouding; deze had geen bezwaren tegen die verhouding, omdat Ian beloofd had, het meisje te trouwen.

Ian erkent, dat hij met het meisje in ontucht geleefd heeft en ook wel eens tot haar gezegd heeft, dat hij haar trouwen zou. Nooit heeft hij echter de verlovingsgeschenken aan het meisje gegeven. Hij heeft het meisje thans reeds geruimen tijd in den steek gelaten, erkent echter de mogelijkheid, dat het kind van hem is.

Als getuigen treden op de zuster en schoonbroeder van het meisje, die beiden verklaren, dat de vrouw hun gezegd heeft van Ian zwanger te zijn.

Bij het vonnis werd Ian veroordeeld tot betaling van vijf en twintig gulden en een varken aan de dorpsgemeenschap van Talioe, alsmede van een boete van zes gulden aan de gedupeerde vrouw. Een en ander geschiedde op de volgende overwegingen:

Overwegende dat de eisch is voorgebracht door het dorpshoofd en den pengoeloe, die gerekend moeten worden te zijn de vertegenwoordigers in rechten van de leden der dorpsgemeenschap;

Overwegende dat de gedaagden erkennen, dat zij ongehuwd hebben samengeleefd, welke gemeenschap tot de geboorte van een natuurlijk kind heeft geleid;

Overwegende dat daardoor de dorpsgemeenschap in ongelukstoestand (s i a l) is gekomen, welke toestand kan worden opgeheven door de bezwering van het m a n j a k i l e w o e (dorpsreiniging), tot welke bezwering een betaling van f 25 en een varken vereischt is, door den ontuchtigen man te betalen, welke betaling moet worden aangewend om daarmede de voorgeschreven bezwering te houden, terwijl een eventueel resteerend bedrag verdeeld moet worden onder de daartoe gerechtigde dorpsgenooten;

Overwegende dat de kosten der bevalling, groot een gulden, eveneens ten laste van den natuurlyken vader komen, die voor het onderhoud van het kind gedurende de eerste maanden tevens vijf gulden heeft te betalen;

Overwende dat, niettegenstaande de pogingen tot overreding door de dorpsbestuurderen, gedaagden niet genegen zijn met elkander te huwen.

O p m e r k i n g e n:

1. Het ter wereld brengen van een natuurlijk kind (a n a k s a r a u, a n a k a m p a n g) is een vergrijp, waardoor de gemeenschap in gevaar wordt gebracht; oudtijds pleegde men zulke kinderen het leven

te benemen. Daarenboven is het een reden voor de moeder om zich beschaamd te voelen.

2. Indien gedaagden met elkander hadden willen trouwen, was de zaak niet verder berecht.

3. Indien Ian niet had bekend en ook geen bewijs van zijn schuld was aan te voeren geweest, zou het meisje voor de kosten der bezwering aansprakelijk zijn geweest. De loutere mededeeling van de schuld van een bepaalden man door de vrouw is zonder ander overtuigingsstuk, b.v. een broek of hoofddoek, geen bewijs van schuld.

4. Het gemeenschap hebben van ongehuwden is feitelijk volgens de adat verboden; als men echter maar zorgt dat geen gevolgen van dat verkeer aan den dag treden, wordt niemand op zulke handelingen aangezien.

5. Naar de verklaringen van beide gedaagden bestond er een mondelinge belofte van verloving. Adatrechtelijk is dat echter van nul en geener waarde, als daarbij geen verlovingsgeschenken gewisseld zijn of aan het dorpsbestuur van een en ander kennis is gegeven. Klaarblijkelijk behoorden de vrouw en haar familie niet tot de snuggersten en zijn door Ian bedrogen, waaraan echter adatrechtelijk niets te doen is.

6. Voor de in gevaar gebrachte dorpsgemeenschap treden in rechten op het dorpshoofd, als hoofd der gemeenschap en als zoodanig verantwoordelijk voor rust en orde, en verder de pengoeloe-dajak, die voor de bezwering zal moeten zorgen en moet waken dat de grondgeesten niet verstoord worden door een of andere met de adat strijdige handeling. Hij treedt hier dus in zekeren zin op in zijn kwaliteit van grondvoogd.

7. Het grootste deel der boete wordt aangewend om daarvan een feestmaaltijd te houden, waartoe ook het varken geslacht wordt. Het bloed daarvan wordt door den dorpspengoeloe verdeeld onder de dorpsgenooten, die het over hun bouwveld en tuinen werpen om dezen op die manier te reinigen van kwade invloeden, door de handeling opgewekt. Het resteerende bedrag wordt verdeeld onder de gezamenlijke kerndorpers, die elk een gelijk aandeel ontvangen.

8. De kosten der bevalling beloopen een gulden, aangezien de vrouw arm was en dus de vroedvrouw slechts weinig kon betalen. Weliswaar heeft de vrouw verklaard, dat deze kosten reeds door de moeder van den jongeling zijn betaald, maar desniettemin eischt de adat, dat een en ander ook in het vonnis tot uiting komt.

9. Had Ian zijn schuld ontkend, dan zou het feit dat zijn moeder voor de kosten der bevalling was opgekomen, adatrechtelijk voldoende bewijs zijn geweest voor de schuld van haren zoon.

10. De zaak handelde onder Biadjoe-Dajaks; als adviseurs traden op de dorpsbestuurderen van Boentok, voorzoover Dajaks zijnde.

13.

Ansie klaagt zijn neef aan, als zoude deze in zijn vruchtenbosch, gelegen op de p a m a t a n g Masarat, voor een waarde van f 40 aan

doerian-vruchten hebben geplukt, zonder daarvan aan hem kennis te geven.

Manden erkent, dat hij op de pamatang Masarat vruchten heeft geplukt, maar beweert, dat het bedoelde vruchtboomencomplex van hem zelven is, zijnde zijn aandeel in de erfenis van hun beider overgrootvader.

Als getuige treedt in de eerste plaats op Teweh, die verklaart, dat hij er indertijd bij tegenwoordig was, toen onder leiding van het toenmalig districtshoofd demang Gaman de verdeeling der erfenis van dien overgrootvader plaats had. Hij herinnert zich, dat het complex in kwestie werd toegewezen aan Ansie en Manden gezamenlijk.

Getuige Pamiah verklaart, dat hij destijds ook bij de verdeeling tegenwoordig was; hij herinnert zich, dat de pamatang Masarat aan beiden toegewezen werd, maar dat van de opbrengst Manden een kleiner deel kreeg, omdat hij van een vrouw afstamde. Het is hem echter bekend, dat later een nieuwe verdeeling heeft plaats gehad.

Getuige Rabani verklaart, dat hij op last van Tabar, den vader van Ansie, inderdtijd ter plaatse vruchten heeft geplukt; van de nieuwe verdeeling is hem niets bekend.

Getuige Adjin, gewezen dorpshoofd, verklaart dat hij als dorpshoofd met zijn medebestuurderen destijds op verzoek van beide partijen tot een nieuwe verdeeling is overgegaan, waarbij de pamatang Masarat werd toegewezen aan Manden en de omringende vruchtbosschen aan Ansie, nl. de pamatangs genaamd Biawan, Prapak en Katapi. Beide partijen hebben destijds in de verdeeling toegestemd, en op het gehouden vredesmaal werden de nieuwe aandeelen bekend gemaakt; zijns inziens heeft dan ook Ansie geen recht op het door hem geeischte.

Eenige andere getuigen verklaren, dat zij in de laatste jaren op last van Manden ter plaatse vruchten gezameld hebben, en dat het complex in kwestie steeds door Manden werd onderhouden, die daartoe den grond onder de boomen tweemaal 's jaars reinigde.

De eisch werd op de ondervolgende gronden afgewezen:

Overwegende dat indertijd door demang Gaman bij minnelijke schikking het vruchtenbosch in kwestie werd toegewezen aan de gezamenlijke familieleden van partijen, hetgeen door partijen erkend wordt;

Overwegende dat, volgens de getuigeverklaring van het gewezen dorpshoofd, bij een nieuwe verdeeling de pamatang Masarat is toegewezen aan gedaagde;

Overwegende dat volgens de getuigenverklaringen het bosch in kwestie sinds dien naar de regelen der adat is verzorgd door gedaagde en deze de vruchten van de boomen heeft doen plukken, zonder dat eischer zich daartegen ooit verzet heeft.

Opmerkingen:

1. In deze erfrechtzaak hebben we te maken met twee opeenvolgende minnelijke schikkingen, door het inlandsch bestuur bewerkstelligd. Bij de eerste deeling had klaarblijkelijk verdeeling plaats

gehad onder de directe afstammelingen van den oorspronkelijken erflater, terwijl de tweede deeling de verdeeling van één dier deelen ten doel had.

2. Een der getuigen verklaart, dat aan één der erven bij de eerste deeling een geringer aandeel in de opbrengst was toegewezen dan aan zijn mededeelgenoot, op grond dat hij van vrouwelijke afstamming was. Het feit werd door niemand tegengesproken, en ook bij de nieuwe verdeeling zien wij den persoon met het geringe aandeel slechts een vruchtboomencomplex ontvangen tegen den anderen deelgerechtigde drie. We hebben hier niet met Mohamedanen te doen, en onder Dajaks heb ik bij andere gelegenheden ook nimmer deze achteruitstelling van de nakomelingen van vrouwelijke erfgenamen geconstateerd, althans niet onder de hier besproken stammen.

3. Ware de tweede verdeeling niet gehouden, dan zou in zooverre de eischer gelijk hebben gehad, dat dan door den medebezitter van den tuin geen vruchten geplukt hadden mogen worden, zonder dat de deelgenoot daarin gekend was, opdat deze zijn aandeel in de opbrengst zou kunnen ontvangen.

4. Als bewijs van de rechten van gedaagde wordt aangenomen, dat hij de verzorgingsplichten ten aanzien van den tuin in kwestie steeds is nagekomen. Men moet daartoe den tuin bij den bloei en even vóór den oogst reinigen. Het feit dat, niettegenstaande reeds gedurende jaren door gedaagde ter plaatse gezameld is, nimmer door eischer een klacht werd ingediend, wordt mede als aanwijzing voor eischers aanspraken in het geding gebracht.

5. Dat partijen in de tweede deeling berust hebben, wordt ten rechte door het gewezen dorpshoofd aangenomen op grond van het feit, dat door beiden is deelgenomen aan het vredesmaal, dat op die tweede deeling gevolgd is.

6. Indien deze aangelegenheid door de hoofden zou zijn afgedaan, zou aan eischer een boete zijn opgelegd voor valsche aanklacht, aangezien het in dit geval adatrechtelijk duidelijk is, dat eischer hier ongemotiveerd klaagt, waardoor gedaagde in s i a l-toestand is gekomen.

7. Getuigen Pamiah en Teweh hebben waarschijnlijk bij de eerste deeling mede aangezeten aan het vredesmaal en zijn daarop verplicht getuigenis ter zake af te leggen. Bij de tweede deeling schijnen zij niet tegenwoordig geweest te zijn.

8. De zaak handelde onder Doesoen-Wito-Dajaks; als adviseurs traden op de pengoeloe en het hoofd van Asam.

14.

Idjoeh klaagt Doelah en Soea aan, als zouden dezen de bijennesten uit zijn bijenboomen hebben gestolen. De bijenboomen, door hem als de zijne aangemerkt, zijn kariwajaboomen. De waarde van het ontvreemde beloopt f 5.

Doelah en Soea verklaren, dat zij inderdaad de nesten hebben ge-

zameld, maar dat de boomen in kwestie van hen zijn. De nesten hingen inderdaad aan kariwaja-boomen.

Als getuige treedt allereerst op het dorpshoofd van Boentok, dat verklaart dat de bijenboomen, die ter plaatse aan de Danau Paloi gezameld worden, op twee soorten boomen voorkomen, en wel op kariwajaboomen en op tiwadak-banjoe-boomen. Voor zoover bij het dorpsbestuur bekend is, behooren de eerstgenoemde van ouds aan de familie van Idjoeh, die dus gerechtigd is ter zake in rechten op te treden. De tiwadak-banjoe-boomen komen toe aan de familie van gedaagden. De boomen groeien over een uitgestrektheid van ongeveer een bahoe en komen door elkaar voor.

Getuige Noewai verklaart, dat hij indertijd de kariwaja-boomen van den vader van Idjoeh voor een schuld in pand heeft ontvangen en jaren lang de nesten heeft ingezameld van het pand. Het pand is ingelost door Idjoeh.

Getuige Linoe verklaart, dat hij gedurende een zesjarige afwezigheid van Idjoeh's vader door dezen belast werd met de bewaking en verzorging der kariwaja-boomen, in ruil daarvoor mocht hij de nesten zamelen, die in die jaren daarop voorkwamen; nimmer is hem door iemand verboden, hoewel herhaaldelijk de familie van gedaagden ter plaatse waren, om de nesten der tiwadak-banjoe-boomen in te zamelen.

Getuige Kadir verklaart, dat hij gedurende ongeveer 25 jaar in de buurt der boomen in kwestie zijn bouwvelden heeft aangelegd en nooit anders heeft geconstateerd, dan dat de nesten der kariwaja-boomen door Idjoeh werden ingezameld, en die der tiwadak-boomen door gedaagden.

Zes andere getuigen verklaren, dat zij op last van gedaagden herhaaldelijk behulpzaam zijn geweest bij het zamelen van bijennesten, die ter plaatse voorkwamen op tiwadak-banjoe-boomen.

De eisch werd toegewezen op de volgende overwegingen (gedaagden moesten elk f 2.50 betalen aan eischer):

Overwegende dat uit de getuigenverklaringen komt vast te staan, dat door eischer rechten kunnen worden geldend gemaakt op de kariwaja-bijenboomen, die ter plaatse voorkomen, terwijl door gedaagden rechten worden uitgeoefend op de tiwadakboomen;

Overwegende dat door gedaagden erkend wordt, dat zij nesten gezameld hebben op de kariwaja-boomen ter plaatse, waardoor volgens verklaring van getuigen aan de rechthebbenden een schade van f 5 is toegebracht;

Overwegende dat door gedaagden hunne aanspraken op de kariwaja-boomen niet bewezen kunnen worden, aangezien de door hen voorgebrachte getuigen slechts spreken van rechten van gedaagden op tiwadak-boomen.

Opmerkingen:

1. Uit deze zaak blijkt, dat op een bepaald stuk grond genotrechten van twee personen kunnen voorkomen, die door elkaar liggen. Wij

kunnen daaruit constateeren, dat door de aanwezigheid der bijenboomen geen recht op den grond in den waren zin des woords ontstaat, maar slechts een tijdelijk genotrecht, zij het dan ook, dat die tijdelijkheid in verband met verzorging van zeer langen duur kan zijn. Uit dat recht volgt echter wel een voorkeurrecht der tuinbezitters op den buurgrond. Wie in dit geval de voornaamste voorkeurgerechtigde is, of een eventueel ontginner van den buurgrond aan beiden vergunning moet vragen tot ontginning, of, indien één der beiden die vergunning weigert op grond van eigen voorgenomen ontginning, hij alsdan vergunning van den ander moet vragen, en of deze die weigeren kan op grond van eigen voornemen tot ontginning, kon ik niet met juistheid nagaan.

2. Wij zien, dat hier elk der rechthebbenden als aandeel in het complex een bepaalde soort boomen heeft. Hoe deze rechten ontstaan zijn, of we hier met een oorspronkelijken aanplant of met een verzorging gedurende tientallen jaren te doen hebben, kon niemand mededeelen, ook niet de leden van het dorpsbestuur. Alleen is het bekend, dat van ouder op ouder de bezittingen in handen der beide families geweest zijn. Dit mag wel eenige verbazing wekken, omdat de rechtspositie van geplante en verzorgde gewassen een andere is.

3. Het dorpshoofd treedt in de eerste plaats op om getuigenis af te leggen van de wetenschap van het dorpsbestuur, welke getuigenis in den regel van groote waarde is.

4. De boomen zijn aanvankelijk door eischer's vader verpand geweest en door den zoon later ingelost (b a g a d a i). Men ziet vaak, dat bij bijenboomen de opbrengst gedurende eenige jaren tegen een vooraf te betalen bedrag wordt verkocht, na afloop van welken termijn de boomen weder aan den oorspronkelijken bezitter terug vallen. De winst moet schuilen in de meerdere opbrengst der boomen dan de raming beliep (d j o e a l a k a t). In geval van g a d a i mag de pandnemer van de opbrengst profiteeren zonder dat dit de hoofdsom van de pandsom vermindert; de opbrengst geldt dan voor rente. Het spreekt van zelf, dat een getuigenis als die van Noewai van groote kracht is, omdat de transactie voor het dorpsbestuur gesloten wordt.

5. Toen de eigenaar der boomen gedurende langeren tijd afwezig was, heeft hij de verzorging der boomen opgedragen aan een vriend, die als loon daarvoor de opbrengst der boomen voor zich mocht houden. Ook deze transactie zal wel voor het dorpsbestuur gesloten zijn. Het is een geval van deelwinning.

6. Partijen waren Doesoen-Wito-Dajaks; als adviseurs traden op de dorpspengoeloe's van Boentok en Kalahien.

15.

Idjoeh klaagt Mat Joesoep aan, als zoude deze de door eischer geplante rubberboompjes hebben uitgetrokken en het daardoor vrijkomende terrein voor ladangbouw in bewerking hebben genomen,

waardoor hem een schade is toegebracht van f 2.50. Hij verzoekt schadeherstel en toewijzing van den grond in kwestie aan hem.

Mat Joesoep verklaart het te laste gelegde voor juist, maar deelt mede, dat hij twee jaar geleden dat veld in bewerking nam en het na den oogst liet braakliggen; dat hij dit jaar het terrein weder in bewerking wilde nemen, en toen constateerde, dat door Idjoeh ter plaatse rubber was geplant zonder dat hij daarin gekend was; dat hij toen de boompjes verwijderd heeft. Toen hij voor het eerst den grond in bewerking nam, was deze bedekt met oerbosch; Idjoeh had daarop geen aanspraken. Idjoeh erkent dit laatste.

Het dorpshoofd van Bengkoewang verklaart, dat hem voor eenigen tijd door Mat Joesoep kennis werd gegeven, dat hij zijn gewezen bouwveld weder in bewerking wenschte te nemen; door Idjoeh is hem geen kennis gegeven van diens voorgenomen tuinaanleg.

Het gewezen dorpshoofd van Bengkoewang verklaart, dat hem twee jaar geleden kennis is gegeven van de ontginning door Mat Joesoep van het terrein in kwestie; dat hij daartoe vergunning heeft gegeven, omdat niemand anders daar ter plaatse rechten erop kon doen gelden.

De eisch wordt afgewezen op de volgende gronden:

Overwegende dat uit de verklaring van gedaagde en uit de getuigenverklaringen blijkt, dat door gedaagde ter plaatse voor twee jaren een bouwveld ontgonnen is, dat voordien bedekt was met oerbosch, en dat deze ontginning heeft plaats gehad met goedvinden van het dorpsbestuur;

Overwegende dat eischer erkent geen rechten op den grond gehad te hebben voordat hij aldaar een tuin aanlegde;

Overwegende dat door eischer van zijn voorgenomen ontginning geen kennis is gegeven aan het dorpsbestuur en dat hij daarom geen aanspraken op het terrein kan doen gelden;

Overwegende dat gedaagde op den grond in kwestie het verdwijnend genotrecht bezit en dus het terrein niet door anderen kan worden in bewerking genomen zonder zijn toestemming, welke toestemming hij aan den aanvrager onthouden kan op grond van zijn voornemen om het terrein zelf in bewerking te nemen.

Opmerkingen:

1. De eischer had op den grond geen aanspraken, toen hij met de bewerking een aanvang maakte, terwijl gedaagde daarop het verdwijnend genotrecht had; niet alleen dus, dat eischer van de bewerking mededeeling had moeten doen aan het dorpsbestuur, maar ook had hij daartoe vergunning moeten vragen aan den houder van dat verdwijnend genotrecht; beide heeft hij verzuimd, hetgeen zijne aanspraken ernstig doet verminderen.

2. Was deze zaak behandeld door de hoofden, dan zou eischer een boete zijn opgelegd voor het in bewerking nemen van een terrein zonder daarvan kennis te geven aan het dorpsbestuur; een dergelijke boete bestaat dan veelal uit het slachten van een varken.

3. De dorpsbestuurderen treden op, om de aanspraken van den rechthebbende te bewijzen.

4. Gedaagde is als eigen rechter opgetreden door de geplante boompjes weder uit te trekken; voor de daardoor ontstane schade is hij niet aansprakelijk.

5. Door zijn vernieuwde kennisgeving aan het dorpsbestuur heeft gedaagde doen blijken van zijn voornemen om van zijn verdwijnend genotrecht gebruik te maken.

6. De zaak handelde onder Bacoempaiers, die in Bangkoewang een eigen dorp hebben. De mohamedaansche pengoeloe van Boentok en die van Bangkoewang traden op als adsiveurs.

16.

Kaje klaagt Karatoe aan, als zoude deze eenige vruchtboomen, die hem in genotrecht toekomen, hebben omgekapt; de waarde van een en ander beloopt f 15.

Karatoe verklaart, dat de boomen van hem waren en dat deze erfstukken waren van zijn familie.

Demang Gaman, gewezen districtshoofd en één der hoofden van den Maänjan-Sioeng stam, verklaart, dat de boomen aanvankelijk toebehoorden aan de gezamenlijke voorouders van partijen; dat in deze familie een twist uitbrak, waardoor een definitieve splitsing van het geslacht plaats had; door wijlen Radēn Soeta Negara, het hoofd der Maänjan Sioeng, is toen een verdeeling bewerkstelligd van de aan het geslacht toekomende erfgoederen, waarbij de boomen in kwestie zijn toegewezen aan de partij van eischer. Partijen zijn accoord gegaan met de deeling, hetgeen uit hun openlijke erkenning ter zake bleek. Van een vredesmaal was geen sprake geweest, omdat van een bevrediging geen kwestie was, de veete was blijven voortbestaan.

De eisch werd toegewezen op de volgende overwegingen:

Overwegende dat de partijen van een gezamenlijken stamvader afstammen, maar dat de familie door een veete uiteen is gevallen;

Overwegende dat de bezittingen van het geslacht in kwestie verdeeld zijn door het adatbestuur der Maänjan Sioeng, waartoe de partijen behooren, en dat door partijen die schikking is aanvaard;

Overwegende dat de boomen in kwestie zijn toegewezen aan de partij van eischer en ook door die groep verzorgd worden.

Opmerkingen:

1. De zaak is een uitvloeisel van een bestaande veete die, voor wat aangaat de tot de aanvankelijke erfgroep behoorende goederen, in der minne is bijgelegd. De kwestie, waardoor de veete is ontstaan, is mij niet bekend. Ter verduidelijking echter van het geval moet hier eenigszins uitvoerig worden stilgestaan bij de indeeling der bevolking van de adatgemeenschap der Maänjan Sioeng. Deze stam is verdeeld in een aantal geslachten, die allen van één stamvader afstammen. Eenige dezer geslachten vormen tezamen een dorp. Niet alleen dat zij één geheel vormen in dit leven, maar ook in het hier-

namaals zijn zij één. Hunne beenderen worden na de lijkverbranding in een knekelkist geborgen, de zoogenaamde tambak of pandam; daaraan ontleenen dan de geslachten ook hunnen naam: „tambak zoo en zoo" of „pandam zoo en zoo". Aanvankelijk zouden er vier geslachten der Maänjan Sioeng geweest zijn, die elk een eigen plaats van samenwoning hadden; door splitsing om verschillende redenen zijn allengs meerderen ontstaan. Een splitsing was b.v. een gevolg van oneenigheid, zooals in het onderhavige geval. Dan wel een hoofd van grooten naam gaf bij zijn dood aanleiding tot vorming van een nieuw geslacht van zijne directe afstammelingen; zoo b.v. Soeto Ono, die behoorde tot de Tambak kariring besar; na zijn dood werd hij echter de stamvader van een nieuw geslacht, de Tambak kariring mas. Een nauwkeurige beschrijving van een en ander hoop ik elders te zijner tijd te geven[1]). Het zij voorloopig voldoende te constateeren, dat zulk een geslacht ten aanzien van de poesaka-erfgoederen een groep vormt, welke gezamenlijke rechten kan doen gelden.

2. Het bewijs wordt hier geleverd door de getuigenis van een der hoofden betreffende de plaats gehad hebbende deeling, waarbij het goed in kwestie aan eischer was toegewezen.

3. Als eischer treedt op het hoofd van de benadeelde erfgroep.

4. De oorsprong der zaak heeft veel van een plagerij; dat gedaagde vermoedde, dat hem de boomen toekwamen, is niet aannemelijk.

5. De zaak handelde onder Maänjan-Sioeng-Dajaks van het dorp Balawa; als adviseur trad op Kiai Goentik bin Soeto Ono, oudste nog levende zoon van het groote hoofd.

17.

Sendit klaagt Djoenias aan, als zoude deze zijn twee jonge vruchtboomen bij den aanleg van zijn bouwveld vernield hebben.

Djoenias erkent, dat hij de boomen gekapt heeft, toen hij zijn bouwveld aanlegde; zegt echter dat de boomen geplant zijn door den gemeenschappelijken grootvader van partijen, aan wien ook het bewerkte veld toebehoorde. Hij heeft voor de bewerking van het terrein toestemming gevraagd en gekregen van het dorpsbestuur.

Als getuige treedt op het dorpshoofd, dat verklaart, dat inderdaad aan hem de bewerkingsvergunning is gevraagd en dat hij die gegeven heeft in verband met het feit, dat drie jaar geleden daar door den grootvader een bouwveld was aangelegd, zoodat de erven daarop nog recht hadden. Hij heeft echter gezegd, dat het vruchthout gespaard moest worden, aangezien dat tot een onverdeelden boedel behoorde.

Eisch toegewezen voor de helft van de waarde der vernielde boomen, nl. f 1.50, op de volgende overwegingen:

Overwegende dat de boomen in kwestie behooren tot een onverdeelden boedel, waarin de beide partijen de eenige deelgerechtigden zijn;

---

[1]) Zie schrijver's opstel „De stamindeeling van de Maänjan-Sioeng Dajaks" in Bijdr. Kon. Inst., deel 83 (1927), blz. 522—592, speciaal blz. 566—573. — Noot van de commissie.

Overwegende dat de eene deelgenoot niet tot vernietiging van een gemeen bezeten erfgoed mag overgaan zonder vooraf daarin zijn deelgenoot te kennen;

Overwegende dat de waarde van het vernielde goed geschat moet worden op drie gulden, zoodat het aandeel van eischer f 1.50 beloopt.

Opmerkingen:

1. De gemeenschappelijke voorvader had op het terrein in kwestie nog het verdwijnend voorkeurrecht en op de door hem geplante boomen het bezitrecht; na zijn dood wordt aan een der erven verboden die boomen te kappen op grond van het feit, dat ze behooren tot een onverdeelden boedel; tegen het in bewerking nemen van het terrein, waarop de erfgroep verdwijnend genotrecht heeft, door een der erfgerechtigden zonder voorkennis der andere erven schijnt geen bezwaar te bestaan, althans dat blijkt niet uit de verklaring van het dorpshoofd; het door dezen afgelegde getuigenis doet zelfs denken, dat voor de in bewerking neming van dat terrein de voorafgaande toestemming van de andere erven niet noodzakelijk is. Van een dergelijke opvatting heb ik elders of in andere gevallen geen voorbeeld gevonden.

2. Het wekt verbazing dat door het dorpshoofd, alvorens de ontginningsvergunning te verleenen, niet is aangedrongen op een overleg met den anderen erfgerechtigde, wat vooral in een geval als dit, waar maar twee deelgerechtigden zijn, gemakkelijk had kunnen plaats hebben.

3. De zaak deed zich voor onder Maänjan-Patei-Dajaks; als adviseur trad de pengoeloe van Djaär op.

18.

Vrouw Moedjan binti Soeto Ono klaagt Karaket aan, dat deze de keuken van zijn woning op grond heeft gebouwd, die tot de erfenis van Soeto Ono zou behooren. Deze nl. zou ter plaatse een huis met erf gehad hebben, waarvan de vruchtboomen nog te zien zijn. Aan dat erf grenst het erf met de woning van Karaket, die voor jaren zijn woning heeft uitgebreid en daarbij de grens overschreden heeft, zonder echter eenige schade toe te brengen aan de bezittingen op dien grond voorkomende.

Karaket erkent, dat hij ongeveer dertig jaren geleden de woning in den tegenwoordigen staat heeft gebracht; daarbij is hij inderdaad over de toen bestaande grens gekomen, maar niemand heeft sinds dien een zaak ter zake gemaakt behalve thans vrouw Moedjan.

Het dorpshoofd van Tamiang Lajang verklaart conform gedaagde.

De eisch wordt afgewezen op de ondervolgende gronden:

Overwegende dat de grond in kwestie reeds gedurende ongeveer dertig jaar door gedaagde geoccupeerd wordt, zoodat van een voorkeurrecht, aan de omringende boomen ontleend, geen sprake kan zijn;

Overwegende dat van de woning van wijlen Soeto Ono geen

sporen meer te vinden zijn en dus de rechten, uit de bewoning voortvloeiende, evenzeer vervallen zijn;

Overwegende dat gedurende dertig jaren geen zaak over dezen grond is gemaakt door eischeresse, hoewel zij steeds van de occupatie op de hoogte is geweest.

Opmerkingen:

1. Een dergelijke eigenlijk verjaarde zaak voorbrengen komt bij de Dajaks herhaaldelijk voor, omdat bij hen het instituut der verjaring niet bestaat. In den regel rakelen zij dan zulk een kwestie weder op, zoodra zij in een of andere minder aangename bejegening van de tegenpartij een reden meenen te hebben om deze een onaangenaamheid aan te doen.

2. Het geslacht Soeto Ono, dat vroeger in deze streken een zoo belangrijke rol gespeeld heeft, probeert herhaaldelijk door zulke en dergelijke zaken vijanden onaangenaam te zijn en zich zelf ten koste van anderen te verrijken. Zij speculeeren daarbij voor een groot deel op den goeden naam, dien Soeto Ono destijds bij het gouvernement heeft gehad.

3. Van een toewijzen van den eisch kon uiteraard geen sprake zijn, aangezien eischeresse tegen de langdurige daadwerkelijke occupatie geen enkel degelijk tegenbewijs kon aanvoeren. Adatrechtelijk bestaat evenmin kans op toewijzing.

4. De zaak handelde tusschen Maänjan-Sioeng- en Maänjan-Patei-Dajaks; als adviseur trad op Damboeng Boekaman, dorpshoofd van Haringin.

19.

Het dorpshoofd van Asam klaagt de vrouwen Noermiah en Dinar aan, als zouden dezen in de rotan-bosschen, aan kampong Asam toebehoorende, welk recht in een „verklaring" is vastgelegd en later bij vonnis van den landraad van Marabahan bekrachtigd is, een bouwveld hebben aangelegd, waardoor blijkens een proces verbaal van onderzoek, gehouden door het dorpsbestuur van het dorp Talok Mampoen, een schade aan de gezamenlijke dorpelingen is toegebracht van acht gulden.

Noermiah verklaart, dat zij geboortig is uit Asam, maar na haar huwelijk in Talok Mampoen woont; dat zij reeds herhaaldelijk aan het dorpshoofd van Asam een aandeel in de dorpsbosschen heeft gevraagd, maar dat deze dat niet heeft willen geven. Zij heeft daarop ten slotte daar haar bouwveld aangelegd, zonder vergunning van het dorpshoofd.

De eisch wordt den gemeenschapsleden van Asam toegewezen tot een bedrag van acht gulden; de overwegingen waren:

Overwegende dat het dorpshoofd geacht moet worden zijn dorp in rechten te vertegenwoordigen;

Overwegende dat blijkens vonnis van den landraad te Marabahan dd. 16-9-1909 het gemeene recht van de dorpelingen van Asam op de rotanbosschen in kwestie is erkend;

Overwegende dat in verband daarmede geacht moet worden dat allen, die tot de dorpsgemeenschap behooren, dat zijn diegenen die in de belasting zijn aangeslagen, rechten op die boschdeelen kunnen doen gelden;

Overwegende dat gedaagden weliswaar vroeger tot die dorpsgemeenschap hebben behoord, maar door haar huwelijk buiten het dorp en het intrekken bij hare echtgenooten geacht moeten worden niet meer te behooren tot de gemeenschapsgenooten;

Overwegende dat door gedaagden van hare veldbewerking geen kennis is gegeven aan het dorpshoofd;

Overwegende dat de schade geschat is door een commissie op vijf gulden.

Opmerkingen:

1. Bij vonnis van den landraad is een dorpsgemeenschap als inlandsch bezitster van rotan-bosschen erkend.

2. De vrouwen zijn in het huwelijk hare mannen gevolgd; dat is geen gebruik. Veelal zal men zien, dat de man de vrouw volgt en bij haar intrekt; vandaar dan ook, dat men bij den aanslag in de belasting herhaaldelijk het dorpshoofd de mededeeling hoort doen, dat N.N. verhuisd is, want dat hij met een vrouw uit een ander dorp getrouwd is en bij haar is ingetrokken. Natuurlijk raken zulke mannen voor den duur van hun huwelijk en daarmede verband houdende afwezigheid, evengoed als de vrouwen in dit geval, hunne rechten kwijt op bosschen van dezen aard. Indien de vrouwen in Asam zouden terugkeeren, zouden ze zonder meer weder in de rechten der andere deelgenooten treden.

3. Bovendien hebben we hier nog te doen met de overtreding: ontginnen zonder toestemming van, of kennisgeving aan het dorpsbestuur, waarop de adat een boete stelt van een varken.

4. De boete komt ten goede aan alle deelgenooten in het gekrenkte recht, de f 8 zal dus gelijkelijk onder die deelgenooten moeten worden verdeeld.

5. Indien het rotan in zulke bosschen voor de snit rijp is, gaat men veelal gezamenlijk snijden; de opbrengst wordt verkocht, waarna men deze verdeelt; ook deze verkoop en de daarop volgende verdeeling heeft plaats door het dorpsbestuur. Een andere methode is om de snit uit te besteden aan vreemdelingen of eigen dorpers tegen de helft van het snijsel. In zulk een geval heeft natuurlijk alleen verdeeling van die helft onder de deelgerechtigden plaats.

6. Het geding handelde onder Doesoen-Wito-Dajaks; als adviseurs traden dorpshoofd en pengoeloe van Kalahien op.

20.

Simsim klaagt Lampeong aan, als zoude deze in zijn tuin 10 pollen (rapoen) rotan gesneden hebben; hij eischt de waarde van het verloren gegane, alsmede teruggave van het thans door Lampeong als het zijne erkende grensgebied.

Lampeong erkent ter plaatse rotan gesneden te hebben, echter in zijn eigen tuin; de grens tusschen de beide tuinen was niet aangegeven; volgens zijn beweren heeft hij die grens niet overschreden.

Het dorpshoofd van Kalahien en de pengoeloe van dat dorp hebben gezamenlijk het terrein in kwestie opgenomen en hebben geconstateerd, dat de tuin van Simsim wel door een r i n t i s a n omgeven was en dat door Lampeong die grens overschreden is, met het resultaat dat naar hun schatting aan Simsim een schade is toegebracht van tien gulden. Daarenboven zijn ook eenige andere grensteekenen hun bekend, nl. een tweetal doerianboomen, die bij de dorpsbevolking bekend zijn als de grens van Simsim's bezit. Ook deze zijn door Lampeong niet in acht genomen.

De eisch wordt toegewezen op de navolgende gronden [deze ontbreken].

O p m e r k i n g e n:

1. De twee tuinen grenzen aan elkaar (b e r t a m b i t, van t a m b i t = grens); gedaagde verklaart dat de grens niet is aangegeven; dat zou dan mede zijn schuld zijn, want een gezamenlijke grens moet gezamenlijk onderhouden worden.

2. Volgens verklaring der commissie echter was niet alleen de grensscheiding in orde, maar ook al ware dat niet het geval geweest, dan was er toch een grensteeken geweest, dat aan alle dorpelingen bekend was, nl. een aantal boomen die als grens waren aangegeven.

3. Lampeong had vergunning om in zijn eigen tuin te snijden.

4. Het geding handelde onder Doesoen- Wito- Dajaks; als adviseurs traden op het dorpshoofd en de pengoeloe van Boentok.

21.

Najan klaagt Kari aan, dat deze in zijn tuin twee rotan-pollen en een getah-boompje vernield heeft tot een gezamenlijke waarde van tachtig cent. Hij erkent, dat hij den grond, die jaren geleden door Kari bewerkt is geworden, maar die, toen hij plantte, reeds meer dan tien jaren braak lag, voor zijn tuin heeft gebuikt, omdat die grond leeg was en tot het dorpsgebied behoorde.

Kari verklaart, dat hij inderdaad de boompjes vernield heeft, omdat ze op zijn grond waren geplant, die hij van zijn vader Boerahim geërfd heeft.

Getuige Idjoem verklaart, dat hij gezien heeft, dat Najan de boomen in kwestie plantte en dat de grond toen ongeoccupeerd was en bedekt met bosch van ten naasten bij tien jaar oud.

Getuige Napis verklaart desgelijk en zegt, bij den plant behulpzaam geweest te zijn.

Het dorpshoofd verklaart, dat jaren geleden ter plaatse Boerahim een rotantuin heeft gehad, dien deze vóór zijn dood aan zijn zoon Kari heeft geschonken. Deze heeft den tuin afgeoogst en het terrein daarna voor den landbouw aangewend. Vervolgens is hij naar de boven-Katingan vertrokken, waar hij ongeveer tien jaar verbleven is.

Van een aanplant van rotan na de veldbewerking door Kari is hem niets bekend; het terrein was leeg en daarop heeft hij, toen Najan vergunning tot tuinaanleg vroeg, geen bezwaren gehad. Indien Kari ter plaatse iets geplant heeft, dan heeft hij het in elk geval nooit verzorgd.

De eisch wordt toegewezen op de volgende gronden:

Overwegende dat de grond in kwestie aanvankelijk van den vader van Kari geweest is, die dien grond met den daarop staanden rotantuin aan Kari heeft vermaakt, die daar ter plaatse vervolgens een bouwveld heeft aangelegd;

Overwegende dat uit niets blijkt, dat Kari eenigen arbeid heeft verricht om het verdwijnend voorkeurrecht, dat hij op zijn gewezen bouwveld kon doen gelden, tot genot- of bezitrecht te maken;

Overwegende dat het terrein in kwestie gedurende ongeveer tien jaren niet is verzorgd door gedaagde, en dus zijn aanspraken op het gewezen bouwveld zijn verloren gegaan;

Overwegende dat door Najan aan het dorpsbestuur om vergunning tot tuinaanleg is verzocht, en hem die vergunning verleend werd op grond van het feit, dat de grond in kwestie niet geoccupeerd werd;

Overwegende dus dat de grond in kwestie genotrecht was van Najan, die op de boomen bezitsrechten kan doen gelden.

Opmerkingen:

1. We zien hier, hoe de rechten, die iemand aanvankelijk kon doen gelden op een stuk grond waarop hij een tuin had, verdwijnen, zoodra die tuin verdwenen is en door den voormaligen bewerker geen werkzaamheden worden verricht waardoor hij opnieuw zich ter plaatse een dergelijk recht kan vestigen.

2. De vader van Kari heeft bij zijn leven klaarblijkelijk zijne goederen aan zijn erven overgegeven, hetgeen vrij veelvuldig voorkomt.

3. Het geding handelde onder geislamiseerde Doesoen-Wito-Dajaks; als adviseur trad op de pengoeloe islam van Boentok.

Register.

Bewerkt door de commissie; de cijfers verwijzen naar de nummers der zaken.

akkerreiniging, 12.
anak ampang, — sarau, 12.
beschikkingsrecht, 10.
bevalling buiten echt, 12.
bewerkingsrecht, 9.
bewijs, 5, 7, 8, 11, 12, 13.
bezitsrecht, 17, 21.
bezwering, 12.
boeah badatoe, 10.
boedelverdeeling, 13, 16.
boomen op andermans grond, 10, 11.
als grensteekens, 20.
bosch, 10.
brandschade op buurgrond, 1, 4, 7.
buitenechtelijke gemeenschap, 12.
buurgrond, 1, 4, 6, 7, 10, 14.
bijenboomen, 3, 4, 8, 14.
danau badatoe, 10.
deelbezit, 10, 13, 14, 17, 18.
deelwinning, 14.
diefstal, 10, 11, 13.
djoeal akat, 14.
dorpsbestuurders als getuigen, 9, 11, 13, 14, 15, 17, 21.
dorpsbezit, 10, 19.
dorpshoofd als vertegenwoordiger van het dorp in rechte, 12, 19.
dorpsreiniging, 7, 12.

eigen richting, 9, 15, 21.
erfrecht, 13.
gadai, 14.
genotrecht, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 21.
geslacht, 16.
grens, 7, 20.
huwelijk, 19.
kennisgevingen, verzuim daarvan, 1—21.
knekelkist, 16.
manjaki lewoe, 12.
ontginning, 14, 17, 19.
onverdeelde boedel, 3, 14, 17.
pand, 14.
pandam, 16.
pengoeloe dajak, 12.
planten in andermans tuin, 9, 15.
plukloon, 11.
poesaka-goederen, 16.
rintisan, 7, 20.
rotan badatoe, 10.
rotan snijden in andermans tuin, 1.
sial, 12, 13.
snijloon, 19.
splitsing van geslachten, 16.
stameenheid, 16.
tambak, 16.
tambit, 20.
toeëigening van bijennesten, 3.
valsche aanklacht, 13.
vergunning, 14, 17, 19, 21.
verjaring, 18.
„verklaring", 6, 10, 19.
verloving, 12.
vernieling van rotan, 5, 6.
verzorging van wildvruchtboomen, 11.
van tuin, 13.
van boomen, 14.
voorkeurrecht, 6, 14, 17, 18, 21.
vredesmaal, 13, 16.
wederrechtelijke bebouwing van grond, 9.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 64.

BESCHIKKINGSRECHT BIJ BANTAI-VORMING ONDER DE DOESOEN-DAJAKS VAN BOENTOK (1925).

De commissie dankt deze bijdrage, met schetskaartje, nog aan wijlen dr. J. Mallinckrodt. Zij was tevens bedoeld als een gedeeltelijke correctie op de door den schrijver in Koloniaal Tijdschrift-1926, blz. 71 vlg., gegeven voorstelling (gedateerd 1 September 1924).

In de onderafdeeling Boentok zoeken de Maänjan-Sihong in grooten getale bouwvelden buiten hun eigen gebied — de Padjoe Ampat — omdat die streek volkomen ontboscht en voor den landbouw waardeloos is. In hoofdzaak zoeken zij hunne terreinen voor den landbouw onder de Lawangans, een onderdeel waarvan de Doesoen-Dajaks vormen. Zulke plaatsen van landbouw worden b a n t a i ' s genoemd.

De bantai wordt van den beschikkingskring, die daarover aanvankelijk het beheer heeft, verkregen, door het doen van een betaling w a t w a n p a n j a w i (Law.), h o e k o e m p a n j a w i (Maänjansch), die varieert van 3—12 realen van f 2. De transactie wordt n j a w i t a n ē h genoemd. Daardoor krijgt de groep nieuwelingen het beschikkingsrecht over den betrokken grond. Grenzen worden vastgesteld. Tevens moeten zij een feestmaaltijd geven.

De bewoners der bantai blijven onderhoorig aan het dorp van afkomst, hebben een eigen hoofd, k a p a l a b a n t a i, dat ondergeschikt is aan het eigen hoofd in het stamland.

Begin 1924 gaf ik kennis aan de bantai-bewoners, dat zij, om redenen van politioneelen aard en op praktische bestuursgronden, zouden worden aangeslagen over 1925 in het dorp, op welks grond zij waren komen wonen. Hiertegen kwam groote oppositie. Eind 1924 kreeg ik echter van ruim 200 aangeslagenen het verzoek, om aangeslagen te worden in het dorp op welks grond zij woonden. De verhuizing bleek gevolg te zijn van het niet-overeenstemmen met het bestuur van Padjoe Ampat (vexaties), een zaak die hier niet dienende is. Het grootste deel dezer lieden (158) vroeg in de dorpen Pendang en Marawan te worden aangeslagen. Ik begaf mij daarheen,

met het voornemen zoo mogelijk de Maänjans te helpen en hen een eigen dorp te laten stichten op het gebied der Doesoens. Ter plaatse werd een volksvergadering met de Maänjans, de bewoners van Pendang en Marawan, belegd om de zaak te regelen. Daarbij kwam vast te staan:

1. Ongeveer 40 jaar geleden had Radēn Soeta Negara, toenmalig districtshoofd, en nog tegenwoordig het eigenlijke hoofd der Maänjans, een bespreking gehouden om 4 gezinnen van Telang, 3 van Siong, 5 van Balawa en 2 van Moeroetoewoe (allen dorpen van Padjoe IV) te vergunnen aan de Danau Bambanen — beschikkingskring van Marawan — te gaan wonen, te zamelen en den landbouw te beoefenen. De grond werd met bepaalde — zeer ruime — grenzen overgedragen aan de verhuizers, die daartoe 1 reaal per gezin moesten betalen (njawi). Hierbij was de bepaling gemaakt dat elk gezin, dat later zich in de bantai zou vestigen van uit Padjoe IV, ook 1 reaal zou hebben te betalen aan het hoofd van Marawan. Dit was tot heden steeds geschied, van elke reaal was f 1 aan het dorpsbestuur van Marawan gekomen en f 1 aan de kerndorpers (paung asal) van Marawan.

2. Ongeveer 30 jaar geleden was de toevloed van Maleiers naar den kring Marawan zeer groot geworden; zij vestigden zich aan de monding van de Ajoeh, welke plaats ze Pendang noemden. Zij kregen daar een eigen dorpsbestuur onder een wakil, het hoofd bleef echter het hoofd van Marawan (velen dier Maleiers waren bekeerde Dajaks van Marawan).

3. Ongeveer 20 jaar geleden werd Pendang van bestuurswege zelfstandig verklaard onder een eigen dorpshoofd. Tot heden echter hebben zij geen onderlinge grenzen. Marawan en Pendang vormen één beschikkingskring.

4. Pendang zoowel als Marawan verklaarde, dat de bantai slechts gevraagd was om te gebruiken, zoolang de Maänjans daar woonden, dat talrijke Marawanners daar ook vooruderlijke rechten (hak datoe) op vrucht- en wasboomen hebben. Dat dus deze grond niet definitief is afgestaan, en ook niet voor de eeuwigheid kàn worden afgestaan, dus dat de vestiging van een zelfstandig dorp is uitgesloten.

5. De Maänjans voerden daartegen aan, dat het hun bedoeling ook niet was een zelfstandig dorp te stichten (hetgeen waar was), maar dat zij verzochten om in Marawan en Pendang te worden opgenomen.

6. De Marawanners oordeelden, dat zij daar niets op tegen hadden, als slechts allen onder Marawan kwamen, want dat dat de oudste vestiging was en dat de Maänjans ook steeds de vergunning aan de Marawanners hadden gevraagd.

7. Waarop de Maänjans, die naar Pendang wilden, daarmee accoord gingen en ook de bewoners van Pendang zulks billijkten.

8. Het dorpshoofd van Marawan gaf mij toen in overweging, de Maänjansche vestiging een eigen wakil, panghoeloe, pange-

rak en djoeroetoelis te laten kiezen, aangezien het dorpsbestuur van Marawan de Maänjan-adats niet kende en dus niet als rechter kon optreden.

9. De Maänjans stemden daarmee in en het bestuur werd verkozen. Als kiezers traden alle Maänjansche belastingplichtigen op. (Ik heb mij expres niet in de zaak gemengd, en het de kiezers zelf laten regelen).

10. Daarbij ontstond geschil. De 4 bestaande bantai's toch, bestaande uit bewoners der oorspronkelijke dorpen, wilden alle het bestuur in handen hebben. Ze hadden toch vóórdien ook elk een eigen kapala bantai gehad. Na zeer lang over en weer praten werd besloten, dat elk der vestigingen een functionaris zou leveren. Aangezien er maar twee lieden konden schrijven, beiden uit Telang afkomstig, werd de djoeroetoelis voor Telang gereserveerd. De verdere verkiezing liep behoorlijk van stapel. Toen men het eenmaal over het systeem eens was, scheen de keus gemakkelijk te zijn. Als wakil werd gekozen de zoon van het dorpshoofd van Siong — hoewel van Siong verreweg de minste lieden waren, dit dorpshoofd heeft echter grooten naam in Padjoe IV. Als panghoeloe werd de jongere broer van het dorpshoofd van Moeroetoewoe gekozen, en als pangerak de neef van den panghoeloe van Balawa. Allen met algemeene stemmen.

11. Deze verkiezing werd door mij bekrachtigd; ik stelde voorts de eischen, dat ze de drie dicht bij elkaar liggende voormalige bantai's met een voetpad moesten verbinden (de vierde ligt aan den overkant van het meer); dat hun heerendienst zich zou bepalen tot het schoonhouden dier paden en van de soengei Bambanen; dat afzonderlijke permanente woningen naar de hoofdvestiging moesten worden overgebracht. Daarmee ging men accoord.

12. Het bestuur van Marawan hield daarop besprekingen met de collega's van Bambanen bepalende, dat van de wang tiga tali (adatbetaling voor het hoofd) van de Maänjans, twee derde aan den wakil enz. van Bambanen zou komen en een derde aan het bestuur van Marawan; dat nieuw inkomende families uit de vier dorpen van Padjoe Ampat aan het bestuur van Bambanen f 2 moeten betalen, waarvan f 0,50 voor Marawan, andere vreemdelingen f 2 moeten betalen, welk bedrag gelijk gedeeld wordt. Bij deze onderlinge bespreking der hoofden kneep in mijn ambtelijke ooren dicht. Daarmee was deze Maänjansche anak-kampong van het Doesoen-Lawangan-dorp gesticht. 's Avonds was er feest, op kosten der Maänjans.

Conclusies:

1. Het schijnt niet juist te zijn, dat door het njawi tanēh het beschikkingsrecht volkomen wordt overgedragen, hoewel vele factoren daarvan wel worden verzwakt.

2. Een groote groep vreemdelingen, in het kringverband opgenomen, kan bij gemeen overleg een eigen — zij het ondergeschikt — bestuur krijgen.

3. Dat de Maänjans zich bij de verkiezing van het nieuwe bestuur zooveel mogelijk aan de erfelijkheid der ambtelijke functies hielden en dat er geen verschil van meening bestond over hen, die de functie moesten vervullen.

4. Dat de beschikkingskring Marawan thans bewoond wordt door Maänjans, Lawangans en Maleiers, die allen wat zamelen enz. betreft gelijk gerechtigd zijn, maar bij verdeeling van inkomsten betreffende grondenrecht, rechtspraak, en bestuur, aan de Lawangans ten deele ondergeschikt zijn.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 65.

LANDRAADVONNIS-MARABAHAN OVER BIJENBOOMEN (1909).

De commissie dankt de toezending van dit vonnis nog aan wijlen dr. J. Mallinckrodt, van wiens hand de daarbij gevoegde „opmerkingen" zijn.

De inlanders Sangka bin Sani en Adjang bin Lajang, van beroep respectievelijk wd. kamponghoofd en landbouwer, beiden wonende te Talio, eischers,

contra

den inlander Djantoer bin Djaling, van beroep kamponghoofd, wonende te Marawan, gedaagde.

De landraad voornoemd, gehoord partijen, gezien de stukken;

Ten aanzien der feiten:

Overwegende dat de eischers bij introductief rekest ddo. 16 Juli 1908 als feiten hebben opgegeven:

dat zij eigenaren zijn van 31 bijenboomen, staande aan de rechter- en linker-oevers der Soengei Poening, rechter zijtak van de Barito-rivier; dat gedaagde Djantoer bin Djaling deze bijenboomen in bezit genomen en afgeoogst heeft, redenen waarom zij eischers den landraad verzoeken, den gedaagde het bezit der bijenboomen te willen ontzeggen, met veroordeeling tevens van den gedaagde in de kosten van het geding;

Overwegende dat gedaagde ter terechtzitting heeft verklaard:

dat de kwestieuse bijenboomen, staande op de linker- en rechter-oevers der Soengei Poening, een rechter zijtak van de Barito-rivier, hem toebehooren; dat het bezit van deze bijenboomen steeds in zijn geslacht is geweest en van zijn grootvader op zijn vader en van dezen weder op hem overgegaan; dat vroeger deze zelfde kwestie tusschen hem en den eischer Sangka reeds voor den Landraad te Moerara Tēwēh geweest en door die rechtbank ten voordeele van hem gedaagde uitgewezen is;

Overwegende dat door gedaagde tot staving zijner verwering ter terechtzitting is overgelegd een afschrift van het vonnis door den voormaligen landraad te Moeara Tēwēh, rechtsprekende in burgerlijke zaken, gewezen in de zaak van de Dajaks Katjil bin Tomonggong Djaja Kerti, Djantoer bin Djaling, Kadai bin Djaja Daoek, Djoetih bin Djatoem en Diroeng bin Selang, eischers in cas van vruchtgebruik van wederrechtelijk in bezit genomen tinggiran-boomen, contra de Dajaks Oegoes Akoeb bin Isa en Sangka bin Sani, gedaagden in voorschreven cas ddo. 5 September 1891;

Overwegende echter dat uit dit vonnis nog niet blijkt dat de tinggiran-boomen, waarover thans kwestie, hem gedaagde zijn toegewezen, hebbende de gedaagde (toen eischer) den landraad toen slechts verzocht de Soengei Poening in geen geval aan Lindau bin Gering, Oegoes Akoeb bin Isa en Sangka bin Sani toe te wijzen, welke vordering door den landraad te Moeara Tēwēh is toegewezen met dien verstande, dat in den bestaanden toestand geene verandering wordt gebracht, blijkende die bestaande toestand uit het daarbij aangehaalde vonnis van den landraad te Moeara Tēwēh ddo. 20 September 1890, gewezen tusschen de inlanders Lindau bin Gereng, eischer, contra Oegoes Akoeb bin Isa en Sangka bin Sani, gedaagden, waarvan het dispositief luidt: verklaart den eischer onbevoegd om terzake voor dezen landraad een eisch in te stellen, ontzegt hem zijnen eisch;

Overwegende dat eischers bij monde van hun gemachtigde hebben verzocht om hunne vordering door getuigen te bewijzen en tot dat einde hebben doen hooren:

den inlander Oejet bin Mahat, die heeft verklaard:

dat voor zoover hem bekend de bijenboomen waarover kwestie den eischers toebehooren, gevende hij als reden van wetenschap op dat hij 2 malen met voorkennis van verscheidene kampong-lieden bijennesten uit de tinggiran-boomen van eischers gekocht en die nesten ook uit die boomen gehaald heeft; dat hij toen den 1en keer voor f 100 heeft gekocht de nesten uit een groep boomen uit kladan-boomen bestaande en de 2e maal voor f 80 de nesten uit een groep kawah-bandjar-boomen; dat hij met het uithalen der nesten elken keer ruim eene maand in de Soengei Poening is bezig geweest; dat hij toen nimmer gezien heeft dat gedaagde of anderen de tinggiran-boomen in de Soengei Poening, waarover thans kwestie, onderhouden of de nesten uit die boomen geoost heeft;

den inlander Idjoeh bin Oejet, die heeft verklaard:

dat hij met zekerheid weet te zeggen dat eischers de eigenaren zijn van de op de linker- en rechter-oevers der Soengei Poening staande bijenboomen en zulks omdat hij nu ruim 10 jaren geleden tot 5 malen toe de in die boomen aanwezige bijennesten van de eischers gekocht heeft te weten: ....; dat het uithalen der bijennesten en het gelijktijdig schoonmaken van de bijenboomen, voor welke laatste verrichtingen eischers hem telkens betaald hebben, ieder keer één à anderhalve maand geduurd heeft, in welken tijd hij steeds in de bosschen van de Soengei Poening vertoefd heeft; dat een ieder

in hunne kampong zulks weet, en nog nooit iemand hem verboden heeft die boomen te oogsten of schoon te maken; dat hij nimmer gezien, heeft dat gedaagde de boomen in kwestie onderhouden heeft;

den inlander Saer bin Mohamad Sait, die heeft verklaard:

dat hij zeker weet, dat de eischers de eigenaren zijn van de bijenboomen in de Soengei Poening waarover thans kwestie, en zulks om reden hij nu ruim 15 jaren geleden tot 5 malen toe de bijennesten uit die boomen van eischers gekocht en weggehaald heeft t.w. ....;

dat hij met het uithalen der nesten telkens eene maand bezig is geweest en hij voor het tezelfder tijd schoonhouden van de bijenboomen telkens van de eischers betaling heeft gekregen; dat niemand hem ooit in zijn werk heeft gestoord; dat hij nooit den gedaagde of iemand namens hem naar die bijenboomen heeft zien gaan om ze te onderhouden of de daarin aanwezige bijennesten weg te halen;

den inlander Hadji Moestapa bin Dohor, die heeft verklaard:

dat hij zeker weet dat eischers de eigenaren zijn van de op de linker- en rechter-oevers der Soengei Poening staande bijenboomen en zulks om reden hij nu ruim 2 jaar geleden met eischers is medegegaan om de bijennesten uit die boomen te halen; dat aldaar indien hij zich niet bedriegt in het geheel 31 bijenboomen eenwezig zijn, welke alle den eischers toebehooren; dat volgens de lieden der kampongs Baroe en Tampidjak de kwestieuse bijenboomen in de Soengei Poening den eischers toebehooren;

den inlander Matsaid bin Maroedin die heeft verklaard:

dat voor zoover hem bekend de bijenboomen in kwestie den eischers toebehooren; dat hij dit weet omdat hij ± 6 jaren geleden meermalen met eischers is medegegaan om de bijennesten uit die kwestieuse bijenboomen te halen; dat hij nimmer iemand anders dan de eischers die bijenboomen heeft zien onderhouden;

de inlanders Boeja bin Andeng en Oesoep bin Anang, die overeenstemmend hebben verklaard:

dat zij, toen zij nu ruim 5 jaren geleden in de Poening rijst verbouwden, eischers de bijenboomen in kwestie geregeld hebben zien onderhouden, en zij ook meermalen met de eischers zijn medegegaan om de bijennesten uit die boomen te halen; dat zij nimmer gezien hebben, dat gedaagde de boomen in kwestie onderhouden heeft;

Overwegende dat de gedaagde na dit getuigenverhoor op zijne beurt verzocht heeft, zijne verwering door getuigen te mogen bewijzen en tot dat einde heeft doen hooren:

den inlander Sinap bin Boeak, die heeft verklaard:

dat, vóórdat hij zich nu ± 40 jaren geleden in de kampong Marabahan ging vestigen, hij eens met den grootvader van gedaagde, genaamd Simpai, naar één der op den linker of rechter oever der Soengei Poening staande bijenboomen, genaamd tinggiran-kladan, geweest is om de bijennesten uit dien boom te halen, en dat de vader van gedaagde hem later ook verteld heeft dat hij zelf eenmaal in de Soengei Poening is geweest om zijne bijenboomen te oogsten; dat hij niet weet op welke wijze de gedaagde in het bezit gekomen is

van de bijenboomen, waarover thans kwestie; dat hij niet weet of gedaagde ook wel eens de bijennesten uit de bijenboomen in de Soengei Poening weggehaald heeft;

den inlander Sanoedin bin Kapi, die heeft verklaard:

dat hij van zijn thans overleden vader heeft vernomen: dat gedaagde de eigenaar is van de op den linker en rechter oever der Soengei Poening staande bijenboomen; dat hij zelf er nooit geweest is, doch hij ieder jaar altijd een beetje honig en bijenwas, afkomstig van die bijenboomen, van de familieleden van gedaagde heeft gekregen;

den inlander Kabar bin Paminting, die heeft verklaard:

dat voorzoover hem bekend de op den linker en den rechter oever der Soengei Poening staande bijenboomen noch den eischers noch den gedaagde toebehooren, maar dat deze boomen het gemeenschappelijk eigendom zijn van de bevolking der kampongs Boentok, Asem en Marawan; dat de lieden van genoemde kampongs, en zoowel gedaagde als eischers, ieder jaar geregeld naar de Soengei Poening gingen om de bijennesten uit de kwestieuse bijenboomen te halen;

den inlander Pembekel Api, die heeft verklaard:

dat voorzoover hem bekend de bijenboomen in kwestie den gedaagde toebehooren, gevende hij als reden van wetenschap op, dat hij nu ruim 9 jaren geleden 3 malen met Tomonggong Katjil en Dandan, ooms van gedaagde Djantoer, naar de Soengei Poening is geweest om de bijennesten uit de boomen, genaamd tinggiran-kawah-bandjar, te halen en hij daar toen ook de eischers aangetroffen heeft, die zich ook wel bezig hielden met het weghalen van bijennesten maar alleen van die uit de bijenboomen, genaamd loenoek en djingah;

den inlander Dongok bin Noengoen, die heeft verklaard:

dat voorzoover hem bekend de bijenboomen in kwestie het eerst aan Tomonggong Katjil behoord hebben; dat het bezitsrecht dezer boomen later overgegaan is op den gedaagde; dat hij dit met zekerheid weet te zeggen omdat hij vroeger van Tomonggong Katjil de opdracht gekregen heeft om op die bijenboomen in kwestie toezicht te houden en deze geregeld te onderhouden, voor welke verrichtingen hij een aandeel in den oogst bekwam; dat later, nadat hij vandaar was weggegaan, hij geregeld twee of drie blikken honig, uit bedoelde bijenboomen afkomstig, van gedaagde heeft gekregen; dat hij alleen weet dat de eischers in de Soengei Poening de bijenboomen, genaamd loenoek en djingah, in bezit hebben;

den inlander Tioeng bin Rapoe, die heeft verklaard:

dat hij nu ongeveer 6 jaren geleden zich met Tomonggong Katjil, Djantoer en Dandan naar de Soengei Poening begeven heeft om bijennesten uit de boomen in kwestie te halen, en hij daar toen de eischers aangetroffen heeft, die zich toen ook wel bezig hielden met het weghalen van bijennesten, maar alleen die uit de bijenboomen van de soort genaamd loenoek en djingah;

den inlander Najan bin Laman, die heeft verklaard:

dat voorzoover hem bekend de bijenboomen in kwestie den ge-

daagde toebehooren; dat hij dit met zekerheid weet te zeggen, omdat hij 4 malen met gedaagde is medegeweest om bijennesten uit de kwestieuse bijenboomen weg te halen, en hij toen de eischers daar aangetroffen heeft, die zich ook wel bezig hielden met het weghalen van bijennesten, maar alleen die uit de boomen van de soort loenoek, rangas en tilap;

den inlander Tinit bin Boetoeh, die heeft verklaard:

dat voorzoover hem bekend de grootvader van gedaagde het eerst de kwestieuse bijenboomen in bezit genomen heeft en het bezitsrecht op deze boomen later op gedaagdes oom en daarna op den gedaagde zelf is overgegaan; dat van dien tijd af tot nu toe hij steeds zijn eigen in de Poening aanwezige bijenboomen, bestaande uit loenoek-, rangas- en tilap-boomen, heeft onderhouden en afgeoogst, gedurende welken tijd hij gedaagde steeds de kwestieuse bijenboomen heeft zien onderhouden en afoogsten, terwijl de eischers nooit andere bijenboomen dan die van de soort loenoek, rangas en tilap hebben gehad;

den inlander Doeraboe, die heeft verklaard:

dat hij niet met zekerheid weet te verklaren, wien die bijenboomen in kwestie behooren; dat hij alleen weet, dat eischers en gedaagde om beurten deze wasboomen hebben afgeoogst, gevende hij als reden van wetenschap op, dat hij zelf in de Poening 3 bijenboomen heeft staan;

den inlander Lisan bin Soedin, die heeft verklaard:

dat hij vanaf zijn 15e jaar tot nu toe zich geregeld naar de Soengei Poening begeven heeft, om zijn daar aanwezige tinggiran-boomen te onderhouden; dat hij in al dien tijd de eischers en den gedaagde om beurten de kwestieuse boomen heeft zien oogsten, en gedaagde hierover telkenmale een klacht bij den magistraat te Boentok heeft ingediend en deze ambtenaar de eischers telkens veroordeeld heeft tot de terugbetaling aan gedaagde van de waarde der door eischers weggehaalde bijennesten; dat hij den gedaagde elk jaar de kwestieuse bijenboomen heeft zien onderhouden;

den inlander Kentau bin Oetak, die heeft verklaard:

dat hij meermalen met Tomonggong Djaja Kerti, Tomonggong Katjil en het laatst met gedaagde is medegeweest om uit de in de Soengei Poening staande bijenboomen, waarover thans kwestie, bijennesten te halen; dat hij de eischers daar dikwijls bijennesten heeft zien weghalen, maar nimmer die uit de bijenboomen waarover thans geschil;

Ten aanzien van het recht:

Overwegende dat eischers, bewerende dat de door hen in het verzoekschrift omschreven bijenboomen hun in eigendom behooren, verplicht zijn hunne rechten op die wasboomen te bewijzen;

Overwegende dat dit bewijs niet geacht kan worden door het gehouden getuigenverhoor te zijn geleverd en mitsdien de vordering behoort te worden van de hand gewezen;

Gehoord den inlandschen officier van justitie en het adviseerend lid Hadji Mohamad Djapri;

Gelet....

Rechtdoende:

Ontzegt den eisch;

Veroordeelt mitsdien de eischers in de kosten van het geding begroot op f 22, mits gedaagde ter terechtzitting van heden in tegenwoordigheid van eischers zwere:

dat het waar is, dat de kwestieuse bijenboomen hem, gedaagde, toebehooren, en dat de eischers nimmer de bijennesten uit die boomen in kwestie hebben weggehaald; bij gebreke van het afleggen van dien eed de eischers hunne vordering toe te wijzen en gedaagde te veroordeelen in de kosten van het geding, begroot op f 22.

Aldus gewezen in raadkamer ter terechtzitting van Zaterdag den 27 Maart 1909 bij ons Louis Ferdinand Hoeke, president, en Hadji Mohamad Noor I, Hadji Mohamad Noor II, leden van den landraad te Marabahan, en tenzelfden dage in het openbaar door denzelfden voorzitter uitgesproken in tegenwoordigheid van dezelfde leden, van Sahaboe bin Lampe, djaksa, Hadji Mohamad Djapri, adviseerend lid, en partijen, alles in bijzijn van 's landraads fungeerend griffier Henri Lodewijk Alexander Scheffer.

De president: L. F. Hoeke.

De fungeerend griffier: H. L. A. Scheffer.

Ter openbare terechtzitting van den landraad, gehouden op Zaterdag den 27en Maart 1909, heeft gedaagde den eed in bovenstaand vonnis omschreven, afgelegd in tegenwoordigheid van de eischers.

De fg. griffier:

H. L. A. Scheffer.

Opmerkingen:

1. Eischers zijn Biadjoe-Dajaks, gedaagde is een Doesoen-Dajak. De Soengei Poening, die in het geding herhaaldelijk genoemd wordt, is een binnendoor-verbinding tusschen de dorpen Talioe en Djamparan, dorpen aan de Barito gelegen. Tegenwoordig valt dat stroompje geheel binnen het gebied door de Biadjoe bewoond. Uit het geding valt op te maken, dat dit vroeger niet het geval was. Marawan is een Doesoen-Wito-dorp aan de Barito (eerste dorp boven de monding van de Ajoeh). Het is in het verleden gevormd door lieden die zich van de gemeenschap Boentok hebben losgemaakt.

2. Gedaagde bewijst zijn recht door op het vererven van de bijenboomen te wijzen. Vererving dier boomen is volgens het adatrecht mogelijk, indien men zorgt de boomen te onderhouden, hetgeen beide partijen dan ook trachten aan te toonen in den loop van het proces. Vervallen de teekenen van onderhoud, dan vervalt daarmede ook het genotrecht op de boomen. Het recht, dat uit onderhoud voortvloeit, is niet in allen deele een bezitsrecht, maar een genotrecht dat zeer bestendig kan zijn en daaraan ook de mogelijkheid van vervreemding ontleent.

3. De genoemde vonnissen van 5 September 1891 en 20 September 1890 heb ik in het archief niet aangetroffen.

4. Getuige Oejet verklaart, dat hij den oogst op stam van eischers gekocht heeft, haalt daarbij uitdrukkelijk aan dat dit met medeweten der dorpsgenooten gebeurd is. Een en ander om aan te toonen, dat hij dien koop op legale wijze gesloten heeft. Hoogstwaarschijnlijk ten overstaan van het dorpshoofd. Hij wijst er verder op dat hij in dien tijd den gedaagde nimmer de boomen heeft zien onderhouden.

5. Getuige Idjoeh verklaart onder meer, dat hij de boomen voor eischers heeft schoongemaakt, waarvoor hij betaling ontvangen heeft. Als zeer gebruikelijk negatief bewijs beweert hij, dat nooit iemand — hoewel velen wisten dat hij de nesten zamelde — hem een en ander verboden heeft.

6. Getuige Hadji Moestapa haalt de meening van twee naburige Maleische dorpen, voor een deel geislamiseerde Biadjoe, aan, dat is dus de openbare meening, om het recht van eischers te bewijzen.

7. Getuigen Boeja en Oesoep verklaren, dat zij in de buurt hun bouwvelden hadden en nooit anderen de boomen hebben zien onderhouden dan eischers.

8. Gedaagde weet gelijke getuigenverklaringen te zijnen bate te verstrekken, maar gooit het daarop, dat eischers ander soort bijenboomen dan de zijne inderdaad in genotrecht bezitten.

9. Getuige Sanoedin levert een overgeleverde getuigenis van zijn vader. Hij zelf heeft het terrein nooit gezien, maar krijgt elk jaar — waarschijnlijk sinds den dood van zijn vader — een weinig van den oogst. Wij hebben hier te doen met een ware adatgetuige. De vader was als zoodanig waarschijnlijk aanwezig geweest bij het vestigen van het recht en was door de daarbij betaalde gift verplicht ten allen tijde te getuigen; hij leverde dan ook zijn getuigenis vóór zijn dood over aan zijne erven. Hiervan is kennis gegeven aan den persoon die destijds de rechtshandeling verricht heeft. Waar echter de zoon zelf geen t o e r o e s[1]) ontvangen had, moest zijn geheugen elk jaar worden opgefrischt door een gave van de betrokken boomen. Daardoor trad hij in de plaats van den vader en heeft zich dan ook niet aan den adatplicht onttrokken.

10. Getuige Kabar opent een nieuw gezichtspunt; hij verklaart, dat de boomen in de Poening van de gezamenlijke Doesoen-Wito zijn, dat er dus geen persoonlijke rechten op voorkomen. Hoe hij echter na de opsomming der dorpen zeggen kan dat ook eischers tot de beschikkingsgerechtigden behooren, is niet recht duidelijk. Beiden heb ik nog gekend, zij zijn volbloed Biadjoe, getrouwd met Biadjoevrouwen, wonende in Talioe, dat geen uitzwerming der Doesoens is. Door dit getuigenis blijkt, dat het adatrechtelijk mogelijk is, dat

[1]) „... de opzettelijke getuige [ontvangt] na afloop van het aangaan van de transactie een kleinigheid, die den naam t o e r o e s (teeken) draagt bij de Ngadjoe, en waardoor hij verplicht wordt te zijner tijd als getuige op te treden (die dus mede als bindsom werkt)". Mallinckrodt, Het adatrecht van Borneo, I, 225. — Noot van de commissie.

waardevolle deelen van den beschikkingskring in zooverre aan het beschikkingsrecht onttrokken kunnen zijn, dat het niemand vrij staat ze ten eigen bate aan de gemeenschap te onttrekken.

11. Getuige Dongok heeft de boomen lange jaren bewaakt en verzorgd en heeft daarvoor steeds een aandeel in den oogst ontvangen. Toen hij met de verzorging ophield en de plaats verliet, bleef hij een gift uit den oogst ontvangen; klaarblijkelijk was dat bedoeld om hem tot adatgetuige te behouden.

12. Getuige Tinit geeft getuigenis als genotgerechtigde op buurboomen. Zoo ook Doeraboe, die echter verklaart, dat de partijen om beurten de boomen afoogstten.

13. Getuige Lisan getuigt eveneens uit kracht van zijn buurmanschap, dat beide partijen de boomen afgeoogst hebben, maar dat gedaagde daarover steeds geklaagd heeft bij den magistraat, die eischers telkens veroordeeld heeft.

14. De eed in het vonnis omschreven is wel heel ongelukkig gesteld; de afgelegde eed is valsch voorzoover daarin verklaard wordt dat eischers nimmer de nesten uit de bewuste boomen hebben weggehaald. Het staat immers vast, dat meermalen door gedaagde een zaak bij den magistraat is voorgebracht terzake het stelen dier nesten.

15. Deze zaak, waarbij het gaat om talrijke verschillende soorten bijenboomen, had men beter gedaan ter plaatse te berechten. Achter de groene tafel is het onmogelijk, zich een juist beeld van den toestand te scheppen. Een en ander had ter plaatse moeten worden aangetoond.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 66.

GRENSREGELING VAN BESCHIKKINGSKRINGEN BIJ DE BOEKIT-DAJAK (1875).

Vertaling en aanteekeningen zijn van wijlen dr. J. Mallinckrodt.

Tertoelis pada 13 Juni 1875, serta padoeka toean controleur Batang Alai, Laboean Amas, Balangan, bersama dengan Toemenggoeng Karta Joeda Negara, kapala district Laboean Amas, soedah dipriksa serta poetoeskan dari hal perkaranja orang Boekit Kindingan Martahil Sanat dan Nanil dengan perkara Boekit Kindjangan Boeridjil, Karadoet dan Boenangkang.

Asal bermoela itoe Boekit nama Martahil Sanat dan Nanil potong 107 poko oelin, disebelah kiri moedik batang banjoe Kindingan. Habis itoe oelin didjoeal kepada pangatoeha Daimoen dengan harga 80 reaal.

Periksa kepada pangatoeha Daimoen, mengakoe beli itoe oelin kepada Martahil Sanat dan Nanil, serta soedah bajar harganja 80 reaal, pangatoeha Daimoen soedah terima oelin itoe separoe.

Terdengar tjerita Boekit Boeridjil, Keradoet, dan Boenangkang, mengakoe soedah tahan oelin itoe, jang dikerdja olēh pangatoeha Daimoen, sebab dalam diapoenja watas, jaitoe di kiri moedik batang banjoe Kindingan.

Diperiksa kepada saksi Martahil Sanat dan Nanil nama: Loerah Apsim, pembakal Boesahap, Kapi Mahmoedin, dan Pasi Bolang jang dia doeloe koeat beli oelin dikiri moedik batang banjoe Kindingan kepada Martahil Sanat dan Nanil, dan lagi satoe saksi nama Margani, bilang doeloe sebetoelnja djoega itoe perhalatan Batang banjoe Kindingan: disebelah kiri moedik bahagian Boekit Kindjangan empoenja, dan disebelah kanan moedik Boekit Kindingan empoenja. Setempoe Compenie ada disini bermoepakat sadja antara doea Boekit itoe djoeal oelin.

Terdengar saksi nama Loerah Boesigar: tempoe doeloe batang banjoe Kindingan perhalatan, sekarang ini watas Kindjangan diambil olēh sebelah Boekit Kindingan. Ini saksi jang tahoe sebab doeloe

diapoenja orang toeha pegang watas ini kira kira tiga poeloeh tahoen lamanja.

Dipoetoeskan perkara Boekit, jaitoe: disebelah kiri moedik batang banjoe Kindingan kita tatapkan kepada Boeridjil, Karadoet dan Boenangkang dan karabat karabatnja; dan disebelah kanan moedik batang banjoe Kindingan kita tatapkan kepada Martahil Sanat, Nanil dan karabat karabatnja. Djadi itoe batang banjoe Kindingan akan perhalatan diantara orang Boekit Kindingan, jang terperkara dengan Boekit Kindjangan. Dan lagi itoe orang Kindingan sama roepa banjaknja sama orang Boekit Kindjangan, dan poko oelinnja dikiri moedik kepada batang banjoe Kindingan hampir sama roepa banjaknja. Adanja.

Joekes.

Vertaling.

Geschreven den dertienden Juni 1875. Er is door den controleur van Batang Alai, Laboean Amas en Balangan met Toemenggoeng Karta Joeda Negara, districtshoofd van Laboean Amas, onderzocht en berecht een zaak tusschen de Boekit Kindingan Dajaks Martahil Sanat en Nanil, en de Boekit Kindjangan Dajaks Boeridjil, Karadoet, en Boenangkang.

De oorzaak dezer kwestie was dat Martahil Sanat en Nanil 107 ijzerhoutstammen gekapt hebben aan den linkerover der Kindingan-rivier als men deze opvaart, welk ijzerhout vervolgens voor 80 reaal aan de pangatoeha Daimoen verkocht is.

Pangatoeha Daimoen gehoord, verklaart dat hij het ijzerhout van Martahil Sanat en Nanil gekocht heeft voor 80 reaal, die hij reeds betaald heeft, hij heeft de helft van het ijzerhout reeds ontvangen.

Gehoord Boeridjil, Karadoet en Boenangkang, erkennen dezen het hout, door Daimoen in bewerking genomen, te hebben aangehouden, omdat een en ander op hun gebied was, nl. links stroomop de Kindingan.

De getuigen van Martahil Sanat: Loerah Apsin, pembakal Boesahap, Kapi Mahmoedin en Pasi Bolang verklaren dat zij vroeger herhaaldelijk ijzerhout gekocht hebben van Martahil en Nanil links stroomop de Kindingan. Voorts verklaart de getuige Margani dat inderdaad vroeger de Kindingan-rivier de grens vormde: links stroomop was het gebied van de Boekit Kindjangan, rechts van de Kindingan. Zoolang het Gouvernement hier is hebben de beide Boekit-stammen steeds overleg gepleegd over den verkoop van ijzerhout.

Loerah Boesigar gehoord, verklaart dat vroeger de Kindingan de grens was, thans hebben de Kindingan een stuk van het gebied van de Kindjangan genomen. Deze getuige is ter zake op de hoogte, want vroeger heeft zijn vader gedurende ongeveer dertig jaren het bestuur over deze streek gevoerd.

In deze zaak wordt beslist: Links stroomop de Kindingan wijzen wij toe aan Boeridjil, Karadoet en Boenangkang en hunne erven,

rechts stroomop wijzen we toe aan Martahil Sanat en Nanil en hunne erven. Dus de Kindingan wordt de grens tusschen de Kindingan-Dajaks en de Kindjangan-Dajaks. De Kindjangan- en Kindingan-Dajaks zijn ongeveer even talrijk en het ijzerhout komt in ongeveer evengroote hoeveelheid voor links als rechts van de rivier.

Aanteekeningen:

1. De Boekit-Dajaks, die in het heuvel- en bergland tusschen de Oeloe Soengei en Pasir wonen, kennen de familie als laagste rechtsgemeenschap. Zulke familieën, of beter wellicht geslachten, noemt men boeboehan. Ze wonen op een bepaald omgrensd gebied bij elkaar, over welk gebied zij het beschikkingsrecht hebben. Dit recht wordt door hen aangeduid met den naam penetapan, welk woord ze eveneens gebruiken om den beschikkingskring aan te duiden. Het woord is afgeleid van tetap, hetgeen het best kan weergegeven worden door vast, blijvend. Een eigen taal spreken de meeste Boekitsche boeboehans niet meer, zij gebruiken het Maleisch.

Aan het hoofd der boeboehan staan de leden der oudste generatie, een waarvan de functie van hoofd vervult en dan veelal den titel Toemenggoeng voert. In de genoemde zaak zien wij twee geslachten over hun beschikkingskring twisten, waarbij de hoofden en oudsten in rechten voor de gemeenschap optreden.

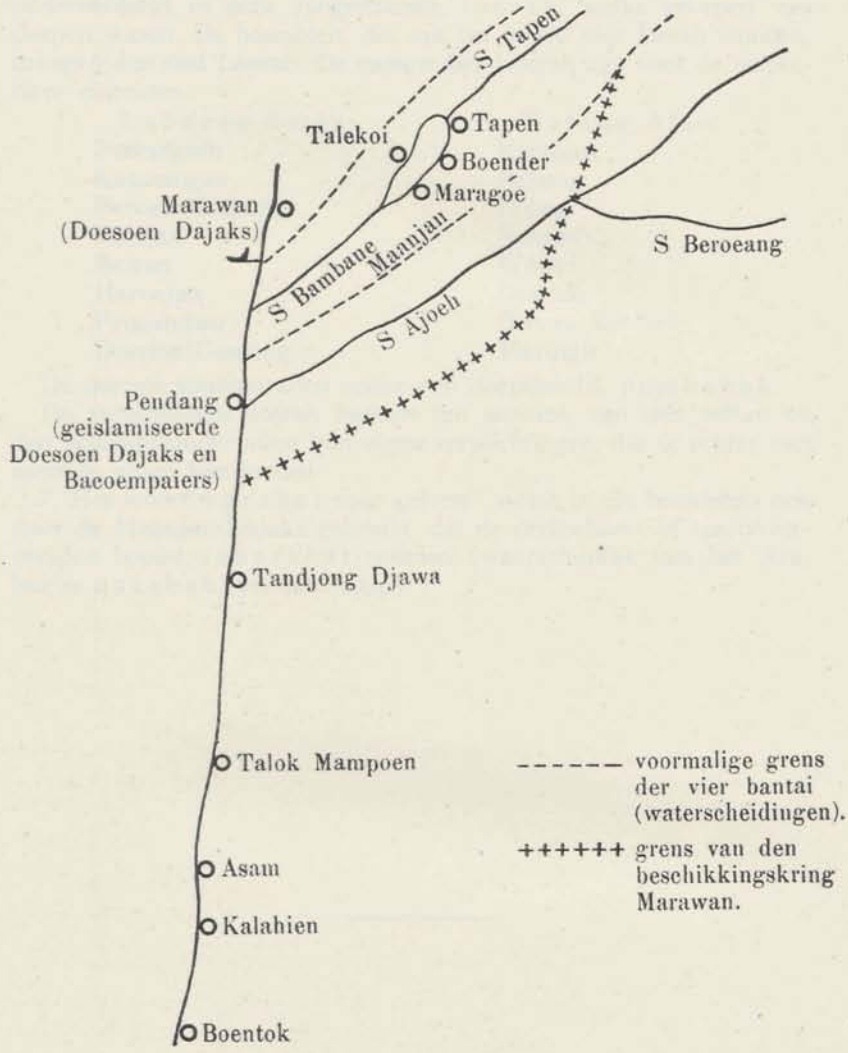
2. De kwestie gaat over het zamelen van ijzerhout door de eene partij op den grond van de andere. Oudtijds blijkt de kring een natuurlijke grens gehad te hebben, later schijnen de Kindjangans zich minder aan het grensgebied gelegen te hebben laten liggen, of ze waren om een of andere reden niet in staat hunne aanspraken kracht bij te zetten, althans naar getuigenverklaring zou men zoolang het Gouvernement ter plaatse was (1864), over den verkoop van ijzerhout in de beide terreinen steeds overlegd hebben. Vóórdien bestond dus klaarblijkelijk ook al iets dat op een minder goede verhouding wijst uit den sultanstijd. Men ziet herhaaldelijk dat zulke buren voortdurend over hun grensgebied aan het twisten zijn. Soms is de een winnaar, dan weer de andere. De grens vertoont dus nooit gedurende een langere reeks van jaren het zelfde uiterlijk.

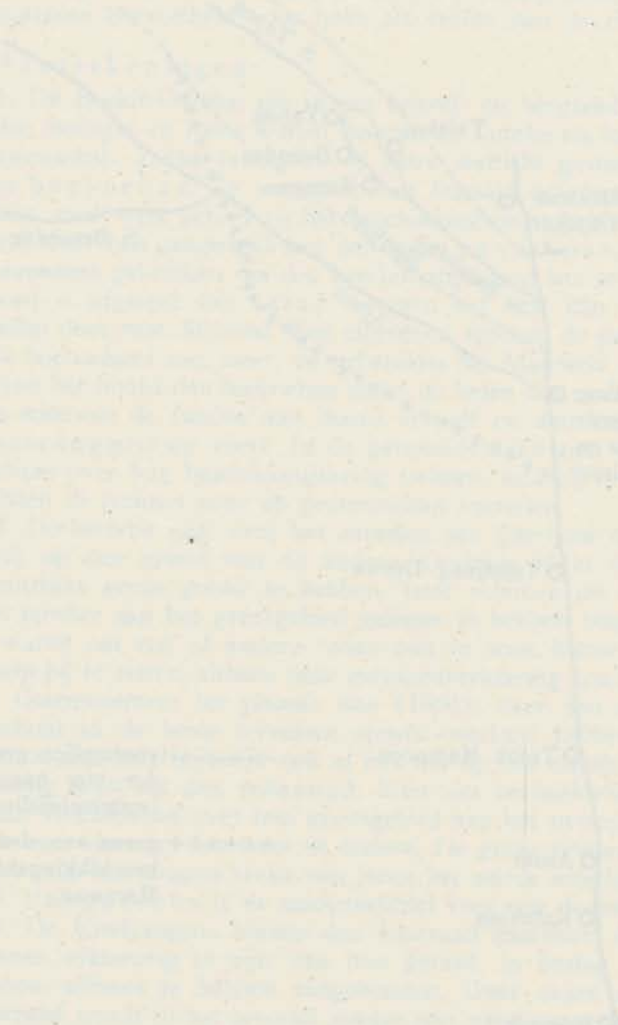
3. Pangatoeha is de aanspreektitel voor een dorpsoudste.

4. De Kindjangans blijken den voorraad ijzerhout, dien zij vermeenen afkomstig te zijn van hun gebied, in beslag genomen te hebben, althans te hebben aangehouden. Over dezen aangehouden voorraad wordt in het accoord verder niet meer gesproken.

5. Het schijnt dat de Dajaks zelf het hout hebben gekapt en het later verkocht hebben, het is althans niet aannemelijk dat er f 160 alleen voor de vergunning betaald zou zijn (pemasoekan, tjoekei).

6. De titel Loerah, die eenigen der getuigen voeren, stamt nog uit den sultanstijd. In die dagen was het tegenwoordige Barabei verdeeld in twee districten, Batang Alai en Laboean Amas. Dit laatste was met al zijn opbrengsten een bezitting van den sultan (pane-

S Tapen
Talekoi
Tapen
Boender
Maragoe
Marawan
(Doesoen Dajaks)
S Bambane
Mannjan
S Beroeang
S Ajoeh
Pendang
(geislamiseerde
Doesoen Dajaks en
Bacoempaiers)
Tandjong Djawa
Talok Mampoen
Asam
Kalahien
Boentok
------ voormalige grens der vier bantai (waterscheidingen).
++++++ grens van den beschikkingskring Marawan.

mbahan) zelven. Batang Alai was een apanage van een vertegenwoordiger van den sultan; een deel der opbrengsten kwam den apanagehouder (lalawangan) ten goede. Beide districten waren onderverdeeld in acht zoogenaamde loerah, welke groepen van dorpen waren. De beambten, die aan het hoofd dier loerah stonden, droegen den titel Loerah. De namen dier Loerah zijn voor de respectieve districten:

Laboean Amas:	Batang Alai:
Pamangkih	Kehakan
Kasarangan	Bahong
Benoea Koepang	Iloeng
Pladjan	Rangas
Bawan	Wawei
Haroejan	Djatoeh
Pengambau	Benoea Bindjei
Doerian Gantang	Maringit

De dorpen stonden allen onder een dorpshoofd, pembakal.

De verschillende loerah hadden ten aanzien van den sultan en den apanagehouder allen hun eigen verplichtingen, die ik echter niet meer te weten kon komen.

7. Het woord karabat voor „erven" wordt in die beteekenis ook door de Maänjan-Dajaks gebruikt, die de deelhebbers in een onverdeelden boedel sakarabat noemen (waarschijnlijk van het Arabische qarabah, verwantschap).

SERIE L.

BORNEO.

N°. 67.

ADATREGELING DER CHRISTEN-MAANJAN-DAJAKS IN BOENTOK (jaar?).

De commissie dankt de toezending dezer regeling nog aan wijlen dr. J. Mallinckrodt. De noten zijn van zendingswege daaraan toegevoegd; de tusschen [] geplaatste woorden zijn aanvullingen van de commissie bij corrupten tekst.

Afdeeling I.

Van de inlandsche christengemeenten.

Artikel 1. De inlandsche christengemeenten zijn vereenigingen van personen, die een op hunne godsdienstige belijdenis gegrond, zedelijk doel nastreven.

Artikel 2. Hunne inrichting en bestuur worden door hen in eigen boezem geregeld.

Artikel 3. Hunne vertegenwoordiging, zoo in als buiten rechten, geschiedt door de daartoe bij de in artikel 2 bedoelde regelingen aangewezen persoon.

Afdeeling II.

Van den burgerlijken stand.

Artikel 4. In elke christelijke gemeente worden aangehouden:
a. een register van geboorte en doop;
b. „ „ „ overlijden;
c. „ „ „ huwelijk en echtscheiding;
d. „ generaal register.

Artikel 5. De registers worden door den zendeling aangehouden.

Artikel 6. (1) In het register van geboorte en doop worden in opeenvolgende kolommen aangeteekend bij iedere inschrijving:
a. doorloopend nummer der inschrijving;
b. datum van den doop;
c. plaats van den doop;

d. bij den doop en bij de geboorte gegeven namen van de(n) geborene;
e. geslacht van de(n) geborene;
f. datum der geboorte;
g. namen der ouders;
h. woonplaats van de(n) geborene;
i. namen van de doopgetuigen.

(2) Invulling in de kolommen a, b, c, d, e, f, g, h en i geschiedt bij gelegenheid van den doop van de(n) geborene.

Artikel 7. In het register van overlijden worden in opeenvolgende kolommen aangeteekend bij iedere inschrijving:
a. doorloopend nummer der inschrijving;
b. datum van het overlijden;
c. naam van de(n) overledene;
d. verdere [opmerkingen, waartoe] het geval, waarin inschrijving is gedaan, aanleiding geeft.

Artikel 8. In het register van huwelijk en echtscheiding worden in opeenvolgende kolommen aangeteekend bij iedere inschrijving:
1. bij huwelijk:
a. datum van inzegeningen van het huwelijk;
b. plaats van inzegeningen van het huwelijk;
c. naam van den bruidegom;
d. naam van de bruid.
2. bij echtscheiding:
a. datum van de echtscheiding;
b. naam van den man;
c. naam van de vrouw;
d. woonplaats;
e. plaats waar de echtscheiding wordt uitgesproken.

Artikel 9. (1) In het generaal register worden in opeenvolgende kolommen aangeteekend bij iedere inschrijving:
a. doorloopend nummer der inschrijving;
b. naam van de(n) geborene;
c. datum van den doop;
d. plaats waar de doop heeft plaats gehad;
e. datum der geboorte;
g. woonplaats;
h. datum van het huwelijk resp. de datum van de kerkelijke inzegening;
i. datum van de deelname [aan het] avondmaal;
j. datum van het overlijden;
k. verdere aanteekeningen, waartoe het geval, waarvoor inschrijving is gedaan, aanleiding geeft.

(2) Invulling in de kolommen a, b, c, d, e, f en g geschiedt bij gelegenheid van den doop.

(3) De verdere inschrijving geschiedt wanneer de omstandigheden daartoe leiden.

Artikel 10. De inschrijving in de registers geschieden door den met de aanhouding daarvan belasten persoon eigener autoriteit en wel:

die in het register van geboorte en doop bij den doop;

die in het register van overlijden, zoodra hij stellig bericht van betrouwbare personen aangaande het overlijden ontvangt;

die in het register van huwelijk en echtscheiding: aangaande een huwelijk, bij de inzegening van wege de christelijke gemeente, aangaande echtscheiding, zoodra van de hoofden, die haar verleenden, hiervan bericht is ontvangen;

die in het generaal register, zoodra een aanteekening in bovengenoemde registers is geschied.

Artikel 11. De registers worden, wanneer zulks door eenige autoriteit wordt verlangd, ter inzage gegeven, zonder dat ze van de plaats van aanhouding verzonden worden.

Artikel 12. (1) Uit het generaal register worden bij verhuizen naar een ander gemeente-ressort extracten afgegeven, voor gelijkluidend met het register afgeteekend door hem, die met de aanhouding daarvan belast is, tegen betaling van tien cent per extract.

(2) Ook uit andere registers kunnen desverlangd dergelijke extracten tegen denzelfden prijs worden afgegeven.

(3) Bij vestiging binnen een ander gemeente-ressort zijn inlandsche christenen verplicht zich bij dengene, die daar met de aanhouding der registers belast is, aan te melden en hem het hun gegeven extract te vertoonen.

Artikel 13. De christelijke gemeenten en hare vertegenwoordigers beschouwen onderling de registers van den burgerlijken stand en de met die registers overeenstemmende behoorlijk geteekende extracten als volledig bewijs van het daarin vermelde, zoolang niet is bewezen, dat de inschrijving onjuist was.

Afdeeling III.

Van trouwbelofte.

Artikel 14. Trouwbelofte is de overeenkomst tusschen twee families, dat een man uit de eene zal trouwen met eene vrouw uit de andere.

Artikel 15. (1) Trouwbelofte komt tot stand door voorloopige vaststelling van de bij het huwelijk, waarop zij zal betrekking hebben, van de zijde van den man aan de familie der vrouw te betalen som in onderling overleg, met afbetaling van een klein gedeelte daarvan en voorloopige vaststelling van den termijn, waarop het huwelijk zal worden voltrokken.

(2) Zij is slechts verbindend na te zijn vastgelegd op een met de familie- en kamponghoofden der betrokkenen te houden gemeenschappelijken maaltijd.

Artikel 16. Trouwbelofte heeft ten aanzien van inlandsche

christenen slechts dan rechtsgevolgen, [als] zij is aangegaan met instemming van beide personen, op wier later huwelijk zij betrekking heeft.

Artikel 17. Trouwbelofte verbindt de leden van de beide daarbij betrokken families tot het verleenen van medewerking die noodig is tot het doen voltrekken van het huwelijk, waarop zij betrekking heeft.

Artikel 18. Trouwbelofte onder inlandsche christenen geeft nimmer aanleiding tot dwang ten aanzien van de betrokken personen om zich in het huwelijk te begeven.

Afdeeling IV.

Van opheffing van trouwbelofte.

Artikel 19. Trouwbelofte wordt opgeheven:
a. door den dood van een der personen, op wier huwelijk zij betrekking had;
b. door verbreking.

Artikel 20. Verbreking van trouwbelofte kan plaats hebben, wanneer met instemming van een der beide personen, op wier huwelijk zij betrekking heeft, geslachtelijke gemeenschap wordt gepleegd met een ander.

Artikel 21. Van opheffing van [trouwbelofte] wordt mededeeling gedaan aan de kampong- en familiehoofden der betrokkenen.

Artikel 22. Bij opheffing van trouwbelofte als gevolg van den dood van den man heeft de familie van dien man geen recht op terugbetaling van de van hare zijde aan de familie van de betrokken vrouw gedane betalingen.

Artikel 23. Bij opheffing van trouwbelofte als gevolg van den dood van de vrouw heeft de familie van den man geen recht op terugbetaling van de van hare zijde aan de familie [der] betrokken vrouw gedane betalingen.

Artikel 24. Bij verbreking [van] trouwbelofte als gevolg van het komen ontbreken van de instemming van den man, heeft diens familie geen recht op eenige terugbetaling van de van hare zijde aan de familie van de vrouw gedane betalingen.

Artikel 25. Bij verbreking van trouwbelofte als gevolg van het komen ontbreken van de instemming van de vrouw, heeft de familie van den man recht op dadelijke terugbetaling van de van hare zijde aan de familie van de vrouw gedane betalingen, verminderd met de door de familie van de vrouw in verband met de trouwbelofte gemaakte onkosten.

Artikel 26. (1) Bij verbreking van trouwbelofte als gevolg van ongeoorloofde geslachtelijke gemeenschap door den man, heeft diens familie geen recht op eenige terugbetaling van de van hare zijde aan de familie van de vrouw gedane betalingen.

(2) De gedane betalingen vervallen aan de familie van de vrouw bij wijze van schadeloosstelling voor de ondervonden beleediging.

Artikel 27. Bij verbreking van trouwbelofte als gevolg van ongeoorloofde geslachtsgemeenschap door de vrouw heeft de familie van den man recht op dadelijke terugbetaling van de harerzijds aan de familie van de vrouw gedane betalingen, vermeerderd met een nader te bepalen bedrag bij wijze van schadeloosstelling voor de ondervonden beleediging. Deze schadeloosstelling kan tot f 30 (15 reaal) bedragen.

Afdeeling V.

Van het huwelijk.

A. Huwelijken tusschen inlandsche christenen.

Artikel 28. (1) Het huwelijk tusschen inlandsche christenen wordt aangegaan door éénen man met ééne vrouw.

(2) Geen man kan tegelijkertijd met meer dan ééne vrouw, geen vrouw tegelijkertijd met meer dan éénen man getrouwd zijn.

Artikel 29. (1) Het huwelijk tusschen christenen wordt gesloten ten overstaan van de hoofden van de kampong, waar de vrouw woont, en de hoofden van de familie van den man en de vrouw.

(2) De sluiting geschiedt door definitieve vaststelling van de door de familie van den man aan die van de vrouw te betalen som, betaling hiervan voor zoover zulks in onderling overleg wordt bepaald, en vastlegging van een en ander op een met de in alinea 1 bedoelde hoofden te houden gemeenschappelijken maaltijd.

(3) Na de voltrekking van het huwelijk op deze wijze wordt het, zoo mogelijk denzelfden dag, van wege de christelijke gemeente, waartoe man of vrouw behoort, ingezegend op de in [de bij] art. 2 bedoelde regelingen aangegeven wijze[1]).

Artikel 30. Voor de voltrekking van een huwelijk is noodig:

a. de vrije toestemming van beide aanstaande echtgenooten;
b. toestemming van de familiehoofden van beide aanstaande echtgenooten;
c. overeenstemming tusschen beide families over de, in verband met het huwelijk, van wege de familie van den man aan die van de vrouw te betalen som en van hetgeen hiervan dadelijk zal worden voldaan[2]).

Artikel 31. De hoofden, ten wier overstaan het huwelijk zou moeten worden gesloten, kunnen weigeren hiertoe mede te werken, indien naar hun oordeel een der partijen lichamelijk nog niet rijp voor het huwelijk wordt geacht, mede in verband met den leeftijd, voor zoover die bekend is.

[1]) De huwelijksovereenkomst wordt meestal schriftelijk vastgelegd en door de aanstaande echtelieden en de getuigen onderteekend. Deze overeenkomst wordt in het archief van de gemeente bewaard.

[2]) De som verschilt naar gelang van den stand van den man.

Artikel 32. Het huwelijk is verboden tusschen familieleden[1]).

B. Bestaand huwelijk bij overgang tot het christendom.

Artikel 33. Bij overgang van iemand tot het christendom wordt het tevoren door hem gesloten huwelijk erkend door de christenen.

Artikel 34. (1) Ook het vóór den overgang tot het christendom gesloten huwelijk met meerdere vrouwen wordt na den overgang erkend door de christenen.

(2) Indien evenwel in zulk een geval de echtgenooten tot overeenstemming komen om het meervoudig huwelijk niet te doen voortduren, zal het op hun verzoek en na onderling overleg met den man en die vrouwen, welke met hem te zamen daartoe het verzoek doen, door de hoofden van de kampongs hunner woonplaats en hunne familiehoofden kunnen worden ontbonden.

(3) In dit geval keeren de vrouwen, op [wie deze] uitspraak betrekking heeft, tot hare families terug.

(4) De man heeft geen recht op eenige terugbetaling van de door zijne familie aan die van de [vrouw] wegens het huwelijk betaalde som[2]).

(5) Bij de ontbinding van een meervoudig huwelijk als in al. 2 bedoeld, worden tevens de noodige maatregelen inzake de kinderen, uit die verbintenis gesproten, getroffen.

Artikel 35. (1) Daarenboven zal er aanleiding bestaan [tot huwelijksontbinding bij] overgang tot het christendom, indien een der volgende omstandigheden zich voordoet:

a. indien bij het aangaan van het huwelijk de vrije toestemming van een der partijen heeft ontbroken;
b. indien tusschen de beide echtgenooten een abnormaal groot verschil in leeftijd bestaat, terwijl er wederzijds tegenzin tusschen de echtgenooten bestaat.

(2) De in alinea 2 van het vorig artikel bedoelde hoofden verklaren op daartoe gedaan verzoek, na overleg met de betrokken partijen, het huwelijk ontbonden.

(3) De alinea's 3, 4 en 5 van het vorig artikel zijn ook in dit geval van toepassing.

C. Gemengde huwelijken.

Artikel 36. Een christenvrouw kan slechts een rechtsgeldig huwelijk met een andersdenkenden [man aangaan, indien deze niet] gehuwd is.

---

[1]) Echter kunnen door afkoop deze beletselen worden weggenomen; de grootte van het te betalen bedrag hangt af van de verwantschap en bedraagt van f 2 tot f 25.

[Dit artikel is waarschijnlijk incompleet. — Noot van de commissie].

[2]) In geval van art. 33 sub 3 wordt aan de vrouw of vrouwen gewoonlijk een uitkeering in geld of in goederen gedaan.

Artikel 37. Gemengde huwelijken worden slechts dan van wege de christelijke gemeente ingezegend, wanneer de niet tot de christenen behoorende partij zich verbindt het onderricht van een christen voorganger te volgen.

Afdeeling VI.

Van de door huwelijk ontstaande rechten en verplichtingen.

Artikel 38. De man is verplicht:

a. tot betaling van de bij sluiting van het huwelijk verschuldigd gebleven som aan de familie der vrouw;
b. met zijne vrouw samen te wonen;
c. tot onderhoud van de vrouw en de uit het huwelijk geboren dan wel de geadopteerde kinderen, een en ander naar zijn stand en maatschappelijke omstandigheden.

Artikel 39. De vrouw is verplicht:

a. haren man te volgen en met hem samen te wonen;
b. tezamen met haren [man] te arbeiden ter verkrijging van het noodige voor onderhoud van het gezin;
c. tot verzorging van de uit het huwelijk [geboren en van de] geadopteerde kinderen.

Artikel 40. (1) Alle ten huwelijk verkregen goederen behooren aan den man en zijn familie.

(2) Mocht blijken, dat de vrouw eenige goederen ten huwelijk heeft gebracht, dan worden die geacht aan haar en hare familie te blijven behooren.

Artikel 41. De uit het huwelijk geboren kinderen behooren tot de gemeenschap.

Afdeeling VII.[1])

Van de ontbinding van het huwelijk.

Artikel 42. Het huwelijk tusschen christenen wordt ontbonden:

a. door den dood;
b. door echtscheiding.

Artikel 43. Als redenen tot echtscheiding gelden:

a. overspel;
b. geregelde [voortdurende?] mishandeling.

Artikel 44. Over echtscheiding wordt geoordeeld door de hoofden van de kampong der woonplaats van den man met de familiehoofden der beide echtgenooten.

Artikel 45. (1) Alvorens echtscheiding te verleenen, worden gedurende tenminste drie maanden van wege de in het vorig artikel

[1]) Artikelen 42—45 en 48—51 vonden reeds plaatsing in Adatrechtbundel XXVIII, blz. 527; volledigheidshalve worden zij hier herhaald. — Noot van de commissie.

bedoelde hoofden pogingen gedaan, in overleg met de wederzijdsche familieleden, om de echtgenooten te verzoenen.

(2) Blijven deze pogingen zonder gevolg, dan kan na dien termijn echtscheiding worden uitgesproken, wanneer ten genoege van de hoofden de feiten, op grond waarvan echtscheiding wordt gevraagd, voldoende zijn komen vast te staan.

Artikel 46. (1) Bij ontbinding van het huwelijk door den dood van den man keert de vrouw terug in hare familie.

(2) Zij wordt, hertrouwende, beschouwd als te behooren tot die familie.

Artikel 47. Bij ontbinding van het huwelijk door den dood blijven de kinderen bij de(n) overblijvende(n) echtgenoot(e).

Artikel 48. (1) Bij ontbinding van het huwelijk door echtscheiding keert de vrouw naar haar familie terug.

(2) Zij wordt, hertrouwende, beschouwd als te behooren tot deze familie, en alleen deze is gerechtigd tot het ontvangen van de wegens dit huwelijk te betalen som.

Artikel 49. (1) Bij ontbinding van het huwelijk door echtscheiding bij onderlinge overeenkomst blijven de jongens bij den vader en de meisjes bij de moeder.

(2) Bij het uitspreken van echtscheiding wordt beslist, bij welke familie de kinderen zullen verblijven, zulks zooveel mogelijk in overeenstemming en na overleg met de echtgenooten.

Artikel 50. Bij ontbinding van het huwelijk door echtscheiding:

a. door de schuld van den man, gaat voor hem de bij het trouwen betaalde som aan de familie der vrouw verloren; bovendien wordt aan de vrouw nog f 50 uitgekeerd;
b. door de schuld van de vrouw, moet door haar familie de bij het huwelijk ontvangen som aan de familie van den man worden terugbetaald; bovendien moet zij nog f 50 aan den man betalen.
c. De schuldige heeft geen aanspraak op het huis, de goederen en de kinderen.

Artikel 51. In het geval, voorzien in artikel 49 al. 2, heeft de moeder zoo noodig recht op bijstand van den vader in de kosten van verzorging der haar toevertrouwde kinderen.

Afdeeling VIII.

Van de adoptie.

Artikel 52. Ingeval uit een huwelijk geen zoon geboren wordt, kan adoptie plaats hebben van een jongen, uit andere ouders geboren.

Artikel 53. Adoptie geschiedt, doordat op een met de hoofden van de kampong van den adopteerenden man en de wederzijdsche

familiehoofden te houden maaltijd de nieuwe toestand wordt vastgelegd.

Artikel 54. Door adoptie treedt de geadopteerde geheel in de plaats van den oudsten zoon van dengene, die adopteert.

Afdeeling IX.

Van de verzorging van achtergeblevenen.

Artikel 55. Bij overlijden van den vader [rust] de zorg voor de achtergebleven kinderen op de moeder.

Afdeeling X.

Van het erfrecht.

Artikel 56. Wanneer een ongehuwd man komt te sterven zonder kinderen na te laten, vervallen zijne bezittingen aan zijn vader, bij ontbreken van dien aan zijn broeders en zusters, en zoo vervolgens aan de hem in den naasten graad bestaande mannelijke en vrouwelijke familieleden gezamenlijk.

Artikel 57. Ook de door hem gemaakte schulden gaan op de erfgenamen over[1]).

Artikel 58. (1) Wanneer een gehuwd man komt te sterven zonder kinderen na te laten, vervallen zijne bezittingen aan zijne vrouw, ook de door hem gemaakte schulden gaan op haar over.

(2) Wanneer de weduwe opnieuw huwt, is de nieuwe echtgenoot verplicht de nog niet voldane schulden van den overleden man over te nemen.

Artikel 59. (1) Wanneer een gehuwd man sterft, kinderen nalatende, vervallen zijne bezittingen aan zijne vrouw en kinderen in dier voege dat, wanneer de vrouw hertrouwt, die bezittingen aan de kinderen vervallen.

(2) Kleinkinderen treden eventueel gezamenlijk in de plaats van een overleden zoon of dochter en zoo vervolgens in rechte linie naar beneden.

(3) Ten aanzien van schulden van den overledene geldt het bepaalde in artikel 57 en art. 58 al. 2.

Artikel 60. Bij overlijden van een ongehuwde vrouw vervallen hare bezittingen aan haar broeders en zusters.

Artikel 61. Wanneer een gehuwde vrouw komt te sterven zonder kinderen na te laten vervallen hare bezittingen aan den man.

Artikel 62. Wanneer eene vrouw sterft, kinderen nalatende, vervallen hare bezittingen aan den man in dier voege dat, zoo hij hertrouwt, die bezittingen aan de kinderen vervallen.

---

[1]) De schuld houdt met den dood op te bestaan, indien wegens armoede de vergoeding niet kan plaats hebben.

Afdeeling XI.

Strafbare feiten.

Artikel 63. Wanneer inlandsche christenen zonder reden willen echtscheiden en van elkander gaan, worden zoowel de man als de vrouw beboet met f 50.

Deze f 100 wordt in het kerkhof-fonds gestort, hetwelk dient tot in standhouding van de christelijke graven.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 68.

BOEBOEHANS EN DORPSRECHTSPRAAK IN MARTAPOERA EN PLEIHARI EN IN OELOE SOENGEI (1927).

Ontleend aan het verslag van de dienstreis van dr. B. J. Haga naar de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, van wien ook de noten zijn. Vergelijk over boeboehans: Adatrechtbundel XXVI, blz. 459, en Mallinckrodt's proefschrift, Het adatrecht van Borneo; over dorpsrechtspraak op Borneo: Adatrechtbundel XXVI, blz. 456, en nos. 70, 71, 72 en 73 van deze serie.

Er is een belangrijk verschil te constateeren tuschen de tegenwoordige inwendige organisatie van de inlandsche gemeenten in verschillende deelen van de onderafdeelingen Martapoera en Pleihari met die van de Oeloe Soengei.

In beide streken had men in den sultanstijd (vóór 1860) onder de sultansdistrictshoofden de sultanskamponghoofden (loerahs). Het gebied van zulk een loerah bestond uit talrijke gehuchten, ieder bewoond door een familie in uitgebreiden zin (boeboehan) onder een familiehoofd (orang toea boeboehan, of tetoewa).

Toen na afloop van den Bandjermasinschen krijg (1860) begonnen werd met den aanleg van wegen, werden de hoofd- of binnenwegen gelegd langs een der boeboehans van het loerahschap, terwijl de bewoners van de overige gehuchten het bevel kregen om te verhuizen naar den grooten weg. De dusdanig langs den weg getrokken bevolking werd verdeeld in kampongs en gesteld onder door haar gekozen kamponghoofden[1]). In zeer vele gevallen viel de zoodanig gevormde kampong niet samen met de vroegere kaloerahan; in het algemeen bleef de boeboehan intakt, doordat zij ook bij de verhuizing bijëen bleef. Waar zulks niet dadelijk het geval was, werd door latere verhuizing dezelfde toestand verkregen.

In verschillende streken van het zooveel adatvastere Martapoera

[1]) De verkiezing der kamponghoofden berustte op art. 8 van het bij St. 1879 n°. 92 ingetrokken provisioneel reglement van den gouvernements-commissaris in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo van 11 Juni 1860 n°. 24. Bij St. 1915 n°. 164 is bepaald, dat de kamponghoofden benoemd en ontslagen worden door de betrokken afdeelingschef met inachtneming van de ter zake bestaande volksinstellingen en gebruiken.

en Pleihari bestaat nog thans de kampong uit eenige (van 3—10) boeboehans met vaste grenzen, dus uit eenige familiewijken. Het hoofd van de boeboehan wordt door de openbare meening van de wijk aangewezen. Deze wordt genoemd naar den naam van het hoofd; men spreekt dus van de boeboehan van Hadji Ali, Hadji Ahmad enz. Men trouwt bij voorkeur binnen de boeboehan; geschiedt dit niet, dan trekt de jonge man in de boeboehan van het meisje.

Het adatrechtelijke kampongbestuur bestaat daar uit den door de bevolking gekozen pembekel, den wakil pengoeloe en de orang toea's boeboehan; zij plegen met elkaar overleg (moepakat) over kampongbelangen als het uitplanten der padi, de aanleg van ladangs, de irrigatie enz. na gehouden voorbespreking binnen hun boeboehan; zij vormen de — informeele — dorpsrechtbank, waar zoowel civiele als zeer geringe crimineele zaken in der minne worden beslist. De gewone gang van zaken is dus, dat de „anak boeah", die zich over iets te beklagen heeft, zich wendt tot zijn „orang toea boeboehan", die de zaak tracht bij te leggen, indien de tegenpartij ook tot zijn boeboehan behoort; is dit niet het geval, dan steken de twee betrokken orang toea boeboehan de hoofden bij elkaar om te trachten tot een vergelijk te komen. Gelukt dit niet, dan komt de zaak voor de — informeele — dorpsrechtbank. Slaagt ook hier een minnelijke schikking niet, dan wordt de zaak gerapporteerd bij het bestuur.

De minnelijke schikking bestaat in civiele zaken uit de belofte tot betaling van de schuld of van eene schadevergoeding op eene te bepalen wijze; in zeer lichte crimineele zaken uit het zgn. „berpalas", d.i. de bekentenis van schuld, en het zoenoffer of den zoenmaaltijd, betaald door de schuldige partij [1]).

De uitvoer van de landstaak berust echter bij den pembekel, bijgestaan door den wakil pembekel en de pengēraks, (van ēraka n-heerendienst), wier aantal afhangt van het aantal heerendienstplichtigen. De inning van belastingen enz. gaat buiten den orang toea boeboehan om; slechts nu en dan geeft hij „nasēhat" aan onwillige betalers, omdat hij zich verantwoordelijk acht en zorgen moet voor de goede orde en zeden binnen zijn boeboehan.

Uit het bovenstaande blijkt, dat in de bedoelde streken van Martapoera en Pleihari de kampong inderdaad een — al is het geen krachtige — adatgemeenschap is, een gemeenschap, welke leeft in het bewustzijn van de bevolking.

Dit blijkt ook uit de omstandigheid, dat vrijwel iedere kampong zijn eigen „sinoman" heeft, t.w. de „sinoman hadrah", een vereeniging van jongere menschen onder een eigen gekozen voorzitter, in bezit van vaandels en trommels, die bij huwelijken en feesten de plechtigheid door optochten en het reciteeren van religieuse teksten verhoogt [2]).

[1]) Zie hierover Adatrechtbundel XXVI, blz. 457, 463.

[2]) Zie voor eene beschrijving van den optocht en van het reciet: Mallinckrodt, Koloniaal Tijdschrift, 1925 blz. 281.

Geheel verschillend is de toestand in de Oeloe Soengei. Uit mededeelingen van ouderen van dagen was wel af te leiden, dat vroeger de toestand dezelfde is geweest als in het adatvaste Martapoera, doch de basis van de kampongorganisatie, de familiewijk, is verloren gegaan. Wel is de familieband nog vrij sterk[1]), doch de leden van de familie in uitgebreiden zin, dus van de boeboehan, zijn over verschillende kampongs verspreid. Wel wordt er over de weinige kampongbelangen nog door den pembekel en eenige oudsten (d.z. hier ouden van dagen en notabelen) gemoepakat, en worden nog wel zaken minnelijk geschikt, doch dit geschiedt alles in geringe en afnemende mate. De in Martapoera bloeiende sinomans hadrah bestaan hier vrijwel niet. De kampong is voor den Oeloe Soengeier slechts in zeer geringe mate een rechtsgemeenschap, doch in hoofdzaak een woonwijk; slechts bestaat er een zekere — doch zwakke — band uit hoofde van samenwoning en van het staan onder het gezag van eenzelfde hoofd.

Hoofdoorzaak schijnt wel geweest te zijn het in vroegere jaren bestaande bestuurstelsel, hetwelk — naar het schijnt in veel sterkere mate dan in Martapoera — de inheemsche organisatie uit elkaar rukte.

---

[1]) De achterstand van de volksbanken wordt vaak met veel resultaat aangezuiverd, doordat rijkere familieleden voor den schuldenaar betalen.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 69.

GEGEVENS OVER DE DAJAKS VAN MARTAPOERA (1930).

Ontleend aan de memorie van overgave betreffende de onderafdeeling Martapoera door den fungeerend controleur A. M. V. Hekking (bestuurstijdperk 11 Februari 1929—2 December 1930).

De Dajaks in de bovenstreken van Riam Kanan en Riam Kiwa behooren tot de z.g. Dajak Boekit. Zij worden evenwel niet gaarne zoo genoemd, omdat zij omstreeks 1914, toen de Sarikat Islam in het Martapoerasche aggressief optrad, tot het mohamedaansch geloof zijn overgegaan. Hun voorouders aten alles wat eetbaar was; allerlei dieren die wij versmaden, waren bij hen een gewaardeerde buit (slangen, kikvorschen). Van eenige bereiding van het voedsel was bij hen geen sprake. De tegenwoordige Dajak schaamt zich voor zijn voorouders.

Op een mijner tournee's in de Dajakstreek heb ik de volgende gegevens kunnen verzamelen.

Iedere kampong of anak kampong heeft een z.g. kapala adat of kapala boeboehan. Deze heeft tot taak alle kleine zaakjes in de kampong te regelen. Hij wordt gewoonlijk bijgestaan door één of twee der oudsten uit de kampong, veelal den pembekel en den pangērak. Zijne beslissingen zijn gebaseerd op overleveringen.

Bij de Dajaks treft men het exogaam-patriarchale huwelijk aan. Zij die tot denzelfden stam behooren, mogen dus niet met elkander huwen. Een huwelijk met een stamgenoot geldt bij hen als bloedschande.

Alhoewel, zooals gezegd, de Dajaks voor het grootste deel tot den Islam zijn overgegaan, blijven zij trouw aan hun animistische gebruiken en zeden in het familieleven.

Geboorte.

1. Vanaf het begin der zwangerschap tot aan de geboorte toe mogen de echtgenooten niets vastbinden en ook niets spijkeren, want volgens hun bijgeloof zal anders de moeder bij het baren overlijden.

2. Bij de geboorte van het kind is de echtgenoot de aangewezen dokter. Is deze bij de bevalling afwezig, zoo kan een andere man

als helper optreden, die voor zijn moeite dan recht heeft op f 2.50. Vrouwen mogen nooit als vroedvrouw optreden.

3. Drie dagen vóór de bevalling moet de a.s. vader bij zijn vrouw blijven. Gedurende drie nachten moet hij onder het huis waken, onderwijl een vuurtje stokende. Is de a.s. vader afwezig, dan moet een ander man waken, die voor zijn moeite f 2.50 ontvangt.

4. Bij de geboorte van het eerste kind mag niemand behalve de helper, zelfs de naaste familieleden niet, in het huis, waarin de kraamvrouw ligt, gedurende 3 dagen en nachten verblijven.

5. Sterft de moeder bij de geboorte van haar kind, dan wordt de schuld geweten aan slordigheid van den helper. Deze moet dan aan de familie van de gestorven vrouw f 7.50 betalen.

Huwelijk.

1. Indien een jongeman een verloofde wil zoeken, moet hij minstens f 25 overgespaard hebben. Een jongeman, die niet voor zichzelf kan zorgen, mag niet huwen.

2. Een jongeman, die wil trouwen, brengt een geschenk aan den vader van het uitverkoren meisje. Dat geschenk bestaat uit 2 borden, 1 kabaja, 4 ringen en 1 paar armbanden. De vader vraagt dan aan zijn dochter of ze met dien jongeling wil trouwen. Zijn partijen het eens, dan eerst mag het geschenk definitief geaccepteerd worden. De jongelui zijn dan verloofd. Op den trouwdag eerst geeft de jongeman zijn spaargeld (f 25) aan het adathoofd, dat als priester optreedt.

3. De verloofden mogen bij elkander wonen en samenleven, tenzij het meisje zulks niet wenscht.

4. Mocht na eenigen tijd de jongeling, na met zijn meisje samengeleefd te hebben, de verloving verbreken, zoo moet hij aan de familie van zijn meisje f 7.50 schadevergoeding betalen, terwijl hij zijn geschenk verbeurt. Ziet het meisje van haar verloofde af, dan moet zij het geschenk aan hem teruggeven.

5. Als een ongetrouwde jonge man met een ongetrouwde vrouw overspel pleegt[1]), worden beiden gestraft met een boete van f 20 en het adathoofd gelast hen met elkaar te trouwen.

6. Pleegt een ongetrouwde jongeling overspel met een getrouwde vrouw, dan worden beiden beboet met f 7.50.

7. Een neef en nicht mogen met elkander huwen, maar ze moeten dan 2 kippen aan het adathoofd cadeau doen. Deze kippen worden geslacht in bijzijn van de trouwlustigen, terwijl het bloed in de richting van de zonnestralen geblazen wordt.

8. Een jongeman mag niet huwen met een dochter van zijn broer, zuster, neef of nicht[2]).

9. Een man mag twee of meer vrouwen tot zich nemen indien vaststaat, dat hij haar kan onderhouden.

10. Bij scheiding verliest de man zijn rechten op het geschenk en

---

[1]) Indien ongehuwden, die niet met elkaar verloofd zijn, samenleven, en zwangerschap hiervan het gevolg is? — Noot van de commissie.

[2]) Zie echter § 7. — Noot van de commissie.

zijn trouwgeld. De goederen, tijdens het huwelijk verkregen, worden gelijkelijk verdeeld.

11. Indien een vrouw van haar man wil scheiden en de man weigert, dan kan het adathoofd de scheiding uitspreken. In dit geval is de vrouw verplicht het trouwgeld benevens 3 rijksdaalders aan haar gewezen echtgenoot uit te betalen.

Begrafenis.

1. Over het algemeen wordt een overleden Dajak begraven. Slechts enkelen maken een huisje op hooge palen in een bosch, in welk huisje de overledene gelegd wordt. Het geheel wordt goed afgedekt, opdat geen wilde dieren(varkens, panters) het lijk kunnen schenden.

2. Wordt een gestorven Dajak begraven, dan wordt eerst zijn lichaam gewasschen en gewikkeld in een wit doek. Bij zeer armen is het toegestaan, dat het lijk gewikkeld wordt in elk doek dat voorhanden is.

3. Het graf moet minstens 1 M. diep zijn. Het lijk wordt, in de richting van den hoogsten berg in den omtrek, in het graf gelegd, met de voeten naar dien berg gekeerd.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 70.

OUDE GEGEVENS (1855).

Uit: Verzameling van berigten betreffende de bijbelverspreiding, XCII, XCIII, XCIV, XCV [zonder jaar]. De gegevens zijn van den Duitschen zendeling August Hardeland, en betreffen blijkbaar de streek rondom Poelopetak.

De Dajaksche huizen[1]) zijn gewoonlijk groot, niet zeer diep, maar lang. Zij bestaan uit een lange kamer, dadelijk bij het binnenkomen, die aan al de bewoners in gemeenschap toebehoort; rondom dit vertrek zijn er verscheiden kleinere, voor elke k a b a l i (gezin) een. Soms wonen er honderd, ja honderdvijftig menschen in een huis, waarvan echter een groot gedeelte doorgaans familiesgewijs in de.... p a s a[2]) op de rijstvelden zich ophoudt. In elk huis is er een b a k a s h o e m a, oudste van het huis, juist niet altijd het oudste, maar het knapste, rijkste, meest geëerde lid van het gezelschap, die, zonder bepaald gekozen te zijn, van zelf als zoodanig wordt erkend. Hebben huisgenooten twist, en kunnen zij het onderling niet eens worden, dan wordt de zaak voor den bakas hoema gebragt. Hij is het, die de partij zijner lieden opneemt, als zij met die van een ander huis of een ander dorp verschil hebben, en bij het opperhoofd voor hen pleit. Een dorp, dat van twee tot vijftien huizen bevat, bestaat meestal uit bloedverwanten, die geen vreemdeling onder zich opnemen. De b a k a s l e w o e (dorpsoudste) wordt bijgestaan door twee of vier aanzienlijke mannen van zijn dorp, en onderzoekt en beslist, zoo mogelijk, over al wat daarbinnen voorkomt; waarvoor hij, mits men zijne beslissing aanneemt, bij elke zaak van een halven tot vijf gulden geniet. Buitendien betaalt hij geen hoofdgeld; andere voordeelen heeft hij niet. Het dorpshoofd wordt in overleg met de dorpelingen door het districtshoofd benoemd. Over een geheele landstreek staat namelijk een m a n t i r h a i of m a n t i r p a m a t j o k, die door den Resident van Bandjarmasin benoemd, en met een Hollandsche vlag en een stokknop met 's Rijks wapen begiftigd wordt. — Poelopetak telt een, Sampit twee, Katingan twee, de Kahajan-rivier

[1]) Brief van 31 Januari 1855.
[2]) Tijdelijke hut. — Noot van de commissie.

drie, de Kapoeas twee en de Doeson drie zulke opperhoofden. Zij innen het hoofdgeld (hier in Poelopetak f 1200), en bezorgen r a k a n (menschen voor de heerediensten). Geregelde heerediensten bestaan er wel niet, maar drie of vier malen in het jaar, al naar dat er werk is, laat de Resident 30 tot 60 man voor twee, drie maanden naar Bandjar komen; zij worden daar met 20 duiten daags betaald, maar moeten hunne bezigheden te huis laten liggen, waardoor de Poelopetakkers verpligt zijn, van hunnen kant f 12 per man schadevergoeding te geven; dus bedragen de heerediensten gewoonlijk meer dan het hoofdgeld. Alleen Poelopetak is er tot dus ver aan onderworpen, omdat dit het digst bij Bandjar ligt en het Europeesch gezag er het best gevestigd is. Slechts hier en in de beneden-Kahajan en Sampit heeft de Regering een noemenswaardigen invloed; een weinig verder is het oorlogen, koppensnellen, menschenofferen enz. nog aan de orde van den dag. — Het opperhoofd heeft alle policie- en regtszaken in handen; nogtans moet hij alle criminele misdadigers naar Bandjar opzenden, en elkeen kan van zijne beslissing daarheen appelleeren, hetwelk van hier dikwijls, uit andere landstreken bijna nooit geschiedt. Zijne emolumenten bestaan in 10 percent van het hoofdgeld (verdere 10 percent worden onder de dorpshoofden verdeeld), en een jaarlijksch present van een k o j a n (duizend, namelijk duizend g a n t a n g) zout; verder ontvangt hij boeten, en een tiende deel van de waarde der door hem besliste regtszaken, van welk tiende deel hij de helft aan de bakas lewoe moet afstaan, die hem, twee tot tien man sterk, bij de zaak geassisteerd hebben. Dit geld (gewoonlijk zijn het goederen) heet a m p a r a m a k (het uitspreiden van matten) [1]) of w a n g m ē d j a (tafelgeld); elke partij betaalt het vooruit, en moet buitendien nog de waarde van de zaak waarover men twist, of van de boete die men eischt, in goederen medebrengen, als g a d a i (pand). Het gadai van hem die de zaak verliest wordt dan teruggehouden, en zoo 't niet spoedig gelost wordt, verkocht. Die het wint ontvangt zijn pand, maar niet het tafelgeld terug. De Dajaksche heeren regters doen niets pro Deo en houden van zeker te gaan; doch de armen, en vooral de slaven, varen er niet te best bij. De arme, die regt wil zonder geld te bezitten, moet „zijn hoofd als drijftol zetten", dat is, verliest hij, dan wordt hij slaaf van wie hem koopen wil.

Over 't geheel doen de Dajakken niet gaarne een aanklagt; door dit dikwijls te herhalen komen zij in een kwaad gerucht te staan. Doch voor de minste verongelijking zijn zij zeer gevoelig, en wanneer zij in regten het onderspit gedolven hebben, wreken zij zich doorgaans in 't geheim, hetzij door velden en tuinen te bederven, of door vergift, toovernij, brandstichting in het huis, waartoe men soms in een donkeren nacht vuur op het dak slingert, soms ook een bamboe met glimmenden tondel, beneden met buskruid gevuld, aan de bladen wanden vastmaakt. Zoodoende wordt de andere partij

[1]) Vergoeding voor de genoten ontvangst ten huize van het opperhoofd. — Toegevoegde noot van het origineel.

tot weerwraak aangezet, en zoo gaat het van weerszijden voort, totdat er eindelijk een nieuwe basara (regtsgeding) uit voortkomt, die dan gewoonlijk zeer ingewikkeld is. Ook wanneer een nieuwe Resident te Bandjar aankomt, wachten hem telkens eenige dozijnen Dajaksche twistzaken, die eigenlijk reeds door een, twee of drie zijner voorgangers waren uitgemaakt. Een proces, eens begonnen, wordt zonder tijd of geld te ontzien, hardnekkig vervolgd; doch verliest men zulk een zaak, dan gebeurt het wel, dat geheele huisgezinnen uit schaamte over de geleden nederlaag naar een andere streek verhuizen.

De voornaamste gronden van aanklagt zijn: beleedigingen door woorden of gebaren, beschimping, vervloeking, het uitsteken van een hand of een wapen tegen iemands persoon of huis, dadelijkheden, handelszaken, schulden, diefstal, en vooral ontucht en echtbreuk. — Getuigen, bewijsstukken, des noods het godsoordeel, waarvan er vele soorten zijn, even als in Europa in de middeneeuwen, worden aangewend om achter de waarheid te komen. Elke partij heeft haren kamanangan, een slimmen en welbespraakten vent, die als advokaat optreedt. De Dajakken hebben het ver gebragt in de kunst van voor de vuist te spreken; intusschen beslissen de meeste regters reeds vooraf ten voordeele van hem die hen weet om te koopen of met wien zij in vriendschapsbetrekking staan, zoodat hun onderling overleg minder in de zaak zelve indringt dan wel een soort van eischen en dingen ten voordeele van den door elk begunstigde is, zoover de hadat (het gebruik, de overlevering) het maar eenigzins gedoogt, totdat ieder zooveel verkregen heeft als hij kan en men tevens hoopt, dat beide partijen het vonnis zullen „eten", d.i. er genoegen mede nemen.

Kleine zaken, bijzonder tusschen naastbestaanden, worden dikwijls door den huis- of dorpsoudste op deze wijze uit de wereld gemaakt, dat de schuldige den klager een feest geeft, waar alle betrekkingen aan deel nemen; een kip, een varken of buffel wordt geslagt, en de beide twistenden ter verzoening met het bloed bestreken. Zijn ze beiden schuldig, dan laat men hen gezamenlijk de onkosten van het feest betalen, en buitendien elkander kleine geschenken geven. Ook na de beslissing eener zaak laat het opperhoofd der landstreek de partijen iets zamen eten of drinken, ten teeken, dat alle vijandschap nu uit is, doch dikwijls te vergeefs.

De straffen bepalen zich tot geldboeten en vastsluiting in het blok. Doodstraf bestaat er niet, wel bloedwraak, die soms wordt afgekocht. En zoover gaan de boeten, dat sommige, vooral Mohammedaansch geworden Dajakken, vroeger een fortuintje er door vergaderden. Zij namen dan vrouwen in onderscheiden landstreken, vertrokken spoedig en lieten jaren lang niets van zich hooren. Zoodra de vrouw haar pligt vergat of een anderen man nam, daagde de eerste op, om f 100—f 500 boete te eischen. Thans is er een wet gegeven, waardoor de vrouw, zoo de man haar een jaar lang verlaat, zonder in haar onderhoud te voorzien, of twee jaren, ook al heeft

hij er in voorzien, het regt heeft om te hertrouwen; en komt de eerste man terug, dan kan zij nog boete van hem eischen.

Slaven hebben geen regt, tenzij aanzienlijke betrekkingen een vierde of vijfde gedeelte der gewone boete voor de hun aangedane beleedigingen weten te verkrijgen. Wel zijn er enkel in de bovenlanden nog eigenlijke slaven (rewar), maar de pandelingen (djipen), die men in Poelopetak aantreft, zijn er niet veel beter aan toe. Bij hun zorgeloozen aard zijn de Dajakken zeer genegen om te leenen; en, neemt men in aanmerking, dat de rente tegen honderd tot honderdvijftig percent wordt berekend (naauwe betrekkingen nemen van elkander slechts 50 pCt. !), dan begrijpt men, hoe ligt de schuld tot in het onbetaalbare aangroeit. Bovendien wordt van hetgeen dat de djipen breekt of verliest, de dubbele prijs, en in geval van ziekte de waarde van het verzuimde werk, benevens de kosten van onderhoud gedurende dien tijd bij de schuld gevoegd. Terwijl men zich jegens hen (ook jegens hunne vrouwen of dochters) alles veroorlooft, worden zij voor fouten willekeurig beboet; — dus, is een djipen oud en afgesloofd, dan is er voor gezorgd, dat elk van zijne kinderen een gelijke som schuldig is als de vader in het begin. Zij kunnen van heer veranderen, wanneer zij iemand vinden die hen loskoopen wil, doch wat baat het, daar de eene Dajak zoowel als de andere een hardvochtig, koud schepsel is? Al ontvangen zij (soms) een tiende gedeelte van de rottan of dammar, die zij verzameld hebben, dan hebben zij toch ook verder niets dan dagelijks een portie gekookte rijst en een weinig zout, en dit nog dikwijls schamel genoeg; voor al het andere moeten zij zelven zorgen. Wie eens djipen is, blijft het gewoonlijk met kinderen en kindskinderen; hij moet al zijn leven voor anderen werken en werken, en honger lijden als hij oud geworden is, — tenzij hij als offerande geslagt wordt. Een weerspannig hoofd uit de binnenlanden van Kahajan, Tomonggong Toendan, beroemde zich trotsch en honende tegenover een Europeesch gezaghebber, dien de Resident verleden jaar aan hem gezonden had, dat hij er reeds in de negentig geofferd had. Hier te Poelopetak durft men het in het openbaar niet meer te doen, maar heimelijk geschiedt het waarschijnlijk nog; nog een jaar geleden was hier zulk een geval, waarin men stellig van overtuigd moet zijn; maar bij gebrek aan wettige bewijsgronden werd de man te Bandjar vrijgesproken. En daar men zelf zijne oude pandelingen niet meer kan offeren, verkoopt men ze in de bovenlanden tot dat doel (blz. 17—23).

Over het geheel[1]) is het Dajaksche gewoonteregt veel meer in bijzonderheden uitgewerkt, dan men aanvankelijk verwachten zou. Wie iets uit baldadigheid in een huis of tuin bederft, moet de dubbele waarde betalen; de enkele waarde, als het door onvoorzigtigheid geschiedde. Wie iemand vloekt of slaat, moet — al naar den persoon en de gebezigde woorden — van vijf tot vijftig gulden geven; ook

[1]) Mede uit den brief van 31 Januari 1855. — Noot van de commissie.

ouders zijn aan die boete onderhevig, zoodra de kinderen tien of twaalf jaar oud zijn. Kapt men iemands t a n g g o i (hoed) in stukken, dan is men een slaaf als boete schuldig, want dit wordt niet slechts als een groote beleediging, maar ook als een ongeluk en gevaar brengend iets beschouwd. Op diefstal staat de teruggave van het gestolene, met bijvoeging van de gelijke waarde als l o e l o e t (boete). Berokkent het vee (een buffel of varken) schade in tuinen of velden, dan is de eigenaar tot vergoeding verpligt; bij weigering doodt men het beest en geeft het den verongelijkte. Moord wreken meestal de naastbestaanden met bloed; zelden wordt er b a l ä (een bloedprijs) aangenomen, die dan tot vijfhonderd, ja duizend gulden toe bedraagt, — zelden althans, zoo het met voorbedachten rade is geschied, en er echte broeders van den vermoorde in leven zijn; was het uit onvoorzigtigheid, dan wordt de balä gewoonlijk genomen, en men is met f 200 tot 500 tevreden. Bij ontucht tusschen ongehuwden wordt enkel de man gestraft: trouwt hij het meisje, dan moet hij driedubbel s a p o e t (huwelijksgeschenk aan haren broeder) betalen; wil hij dat niet, dan wordt hij met f 100 tot 200 beboet. Maakte zich vroeger een gehuwde man of vrouw in dit opzigt schuldig, dan kostte het doorgaans het leven; ook thans nog boet er menigeen met zijn bloed voor bedreven overspel. Hier in Poelopetak echter scheidt men meestal in die gevallen; de beleedigde partij neemt de oorspronkelijke p l a k o e (bruidschat), en de beide schuldigen moeten hem of haar nog evenveel als boete geven. Gaat men met een gehuwde vrouw uit, zonder verlof van haren man (al waagde het haar eigen vader) dan heeft men f 10 tot 25 verbeurd; gaat men waar een vrouw aan het baden is, dan kost het, naardat men toevallig of opzettelijk derwaarts kwam, en vertoefd, dan wel spoedig is voorbijgegaan, vijf tot vijftig gulden, en meer. Gaat men iemands huis binnen, zonder vooraf geroepen en antwoord te hebben ontvangen, dan betaalt men f 10 h a r a n h o e m a (tot verzoening van het huis).

Ook bij het regtgeding moeten verscheidene gebruiken in acht worden genomen. Zoo varen de partijen, elke in eene of meer met vlaggen en doeken versierde schuiten, van twee kanten naar het opperhoofd; de klager legt aan de bovenzijde, de beklaagde aan den benedenkant der rivier bij de lange b a t a n g (vlot) voor diens huis aan. Voor aan de schuit is een t a l a w a n g (langwerpig schild) vastgemaakt, achter op het dak zit een groote haan. — Op zekeren nacht worden de partijen in elkanders tegenwoordigheid gehoord (t a d o n g a r a p), waarbij zij tot inleiding met hunne kamanangan, getuigen en betrekkingen om het huis trekken. Vooraf gaat de kamanangan, geheel in oorlogsgewaad gekleed, de s a m p o e l a u (soort van kroon van rottan en hout, met de staartvederen van den tingang, neushoornvogel, versierd) op het hoofd, de talawang in de regter, en in de linkerhand een s a n g k o (koperen schotel) vol rijst, waarin 2 × 7 h a m p a t o n g (poppetjes uit rottan gesneden) zijn geplant. Die poppen worden naderhand gebruikt om bij het pleiten de punten van aanklagt of verdediging op te tellen. Intusschen begint men al

spoedig elkaar in de rede te vallen, en eindelijk zoo door elkander te schreeuwen, dat in spijt van alle plegtigheden, ook in dit gedeelte van het proces de grootste wanorde het gewone besluit is (blz. 29—31).

Kinderen te hebben[1]) achten de Dajakken een geluk; de tamanang (onvruchtbaren) worden veracht. Is iemand langen tijd getrouwd geweest zonder kinderen te krijgen, dan wordt die spotnaam hem door iedereen in plaats van zijn waren naam bijgelegd. Doch zulke gevallen zijn zeldzaam. Huwelijken die eenige jaren ongezegend blijven, worden gewoonlijk ontbonden. Matäi lomat poesing, te sterven als schoon weggevaagd, is een groot ongeluk. Hebben wij geen kinderen, bij wien zullen wij dan in onzen ouderdom blijven, wie zal het doodenfeest voor ons houden, wien zullen wij ons goed nalaten ? maar vooral: wij zijn schoon weggevaagd, leven niet voort in onze kinderen. Voordat een tamanang in zijn lot berust, doet hij al wat in zijn magt staat; hij doet geloften (miat) aan alle geesten, en baten die allen niet, dan wordt er balian hai (een groot afgodenfeest) gehouden, dat soms weken lang duurt, en de rijkste lieden tot slaven doet worden. Om kinderen te krijgen, dragen de vrouwen sirih-bladen, de mannen de soeloh of hartbladeren van de plant sawang[2]) op den hartkuil. — Daar hier de mannen hunne vrouwen volgen, en ook den bruidschat te betalen hebben, zoo houdt men het voor een grooter geluk, dochters dan wel zonen te hebben (blz. 44—45).

De vrouw[3]) die de nieuwe moeder bijstaat wordt bidan genaamd; meestal is zij bejaard, en heeft vroeger het beroep van balian uitgeoefend. Bij rijke Dajakken blijft zij wel twee maanden in huis... De bidan ontvangt behalve den kost, van een tot twee gulden aan rijst, agaatsteenen enz., en bovendien nog drie stukken rottan, opdat het kind lang, en regt van adem worde; verder een pisau (hakmes) en een langgäi (klein mes), opdat het bekwaam en dapper moge worden.... Namen die op zich zelf genomen ongeluk brengen, zijn er niet; voor den persoon die hem draagt kan echter een naam ongelukkig worden, hetwelk dan door de ondervinding blijken moet. Heeft iemand later veel tegenspoed, b.v. door geesten, door krokodillen, ziekten enz., dan ligt de schuld aan den naam, die dan met een anderen verwisseld wordt. Ik ken Dajakken die reeds hun vijfden of zesden naam dragen. Geslachtsnamen zijn er niet; alleen personennamen, die door vader, moeder, bidan of door een lid der familie gegeven worden, doch de goedkeuring van allen moeten verkrijgen. Heeft iemand den naam gedroomd, dan wordt hij gewoonlijk zonder aarzeling aangenomen. Anders ontleent men hem van betrekkingen, die in voorspoed leven, of van tijdsomstandigheden (blz. 46—48).

Veelal[4]) verlooft men de kinderen voordat zij nog geboren zijn;

---

[1]) Brief van 2 Maart 1854.

[2]) Volgens het Wdb. een palmiet-achtig gewas. — Toegevoegde noot in het origineel.

[3]) Mede uit den brief van 2 Maart 1854. — Noot van de commissie.

[4]) Mede uit den brief van 2 Maart 1854. — Noot van de commissie.

waarbij de hoofdzaak, de bruidschat, dadelijk bepaald wordt. Op zes- of zevenjarigen leeftijd, helaas! worden zulke huwelijken reeds voltrokken. Door onzen invloed is het gelukkig op Poelopetak thans zoover gekomen, dat in den regel de voltrekking van een huwelijk tot den ouderdom van tien of twaalf jaren wordt uitgesteld. Weliswaar gebeurt het sedert die verandering niet zelden, dat een meisje vóor dien tijd een ongeregeld leven leidt. Dan kunnen de ouders wel doesa (boete) vragen van hem die het meisje heeft verleid; doch zij zelven zijn aan den bruidegom dubbele doesa schuldig, en hebben er dus schade bij. Vandaar, dat zij het huwelijk zoo bespoedigen. De bruidegom daarentegen mag vóor zijn huwelijk met slavenmeisjes of balian[1]) leven. Vergrijpt hij zich aan de vrouw of dochter van een vrij man, dan heeft zijn bruid niets te eischen; doch gebeurt dat na het trouwen, dan heeft zijne vrouw doesa van hem te vorderen. — Een niet verloofd meisje betaalt geene doesa als zij zich verleiden laat, maar ontvangt die. Zoo worden er vele rijk, en vinden dan ligt een man.

Heeft er niet reeds vroeg een verloving plaats gehad, dan wordt het huwelijk op de volgende wijze gesloten. Is de jongen tien tot vijftien jaren oud, dan zeggen de ouders: Ge hebt nu den leeftijd, ga trouwen, breng onze goederen niet verder door. De laatste, nooit ontbrekende reden doelt op de goederen, die de knaap voor balian of aan boete reeds heeft moeten weggeven. Het antwoord is: „wel moeder, zie uit, of ge iemand vindt, die naar uw smaak is". Gewoonlijk heeft de moeder reeds iemand in het oog, meestal een nabestaande, en maakt, van eenige andere vrouwen vergezeld, haar al spoedig een bezoek. Zij begint met te zeggen: „Ik hoor, gij hebt goed veld: ik zou lust hebben om er ook te planten". Is het meisje reeds verloofd, dan luidt het antwoord: „dat is te laat; onze rijst staat reeds in den bloesem". Of staat de partij de ouders niet aan, dan zeggen zij: „er zijn veel doornen en schadelijke planten op onze velden". Daarmee is het afgedaan. Maar zijn zij tot de verbindtenis genegen, dan luidt het: „och, ons veld is geheel begroeid met bosschen, zoo ge lust en kracht hebt om te kappen, dan is het wel". Dat wil zeggen, wij zijn arm, hebben schulden enz. Zoo gaan zij dan van weerskanten voort met over hun armoede te klagen: de een is een gezonken schuit, en wenscht vlot gemaakt te worden, een omgevallen boom, die opgerigt en gestut wenschte te zijn. De ander heeft gebroken armen, al is zijn wil goed; hij steekt vast in 't slijk als de kaaiman die niets vangen kan. — Zoo gaat het eenigen tijd voort, tot men er allengs meer bepaald voor uitkomt, en den plakoe (bruidschat) noemt ,dien men van den bruidegom eischt. Gewoonlijk worden er uren lang gehandeld, dan nemen de vrouwen afscheid. — De plakoe valt voor de helft aan de betrekkingen van den man terug, ingeval hij kinderloos sterft; anders blijft het geld voor de vrouw en kinderen. — Zes dagen later, nadat de vader der bruid zijn

[1]) Priesteres, tooveres. — Verwijzing naar een vroegere noot in het origineel.

huis versierd en voor toeak[1]) gezorgd heeft, verschijnt de vader van den bruidegom zelf. „Het is als een geluid van wind tot in onze ooren gekomen, alsof ge mooi veld hadt'", dus beginnen zij het gesprek, en nu wordt de geheele rol nog eens doorgespeeld, juist als onder de vrouwen. Terwijl echter deze enkel de plakoe bepaalden, worden door de mannen verder bepaald de kleederen en versiersels die aan de bruid, de kleederen die aan de ouders der bruid, de sapoet (goederen) die aan hare broeders, en de timbok tangga (insgelijks in goederen) die aan de getuigen door den bruidegom zullen gegeven worden, — niet te vergeten de boete, door diengene der echtgenoten later te betalen, die overspel bedrijven of zijne wederhelft „wegwerpen" mogt. Is men op al die punten tot een besluit gekomen, dan gaat men aan het eten en drinken, hetwelk bij die gelegenheid boelau kandong heet, bijzonder smakelijk moet zijn, en door bruid en bruidegom gemeenschappelijk bekostigd wordt. Eerst des avonds gaat men, behoorlijk beschonken, naar huis. Bruid noch bruidegom hebben zich tot dusver vertoond. Tien dagen later is het bruiloft, die voor twee derden voor rekening van den man komt. 's Namiddags wordt de bruidegom door zijn vader en andere mannen in een fraai opgetuigde praauw voor het huis van zijn aanstaanden schoonvader gebragt, waar een aantal mannen, betrekkingen van het meisje, reeds vergaderd zijn. Men laat hen eenigen tijd in de praauw zitten, zonder op hen acht te slaan. Eindelijk vraagt men hen, wat ze komen doen. „Wij verzoeken een nest in uw huis." — Meent gij het opregt ? „Mijn adem is zoo regt[2]) als deze stok," antwoordt de bruidegom, waarmede hij een tot dat einde medegenomen stok hun toereikt. — Wel, kom dan binnen. — Nu gaan zij het huis binnen, en nemen in een hoek van 't voorhuis plaats, terwijl de mannen van den kant der bruid in den anderen hoek zitten. Eenigen hunner worden tot loang (overbengers) verkozen, die de vroeger bepaalde gaven één voor één van den bruidegom halen, en bij de betrekkingen der bruid brengen, die ze aan een stipt onderzoek onderwerpen. Wordt alles goedgekeurd, dan noemt men nog alle voorwaarden en boeten hard op, tot driemalen toe. Daarna wordt de bruidegom naar de eereplaats geleid, waar hij den geheelen nacht nuchter moet blijven zitten, terwijl de mannen zich aan de toeak houden. Hij mag zich bezighouden met de loffelijke eigenschappen zijner aanstaande te vermelden, ook al heeft hij ze nooit gezien. Zie hier een proefje: „Uw gelaat is als een doorkliefde kokosnoot, uw wangen als de rijpe barnea (een geelachtige vrucht, even als onze pruimen), uw lippen zijn (rood) als een dadap-bloem, uw oogen zijn half gesloten, uw wenkbraauwen staan omhoog, uw kuiten zijn als bamboezen tollen, uw enkels als hoendereijeren....,

[1]) Sterke drank uit rijst getrokken, en niet palmwijn, zoo als sommigen opgeven. — Verwijzing naar een vroegere noot in het origineel.

[2]) „Mijn hart is opregt" zeggen wij, niet minder overdragtelijk. — Toegevoegde noot van het origineel.

uw vingeren zijn als de scheuten van gember, uw neus is als afgeschaafd[1]), uw oogen zijn welgemaakt, uw haar is gekruld als de bloem van den handiwong, gij hebt mijn hart vastgehaakt. Gij zijt het, voor wie mijn hart gaarne wil breken....., gij zijt voor mij in plaats van den antang[2]) te roepen (hetwelk men doet om geluk te verkrijgen), de strekking van mijn hart, het doel van mijn verlangen, een groote klomp goud en diamant; gij zijt mijn gong (groot muzijkbekken), mijn blanga[3]), gij o djambanganvogel aan den overkant," enz. — Dus is er toch eenige zin voor het schoone te bespeuren; dan helaas, slechts dien eenen nacht. In de eerste dagen van het huwelijk volgen er meestal reeds vechtpartijen. — Den volgenden dag komen er balian zingen en hare trommen slaan, de kleine lela (koperen kanonnen) doen zich hooren, er worden varkens geslagt, enz., men eet en drinkt. Tegen den namiddag wordt er een groote gong in het midden van het huis geplaatst; de bruidegom zet zich er op neer. Dan mag hij zijne bruid voor het eerst zien; zij verschijnt in vollen tooi en neemt, met den rug naar hem toe, insgelijks op de gong plaats. Men brengt een rawajang (soort van lans); de bruid vat den steel, vlak onder hare hand vat hem de bruidegom; er wordt rijst uitgeworpen, de dewa (geesten) aangeroepen, en bruid en bruidegom menjaki, met bloed bestreken, vooral hun regter handen, die de lans houden, ten teeken hunner vereeniging. Vervolgens tegen zonneondergang, plaatst men ze beiden in een schuitje op de rivier, en dompelt ze onder, om alle sial en ongelukken te verdrinken. In huis teruggekeerd, gaat de bruid in hare kamer; de bruidegom moet weer op zijn eereplaats onder de drinkende mannen stil zitten. Liggen allen tegen middernacht beschonken te slapen, dan mag hij zijn bruid gaan opzoeken. Daarmede is de plegtigheid afgeloopen.

Reeds van den eersten dag doen de jonggehuwden, alsof zij elkaar naauwelijks kenden. Zij eten nooit te zamen. Geen dajaksch man zal ooit in gezelschap van zijn vrouw een bezoek afleggen. Over het geheel zijn de vrouwen baas in huis, en hebben de mannen weinig te zeggen. Ook de echtscheidingen, die zooveel voorkomen, gaan van de vrouw uit. — In Kahajan heeft men een veel korter wijze van trouwen. Komt een jong, welgezeten man in een huis waar een huwbaar meisje is, en bevalt hij haar, dan grijpt zij hem eenvoudig aan, en hij moet bij haar blijven, haar huwen, en zij zelve met hare betrekkingen bepalen de voorwaarden naar hun goedvinden. Menigeen uit Poelopetak raakt daar zoodoende vast. — Meer in de binnen-

---

[1]) „Welbesneden" zouden wij zeggen. — Toegevoegde noot van het origineel.

[2]) „Antang, Raubvogel, zum Falckengeschlechte gehörig... Die Dajacken suchen von den Antang bei allen wichtigen Gelegenheiten dahiang, Vorzeichen, auguria, zu erhalten". Hardeland's Dajacksch-Deutsches Wörterbuch. — Noot van de commissie.

[3]) „Blanga, balanga, die kostbarste Sorte der djawet, heiligen Töpfe der Dajacken. Diese Töpfe stammen, nach der Meinung der Dajacken, her vom radja Madjapait". Hardeland's Dajacksch-Deutsches Wörterbuch. — Noot van de commissie.

landen, onder de Olo Ot, zegt men dat er in het geheel geen huwelijken bestaan.

De ziekten[1]), die bijzonder hevig in 1851 woedden en honderden ten grave sleepten, beginnen thans door de vele tiwa of doodenfeesten voor de Dajakken nog verderfelijk te worden. Want een zoodanig tiwa kost van achthonderd tot tweeduizend gulden, behalve dat het de menschen een geheel jaar of nog langer van hun beroepsbezigheden afhoudt. Geen wonder dan, dat velen, nadat het feest met praal en pracht is afgeloopen, nog slaven moeten worden. Het tiwa is, onder de Dajakken in deze gewesten althans, het toppunt van alle feesten; men mag wel zeggen, het hoofddoel van hun leven. Om of zelven behoorlijk getiwa'd te worden, of naastbestaanden zoo te kunnen vereeren, zwoegt en werkt menig Dajak geheel zijn leven door. Van alle erfenissen worden eerst de tiwagelden afgetrokken. Bij huwelijken is het een hoofdpunt van wederzijdsche belofte, dat de overlevende het tiwa van den ander moet bezorgen: de rouwkleeding (witte hoofddoeken) mag niet worden afgelegd, en aan geen hertrouwen gedacht worden, voordat er aan dien pligt voldaan is. Naar de pracht van het tiwa toch bepaalt zich de rang van den overledene in de lewoe liau (geestenwereld), en voor den afloop van het feest mag de liau (verscheiden ziel) daar niet eens binnenkomen. Daarbuiten, in bosschen, in akelige plaatsen leidt zij een ellendig slavenleven, en wel niet eens als een werkelijk persoon, maar meer aan een schaduw gelijk. Want slechts de eigenlijke liau, de saloempok liau (merg der ziel, of geest volgens ons spraakgebruik) gaat dadelijk na het overlijden naar de andere wereld, terwijl de liau krahang tolang (die der „zenuwen en beenderen") bewusteloos bij de hantoe (lijk) blijft.

Bij zulke voorstellingen is het een goede trek in het inlandsche karakter, dat zelfs geheel armen, ja slaven, zich alle ontberingen getroosten om aan het tiwa van rijkere Dajakken voor zoover deel te nemen, als noodig is om voor hunne overledene naastbestaanden ten minste den toegang tot het verblijf der geesten open te stellen. Een vierde gedeelte van een buffel en een evenredig aandeel in de onkosten zijn tot dat doel toereikende. De rijken zijn in den regel gewillig om zulke armen hun aandeel te laten nemen, al wordt het tiwa dan als niet geheel in den haak, als minder eervol beschouwd. Doch mij is geen voorbeeld bekend, dat een rijke zulke arme stakkers uit loutere barmhartigheid laat mededoen. Voor een tiwa zijn er drie buffels noodig; rijken geven er twintig en meer, waarop zij dan geheel hun leven door ook behoorlijk stoffen. Ware het hun niet om eigen eer, maar vooral om de arme zielen te doen, dan zou men het feest niet zoo dikwijls uitstellen alleen om het prachtiger te kunnen maken, zelfs tot tien jaren toe.

In vroeger tijden werden er bij het tiwa der rijken altijd menschen geslagt, opdat zij in de lewoe liau slaven van den afgestorvene zouden

[1]) Brief van 1 Maart 1853.

worden. Men bezigde tot dat einde zijne eigene, meestal oude slaven, of ook op strooptogten gevangen menschen. Het was genoeg, zoo men slechts den schedel van een onlangs gedoode bij het tiwa te voorschijn bragt. Dit gebruik en de daarop volgende bloedwraak zijn de voornaamste oorzaken van het beruchte koppensnellen der Dajakken. Soms ook hieuw men de slagtoffers bij het tiwa onverwachts ter neer. Eerst drie jaren geleden, in 1849, had er zulk een offerande hier openlijk plaats, wat nu door de regering onmogelijk is gemaakt, schoon hare magt niet toereikend is om ze aan de Kahajan en verder in de binnenlanden te beletten. Oude doodshoofden spelen ook te Poelopetak een groote rol, men leent ze in grooten getale van alle vrienden bij elkaar. Of er niet nu en dan een nieuw onderloopt, weet ik niet; tusschenbeiden ziet het er wel naar uit (blz. 50—58).

SERIE L.

BORNEO.

N°. 71.

DORPSTUCHTRECHT EN DORPSRECHTSPRAAK IN DE ZUIDER- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO (1923).

Ontleend aan een nota van den toenmaligen resident C. J. van Kempen. De gegevens hebben betrekking op die streken van bovengenoemd gewest, welke niet in het genot zijn gelaten van eigen rechtspleging.

[De dorps-] rechtspraak in de Dajakstreken, waar de bevolking in het uitgestrekte gebied, in verband met de groote afstanden en het verspreid wonen, betrekkelijk weinig onder directe bestuurscontrôle leeft, [vindt] nog tamelijk algemeen toepassing, [en] merkwaardig is wel, dat de oude rechtsinstellingen bij de Dajaks tot heden nog vrij zuiver zijn gebleven en sporen van Maleischen invloed hierop voorzoover bekend nimmer zijn geconstateerd.

De rechtspleging was van ouds zoowel privaatrechtelijk als strafrechtelijk, evenwel strikt gegrond op de adat en sterk beinvloed door het heidendom. Hoewel beide vormen ook thans nog voorkomen, zoo hebben de uitspraken toch niet meer, zooals voorheen, een dwingend karakter. De opgelegde boeten — beter is het te spreken van schadevergoedingen — wegens het onrecht, de beleedige partij aangedaan, worden niet altijd voldaan, en in het bevestigend geval wordt veelal meer den schijn gediend. Het geheele proces heeft dus thans meer de beteekenis van een minnelijke schikking.

Het rechtscollege is in den regel samengesteld uit het kamponghoofd en de oudsten van het dorp, dan wel uit meerdere kamponghoofden of oudsten uit meerdere kampongs; in het laatste geval voorgezeten door den betrokken demang (het volkshoofd, niet te verwarren met gouvernements inlandsche ambtenaren, als districts- of onderdistrictshoofd). Het laatste heeft plaats, wanneer partijen geen genoegen nemen met de beslissing van het eigen kamponghoofd, alsmede in belangrijke boedelkwesties; de leden van het college worden alsdan door den demang gekozen. Wanneer men het met elkaar niet eens kan worden, wendt men zich in hoogste instantie

tot het districtshoofd of den besturenden ambtenaar, welke laatste zoo noodig partijen naar den landraad verwijst.

De civiele zaken, door den „adat-raad" berecht, zijn in den regel die betreffende het familie en erfrecht. Deze rechtspraak is n.h.v. wel te verdedigen krachtens lid 2 van artikel 78 Regeeringsreglement. Toch kan aan dergelijke beslissingen geen meerdere kracht worden toegekend dan aan een minnelijke schikking. Immers er ontbreekt nog steeds een regeling met betrekking tot de wijze van executoirverklaring van dergelijke beslissingen, op de wijze als zulks ten aanzien van de priesterraden op Java is geschied bij Staatsblad 1882 No. 152.

In vroegere jaren behoorde ook de berechting van misdrijf- en overtredingszaken tot de competentie van den adatrechter. Na de regeling der rechtspraak in dit gewest,gepaard gaande met een zoo goed mogelijke contrôle van bestuurswege, werden de misdrijfzaken volkomen onttrokken aan de beslissing van den adatrechter. Het bestuur heeft echter, althans in de afgelegen streken, de berechting van adat-overtredingen toch niet altijd kunnen voorkomen. Ook thans nog werden gevallen gerapporteerd, waarin een „raad van hoofden en oudsten" bij adat-overtredingen feitelijk als strafrechter optreedt, hoewel zulks in de sfeer van de gouvernementsrechtspraak formeel in strijd is met de wet.

Toch zijn uit een praktisch oogpunt beschouwd en gelet op de zeer primitieve rechtsbegrippen bij de Dajaks m.i. geen overwegende bezwaren tegen die rechtspraak aan te voeren. Adat-overtredingen toch kunnen veelal aanleiding geven — doen dit ook als regel — tot eene civiele vordering, zooals schending van een of ander recht bij verloving, echtscheiding, schaking of overspel. Voorts zijn er de overtredingen tegen de pantangs of pali's, zijnde verbodsbepalingen, die gelden bij den landbouw, bij het tiwah- of doodenfeest, bij ziekte of sterfgeval, enz. Bij deze laatste overtredingen wordt van den delinquent een boete geeischt, veelal bestaande in een kip of varken, hetwelk dan als offer moet dienen tot wering van onheil en om de kwade geesten weer gunstig te stemmen. Dreigt er onheil over de kampong te komen, dan wordt de veroorzaker ervan een „boete" (palas) opgelegd; wordt deze in geld gevorderd, dan dient ze om een feestmaal aan te richten ter eere van de geesten. In den regel voldoet de veroordeelde vrijwillig aan de uitspraak; bij weigering ontbreekt echter alle dwingende kracht om daaraan gevolg te doen geven.

Uit het bovenstaande blijkt dus, dat de adat-rechtspraak in de meeste streken binnen de sfeer der gouvernementsrechtspraak ongetwijfel nog welig tiert en dat het verbod daartegen, in den loop der jaren van bestuurswege uitgevaardigd, slechts tot resultaat had, dat de zaken heimelijk werden afgedaan en de beslissingen maar zelden ter oore van het bestuur kwamen. Het is derhalve zaak, dat men ten opzichte hiervan eerst het vertrouwen der hoofden tracht te winnen door bekendmaking, dat die rechtspraak in het algemeen

wordt toegelaten, en dat alleen excessen hierbij zullen worden gestraft.

... de opgelegde boeten [dienen] in wezen slechts als schadeloosstellingen... te worden beschouwd. Waar die overtredingen in den regel klachtdelicten zijn, zoo zal de boete automatisch ten voordeele van den klager komen. Anders wordt het, indien de gemeenschap is beleedigd en onheil over haar moet worden afgewend; dan komt de boete uiteraard ten haren voordeele. Van een storten in de negriekas kan echter nimmer sprake zijn. Immers moeten de booze geesten, die het onheil zouden teweeg brengen, bezworen worden, hetgeen alleen kan geschieden door een offer, bestaande in het slachten van een kip, varken of rund, c.q. het aanrichten van een feestmaal in tegenwoordigheid van balians — priesters — en basirs, welke laatsten als tusschenpersonen fungeeren bij het aanroepen der geesten en het neutraliseeren van den rechtmatigen toorn door de overtreding opgewekt. Hier kan, in verband met de mentaliteit van den Dajak, n.h.v. voorshands geen dadelijke wijziging gebracht worden. In den geest onzer westersche begrippen ter zake der adatovertredingen op te leggen boeten strijden tegen de adat. Zoodra onze begrippen bij het primitieve heidensche volk ingang hebben gevonden, is ook automatisch het doodvonnis over dit soort rechtspraak uitgesproken. Op het oogenblik zou het storten dier boetes in de negriekas uiteraard slechts onrust bij de kampongbevolking verwekken. In verband met de gedeeltelijk ingevoerde reorganisatie van het districtsbestuur zal het mogelijk zijn hier evenals in eenige andere gewesten, het districtsgerecht in te voeren. Ik kom daarop in ander verband terug.

Ten slotte volgen hieronder eenige uitspraken van recenten datum, welke mij uit de onderafdeeling Boven-Dajak werden gerapporteerd:

A. Een zekere Edoek van de kampong Koeala Koeroen kreeg in Mei j.l. ruzie met zijn zwager Anggen gedurende een tiwahfeest. Aangezien niet uitgemaakt kon worden, wie de schuldige was, moest ieder een kip slachten en ieder moest zich met een weinig kippebloed besmeren om de ruzie bij te leggen; beiden legden zich geheel neer bij die uitspraak.

B. Een zekere Selatan, jongmensch van de kampong Toejoen, had in Juni jl. verboden gemeenschap met de dochter (ongetrouwde) van Ganti. Daarvoor werd Selatan beboet om te betalen djipēn doee = f 60 aan Ganti vd., en behoefde hij die vrouw niet te trouwen, aangezien hij den bruidschat niet kon voldoen. (Gewoonlijk echter wordt zoo'n geval gevolgd door het huwelijk). Selatan heeft de boete betaald.

C. Een zekere Dohong van Toembang Pendoejan logeerde met zijn broer Toengang bij Karinjau te Koeala Koeroen; Toengang werd ziek en stierf in het huis van Karinjau. Daardoor moest Dohong een varken slachten en op de gongs laten slaan; door het bloed van het varken hier en daar in het huis te sprenkelen werd verder onheil

van de bewoners bezworen. Dohong heeft zich bij die uitspraak neergelegd.

D. Iemand van Petak Bahandang had bij het branden van zijn ladang het ongeluk gehad, dat het vuur oversloeg naar de ladang van zijn buurman, aan wien hij geen kennis had gegeven, dat hij van plan was zijn ladang te branden; anders zou de buurman ook naar de ladang meegegaan zijn en gelijktijdig ook zijn landang gebrand hebben. Hij werd beboet met betaling van een kip, een paar kralen (mana sambelom) en een stukje ijzer. Deze dienen om de boschgeesten goedgunstig te stemmen; en zijn betaald.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 72.

VOLKSHOOFDEN EN DORPSRECHTSPRAAK IN BOVEN-DAJAK (1925).

Uit de memorie van overgave van den gezaghebber K. Schelts van Kloosterhuis.

Volkshoofden.

Het ontstaan der volkshoofden in deze streek is als volgt:

± 1880 werd door den toenmaligen controleur Aernout in de Roengan de eerste demang (toen onderdistrictshoofd genaamd) benoemd, en wel Demang Pati Mambat. Deze bleef aan het hoofd tot zijn dood in ± 1887. Hierna werd hij opgevolgd door Demang Singa Pati Ranggam, die tot 1912 hoofd bleef en geen familie was van Demang Pati Mambat.

In de Manoehing werd eerst ± 1887 de eerste demang benoemd en wel Temenggoeng Njoeling. Na zijn dood werd hij opgevolgd door zijn broeder Demang Bakal, die in 1905 ontslagen werd wegens lepra en opgevolgd werd door Temenggoeng Mining. Deze stierf in 1907 en werd opgevolgd door zijn neef Demang Loehing. Deze werd, toen in 1912 de demang van de Roengan, Singa Pati Ranggam, stierf, benoemd tot demang van Manoehing en Roengan. Door de bevolking van de Roengan werd hij echter niet erkend, waardoor mogelijk werd dat het tegenwoordige kamponghoofd van Toembang Malahoei, Singa Anoem genaamd, optrad als wd. demang van de Roengan.

In 1914 stierf Demang Loehing en werd voorloopig opgevolgd door een zoon van Temenggoeng Mining, Boedjang genaamd. In 1915 werd benoemd als demang van de Roengan, tevens van de Manoehing, het tegenwoordige hoofd, Demang Willem Toendjoeng, een zoon van den demang van Tewah en Miri, dus niet alleen een vreemdeling, doch zelfs iemand die tot een anderen stam behoort.

Verder bleek bij mijn onderzoekingen, dat niet alleen de z.g. adathoofden (demangs) niet van ouds bestonden, doch dat zelfs de kamponghoofden eerst van betrekkelijk jongen datum zijn. In de Roengan en Manoehing werden de eerste kamponghoofden eerst omstreeks 1880 aangesteld. In dien tijd begon zoowel het sultansbestuur (pretendent) als het gouvernement invloed te krijgen in

deze streek. De eerste hoofden werden door den pretendent, hier pangēran genoemd, aangesteld; de Heer Aernout erkende na 1880 deze hoofden en ging voort met het benoemen van kamponghoofden in alle plaatsen, waar dit nog niet was geschied. Vóór dien tijd was in de kampongs, die alle uit slechts één betang bestonden, geen feitelijk bestuur. De hoofden der gezinnen vormden tezamen een raad, waarin alle kwestien van belang werden beslist. Verder leefde de bevolking zeer verspreid en trok een ieder zich weinig van zijn buren aan, zoodat van een bestuur moeilijk gesproken kon worden. De betang[1]) was meer de versterkte plaats, waar men zich in tijden van gevaar terugtrok, dan de woonplaats. De positie dezer kampong-hoofden schijnt echter pas later, nl. in 1889 geregeld te zijn.

In de streken aan de Kahajan waren reeds vroeger kampong-hoofden, omdat de sultansinvloed hier vroeger gekomen was. Omstreeks 1855 werden, naar het schijnt, door den sultan twee pangērans naar Boven Dajak gezonden, en wel Pangēran Djiwa en Goesti Toepak. Dezen huwden met Dajak-vrouwen en vestigden zich in de toenmalige bēntēng Koeala Koeroen. Hier was reeds toen een hoofd, nl. Ngabē Pandji, die zijn titel ngabē had gekregen van het gouvernementshoofd van de Kahajan, Temenggoeng Singa Radja. Deze laatste had zijn titel van het bestuur gekregen. Hij was vertegenwoordiger van het gouvernement voor de geheele Kahajan, vertoefde echter steeds in de benedenstreken. Een zelfde positie nam in denzelfden tijd Temenggoeng Roengoe, vader van Raden Johannes, in de Kapoeas in.

Afgezant van Temenggoeng Singa Radja was de te Rawi (midden Kahajan) gevestigde Temenggoeng Soera. Deze kwam omstreeks 1860 de Kahajan op tot bovenstrooms Koeala Koeroen, om den machtsinvloed van Temenggoeng Singa Radja, den gouvernements-vertegenwoordiger, uit te breiden. De beide pangērans, Pangēran Djiwa en Goesti Toepak, hielden zich afzijdig, waarop een panglima van den sultan Nakoda Lampong, een Boeginees, van de Barito overstak om Temenggoeng Soera te verdrijven. Deze vluchtte naar de benteng Koeala Koeroen en riep de bescherming in van het hoofd, den reeds genoemden Ngabē Pandji. Toen Nakoda Lampong voor Koeala Koeroen verscheen weigerde Ngabe Pandji om Temenggoeng Soera uit te leveren, waarop gedurende ruim een halven dag met lila's en geweren werd geschoten. Nakoda Lampong sneuvelde en zijn troep trok terug, de boven Kahajan op. Het hoofd van een even bovenstrooms van Koeala Koeroen gelegen betang (Lewoe Betang), Demang Sangkoeroen geheeten, roofde het hoofd van Nakoda Lampong uit diens graf. Met dit hoofd reisde Ngabē Pandji naar beneden en bracht dit aan Temenggoeng Roenggoe. De beide pangērans, Pangēran Djiwa en Goesti Toepak, hadden zich in dit geheele geval onzijdig gehouden. Ook later hielden zij zich geheel

---

[1]) „Ein langes, aber nicht breites und ziemlich niedriges Haus". Hardeland's Dajacksch-Deutsches Wörterbuch. — Noot van de commissie.

onzijdig, leefden tot hun dood als privaat-personen en zijn hier begraven. Ngabē Pandji werd voor zijn hulp aan het gouvernement beloond met den titel Temenggoeng en de aanstelling tot onderdistrictshoofd (oude stijl) van de boven Kahajan (± 1860). Voor de verdere geschiedenis van het ontstaan der tegenwoordige demangs aan de Kahajan en Kapoeas kan worden verwezen naar de memorie van den Heer Breton van Groll.

Uit het bovenstaande blijkt echter duidelijk, dat reeds vóór 1860 langs de Kahajan, in de toen uit slechts een versterkte betang bestaande kampongs reeds hoofden waren. Wel is waar waren deze nog slechts de voornaamsten van een 4- of 5-tal oudsten, doch dat reeds een bepaald persoon werd uitgekozen tot het verleenen van een titel als Ngabē, Demang, enz. bewijst, dat men reeds op weg was tot de vorming van de latere kamponghoofden. Echter werd hun positie, gelijk reeds gezegd, eerst een 30-tal jaren later afdoende geregeld. De invloed van deze kamponghoofden, evenals van de demangs, was nog zeer gering. Geleidelijk aan kregen de demangs meer invloed, vooral toen in 1899 zich een Europeesch bestuursambtenaar te Tewah vestigde. Ook thans hebben zoowel de kamponghoofden als de demangs over het algemeen nog weinig invloed, waarom van bestuurszijde er steeds op gewerkt moest worden om dezen invloed te versterken.

De kamponghoofden ontvangen per jaar van iedere belastingplichtige f 0.75, de z.g. wang tiga tali, wang kemit of wang pembekal geheeten. Gewoonlijk wordt aangenomen dat dit de afkoop is van drie dagen voor het hoofd werken, waartoe de adat zou verplichten. Dat deze lezing onjuist is, behoeft na het bovenstaande wel niet nader te worden toegelicht. Wel kan de betaling vervangen worden door drie dagen arbeid. Dit komt echter, zoover mij bekend is, nooit voor. Bovendien ontvangen de kamponghoofden 8 % collecteloon van de door hen geinde belastinggelden en 5 % collecteloon van den door hen geinden afkoop van gemeentelijke wachtdiensten. De demangs ontvangen van iederen belastingplichtige f 1 z.g. wang kehormatan ook wang demang genoemd. Verder ontvangen beiden nog de z.g. wang mēdja, welke ontvangst onder „rechtswezen" nader zal worden besproken. Voor de inning dezer gelden dragen zoowel de kamponghoofden als de demangs zelf zorg.

Kamponghoofden worden door de bevolking van de betreffende kampong gekozen, en indien tegen de keuze geen bezwaren bestaan, door het afdeelingshoofd bij besluit erkend. Voor de keuze dient minstens 50 % der kampongbevolking gestemd te hebben. Bij de erkenning wordt tevens aan den gekozene een titel verleend als Djaga, Singa, Mangkoe, enz. Voor de toekenning dezer titels wordt het advies ingewonnen van demang en kampongoudsten. De demangs worden gekozen door de kamponghoofden, en zoo tegen de keuze geen bezwaar bestaat, bij besluit door het hoofd van gewestelijk bestuur erkend. Hun wordt dan tevens de titel Demang

verleend. Als blijk van bijzondere waardeering kan door den resident de titel van Temenggoeng worden verleend aan demangs.

In zijn meergenoemde memorie komt de Heer Breton van Groll tot de conclusie dat de demangs en kedemangans moeten blijven bestaan: 1e. omdat zij een schakel vormen tusschen districtshoofd en kamponghoofden; 2e. omdat de kedemangans in de toekomst de rechtsgemeenschappen zullen moeten vormen in stede van de kampongs. N.b.m. zijn geen van beide redenen van veel waarde. De demangs vormen tot heden veel meer een uitbreiding, om zoo te zeggen, van het districtshoofd dan een schakel tusschen dit hoofd en de kamponghoofden. De kamponghoofden met hun oudsten komen voor de belangen van kampong en bevolking op, gewoonlijk zelfs met absolute negatie van de gouvernementsbelangen. De demangs komen slechts bij groote uitzondering voor de belangen van de bevolking op. Zij zijn veel te weinig zelfstandig, beschouwen zich veel te veel als onderdistrictshoofd. De twee beste hoofden in dit opzicht zijn de oude demang van Tewah, die echter thans te oud begint te worden, en de demang van Toembang Anoi. Als derde komt de demang van Koeala Koeroen. Slechts deze drie hoofden zijn dan ook als adathoofden te beschouwen. De demangs van de Roengan en Manoehing en van Boven-Kapoeas zijn beide vreemdelingen in hun kedemangan, behooren beiden tot een anderen volksstam en zijn, als trouwens ook de eerste drie genoemde demangs, bovendien nog door den godsdienst van de bevolking gescheiden. Alle demangs zijn nl. christen, terwijl slechts 5 % der bevolking christen is.

De bevolking gevoelt dan ook wel de kampong als inlandsche rechtsgemeenschap, echter niet de kedemangan. Samenbrenging van alle kampongs in één kedemangan tot eerste rechtsgemeenschap is dan ook n.b.m. in werkelijkheid onmogelijk. De verschillende kampongbelangen loopen hiervoor veel te ver uiteen. De kampong heeft zich echter als rechtsgemeenschap thans reeds belangrijk verder ontwikkeld dan dit b.v. in de jaren 1860 het geval was. Toen was b.v. een grens van het gebied, dat onder een bepaalde kampong ressorteerde, onbekend. Thans is de geheele onderafdeeling in rechtsgebieden verdeeld tusschen de verschillende kampongs. En herhaaldelijk is mij gebleken, dat met deze verdeeling wel degelijk rekening wordt gehouden. N.b.m. is dan ook in de eerste plaats de kampong aangewezen, de rechtsgemeenschap te vormen. Of samenvoeging van kampongs in eenzelfde stroomgebied tot een grootere rechtsgemeenschap, zooals dit bedoeld is met de instelling van kedemangans, in werkelijkheid mogelijk zal zijn, moet m.i. nog afgewacht worden. Thans bestaan de kedemangans nog slechts in naam, leven echter niet in het rechtsgevoel van de bevolking.

De verder door den Heer Breton van Groll aangevoerde reden om de demangs te handhaven is, dat deze hoofden noodig zijn om de vele adatzaken af te doen. Dit is zeer juist. Deze rechtspraak is een rechtspraak in tweede instantie en feitelijk de eenige band die de bevolking in de kedemangan onderling verbindt.

Adatrechtspraak.

Naast de officieele gouvernementsrechtspraak bestaat nog een niet officieele dorps- of adatrechtspraak. Deze rechtspraak kan worden onderscheiden in de Maleische en de Dajaksche dorpsrechtspraak.

Van de Maleische rechtspraak is de penghoeloe van Koeala Koeroen het hoofd. Bij een beslissing van een kwestie tusschen Maleiers of tot den islam overgegane Dajaks worden door hem, in overleg met de procedeerende partijen, de leden aangewezen uit de Maleische bevolking ter plaatse. Behandeld worden godsdienstzaken, familiezaken, erfrechtzaken, handelszaken en schuldzaken. Ook beleedigingszaken worden behandeld, voorzoover zij niet door het indienen van een officieele klacht door de beleedigde partij bij den magistraat onder de bevoegdheid van de gouvernementsrechtspraak zijn gebracht. De beslissingen worden geslagen met inachtneming van het mohammedaansch recht en de adat der bevolking. Voor zuivere Maleiers wordt slechts weinig rekening gehouden met de Dajak-adat, voor tot den islam overgegane Dajaks wordt vrijwel beslist volgens de Dajak-adat. Nimmer wordt echter in het laatste geval een boete opgelegd, door de verliezende partij te betalen aan de winnende partij, zooals dit bij de Dajak-adatrechtspraak gebruikelijk is.

Bij de Dajaksche dorps- of adatrechtspraak wordt uitsluitend rekening gehouden met de Dajak-adat. Er wordt recht gesproken over ieder die zich slechts aan dit gerecht onderwerpt, of beter, de geschillen van alle partijen, die de hulp van dit gerecht inroepen, worden beslecht. Ook tot den islam overgegane Dajaks, enkele malen zelfs Maleiers, vragen voor de beslissing hunner geschillen de hulp van deze adatrechtbank.

In de dorpen is het kamponghoofd voorzitter der rechtbank, bijgestaan door eenige kampong-oudsten. Groote zaken, waarin men de beslissing van het dorpshoofd niet accepteert, worden den demangs voorgelegd. Dezen worden eveneens bijgestaan door eenige oudsten, in de practijk meestal ongeveer 6 lieden. Voor kleine zaken is dit aantal weleens minder, echter nimmer minder dan twee. Oorspronkelijk was het aantal steeds oneven, nl. een gelijk aantal rechters voor iedere partij en een president. Thans wordt hieraan echter niet meer streng de hand gehouden. Over het algemeen worden steeds dezelfde oudsten genomen, echter kan hiervan op verzoek en in overleg met de procedeerende partijen afgeweken worden. Oorspronkelijk werd voor iedere zaak een nieuw rechtscollege vastgesteld. Thans is deze gewoonte grootendeels verdwenen en krijgt de adatrechtbank meer en meer het karakter van een vast college met vaste rechters. Deze verandering is een gevolg van de omstandigheid, dat thans de demangs de zaken van een geheele kedemangan behandelen en dus vrijwel voortdurend bezig zijn zaken te behandelen. Vroeger, vóór de instelling van de kedemangans, werd een zaak slechts bij uitzondering buiten de kampong behandeld.

Over de te betalen gerechtskosten is reeds veel geschreven. Hoe dit vroeger was, is uitvoerig beschreven in de nota van Controleur

Mallinckrodt. In de bestuursmemorie van mijn ambtsvoorganger, den heer Breton van Groll, wordt ook hierover gerept en beweerd dat de betaling tegenwoordig uitsluitend bestaat uit het z.g. wang mēdja en dat dit 10 % bedraagt van het bedrag waarover het geschil loopt, of van de opgelegde boete, met een maximum van f 25. Verder doet genoemde ambtenaar voorkomen alsof sedert 1915 de demangs geen aandeel ontvingen van de wang mēdja omdat dit zou zijn verboden. Door wien en op grond waarvan dit verbod zou zijn uitgevaardigd, wordt niet vermeld. Deze mededeeling is echter slechts ten deele juist.

Om te beginnen moet, zoodra een zaak aanhangig wordt gemaakt, het z.g. penjerahan (doewit birang amak, letterlijk: om de mat te ontrollen) betaald worden. Dit bedrag bedraagt bij beslissingen door de demangs van f 1 tot f 10, zelden hooger. Het kan zoowel in goederen als in geld worden betaald. In sommige kedemangans is hiervoor een vast tarief ingesteld, b.v. in de kedemangan Boven-Kapoeas en in de Beneden-Kahajan, waar dit bedrag op f 5 is vastgesteld. Dit bedrag wordt niet teruggegeven, doch later verrekend met de verdere kosten. Wordt een zaak teruggetrokken tijdens het proces, of wordt aan de uitspraak niet voldaan, zoodat de wang mēdja niet wordt betaald, dan is deze wang penjerahan de eenige inkomst van de rechters. In het voorbijgaan zij opgemerkt dat dit de eenige zekere ontvangst is van den rechter. Hierom wordt soms bij wijze van pand, om de procedeerenden te dwingen zich aan de uitspraak te onderwerpen, het z.g. gadai gevorderd. Dit bestaat uit een of andere waardevolle zaak, een blanda[1]) gewoonlijk, die verbeurd verklaard wordt, indien aan de uitspraak geen gehoor wordt gegeven.

Na beslissing van de zaak wordt, indien beide partijen met de uitspraak genoegen namen en aan de uitspraak gehoor wordt gegeven, door de winnende partij de wang mēdja betaald van hetgeen verliezer aan winner afdraagt. Dit bedrag bedraagt 10 % van de toegewezen en betaalden eisch bij civiele vorderingen of, bij veroordeeling tot een adatboete, 10 % van de opgelegde en betaalde boete. De naam wang mēdja is vermoedelijk onder bestuursinvloed ingevoerd, echter reeds zoodanig ingeburgerd, dat de oude Dajaknamen niet meer gebruikt worden en b.v. te Koeala Koeroen zelfs de oorspronkelijke naam niet meer bekend is. Een maximum van f 25 bestaat niet.

Deze wang mēdja wordt, tenminste indien de beslissing van den rechtsprekenden rechter wordt opgevolgd, verdeeld onder leden en voorzitter van het rechtscollege. Allereerst worden de onkosten door den president, die gastheer is voor rechters en procesvoerders, van dit geld afgehouden. Ook wordt den gerechtsschrijver, tenminste indien er een gebezigd is, van dit geld een fooi gegeven. Het overschot wordt verdeeld naar verhouding van het aanzien der rechters. De

---

[1]) Wellicht blanga te lezen; verg. noot 3 op blz. 114. — Noot van de commissie.

voorzitter krijgt iets meer dan de leden, terwijl de leden ook hun deel ontvangen in evenredigheid met hun aanzien en invloed. De tijdens het proces te maken onkosten voor oproepen van getuigen, beëedigen, enz. zijn voor rekening van de partij die de getuigen gebruikt.

Hierbij zij opgemerkt dat ik het met het oordeel van den heer Mallinckrodt (in zijn nota uitgesproken) betreffende den getuigeneed bij adatzaken, niet eens ben. Mij werd herhaaldelijk verzekerd, dat ook vóór bestuursinmenging in deze streken de getuigeneed wel degelijk bestond en gebruikelijk was. Als typeerend verschil met den getuigeneed bij de gouvernementsrechtspraak kan worden genoemd dat, terwijl bij de gouvernementsrechtspraak als principe iedere getuige (op enkele uitzonderingen na) wordt beëedigd, bij de adatrechtspraak beëediging slechts plaats heeft op verzoek, en wel gewoonlijk op verzoek van de tegenpartij. In wezen is deze eed gelijk aan den in de gouvernementsrechtspraak slechts bij civiele zaken gebruikelijken suppletoiren en decisoiren eed[1]).

Het is zeer te betreuren, dat aan deze rechtspraak door vroegere bestuursambtenaren bezwaren in den weg zijn gelegd. Door de afdeelingschef, den heer Van Zyll de Jong, werd deze rechtspraak weder eenigszins in eere hersteld en werden eenige regelingen getroffen ten opzichte van de behandeling van civiele zaken door de demangs. Wel is hiermede veel bereikt, doch is niet kunnen worden belet, dat de behandeling van zuivere kampongzaken slechts zelden meer door kamponghoofd en oudsten geschiedt, doch gewoonlijk door de demangs. Dat deze uithanden-neming der dorpsrechtspraak de positie van kamponghoofd en kampong-oudsten veel schade heeft gedaan, behoeft wel geen betoog.

Over het algemeen wordt aan de beslissingen van de adatrechtspraak gehoor gegeven. In de laatste jaren is het de gewoonte geworden om, indien men een beslissing niet wenscht te accepteeren, bij districtshoofd en Europeesch bestuursambtenaar „in appèl" te gaan. Herhaalde malen worden door mij brieven ontvangen met den aanhef „soerat appil", waarin dan mijn beslissing werd gevraagd over een door de adatrechtbank behandelde zaak. In de meeste gevallen moest dan de beslissing van de adatrechtbank als juist beschouwd worden en legde de verliezer zich dan ook erbij neer, nadat districtshoofd of Europeesch bestuursambtenaar als oordeel hadden uitgesproken, dat zij het met de adatbeslissing eens waren.

---

[1]) Deze opmerking is in dit verband onbegrijpelijk en doet vermoeden, dat de door steller dezer memorie verkregen inlichtingen niet op den — waarschijnlijk onbekenden — getuigeneed betrekking hebben, maar op den eventueel aan één of aan beide partijen opgelegden eed. Zie over een en ander Mallinckrodt's Adatrecht van Borneo, I, blz. 227—228, 234—236. — Noot van de commissie.

SERIE L.

BORNEO.

N°. 73.

ADATBOETE, HUWELIJKS- EN GRONDENRECHT IN SEKADAU (jaar?).

Ontleend aan een bestuursnota (zonder opgave van jaartal).

Belijan's, pantang's.

De Dajaksche bevolking is nog geheel heidensch, zij denken zich de geheele natuur bezield met goede en kwade geesten. Men moet ervoor zorgen, de booze geesten te verjagen en de goede gunstig te stemmen; voor deze geestenbezweringen vindt men in elke kampong een belijan, een soort toovernaar en wonderdokter. Bij ziektegevallen, natuurrampen, oogstmislukkingen enz. treden deze belijans op en trachten met hunne bezweringen deze booze geesten, die voor al deze onheilen aansprakelijk zijn, te verdrijven.

Als animisten hechten de Dajaks zeer aan droomen, goede en slechte voorteekenen, enz. Verder kennen zij vele verbodsbepalingen, pantang's; overtreedt men deze, dan verzoekt men de kwade geesten en verdrijft de goede, haalt men dus onheil over zich. Alleen door het betalen van eene adatboete (zoenoffer) zijn de beleedigde goede geesten tot terugkeer te bewegen en de kwade te verzoenen.

Huwelijk.

Over het algemeen kan worden gezegd dat, evenals bij de Mohammedanen ook elders in Indië, bij de Sekadau-Maleiers vroege huwelijken algemeen zijn. Zoodra de puberteitsverschijnselen ingetreden zijn, dus op ± 12-jarigen leeftijd, is het meisje huwbaar en beginnen de ouders naar een echtgenoot voor haar uit te zien; huwelijken van meisjes op 13- of 14-jarigen leertijd komen in Sekadau dan ook vaak voor.

Eigenlijk gezegde kinderhuwelijken, dus huwelijken, voordat bij de jongelieden de puberteitsperiode aangebroken is (voordat zij akil-baligh zijn) komen bij de Maleiers alhier alleen in den vorm van het kawin-gantoeng-huwelijk voor. Bij zulk een huwelijk worden de huwelijksformaliteiten volledig voltrokken; het daadwerkelijk samenleven als man en vrouw wordt echter opgeschort

totdat voor de jonge echtgenooten de akil-baligh-toestand ingetreden is.

Het vroege huwen van meisjes bij de Maleiers houdt wellicht verband met een hier nog heerschend overblijfsel van vroegere matriarchale verhoudingen, waarvoor ook nog spreekt, dat als regel het jonge paar gedurende de eerste huwelijksjaren zijn intrek neemt bij de ouders der bruid. Pas na verloop van jaren mogen de jonggehuwden een eigen woning betrekken.

De mas kawin, welke door den bruidegom vóór het sluiten van het huwelijk aan de bruid moet worden betaald, bedraagt voor de drie laagste standen der Sekadau-Maleiers f 4, voor de soekoe Sekadau bedroeg het vroeger meer, doch nu ook f 4, en voor den adel is het bedrag weer grooter, nl. voor den vorst en zijne kinderen, de anak radja, f 10, en voor de anak darah radja f 8, wanneer zij nl. recht hebben op den goesti- of ade-titel, en f 6 wanneer zij den abang- of oetih-titel voeren. Deze mas kawin is een verplicht geschenk, welke bij ontbinding van het huwelijk niet wordt teruggegeven.

Verder is het gebruikelijk dat de bruidegom nog een zekere huwelijksgift, de wang antaran, medebrengt, waarvan het bedrag afhankelijk is van de welgesteldheid en de geboorte der partijen. Deze gift is echter niet verplichtend, en wordt door de beide echtgenooten gebruikt om daarvoor goederen voor hun huishouden te koopen, als bed, klamboe, sieraden voor de bruid enz.

Wanneer de wang antaran vóórdat het huwelijk is voltrokken is betaald, doch de bruidegom de verloving verbreekt, zoo is de wang antaran voor hem verloren en mag de vrouw het behouden; verbreekt echter de bruid de verloving, dan moet zij, als het bedrag b.v. f 225 bedraagt, f 200 teruggeven. De f 25 welke overblijven mag zij behouden voor het z.g. boeka soeara, wat als een soort vergoeding voor de eerste toestemming beschouwd wordt.

Voor den panembahan en de anak radja's bedroeg de wang antaran vroeger 500 reaal, thans f 225; voor de anak darah radja 300 of 200 reaal, naar gelang zij den titel goesti of abang dragen; deze laatste bedragen zullen echter met het oog op de malaise, binnenkort door den nieuwen panembahan worden verlaagd. Voor de vrije Maleische negeri-bevolking van Sekadau bedroeg de wang antaran vroeger 120 reaal; deze is thans voor Sekadau verlaagd tot f 80, voor Belitang tot f 94. In het Sekadausche wordt de wang antaran ook vaak wang boeis genoemd.

Bij de kawin-gantoeng-huwelijken wordt met de betaling van mas kawin en wang antaran meestal gewacht tot het daadwerkelijke samenwonen. Als het bij zoo'n kawin-gantoeng-huwelijk nog vóór dit samenwonen tot eene scheiding komt, dan moet de mas kawin toch betaald worden, doch kan de wang antaran achterwege blijven. Wanneer een weduwe (djanda) of gescheiden vrouw, behoorende tot den Maleischen vrijen stand, voor de tweede maal huwt, blijft de mas kawin volledig te betalen, doch wordt de wang antaran

gehalveerd. Of zij reeds kinderen heeft gehad of niet, maakt geen verschil; dit geldt ook voor vorstelijke personen.

Bij de Dajaksche bevolking wordt, aangezien de meisjes vrij zijn in de keus van haar man, en haar niet door de ouders een ongewenschte echtgenoot opgedrongen kan worden, over het algemeen op later leeftijd gehuwd dan bij de Maleiers. Zoolang bij het jonge Dajaksche meisje het verlangen naar man en kinderen nog niet voldoende spreekt, wenscht zij het huwelijk niet, en verkiest voorloopig het onbezorgde en vrije meisjesleven boven het zware sloofleven voor haar gezin, dat het deel der gehuwde Dajakvrouw is.

Ook bij de Dajaks is betaling van een bruidschat gebruikelijk; deze dient vóór het huwelijk aan de ouders der bruid betaald te worden; de hoegrootheid hiervan wisselt bij de verschillende stammen sterk. De bruidschat wordt berekend in p o k o e 's (zie beneden) en bedraagt meestal 4 pokoe, benevens een varken, een kip en een tampajan. Bij vele stammen heerscht het gebruik, dat wanneer bruid en bruidegom reeds vóór het huwelijk geslachtelijke gemeenschap gehad hebben, nog slechts de halve bruidschat betaald behoeft te worden.

Vroeger, toen het koppensnellen tusschen de stammen nog in zwang was, bestond door de daardoor heerschende onderlinge vijandschap bij de Dajaks de gewoonte om in den eigen stam te huwen (endogamie). Thans, nu het Nederlandsch bewind orde en rechtszekerheid heeft gebracht, beginnen de Dajaks langzamerhand met deze gewoonte te breken, en komt in Sekadau het huwelijk buiten den stam (exogamie) reeds voor; ook huwelijken van Dajaksche vrouwen met Maleiers en Chineezen zijn lang niet zeldzaam.

Van overheerschend patriarchale of matriarchale instellingen kan bij de Dajaks niet gesproken worden. Na het huwelijk behoort de man tot de familie van zijn vrouw en de vrouw tot die van haar man. Omdat de bruid doorgaans meer aan hare ouders en familie hangt dan haar man, komt de man vaak in de kampong zijner schoonouders inwonen; het behoeft evenwel niet, zoodat men ook vaak het tegendeel ziet. Het jonge echtpaar vormt echter dadelijk een nieuw gezin (k l a m b o e).

Op het punt van vrije liefde onder jongelieden hebben de Dajaks meestal nogal vrije begrippen. Zij wordt wel niet direct geoorloofd geacht, maar toch oogluikend toegestaan, ja soms zelfs door de ouders van het meisje in de hand gewerkt, ten einde hun dochter in de gelegenheid te stellen spoedig een huwelijk te sluiten. Wordt uit deze vrije liefde een kind verwacht, zoo vertelt het meisje dit aan hare ouders, en wordt spoedig de bruiloft gevierd; dat een jongeman zich in zoo'n geval aan dat huwelijk tracht te onttrekken, komt bij de Dajaks vrijwel nimmer voor.

Bij echtscheiding onder de Dajaks volgen de jonge kinderen in den regel de moeder en de oudere den vader.

Het monogame huwelijk is bij Dajaks en Maleiers overheerschend; bij de Dajaks komt het slechts bij zeer hooge uitzondering voor, dat

een voornaam hoofd er twee vrouwen op nahoudt, zoodat, enkele dergelijke gevallen buiten beschouwing gelaten, de Dajaks strikt monogaam genoemd kunnen worden. Doch ook bij de Maleiers, hoewel toch de Islam polygamie toestaat, zijn monogame huwelijken eer regel dan uitzondering. Alleen onder de hooge standen bij de welgestelde handelaren en rubbertuinbezitters ziet men vrij veel polygame huwelijken, bij den kleinen man vrijwel nimmer.

Omtrent de begripen van bloedschande onder de Sekadau Dajak het volgende: Verboden zijn huwelijken tusschen ouders (stiefouders) en hun kinderen (stiefkinderen), tusschen broers (zoogbroers) en zusters (zoogzusters). Broerskinderen en zusterskinderen, zusterskinderen en zusterskinderen, zoomede broerskinderen en broerskinderen mogen wél met elkaar huwen. Tusschen broers en zusterskinderen, zusters en zusterskinderen, alsmede broers en broerskinderen[1]) is een huwelijk verboden. Elk door de adat verboden huwelijk tusschen bovengenoemde personen wordt bestraft met eene adat-boete van één of meer varkens, welker grootte, gemeten om den kop, minstens negen vuistomtrekken (sembilan ranti) moet bedragen.

Grondenrecht.

Het grondgebied van den stam is onder de verschillende kampongs verdeeld. Zonder toestemming van het kamponghoofd, in wiens gebied de grond gelegen is, mag niemand van een anderen stam of andere kampong daar terreinen bewerken. Deze vergunning wordt in Sekadau door het kamponghoofd, indien nl. tegen het verzoek geene bezwaren bestaan, tegen eene tegenprestatie en de betaling der zoogenaamde adat verleend. De op deze wijze aan bewoners van andere stammen of kampongs in gebruik gegeven gronden blijven evenwel kamponggrond; de vergunning geldt nl. slechts voor een padi-jaar. Maakt iemand echter een ladang in het gebied van een andere kampong of stam zonder vergunning van het betrokken kamponghoofd, dan is daarvoor een adat-boete verschuldigd, genaamd: pokoe adat of pokoe agoeng, twee eenheden van straf of betaalmiddel, de eerste bestaande uit 3 mangkoks en de tweede uit 4 mangkoks.

De pokoe adat wordt in den regel bij de Dajaks als gewoon betaalmiddel beschouwd, en de pokoe agoeng meer als strafmaat; deze laatste wordt soms ook boeloe roeai genoemd. Voor alle adatvergrijpen, die niet door den gouvernements- of zelfbestuursrechter gestraft worden, berust de rechtspraak bij de betrokken Dajaksche hoofden, die als straf uitsluitend dergelijk boetestelsel toepassen. De gedachte zit daarbij voor, dat door alle laakbare handelingen de wereldorde verstoord en de goede geesten gekwetst worden, zoodat deze daarom weg willen trekken; door echter deze boeten te betalen, die als een soort zoenoffer dienst doen, tracht men de goede geesten tot terugkeer uit te noodigen, teneinde de menschen tegen de kwade

1) Waarschijnlijk bedoeld: tusschen ooms en tantes eener-, nichten en neven anderzijds. — Noot van de commissie.

geesten te blijven beschermen. Niet-betalen eener adat-boete levert de menschen dus onbeschermd aan de kwade geesten over en brengt groot ongeluk over het land (het land wordt z.g. panas).

Wanneer echter personen uit andere landschappen in Sekadau een ladang willen maken, zooals in grensstreken over en weer geregeld voorkomt, is de z.g. pemali tanah verschuldigd, welke bestaat uit een slametan met een groot varken en toewak. In plaats van dit varken kan men bij de Moealang Dajaks ook geven een z.g. thail mangkok (d.w.z. 16 kleine mangkoks), benevens een tempajan met toewak. Men noemt dan de tempajan de kepala babi, terwijl de 16 mangkoks het lichaam en het achtereinde van het varken voorstellen.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 64.

DE INLANDSCHE RECHTSGEMEENSCHAPPEN IN DE ONDERAFDEELING BOELOEKOEMBA (1920).

Nota (gedagteekend Den Haag, 12 Februari 1920) van het lid der commissie O. M. Goedhart, toenmaals assistent-resident met verlof, van wiens hand ook de noten zijn. Eene soortgelijke nota betreffende de onderafdeeling Takalar is opgenomen in bundel XXXI, blz. 311—352; zie verder nos. 65 en 66 van deze serie.

1. De onderafdeeling Boeloekoemba bestaat thans uit 6 districten, t.w. Kadjang, Bira, Kindang, Boeloekoemba Towa, Gantarang en Oedjoengloē, zoomede uit de navolgende zes zelfstandige kampongs, die de onderafdeelingshoofdplaats Boeloekoemba vormen: Kaloemēmē, Tērang-Tērang, Nipa, Tanakongkong, Kasimpoerang en Kasoewarang.

2. Is in de districten Kadjang, Bira en Kindang het Makassaarsch de landstaal (in de beide eerste eigenlijk zeer onzuivere dialecten van genoemde taal), in het overige gedeelte der onderafdeeling spreekt ongeveer de helft der bevolking het Boegineesch en de andere helft het Makassaarsch. Toch dragen de districtshoofden van Boeloekoemba Towa, Gantarang en Oedjoengloē uitsluitend den Makassaarschen titel van karaēng, die ook door de drie overige districtshoofden wordt gevoerd.

3. Over het ontstaan dezer karaēngschappen vertellen de volksoverleveringen het een en ander, dat hieronder zal worden weergegeven en aangevuld met gegevens betreffende de oude bestuursinrichting en de verschillende in den loop der jaren door ons daarin gebrachte wijzigingen.

Kadjang.

4. Het district Kadjang, dat het N. O. deel der onderafdeeling vormt, is ontstaan uit de samenvoeging van de navolgende adatgemeenschappen: de karaēngschappen Kadjang, Sangkalalombo, Lēmbang, Laikang, Hēro of Wēro, Karasing en Langē-Langē, en

de galla- of galarang-schappen Ganta, Djalaja, Nanasaja en Borong.

5. Al deze Makassaarsche stichtingen erkenden drie eeuwen geleden het oppergezag van Gowa, dat in 1667 daarvan afstand deed ten behoeve van de Oost-Indische Compagnie. Deze gaf die landstreken in leen aan Aroe Palaka, vorst van Bonē, die in den strijd tegen Gowa hare zijde had gekozen. Wel is waar werden zij in de eerste helft van de 18e eeuw door de Compagnie van Bonē teruggeëischt, doch hare onbekendheid met de uitgestrektheid dier streken was er de oorzaak van, dat zij genoegen nam met den afstand van de karaëngschappen Wēro, Karasing en Langē-Langē en het galarangschap Borong, zoodat de overige landjes onder de suprematie van Bonē bleven. Eerst bij het contract van 13 Februari 1860 werden deze door Bonē aan het gouvernement afgestaan.

6. In de opgave van regentschappen, waarin het landschap Boeloekoemba ingevolge de publicatie van 17 Juli 1824 (Staatsblad no. 31a) was verdeeld, treffen wij wel Wēro en Langē-Langē aan, doch wordt gezwegen van Karasing en Borong, wellicht uit onbekendheid met het bestaan dier rechtsgemeenschappen. Daarentegen spreekt het gouvernementsbesluit van 22 Juni 1861 no. 34 (Staatsblad no. 50) [1]) wel van het regentschap Wēro en de zelfstandige galarangschappen Borong en Grassing (ten rechte Karasing), maar wordt over Langē-Langē gezwegen, terwijl in een tot de regeering gericht schrijven van den gouverneur van Celebes ddo. 25 Maart 1863 no. 1073 (verhandeld bij brief van den gouvernements-secretaris ddo. 23 Mei 1863 no. 1206) gewag gemaakt wordt van het bestaan van de regentschappen Wēro, Langē-Langē en Karasing en van het op zich zelf staand galarangschap Borong als onderdeelen van de onderafdeeling Boeloekoemba.

7. Van de machtiging, bij bovenaangehaald schrijven van den gouvts. secretaris den gouverneur van Celebes verleend, om bij voorkomende gelegenheden over te gaan tot geleidelijke vermindering van het aantal regent- en galarangschappen in zijn ressort, werd gebruik gemaakt, eerst om Karasing bij Wēro, en Borong bij Langē-Langē in te lijven, vervolgens om na het ontslag van karaëng Solong daëng Patombong van Wēro dit regentschap als zoodanig op te heffen en in te deelen bij het regentschap Langē-Langē, dat bestuurd werd door karaëng Naroe daëng Pasosong, en ten slotte om na het ontslag van dezen regent Wēro en Langē-Langē in te deelen bij het reeds met Lēmbang vergroote regentschap Kadjang.

8. Kadjang en Lēmbang werden, zooals in punt 5 reeds werd vermeld, in 1860 door Bonē aan het gouvernement afgestaan. Bij het reeds aangehaalde G. B. van 22 Juni 1861 no. 34 (Stb. no. 50) werden zij tot districten of onderafdeelingen van de afdeeling Sindjai ver-

---

[1]) Bij dit G. B. werd het landschap Boeloekoemba met de afdeeling Sindjai vereenigd tot eene nieuwe afdeeling, die den naam kreeg van Oosterdistricten.

klaard, en kregen hunne „opperhoofden" of karaëngs den titel van regent.

9. Tijdens de Bonische overheersching waren zij palili's of vazallen van Bonē. Zij waren als zoodanig verplicht om minstens eenmaal in het jaar, of zoo menigmaal als dit door den vorst van Bonē werd verlangd, naar den vorstenzetel op te komen om den vorst hulde te bewijzen. Voorts moesten zij dezen hulptroepen leveren, indien Bonē met een naburig landschap in oorlog was en de samparadja ontrold werd. Verder waren zij verplicht om jaarlijks ieder 22 poesa's (6 picol) katjang idjo, 2 poesa's kemiri, en 12 groote bollen arënsuiker aan Bonē op te brengen, en moesten zij, wanneer de vorst uitging, ieder tien man leveren om de rijkussens van den vorst, van de vorstin of van de voorname prinsen en prinsessen vast te houden; bij het geven van feesten waren zij verplicht 's vorsten feestzaal op inlandsche wijze te versieren.

10. Van de benoeming en het ontslag of overlijden van de karaëngs van Kadjang en Lēmbang moest aan den Bonischen vorst kennis worden gegeven. Overigens bezaten deze karaëngschappen volledige autonomie. De karaëngs werden door de hadat verkozen uit bepaalde geslachten.

De hadat bestond in Kadjang uit 2 soelēhatangs[2]): den soelēhatang ri laoe of karaëng Tambangang, en den soelēhatang ri adja, en 5 galla's of galarangs, t.w. die van Kadjang, Pantama, Poeto, Malēleng en Andjoeroe; in Lēmbang uit den anakaraëng of soelēhatang Lēmbang, den galla Lēmbang en den taoetowa ri Batoe-asoeng.

11. Het eertijds zelfstandige karaëngschap Laikang was, wegens het niet nakomen van een zijner verplichtingen jegens Bonē's vorst, door dezen tot een vazal of palili van Lēmbang verklaard. Het werd bestuurd door een karaëng, die bijgestaan werd door een soelēhatang en twee galla's, nl. den galla Lai of Laikang en den galla Tanētē; onder laatstgenoemde stond de matjowa van Kalēleng. De karaëng werd verkozen door de vier ondergeschikte hoofden, die van hunne keuze en ook van het ontslag of overlijden van den karaëng kennis moesten geven aan den karaëng van Lēmbang.

12. Het karaëngschap Sangkalalombo, dat bestuurd werd door een karaëng, bijgestaan door drie galla's, nl. die van Sangkala, Bantala en Sapaja, en de galla- of galarang-schappen Ganta, Djalaja en Nanasaja verhielden zich tijdens de Bonische overheersching rechtstreeks tot den vorst van Bonē. Onze onbekendheid evenwel met de toestanden en verhoudingen in de pas geännexeerde landstreken was er de oorzaak van, dat Sangkalalombo en Ganta voor palili's of vazallen van Kadjang, en Djalaja en Nanasaja zelfs voor onderdeelen van Lēmbang werden gehouden, hoewel zij inderdaad slechts door overeenkomsten van vriendschap en onderlinge hulp met genoemde karaëngschappen verbonden waren. Bevolking en hoofden der be-

[2]) Verbastering van soelēwatang.

trokken streken legden zich echter bij deze foutieve opvatting volkomen neer. Zelfs werd geen bezwaar gemaakt tegen de afschaffing van de betrekking van karaēng Sangkalalombo en tegen de inlijving van Nanasaja bij Djalaja.

13. Van de twee soelēhatangs van Kadjang lieten wij er al spoedig een, nl. die van laoe, vervallen. In de plaats van de opgeheven betrekking werd in het leven geroepen die van galla van Tambangang, wien het gebied van den soelēhatang ri laoe ter bestiering werd gegeven. Later werd aan het gebied van dezen galla toegevoegd dat van de galla's Ganta en Sangkala. Voor den karaēng van Sangkalalombo kwam een galla Lombo in de plaats, die de galla's van Bantala en Sapaja en nog een drietal andere kampongs onder zich kreeg.

14. Het regentschap Lēmbang bleef slechts enkele jaren bestaan; het werd bij Kadjang ingelijfd, waardoor de betrekkingen van karaēng en soelēhatang Lēmbang kwamen te vervallen; die van karaēng en soelēhatang Laikang waren reeds eerder afgeschaft. De galla's van Lēmbang, Laikang, Tanētē, Djalaja en Nanasaja kwamen rechtstreeks onder den karaēng van Kadjang te staan. Later werd, zooals boven reeds vermeld werd, Nasasaja bij Djalaja ingelijfd, terwijl Laikang bij Tanētē werd gevoegd. De betrekkingen van taoetowa ri Batoeasoeng (Lēmbang) en matjowa Kalēlēng (Tanētē) vervielen later.

15. Toen Malloe daēng Patakang regent van Kadjang was (Lēmbang maakte toen reeds een onderdeel van dat regentschap uit), werden de vroegere karaēngschappen Langē-Langē en Hēro of Wēro bij zijn gebied gevoegd (zie punt 7). In de plaats van de vroegere karaēngs werden door ons hoofden aangesteld met den titel van galarang, zoodat men kreeg een galarang Langē-Langē en een galarang Wēro of Hēro, die rechtstreeks aan den karaēng van Kadjang ondergeschikt werden gemaakt. Onder deze galarangs kwamen de vroegere hadatleden van Langē-Langē en Wēro als hoofden van bepaalde kampongs te staan.

16. Ten gevolge van een en ander ziet de bestuursinrichting van het district Kadjang er thans als volgt uit.

17. Het district wordt bestuurd door een karaēng, bijgestaan door een soelēhatang[3]). Het is verdeeld in 11 kampongcomplexen of galarangschappen, t.w.:

---

[3]) Gebruik makende van de bevoegdheid, verleend bij schrijven van den 1en gouvernements secretaris van 4 Augustus 1917 no. 1863/I, werd onder nadere goedkeuring van de regeering door den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden bij zijn besluit van 7 October 1920 no. 275/III, het district Kadjang gesplitst in de adatgemeenschappen Kadjang, Hēro en Langē-Langē, zullende elk dezer gemeenschappen worden bestuurd door een hoofd met den titel van karaēng.

Naam	Titel van het hoofd	Aantal heerendienstplichtigen
a. Pantama [4])	galarang	2225
b. Andjoeroe [5])		
c. Malēleng [6])		
d. Lombo [7])		
e. Lolisang [8])		
f. Tambangang [9])		
g. Lēmbang [10])		901
h. Djalaja [11])		
i. Tanētē [12])		330
j. Hēro of Wēro [13])		906
k. Langē-Langē [14])		1549

18. Elk van de kampongcomplex-hoofden heeft twee of meer kamponghoofden onder zich, die ieder weder de beschikking over

[4]) Het gebied van den vroegeren galla Kadjang is bijgevoegd. Galarang Pantama heeft onder zich 7 kamponghoofden, nl. de kepala's van Labodjo, Kadjangkēkē, Koli-Koli, Matjini, Totjidoe, Kanari en Gantien. Elke kepala heeft 1 sariang.

[5]) Met drie kamponghoofden, nl. de kepala's van Tamadokong, Soemala en Djamaja, die ieder een sariang hebben.

[6]) Met twee kamponghoofden, nl. de kepala's van Sēboe en Sapiri, die ieder 1 sariang hebben.

[7]) De galarang is in de plaats getreden van den vroegeren karaēng Sangkalalombo. Hij heeft onder zich 5 kamponghoofden, nl. de galla's van Bantala en Sapa of Sapaja, en de kepala's van Boendja, Balambina en Balagana, die ieder 1 sariang hebben.

[8]) De bevolking noemt dit hoofd, dat op het kantoor van den besturenden ambtenaar galarang wordt genoemd, nog steeds bij zijn vroegeren titel van anronggoeroe. Hij heeft onder zich de kepala's van Togē en Lolisang, die ieder 1 sariang hebben.

[9]) De galarang wordt in zijn gebied genoemd anakaraēng Tambangang, omdat hij in de plaats is getreden van den vroegeren karaēng Tambangang. Hij bestuurt het gebied van den vroegeren soelēhatang ri laoe, een deel van dat van den karaēng van Sangkalalombo, nl. het galarangschap Sangkala, het gallaschap Ganta en het gebied van den vroegeren galla van Poeto. Hij heeft onder zich 8 kamponghoofden, nl. de galla's van Sangkala en Ganta en de kepala's van Dowa, Balo-Balo, Kalimpero, Kanēkan, Teleaka en Balangsinong, die ieder 1 sariang hebben.

[10]) Met 3 kamponghoofden, nl. de kepala's van Tanētēa en Torasi en den anakaraēng van Kasiboeta. De galarang en ieder der kamponghoofden hebben een sariang onder zich.

[11]) Met 5 kamponghoofden, nl. de kepala's van Kasi, Daloba, Djalaja of Djala en Nanasaja of Nanasa, die ieder 1 sariang hebben.

[12]) Met 6 kamponghoofden, nl. de kepala's van Bontopoenrē, Loeraja, Saloe, Kaloekoelohē, Sepang en Kalēleng, die ieder 1 sariang hebben.

[13]) Met 7 kamponghoofden, nl. 1. gala Goentoe, die de kampong Bisioe bestuurt; 2. lompo Hēro over de kampong Lēmbangtoemboe; 3. galla Pataro over de gelijknamige kampong; 4. galla bēro over de kampong Karipo; 5. anakaraēng Batoe over de gelijknamige kampong; 6. anakaraēng Marana over Marana, en 7. soelēhatang Karasing over Karasing. Voorts 7 sariangs.

[14]) Met 8 kamponghoofden, nl. 1. anakaraēng Batoeasang; 2. anrongtaoe Batoepanjoe; 3. galla Banjoro; 4. lompo Bontobanna; 5. taoetoeo Bontobēang; 6. anakaraēng Boetoeng; 7. kepala Doeriang en 8. galla Borong. Voorts acht sariangs.

een s a r i a n g hebben. De sariangs worden, evenmin als die in de overige districten, door de bevolking verkozen. Zij zijn dus niet als vertegenwoordigers van het volk te beschouwen, maar zijn louter boodschappers van de boven hen staande kamponghoofden, door wie zij dan ook voor benoeming en ontslag bij het kampongcomplexhoofd of bij den regent worden voorgedragen. Het aantal sariangs is tijdens ons bestuur zeer toegenomen. Vroeger had men in elk galarangschap slechts één tot twee boodschappers of omroepers van bevelen onder den titel van p a r a n o e n g. Voor het invorderen der door ons ingevoerde belastingen en het oproepen der heerendienstplichtigen voor den arbeid aan de wegen en het bezetten van wachthuizen enz. werd het, in verband met het verspreid wonen der bevolking, noodzakelijk geacht, ieder der kamponghoofden een sariang toe te voegen.

19. Ook het aantal kamponghoofden is door ons belangrijk uitgebreid. Van al diegenen onder hen, die den titel voeren van k e p a l a, is de betrekking door ons in het leven geroepen. Eene uitzondering hierop maken alleen de kapala's van Nanasaja (galarangschap Djalaja) en Kalēleng (galarangschap Tanētē), die in de plaats zijn getreden van onderscheidenlijk den vroegeren galla van Nanasaja en den vroegeren m a t j o w a van Kalēleng. De kamponghoofden, die een anderen titel voeren dan die van kepala, zijn er van ouds geweest en vervulden vroeger òf de betrekking van hoofd eener zelfstandige adatgemeenschap, zooals de galla's van Ganta en Borong, òf die van hadatlid in de eene of andere rechtsgemeenschap.

20. Alle kamponghoofden en hoofden van kampongcomplexen worden door de bevolking verkozen en ontvangen hunne aanstelling van het hoofd der afdeeling. De regent en soelēhatang van Kadjang worden eveneens verkozen, doch worden door den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden benoemd en ontslagen.

21. Waar de galarangs van Wēro of Hēro en Langē-Langē verkozen worden uit de oude karaēng-familien in die streken, behoeft het niet te verwonderen, dat zij door de betrokken bevolking nooit anders dan karaēng genoemd worden. Het adatverband is daardoor in die galarangschappen volkomen bewaard gebleven, ook al door het behoud van de vroegere hadatleden, en door de omstandigheid, dat zij hun ornament of g a o e k a n g[15]) bij de inlijving niet aan den regent van Kadjang hebben behoeven af te staan. De invloed van dit hoofd in Hēro en Langē-Langē is dan ook nooit groot geweest; hij wordt er geduld, en zijne bevelen worden dàn slechts opgevolgd, wanneer hoofden en bevolking ervan overtuigd zijn, dat ze van het Europeesch bestuur afkomstig zijn, wat de regent dan ook als regel niet nalaat uitdrukkelijk te vermelden. Een en ander heeft ten gevolge, dat de galarangs van Wēro en Langē-Langē zich volstrekt niet de minderen van den regent van Kadjang gevoelen. Tot dat gevoel werkt de omstandigheid mede, dat de karaēngfamilien van

[15]) Het ornament van Wēro heet „Baroempoena Goentoeroe", dat van Langē-Langē „Karaēng Lēleng"; het zijn beide poppen.

die streken beweren af te stammen van Goasche anakaraëngs, die zich aldaar in overoude tijden zouden gevestigd hebben[16]).

22. Ook in Lēmbang, Djalaja en Tanētē is het adatverband min of meer bewaard gebleven, het meest in Lēmbang, ofschoon toch in veel mindere mate dan in Wēro en Langē-Langē, en met nagenoeg volkomen erkenning van het gezag van den regent van Kadjang. Wat Lēmbang betreft, is dit laatste te wijten aan de omstandigheid, dat de eerste regent van het met Lēmbang vergroote Kadjang tevoren was karaëng van Lēmbang, zoodat de bevolking en mindere hoofden van deze rechtsgemeenschap zich niet als bij Kadjang ingelijfd beschouwen, terwijl de latere regenten van Kadjang krachtens hunne afkomst ook op het karaëngschap Lēmbang aanspraak konden maken. De erkenning van het gezag van die regenten door het vroegere karaëngschap Laikang of het huidige galarangschap Tanētē moet, in verband met het voorgaande, worden geweten aan de vroegere ondergeschiktheid van deze adatgemeenschap aan Lēmbang; door Djalaja aan de geringe uitgestrektheid en het kleine zielental van dit gebiedsdeel en de omstandigheid, dat zijne bevolking behoord heeft tot twee vroeger van elkaar geheel onafhankelijke rechtsgemeenschappen, waarvan één, nl. Djalaja, gesticht zou zijn door den eersten karaëng van Laikang, en de andere, nl. Nanasaja, tot stichter zou gehad hebben een naasten bloedverwant van den eersten karaëng van Kadjang.

23. Dat in Lēmbang het adatverband meer bewaard is gebleven dan in Djalaja, Nanasaja en Tanētē, is hieraan toe te schrijven, dat het zijn ornament of g a o e k a n g, vaker p a k a r o e n g a n g genoemd, behouden heeft, terwijl die van Djalaja en Nanasaja verloren zouden zijn gegaan en dat van Laikang (het huidige Tanētē) volgens de volksoverlevering begraven zou zijn met het lijk van de eerste vrouw[17]) van den eersten karaëng.

24. Het ornament van Lēmbang wordt bewaard door een familielid van den tegenwoordigen galarang van Lēmbang. Volgens de overlevering zou het een pop zijn met koperen lichaam en gouden kop. De bevolking vereert daarin den geest van hare eerste vorstin, die eene dochter zou zijn geweest van zekeren Asoe Dompē, die te Lēmbang kēkē[18]) woonde, en eene in een bamboekoker uit den

[16]) De eerste karaëng van Wēro zou de Goasche anakaraëng Sampa zijn geweest. Die van Langē-Langē zou den Goaschen vorstentelg karaëng Oebang (de man met de witte haren) tot vader, en een uit den hemel te Banjore neergedaald meisje, dat door een varken werd grootgebracht, tot moeder hebben gehad; hij heette Mabitara daëng Ni Rattē.

[17]) De vader van deze vrouw heette karaëng Sapē; hij zou over het gebied van Tanētē geheerscht hebben in het tijdvak, waarin de bevolking van die streek nog in grotten gehuisvest was. Zijne mooie dochter huwde met een zoon van karaëng Laikang, uit Goa, die aan de streek den naam van Laikang gaf en door de bevolking tot karaëng werd uitgeroepen. Hij stichtte later Djalaja, waar één van zijne zoons tot galla werd verkozen, terwijl een andere zoon hem als karaëng van Laikang opvolgde.

[18]) Thans eene onderkampong van de kampong Tanētē in het gallarangschap Lēmbang.

hemel neergedaalde vrouw. Haar oudste broeder, aldus luidde de volksoverlevering, miste hoofd en beenen en werd daarom To-kalēbēdjē geheeten; hij werd de stamvader van de latere karaēngs van Lēmbang. Een tweede broeder had een gespleten tong en werd om die reden To-masapa-lilana genoemd; deze huwde eene dochter van den karaēng van Sangkalalombo, vestigde zich te Tambangang en werd de stamvader van de latere karaēngs van Kadjang. De derde zoon van Asoe Dompē heette Tó-matinta-mataja, omdat hij zijne oogen niet op de gewone plaats had, doch één daarvan op het voorhoofd en het ander op de kin; deze vestigde zich te Nanasaja en werd de stamvader van de latere galla's van Nanasaja.

25. Het ornament van Kadjang zou zeer veel geleken hebben op dat van Lēmbang; het verhaal gaat, dat het op zeker tijdstip tijdens een hevig onweder uit de woning van den toenmaligen karaēng van Kadjang zou weggevlogen zijn.

Bira.

26. Het district Bira vormt het Z. O. deel der onderafdeeling Boeloekoemba. Het is evenals Kadjang ontstaan door samensmelting van verschillende adatgemeenschappen, die eertijds van elkander geheel onafhankelijk waren, nl. van de karaēngschappen Bira, Tiro, Bontotanga, Tanabēroe en Lēmo-Lēmo, en van de op zich zelf staande galarangschappen Ara en Batang[19]).

27. Al deze door Makasaren gestichte rechtsgemeenschappen werden in 1667 door Gowa aan de Oost-Indische Compagnie in eigendom afgestaan, die ze weer in leen gaf aan haren bondgenoot Aroe Palaka, vorst van Bonē. In de eerste helft der 18de eeuw eischte de Compagnie bedoelde streken van Bonē op, aan welken eisch door dit landschap schoorvoetend werd voldaan. Vanaf 1728 toch betaalde Bira aan de Compagnie als jaarlijksche belasting 300 sarongs en 24 kodi katoenen garen.

28. De publicatie van 17 Juli 1824 (Stb. no. 31a) noemt als onderdeel van het landschap Boeloekoemba o.a. de regentschappen Tanahbēroe, Bontotanga en Ara, Lēmo-Lēmo, Tiro en Bira. Over Batang wordt daarin gezwegen. Het G. B. van 22 Juni 1861 no. 34 (Stb. no. 50) spreekt echter wel van het op zich zelf staand galarangschap Batang en noemt ook Ara een galarangschap.

29. Van de machtiging, den gouverneur van Celebes verleend bij brief van den G. S.van 23 Mei 1863 no. 1206, om bij voorkomende gelegenheden over te gaan tot geleidelijke vermindering van het aantal

---

[19]) Gebruik makende van de bevoegdheid, verleend bij schrijven van den 1en gouvernements secretaris van 4 Augustus 1917 no. 1863/I, werd onder nadere goedkeuring van de regeering door den gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden bij zijn besluit van 14 November 1921 no. 352/III, het district Bira gesplitst in de adatgemeenschappen: Bira, Tiro, Bontotanga, Tanabēroe, Lēmo-Lēmo, Ara en Batang, zullende elk dezer vijf eerstgenoemde gemeenschappen worden bestuurd door een hoofd met den titel van karaēng en elk der twee laatstgenoemde door een hoofd met den titel van galarang.

regent- en galarangschappen in zijn gewest, werd bij herhaling gebruik gemaakt.

30. Zoo werden in 1864 het op zich zelf staand galarangschap Ara met het regentschap Lēmo-Lēmo, en het regentschap Bontotanga met Tiro[20]) vereenigd. Daarop volgde in 1865 de inlijving van het regentschap Tanabēroe bij Tiro[21]); in 1867 die van Batang eveneens bij Tiro[22]); in 1869 die van het met Ara vergroote Lēmo-Lēmo bij het regentschap Bira. Nadat bij Stb. 1870 no. 67 de overgebleven regentschappen Bira en Tiro bij de onderafdeeling Kadjang waren ingedeeld, werd bij G. B. van 23 Juli 1871 no. 23 ook het regentschap Tiro bij den dood van zijn regent als zoodanig opgeheven en bij Bira gevoegd.

31. Bij de samensmelting van deze 7 adatgemeenschappen tot één regentschap Bira, met den karaēng Bira als regent over het geheel, bleven de galarangs van Batang en Ara behouden en werden over de gebiedsdeelen Tiro, Bontotanga, Tanabēroe en Lēmo-Lēmo galarangs aangesteld, die tot op den huidigen dag de schakels zijn gebleven tusschen de lagere hoofden in hun ressort en den regent van Bira. Deze laatste heeft in die bij zijn karaēngschap gevoegde adatgemeenschappen nooit anders dan een schijngezag uitgeoefend. De over die gebiedsdeelen aangestelde galarangs zijn, verkozen door de bevolking uit hare oude karaēng- en galarangfamiliën, de gezagvoerende hoofden gebleven, bij wie de opeenvolgende regenten van Bira steeds getracht hebben in het gevlei te komen, ten einde hun door het Europeesch bestuur gegeven bevelen ook in die deelen van hun ressort uitgevoerd te krijgen.

32. Volgens de volksoverlevering moet er eene periode geweest zijn, waarin Bira, Tiro, Bontotanga, Tanabēroe, Lēmo-Lēmo, Ara en Batang bestuurd werden door hoofden, die geen bepaalden titel voerden. Nu, meer dan drie eeuwen geleden, kwamen zij onder het oppergezag van Gowa. Het toenmalige hoofd van Tiro, Dongko geheeten, werd al heel spoedig door den vorst van Gowa tot karaēng van Tiro verheven, terwijl dat van Bira, Djoera genaamd, aanvankelijk slechts den titel kreeg van galarang, en die van de vijf overige adatgemeenschappen nog een tijd lang naar hun eigen namen werden genoemd, b.v. To Kaloe Moentē-Moentē[23]), To Kambang Tanabēroe, Koko Batang, Padowe Ara. Deze zeven hoofden moesten geregeld en gezamenlijk voor den vorst van Gowa verschijnen. Toen dit weer eens moest gebeuren, kwamen die van Ara en Batang te laat. De vorst verhief toen de hoofden van Bira, Lēmo-Lēmo, Tanabēroe en Bontotanga tot karaēng, terwijl die van Ara en Batang zich met den titel van galarang moesten tevreden stellen. Volgens de volksoverlevering zou Tiro derhalve eerder een karaēng gehad

---

[20]) Besluit Gouv. C. en O. ddo. 28 December 1864, no. 5290/12.
[21]) Gouvts.besluit dd. 24 October 1865 no. 33.
[22]) Gouvts.besluit dd. 7 Maart 1867 no. 6.
[23]) Zoo wordt Lēmo-Lēmo door de eigen bevolking nog genoemd. Den naam van Lēmo-Lēmo heeft het gebied gekregen van de Goareezen.

hebben dan Bira. Hieraan moet het geweten worden, dat van de bij Bira ingelijfde gebiedsdeelen hoofden en bevolking van Tiro het meest tegen de inlijving gekant zijn.

33. Toen genoemde nederzettingen zich uitbreidden, werd het noodzakelijk aan de hoofden daarvan raadslieden en helpers toe te voegen. Zoo ontstonden de hadats in die streken.

34. De hadat van Bira bestond uit 10 personen, nl. 1. den poeang lolo; 2. den karaëng matowa; 3. den poenrallë; 4. den anakaraëng; 5. den amana djamoeng; 6. den galarang; 7. den lëmbanglohë; 8. den lëmbang-këkë; 9. den dodo en 10. den somang. De galarang was belast met de uitvoering van de door den karaëng in overleg met de hadat genomen besluiten. In tijd van oorlog was de poeang lolo de troepenaanvoerder; daarom was bij hem in bewaring de Birasche oorlogsvlag, genaamd Salagaja[24]). Deze zou evenals de overige Birasche ornamenten (nl. de „gaoekangia", zijnde een drietand, waaraan een vlag is bevestigd, voorts een sonri of klëwang en een lëngo of schild) uit Gowa afkomstig zijn. Van de tien hadatleden zijn tijdens ons bestuur successievelijk zeven komen te vervallen. Slechts de galarang, de lëmbanglohë en de dodo zijn tot op den huidigen dag behouden gebleven; de galarang is thans het zoogenaamde onderdistrictshoofd van Bira, d.w.z. het onder de bevelen van den regent staande hoofd van het oorspronkelijke karaëngschap Bira; de lëmbanglohë en de dodo zijn gehandhaafd gebleven, omdat zij functies hebben te verrichten bij huwelijksfeesten van de zoogenaamde to badji of gegoeden[25]); wij hebben hun bovendien het bestuur over eene bepaalde kampong opgedragen, nl. den lëmbanglohë over de kampong Toenëgë, den dodo over de kampong Daoehë. Over de andere zeven kampongs[26]) hebben wij afzonderlijke hoofden aangesteld met den titel van kepala, zoodat de hadatgemeenschap Bira thans bestuurd wordt door een galarang, bijgestaan door 9 kamponghoofden, van wie er zes de beschikking over een sariang hebben. Bovendien is er nog een soero boeta, die vroeger door de kamponghoofden en den galarang belast werd met het overbrengen van bevelen aan den kleinen man, doch thans slechts gebezigd wordt voor het oproepen van familieleden bij huwelijksfeesten.

35. Toen Lëmo-Lëmo nog een karaëngschap was, bestond de hadat uit drie personen, t.w. de anakaraëngs Moentë-Moentë, Karampoewang en Dopë. Thans wordt die adatgemeenschap, waarvan het ornament, een badik, geruimen tijd geleden, verloren zou zijn gegaan,

---

[24]) Thans in bewaring bij den galarang van Bira.

[25]) Zij zijn nl. belast met het overbrengen van de boerangga of korongtigi (een verfstof, afkomstig van de patjartjina, om de nagels te kleuren) van den bruidegom naar de bruid (dodo) en omgekeerd (lëmbanglohë).

[26]) Nl. 1. Biralohë; 2. Birakëkë; 3. Poenkarësë; 4. Dangki; 5. Kasoeso; 6. Tanëtang en 7. Lioekanglohë (een eiland bezuiden Bira). De onder 3, 4 en 7 genoemde kampongs hebben geen sariang.

bestuurd door een galarang, bijgestaan door 4 kamponghoofden, nl. de kepala's van Kapēa, Moentē, Karampoewang en Dopē, van wie laatstgenoemde drie door de bevolking nog steeds anakaraēng worden genoemd. De galarang heeft de beschikking over een soero, en ieder der kamponghoofden over een sariang.

36. Toen er nog een karaēng van Tanabēroe was, bestond diens hadat uit een galarang en een anrong-taoe. Thans wordt die adatgemeenschap bestuurd door een galarang, bijgestaan door 5 kamponghoofden, nl. de kepala's van Tanabēroe, Kaloekoebodo, Tarampang, Batoemēsoe en Pasara. Van dezen hebben die van Kaloekoebodo, Tarampang en Pasara ieder 1, die van Tanabēroe 3, en die van Batoemēsoe 2 sariangs. Bij den galarang zijn de ornamenten van Tanabēroe in bewaring. Zij bestaan uit een songko of muts, genaamd Salokokati, een lēngo of schild, een tweetand of pokē pangka, een banrangang en een oela-oela of lang vaandel.

37. De hadat van Bontotanga bestond uit drie leden, t.w. 1. den lompo, 2. den anakaraēng en 3 den positana[27]). Thans wordt die adatgemeenschap bestuurd door een galarang, die door de bevolking nog steeds karaēng wordt genoemd, bijgestaan door twee kamponghoofden, nl. de kepala's van Timboela en Bilangporowa, van welke laatstgenoemde nog den titel draagt van positana en als zoodanig aan de bevolking van de geheele rechtsgemeenschap het sein moet geven om met het djagoengplanten een aanvang te maken. Niemand mag daarmede eerder beginnen dan hij. Bij den galarang zijn de ornamenten, bestaande uit een tweetand en een vlag, in bewaring.

38. De galarang en hadat van Batang zijn behouden gebleven, alleen met dit onderscheid, dat de galarang niet meer zelfstandig is, doch de bevelen van den regent van Bira heeft op te volgen, en dat ieder der hadatleden eene bepaalde kampong te besturen heeft. Op het kantoor van den Europeeschen bestuursambtenaar worden deze kamponghoofden, 6 in getal, kepala genoemd. De bevolking trekt zich daar niets van aan. Zoo wordt het hoofd van Satoeloewa patola genoemd; dat van Kampangang lompo, dat van Oepasaja anrongtaoe, dat van Matoanging pasotana[28]), en die van Paolamboesoe en Lēmbang taoetowa. Het ornament van Batang, sēlē laboewa (lange kris) geheeten, zou geruimen tijd geleden ten gevolge van diefstal verloren zijn gegaan.

39. Toen Ara nog een zelfstandig galarangschap was, werd de galarang bijgestaan door een hadat van drie leden met den titel van lompo, anronggoeroe en anrongtaoe. Thans wordt de galarang bijgestaan door drie kamponghoofden, nl. de kepala's van Tinadoeng, Ara en Limbana. Laatstgenoemde wordt nu nog door

---

27) „Navel van het land."

28) Deze heeft dezelfde functie als de positana in Bontotanga. Pasotana beteekent spijker van het land.

de bevolking anrongtaoe genoemd. Er is nog wel een anronggoeroe, doch deze fungeert nu slechts als soero boeta of boodschapper van den galarang. Elk der drie kamponghoofden heeft de beschikking over een sariang. De ornamenten van het galarangschap, bestaande uit een lēla en een sonri of klēwang zijn bij den galarang in bewaring.

40. De karaēng van Tiro werd vroeger ter zijde gestaan door een uit 9 personen bestaande hadat. Thans wordt deze adatgemeenschap bestuurd door een galarang, die door de bevolking nog met den titel van karaēng wordt aangesproken, en 10 kamponghoofden onder zich heeft. Van deze laatsten dragen er 9 de titels van de vroegere hadatleden, nl. de hoofden van Erēlēboe, Tjaraming, Kaloempang, Saloe-Saloe, Basokeng, Erekēkē, Salomoente, Boehoenglantang en Saloboendang, die onderscheidenlijk den titel voeren van lompo, anrongtaoe, galarang, karēdēpa, anronggoeroe, anakaraēng, karēbitja, galarang en taoetowa. Op het kantoor van den besturenden ambtenaar worden zij echter evenals het hoofd van kampong Hila-Hila, dat er later is bijgekomen, eenvoudigweg kepala genoemd. Er is geen soeroboeta, doch de kamponghoofden hebben ieder de beschikking over 1 sariang, met uitzondering van die van de kampongs Erēlēboe, Tjaraming en Kaloempang, die onderscheidenlijk 3, 2 en 2 sariangs onder zich hebben. Bij den oud-galarang Daēng Matanga zijn in bewaring een sonri of klēwang en een lengo of schild, die als de ornamenten van Tiro worden beschouwd. Er moet nog een derde ornament geweest zijn, doch dit zou vroeger bij den assistent resident van Bonthain zijn ingeleverd. Men weet niet, waar dit sedert gebleven is; evenmin wat het is geweest.

41. Alle kamponghoofden en hoofden van kampongkomplexen worden door de bevolking verkozen, en ontvangen hunne aanstelling van het hoofd der afdeeling. Ook de regent van Bira wordt verkozen, doch deze wordt door het hoofd van gewest benoemd en ontslagen. Wij hebben vroeger de betrekking van soelēwatang van Bira ingesteld; sedert tal van jaren wordt zij niet meer vervuld; noodig is zij niet en waar zij ook niet op de adat berust, kan zij veilig worden afgeschaft.

42. Het district Bira telt in totaal 4821 heerendienstplichtigen, die als volgt over de 7 kampong-complexen zijn verdeeld: Bira 1298, Lēmo-Lēmo 212, Tanabēroe 727, Bontotanga 186, Batang 477, Tiro 1471, en Ara 450.

Kindang.

43. Dit onbelangrijke, slechts 693 heerendienstplichtigen tellende district, dat het N. W. deel der onderafdeeling Boeloekoemba vormt, werd op 1 Januari 1911 bij het rechtstreeks bestuurd gebied ingelijfd.

44. Het omvat het gebied van het karaēngschap Kindang, dat door Makassaren werd gesticht en nu meer dan drie eeuwen geleden

onder de suprematie van Gowa kwam, waaronder het, tot aan de inlijving bij het gouvernementsgebied, bleef.

45. Tijdens de Goasche overheersching was het een apanage van de Gowasche vorstentelgen karaëng Paboendoekang en karaëng Tjinrapolē, die er uit de koffiecultuur inkomsten trokken, welke door onze bemoeiingen zijn afgeschaft.

46. De karaëng van Kindang werd bijgestaan door een hadat, die bestond uit een soelēhatang, een anakaraëng, een galarang, en een taoetowa. Bij het openvallen van de betrekking van karaëng werd in de vacature voorzien door de hadat, die daartoe eene keuze had te doen uit de naaste verwanten van den laatsten titularis en van die keuze door tusschenkomst van de apanagehouders kennis moest geven aan den vorst van Goa.

47. Voorts bestond er een karaëng Tjampaga, die, bijgestaan door een anakaraëng, de uit Kindang ontstane nederzettingen Tjampaga en Garoentoengang bestuurde. Deze waren met Kindang nauw verbonden en werden als anaq's daarvan beschouwd. De ornamentsvlag van Kindang, Baritji lompona Kindang geheeten, was en is ook nu nog ornament. Deze vlag is bij den karaëng van Kindang in bewaring.

48. In de bestuursinrichting zijn door ons gaandeweg verschillende wijzigingen gebracht. De soelēhatang en de anakaraëng Kindang, zoomede de karaëng Tjampaga zijn afgeschaft, terwijl de overige hadatleden bepaalde kampongs te besturen hebben gekregen. Voorts zijn over enkele kampongs afzonderlijke hoofden door ons aangesteld, zoodat het district thans bestuurd wordt door een karaëng, bijgestaan door acht kamponghoofden, t.w.: a. den galarang van Anrihoewa [29]), b. den anakaraëng van Garoentoengang, c. den taoetowa van Tjibēlo [30]), d. den taoetowa van Borongrappoa, e. den taoetowa van Sapaja, f. den taoetowa van Singgang, g. den tatoetowa van Kahaja, en h. den taoetowa van Tjampaga.

49. Ieder van deze kamponghoofden heeft de beschikking over één of meer sariangs [31]), die buiten bemoeienis van de bevolking op voordracht van het betrokken hoofd door den karaëng worden benoemd en ontslagen. De kamponghoofden en de karaëng worden verkozen; eerstgenoemden ontvangen hunne aanstelling van het hoofd der afdeeling, laatstgenoemde van het hoofd van gewest.

Boeloekoemba Towa.

50. Dit 2390 heerendienstplichtigen tellende district, dat ten oosten door het district Kadjang en ten westen door Kindang begrensd wordt, is ontstaan door samensmelting van het karaëngschap Boeloekoemba-Towa, en het vroeger op zich zelf staand galarangschap Djodjolo.

---

[29]) De vroegere galarang Kindang.
[30]) De vroegere taoetowa Kindang.
[31]) Sapaja en Tjampaga ieder 1, Garoentoengang, Tjibēlo, Borongrappoa, Singgang en Kahaja ieder 2, en Anrihoewa 4 sariangs.

51. Deze beide adatgemeenschappen werden bij het z.g. Palaka-contract van 13 Februari 1860 door Bonē aan het gouvernement afgestaan en bij het G. B. van 22 Juni 1861 no. 34 (Stb. no. 50) tot districten of onderafdeelingen van de bij dat zelfde besluit in „Oosterdistricten" herdoopte afdeeling Sindjai verklaard. Tevens werd bepaald, dat het inlandsch bestuur in die districten zou worden gevoerd door inlandsche opperhoofden met den titel van regent en door mindere hoofden, die allen de adellijke titels a r o e, k a r a ē n g of d a ē n g zouden blijven dragen, waarop zij volgens hunne afkomst aanspraak hadden. Een regent of karaēng van Djodjolo is er echter nooit, ook niet tijdens ons bestuur geweest.

52. Maakte Djodjolo ingevolge Stb. 1869 no. 80a van de daarbij ingestelde onderafdeeling Kadjang een onderdeel uit, het daarop volgend jaar werd het bij Stb. 1870 no. 67 met gelijktijdige inlijving bij het regentschap Oud-Boeloekoemba[32]) bij de onderafdeeling Boeloekoemba ingedeeld.

53. Van die inlijving hebben de opeenvolgende regenten van Oud-Boeloekoemba weinig pleizier beleefd. Nog in 1905 werd in een officieel stuk verklaard, dat de galarang van Djodjolo zich nog niet naar den regent kon schikken. En sedert is het er niet beter op geworden. Dit kan ook niet anders, daar Djodjolo eene Makassaarsche, Boeloekoemba-towa eene Boegineesche stichting is, en beide rechtsgemeenschappen zoowel tijdens de Gowasche als gedurende de Bonische overheersching steeds onafhankelijk van elkander hebben bestaan. Djodjolo heeft zijn eigen ornament, een geweer, dat bij een broeder van den tegenwoordigen galarang in bewaring is. Wij hebben de vroegere hadat, die uit een g a l l a B o n t o en een t a o e t o w a D a h o e l o e bestond, afgeschaft, zoodat Djodjolo thans bestuurd wordt door een galarang, bijgestaan door de sariangs van Tibona, Lēmbang, Bontowa en Dahoeloe[33]). Deze sariangs worden buiten bemoeienis van de bevolking door den galarang benoemd en ontslagen.

54. Het eigenlijke karaēngschap Boeloekoemba-Towa, derhalve het district van dien naam zonder Djodjolo, zou door confederatie zijn ontstaan uit de zeven oorspronkelijke stichtingen: Boeloekoemba, Boelo-Boelo, Boeloelohē, Bingkarongo, Balangtarowang, Boetakēkē en Kamboeno. Zij sloten met elkaar een verbond van vriendschap en onderlingen bijstand. Elk van haar had haar eigen gaoekang of ornament, dat van Boeloekoemba heette Koro-korona Boeloekoemba en bestond uit een 7-tal steenen, die men thans nog kan vinden onder een a d j o e a r a (waringin) boom in het bosch genaamd Salasaē; de zes andere stichtingen hadden elk een vlag tot ornament; die van Boelo-Boelo heette Bolonna Boelo-Boelo; die van Boeloelohē,

---

[32]) Zoo werd het karaēngschap Boeloekoemba Towa van af 1860 in de gouvernements-bescheiden genoemd. Eerst bij Stb. 1909 no. 359 werd de naam Oud-Boeloekoemba gewijzigd in Boeloekoemba-Towa.

[33]) Onder den sariang van Dahoeloe ressorteeren de gehuchten Tampalisoe, Palapalaja, Lēmobahia en Batoelohēa.

Bolonna Tanēkē; die van Bingkarongo, Bakana Bingkarongo; die van Balangtarowang, Tjikobelana Balangtarowang; die van Boetakēkē, Baroempoena Boetakēkē, en die van Kamboeno, Balibina Kamboeno. Deze federatie koos zich later twee karaēngs, die uit den hemel zouden zijn nedergedaald, één te Boeloekoemba, de andere te Bingkarongo. Het waren een man en eene vrouw, die met elkander huwden en de stamouders werden van de latere karaēngs van Boeloekoemba Towa. Hunne geesten worden thans nog vereerd in een tweetal houten poppen, die den naam dragen van Karaēnta temetēē (de vorsten die zich niet uiten) en als de voornaamste ornamenten van het karaēngschap worden beschouwd. Daarbij werden later gevoegd drie klēwangs, twee statiepajongs, een matras, een kussen, een schild of lēngo, een kaliawo, een tweetand, een kwispeldoor, twee trommen en nog andere zaken, waarvan men meende, dat de gaoekangs ze noodig hadden. Een en ander is bij den regent in bewaring; dit is sedert de inlijving van Oud-Boeloekoemba bij het rechtstreeks bestuurd gebied ook het geval met de zes ornamentsvlaggen.

55. Tijdens de Bonische overheersching bestond de hadat van Boeloekoemba-Towa uit de galla's of galarangs van de zeven oorspronkelijke stichtingen en uit de lompo's ri laoe ale en ri adjangale; deze beide laatsten hadden geen bepaald gebied onder zich, doch waren de hoofden van de talrijke over de verschillende galarangschappen verspreid wonende anakaroengs [het Boegineesche woord voor anakaraēngs]. Was de betrekking van karaēng vacant, dan werd daarin door genoemde 9 hadatleden voorzien door het doen eener keuze uit de naaste verwanten van den laatsten titularis. Van die keuze, en evenzoo van het ontslag of overlijden van den karaēng waren zij verplicht kennis te geven aan den vorst van Bonē. Met de benoeming en het ontslag van de hadatleden[34]) had het Bonische bestuur niets uit te staan. De karaēng was verplicht om minstens eenmaal in het jaar naar den vorstenzetel op te komen om den vorst hulde te bewijzen. Voorts moest hij, indien Bonē oorlog voerde en de samparadja[35]) werd ontrold, hulptroepen leveren. Om de drie jaren had hij vier man onder den naam van djowa aan Bonē te leveren. Zoo waren er nog enkele andere verplichtingen, doch overigens bezat het karaēngschap volledige autonomie.

56. Tijdens ons bestuur werden de beide lompo's afgeschaft en de taoetowa van Sampēang, die tijdens de Bonische overheersching onder den galarang Boelo-Boelo had gestaan, van dezen onafhankelijk gemaakt en tot galarang verheven. Voorts werden over verschillende

---

[34]) Waar Djodjolo rechtstreeks ondergeschikt was aan Bonē, moest ook door de hadat daarvan van de benoeming en het ontslag of overlijden van den galarang aan den Bonischen radja kennis worden gegeven.

[35]) Zie noot 12 van de nota van Sindjai. [Deze nota hoopt de commissie nog te ontvangen, welke alsdan in een der volgende bundels zal worden opgenomen. — Noot van de commissie].

kampongs afzonderlijke hoofden aangesteld met den titel van kepala en het aantal boodschappers, vroeger p a r a n o e n g, thans s a r i a n g genaamd, belangrijk uitgebreid.

57. Sedert de inlijving van Djodjolo bestaat het karaëngschap Boeloekoemba-Towa uit de navolgende 10 galarangschappen: 1. Boeloekoemba[36]); 2. Boelo Boelo[37]); 3. Boeloelohē[38]); 4. Bingkarongo[39]); 5. Balang-tarowang[40]); 6. Boetakēkē[41]); 7. Kamboeno[42]); 8. Djawi-Djawi[43]); 9. Sampēang[44]), en 10. Djodjolo[45]).

58. De karaëng, de galarangs en de kepala's worden verkozen; eerstgenoemde ontvangt zijn aanstelling van het hoofd van gewest, de overigen van het hoofd der afdeeling. De sariangs worden buiten bemoeienis van de bevolking op voordracht van den betrokken galarang door den karaëng benoemd en ontslagen; in Djodjolo geschiedt dit door den galarang zelven.

G a n t a r a n g.

59. Van dit district, dat het Z.W. deel der onderafdeeling Boeloekoemba vormt en 3217 heerendienstplichtigen telt, bestaat de bevolking voor een groot deel uit Makassaren en een klein deel uit Boegineezen. Deze laatsten zijn voornamelijk in de kust-vlakte gevestigd. Bereist men dit district, dan zal men dikwijls op een vraag in het Boegineesch in het Makassaarsch hooren antwoorden. De hoofden verstaan beide talen, maar ieder spreekt zijn eigen taal, hoewel het Makassaarsch sprekend hoofd soms slechts twintig minuten gaans van het Boegineesch sprekende woont.

60. De oorspronkelijke nederzetting Gantarang, waarvan thans niet meer dan een kerkhof is overgebleven, lag in het huidige galarangschap Daoelēng. Volgens de volksoverlevering werd zij gesticht door een Goareeschen anakaraëng, die in het huwelijk trad met een dochter van den toenmaals in zeer hoog aanzien staanden karaëng van Gantarang-kēkē (thans eene onderhoorigheid van het regentschap Bonthain). Uit dit huwelijk werd daëng Marapanna geboren. Deze

---

[36]) Met 1 sariang te Batoelapisi en 1 te Saladjoening.
[37]) Met 1 sariang te Boelo-Boelo en 1 te Tjatjadong.
[38]) Met 1 sariang voor Batoe-karopa en Tapanda.
[39]) Met 1 sariang voor Bingkarongo en Balimbing en 1 sariang voor Batoetingko en Tonrong.
[40]) Met 7 kepala's, nl. 1. Marana; 2. Longi; 3. Hoelo; 4. Moentē of Ili; 5. Bambaoengang; 6. Bontobadjoe, en 7. Sērē of Pakoe. Hoelo, Moentē en Bambaoengang hebben elk 1, Bontobadjoe en Sērē ieder 2 sariangs.
[41]) Met 1 sariang.
[42]) Met 2 kepala's, nl. 1. Balang pesowang, en 2. Baroegaja, en sariangs te Tanētē, Songi, Biroro en Manjaha.
[43]) Ook wel D j a h i genoemd. Dit galarangschap is tijdens de Bonische overheersching uit Boelo-Boelo ontstaan. Er is 1 sariang te Sarajoko en 1 voor Djahi-Djahi en Baleanging.
[44]) De galarang wordt door de bevolking nog steeds t a o e t o w a genoemd. Hij heeft onder zich de kepala's van Palampang (met Batoepangka) en Baroewa (met Pangi-Pangi). Baroewa heeft 2 sariangs, Palampang 1.
[45]) Zie punt 53.

werd door de bevolking van de nabij Gantarang gelegen Makassaarsche nederzettingen tot eersten karaëng van Gantarang uitgeroepen. Hem werd een hadat ter zijde gesteld, bestaande uit drie leden met de titels van lompo, bangkëng-batë en galarang. Was de betrekking van karaëng vacant, dan hadden zij uit het karaënggeslacht eene keuze voor een opvolger te doen, van welke keuze zij tijdens de Goasche overheersching kennis hadden te geven aan den vorst van Goa.

61. In 1667 werd Gantarang door Gowa aan de Oost-Indische Compagnie in eigendom afgestaan, die het karaëngschap in leen gaf aan haren bondgenoot Aroe Palaka, vorst van Bonë; in de eerste helft van de 18de eeuw eischte de Compagnie het van Bonë terug, om het in 1737 onder de bevelen te plaatsen van den eersten resident van Boeloekoemba en Bonthain, den heer Camerling. Inmiddels hadden zich tijdens de Bonische overheersching tal van Bonieren in het karaëngschap gevestigd, waarvan het aantal nog toenam, nadat hoofden en bevolking van die streek den vorst van Bonë hadden verzocht een van zijn familieleden, die na diens dood Matinroë ri agamana werd geheeten, tot karaëng te mogen hebben in plaats van een der nakomelingen van hun eersten karaëng. Uit het geslacht van Matinroë ri agamana werden de latere karaëngs en regenten van Gantarang verkozen.

62. In de opgave van regentschappen, waarin het landschap Boeloekoemba ingevolge de publicatie van 17 Juli 1824 (Stb. no. 31a) was verdeeld, komen o.m. voor Gantarang, Tala en Palewai (ten rechte Palioi).

63. Het bij de aangehaalde publicatie tot een regentschap verklaarde karaëngschap Palioi was van Gantarang geheel onafhankelijk. Het was een complex van Makassaarsche nederzettingen, die meer dan drie eeuwen geleden eene dochter van den vorst van Gowa tot karaëng hadden verkozen. Hare hooge afkomst bezorgde haar den titel van somba (de aangebedene). Haar stond een hadat terzijde, bestaande uit drie leden met de titels van lompo, todo en galarang. Een van hare opvolgers stond aan een armen Boegineeschen prins toe, zich te Dampang te vestigen. De door dezen vorstentelg gestichte nederzetting breidde zich uit en werd van Palioi onafhankelijk; haar stichter werd de eerste karaëng van Tala. Zoowel Tala als Palioi deelden in 1667 het lot van Gantarang. Zij werden door Goa aan de O. I. Compagnie afgestaan en door dezen aan den vorst van Bonë in leen gegeven. In 1737 werden zij met Gantarang, Oedjoengloë, Wëro, Langë-Langë en de inlandsche rechtsgemeenschappen, uit welker samensmelting het huidige district of regentschap Bira is ontstaan, gesteld onder de bevelen van den eersten resident van Boeloekoemba en Bonthain; zij bleven echter zoowel van elkander als van Gantarang onafhankelijk, een toestand die bij de in punt 62 aangehaalde publicatie werd bestendigd en blijkens het G. B. van 22 Juni 1861 no. 34 (Stb. no. 50) in 1861 nog bestond.

64. Van de machtiging, den gouverneur van Celebes verleend bij

brief van den G. S. van 23 Mei 1863 no. 1206, om bij voorkomende geledenheden over te gaan tot geleidelijke vermindering van het aantal regenten en galarangschappen in zijn gewest, werd gebruik gemaakt, om het onbeduidende karaëngschap Tala[46]) bij Gantarang in te lijven. De djannang van Dampang bestuurt sinds dat tijdstip het gebied van den vroegeren karaëng van Tala.

65. In de zeventiger jaren werd ook het regentschap Palioi als zoodanig opgeheven en bij Gantarang ingedeeld. De betrekking van karaëng Palioi werd afgeschaft, terwijl de vroegere hadatleden (lompo, todo en galarang) als hoofden van bepaalde kampongs werden gehandhaafd, staande onder de bevelen van den regent van Gantarang. Reeds in 1881 deed het oude regentengeslacht van Palioi pogingen om van Gantarang gescheiden, en weer zelfstandig te worden, terwijl in 1905 in een officieel stuk moest worden verklaard, dat de regent van Gantarang in Palioi nog steeds niets te zeggen had. De in 1913 afgetreden gouverneur van Celebes, de heer W. J. Coenen, schrijft in zijn memorie van overgave: „Ik wijs hier in het rechtstreeks bestuurd gebied op de volgende samenvoegingen, waarbij, ofschoon bij meerdere er reeds tal van jaren overheen gegaan zijn, de ingelijfde bevolking zich nog steeds niet in den toestand kan schikken", en iets verder: „De in eigen regentschap zeer gevreesde regent van Gantarang had, toen ik in 1885 controleur van Boeloekoemba was, niet den minsten invloed in het voormalige Palioi, en zelfs zoo weinig, dat ik, om tot eene richtige vervulling door de bevolking harer heerendienstplichten te komen, de hulp van de zoons van den laatsten regent van Palioi moest inroepen".

66. De tegenwoordige bestuursinrichting van Gantarang ziet er als volgt uit: Onder den regent of karaëng, die door een soelëwatang wordt bijgestaan, staan 20 hoofden van kampongs of kampongcomplexen, t.w.: 1. de lompo van Tamangingisi[47]) met 2 sariangs, van wie 1 te Boeloeng-towa en de andere te Bempagaë; 2. de bangkëng-batë[48]) van Malëwang met 1 sariang te Ompowa, 1 te Tanëtë en 1 te Malëwang; 3. de galarang[49]) van Daoeleng met taoetowa's te Borongloë en Sawërë en sariangs te Daoeleng, Borongloë, Badjang-Badjang en Lakoemboeng; 4. de galarang van Borong met 1 sariang te Patimboengang en 1 te Kantisang; 5. de matjowa van Batjo-Batjoë met 1 sariang; 6. de matjowa van Tjabaloe[50]) met 1 sariang; 7. de matjowa van Torolia met 1 sariang; 8. de djannang van Boewa met 1 sariang te Matjopa en 1 te Lebamënang; 9. de matjowa van Ponrë[51]) met 1 sariang

[46]) De ornamentsvlag van Tala, genaamd Baroempoena Tala, wordt thans door een lid van het vroegere karaëng-geslacht van Tala bewaard.
[47]) Vroeger hadatlid van Gantarang.
[48]) Idem.
[49]) Idem.
[50]) Gesticht door uitgewekenen uit het Bonische aroengschap Tjabaloe, derhalve door Boegineezen.
[51]) Gesticht door uitgewekenen uit het Bonische aroengschap Ponrë, derhalve door Boegineezen.

te Ponrē ri laoe, 1 te Gambang en 1 te Matoanging; 10. de matjowa van Sapiri met 1 sariang te Sapiri en 1 te Badjang Sappē; 11. de djannang van Pandjoetana met 1 sariang; 12. de matjowa van Kalamasang met 1 sariang; 13. de matjowa van Kassi met 1 sariang; 14. de djannang van Baraba met 1 sariang te Baraba en 1 te Biringērē; 15. de anronggoeroe van Balambaraē met 1 sariang te Ladjaē, 1 te Lontji, en 1 te Bidjawang; 16. de taoetowa van Toedjoeang met 1 sariang te Toedjoeang en 1 te Oeloeparang; 17. de djannang van Dampang[52]) met 1 sariang te Dampang, 1 te Kaloekoewē en 1 te Baroetoengē; 18. de lompo van Bontosoenggoe[53]) met sariangs te Bangkēng-Boeki, Karepēkang en Bontosoenggoe; 19. de todo van Palioi[54]) met sariangs te Palioi en Deloeparang; 20. de galarang van Bontongelang[55]) met sariangs te Bontongelang, Djokka en Bangkengboeki.

67. De regent, de soelewatang en de hoofden der kampongs of kampongcomplexen worden verkozen; de eerstgenoemde ontvangt zijne aanstelling van het hoofd van gewest, de overigen van het hoofd der afdeeling. De sariangs worden buiten bemoeienis der bevolking op voordracht van de betrokken kampong- of kampongcomplexhoofden door den regent benoemd en ontslagen.

68. Tot de ornamenten van het karaëngschap Gantarang behooren: een gouden vogelkop, eene witte vlag beschreven met Arabische karakters, een gekleurde zijden klamboe (klamboe intalasa), een houten ledikant (pantasa), een groote zijden pajong (tedoeng oboe-oboeroe), een trom (ganrang), een gong (tawa-tawa), een gamelan (laē-laē), 9 waaiers, 6 stuks odja, een lans en een klēwang. Bij den djannang van Baraba is voorts in bewaring een vlag, die den naam draagt van Korona Baraba en afkomstig zou zijn van een Loewoeschen prins, die te Baraba begraven ligt.

Oedjoengloē.

69. Dit 1115 heerendienstplichtigen tellende district wordt ten westen door Gantarang, ten noorden door Boeloekoemba Towa, ten oosten door Bira en ten zuiden door de zee begrensd. Het is ontstaan door samensmelting van de karaëngschappen Oedjoengloē en Panjikokang, en het op zich zelf staand galarangschap Palangisang.

70. Staat het vrijwel vast, dat Panjikokang, dat oorspronkelijk Pamaoekang zou hebben geheeten, en Palangisang door Makassaren zijn gesticht, ten aanzien van Oedjoengloē verkeert men in het onzekere, daar men ook de meening kan hooren verkondigen, dat deze rechtsgemeenschap oorspronkelijk eene Boegineesche nederzetting zou zijn geweest. Men is het er echter over eens, dat zij alle drie het

---

52) Het vroegere karaëngschap Tala.
53) Vroeger hadatlid van Palioi.
54) Idem.
55) Idem. Bij dit hoofd is het ornament van Palioi, nl. een gele vlag, genaamd Tjakoeridi, in bewaring.

oppergezag van Gowa hebben erkend. Toen dit landschap in 1667 daarvan afstand deed ten behoeve van de Oost-Indische Compagnie, gaf deze ze aan den vorst van Bonē in leen. In 1737 behoorden zij echter tot het ressort van den eersten resident van Boeloekoemba en Bonthain.

71. Wanneer Palangisang[56]) bij Oedjoengloē werd ingelijfd, is niet bekend. De naam van die rechtsgemeenschap komt niet voor in de publicatie van 17 Juli 1824 (Stb. no. 316) en evenmin in het G. B. van 22 Juni 1861 no. 34 (Stb. no. 50). In dit laatste wordt echter wel gewag gemaakt van het zelfstandige galarangschap Panjikokang, dat uit de nederzettingen Mandjaling, Manjampa, Salaba en Lēmbang bestond. De laatste galarang van Panjikokang heette Samaoeng. In de zestiger of zeventiger jaren werd na het hem verleend ontslag de betrekking van galarang van Panjikokang afgeschaft en de hoofden van Mandjaling, Manjampa, Salaba en Lēmbang rechtstreeks onder de bevelen van den karaēng of regent van Oedjoengloē gesteld. De band tusschen deze vier hoofden is echter bewaard gebleven, doordat de ornamenten van Panjikokang[57]) niet bij die van Oedjoengloē werden gevoegd, doch sedert de inlijving in bewaring zijn bij de opeenvolgende galarangs van Mandjaling.

72. Het district Oedjoengloē, dat door een karaēng wordt bestuurd, is thans verdeeld in de navolgende 7 kampongcomplexen:

a. Lontong onder een galarang[58]), met 3 sariangs, van wie 1 te Garanta, 1 voor Lontong met de gehuchten Lēmbangloeara, Toeroengabadji, Batoeē, Tamangroja en Aloepangē, en de derde voor Toeroengang[59]), Boliē en Tjoliliē;

b. Sapang onder een anronggoeroe[60]) met 2 sariangs, van wie 1 te Sapang voor de gehuchten Saloe-Saloe en Bisoro, en de andere voor Parasangangbēroe en Bidjawang;

c. Palangisang onder een galarang met 3 sariangs, van wie 1 voor de gehuchten Boeki, Alloe en Sapiri mapangkaē, 1 voor de gehuchten Barang, Bēmbē en Lēmbanglohē, en de derde voor Kamboenorompo en Soesoang;

[56]) Men weet niet, waar het ornament van Palangisang is gebleven; ook niet wat het is geweest.

[57]) Het voornaamste ornament van Panjikokang is een houten poppetje van 15 c.M. lengte, omwikkeld met haar, behalve de kop; het heet Bakkaē; verder zijn er twee vlaggen zonder naam, waarvan 1 wit van kleur, vierkant van vorm en met zwarte Arabische letters beschreven, en de andere, grooter dan de eerste, beschilderd met de vormen van een draak met lange pooten en den kop als van een krokodil. Bij een en ander behooren een witte kain, een mandje waarin de pop bewaard wordt, een waterbak, een reukbakje, een waterkruik en een olielamp met twee pitten.

[58]) Vroeger hadatlid van Oedjoengloē.

[59]) Toeroengang zou vroeger eene enclave zijn geweest van het tot de onderafdeeling Sindjai behoorend karaēngschap Toeroengang (zie nota Sindjai onder Manipi met Toeroengang). Een soelēwatang voerde er namens den karaēng van Toeroengang het bestuur. Later werd hij door ons bestuur beschouwd als soelēwatang van Oedjoengloē. Sedert lang is deze betrekking afgeschaft; ook de door ons ingevoerde betrekking van galarang Toeroengang bestaat niet meer.

[60]) Vroeger hadatlid van Oedjoengloē.

d. Mandjaling onder een galarang met 4 sariangs, van wie 1 te Mandjaling voor de gehuchten Paroengē, Taba en Tanroe, 1 voor Sapatowa en Namboē, 1 voor Babana en Tekoē, en de vierde voor Danoeang en Bēroe;

e. Manjampa onder een anronggoeroe met 2 sariangs, van wie 1 te Manjampa voor deze kampong en het gehucht Binangakēkē en de ander te Topoendo voor deze kampong en de gehuchten Bampang, Borongkaloekoeē, Batoeēdjaja en Dongi;

f. Salaba onder een matjowa met 2 sariangs, van wie 1 te Salaba en de ander te Parangaling;

g. Lēmbang onder een djannang met sariangs te Lēmbang en Aloepangē.

73. Evenals in de overige districten worden ook in Oedjoengloē de sariangs buiten bemoeienis van de bevolking op voordracht van het betrokken kampongcomplexhoofd door den regent benoemd en ontslagen. De boven hem staande hoofden en de regent worden verkozen; eerstgenoemden ontvangen hunne aanstelling van het hoofd der afdeeling, de regent van het hoofd van gewest.

74. De ornamenten van Oedjoengloē worden bewaard in een huisje bij de woning van den oud-regent. Het voornaamste daarvan is eene in een bamboekoker bewaarde vlag, die den naam draagt van Bolonga. Daarbij behooren een soort tempajang om de voeten te wasschen bij het offeren, een houten reukwerkbakje, een houten waterlepel en twee drinkbakken.

De zes zelfstandige kampongs van de hoofdplaats.

75. De onderafdeelingshoofdplaats Boeloekoemba wordt gevormd door de navolgende kampongs:

1. Kaloemēmē onder een todo;
2. Tērang-Tērang onder een djannang;
3. Nipa onder een matjowa;
4. Tanakongkong[61]) onder een djannang;
5. Kasimpoerang onder een matjowa, en
6. Kasoewarang onder een djannang.

76. De hoofden dezer kampongs, die ieder door 2 of meer sariangs worden bijgestaan, worden door de bevolking verkozen, en ontvangen hunne aanstelling van het hoofd der afdeeling. Te zamen hebben zij 1712 heerendienstplichtigen onder hunne bevelen staan.

77. De kampong Nipa is eerst tijdens ons bestuur ontstaan. Van de overige vijf hebben Tērang-Tērang, Tanakongkong, Kasimpoerang en Kasoewarang vroeger tot het karaēngschap Gantarang, en Kaloemēmē tot het karaēngschap Oedjoengloē behoord. De todo van Kaloemēmē heeft zelfs eenmaal deel uitgemaakt van de hadat van

[61]) De naam beteekent „hondenland" en werd gegeven, omdat de bevolking vroeger verplicht was de honden van den vorst van Goa te verzorgen. Omdat men zich schaamde een bewoner van het hondenland te worden genoemd, veranderde men later den naam in Kala-Kongkong. Sedert de laatste jaren hoort men echter den ouden naam weder bezigen.

Oedjoengloë. Sedert de vestiging evenwel van een Europeeschen bestuursambtenaar te Boeloekoemba hebben hoofden en bevolking van genoemde 6 kampongs zich hoe langer hoe meer aan het gezag van den betrokken regent onttrokken. Zij hebben zich vanaf dat tijdstip altijd beschouwd te zijn taoe- of to-rikalë (lieden verbonden aan het lijf) van den gezagvoerenden ambtenaar. Nooit hebben zij zich, voor zoover het bestuur betreft, veel aan de regenten gelegen laten liggen. Waar zij voor een groot deel van vreemden oorsprong zijn, hebben de regenten in dien toestand berust en van hunne zijde zich zelden met hen bemoeid. De 6 kamponghoofden ontvangen hunne bevelen rechtstreeks van den controleur, hoofd der onderafdeeling.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 65.

DE INLANDSCHE RECHTSGEMEENSCHAPPEN IN DE ONDERAFDEELING BONTHAIN (1920).

Nota (gedagteekend Den Haag, 19 Februari 1920) van het lid der commissie O. M. Goedhart, toenmaals assistent resident met verlof. Eene soortgelijke nota betreffende de onderafdeeling Takalar is opgenomen in bundel XXXI, blz. 311—352; zie verder nos. 64 en 66 van deze serie.

1. De onderafdeeling Bonthain bestaat sinds 1916 (zie stbld. 1916 no. 352) uit de districten Bonthain en Tarowang. Het hoofdbestanddeel van de bevolking behoort tot den Makassaarschen stam en spreekt in het grootste deel van het district Bonthain de z.g. „basa Bantaēng", in het overige deel daarvan en in het district Tarowang de z.g. „basa Toeratē", beide dialecten van de Makassaarsche taal. Overigens bestaat de inlandsche bevolking in hoofdzaak uit Boegineezen, die, voor zoover zij afstammelingen zijn van in vroegere jaren uit de landschappen Bonē en Wadjo uitgewekenen, voornamelijk ter afdeelingshoofdplaats gevestigd zijn, terwijl in de bergstreken een groot aantal nakomelingen wonen van Maiwareezen (bewoners van het tot de onderafdeeling Enrēkang behoorend landschap Maiwa), die in de eerste helft der vorige eeuw daarheen getrokken waren, verlokt door de voordeelen van de koffiecultuur.

I. Bonthain.

2. Aan het hoofd van het district Bonthain staat een karaēng, wien wij den titel van regent hebben verleend en die in het bestuur wordt bijgestaan door een soelēwatang. Beiden worden verkozen volgens door den gouverneur van Celebes vastgestelde regelen; de regent ontvangt van dezen zijne aanstelling, de soelēwatang van het hoofd der afdeeling.

3. Het district omvat de vier, nu nog bestaande adatgemeenschappen: Bantaēng[1]), Tompoboeloe, Roembia en Tino Patjinongang.

[1]) Bantaēng is door ons verbasterd tot Bonthain.

a. Bantaēng.

4. Over het ontstaan van de rechtsgemeenschap Bantaēng bestaat de volgende volksoverlevering.

5. Eeuwen geleden — het was in het tijdvak, waarin de bevolking van Celebes nog niet tot den islam was overgegaan[2]) — daalde uit den hemel een man op aarde neer, bekend onder den naam van Toe-manoeroenga[3]). Dit geschiedde te Bantaēng in het gebied van de toen reeds bestaande nederzetting Onto. Vandaar ging hij aan het zwerven en overal waar hij kwam, werd de zee land. Zoo werden achtereenvolgens door hem bezocht Mangēpong, eveneens tot Onto behoorende, Karatoewang, Bontosoenggoe en Lidoeloē, alle drie tot de eveneens reeds bestaande nederzetting Bisampolē behoorende, totdat hij zich eindelijk Bisampolē tot woonplaats koos. De bevolking bouwde hem eene groote woning, die hij betrok met zekeren Polē, een man uit Karatoewang, die hem vandaar naar Bisampolē had gevolgd. Met Polē naast zich gezeten ontving Toe-manoeroenga elken dag een 12-tal personen in gehoor, die als de voornaamsten van de bevolking werden beschouwd en to-mangada werden genoemd. Op zekeren dag sprak Toe-manoeroenga tot hen: „Het lijkt mij lastig voor u om elken dag voor mij te verschijnen, en daarom stel ik u voor iemand te kiezen, die als uw vertegenwoordiger zou kunnen optreden". Nadat de 12 to-mangada hunne keuze hadden gevestigd op iemand uit Karatoewang, stelden zij hem als hun vertegenwoordiger aan den Toe-manoeroeng voor, die de keuze bevestigde en den verkozene den titel gaf van to-ni-gallaraka. Vanaf dat tijdstip verschenen de to-mangada slechts nu en dan voor Toe-manoeroenga, die hen dan vóór zich liet zitten, terwijl Polē links en to-ni-gallaraka rechts van hem gezeten waren. Toen zij op zekeren dag bij elkander waren, sprak Toe-manoeroenga als volgt: „Het spijt mij erg, dat ik u niets kan geven, want zelf bezit ik niets". De aangesprokenen antwoordden toen, dat zij zulks wel wisten en dat zij daarom besloten hadden sawahs voor hem aan te leggen. Terwijl to-ni-gallaraka bij Toe-manoeroenga achterbleef, vertrokken Polē en de 12 to-mangada. Zij riepen de bevolking op en begonnen, door haar geholpen, padivelden aan te leggen. Toen zij daarmede gereed waren gekomen, gaven zij daarvan kennis aan Toe-manoeroenga. Ieder van de 12 to-mangada wees 4 personen uit de bevolking aan, die de sawahs van Toe-manoeroenga moesten bewerken; zij werden bakoe of to-ni-pabakoe-ēroki genoemd. In overleg met Toe-manoeroenga, Polē en to-ni-gallaraka werd bepaald, dat van de aangelegde padivelden een gedeelte bestemd zou zijn voor het levensonderhoud van Toe-manoeroenga, een ander

[2]) In 1606, volgens sommigen reeds in 1603, omhelsden Alaoedin, vorst van Gowa, en een zijner broeders den islam. Zij werden nog in datzelfde jaar door een groot deel der bevolking van Gowa daarin gevolgd; in 1609 namen de Soppēngers, in 1610 de Wadjoreezen, en in 1611 de Bonieren den islam aan.

[3]) Toemanoeroenga is eene samenstelling van taoe = mensch, en manoeroeng = neerdalen. De a-aanvulling heeft de beteekenis van ons bepalend lidwoord.

deel voor dat van Polē, een gedeelte voor to-ni-gallaraka, weer een ander deel voor de 12 to-mangada en de rest voor de 48 to-ni-pabakoe-eroki.

6. Niet lang daarna verdween Toe-manoeroenga op geheimzinnige wijze. Polē en to-ni-gallaraka bleven alleen in zijne woning te Bisampolē achter en kregen al spoedig met elkander ruzie, omdat de een over den ander gezag wilde uitoefenen. De 12 to-mangada hadden intusschen met hunne onderhoorigen nieuwe nederzettingen gesticht, waaraan de volgende namen waren gegeven: 1. Tanga-Tanga, 2. Mamampang, 3. Tabaringang, 4. Karoenroeng, 5. Tompong, 6. Tamalangi, 7. Mapilawing, 8. Katapang, 9. Tino Towa, 10. Lemowa, 11. Marawa, en 12. Boenglohē.

7. Veertig dagen na de verdwijning van Toe-manoeroenga hoorden Polē en to-ni-gallaraka hem aldus spreken: „Ik kan niet op aarde terugkeeren. Gij Polē, zijt voortaan djannang van Bisampolē; gij, to-ni-gallaraka, galarang van Bantaēng en als zoodanig hoofd over de 12 to-mangada, die de door hen gestichte nederzettingen zullen blijven besturen, voortaan echter met den titel van djannang. Als karaēng van Bantaēng zal mij opvolgen hij, die door u allen gekozen zal worden uit een 9-tal personen, allen broeders van elkander en wonende te Karatoewang". Polē en to-ni-gallaraka zonden daarop een ouden man, Towa genaamd, naar de 12 to-mangada om dezen uit te noodigen te Bisampolē te komen. Zij beantwoordden deze uitnoodiging met het verzoek over twee dagen later te Bontosoenggoe bij elkander te komen. Toen zij allen daar bijeen waren, brachten Polē en to-ni-gallaraka de boodchap van Toe-manoeroenga over, waarop de to-mangada hun verzochten, iemand te willen aanwijzen, geschikt om Toe-manoeroenga als karaēng van Bantaēng op te volgen. Polē en to-ni-gallaraka vonden het echter beter, dat de to-mangada eene keuze deden, die zij zouden bevestigen, indien zij zich daarmede konden vereenigen. Er werd toen afgesproken dat men twee dagen later weder bijeen zou komen, dan echter te Bisampolē, waarheen ook de 9 broeders, uit wie eene keuze zou moeten worden gedaan, zouden worden uitgenoodigd. Towa en 4 der to mangada begaven zich daarop naar Karatoewang om de uitnoodiging over te brengen. Ten bepaalden dage waren de 12 to-mangada met Polē en to-ni-gallaraka te Bisampolē bijeen. De 9 broeders uit Karatoewang verschenen op die vergadering, waarop besloten werd den oudsten van hen, Masanigaja genaamd, tot karaēng van Bantaēng te verheffen. Hij vroeg en verkreeg vergunning om, alvorens die waardigheid te aanvaarden, zijn vader, Matjangēa geheeten, die met zijne negen zonen uit den hemel te Karatoewang was neergedaald, van een en ander kennis te geven. Twee dagen later verschenen Polē, to-nigallaraka en de 12 to-mangada te Karatoewang, vanwaar zij Masanigaja naar de woning van Toe-manoeroenga te Bisampolē brachten, nadat zij de belofte hadden afgelegd hem alles te zullen geven, wat zij voor Toe-manoeroenga hadden gemaakt, gebouwd of aangelegd.

8. Kort daarop kreeg Polē, die intusschen den titel van djannang van Bisampolē had aangenomen, een droom, waarin Toe-manoeroenga hem mededeelde, dat hij niet meer als mensch op aarde zou terugkeeren, doch wel in de gedaante van een gouden pop of beeldje. Polē moest dit beeldje te Bantaēng (Onto) gaan zoeken en daarbij gekleed zijn in een topē of witte sarong, waarin hij een opgevouwen birang of witte kain moest wikkelen. „In die birang", aldus sprak Toe-manoeroenga, „zal ik mij begeven. Daarna brengt gij mij naar mijne woning te Bisampolē terug, en vanaf het oogenblik, dat ik daar zal zijn aangekomen, behoor ik te blijven bij hem, die de waardigheid van karaēng Bantaēng bekleedt". Polē deelde dezen droom aan to-ni-gallaraka, en deze op zijn beurt aan de 12 to-mangada mede, waarop zij zich allen naar Bantaēng (Onto) begaven. Aldaar aangekomen, sprak Polē, die gekleed was, zooals Toe-manoeroenga had bevolen, aldus: „Karaēng Manoeroeng! wij zijn thans allen hier bijeen; kom dus, zooals gij beloofd hebt". Nauwelijks had hij deze woorden uitgesproken, of hij voelde iets in de opgevouwen birang, welke hij had medegebracht. Hij durfde de birang niet open te vouwen, maar zei tot de aanwezigen, dat het voorwerp, waarvoor zij gekomen waren, er reeds was. Plotseling vertoonden zich voor hunne oogen een klēwang of sonri (later Analoloa geheeten), een pokē banranga, een pokē pangka (een tweetand, later Lomo geheeten), een kleine badik (thans bekend onder den naam van Tadjina limpowa) en een zwarte vlag (later Bolonga genoemd). Al deze voorwerpen behoorden volgens Polē aan Toemanoeroenga toe. Met het gouden beeldje werden zij naar de woning van Toemanoeroenga te Bisampolē, waarin Masanigaja, de eerste karaēng van Bantaēng zijn intrek had genomen, gebracht. Tot zoover de legende betreffende het ontstaan van het eigenlijke karaēngschap Bantaēng en de herkomst van de ornamenten van dat karaēngschap.

9. Daaruit is te verklaren:

1e. waarom Onto en Bisampolē als de oudste nederzettingen van Bantaēng worden beschouwd;

2e. waarom de bevolking van Onto zich als de meerdere beschouwt van die van Bisampolē (immers het voornaamste ornament, de gaoekang van Bonthain, zou evenals Toe-manoeroenga in het gebied van Onto uit den hemel zijn neergedaald);

3e. waarom Onto en Bisampolē zich altijd rechtstreeks tot den karaēng van Bantaēng hebben verhouden, terwijl de galarang van Bantaēng de tusschenpersoon was — dit is in zekere mate nu nog het geval — tusschen de djannangs of hoofden van de 12 in punt 6 genoemde nederzettingen, die alle uit Bisampolē zouden zijn ontstaan, en den karaēng.

10. Bestond het karaēngschap Bantaēng aanvankelijk slechts uit de nederzettingen Onto, Bisampolē en de 12 uit Bisampolē voortgekomen djannangschappen, later stelden zich de oorspronkelijke stichtingen Lēmbang, Lasēpang en Biangkēkē vrijwillig onder de bevelen van den karaēng van Bantaēng en bekwamen hunne hoofden

eveneens den titel van djannang. Dezen bleven echter van den galarang van Bantaëng onafhankelijk; geschillen tusschen hunne onderhoorigen werden zelfstandig door hen beslecht en eerst, wanneer zij die niet konden oplossen, brachten zij de zaak voor den karaëng. Zij kwamen derhalve in dezelfde verhouding te staan als de djannangs van Onto en Bisampolē.

11. De galarang van Bantaëng en de 12 onder hem staande djannangs vormden tezamen de hadat van Bonthain; de 12 djannangs werden tezamen de ada sampoelo-roewa genoemd, een naam die gehandhaafd bleef, ook nadat de karaëng van Kaili aan dat college was toegevoegd. Kaili was oorspronkelijk een geheel zelfstandig karaëngschap, dat een eigen ornament bezat, bestaande uit een andja (gevlochten bamboe) op een ronde, uit lontarbladeren gevlochten, mat. Later werd het vrijwillig een palili of vazal van Bantaëng, doch toen het — zoo luidt de overlevering — veertig woningen telde, kwam het tegen den kaeraëng van Bantaëng in verzet. Het werd onderworpen, de gaoekang (het ornament) werd gevoegd bij de ornamenten van den karaëng van Bantaëng te Bisampolē en de karaëng van Kaili gevoegd bij de ada sampoelo roewa.

12. De galarang van Bantaëng en de ada sampoelo-roewa hadden vroeger tezamen met den djannang van Bisampolē het recht van benoeming en ontslag van den karaëng van Bantaëng. Was deze waardigheid vacant en konden zij het niet met elkander eens worden over de vraag, wie haar zou bekleeden, dan wezen zij iemand aan, die tijdelijk belast werd met de waarneming van het karaëngschap. Die persoon voerde dan den titel van dala Bantaëng en trad als zoodanig af, zoodra men het over de keuze van een karaëng eens was geworden. Nadat Bantaëng het oppergezag van Gowa had erkend, moest van de benoeming en het ontslag of overlijden van den karaëng of dala Bantaëng aan den vorst van Gowa kennis worden gegeven. In 1667 deed Gowa van dat oppergezag afstand ten behoeve van de O. I. Compagnie, die het landschapje in leen gaf aan haren bondgenoot, Aroe Palaka, vorst van Bonē. Vanaf dat tijdstip moest de hadat van Bonthain van de benoeming en het ontslag of overlijden van den karaëng aan den Bonischen vorst kennis geven. Toen Aroe Palaka in 1696 overleed, gaf de Compagnie het landschapje Bonthain aan zijn weduwe Daëng-Talēlē voor haar leven in leen. Twee jaren later maakte de Gowarees Karē Pasērē I Djaga, schijnbaar op eigen gezag, maar inderdaad met voorkennis en goedvinden van den vorst van Gowa, die toenmaals tot Bonē in eene zeer slechte verstandhouding stond, zich met behulp van Djampa Daëng Mangaliki, broeder van den toenmaligen karaëng van Bonthain, van dit landschapje meester. Op de tijding hiervan werd door den gouverneur van Celebes, in overleg met den vorst van Bonē (La Pataoe Matinrowē ri Nagaoeleng, opvolger van Aroe Palaka) bepaald, dat 2000 Bonieren over land en de vaandrig Alexander met 50 militairen over zee naar Bonthain zouden vertrekken, om Djaga en de zijnen

vandaar te verjagen, maar nog vóór zij daar aangekomen waren, had de Bonische prins Aroe Tjeloe hem vanuit Boeloekoemba aangevallen en naar Garieng (Gowa) doen vluchten. In 1714 werd, volgens vroegere overeenkomsten met Aroe Palaka, na den dood van La Pataoe en Daëng Talēlē door de Compagnie het landschap Bonthain van Bonē opgeëischt. Aan een in 1730 door de vorstin van Bonē gedaan verzoek om haar Bonthain in leen te geven, werd geen gevolg gegeven. Vier jaren later brak de opstand uit van Karaëng Bontolangkasa, een Gowaschen prins, tegen het wettige vorstenbestuur van Gowa, dat door de Compagnie werd gesteund. Bonthain werd door den opstandeling geheel vermeesterd, doch door de Compagnie spoedig terugveroverd. In 1737 werd de heer Camerling tot eersten resident van Boeloekoemba en Bonthain aangesteld. In de laatste jaren van de 18e eeuw ging 's Compagnie's gezag in die streken geheel te niet. Alleen ter hoofdplaats Bonthain had zij nog wat te beteekenen; in het overige gedeelte van het karaëngschap Bonthain was de vorst van Bonē heer en meester; deze ontzag zich zelfs niet om den wettigen karaëng Mapaloempang daëng Magasieng, een afstammeling van den eersten karaëng Masanigaja (zie punt 7), af te zetten en één van zijn gunstelingen met het bestuur te belasten. In 1812 ging Bonthain over aan het Britsche bestuur om eerst 4 jaren later aan ons te worden teruggegeven. Een kleinzoon van den door den Bonischen vorst afgezetten karaëng Mapaloempang daëng Magasieng, daëng Maloeloeang geheeten, was intusschen karaëng van Bantaëng geworden. Met diens hulp werd een in 1821 onder leiding van zekeren Radja Bagoes en Toewan Pandita in de Zuiderdistricten van Celebes uitgebroken opstand gedempt. In 1825 vergezelde hij met zijne hulptroepen de militaire colonne onder den majoor Le Bron de Vexela naar Boeloekoemba en Kadjang (tijdens de Boni-expeditie van dat jaar) en redde hij ter laatstgenoemde plaatse dien hoofdofficier het leven, waarbij hij zelf echter een gevaarlijke wond opliep, waaraan hij eenige dagen later overleed. Hij werd door zijne weduwe I Natjē als regent van Bonthain opgevolgd. Tot zoover in het kort de geschiedenis van het eigenlijke karaëngschap Bantaëng.

13. Onder ons bestuur is de hadat van Bantaëng blijven bestaan en bij gewichtige aangelegenheden worden er nog altijd bijeenkomsten gehouden. Van de hadatleden hebben er twee geen eigen gebied meer, nl. de djannangs van Karoenroeng en Tabaringang[4]), terwijl van

[4]) Deze beide oude nederzettingen zijn door volksverloop, ten gevolge van de uitbreiding van de koffiecultuur in het gebergte, geheel te niet gegaan. De vroegere bewoners vestigden zich op verschillende plaatsen in het gebergte. Bleven zij aanvankelijk het gezag van hunne in de vlakte gebleven hoofden erkennen, gaandeweg ging dit gezag geheel verloren, omdat zij overal, waar zij zich hadden gevestigd, slechts de kleine minderheid der bevolking uitmaakten. De djannangs van Karoenroeng en Tabaringang zijn evenwel blijven bestaan, omdat aan die ambten het vruchtgebruik is verbonden van eenige ornaments- of k a d j a n n a n g a n g-velden, ook wel b a k o e-velden genoemd (verg. punt 5).

anderen de nederzettingen zijn verdwenen en zij met hun ouden titel hoofd van nieuwe nederzettingen zijn geworden. Zoo is de djannang Tompong hoofd van de kampong Tjēdo; de djannang Tamalangi hoofd van de kampong Sasaja, en de djannang Katapang hoofd van de kampongs Banna, Baraja, Bonto-Bonto, Paolohē en Poenagaja. De galarang van Bonthain, die oorspronkelijk geen eigen gebied had, is thans hoofd van de kampongs Letta, Kalimboeang, Kalasa, Maritjaja en Pangi, alle nederzettingen van latere dagteekening.

14. De djannang van Bisampolē is eveneens behouden gebleven. Hij is nog altijd de bewaker van de gaoekang van Bantaēng. Die gaoekang is het gouden beeldje, waarvan melding is gemaakt in punt 8. Het heeft een naar verhouding groot mannelijk geslachtsdeel en slechts één been; het andere been zou ± 60 jaren geleden op het z.g. inlandsch bureau te Makasser zijn gestolen, waar de gaoekang zich tijdelijk bevond, omdat de toenmalige regent van Bonthain, Daēng Basoenoe (oudoom van den tegenwoordigen regent Pawiloï) wegens weerspannigheid was gevangen gezet. Aan die gaoekang[5]) behooren de overige ornamenten van het karaēngschap toe, nl. de Ana loloa, de Lomo, de Tadjina limpowa en de vlag Bolonga, zoomede een pokē banranga, een en ander reeds genoemd in punt 8. Voorts is daarbij gevoegd de gaoekang van Kaili (zie punt 11).

15. Eveneens zijn gehandhaafd de djannangs van Onto, Lēmbang, Lasēpang en Biangkēkē. Eerstgenoemde erkende omstreeks de vijftiger jaren alleen het gezag van den Europeeschen ambtenaar te Bonthain en beschouwde zich als een to-ri-kalē (iemand verbonden aan het lijf) van dezen. Hieraan werd later terecht een einde gemaakt.

16. Hebben wij in het voorgaande kennis gemaakt met een 19-tal onder den karaēng van Bantaēng staande hoofden, van wie er 2 — de djannangs van Karoenroeng en Tabaringang — geen kampong onder zich hebben, doch slechts als raadgevers zijn te beschouwen, wij dienen ons thans bezig te houden met de 24 overige hoofden van het eigenlijke Bantaēng.

17. Onder hen zijn er 5, nl. de djannangs van Saloewang en Panaikang en de taoetowa's van Bodong, Batoetērang en Beloparang (vroeger Belaparang geheeten), die de oude gelijknamige nederzettingen besturen, waarvan de bewoners van ouds tot het verrichten van bepaalde diensten ten behoeve van den karaēng van Bantaēng, nl. het vergezellen van dien karaēng op reis en het bewaken van zijne woning, verplicht zijn. Die nederzettingen zijn bekend onder den naam van ana boeroenē, waren oorspronkelijk geheel zelfstandig, doch werden heel lang geleden door den karaēng van Bantaēng veroverd. Dit is, zooals in punt 11 werd aangeteekend,

---

[5]) Zij wordt genoemd sombanta ri Bantaēng (= de aangebedene van Bantaēng) of karaēng lowēja ri Bantaēng (= de groote karaēng van Bonthain).

ook met Kaili het geval geweest, doch terwijl de karaëng van Kaili werd opgenomen onder a d a s a m p o e l o - r o e w a van Bantaëng, werden de hoofden van de a n a b o e r o e n ē[6]) rechtstreeks aan den karaëng van Bantaëng ondergeschikt gemaakt. Dit is nu nog het geval.

18. Eene oudere nederzetting is ook Lēmbangtjina. Daar bevindt zich volgens den Bonthainees de p o s i t a n a (= de navel van het land). Daarom moet daar de tot karaëng van Bantaëng verkozene worden „gezalfd" (r i l a n t i). Een djannang voert er het bestuur. Hij is altijd rechtstreeks aan den regent ondergeschikt geweest.

19. De overige nederzettingen zijn van jongere dagteekening. Niet van alle is de oorsprong bekend. Goesoeng aan de kust, staande onder een hoofd met den titel van m a t j o w a, werd door Boegineezen gesticht. De groote en welvarende kampong Tapandjeng op de afdeelingshoofdplaats, waarvan een groot deel der bevolking van vreemden oorsprong is, is eerst onder rechtstreeksch Europeesch bestuur ontstaan; wij hebben er een hoofd over aangesteld met den niet inheemschen titel van k e p a l a. Paring-Paring, diep in het gebergte gelegen, werd omstreeks het midden van de vorige eeuw gesticht door lieden afkomstig van de kustkampong Letta, en daar deze onder de bevelen stond van den galarang van Bantaëng (zie punt 13), erkenden de bewoners van de nieuwe nederzetting ook het gezag van genoemd hoofd, ofschoon Paring-Paring feitelijk behoorde tot het gebied van den djannang-Onto. De galarang van Bantaëng deed er zich vertegenwoordigen door een onderhoofd met den titel van t a o e t o w a, die volkomen aan hem ondergeschikt was. Heel veel later eerst hebben wij aan die ondergeschiktheid een einde gemaakt en den taoetowa van Paring-Paring als zelfstandig hoofd, rechtstreeks staande onder den regent, erkend.

20. Omstreeks 1830 was het bergland van Bonthain nog slecht bevolkt, weinig bebouwd en boschrijk. De regent van Bonthain liet er zich dan ook weinig mee in. Alleen handhaafde hij zijn rechten op o n g k o ' s, ornamentshout- en bamboebosschen en jachtplaatsen, waarover bewakers of hoofden met den titel van d j a n n a n g r o m a n g (= bosch-hoofd) waren aangesteld. De bewoners van de kustvlakte, die daar tuinen gingen bewerken, keerden na den oogst naar hun kampongs terug en bleven onderhoorigen van de hoofden daarvan. De k o f f i e c u l t u u r, die na 1830 eene groote vlucht nam, bracht hierin verandering. Door de voordeelen verlokt, begaven zich een aantal lieden uit de vlakte naar het gebergte om k o f f i e te planten. Zij begonnen met het uitkappen van het voor die cultuur geschikt geoordeelde bosch, plantten eerst djagoeng, na den oogst daarvan koffie, en keerden naar hun kampongs terug. Het volgende jaar begaven zij zich weder naar het gebergte om den jongen tuin

---

[6]) Batoetērang, Beloparang en Panaikang werden veroverd door den 9den karaëng van Bantaëng, Karaeng Rewataja geheeten. De tegenwoordige regent van Bonthain, Pawiloi, is de 28ste karaëng van Bantaëng.

schoon te maken en tusschen de boompjes djagoeng te zaaien. Na den oogst begaf ieder zich weder naar zijn eigen kampong. Zoodra echter de tuin vrucht begon te dragen, was bewaking noodig en de planter genoodzaakt in de nabijheid daarvan te blijven wonen of een van zijne volgelingen als bewaker achter te laten. In beide gevallen bleef hij zich uit oude gewoonte beschouwen als een onderhoorige van de kampong, vanwaar hij afkomstig was. Het ligt voor de hand, dat koffieplanters uit eenzelfde kampong meestal hun tuinen aanlegden in elkaars nabijheid, en door hun gemeenschapelijke afkomst in het gebergte vereenigd bleven. Op deze wijze verloor de vlakte op den langen duur een aanzienlijk deel van haar bevolking, terwijl in het gebergte nederzettingen ontstonden, waarvan de bewoners onderhoorig bleven aan de in de vlakte gelegen moederkampongs, en de met den titel van taoetowa aangestelde hoofden ondergeschikt waren aan de hoofden dier moederkampongs. Een voorbeeld daarvan zijn wij reeds tegengekomen in de in punt 19 genoemde kampong Paring-Paring.

21. Voorts ontstonden nieuwe kampongs in de bergstreken, doordat de regent van Bonthain aan zijne onderhoorigen vergunning gaf tot ontginning van zijn ongko, Boelowa genaamd, vroeger een ornamentsbamboebosch, thans eene goed bevolkte streek met koffietuinen. Ook zond de regent zijn eigen volgelingen en slaven naar het gebergte om koffietuinen aan te leggen, die evenzoo kampongs stichtten en den regent rechtstreeks onderhoorig bleven. Op deze wijze zijn na 1830 ontstaan de djannangschappen Lokka, Tamaona, Borongtangaja en Talakaja, en de taoetowaschappen Boeakangpaliang, Pangi-Ēring-ēring en Ganting. Zij alle hebben met de hadat van Bantaēng nooit iets uit te staan gehad; als tusschenpersoon tuschen hen en den regent heeft immer de soelēwatang gefungeerd; eene uitzondering daarop maakte vroeger alleen een deel van de bevolking van Talakaja, dat, afkomstig zijnde van Lēmbang, den djannang van Lēmbang als hoofd erkende, een toestand waaraan later door ons bestuur een einde werd gemaakt.

22. Ook is in den loop der jaren een eind gemaakt aan den toestand, die in 1880 nog bestond, toen het grootste deel der bewoners van het gehucht Bontosapiri ondergeschikt was aan den djannang van Tanga-Tanga, en het overig gedeelte aan den djannang van Onto, terwijl van het gehucht Tēko de bewoners gedeeltelijk den djannang van Mapilawing volgden. Bontosapiri behoort thans uitsluitend tot Onto, Tēko tot Mapilawing.

23. Ook bestaat de toestand niet meer, die in 1880 bestond, toen de in punt 1 genoemde Maiwareezen op verschillende plaatsen hun eigen hoofden hadden met den titel van p o e n g g a w a en een in Roembia woonachtigen Maiwareeschen anakaraēng als hun opperhoofd erkenden, terwijl zij, bevond de in 1916 als hoofdvorst van Wadjo overleden Karaēng Mangēpē zich in hun midden — wat gewoonlijk eens in het jaar gebeurde —, dezen veel grooter eer

bewezen dan aan den regent van Bonthain. Hun geschillen, hetzij onderling, hetzij met de omliggende bevolking, brachten zij voor òf bij hun eigen hoofden òf bij het Europeesch bestuur, zelden of nooit bij de landshoofden. Hieruit ontstonden dikwijls conflicten en eene minder goede verstandhouding tusschen hen en de inheemsche bevolking, eene verhouding die in 1880 zelfs min of meer vijandig was. Aan dezen op anarchie gelijkenden toestand werd in latere jaren geheel en al een eind gemaakt.

24. Na al het voorgaande moge nu eene recapitulatie volgen van de hoofden van het eigenlijke karaëngschap Bantaëng beneden den rang van regent en soelëwatang, met vermelding van de verschillende onder hunne bevelen staande kampongs en gehuchten en het aantal heerendienstplichtigen, dat ieder hunner onder zich heeft.

Titels der hoofden.	Namen der kampongs en gehuchten.	Aantal heerendienstplichtigen.
1. Galarang Bantaëng [7])	Letta Kalimbaoeng Kalasa Maritjaja Pangi Lanteboeng	478
2. Djannang Tanga-Tanga [8])	Tanga-Tanga	328
3. Djannang Mamampang [9])	Mamampang Arakëkë Bontibone Oeloegaloeng Poelaowing Samata	221
4. Djannang Tabaringang	—	—
5. Djannang Karoenroeng	—	—
6. Djannang Tompong [10])	Tjëdo Kamboea	75
7. Djannang Tamalangi [11])	Sasaja	86
8. Djannang Mapilawing [12])	Mapilawing Bakoeng-Bakoeng Papëpëkang Tëko Bakoengang Bontodjonga Batoemeroe	310

[7]) Met 3 sariangs.
[8]) Met 3 sariangs.
[9]) Met 5 sariangs.
[10]) Met 2 sariangs.
[11]) Met 1 sariang.
[12]) Met 3 sariangs en taoetowa's over elk der kampongs Bakoeng-Bakoeng, Papëpëkang en Tëko. Zie over Tëko punt 22. Tëko, Papëpëkang en Bakoeng-

Titels der hoofden.	Namen der kampongs en gehuchten.	Aantal-heeren-dienstplichtigen.
9. Djannang Katapang [13])	Baraja	153
	Bonto-Bonto	
	Poenagaja	
	Paolohē	
	Banna	
10. Djannang Tinotowa [14])	Tinotowa	177
	Parangsoela	
	Matoanging	
11. Djannang Lēmowa [15])	Lēmowa	410
	Bontokatangka	
	Tjampagalohē	
	Bēnrong	
12. Djannang Marowa [16])	Marowa	136
13. Djannang Boenglohē [17])	Boenglohē	124
	Batoesang	
	Sēnēa	
14. Karaēng Kaili [18])	Kaili	177
	Batoeragaragaja	
	Pamilangang	
	Parigi	
15. Djannang Bisampolē [19])	Bisampolē	199
	Bontosoenggoe	
	Karatoewang	
	Patoearang	
16. Djannang Onto [20])	Boelo-Boelo	360
	Bontodidia	
	Bontosapiri	
	Gentoengang	
	Kajoelohē	
	Mangēpong	
	Manamoengang	
	Talongkowa	

Bakoeng zijn uitzwermingen van Mapilawing tijdens de opkomst van de koffie-cultuur; ofschoon van de moederkampong ver verwijderd, zijn zij het hoofd daarvan als het hunne blijven erkennen, verg. punt 20.

[13]) Met 1 sariang.

[14]) Met 2 sariangs.

[15]) Met 1 sariang en taoetowa's over elk der kampongs Bontokatangka, Tjampagalohē en Bēnrong. Ook deze drie kampongs zijn betrekkelijk jonge nederzettingen.

[16]) Met 1 sariang.

[17]) Met 1 sariang.

[18]) Met 1 sariang en 1 taoetowa voor de kampongs Batoeragaragaja, Pamilangang en Parigi.

[19]) Met 4 sariangs.

[20]) t/m [29]) Met 11 of meer sariangs.

Titels der hoofden.	Namen der kampongs en gehuchten.	Aantal heerendienstplichtigen.
17. Djannang Lēmbang [21])	Lēmbang	201
	Badjipamanggong	
18. Djannang Lasēpang [22])	Lasēpang	147
19. Djannang Biangkēke [23])	Biangkēkē	246
	Balētjo	
	Kalolinglaoe	
	Kēntja	
	Mawang	
	Poenaga	
	Soeroboja	
20. Djannang Saloewang [24])	Saloewang	45
21. Djannang Panaikang [25])	Panaikang	149
22. Taoetowa Bodong [26])	Bodong	49
23. Taoetowa Batoetērang [27])	Batoetērang	45
24. Taoetowa Bēloparang [28])	Bēloparang	266
25. Djannang Lēmbang tjina [29])	Lēmbang tjina	176
	Lēmbang-Lēmang	
	Gamatjaija	
	Manggoentoerang	
26. Matjowa Goesoeng	Goesoeng	160
	Gadēa	
27. Kepala Tapandjēng	Tapandjēng	427
28. Taoetowa Paring-Paring	Paring-Paring	70
29. Djannang Lokka	Lokka	174
30. Djannang Tamaona	Tamaona	257
	Barēbbē	
	Boengaja	
	Bontowa	
31. Djannang Borongtangaja	Borongtangaja	69
32. Djannang Talakaja	Talakaja	90
33. Taoetowa Boeakangpaliang	Boeakangpaliang	75
34. Taoetowa Pangi-Ering-ēring	Pangi-Ering-ēring	150
	Boelowa	
	Bontowa	
	Ompowa	
35. Taoetowa Ganting	Ganting	150
	Bataija	
	Labo	
	Makētēng	
	Mapoeng	
	Sanggiring	
	Tamabili	

[20]) t/m [29]) Met 11 of meer sariangs.

Titels der hoofden.	Namen der kampongs en gehuchten.	Aantal heerendienstplichtigen.
36. Taoetowa Batoelanggaja	Batoelanggaja	52
37. Taoetowa Gallēa	Gallēa	48
38. Taoetowa Kampong Batoe	Batoe	30
39. Taoetowa Lanjing	Lanjing	150
40. Taoetowa Loempangang	Loempangang	75
41. Taoetowa Pasorongi	Pasorongi Kaloempang	203
42. Anronggoeroe Tala-Tala	Tala-tala Bangkēngboeki Bototorita Kasiping Lēmbangparang Pandang-Pandang Patoeng	382
43. Taoetowa Tjidongdong	Tjidondong[30])	80

b. Tompoboeloe.

25. Tompoboeloe beteekent top van het gebergte (tompo = top, boeloe = berg). De naam duidt reeds aan, dat het gebied van deze adatgemeenschap in het gebergte is gelegen, en wel in dat, door de inlanders Lompobattang (groot lichaam), en door onze zeevaarders piek van Bonthain genoemd.

26. Volgens de volksoverlevering zou Tompoboeloe veel later dan het karaēngschap Bantaēng zijn ontstaan. Eerder dan dit zou echter gevormd zijn het karaēngschap Gantarangkēkē, dat in overoude tijden zeer machtig moet zijn geweest. De inlanders zijn dat nog niet vergeten, want als zij iets van de oude geschiedenis vertellen, hoort men dikwijls zeggen: „vroeger toen Gantarangkēkē groot en Bonthain nog klein was, of Bonthain nog niet bestond". Was dus de karaēng van Gantarangkēkē vroeger al een karaēng lowē (in het Bonthainsch dialect beteekent lowē veel, groot), d.i. een groot vorst, zooveel te meer was dat het ornament of de gaoekang daarvan, die eveneens genoemd werd Karaēng lowē en bestond uit twee steenen, waarvan het eene op het mannelijk, het andere op het vrouwelijk geslachtsdeel geleek. Zij werd dan ook diep vereerd, niet alleen door de bevolking van het karaēngschap, doch ook door die van de aangrenzende en zelfs door die van meer verwijderde landschapjes. Later nam Bantaēng in macht en aanzien toe; van zijn gaoekang werd beweerd, dat die uit den hemel zou zijn neergedaald;

[30]) De onder 26 tot en met 43 genoemde hoofden hebben ieder de beschikking over 1 of meer sariangs. Alle 43 hoofden worden door de bevolking verkozen en ontvangen hunne aanstelling van het hoofd der afdeeling. Zij benoemen en ontslaan buiten bemoeienis van de bevolking de onder hen staande sariangs en taoetowa's.

van zijn eersten karaëng werd hetzelfde gezegd; zijn latere karaëngs traden in het huwelijk met leden van het machtige Gowasche vorstengeslacht, wat hun aanzien bij de bevolking in hooge mate deed stijgen, zoozeer zelfs, dat men hen gaandeweg als aanzienlijker karaëngs dan die van Gantarangkēkē ging beschouwen. Daardoor gingen de macht en het aanzien van deze laatsten geleidelijk teniet, hoezeer ook de diepe vereering van de gaoekang van Gantarangkēkē behouden bleef [31]).

27. Met het dalen van het aanzien van den karaëng van Gantarangkēkē ging gepaard het stijgen van dat van de hoofden van de nabijgelegen nederzettingen, o.a. van Bianglohē. Het hoofd van deze nederzetting beweerde op zekeren dag van de aanwezigheid van een gouden beeldje, waarin zich de geest zou bevinden van den stichter van het bergland, gedroomd, en dat beeldje volgens de hem in dien droom geopenbaarde aanwijzingen gevonden te hebben. De bevolking van het bergland, dus ook die van Gantarangkēkē, sloeg aan zijne woorden geloof. Dat beeldje, „Sombanta ri (= de aangebedene van) Tompoboeloe" geheeten, werd daardoor de band tusschen een 10-tal nederzettingen in het gebergte, werd daardoor de gaoekang van Tompoboeloe [32]). Die nederzettingen waren: 1. Bianglohē, 2. Gantarangkēkē, 3. Lēmbang Gantarangkēkē, 4. Lonrong, 5. Nipa-Nipa, 6. Rappowa, 7. Sapa-Sapa, 8. Sinowa, 9. Taroetoe, 10. Tjampaga.

28. De federatie Tompoboeloe werd later een palili of vazalstaat van Bantaëng. De karaëng en hadat van Bantaëng wezen iemand als stadhouder over die streek aan met den titel van daëng of daëngna Tompoboeloe. De hoofden van de tien nederzettingen werden hem als hadat toegevoegd. Het hoofd van de latere stichting Banjorang met den titel van taoetowa werd in die hadat opgenomen en de galarang abitjaranga, een hoofd zonder eigen gebied, het voornaamste lid daarvan gemaakt.

29. Toen later een lid van het karaëng-geslacht van Bantaëng tot daëng Tompoboeloe werd benoemd, werd deze titel gewijzigd in karaëng Tompoboeloe of kortweg tompoboeloe.

30. De uitbreiding van de koffiecultuur na 1830 deed het karaëngschap Tompoboeloe zoodanig in belangrijkheid stijgen, dat reeds in 1880 het gezag en de invloed van den tompoboeloe tegen die van den regent van Bonthain opwogen en van een bijna geheel zelfstandig onderregentschap Tompoboeloe [33]) kon worden gesproken.

31. Sedert eenige jaren is, om mij niet bekende redenen, de betrekking van onderregent van Tompoboeloe opgeheven. De lagere

---

[31]) Die diepe vereering bestaat heden ten dage nog.

[32]) Tot die gaoekang behooren: een pokē pangka of tweetand, een pokēbanranga en een vlag genaamd „Bolonga ri Tompoboeloe"; zij worden alle bewaard in de woning van het hoofd van Bianglohē.

[33]) Den karaëng van Tompoboeloe werd door ons de titel van onderregent verleend.

hoofden uit die streek staan nu rechtstreeks onder den regent van Bonthain, die er echter niet veel te vertellen heeft en er liever niet heengaat. Wordt daar een misdrijf gepleegd, dan komt hij in den regel den assistent resident verzoeken om er den soelēwatang van Bonthain, die vóór zijne benoeming tot soelēwatang hoofd van Tompoboeloe was, heen te zenden.

32. Tot de adatgemeenschap Tompoboeloe behooren de volgende hoofden en kampongs:

Titels der hoofden.	Namen der kampongs.	Aantal heeren-dienstplichtigen.
1. Toe Bianglohē [34])	Bianglohē Batēbala Batoekaroeng Parangmoelorowa Pasangarang Popoangtjamba Sapaja Tala-Tala Tjambalohē	187
2. Galarang Gantarangkēkē [35])	Gantarangkēkē Boronggandjing Lēmbanggaloeng Manratē Tiao	153
3. Karaēng Lēmbang Gantarangkēkē [36])	Batoelaboe Lēlē Lēmbang	189
4. Djannang Lonrong [37])	Baroewa Bontolonrong Kampala Olloe Paranglohē Taboeakang Tanētēa, Boroē Bontoboenē Djambi Kadiēng Kindangkēkē Lēmbaja Mangalēkē	350

[34]) Met 1 sariang.
[35]) Met 3 sariangs.
[36]) Met 1 sariang.
[37]) Met 3 sariangs en 2 taoetowa's, van wie 1 over Lēmbaja en de andere over Djambi, Kindangkēkē, Kadiēng en Mangalēkē.

Namen der kampongs.	Titels der hoofden.	Aantal heerendienstplichtigen.
5. Djannang Nipa-Nipa [38])	Nipa-Nipa Birea Bombong	194
6. Djannang Rappowa [39])	Rappowa Tonrokassi	245
7. Djannang Sapa-Sapa [40])	—	—
8. Djannang Sinowa [41])	Sinowa Bataja Boeloebia Borongtarampang Lapporo Lēngang-Lēngang Parangpangi Paboelēngang Papoeangang Parasangangbēroe	640
9. Djannang Taroetoe [42])	Borongkapala Kaloempang Batoemamoe	127
10. Galarang Tjampaga [43])	Bontolohē Koembanong Nangkaja Simoko Talē Taritjo	320
11. Taoetowa Banjorang [44])	Banjorang	85
12. Taoetowa Balang Kaboeng	Balangkaboeng Baloemboeng Kassilohē Pakoe	185
13. Taoetowa Bawa	Bawa	64
14. Taoetowa Bontotapalang	Bontotapalang	95
15. Taoetowa Kaloling	Kaloling	230
16. Taoetowa Moti	Moti	104

[38]) Met 1 sariang.
[39]) Met 3 sariangs.
[40])De nederzetting Sapa-Sapa is door volksverloop verdwenen, het hoofd bestaat echter nog en is thans hoofdsoero of hoofdboodschapper in het gebied van Tompoboeloe.
[41]) Met 8 sariangs. De vroegere titel van den djannang was d a m p a n g. De Maiwareezen hadden vroeger te Sinowa een p o e n g g a w a.
[42]) Met 1 sariang.
[43]) Met 4 sariangs en 1 taoetowa over de kampong Taritjo.
[44]) Met 1 sariang.

Titels der hoofden.	Namen der kampongs	Aantal heerendienstplichtigen.
17. Taoetowa Patanētēang[45])	Patanētēang Alloe Batoemēsong Boenging Kataboeng Mangalēkē Tasala	116

c. Roembia.

33. De adatgemeenschap Roembia vormt het noordwestelijk gedeelte van het huidige regentschap of district Bonthain. De bevolking spreekt het Toeratēja'sch dialect van de Makassaarsche taal, de z.g. „basa Toeratē", die ook gesproken wordt door de bevolking van de eveneens tot Bonthain behoorende adatgemeenschap Tino Patjinongan en van het district Tarowang van de onderafdeeling Bonthain, zoomede door die van de districten Binamoe en Aroengkēkē (onderafdeeling Djeneponto), Bangkala en Laikang (onderafdeeling Takalar). Al deze streken duidt men gewoonlijk tezamen aan onder den naam van „Toeratēja-landen" (in het Makassaarsch boeta Toeratē[46]).

34. Volgens de volksoverlevering zouden de bewoners van Roembia aanvankelijk een nomadenleven hebben geleid. Eén van hen, Roembia geheeten, deed zijn kinderen en kleinkinderen beloven, hem na zijn dood te Limpangang, een thans tot Tanētēa behoorend gehucht, te begraven en nabij zijn graf roembia (= sago)-palmen te planten, opdat hunne nakomelingen zijn naam niet zouden vergeten. De plaats, waar die palmen werden geplant, werd „Boetana Roembia" of kortweg Roembia geheeten. Op zekeren dag verscheen daar een vreemdeling, die zich La Djokko noemde en beweerde met 6 broers en één zuster te Alloe (Tarowang) uit den hemel te zijn nedergedaald. De bewoners van Roembia geloofden hem en verzochten hem te Roembia te willen blijven en hun hoofd te worden. Hij stemde toe en werd tot dampang van Roembia uitgeroepen. Uit de bewoners van Roembia en de nabijgelegen kampongs Paborongang, Sampējang, Tjampagaja en Langing-Langing koos hij zich een hadat van vier leden, die den naam kreeg van bakoe appaka ri Roembia (= 4 bakoe's van Roembia). Aan het hoofd van die

[45]) De onder 12 tot en met 17 genoemde hoofden hebben ieder de beschikking over één of meer sariangs, de door hen bestuurde nederzettingen zijn alle van latere dagteekening. Alle 17 hoofden worden door de bevolking verkozen, en ontvangen hunne aanstelling van het hoofd der afdeeling; zij benoemen en ontslaan buiten bemoeienis van de bevolking de onder hen staande sariangs en taoetowa's.

[46]) Boeta beteekent land, toe-ratē menschen van boven; volgens de volksoverlevering zouden nl. alle oude nederzettingen in de genoemde streken gesticht zijn door uit den hemel neergedaalde personen (in het Makassaarsch taoe batoe iratē rilangika amparēki parasangang, letterlijk: menschen komende van boven uit den hemel maakten de nederzetting).

hadat werd gesteld een persoon met den titel van toe-malompowa ri Roembia (= de groote man van Roembia). Er werd tusschen hen overeengekomen, dat bij het openvallen van de waardigheid van dampang de 4 bakoe's in overeenstemming met den toemalompowa een opvolger zouden aanwijzen uit de leden van het dampang-geslacht. Was een der betrekkingen van hadatlid of toemalompowa vacant, dan moesten de overblijvende landsgrooten uit de naaste verwanten van den laatsten titularis eene keuze doen en die keuze onderwerpen aan het oordeel van den dampang. Kon deze zich met de keuze vereenigen, dan werd de verkozene benoemd; zoo niet, dan moesten de landsgrooten eene nieuwe keuze doen.

35. Dampang La Djokko vroeg voor zijn zoon de hand van de dochter van karaëng Toeroengang (onderafdeeling Sindjai). Deze weigerde, omdat La Djokko en zijn zoon geen karaëngs waren. Hierover verdrietig geworden, deed La Djokko afstand van het dampangschap. Toe-malompowa en bakoe appaka riepen toen zijn zoon uit tot karaëng van Roembia. Deze huwde de dochter van karaëng Toeroengang, sloot een verbond van vriendschap en onderlingen bijstand met den vorst van Gowa, nam deel aan eene expeditie, door dezen vorst tegen het op het eiland Soembawa gelegen landschap Tambora ondernomen, en overleed na terugkeer van die expeditie in Gowa. Daarop werd zijn zoon Tamalili door den toe-malompo en de bakoe appaka tot karaëng van Roembia verkozen.

36. Tamalili, wiens graf te Roembia ligt, liet geen kinderen na. Na zijn dood bleef de waardigheid van karaëng Roembia een tijdlang onvervuld. Op zekeren dag zagen bevolking en hoofden van Roembia op den „Batoe palantikang" (= „de steen, waarop de zalving" van de karaëngs van Roembia moest plaats hebben) een knaap zitten, wiens naam en afkomst hun niet bekend waren. Zij hielden hem voor een toe-manoeroeng en riepen hem tot karaëng van Roembia uit. Later bleek, dat hij twee broers had, van wie één tot karaëng van Tarowang en de ander tot karaëng van Tina Patjinongang waren uitgeroepen, omdat bevolking en hoofden aldaar vermeenden, dat ook zij uit den hemel waren neergedaald. Deze drie broers werden de stamvaders van de karaëngs van Roembia, Tino Patjinongang en Tarowang. Die van Roembia kwam op eene onverklaarbare wijze in het bezit van een 5-tal giring-giring*), die, naar hem in een droom werd geopenbaard, den geest zouden bevatten van den stichter van Roembia. Die voorwerpen vormen tezamen de gaoekang of het ornament van Roembia en worden „karaëng lowēja ri Roembia" (= de groote vorst van Roembia) genoemd. Tot zoover de legende omtrent het ontstaan van het karaëngschap Roembia en de herkomst van het ornament daarvan.

37. Daaruit blijkt, dat het karaëngschap aanvankelijk slechts bestond uit de nederzettingen Roembia[47]), Paborongang, Sampējang,

*) Een soort bel.

[47]) Eene kampong van dezen naam bestaat niet meer.

Tjampagaja en Langing-Langing, en dat het bestuurd werd eerst door een dampang, later door een karaëng, bijgestaan door een toemalompo en 4 bakoe's. De bevelen van den karaëng werden door de bakoe's aan de bevolking overgebracht; geen dier hoofden had een bepaalde kampong onder zich; hunne onderhoorigen waren over de verschillende kampongs verspreid. Met het toenemen der bevolking nam het aantal kampongs en gehuchten toe. Ook van deze nieuwe nederzettingen volgde een deel der bevolking de bevelen van dezen, een ander deel die van dien bakoe.

38. Er is een periode geweest, waarin de karaëng van Roembia dien van Tarowang „volgde" (in het Makassaarsch m i n a w a n g), d.w.z. als zijn meerdere erkende. Later volgde hij den karaëng van Binamoe, wiens bevelen hem door karaëng Paitana werden overgebracht. In die periodes bleef Roembia echter zijne autonomie behouden. Het was, toen het een p a l i l i van Binamoe was geworden, verplicht den vorst van dat landschap in tijd van oorlog met hulptroepen bij te staan; het moest van het ontslag of het overlijden en van de benoeming van den karaëng aan den vorst van Binamoe kennis geven; de karaëng moest op gezette tijden aan dien vorst zijn hulde komen betuigen, maar overigens deed karaëng Roembia in overleg met zijn hadat geheel zelfstandig de aangelegenheden van zijn karaëngschap af. Zoo was de toestand nog, toen in October 1863 de expeditie naar Bangkala en Binamoe plaats vond. De inlandsche hulptroepen, onder aanvoering van den regent van Bonthain, drongen Roembia binnen, waarop de bevolking de vlucht nam, deels naar het gebergte, deels naar het Gowa'sch grondgebied. Nadat de vijandelijkheden gestaakt waren en de bevolking zich aan ons gezag had onderworpen, werd de regent van Bonthain met het bestuur over Roembia belast. Daarmede hield dit landschap op, een palili van Binamoe te zijn.

39. Ofschoon sedert de inlijving bij Bonthain reeds meer dan vijftig jaren verloopen zijn, heeft de regent er slechts weinig te vertellen. Liefst bemoeit hij zich in het geheel niet met de zaken van Roembia, en hij gaat er alleen dan heen, wanneer de assistent resident hem dat beveelt. In 1880 werd den toenmaligen regent opgedragen om een der lagere hoofden van Roembia, dat zich aan misdrijf had schuldig gemaakt, te arresteeren. De bevolking van het eigenlijke karaëngschap Bantaëng stelde toen zoo weinig vertrouwen in het gezag van den regent in het ingelijfde gebiedsdeel, dat het grootste deel daarvan hem, zonder daartoe te zijn gelast, gewapend volgde. Het gelukte hem desondanks niet, dat hoofd in handen te krijgen.

40. De vroegere hadat van Roembia is door ons afgeschaft. De karaëng van Roembia werd jarenlang op het kantoor van den Europeeschen bestuursambtenaar met den titel van glarang aangesproken; in zijn aanstellingsbesluit werd ook deze titel gebezigd. De bevolking heeft zich echter daarvan nooit iets aangetrokken. Voor haar is hij altijd de karaëng gebleven, niet alleen om zijne afkomst, maar ook,

en misschien vooral, omdat nog altijd bij hem de gaoekang van Roembia in bewaring is. Die gaoekang is de band gebleven tusschen de verschillende deelen van het karaëngschap, want wij mogen dit gebied in vier onder afzonderlijke, rechtstreeks aan den regent ondergeschikte hoofden staande deelen gesplitst hebben, deze vier hoofden voelen nog immer, dat zij tot dezelfde rechtsgemeenschap behooren.

41. Die vier hoofden*) zijn:

a. Karaëng Roembia, onder wien de kampongs Paborongang, Sampējang, Tjampagaja, Langing-Langing, Ramba, Rallabonto, Balangerasa, Manggoengtoeroe, Balēbalang, Boro, Porong, Lompodēpa, Koelang en Tanētēa, met tezamen 965 heerendienstplichtigen.

b. Galarang Kassi, onder wien de kampongs Kassi, Baba, Kamboetatowa, Kamboetabēroe, Kompasa, Lodo en Parangintalassa; met tezamen 1081 heerendienstplichtigen.

c. Galarang Patiro[48]), onder wien de kampong Patiro met 203 heerendienstplichtigen.

d. Djannang Pangi[49]), onder wien de kampongs Pangi en Djangang-Djangang, met tezamen 161 heerendienstplichtigen.

d. Tino-Patjinongang.

42. Deze bezuiden Roembia gelegen adatgemeenschap werd vroeger ook wel in tegenstelling met het tot Bantaëng behoorende Tino-Towa (zie punt 6) Tino-Bēroe (nieuw-Tino) genoemd. Volgens de overlevering zou zij later dan Roembia zijn ontstaan. Haar eerste karaëng was karaëng Manoeroenga ri boengoeng riolowa (= de bij den ouden put uit den hemel neergedaalde vorst), die een drielingsbroeder zou geweest zijn van den vierden karaëng Roembia (karaëng Manoeroenga ri Batoe palantikanga, zie punt 36) en van den zesden karaëng Tarowang (karaëng laboena ri bojong).

43. Op eene geheimzinnige wijze kwam karaëng Manoeroenga ri boengoeng riolowa in het bezit van de gaoekang van Tino Patjinongang. Deze bestond uit een gouden beeldje met bijbehoorende poké pangka, pokē banranga, lēngoe, sonri, ganrangs en gong, en zou door den vijfden karaëng van Tino Patjinongang, Bata Daëng Malondo, op zijn vlucht naar Boneratē, waar hij door den vorst van Bonē werd gedood, in bewaring zijn gegeven aan den toenmaligen karaëng van Tarowang. Daar de oorspronkelijke gaoekang van Tarowang verloren was gegaan, werd het van Tino Patjinongang afkomstige beeldje als gaoekang van Tarowang aangenomen en kreeg

*) Alle vier worden door de bevolking verkozen, en ontvangen hunne aanstelling van het hoofd der afdeeling.

48) Met 14 sariangs, van wie er 13 taoetowa worden genoemd, ofschoon zij niet meer dan sariangs zijn; zij worden nl. allen door karaëng Roembia benoemd en ontslagen.

49) Met twee of meer sariangs, die buiten bemoeienis van de bevolking door den betrokken galarang of djannang worden benoemd en ontslagen. De Maiwareezen hadden vroeger te Kamboeta (Kassi) een eigen poenggawa, verg. § 23.

het den naam van „Sombanta ri Tarowang". Tino Patjinongang heeft het sedert dat tijdstip zonder gaoekang moeten stellen.

44. De eerste karaëng stelde een hadat in onder den naam van „bakoe appaka ri Tino"; de eerste 4 bakoe's heetten Lëmbo, Kanro, Karëmëmang en Koembado; hunne opvolgers kregen daarom de titels van „ëranna Lëmbo", „ëranna Kanro", „ëranna Karëmëmang" en „ëranna Koembado". Als tusschenpersoon tusschen de vier bakoe's en den karaëng fungeerde een hoofd met den titel van galarang. Hij had dezelfde functie als in Roembia de toe-malompowa (in § 34).

45. Was de betrekking van karaëng vacant, dan kozen de vier bakoe's uit de leden van het karaëng-geslacht een opvolger; kon de galarang zich met die keuze vereenigen, dan werd de verkozene tot karaëng uitgeroepen; in het tegenovergestelde geval moesten de bakoe's eene andere voordracht doen. Was een der betrekkingen van bakoe of galarang vacant, dan moesten de overblijvende landsgrooten uit de naaste verwanten van den laatsten titularis eene keuze voor een opvolger doen en die keuze onderwerpen aan het oordeel van den karaëng. Verwierp deze de keuze, dan moest eene nieuwe voordracht worden gedaan.

46. Evenmin als die van Roembia, hadden de bakoe's van Tino Patjinongang bepaalde kampongs onder zich. Hunne onderhoorigen hadden zij onder de bewoners van alle kampongs. Bevelen van den karaëng werden door den galarang aan de bakoe's overgebracht; deze hadden dan voor de uitvoering te zorgen. Elk hunner had daartoe de beschikking over twee z.g. ana bakoe's of boodschappers, die door hen buiten bemoeienis van het volk werden benoemd en ontslagen.

47. Evenals Roembia is Tino Patjinongang een palili of vazalstaat van Binamoe geweest en was het dit nog, toen in 1863 de expeditie naar Bangkala en Binamoe plaats had. Het werd toen van Binamoe afgescheiden en eerst als een afzonderlijk karaëngschap bij de onderafdeeling Bonthain gevoegd; kort daarop werd het echter bij het regentschap Bonthain ingelijfd, waartoe het thans nog behoort. De karaëng van Tino Patjinongang werd op het kantoor van den Europeeschen bestuursambtenaar galarang genoemd; dit voorkwam evenwel niet, dat de bevolking hem toch karaëng bleef noemen. Sedert de laatste paar jaren draagt hij officieel weer den titel van karaëng.

48. De vroegere hadat is tijdens ons bestuur afgeschaft. Thans wordt de karaëng van de 304 heerendienstplichtigen tellende adatgemeenschap in het bestuur daarover bijgestaan door drie sariangs, die buiten bemoeienis van de bevolking door hem worden benoemd en ontslagen[50]). Een van die sariangs is bestemd voor kampong Tino, één voor kampong Patjinongang en de derde voor de kampongs Kassi-kassi en Para-Para samen.

---

[50]) De Karaëng wordt door de bevolking verkozen en ontvangt zijne aanstelling van het hoofd der afdeeling.

II. Tarowang.

49. Omtrent het ontstaan van het karaëngschap Tarowang bestaat de volgende volksoverlevering.

50. In lang vervlogen tijden daalden 7 personen, zes broers en één zuster, uit den hemel te Gantarangkēkē (Tompoboeloe-Bonthain) neder. De bevolking van Gantarangkēkē bouwde voor hen eene woning, waarin zij 28 jaren lang verbleven, om plotseling op eene geheimzinnige wijze te verdwijnen. Men vond hen later badende in de Tjalēndoe-rivier in het gebied van Onto (Bonthain), van waar zij even plotseling en even geheimzinnig verdwenen. Vervolgens daalden zij neer te Alloe (Tarowang), waar de oudste hunner, Tjambang Galloeng geheeten, besloot te blijven. De bevolking van Alloe riep hem tot karaëng van Tarowang uit. Van zijne vijf broers en zuster trok Taoelohé naar Rappo-Rappo, waar hij door de bevolking een put liet graven; omdat zij met hun velen dien put groeven (in het Toeratēja'sch dialect aroeroeng angēkē), noemde men de streek, waar dit plaats had, „Aroengkēkē" (onderafdeeling Djēnēponto). Daarvan werd Taoelohē de eerste karaëng. Een andere broer van Tjambang Galloeng, La Pano geheeten, ging naar Bontorappo (onderafdeeling Djēnēponto, district Binamoe) en werd door de bevolking van die nederzetting tot karaëng uitgeroepen. Van de andere broers van Tjambang Galloeng werd La Mono karaëng van Paitana (Binamoe), La Gantē karaëng van Gantarang (Binamoe) en La Djokko karaëng van Roembia (zie § 34). Zijn eenige zuster, Binakasa geheeten, begaf zich naar Binamoe, en werd door de bewoners van die nederzetting tot karaëng uitgeroepen.

51. Tjambang Galloeng stelde voor Tarowang een hadat in, die uit 12 leden bestond en daarom „anrongtaoe sampoeloroewa" werd genoemd. Vier van hen werden als de voornaamsten beschouwd, nl. 1. de anrongtaoe te Alloe; 2. de toe-malompo ri Oedjoeng; 3. lomo Balanglohē; en 4. karaëng Mēnē. De beide laatstgenoemde betrekkingen mochten alleen door vrouwen bekleed worden. Deze vier hadatleden hadden het recht van benoeming en ontslag van den karaëng Tarowang. Onder den anrong taoe to Alloe stonden 6 hadatleden, nl. 1. ēranna I Boengko; 2. ēranna I Sēngkara; 3. ēranna I Djolong; 4. ēranna I Peso; 5. de batangpadjikowa, en 6. de pakalawing lombong (d.i. de sirihdoosdrager van den karaëng); onder den toe-malompo ri Oedjoeng stond het hadatlid met den titel van ēranna Daëng Djikontoe en onder de Lomo Balanglohē de ēranna Mangaoelang, eveneens lid van de hadat.

52. Een gouden beeldje, door Tjambang Galloeng uit den hemel medegebracht, werd de gaoekang van het karaëngschap. Eén van zijn opvolgers sloot een verbond van vriendschap en onderlingen bijstand met den vorst van Gowa en vergezelde dezen op een veldtocht naar Segēri (onderafdeeling Pangkadjēnē). Bij die gelegenheid verdween de gaoekang van Tarowang, die ten strijde was medegevoerd, op geheimzinnige wijze. De karaëng van Tarowang vervaardigde toen een nieuwe gaoekang door een stuk goud te om-

wikkelen met de haren van in den strijd gevallen dapperen. Dit voorwerp wordt thans nog door bevolking en hoofden van deze adatgemeenschap vereerd onder den naam van „sombanta ri Tarowang"[51]). Daartoe behooren de roode vlag genaamd Lakka, een pokē pangka, een pokē banranga, een lēngoe laboe (een lang schild), een lēngoe bodo (een kort schild), een dengkangan, een sonri of klēwang, een ana batjing, twee ganrangs, een lombong of sirihdoos, een tjērē of waterketel, een papēroang of kwispeldoor en een pajoeng.

53. Uit Tarowang, met zijne hoofdnederzettingen Alloe, Oedjoeng en Balanglohē, ontstonden door uitzwerming van een deel der bevolking de nederzettingen Laoelo, Tanggakang en Tonrang; deze werden de ana's van Tarowang genoemd en kozen, elk uit de afstammelingen van Tjambang Galloeng een eigen karaēng, die evenwel ondergeschikt was aan dien van Tarowang; zij hadden ook haar eigen ornamenten, nl. Laoelo: een pokē pangka, een lēngoe en een soempikang of blaasroer, thans in bewaring bij den oud-daēng van Simpang[52]); Tonrang: een batili of katowang (een waterbak), nu in bewaring bij een gewezen djannang romang van den regent van Bonthain, een afstammeling van de vroegere karaēngs van Tonrang. Het ornament van Tanggakang is verdwenen; men weet niet meer waaruit het heeft bestaan.

54. Evenals Roembia en Patjinongang is Tarowang een palili of vazalstaat van Binamoe geweest en was het dit nog, toen in 1863 de expeditie naar Binamoe en Bangkala plaats vond. Het werd toen van Binamoe afgescheiden en als een afzonderlijk regentschap bij de onderafdeeling Bonthain gevoegd. In het begin dezer eeuw werd het plan gekoesterd, Tarowang bij het regentschap Bonthain in te lijven; dit stuitte evenwel af zoowel op den onwil van hoofden en bevolking van Tarowang, als op dien van den regent van Bonthain, die al meer dan genoeg had van de inlijving bij zijn gebied van de karaēngschappen Roembia en Tino-Patjinongang.

55. De vroegere hadat van Tarowang is tijdens ons bestuur afgeschaft. In de plaats daarvan hebben wij een viertal djannang-betrekkingen ingesteld, zoodat Tarowang thans bestuurd wordt door een karaēng, bijgestaan door 4 djannangs. Zij worden allen verkozen; de karaēng ontvangt zijne aanstelling van het hoofd van gewest, de djannangs de hunne van het hoofd der afdeeling.

56. De djannangs besturen de volgende kampongcomplexen:

a. Alloe met 298 heerendienstplichtigen;
b. Oedjoeng met 220 heerendienstplichtigen;
c. Balanglohē met 95 heerendienstplichtigen;
d. Bontowa met 173 heerendienstplichtigen.

---

[51]) Bevolking en hoofden van Tino-Patjinongang geven eene andere lezing van de herkomst van de gaoekang van Tarowang (zie § 43).

[52]) Onder den karaēng van Laoelo stond een hoofd met den titel van daēng Simpang.

57. Onder den djannang van Alloe staan de volgende onderhoofden:

1. De daēng Simpang, die onder zich heeft de kampongs Simpang, Oelo-Oelo, Tarowang en Likoesarang;
2. de djannang van Tanggakang;
3. de sariang van Alloe en Tonrang;
4. de sariang van Parang en Rara.

Op het kantoor te Bonthain heeten zij alle 4 sariangs; zij worden door den djannang Alloe benoemd en ontslagen.

58. Onder den djannang van Oedjoeng staan 3 sariangs, allen te Oedjoeng wonende en geen afzonderlijke kampongs besturende. Zij staan den djannang bij in het bestuur over de kampongs Oedjoeng, Borongtatandjing, Kampong bēroe, Letta en Tjampagaja.

59. De djannang van Balanglohē heeft 1 sariang te zijner beschikking en twee kampongs onder zich, nl. Balanglohē en Bata Bataja.

60. Onder den djannang van Bontowa staan:

a. de taoetowa van Bontomasoegi,
b. de sariang van Bontowa en Sēpē, en
c. de sariang van Kassi en Malikoena.

Eerstgenoemde is niet meer dan een sariang.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 66.

DE INLANDSCHE RECHTSGEMEENSCHAPPEN IN DE ONDERAFDEELING PANGKADJENE (1920).

Nota (gedagteekend Den Haag, 25 Maart 1920) van het lid der commissie O. M. Goedhart, toenmaals assistent-resident met verlof. Eene soortgelijke nota betreffende de onderafdeeling Takalar is opgenomen in bundel XXXI, blz. 311—352; zie verder nos. 64 en 65 van deze serie. De noten zijn van den samensteller der nota.

1. Bij staatsblad 1916 no. 352 werd onder meer bepaald, dat de onderafdeeling Pangkadjene uit de navolgende vijf districten zou bestaan: Segēri, Marang, Labakkang, Pangkadjēnē en Balotji. Gebruik makende van de machtiging, hem door de regeering bij brief van den eersten gouvernements secretaris dd. 4 Augustus 1917 no. 1863/I verleend om daar, waar de gelegenheid daartoe gunstig is en de betrokken hoofden en bevolking er in toestemmen, voorloopig over te gaan tot herstel der oude, zelfstandige karaēng-, aroe-, opoe- of galarangschappen, die in den loop der jaren door toevoeging aan andere adatgemeenschappen werden opgeheven, voor zoover het bestaan daarvan in het bewustzijn der bevolking nog voortleeft, werd door den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden bij diens besluit van 11 Mei 1918 no. 86/XIX onder nadere goedkeuring der regeering het district Pangkadjēnē gesplitst in de karaēngschappen Pangkadjēnē en Boengoro; daarop volgde bij diens besluit van 13 Juli 1918 no. 124/XIX de splitsing van het district Segēri in de karaēngschappen Mandallē en Segēri. Daar ook de hoofden van de districten Marang, Labakkang en Balotji den titel van karaēng voeren, is de toestand thans derhalve zóó, dat aan den Europeeschen bestuursambtenaar te Pangkadjēnē rechtstreeks ondergeschikt zijn de karaēngs van Mandallē, Segēri, Marang, Labakkang, Boengoro, Pangkadjēnē en Balotji.

2. Bestaat de bevolking in de eerstgenoemde drie karaēngschappen grootendeels uit Boegineezen, in de vier overige vormen de Makassaren de meerderheid.

Mandallē.

3. Het karaëngschap Mandallē is ontstaan door samensmelting van drie door Boegineezen gestichte adatgemeenschappen, nl. Katēna, Malawa en Mandallē. Van deze drie zou volgens de overlevering Katēna het eerst zijn ontstaan; het omvatte in het begin der 19de eeuw het gebied van de huidige kampongs Bodiē, Katēna, Manggaloeng, Matjiniajo en Lokkaē, derhalve het zuidelijk gedeelte van het karaëngschap; als ornament of aradjang (Boegineesch) = kalompowang of gaoekang (Makassaarsch) had het een rakala of ploeg, die in een bosch zou zijn gevonden, nadat zijne aanwezigheid aldaar den stichter van Katēna in een droom was geopenbaard. Door uitzwerming der bevolking ontstonden uit Katēna, van het zuiden naar het noorden, de nederzettingen Malawa, Tompong, Gallaraja en Gallalaoe, die tezamen de adatgemeenschap Malawa vormden. Deze werd evenals Katēna door een hoofd bestuurd onder den titel van aroe; een eigen ornament bezat zij niet; dat van Katēna was ook het hare, waarom dan ook een innig verband tusschen beide rechtsgemeenschappen bestond, waarvan Katēna als net oudste en voornaamste lid werd beschouwd. Ten noorden van Malawa lag de nederzetting Mandallē, die in het begin der 17e eeuw evenals Katēna en Malawa het oppergezag van Gowa erkende en een hoofd had, met den titel van lomo[1]). Deze nederzetting breidde zich langs de kust in zuidelijke richting uit, waar de kampongs Tamaroepa, Kēkēan, Mangarantjang lompo, Mangarantjang tjadi en Lamasa in den loop der jaren werden gesticht. Blijkens de notitie of memorie, die admiraal Cornelis Speelman in 1669 bij zijn vertrek van Makasser tot onderricht van zijn tijdelijken vervanger, den onderkoopman Jan van Oppijnen, aldaar achterliet, maakte toenmaals het gebied ten noorden van het karaëngschap Segēri een deel uit van het landschap Tanētē. Daaruit volgt dat de ten N. van Segēri gelegen adatgemeenschappen Katēna, Malawa en Mandallē in genoemd jaar niet meer onder het oppergezag van den vorst van Gowa stonden, maar toen reeds onderhoorigheden waren van het landschap Tanētē. Zij bleven dit tot 1824, in welk jaar zij in den door het gouvernement tegen dat landschap gevoerden strijd door de onzen veroverd werden. In het bij artikel 2 van de publicatie van 17 Juli 1824 (staatsblad no. 31a) vastgesteld „Reglement op de administratie

---

[1]) In de lontara bilang of het dagboek van de vorsten van Gowa en Tello, door A. Ligtvoet met vertaling en aanteekeningen gepubliceerd in de „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I., uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië", vierde volgreeks, vierde deel, 1e stuk, 1880, komt onder April 1617 het volgende voor: „De lomo van Mandallē gaat met niet meer dan negen vaartuigen naar Bima en verovert dat rijk". Ligtvoet teekent hierbij aan: „Waarschijnlijk wordt hier het hoofd van Mandallē in de tegenwoordige assistent-residentie Noorderdistricten, en niet van het in Gowa, niet ver van Takalar gelegen, Mandallē bedoeld, daar dit onder een karaëng stond". Bij staatsblad 1909 no. 359 werd deze afdeeling opgeheven en het gebied daarvan ingedeeld bij de afdeeling Makasser.

der politie en op de civiele en crimineele rechtsvordering in het Gouvernement van Makasser", komen in de opgave van regentschappen, waaruit de toenmalige onderafdeeling Maros was samengesteld, „Katene" en „Mandelle" voor, waarmede buiten eenigen twijfel Katēna en Mandallē worden bedoeld. Malawa wordt daarin niet genoemd; wellicht maakte dit toen reeds een deel uit van het aroeschap Katēna. Tusschen 1824 en 1829 moet de vereeniging van Katēna en Mandallē tot één regentschap onder den naam van Mandallē hebben plaats gehad. In de lijst, behoorende bij de gouvernements-resolutie van 6 Maart 1829 no. 20, waarbij aan verschillende hoofden in de toenmalige onderafdeeling Maros schadeloosstellingen werden toegekend voor den afstand der voordeelen, vroeger genoten uit den verkoop van amfioen in het klein en uit de topbanen, komt het hoofd van Katēna niet, daarentegen wèl de karaēng van Mandallē voor, terwijl ook in de latere regeeringsbescheiden van het regentschap Katēna geen gewag meer gemaakt wordt. Vraagt men aan de hoofden en aan de oudste inwoners van Mandallē, wie de eerste regent is geweest van het uit Mandallē, Katēna en Malawa samengestelde karaēngschap Mandallē, dan zal men steeds den naam hooren noemen van Malēwai Daēng Manimbangi en alsdan tevens vernemen, dat hij al heel kort na de inlijving van genoemde adatgemeenschappen bij het rechtstreeksch gouvernementsgebied door ons tot karaēng van Mandallē werd aangesteld. Hij was gehuwd met eene dochter van den ons goed gezinden Abdoel Wahab Matotorangpaga Daēng Mamangoeng, een telg uit het Tanētēsche, tevens Loewoesche vorstengeslacht. Daaraan moet het worden toegeschreven, dat de adathoofden van Mandallē, Katēna en Malawa, uit wier geslachten niemand geschikt werd bevonden om als hoofd van het gansche gebied op te treden, zich met de keuze van Malēwai Daēng Manimbangi konden vereenigen. Na zijn overlijden in 1846 Matinrowē ri Kēkēang (= de te Kēkēang ontslapene) genoemd, werd hij als regent van Mandallē opgevolgd door zijn zoon Soemanga Roekka Karaēng Kēkēang. In 1861 werd deze vervangen door zijn broeder Palawaroekoe Daēng Malawa. Toen laatstgenoemde in 1908 stierf, werd Mandallē bij het gouvernementsbesluit van 27 Juni 1910 no. 34 als regentschap opgeheven en ingedeeld bij het regentschap Segēri. Zooals reeds in punt 1 werd medegedeeld, werd het omstreeks het midden van 1918 weder van Segēri afgescheiden; sedert dat tijdstip vormt het opnieuw een zelfstandig karaēngschap[2]).

4. Daar de oorspronkelijke nederzetting Mandallē haar ornament had verloren, werd bij de vereeniging van Mandallē en Katēna met onderling goedvinden bepaald, dat de ornamentsploeg van Katēna voortaan het ornament van het karaēngschap Mandallē zou zijn;

---

[2]) De tegenwoordige karaēng heet Dongkang Daēng Masiki; hij is gehuwd met I Toewo Patta Bodi, dochter van den vorigen karaēng van Mandallē, en is tot karaēng benoemd bij besluit van den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden ddo. 18 December 1918 no. 241/XIX.

hij bleef echter in de woning van het kamponghoofd van Katēna, een lid van het Katēnasche aroe-geslacht, bewaard; sedert is hij bij de opeenvolgende kamponghoofden van Katēna in bewaring gebleven, ook tijdens de inlijving van Mandallē bij Segēri. Tot vóór die jaren werd hij gebezigd bij den aanvang der sawahwerkzaamheden in Mandallē voor het eenmaal omploegen (mapalili) van het voornaamste ornamentsveld van den karaēng. Sedert geschiedt dit niet meer, omdat hij totaal versleten is. Bij dit ornament behooren twee trommen, een gong, twee lansen, twee vlaggen en een pajoeng.

5. De karaēng van Mandallē wordt thans in het bestuur bijgestaan door 15 kamponghoofden, van wie er twee den titel van galarang, twee den titel van djenang, en elf die van matowa voeren, nl.:

	Titels.	Kampongs.	Heerendienstplichtigen.
a.	galarang	Katēna	64
b.	matowa	Manggaloeng	104
c.	matowa	Lokkaē	38
d.	matowa	Matjiniajo	37
e.	matowa	Bodiē	49
f.	matowa	Malawa	62
g.	matowa	Tompong	75
h.	matowa	Gallaraja	56
i.	matowa	Gallalaoe	100
j.	galaranag	Mandallē	260
k.	djenang	Tamaroepa	187
l.	djenang	Kēkēang	106
m.	matowa	Mangarantjanglompo	72
n.	matowa	Mangarantjangtjadi	57
o.	matowa	Lamasa	40

6. Deze vijftien kamponghoofden staan allen rechtstreeks onder den karaēng. Het eene kamponghoofd heeft niets over het andere te zeggen. Evenmin als de karaēng door een zoogenaamde hadat wordt bijgestaan, hebben de kamponghoofden een raad naast zich. Elk hunner bestuurt alleen zijn kampong met de daarbij behoorende gehuchten. Wel heeft elk kamponghoofd een paranoeng onder zich, de galarang van Mandallē bovendien nog twee wakēlē's (= plaatsvervangers) voor de in het heuvelland gelegen gehuchten, doch deze onderhoofden worden buiten eenige bemoeienis van wien ook door het betrokken kamponghoofd aangesteld en ontslagen; zij zijn als zijn boodschappers of oppassers te beschouwen. Het kamponghoofd zelf wordt door de bevolking van de betrokken kampong verkozen. Deze verkiezing draagt echter het karakter eener candidaatstelling, zoodat de kamponghoofden niet geheel kunnen worden aangemerkt als afgevaardigden van het volk. Bij belangrijke aangelegenheden raadpleegt het kamponghoofd de oudsten, de zoogenaamde to-matjowa-tjowa van de kampong. Wie daartoe

moeten worden gerekend, is echter nergens bepaald en ook niet door de adat geregeld. Evenmin is vastgesteld in welke aangelegenheden hij de oudsten der kampong heeft te raadplegen. Waar bij de kampongbevolking nog geen of nagenoeg geen drang tot medezeggingschap bestaat, hangt het dus geheel van het kamponghoofd af, in welke mate hij de bevolking zal raadplegen. Bij plechtige gelegenheden, als de installatie van een nieuwen karaëng, hebben de galarangs van Katëna en Mandallë den voorrang boven de andere kamponghoofden. Overigens zijn zij aan dezen volkomen gelijk. Van een adatverband tusschen de kampongs Katëna, Manggaloeng, Lokkaë, Matjiniajo en Bodië — het vroegere aroeschap Katëna —, of tusschen de kampongs Malawa, Tompong, Gallaraja en Gallalaoe — het vroegere aroeschap Malawa —, dan wel tusschen de overige kampongs — het vroegere lomoschap Mandallë —, bemerkt men thans niets meer; de samensmelting van die drie vroegere rechtsgemeenschappen schijnt volkomen tot stand te zijn gekomen.

De karaëng van Mandallë wordt door de 15 kamponghoofden en de door het bestuur erkende hoofden van de geestelijkheid verkozen. Ontvangt hij zijne aanstelling van het hoofd van gewest, de kamponghoofden ontvangen de hunne van het hoofd der afdeeling. In vroegere jaren had men in Mandallë ook een soelëwatang, eene betrekking die met goedvinden van ons bestuur was ingesteld. Onnoodig zijnde en niet berustende op de adat, kan zij voortaan onvervuld blijven.

Segëri.

8. Het karaëngschap Segëri wordt bestuurd door een karaëng, die 33 kamponghoofden onder zich heeft, van wie er 1 den titel van soelëwatang, drie dien van galarang, 1 dien van djenang, en 28 die van matowa voeren. Al deze kamponghoofden staan rechtstreeks onder den karaëng; vroeger had deze ook nog de beschikking over een soelëwatang of plaatsvervanger, doch deze betrekking wordt sinds lang niet meer vervuld; het gemis van een zoodanigen functionaris wordt niet gevoeld. Wat omtrent de verkiezing, de benoeming en het ontslag van, en de verplichting tot raadpleging van de oudsten der kampongs door de hoofden van Mandallë in punten 6 en 7 werd medegedeeld, geldt ook voor de hoofden van het karaëngschap Segëri.

9. De 33 kamponghoofden van Segëri zijn:

Titels.	Kampongs.	Heerendienstplichtigen.
1. matowa	Segëri	261
2. matowa	Timporongang	158
3. matowa	Tandjoengë	81
4. matowa	Tjempaë	38
5. matowa	Takkoe	35
6. matowa	Matjopa	48

Titels.	Kampongs.	Heerendienst-plichtigen.
7. matowa	Barieng	90
8. matowa	Akobangē	138
9. matowa	Lasara	89
10. matowa	Djawi-Djawi	33
11. matowa	Bonē	51
12. matowa	Galampangē	61
13. matowa	Mandjalieng	99
14. matowa	Tjambang	82
15. matowa	Pēsēng	28
16. djenang	Limpangang	134
17. matowa	Palēmba	59
18. matowa	Sengkaē	39
19. matowa	Bēntēngē	145
20. matowa	Katjiē	149
21. matowa	Pakangē	120
22. matowa	Bontomatēnē	248
23. matowa	Tjita	243
24. soelēwatang	Panaikang	54
25. matowa	Sali Batoeē	34
26. galarang	Kasoewarang	109
27. galarang	Kaloekoewa	203
28. galarang	Goesoeng-atang-salo	79
29. matowa	Bontopēo	83
30. matowa	Mangkatja	61
31. matowa	Botto	236
32. matowa	Oedjoeng	67
33. matowa	Katjimpoerang	207

10. De matowa van Akobangē heeft één paranoeng onder zich en bovendien ook de djenang van het gehucht Parēnrēng; deze laatste is tevens belast met het toezicht op de ongko of het ornamentsbosch Boekereē en wordt daarom door den karaēng van Segēri benoemd en ontslagen. De matowa van Bēntēngē heeft de beschikking over twee paranoengs. De matowa van Bontomatēnē en de galarang van Kaloekoewa hebben ieder één paranoeng en één wakēlē onder zich, terwijl onder den matowa van Katjimpoerang, behalve een paranoeng nog een onderhoofd staat met den titel van djenang amoengē; deze laatste bestuurt de gehuchten Amoengē en Padangē, en is tevens belast met het toezicht op de ongko-ale of het ornamentsbosch, genaamd Laba maradjaē; vroeger stonden Amoengē en Padangē onder den matowa van Tjampaē; op eigen verzoek van de bevolking werden zij onder de bevelen van den matjowa van Katjimpoerang gesteld. De overige 28 kamponghoofden hebben ieder een paranoeng onder zich. De paranoengs en wakēlē's worden door de betrokken kamponghoofden buiten eenige bemoeienis van wien ook benoemd en ontslagen. Alleen van de benoeming en

het ontslag van de wakēlē's behoeft aan den karaēng van Segēri kennis te worden gegeven. Deze laatste benoemt en ontslaat de djenangs van Parēnrēng en Amoengē.

11. Bij plechtige gelegenheden heeft de matowa van Segēri den voorrang boven de andere kamponghoofden; overigens is hij aan dezen volkomen gelijk en heeft hij over hen niets te zeggen. Er is echter een tijd geweest, dat dit anders was en dat hij namens den karaēng het gezag over het oorspronkelijke karaēngschap Segēri — d.i. het gebied, omvattende de in punt 9 onder 1 tot en met 21 genoemde kampongs — voerde. Zelfs wordt aangenomen dat, voordat er een karaēng was, Segēri een matowaschap was, gesticht door Boegineezen; de kampongs, in punt 9 onder 2 tot en met 21 genoemd, zouden geleidelijk ontstaan zijn tengevolge van uitzwermingen van lieden uit het matowaschap Segēri; zij bleven met de moederkampong verbonden door het gemeenschappelijk geloof aan den aradjang of het ornament van die streek, nl. een rakala of ploeg, die aan den stichter van Segēri in een droom was geopenbaard en in een bosch werd gevonden. Merkwaardig is het, dat toen die ploeg voor het mapalili (eenmaal omploegen) van het ornamentsveld van den karaēng van Segēri door veelvuldig gebruik onbruikbaar was geworden, aan den pinati of verzorger daarvan de aanwezigheid van een nieuwe rakala in het bosch in een droom werd verraden. Dit herhaalde zich nog twee malen, zoodat Segēri thans in het bezit is van vier ornamentsploegen, waarvan er drie bijna geheel vergaan zijn en die ten huize van den karaēng bewaard worden[3]).

12. Het karaēngschap Segēri moet reeds zeer lang bestaan hebben. Volgens de overlevering zou een zusterszoon van den Gowaschen vorst Toenipalangga aroe of karaēng van Segēri geweest zijn. Als men nu weet, dat Toenipalangga de grootvader was van Toenidjallo, en deze laatste als vorst van Gowa reeds in 1588 overleed, dan kan men daaruit afleiden, dat de zooeven genoemde aroe of karaēng van Segēri omstreeks 1600 moet geleefd hebben. Hij zou ook de eerste vorst van Tanētē of, zooals het toen en zeker nog midden der 18e eeuw heette, Agang ni ondjo (in de lontara bilang of het dagboek der Gowasche en Tellosche vorsten ook wel Batang ni ondjo genoemd) geweest zijn; nadat hij dit geworden was, werd hij datoe Gollaē genoemd naar de kampong Gollaē, die nu niet meer bestaat en vroeger lag nabij het tegenwoordige Segērische gehucht Bontobadja; daar bracht datoe Gollaē zijne laatste dagen door. Daar hij reeds als karaēng van Segēri het oppergezag van Goa's radja had erkend, kwam door zijne verheffing tot datoe van Agang ni ondjo ook Tanētē onder den invloed van Gowa, al

---

[3]) Toen er nog een anregoeroe van Segēri bestond, was deze met de bewaring der ornamenten belast; de laatste anregoeroe heette Oewa Djappa en kwam, toen La Padare Daēng Manangkasi regent of karaēng van Segēri was (omstreeks 1860), te overlijden; hij werd niet vervangen.

heette het ook, dat er slechts een verbond tusschen beide landschappen bestond. Bij gelegenheid, dat dit zoogenaamde verbond werd gesloten, werd van de kris, genaamd Daēng ta Matjina, die afkomstig zou geweest zijn van To-Sangiang (d.i. den man, die op den heiligen bergtop Djangang-Djangang in Tanētē uit den hemel zou zijn neergedaald), de scheede aan Gowa gegeven, terwijl Tanētē het lemmet behield.

13. Tusschen 1619 en 1630 werd Segēri, gelijktijdig met de ten zuiden daarvan gelegen landschapjes, door den Gowaschen radja Sultan Allahoeddin (na zijn overlijden Toe-mamēnanga ri gaoekanga geheeten) onder zijne gehoorzaamheid gebracht. In 1667 werd het door de O. I. Compagnie met de wapenen overwonnen en bij artikel 20 van het Boengaaisch contract als een onderdeel van de zoogenaamde Noorderprovincien onder de compagnieslanden begrepen. In 1776 kreeg zekere La Tenri Sesoe Aroe Pantjana, een Tanētēsche tevens Loewoesche vorstenzoon, van de Compagnie vergunning om zich in Segēri te vestigen. De bevolking aldaar erkende hem als haar vorst. Terwijl 's Compagnies gezag in de Noorderdistricten door de invallen der Boniers tusschen 1776 en 1799 gaandeweg teniet ging, wist La Tenri Sesoe Aroe Pantjana, daarbij gesteund door de vorsten van Sidēnrēng, Barroe en Tanētē, tusschen 1794 en 1799 den vorst van Bonē, La Tenri tappoe (na zijn overlijden Matinroē ri Rompegading geheeten) een gevoeligen slag toe te brengen. Zes jaren later vielen de Noorderdistricten en dus ook Segēri geheel in handen der Boniers. Wel wisten de Engelschen, die in 1812 onze bezittingen op Celebes hadden overgenomen, in 1814 de Boniers uit de Noorderdistricten te verjagen, doch na het vertrek der Engelsche troepen in 1815 kwamen zij weer terug, daarbij gesteund door den vorst van Tanētē, die met 3000 man in de Noorderdistricten viel en de gansche vlakte daarvan tot aan Maros bij zijn rijk annexeerde. De Engelschen, gesteund door Gowareesche hulptroepen, dreven den vijand terug tot Pangkadjēnē en Labakkang, doch konden niet verder doordringen, omdat intusschen de Boniers met eene aanzienlijke macht in het gebied van Maros waren binnengedrongen en de Gowareezen, die daar gelegerd waren, hadden teruggedreven. Van dit succes maakten de Boniers geen gebruik om verder door te dringen, doch bepaalden zij zich ertoe om van daaruit strooptochten te ondernemen. In Maart 1816 werden zij daar aangevallen door den Engelschen majoor Dalton, die hen uit die stelling wist te verdrijven. In dat zelfde jaar namen wij het bestuur over Celebes weer van de Engelschen over en trachten wij den vijand uit de Noorderdistricten te verdrijven. Wij slaagden er wel is waar in om de Tanētēërs uit Labakkang en Pangkadjēnē te verdrijven, doch ons succes was niet van blijvenden aard. Eerst na de onderwerping van Tanētē in 1824 slaagden wij er in, de Noorderdistricten geheel ten onder te brengen. Met het bestuur over Segēri werd door ons belast de ons goed gezinde anakaroeng

Abdoel Wahab Matotorangpaga Daëng Mamangoeng, een kleinzoon van den bovengenoemden La Tenri Sesoe Aroe Pantjana (verg. punt 3).

Het karaëngschap werd als een regentschap ingedeeld bij de toenmalige onderafdeeling Maros (zie Stb. 1824 no. 31a); dit was ook het geval met het lolo-schap Kaloekoewa, dat bezuiden de Segëririvier gelegen was en uit de in punt 9 onder 22 tot en met 33 genoemde kampongs bestond.

14. Kaloekoewa, een Makassaarsche stichting op Boegineeschen grond, was eene van Segëri geheel onafhankelijke adatgemeenschap, die door een lolo werd bestuurd, bijgestaan door een hadat, bestaande uit een soelëwatang en de galarangs van Kaloekoewa, Kasoewarang en Goesoeng Atang Salo. De inlijving van deze rechtsgemeenschap bij Segëri moet na 1829 hebben plaats gehad, want in de lijst, behoorende bij de gouvernementsresolutie van 6 Maart 1829 no. 20, komt de lolo van Kaloekoewa nog voor met eene schadeloosstelling voor den afstand der voordeelen, vroeger genoten uit den verkoop van amfioen in het klein en uit de topbanen ad f 400 's jaars. In een door den assistent resident der Noorderdistricten opgemaakten staat van schadeloosstellingen dd. 14 Januari 1888 komt echter Kaloekoewa niet meer voor. Waar het ornament van deze vroegere adatgemeenschap gebleven is, wist men mij niet te zeggen, ook niet, waaruit het bestond; een enkel hoofd beweerde dat het een drietand zou geweest zijn, maar aan anderen kwam dit onwaarschijnlijk voor, zijnde zij van meening, dat die drietand enkel en alleen een parëwa, een aanhangsel van het ornament, zou geweest zijn. De laatste lolo heette Lamboe Daëng Saliweng; nadat hij eene Bonische anakaraëng had gehuwd, liet hij zich door de bevolking karaëng noemen. Na zijn overlijden werd Kaloekoewa bij Segëri ingelijfd en de betrekking van lolo afgeschaft; de soelëwatang werd als kamponghoofd van Panaikang gehandhaafd, vandaar dat nog heden ten dage het hoofd van die kampong den titel van soelëwatang voert; eenigerlei gezag over de hoofden der kampongs, die vroeger ook tot Kaloekoewa hebben behoord, heeft hij echter niet; van eene neiging om zich van Segëri los te scheuren en met elkander opnieuw eene afzonderlijke adatgemeenschap te vormen, is bij geen hunner ook maar het geringste te bespeuren; bevolking en hoofden van Kaloekoewa schijnen zich bij de inlijving volkomen te hebben neergelegd.

15. In punt 3 werd reeds medegedeeld, dat bij het G. B. van 27 Juni 1910 no. 34 het regentschap Mandallë als zoodanig werd opgeheven en ingedeeld bij Segëri, waarvan het in 1918 weder werd afgescheiden.

Marang.

16. Het district Marang wordt bestuurd door een karaëng, die 7 kamponghoofden onder zich heeft, t.w.:

	Titels.	Kampongs.	Heerendienst-plichtigen.
a.	lomo	Pitoeë	275
b.	matowa	Marang	370
c.	lomo	Bontosoenggoe	149
d.	galarang	Laikang	134
e.	mado	Tala	287
f.	mado	Bonto-Bonto	296
g.	djenang	Kesi	70

Elk dezer kamponghoofden heeft de beschikking over een door hem zelven buiten bemoeienis der bevolking aangestelden paranoeng. Wat in de punten 6 en 7 werd medegedeeld omtrent de verkiezing, de benoeming en het ontslag van, en de verplichting tot raadpleging van de oudsten der kampongs door de hoofden van Mandallë, geldt ook voor de hoofden van het karaëngschap Marang.

17. Volgens de hoofden bestaat het karaëngschap Marang eerst sedert omstreeks honderd jaren. Als eerste karaëng noemde men mij zekeren Daëng Matola uit het geslacht van de lomo's van Pitoeë. Het lomoschap Pitoeë omvatte toenmaals het gebied van de huidige kampongs Pitoeë, Marang en Bontosoenggoe; het was eene stichting van Boegineezen met een rakala of ploeg als ornament. Toen het lomoschap een karaëngschap werd, ging het ornament van den lomo over op den karaëng. Tevens werden de kampongs Marang, Pitoeë en Bontosoenggoe en het galarangschap Laikang, dat eene stichting was van lieden uit het vroegere karaëngschap Lëmo-Lëmo (thans een galarangschap van het regentschap Bira der onderafdeeling Boeloekoemba), onder de bevelen van den karaëng van Marang gesteld. Naast het karaëngschap Marang had men toen ook nog de zelfstandige adatgemeenschap Tala, omvattende het gebied van de huidige kampongs Tala, Bonto-Bonto en Kesi-Këbo en gesticht door Boniers, afkomstig uit het toenmalige aroeschap Mampoe (thans een onderdistrict van het Bonische district Tjenrana). Met hun aroe, die met de hadat van Mampoe oneenigheid had gehad, hadden zij in het begin der 19e eeuw hun land verlaten en zich in de streek gevestigd, waar thans de kampongs Tala, Bonto-Bonto en Kesi-Këbo worden aangetroffen. Over deze kampongs stelde aroe Mampoe hoofden aan, over de beide eerste met den titel van mado, over de laatste met den titel van djenang. Een in het bosch gevonden rakala of ploeg werd als ornament aangenomen. Nog tijdens zijn leven stelde aroe Mampoe, wiens eigenlijke naam La Makoelaoe was, zijn neef Daëng Matoetoe als zijn soelëwatang of plaatsvervanger aan. Deze werd in 1824 door ons bestuur als zoodanig erkend. Het gebied van de drie door hen bestuurde kampongs werd als een zelfstandig soelëwatangschap beschouwd en eerst in 1868 bij het karaëngschap Marang ingelijfd. In 1883, dus vijftien jaren later, schrijft de controleur P. J. Kooreman in zijn verhandeling: „De feitelijke toestand in het gouvernementsgebied van Celebes en Onderhoorigheden" het vol-

gende: „Het vroegere zelfstandige soelēwatangschap Bonto-Bonto-Tala is sedert meer dan acht jaar openlijk in verzet tegen den regent van Marang, bij wiens gebied het lang geleden werd ingelijfd. Alle pogingen van het bestuur om zonder kracht van wapenen aan dat verzet een einde te maken, dwangmaatregelen als de politieke verbanning van Ambona Geloeng[4]), die beschouwd werd de aanstoker te zijn, bleven zonder uitwerking. Het verzet openbaarde zich, nadat tusschen dien Ambona Geloeng en zijn zwager Moehamma Daēng Marrangka, regent van Marang, een geschil over padivelden was ontstaan, hoewel dit vermoedelijk niet de eenige oorzaak was, en daarbij het streven om weer onafhankelijk te worden een voorname rol speelde. Aan den regent heeft men de gehoorzaamheid openlijk opgezegd, maar bevelen rechtstreeks door het bestuur gegeven worden opgevolgd". Nog in 1888 wilden de bewoners van de kampongs Tala, Bonto-Bonto en Kesi-Kēbo van den regent van Marang niets weten; zij weigerden aan dezen de zoogenaamde kalong tēdong of papalise op te brengen, de opbrengst van de aldaar gelegen ornamentsvelden af te staan. Gaandeweg is echter onder den druk van ons bestuur in dien toestand verbetering gekomen; wellicht is dit ook te danken aan het beleid van Daēng Marangka's opvolger Tjaloendē ambona Radjēng, die in 1889 tot waarnemend regent van Marang werd benoemd.

Labakkang.

18. Het district Labakkang wordt bestuurd door een karaēng, die 25 kamponghoofden onder zich heeft, van wie er één den titel van karaēng, één dien van Galarang, één dien van mado, drie dien van matowa, drie dien van djenang, en de overige 16 den titel van lomo voeren, nl.:

	Titels.	Kampongs.	Heerendienst-plichtigen.
a.	lomo	Labakkang	103
b.	galarang	Labakkang	225
c.	lomo	Tonasa	121
d.	lomo	Tēko	82
e.	lomo	Kajoematē	99
f.	lomo	Lēmbang	185
g.	lomo	Toeroengang	61

[4]) Deze was een zoon van Ambona Baē daēng Pawalang, die weer een zoon was van Makoelaoe aroe Mampoe en die na den dood van daēng Matoetoe tot soelēwatang van Tala aangesteld zijnde, in 1855 zich aansloot bij de opstandelingen onder aanvoering van Daēng Kalēboe Ambo Dallē en La Tjombang Ambona La Batjo. Met dezen overviel Daēng Pawalang den 30sten Mei 1855 Segēri; ons etablissement aldaar werd afgeloopen en de ambtenaar Collet d'Essury bij die gelegenheid vermoord. Daēng Pawalang was gehuwd met eene zuster van den toenmaligen regent van Segēri, Andi Ente Daēng Matona, die zich in datzelfde jaar om het leven bracht omdat hij van heulen met de opstandelingen werd beschuldigd.

	Titels.	Kampongs.	Heerendienst-plichtigen.
h.	lomo	Montjongbori	178
i.	lomo	Patjikombadja	90
j.	lomo	Kasoewarang	157
k.	lomo	Biringērē	138
l.	lomo	Bontobarani of Kalibarang	148
m.	lomo	Mangalekana	200
n.	lomo	Gēntoeng	77
o.	lomo	Parang Parang	149
p.	lomo	Patalasang	89
q.	lomo	Djannalaboe	33
r.	matowa	Kabirisi	129
s.	matowa	Palambēang	91
t.	matowa	Bontowa	62
u.	djenang	Bēroanging	82
v.	djenang	Kanaoengang	240
w.	djenang	Kassiloē	212
x.	mado	Lēang	78
ij.	karaēng	Bontotanga	133

De lomo van Labakkang bestuurt de kampongs Pamēnrēkang en Binanga Towa; de galarang van Labakkang de kampong Poendata; de lomo van Kasoewarang de kampong Tapolē; de lomo van Mangalēkana de kampongs Taroesang en Kamponga, en de karaēng van Bontotanga de kampong Molowa.

19. Van de bovengenoemde kampongs worden Pamēnrēkang, Binanga Towa, Tonasa, Tēko, Kajoematē, Toenoengang, Montjongbori, Gēntoeng, Parang-Parang, Patalassang en Djannalaboe bijna uitsluitend door Makassaren, Biringērē, Palambēang, Lēang en Molowa bijna uitsluitend door Boegineezen bewoond, terwijl de overige twaalf kampongs eene gemengde bevolking van Makassaren en Boegineezen hebben.

20. Elk der kamponghoofden heeft één wakēlē en één paranoeng onder zich, door hem zelven benoemd en ontslagen zonder eenige bemoeienis van wien ook. Van de benoeming en het ontslag der wakēlē's geven zij enkel kennis aan den karaēng van Labakkang. Wat in de punten 6 en 7 werd medegedeeld omtrent de verkiezing, de benoeming en het ontslag van, en de verplichting tot raadpleging van de oudsten der kampongs door de hoofden van Mandallē, geldt ook voor de hoofden van het karaēngschap Labakkang.

21. Het karaēngschap Labakkang heette oorspronkelijk Lombasang. Tot omstreeks het jaar 1625 was het geheel onafhankelijk, en droeg zijn vorst evenals die van het landschap Gowa den hoogen titel van s o m b a j a (= de aangebedene). Men weet ons nu nog het graf van één dier vroegere s o m b a ' s van Lombasang aan te wijzen, nl. in het lomoschap Lēmbang. In genoemd jaar wist de radja van

Gowa, sultan Allahoeddin, het landschap Lombasang onder zijne gehoorzaamheid te brengen; vanaf dat tijdstip moest de vorst van Lombasang zich tevreden stellen met den titel van karaëng. Toen in 1653 Malombasang Hasanoeddin radja van Gowa werd, beval hij, dat het karaëngschap Lombasang voortaan Labakkang zou heeten. In 1667 werden de zoogenaamde Noorderprovinciën — de latere Noorderdistricten — door de O. I. Compagnie met de wapenen overwonnen. Labakkang alleen sloot zich vrijwillig bij de Compagnie aan, doch later stond het tegen haar op en moest het ook middels wapengeweld tot onderwerping worden gebracht. Evenals de overige Noorderprovinciën werd het bij artikel 20 van het Boengaaisch contract onder de Compagnieslanden begrepen.

22. De karaëng van Labakkang werd vroeger bijgestaan door een hadat, bestaande uit de lomo's van Labakkang, Tonasa, Tëko, Kajoematë, Lëmbang, Toeroengang, Montjongbori, Bolosino, Patjikombadja, Kasoewarang en Biringërë en den galarang van Labakkang. Van hen waren de lomo en de galarang van Labakkang de voornaamsten. Nu nog hebben deze beide hoofden bij plechtige gelegenheden, als de installatie van een nieuwen karaëng, den voorrang boven de andere kamponghoofden. De lomo van Labakkang is nu evenals vroeger tevens de pinati of verzorger van de kalompowangs of ornamenten van het karaëngschap. Deze bestaan uit drie vlaggen, nl. de Bolong kamponga of Tamaloba, eene zwartgekleurde vlag, de Bakkaka, eene roode vlag en de Djinaka, eene roodgele vlag. De Bolong kamponga is afkomstig van karaëng Barasa (zie onder Pangkadjënë) en werd door Gowa's radja in het begin der 17de eeuw aan den toenmaligen vorst van Lombasang ten geschenke gegeven, omdat deze Gowa had gesteund in een tegen karaëng Barasa gevoerden strijd, die met de nederlaag van laatstgenoemde was geeindigd. De beide andere ornamentsvlaggen waren onderscheidenlijk het ornament van de karaëngs van Mangalëkana en Malisë, hoofden van de gelijknamige karaëngschappen, die gelegen waren binnen het gebied van den karaëng van Labakkang en uit deze adatgemeenschap waren ontstaan. Tot het gebied van karaëng Mangalëkana behoorden de tegenwoordige lomoschappen Mangalëkana en Gëntoeng; deze beide lomo's vormden zijn hadat. De hadat van Malisë bestond uit den lomo van Bontobarani (thans vaker lomo Kalibarang genoemd) en den matowa Malisë. Zoowel de betrekkingen van karaëng Mangalëkana en karaëng Malisë, als die van matowa Malisë zijn in de tweede helft der 19e eeuw door ons bestuur afgeschaft; de kampong Malisë werd gevoegd bij het lomoschap Patjikombadja. Ook de betrekking van lomo Bolosino (één der vroegere hadatleden van Labakkang) werd door ons afgeschaft; de kampong van dien naam werd gevoegd bij het lomoschap Montjongbori. De onder o tot en met y van punt 18 genoemde kampongs zijn alle van latere dagteekening.

Boengoro.

23. Aan het hoofd van het karaëngschap Boengoro staat een karaëng, die in het bestuur wordt bijgestaan door 18 kampong-hoofden, van wie er één den titel van galarang, één dien van lolo, één dien van djenang, 7 dien van lomo, en 8 dien van matowa voeren. Elk dezer kamponghoofden heeft de beschikking over een door hem zelven buiten bemoeienis der bevolking aangestelden paranoeng, die als zijn boodschapper of oppasser is te beschouwen. Wat in de punten 6 en 7 werd aangeteekend omtrent de verkiezing, de benoeming en het ontslag van, en de verplichting tot raadpleging van de oudsten der kampongs door de hoofden van Mandallë, geldt ook voor de hoofden van het karaëngschap Boengoro.

24. Die 18 kamponghoofden zijn:

Titels.	Kampongs.	Heerendienst-plichtigen.
a. galarang van Boengoro	Boedjoengtangaja	351
b. lolo van Kadjoedjawa	Bontorannoe	105
c. lomo	Bowong	160
d. lomo	Sapanang	172
e. lomo	Batiling	119
f. lomo	Tondong	135
g. djenang	Bontopanno	67
h. matowa	Talapasa	143
i. matowa	Matampa	50
j. lomo	Ledjang	74
k. lomo	Malëwang en Ketapang	198
l. lomo	Timboesang	77
m. matowa	Landëa	23
n. matowa	Salabo	80
o. matowa	Baroeë	71
p. matowa	Samatëa	90
q. matowa	Lëpangang	60
r. matowa	Tjampagaja	48

25. De eerstgenoemde zes hoofden vormden vroeger de hadat van Boengoro, de kampongs Bowong, Sapanang, Batiling en Tondong zijn van zeer oude dagteekening en zijn ongeveer tezelfder tijd ontstaan als de niet meer bestaande kampongs Boengoro en Kadjoedjawa; de bewoners dezer beide laatste kampongs verhuisden grootendeels naar Boedjoetangaja en Bontorannoe, die, evenals de onder g tot en met o, q en r van punt 24 genoemde kampongs, van jongeren datum zijn. De kampong Samatëa heeft vroeger tot het karaëngschap Pandkadjënë behoord.

26. Oorspronkelijk heette Boengoro: Kaloempang. Het werd gesticht door een zoon van den uit de geschiedenis van het karaëngschap Pangkadjënë bekenden karaëng Barasa (zie ook punt 22), die zich te Kaloempang (in de onmiddellijke nabijheid van de huidige kam-

pong Salabo gelegen) vestigde en daarom karaëng Kaloempang werd geheeten. Zijn ornament was een vlag[5]), Tjindë geheeten, die op den Boeloe Tjindë uit den hemel zou zijn neergedaald. Nu nog is de vlag Tjindë het ornament van het karaëngschap Boengoro; latere karaëngs hebben daarbij een sonri en een lans gevoegd; het laatstgenoemde wapen, dat den naam van Masolo droeg, zou op het kantoor van den besturenden ambtenaar te Maros, waar het in bewaring was genomen, toen er tijdelijk geen karaëng van Boengoro was, zoek zijn geraakt. Evenals Pangkadjënë geraakte Boengoro in het begin der 17e eeuw onder het Gowasche juk, waarvan het eerst in 1667 werd bevrijd om daarna de lotgevallen van Pangkadjënë en de overige zoogenaamde Noorderprovinciën te deelen. In de opgave van regentschappen, waaruit ingevolge staatsblad 1824 no. 31a de toenmalige onderafdeeling Maros was samengesteld, komt ook Boengoro voor. Omstreeks genoemd jaar werd tijdens het bestuur van Palowong daëng Pasampo een deel van het karaëngschap afgescheiden en gesteld onder het bestuur van diens broeder daëng Sidjalling. Deze zou ons krachtdadig gesteund hebben bij onze actie tegen de Boniers in Maros. Dit afgescheiden deel, nl. het karaëngschap Talatjoe, ook wel eens aangeduid met den naam van Boengoro ri Wawo, werd gevormd door de kampongs Salabo (zetel van den karaëng), Baroeë, Lëpangang, Tjampagaja en Landëa. De overige kampongs bleven onder den oorspronkelijken karaëng, die toen reeds in Boedjoengtangaja was gevestigd en in het bezit bleef van de kalompowangs. Het karaëngschap Talatjoe moet slechts een kort bestaan hebben gehad. Toen daëng Palallo, opvolger van daëng Sidjalling, zonder mannelijken telg kwam te overlijden, loste het zich weer op in Boengoro.

27. Bij het ontslag van Mallatingang daëng Pabëta, regent van Boengoro, in 1868 was diens zoon Pabitjara daëng Manimbangi nog een kind, en werd daarom de toenmalige regent van Labakkang, Mananggongang daëng Pasawi, met het bestuur over Boengoro belast. In 1893 werd voornoemde Pabitjara daëng Manimbangi tot regent van Boengoro benoemd. Nadat dezen bij het G. B. dd. 16 Februari 1906 no. 26 in het belang der openbare rust en orde in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden de hoofdplaats Padang tot verblijf was aangewezen, werd bij het G. B. van 30 Juni d.a.v. no. 34 (staatsblad no. 309) het regentschap Boengoro als zoodanig opgeheven en ingedeeld bij het regentschap Pangkadjënë. Nadat duidelijk gebleken was, dat hoofden en bevolking van het ingelijfde gebiedsdeel zich slechts met grooten tegenzin in den door dien maatregel in het leven geroepen staat van zaken konden schikken en den regent van Pangkadjënë niet anders dan als een indringer beschouwden, wiens bevelen zij alleen opvolgden, omdat de vrees voor onze troepen er nog te veel inzat, werd bij besluit van den gouverneur van Celebes ddo. 11 Mei 1918 no. 86/XIX het karaëngschap

[5]) Waarop een menschelijke figuur.

Boengoro onder nadere goedkeuring der regeering voorloopig hersteld.

Pangkadjēnē.

28. Het huidige karaëngschap Pangkadjēnē wordt bestuurd door een karaëng, bijgestaan door 59 kamponghoofden, van wie er 8 den titel van lomo, 23 dien van galarang, 24 dien van matowa, en 4 dien van djannang voeren. Elk der kamponghoofden heeft onder zich een wakēlē en een of meer parannoengs, die door hem zelven buiten bemoeienis der bevolking benoemd en ontslagen werden; alleen van de benoeming en het ontslag van den wakēlē heeft hij aan den karaëng van Pangkadjēnē kennis te geven. Wat in de punten 6 en 7 werd medegedeeld omtrent de verkiezing, de benoeming en het ontslag van, en de verplichting tot raadpleging van de oudsten der kampongs door de hoofden van Mandallē, geldt ook voor de hoofden van het karaëngschap Pangkadjēnē.

29. Die 59 kamponghoofden zijn:

	Titels.	Kampongs.	Belastingplichtigen.
1.	lomo	Kadjoewara	390
2.	galarang of daëng-Sēngka	Sēnkaē	191
3.	galarang	Lēsang	140
4.	galarang	Baroetanga	352
5.	galarang	Patjēlang	526
6.	galarang	Djangong	290
7.	galarang	Tēkolaboea, thans ook kampong Balanakang	201
8.	galarang	Toemampoewa	150
9.	galarang	Bontomangapē	99
10.	galarang	Lēmpangang	43
11.	galarang	Malēlēng	78
12.	galarang	Baroe Baroe	85
13.	galarang	Langa Langa	110
14.	galarang	Biraëng	320
15.	galarang	Oedjoenglohē	110
16.	galarang	Matoanging	160
17.	lomo	Samboengdjawa	60
18.	lomo	Tjambatowa	93
19.	lomo	Talaka	45
20.	lomo	Bakka	34
21.	lomo	Boe-oeng	21
22.	lomo	Boenē	26
23.	lomo	Tamanroja	96
24.	matowa	Tala-tala	54
25.	matowa	Bontoa	80
26.	matowa	Tamalalang	70
27.	matowa	Bēlaja	75

	Titels.	Kampongs.	Belastingplichtigen.
28.	matowa	Lanro, thans ook kampong Bontotēnē	119
29.	matowa	Padoangdoangang	160
30.	matowa	Boetjinri	195
31.	matowa	Lokkasailē	91
32.	matowa	Palampang	140
33.	matowa	BonēBonē	95
34.	matowa	Paboendoekang	66
35.	matowa	Salotalang	60
36.	matowa	Bontolabērē	38
37.	djenang	Mangiloe	87
38.	djenang of matowa	Tabo-Tabo	83
39.	djenang	Sēla	70
40.	djenang	Taroewēang Romang	354
41.	galarang	Bontodjai	184
42.	galarang	Pagang	34
43.	galarang	Toeroengang	40
44.	galarang	Bontopanno	94
45.	galarang	Sorēang	204
46.	galarang	Djaping-Djaping	221
47.	galarang	Banggaē	76
48.	galarang	Kaba	74
49.	matowa	Parēang	72
50.	matowa	Kalibonē	57
51.	matowa	Tarawēang Kaba	90
52.	matowa	Galoengboko	53
53.	matowa	Oedjoeng	52
54.	matowa	Panaikang	72
55.	matowa	Biringērē	146
56.	matowa	Toearang	41
57.	matowa	Kassi	160
58.	matowa	Djannaē	37
59.	matowa	Bangkēng sakiang	73

30. Waar nu het kampement der gewapende politie staat, lag vroeger het gehucht Pangkadjēnē, dat stond onder den galarang van Toemanpoewa. Naar dat gehucht hebben wij aan het karaēngschap den naam van Pangkadjēnē gegeven. Oorspronkelijk heette het Barasa, naar de gelijknamige kampong, thans een gehucht van de kampong Baroe-Baroe-towa. De karaēng van Barasa geraakte in het begin der 17e eeuw in oorlog met den vorst van Gowa, die daarbij gesteund werd door Lombasang — het latere Labakkang —; karaēng Barasa verloor den strijd en zou op geheimzinnige wijze zijn verdwenen. Zijn gebied werd ingelijfd bij Gowa, terwijl zijn ornament, Tamaloba[6]) genaamd, door den Gowaschen vorst werd geschonken

[6]) Zie punt 22.

aan den karaëng van Lombasang en sedert het ornament is geworden en gebleven van Labakkang onder den meer gebruikelijken naam van Bolong Kampong. De vorst van Gowa liet het gebied van karaëng Barasa besturen door den Gowaschen prins van den bloede, karaëng Alloe, die na zijn overlijden genoemd werd Matinrowëri Bonto-Kamisi, en vervangen door een anderen Gowaschen prins, eveneens karaëng Alloe geheeten. Had de eerste karaëng Alloe zijn zetel te Barasa, zijn opvolger vestigde zich te Siang, thans een gehucht behoorende tot het gebied van den galarang van Sëngkaë, en werd daarom karaëng Siang geheeten. Hij stelde een hadat in, genaamd de anrong of todo apaka ri Siang, bestaande uit vier leden, t.w. 1. den karë van Kadjoewara; 2. den karë van Sëngkaë; 3. den karë van Lësang, en 4. den karë van Baroe-Baroe. Daaraan voegde hij een zendeling of soero toe, die de bevelen van den karaëng en de anrong apaka aan de hoofden der bergkampongs had over te brengen, en later den titel kreeg van karë van Palatë (dit Palatë lag bij de huidige kampong Bontotënë). Voorts werd door karaëng Alloe II de ornamentssawah Nitoe in het gebied van den galarang van Patjëlang aangelegd, en een hoofd aangesteld met den titel van opoka ri Patjëlang. Na de nederlaag, die Gowa geleden had in den oorlog tegen de Compagnie onder admiraal Speelman, die daarbij werd bijgestaan door den bekenden Aroe Palaka (Matinroë ri Bontowala), besloten de vijf karë's van Siang en de opoka ri Patjëlang het Gowasche juk af te schudden. Met behulp van Aroe Palaka verdreven zij karaëng Alloe en zijn uit Gowa afkomstigen aanhang en stelden zich voortaan onder de bescherming van den Bonischen radja en de O. I. Compagnie, die goedkeurden, dat gemelde hoofden een afstammeling van karaëng Barasa, nl. zekeren Djoro, tot lomo van Siang verkozen. Deze Djoro werd ook wel genoemd Lomo I Balë (= de lomo van den overkant of overwal), omdat hij vóór den strijd tegen Gowa met Aroe Palaka was medegeweest naar Java en aan den strijd te Priaman had deelgenomen. Zijne opvolgers werden echter lomo-Siang genoemd, onder wie de anrong apaka als hadat werden gehandhaafd. Dit college bestaat nu nog, ofschoon de benaming niet vaak meer gehoord wordt; het bestaat nu uit den lomo van Kadjoewara, den galarang of daëng van Sëngkaë, den galarang van Lësang, en den galarang van Baroe-Baroe-tanga. Zij worden nu nog in belangrijke aangelegenheden door den karaëng van Pangkadjënë geraadpleegd, hebben bij plechtige gelegenheden den voorrang boven de overige kamponghoofden, en moeten bij den aanvang van elken padi-oogst, wanneer de eerste padi van den karaëng gestampt wordt, die werkzaamheden inleiden. Overigens hebben zij echter hun eigen kampong te besturen en over de andere kamponghoofden niets te zeggen.

31. Na de teruggave onzer bezittingen door de Engelschen, stelden wij een Labakkangschen anakaraëng, karaëng Kaloewarang geheeten, tot regent van Siang aan. Deze liet zich door de bevolking

karaēng noemen; zijn officieele titel was echter lomo[7]). Na een jaar het bestuur te hebben gevoerd werd hij, omdat hij orde en rust niet wist te handhaven, ontslagen en vervangen door Palēmbē daēng Pabali, die na eenigen tijd ontslag vroeg. Wij stelden toen tot waarnemend hoofd van Pangkadjēnē aan zekeren Intjē Wangkang, die afkomstig was van kampong Malajoe (hoofdplaats Makassar). Tegen hem kwam de bevolking van Baroe-Baroe-tanga in verzet, waarna wij hem vervingen door den oud-regent Palambē daēng Pabali. Deze kwam, op reis zijnde naar Makassar, te verdrinken en werd vervangen door zijn zoon daēng Malēdja. Nadat deze was uitgeweken uit vrees van bestraft te zullen worden wegens het heulen met slechte elementen en het houden van clandestiene dobbelspelen, werd Pappē daēng Masiki door ons tot regent van Pangkadjēnē aangesteld; hij was een zoon van den ons goedgezinden Matotorangpaga daēng Mamangoeng[8]), en was gehuwd met eene dochter van Dongkang daēng Malontarang, broeder van Palambē daēng Pabali. Pappē daēng Masiki heeft het bestuur gevoerd van 1857 tot 1885; hij werd opgevolgd door zijn zoon Bapa daēng Masallē, thans karaēng of regent van Labakkang, die van 1885 tot 1893 regent van Pangkadjēnē is geweest en vervangen werd door zijn broeder Djajalangkara daēng Sitaba. Deze werd op verzoek eervol ontslagen bij besluit van den gouverneur van Celebes dd. 11 Mei 1918 no. 86/XIX. Van deze gelegenheid werd gebruik gemaakt om het karaēngschap Boengoro, dat bij het G. B. van 30 Juni 1906 no. 34 (Stb. no. 309) bij Pangkadjēnē was ingedeeld, daarvan weer af te scheiden (zie punt 27). Bij besluit van den gouverneur dd. 31 Mei 1918 no. 95/XIX werd tot karaēng van Pangkadjēnē (derhalve zonder Boengoro) benoemd Maoeraga daēng Malioengang, zoon van Djajalangkara daēng Sitaba.

32. Tijdens het bestuur van Pappē daēng Masiki (1857—1885) werd de Boengorosche kampong Malēlēng geruild tegen de Pangkadjēnēsche kampong Samatēa, omdat Malēlēng een enclave vormde in het gebied van Pangkadjēnē en Samatēa in dat van Boengoro.

33. Mede werd tijdens het bestuur van dien regent de kampong Mangiloē, die tot het karaēngschap tevens district Balotji behoorde, bij Pangkadjēnē gevoegd. Hetzelfde vond plaats met de kampong Tabe-Tabe, die tot Lamoeroe behoorde.

34. De kampongs Bontojai, Pagang, Toeroengang en Bontopanne hebben vroeger eene afzonderlijke adatgemeenschap gevormd onder den naam van Pagang. Deze werd door een karaēng bestuurd, dien wij later soelēwatang noemden; de bevolking bleef echter dit hoofd met den titel van karaēng aanspreken. Na zijn overlijden werd Pagang met instemming van hoofden en bevolking bij Pangkadjēnē ingelijfd; tot moeilijkheden heeft deze inlijving, die plaats vond tijdens het regentschap van Pappē daēng Masiki, tot dusver niet geleid.

[7]) In de opgave van regentschappen, waaruit ingevolge Stb. 1824 no. 31a de toenmalige onderafdeeling Maros was samengesteld, komt ook Pangkadjēnē of Sioeng (verbastering van Siang) voor.

[8]) Zie punt 13.

35. De in punt 29 onder no. 48 genoemde kampong Kaba bestond reeds in het begin der 17e eeuw en maakte toen een deel uit van het karaëngschap Barasa, waarvan het gebied, zooals reeds in punt 30 werd medegedeeld, door den vorst van Gowa werd veroverd; Kaba geraakte bij die gelegenheid bijna geheel ontvolkt en kwam pas opnieuw tot bloei, nadat zekere Manjarang, een vorstentelg uit Binamoe (gelegen in de onderafdeeling Djënëponto), zich met toestemming van den Gowaschen vorst te Bontoa — de bakermat van het tot de onderafdeeling Maros behoorend, eerst galarang-, later karaëngschap van dien naam — had gevestigd. Tal van lieden, afkomstig uit Gowa en Binamoe, legden onder zijne leiding padivelden aan en stichtten nieuwe nederzettingen of vestigden zich in reeds bestaande, doch grootendeels verlaten kampongs. Zoo werd ook Kaba opnieuw bevolkt en kwam het onder het bestuur van genoemden Manjarang, die van den vorst van Gowa den titel van galarang Bontowa bekwam. Door uitzwerming van een deel der bevolking van Kaba ontstonden de kampongs Banggaë en Djaping-Djaping, die met Kaba verbonden bleven door het gemeenschappelijk geloof aan den bovennatuurlijken oorsprong van Kaba's ornament of kalompõang, bestaande uit een ronden steen, die door Boewë Kaba, den stichter van deze nederzetting, was gevonden[9]). Deze drie kampongs bleven tot omstreeks 1824 tot het galarangschap Bontowa behooren. Daarna werden zij met de kampongs Sorëang, Parëang, Kalibonë, Tarawëang Kaba, Galoengboko, Oedjoeng, Panaikang, Biringërë, Toearang, Kassi, Djannaë en Bangkëng Sakiang van Bontoa afgescheiden en tot een op zich zelf staand soelëwatangschap Kaba of Wara vereenigd. Na het in 1874 aan den soelëwatang Saëlila daëng Manangring verleend ontslag werd deze betrekking niet meer vervuld, en werden genoemde 15 kampongs bij het regentschap Pangkadjënë ingedeeld. Ongeregeldheden waren daarvan het gevolg, omdat de bevolking zich met den getroffen maatregel niet kon vereenigen. Eerst onder het bestuur van den vorigen regent, den boven reeds genoemden Djajalangkara daëng Sitaba, legde de bevolking van Kaba zich bij de inlijving neder; waarschijnlijk moet dit eraan toegeschreven worden, dat genoemde regent gehuwd was met Indo Madaoeng, eene uit Kaba afkomstige vrouw van goeden huize. De tegenwoordige karaëng van Pangkadjënë is uit dat huwelijk gesproten.

36. Het voornaamste ornament van het karaëngschap Pangkadjënë is in een mandje geborgen. Men beweert niet te weten, waaruit het bestaat, doch vermoed wordt, dat het een stukje zijde is. Volgens sommigen zou het te Nitoe uit den hemel zijn nedergedaald, volgens anderen van Bontang (landschap Tanëtë) afkomstig zijn en naar Pangkadjënë zijn overgebracht, terwijl weer anderen verklaren, dat karaëng Alloe II het uit Gowa zou hebben medegebracht. Daarbij

[9]) Dit ornament zou in 1874 bij den assistent resident der Noorderdistricten zijn ingeleverd en op diens kantoor zoek zijn geraakt.

behooren een sonri, een lēngoe of schild, een tweetand of pokē pangka, een pajoeng, een vlag, een pokē banranga, een sirihdoos en twee trommen.

Balotji.

37. Het district Balotji wordt bestuurd door een karaēng, bijgestaan door 9 kamponghoofden, van wie er niet minder dan vijf den deftigen titel van karaēng, één dien van soelēwatang en drie dien van galla voeren. Het zijn:

	Titels.	Kampongs.	Belastingplichtigen.
a.	galla	Boeloe-Boeloe	115
b.	galla	Padangtanga-raja	98
c.	galla	Balotji	185
d.	karaēng	Birao	120
e.	karaēng	Bantimoeroeng	122
f.	karaēng	Malaka	111
g.	soelēwatang	Padangtangalaoe	378
h.	karaēng	Lannē	183
i.	karaēng	Tondongkoera	157

Al deze hoofden worden door de bevolking verkozen, met uitzondering van den karaēng van Balotji, die door de 9 kamponghoofden en de door het Europeesch bestuur erkende hoofden der geestelijkheid gekozen wordt. Ontvangt de karaēng van Balotji zijne aanstelling van het hoofd van gewest, de 9 kamponghoofden of juister de 9 rechtstreeks aan den karaēng van Balotji ondergeschikte hoofden, ontvangen de hunne van het hoofd der afdeeling. Vijf van die 9 hoofden hebben onderhoofden onder zich, die buiten bemoeienis van ons bestuur op voordracht van het betrokken hoofd, dat vooraf de bevolking raadpleegt, door den karaēng van Balotji benoemd en ontslagen worden.

38. Lannē en Tondongkoera hebben niet altijd tot Balotji behoord, Lannē heeft namelijk aanvankelijk het gezag van den karaēng van Labakkang erkend, later dat van Gowa en vervolgens dat van Bonē; het vormde eene afzonderlijke adatgemeenschap met een eigen ornament, nl. een vlag, Bolongē genaamd. Tondongkoera heeft aanvankelijk het gezag van de aroe's van Malawa (onderafdeeling Maros) erkend, later dat van Gowa en vervolgens dat van Bonē; het vormde eveneens eene afzonderlijke adatgemeenschap met een eigen ornament, ook eene vlag, waarbij een alamang of sonri. Eerst tijdens de vestiging van een controleur te Tjamba, dus na November 1862, werden deze beide adatgemeenschapjes bij Balotji gevoegd. Beide hebben zij echter tot op den huidigen dag hun eigen bestuursorganisatie behouden. Zoo wordt Lannē bestuurd door een karaēng, onder wien een 5-tal onderhoofden met de titels van galla-Lannē, karaēng Patiro, karaēng Bilango, karaēng Mario, en karaēng Tagari; Tondongkoera eveneens door een karaēng, onder wien een 7-tal onderhoofden met de titels van galla-Tondongkoera,

twee pangēpa's, één agorang, één gollaē en twee djenangs.

39. De karaēngschapjes Bantimoeroeng en Malaka zijn gesticht door familieleden van den karaēng van Balotji, hebben geen eigen ornamenten, doch volgen die van Balotji. Onder den karaēng van Bantimoeroeng staan drie onderhoofden met de titels van galla, karaēng Tallasa en karaēng Lēang-Lēang, terwijl onder den karaēng van Malaka een soelēwatang en een galla staan.

40. Het eigenlijke Balotji had tot hadat de galla's van Boeloe-Boeloe, Padangtangaraja en Balotji en den karaēng van Birao. Uit Padangtangaraja is ontstaan Padangtangalaoe, waarover een soelēwatang, die aanvankelijk stond onder den galla van Padangtangaraja, doch gaandeweg door eene vergissing van ons bestuur boven dien galla is komen te staan en later door ons als soelēwatang van geheel Balotji is beschouwd. Onder den karaēng van Birao staan nog een galla en een onderhoofd met den titel van karaēng Bonto.

41. Het ornament van Balotji is eene roode vlag, genaamd Tjallakē, die uit Gowa afkomstig zou zijn.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 67.

GRONDENRECHT EN INHEEMSCHE RECHTSGEMEENSCHAPPEN IN DE ONDERAFDEELING MAROS (1926).

Ontleend aan de „inleiding" tot de memorie van overgave, gedagteekend 16 Maart 1926, van den toenmaligen controleur Ie klasse A. S. L. Spoor.

I. Rechten op den grond.

Deze zouden onderscheiden kunnen worden in:

A. grondrechten van natuurlijke personen;

B. grondrechten van rechtspersonen, in casu van de inheemsche rechtsgemeenschappen, waarvan de rechtspersoonlijkheid moet worden aangenomen, zijnde een publiekrechtelijk lichaam met eigen geldmiddelen.

Het spreekt vanzelf dat, na de behandeling van het onderwerp door den toenmaligen ass. resident Gersen en den controleur Kooreman, geen „studie" hiervan volgt; wat hieronder behandeld is, zijn onderwerpen van onmiddellijk belang voor den nieuw optredenden bestuursambtenaar te Maros.

A.

Over de grondrechten van den natuurlijken persoon is niet veel mede te deelen. Zij bestaan uit het erfelijk individueel bezitsrecht van den inlander, uitgeoefend op sawahgronden, tuinen, vischvijvers, nipa-, api-api, en bangko-bosschen, voor zoover aangeplant. Van deze soort bosschen onderscheidt men nl. twee soorten; ten eerste diegene, die door den mensch zijn aangeplant, en ten tweede, die uit zichzelf zijn opgegroeid, natuurlijke bosschen en boschjes, ten aanzien waarvan de inheemsche rechtsgemeenschap zich in den loop der eeuwen het eigendomsrecht heeft aangematigd[1]). De bevolking mag hier kappen tegen betaling van een bepaalde retributie, soms f 0.50 per persoon per dag bedragende, soms wat meer; dit variëert naar de marktwaarde van het brandhout. Aan de adatgemeenschap toebe-

[1]) Bedoeld is blijkbaar het beschikkingsrecht. — Noot van de commissie.

hoorende nipah-bosschen worden steeds verpacht voor den tijd van een jaar.

Voorts bestaan gebruiksrechten; voor zoover bekend en door mij is nagegaan, zijn deze geen erfelijk individueele gebruiksrechten. Zij worden uitgeoefend op de z.g. palatta-gronden, (zie onder B), op arēn-palmen in de bosschen, en op een bepaalde soort sawahs; wat deze laatste aangaat, hiervan zijn gebruiksrechten wel erfelijk-individueel. Tot toelichting diene het volgende:

a. Palatta-gronden.

Dit zijn gronden, die het best vergeleken kunnen worden met de Nederlandsche uiterwaarden van rivieren; zij behooren tot het westmoesson-bed van een rivier, wanneer deze haar in den regentijd hoogen waterstand heeft bereikt. In den oostmoesson liggen zij geheel en al droog, en worden dan gebruikt voornamelijk voor tabakscultuur en den verbouw van inheemsche groenten. De grond is voor beide uitnemend geschikt, licht zanderig en vruchtbaar. Niet tot de palatta-gronden behooren dus de tuinen, gelegen op de hooge oevers van een rivier, aangezien deze nooit behooren tot het westmoesson-bed. Behalve van palatta, wordt gesproken van alloe-, tana-rappē- (Boeg.), of goesoeng-gronden, die vaak verward worden met palatta-gronden. Zij zijn temidden van het rivierbed bovengekomen eilandjes, zand- of kleibanken, die, bij voldoende uitgestrektheid, ook met bovengenoemde producten beplant worden.

Zoowel de alloe-, als de goesoeng-gronden zijn eigendom van de adatgemeenschap. De volgende gedachtengang heeft hierbij plaats gehad. Waar de Godheid, de Almacht, het regenwater liet stroomen in den vorm van rivieren, wat bestroomd werd dus, dat was van die Godheid. Geïncarneerd in de gaoekang (aradjang) van de adatgemeenschap, was dus de palatta-grond enz. van die gaoekang, en kon deze naar willekeur met de gronden handelen. Werden gaoekang en de bewaarder daarvan al spoedig een synoniem begrip ten aanzien van rechtshandelingen, met andere woorden werd de karaēng alras beschouwd als de uitvoerder van de bevelen en wenschen van de gaoekang, daar kwam dus practisch gesproken alle palatta-grond in handen van den karaēng, hoofd van de adatgemeenschap, die den aan de gaoekang en dus hem, karaēng, toebehoorenden grond kon doen afgraven, kon doen beplanten, kortom een volledig decreteeringsrecht had ten aanzien van de positie van den palatta-grond. Vandaar dan ook, dat in den loop der tijden door de karaēngs aan de bevolking, op daartoe volgens de adat gedaan verzoek, werd toegestaan, die gronden te benutten voor tuinbouwdoeleinden, waarvoor zij een aandeel van de opbrengst der producten opeischten, hetzij zuiver in den vorm van tēsang (deelbouw), hetzij in den vorm van een bepaalde heffing, groot of klein, naarmate van de behoeften van den karaēng. Verbonden als die bewerkers van den, den karaēng toebehoorenden palatta-grond langzamerhand aan de karaēngsfamilie werden, werd vaak toegestaan, dat hetzelfde stuk

palatta-grond — na den dood van den eersten bewerker — verder werd gecultiveerd door de nazaten daarvan. Werd één van deze getroffen door den toorn van den karaëng, dan werd het stuk grond terstond ontnomen en aan een ander uitgegeven. Geleek het er dus nu en dan op, alsof het verworven gebruiksrecht er een was, dat overging van vader op zoon en dus een erfelijk individueel tintje gekregen had, over het algemeen was de adatopvatting, dat men den alloe-grond voor één jaar ter bewerking had gekregen, en dat men blij mocht zijn, wanneer men gedurende zijn leven de tuinen onafgebroken kon bewerken. Aldus de adat, die zich voor een deel ten aanzien van de heffingen gewijzigd heeft in modernen geest, voor een ander deel nog op de oude wijze doet gelden. De huidige adatbesturen doen hun best, de gemoderniseerde heffingen in de minst voelbare vormen in te kleeden; eenheid is hier nog niet in.

Toen bij den opbouw van financiëele hervormingen in de adatgemeenschappen alhier ook de palatta ter sprake kwam, bleek, dat enkele karaëngs met een gul gebaar het hun toekomende aandeel in de opbrengst niet opgeëischt hadden; zij hadden voldoende inkomen aan hun ornamentspadi-velden etc., achtten de inning te lastig, te omslachtig. Zoo b.v. de op 3 Augustus 1923 overleden regent van Maros, Pakē daëng Masiga, die de z.g. soesoeng-palatta in zijn jeugd wel geeischt had, maar het op den langen duur had laten loopen; bij het zoeken naar de adat-bronnen van inkomsten bracht het adatbestuur die soesoeng palatta terecht ter sprake, en werd een commissie ingesteld om na te gaan, hoe de bevolking, die de palattagronden voortdurend bewerkte, zou denken over een wederinstelling van de heffing, nu in modernen vorm, nl. door de verpachting van de tuinen, eerst met lage pacht, later, wanneer de omstandigheden dit toe zouden laten, voor een pachtsom, overeenkomende met de daadwerkelijke pachtwaarde. In den aanvang deden zich hierbij een paar bezwaren voor, die ingetrokken werden, toen bleek, dat het overgroote deel van palatta-bewerkers de adatheffing volkomen billijk achtten. Sindsdien zijn er geen moeilijkheden meer; de jaarlijks verkregen pachtschat bedraagt voor Maroesoe ± f 60. Dit is niet veel, en men zou geneigd zijn het heffen van de soesoeng-palatta af te schaffen, ware het niet, dat daarmee een onbillijkheid zou begaan worden tegenover de andere adatgemeenschappen, voor wie de adatheffing een onmisbare bron van inkomsten is; zoo voor Tanralili, voor Pangkadjēnē en Boengoro.

In Tanralili heeft de heffing bij voortduring plaats gehad; toen in 1916 de karaëng van Tanralili, Poenroe daëng Mangati, verbannen werd, hieven de in deze adatgemeenschap geplaatste bestuursassistenten de soesoeng-palatta ten behoeve van de toen bestaande onderafdeelingskas, zoodat bij het financiëel zelfstandig maken van Tanralili geen voor de tuinders der palatta-gronden nieuwe regeling in het leven werd geroepen. Alleen werd veranderd het vrij willekeurig heffen door de kamponghoofden; geheven werd vanaf dien

een vast recht van 10 % van de verkregen producten. Verpachting heeft daar dus nog niet plaats gehad; de bevolking vroeg de oude regeling te doen voortbestaan, waarmee het adatbestuur zich kon vereenigen, terwijl ook het Europeesch bestuur geen overwegende bezwaren had. Jaarlijks wordt hier van f 250 tot f 500 opgebracht.

Anders was het in Simbang, waar palatta-gronden zijn gelegen langs de groote rivier, die ook de gronden opgeleverd heeft voor Toerikalē, Laoet en Maroesoe. Simbang is nl. tot 1923 samengevoegd geweest bij Toerikalē. De oude regent van Toerikalē, een hoog inkomen genietende van zijn ornamentsvelden en verdere adatinkomsten in Toerikalē, had — evenals dit Pakē daēng Masigi had gedaan — de heffing niet geëischt, zoodat men jarenlang de soesoengpalatta niet had opgebracht. Toen nu Simbang in 1923 van Toerikalē werd afgescheiden, was een van de eerste aangelegenheden, waar het adatbestuur van Simbang de aandacht op vestigde, het wederom als voorheen heffen van de soesoeng in kwestie. De bevolking had ook hier geen bezwaren, overtuigd als zij was van het heffingsrecht van de adatgemeenschap, en sindsdien bedraagt de jaarlijksche opbrengst ± f 50.

Anders Toerikalē, de adatgemeenschap, die het allerlaatst is gemoderniseerd. Hier deed zich het geval voor, dat jarenlang de karaēng geen soesoeng-palatta had geïnd, waar dezelfde karaēng aan het bewind was gebleven, dat op z'n heel ouderwetsch was gevoerd geworden. Om echter geen uitzondering te maken alleen ter wille van een ouden regent, die alles, wat nieuw was, moeilijk vond en zijn invloed dankte aan het feit, dat hij de bevolking zoo gaarne geschenken deed, is ook in Toerikale wederom overgegaan tot de heffing en — wat niet verwacht was en strekt tot getuigenis van de sterkte van het adatrecht — ook hier zonder moeilijkheden. Een deel van de Toerikalē-palatta-gronden wordt jaarlijks verpacht; van het andere deel wordt 10 % soesoeng geheven.

Laoet heeft maar heel weinig palattagrond; van de opbrengst heft ook deze adatgemeenschap 10 %.

De weinige palattagronden van de Tjenrana-rivier in Labbo-Tangaē brengen ± f 50 per jaar op. Hier hadden de regenten van Tjamba en Tjenrana de soessoeng-palatta niet geïnd gedurende de laatste jaren. De wederinvoering ondervond geen moeilijkheden.

Belangrijk is de soessoeng-palatta in Pangkadjēnē, alwaar langs de Salo Karadjaē[1]) uitgestrekte palatta- of alloe-gronden zijn gelegen; de hoeveelheid verbouwde tabak is hier groot. Bepaalde stukken worden hier jaarlijks verpacht, als regel onmiddellijk na den westmoesson, wanneer de gronden goed in hun uitgestrektheid zichtbaar zijn. De opbrengst van de pacht bedraagt hier jaarlijks ± f 1300. Reeds vóór de moderne rechtsgemeenschap in haar huidigen vorm bestond, hadden de regenten van Pangkadjēnē de

[1]) Salo = rivier. — Noot van de commissie.

gewoonte hunne palattagronden te verpachten, hetgeen echter met de grootste willekeur gepaard ging.

Hetzelfde geldt voor Boengoro, alwaar de jaarlijksche pachtsom ± f 1100 bedraagt, van Labakkang, waar de palattagronden ± f 549 kunnen opbrengen, van Segēri f 50. Laatstgenoemde adatgemeenschap heeft jarenlang verzuimd alle palattagronden goed na te gaan en te verpachten, heeft alleen op één bepaalde plaats een stuk palatta, waar steeds tabak op wordt verbouwd, geregeld verpacht, de andere vergeten. Deze kebon-tembakau is opgenomen als ornament.

De adatgemeenschappen Mandallē, Marang, Balotji en Gallarang-Appaka bezitten geen groote rivieren, dus ook geen palatta-gronden.

Het voordeel van verpachting is, dat het voor het adatbestuur niet veel werk geeft; de verpachting heeft éénmaal plaats en de inning van de pachtsom ook. De bevolking is er echter wel eens mee gedupeerd, b.v. bij te vroeg ingetreden regens of aanhoudende droogte, waardoor het gewas mislukt.

Nog aangestipt dient, dat verlaten rivierbeddingen ook als palatta worden beschouwd, zoodat ook van de producten van deze tuinen soessoeng-palatta wordt geheven.

Waar verpachting plaats vindt, is duidelijk, dat hier van een erfelijk individueel gebruiksrecht geen sprake is; wie het hoogste bod doet, krijgt het verpachte voor één seizoen in gebruik. In Simbang, Toerikalē en Maroesoe heeft heel vaak verpachting plaats jaar in jaar uit aan denzelfden persoon; door de verpachting jaarlijks te doen geschieden voorkomt men, dat men zich een erfelijk individueel gebruiksrecht gaat indenken.

Hier en daar is bij enkele karaëngs, door toedoen van Europeesche bestuursambtenaren de opvatting ontstaan, dat men een erfelijk individueel recht heeft op den palattagrond, grenzend aan den op de oevers van rivieren gelegen tuin. Dit is een Europeesch begrip, strookt niet met de adat van het land hier. De op den oever, d.i. hoog, boven den palattagrond liggenden tuin, is uit den aard der zaak erfelijk individueel bezit, wordt nooit „bestroomd" door het rivierwater; wel in dit laatste het geval met de alloe-gronden, die daarom akaroengang, d.i. eigendom van de adatgemeenschap, zijn.

De inheemsche rechtsgemeenschap erkent tegenwoordig hier en daar een gebruiksrecht van den inlander op de palatta-gronden, mits voldaan worde aan de financiëele plichten, die de adatgemeenschap hem oplegt. Wordt de soessoeng-palatta of de kleine daarvoor in de plaats komende pachtsom betaald, dan dient een ieder het recht van gebruik op den grond te erkennen; de adatgemeenschap waakt dan tegen inbreuk daarop.

b. Het gebruiksrecht ten aanzien van arēn-palmen.

De in de bosschen voorkomende arēn-palmen zijn door niemand geplant, door niemand van den beginne af onderhouden, zijn eigendom van de gaoekang, de aradjang, dus van de inheemsche rechtsgemeenschap, die haar bestaan en gezag aan de gaoekang ontleent. Is een palm eenmaal zoo groot, dat aftapping van het sap mogelijk

is, dan wordt aangenomen, dat degene, die de hand op de palm legt, de ladder plaatst en gaat tappen, een absoluut gebruiksrecht op den boom heeft. Ook komt voor, dat men, wanneer de palm nog jong is, mededeelt, dat men hem wil gaan benutten; alleen deze mededeeling schept een gebruiksrecht. Een palm opgroeiende tusschen palmen, die reeds in gebruik zijn bij een bepaalde persoon, zal nooit door een ander worden getapt, want stilzwijgend heeft de eerstgenoemde er een gebruiksrecht op gekregen. Bijzonder vaststaande adatregelen bestaan hier overigens niet over. Alleen de grondwet, dat alle arēnpalmen a k a r o e n g a n g zijn, wordt overal aangetroffen.

Voor het afstaan van dit gebruiksrecht eischt de adat, dat de suikermakers aan den karaēng een aantal stukken roode suiker afstaan. Voorheen was dit zonder regel, werd genomen, wat begeerd werd; de karaēngs zorgden er alleen voor, dat den menschen voldoende middel van bestaan overbleef. Thans is dit zoo geregeld, dat suikermakers op elke 20 stuks één stuk aan de adatgemeenschap afdragen; deze k a s o e w i j a n g g o l l a wordt niet zwaar bevonden. In de begrootingen vindt men zulks niet vermeld; het wordt opgenomen onder het artikel s o e s s o e n g r o m a n g, aangezien de arēnsuiker dan ook een product is, afkomstig van de r o m a n g (bosch). Waar men daartoe genegen is, kan men zich van het voortdurend opbrengen van het product ontslaan door een bepaald bedrag per jaar te betalen; in Labbo-Tangaē bedraagt dit b.v. f 1 per persoon per jaar. Die kasoewijang golla wordt geheven in Tanralili, Labbo-Tangaē, Simbang, Toerikalē, Balotji en — heel weinig — in Boengoro, Pangkadjēnē, Labakkang, Segēri en Mandallē.

c. H e t g e b r u i k s r e c h t o p b e p a a l d e s a w a h s.

In de onderafdeeling Groot-Maros bevinden zich sawahs, continu bewerkt door landbouwers, die op die padivelden een door de betreffende adatgemeenschappen erkend gebruiksrecht uitoefenen. Dit zijn in de eerste plaats de z.g. k a s o e w i j a n g - v e l d e n in de adatgemeenschap Segēri, ten aanzien waarvan de volgende toelichting diene.

Zooals bekend, heeft de P a t t a M a n g k a o e, de vorst van Bonē, jarenlang de streken van Maros tot Mandallē beheerscht. De oorspronkelijke Makassaarsche bevolking werd onderdrukt, gedeeltelijk verjaagd naar echt Goasche landen, terwijl Boegineesche vorstendommen, die in vriendschapsverhouding stonden tot Goa, getuchtigd en mede overheerscht werden. Bekend is ook, dat dit de „kompenie" op een gegeven oogenblik duchtig begon te vervelen, en de Bonēsche legerscharen werden teruggeslagen. In den loop der tijden hadden de Bonieren zich voor een deel in deze streken gevestigd, kampongs en kleine nederzettingen gesticht, vaak op last van den vorst van Bonē, of diens a n a k a r a ē n g s, zoodat men in de meeste streken een gemengd Makassaarsch-Boegineesche bevolking kreeg.

Toen de Bonieren, na geslagen te zijn, terugtrokken, gedeeltelijk gesneuveld waren, en dus alleen maar overbleef dat gedeelte, dat al niet meer behoorde tot Bonē's legerscharen, kwamen tal van

sawahgronden braak te liggen; de oorspronkelijke Makassaarsche bevolking was er voor een groot deel niet meer, de Bonēsche occupanten waren ook voor een deel verdreven geworden, zoodat de kompenie een bezit in handen viel, waar zij zoo gauw geen raad mee wist. De adat volgende, trachtte zij het groote bezit aan padivelden in deelbouw uit te geven aan daarvoor zich meldenden; dat dit gedeeltelijk gelukte mag nog een wonder heeten. Grootendeels mislukte het voornemen echter, en wel om de doodeenvoudige reden, dat er geen beschikbare krachten waren. Jarenlang werd gewacht, wijd en zijd, waar we invloed hadden op Zuid-West-Celebes, verbreidende, dat nog groote complexen sawahs wachtten op bewerking; men kon zelfs de eerste jaren vrijstelling van levering aan het gouvernement van het verschuldigde tēsang-aandeel krijgen. Dit alles mocht niet baten; honderden bahoe's sawahs bleven braak liggen; men dacht er niet aan, economisch zwak als men stond in die dagen, op deelbouwvoorwaarden sawahs te gaan bewerken. Men was op een dood punt gekomen, en waar zich geen perspectieven openden voor de naaste toekomst, ging men ertoe over de nog steeds braakliggende velden uit te geven, niet in t ē s a n g, maar, als ik het zoo eens uitdrukken mag, „in arbeid"; wie de sawahs bewerkte, kon dit vrijelijk doen, mits men daarvoor extra-heerendienst verrichtte, hetgeen hierop neerkwam, dat de bewerkers van de velden, behalve de k a s o e w i j a n g voor de karaëngs en de hoofden, nog kasoewijang moesten verrichten voor het gouvernement (wegen en bruggen bestonden toen nog niet; de ons zoo bekende heerendiensten bestonden niet), die dan daaruit bestond, dat men gouvernementsgoederen picolde, gras sneed voor de paarden van gouvernementsreizigers, enz.

Zoolang die kasoewijang nu ook werkelijk jaarlijks gevorderd werd, kon men van een duidelijk recht spreken; het gouvernement was de eigenaar, de bewerker van die z.g. kasoewijang-velden was de gebruiker; hij oefende een gebruiksrecht uit, dat hem ontnomen werd, zoodra hij zich schuldig maakte aan het niet verrichten van de gevorderde kasoewijang; het was te dien tijde nog een wankelend recht. Toen de heerendiensten door het gouvernement geregeld werden, kwam de kasoewijang, zooeven genoemd, te vervallen; er was geen sprake meer van extra-kasoewijang, zoodat het jaarlijks tastbare bewijs van het niet in erfelijk individueel bezit hebben van de sawahs in kwestie niet meer aanwezig was. Het Europeesch bestuur, bang dat het kostbare gouvernementsbezit zou verdwijnen, regelde nog tegen het einde van de vorige eeuw, dat de kasoewijangvelden om de drie jaar van bewerker zouden veranderen, maar ook dit werd grootendeels nagelaten. Registers werden aangelegd, de hulp van het kadaster werd ingeroepen, maar de eerstgenoemden werden niet bijgehouden en het laatstgenoemde werkte hard, maar tevergeefs, want wat werd aangewezen als kasoewijang-veld, was dit vaak in het geheel niet. Het gevolg van een en ander was, dat in deze eeuw processen, loopende over kasoewijang-velden, door het gouvernement hopeloos werden verloren. Zoowel de registers als de kadasterkaarten

leverden geen bewijs op; de menschen hadden de velden „toeroen-temoeroen" bewerkt, van ouder tot ouder, zoodat, waar men steeds in het daadwerkelijk bezit was geweest van de velden met uitgesproken erfelijk-individueel karakter, de sawahs ook aan de gedaagden werden toegewezen als zuiver poesaka-bezit. Raad-van-justitie-vonnissen bekrachtigden de desbetreffende vonnissen van den landraad, en sindsdien was het kasoewijang-velden-instituut als gestorven te beschouwen.

Aldus overal, behalve op Segēri. Want daar hebben achtereenvolgende bestuursambtenaren, later de zelfstandige collecteurs en bestuursassistenten, en thans de karaēng, het bewerkingsrecht zóó weten te regelen, dat thans nagenoeg een ieder, die de zeer goed geregistreerde velden bewerkt, ten volle erkent, dat zij niet zijn poesaka-velden zijn; zij zijn kasoewijang-velden gebleven, zonder extra-prestatie in den vorm van padi, geld of arbeid. Toch is er iets aan veranderd, althans in de oogen van het volk; de galoeng-kasoewijang zijn g a l o e n g - k a s o e w i j a n g - m a n a geworden, d.z. kasoewijang-velden, die van vader op zoon overgaan. Dit gebeurt ook in de meeste kampongs; sterft een vader zonder echte poesaka-gronden na te laten, zoodat de zoon niets zou hebben, dan wordt dien zoon het kasoewijang-veld ter bewerking toegewezen. Soms heeft de toewijzing uitdrukkelijk plaats, soms stilzwijgend, doordat het betreffende kamponghoofd de aangelegenheid met den karaēng bespreekt, die goedkeurt en noteert. Vandaar, dat velen zijn gaan spreken van „galoeng-kasoewijang-mana", zooals trouwens voorheen in het Marosche plaats vond; hier echter is men al spoedig dat woordje kasoewijang gaan vergeten en werden de sawahs g a l o e n g - m a n a, dat zuiver beteekent p o e s a k a - v e l d e n. Nog een stap, en men is in Segēri even ver. Die stap zal — naar vernomen is — gouverneur Couvreur thans nemen, waardoor tientallen menschen in het vast en onaantastbaar genot zullen gesteld worden van sawahs met erfelijk individueel bezitsrecht, zoodat de bewerkers deze in den vervolge kunnen verpanden en vervreemden, iets waar al lang naar gehaakt is.

Het kasoewijang-velden-instituut heeft dit voordeel gehad in Segēri, dat, stierf een bewerker zonder erfgenamen achter te laten, die op grond van hun wonen in het kamponggebied en het zijn zonder eenig verder bezit, aanspraak konden maken op de nagelaten velden, deze konden worden toegewezen aan lieden, die totaal van eenig grondbezit verstoken waren, behoeftigen, koelies, zoodat het kasoewijang-velden-complex in een kampong kon werken als communaal grondbezit op Java. Ondanks dit meen ik, dat een conversie van alle Segērische kasoewijang-velden in sawahs met erfelijk individueel bezitsrecht in het welbegrepen belang van land en volk zal zijn; van het land, omdat het vasthouden aan een verouderd instituut tot starre onjuiste economische verhoudingen aanleiding geeft, van het volk, omdat dit voorzien zal worden van een sterk algemeen indonesisch grondenrecht. Bovendien, waar elders van de vasthouding aan het

kasoewijang-velden-instituut is afgestapt, daar regele men dit uniform voor het geheele gouvernementsgebied (naar ik meen, is de instelling in de zelfbesturende rijken niet bekend). Het onder c genoemde erfelijk individueel gebruiksrecht zal dus ten aanzien van de Segërische kasoewijang-sawahs zeer waarschijnlijk van niet langen duur meer zijn.

Een tweede adatgemeenschap, waar men erfelijk individueel gebruiksrecht aantreft, is Simbang. Gedoeld wordt hier op de Tjampa-Tjampa- en Lompoë-sawahs, waar sinds eenige jaren uitvoerige correspondentie over is en waarvan de aanhangige landraadzaken dezer dagen worden afgedaan. Door den ass. res. van Makassar zou met de betreffende bevolking op den 8sten Maart 1926 te Pakaloe overeengekomen worden, dat de sawahbewerkers geen pacht zouden behoeven te betalen, maar als van ouds 2 bossen per vak buiten de kallong-tëdong om. Hierdoor zou dus elk jaar aangetoond blijven, het bewijs geleverd worden, dat de velden geen poesakavelden zijn, maar galoeng-akasoewijang van Simbang, die, omdat de geschiedenis daartoe dwingt, aan bepaalde landbouwers „toeroentemoeroen" in bewerking werden gegeven. Dit werkelijk individueel gebruiksrecht zal dus blijven bestaan, verdient de volle aandacht om het merkwaardige uitzondergingsgeval in de geheele onderafdeeling. Verdere erfelijk individueele gebruiksrechten zijn hier niet bekend.

B.

De rechtspersoon van de adatgemeenschap kent de volgende rechten op den grond (waarbij onder grond ook worden verstaan bepaalde wateren):

a. Het positief eigendomsrecht op de galoeng-aradjang.

Wat aradjang of gaoekang is, moge hier nog even opgehaald worden. Het zijn bepaalde voorwerpen, bijzonder in het oog loopend, in oude tijden aangetroffen door zwerfstammen, die in een of andere streek aankwamen, deze geschikt vonden om te dienen als plaats van nederzetting, en aan het aangetroffen voorwerp van bijzonderen vorm of kleur bovenmenschelijke, onaardsche kracht toeschreven. Waren het al geen zwerfstammen, maar menschengroepen, die op een economisch gunstige plaats zich gevestigd hadden, hun animisme en spiritisme bracht mee, dat zij op de plek van samenwoning een of meer voorwerpen hadden, bezield met een almachtige kracht, als een djimat van de samenleving. Deze voorwerpen waren steenen, stukken hout van vreemden vorm, knoesten, ook wel een geïmporteerd, op onverklaarbare wijze in het land aangetroffen gebruiks- of luxevoorwerp. Dergelijke zuivere aradjang treft men nog aan in Mallawa in drie eigenaardige steenen, in Maroesoe in een gouden knikker of ronden kogel.

Klopt het bovenstaande dus nagenoeg geheel met Kooreman's geniale theorie, ook werd door mij aangetroffen de juistheid van de

opgeworpen animistische gedachtengang van den ouden Makassaar en Boeginees, inhoudende, dat de als Godheid gedachte gaoekang volkomen menschelijke eigenschappen en behoeften heeft, dus moet voorzien zijn van sawahs, een ploeg, een zwaard, een schild, een lans, een kris, enz., voornamelijk dus voorwerpen betrekking hebbende op den landbouw en den oorlog. De echte oorspronkelijke gaoekang verdween dan wel, en alleen de hem behoorende voorwerpen bleven over, die langzamerhand de plaats van de gaoekang innamen. Aldus b.v. in de adatgemeenschap Marang, waar de gaoekang-padi-velden, de galoeng-aradjang, en de daarbij behoorende ploegen aanwezig zijn, maar de eigenlijke aradjang niet meer; aldus in Tanralili de overgebleven ijzeren punt van den verteerden houten vlaggestok, van Raya (federatie Laoet) de ploeg, terwijl verder haast overal de vlaggen (batē) nog aanwezig zijn.

De galoeng-aradjang werden gemaakt door de bevolking, die zich geschaard had onder de wereldlijke en geestelijke macht van de aradjang; eerstgenoemde wordt uitgeoefend door den oorspronkelijken bewaarder en verzorger van het voorwerp, later karaēng of aroeng geheeten, die feitelijk niets anders was dan de spreekbuis van de geoekang of aradjang. De karaēng genoot dan ook de opbrengst van die velden, nadat een klein deel aan de aradjang opgebracht was. Het zijn deze velden, door ons ornamentsvelden genoemd, hier galoeng-aradjang (Boeg.), galoeng-kalompoang (Makk.) genaamd. Uitdrukkelijk zij hier vermeld, dat onder ornamentsvelden dus niets anders dient verstaan te worden dan galoeng-aradjang, oorspronkelijk aan de aradjang toebehoorende velden. Niet zijn ornamentsvelden de galoeng-akaroengang; dit zijn velden, aangelegd ten behoeve van het aroe- of karaēngschap, in den beginne natuurlijk alleen voor het adathoofd of diens soelēwatang en beider familie, en deze ten goede komende — wie adathoofd werd, kreeg de opbrengst van de sawahs —, later ten bate van de inheemsche rechtsgemeenschap.

Nu is door toedoen van het Europeesch bestuur veel akaroengang-sawahbezit opgenomen onder den naam „ornament", welk woord sinds tientallen jaren gebruikt werd door graag modern doende regenten, zoodat ten slotte geen onderscheid meer werd gemaakt. Aan tal van opgaven van ornamentsvelden is met één oogopslag te zien, dat dit niet alleen de echte galoeng-aradjang zijn, maar dat hier ook galoeng-akaroengang bijgevoegd zijn. Echte galoeng-aradjang liggen op één gunstige plaats in de adatgemeenschap, vormen één complex, zooals b.v. de Torannoe-velden van Maroesoe, de Tjindēa-sawahs in Pangkadjēnē; verspreiding over vele kampongs met verkaveling kon niet voorkomen; de aradjang was één en ondeelbaar, dus zoo ook zijn velden.

Het woord ornament, aradjang of gaoekang werd in den loop der tijden ook toegepast op de bij het voorwerp behoorende sieraden, werktuigen en gereedschappen; het oorspronkelijke was verdwenen, het nagelatene bleef de plaats innemen, en er kwamen karaēngs, die

het noodig vonden voor elk dier voorwerpen g a l o e n g a r a d j a n g te maken; daardoor zouden hun inkomsten vermeerderen, hun macht zou grooter worden. Hieraan is het toe te schrijven, waarom men thans „ornamentsvelden" verspreid vindt liggen; geen eigenlijke aradjang zijnde, zijn zij feitelijk gewone akaroengang. Dit is echter thans zoo verwaterd, het historisch-animistisch verschil had zoo weinig practische waarde, dat tegenwoordig alleen maar gesproken wordt van g a l o e n g - a r a d j a n g, en daarmee het geheel van ornamentsvelden wordt bedoeld, en daarnaast de g a l o e n g - a k a r o e n g a n g worden onderscheiden, die voor een groot deel feitelijk oorspronkelijk iets heel anders dan akaroengang zijn, nl. gouvernements-sawahs.

b. H e t r e c h t o p d e g a l o e n g - a k a r o e n g a n g.

Galoeng akaroengang zijn sawahs, die gemaakt zijn geworden in verplichten dienst, ten behoeve van dengeen, die hoofd van de adatgemeenschap, soelēwatang, pabitjara of kamponghoofd was. Het eerste kwam het eerst voor, elke karaëngsfamilie had groote onkosten, had steeds meer inkomsten noodig, en deed er galoengakaroengang bij maken. Als hierboven toegelicht, werden deze langzamerhand opgenomen in de ornamentsvelden. Dat de voor hun heer steeds hard werkende soelēwatangs ook g a l o e n g - k i a n r ē a n g (sawahs voor hun levensonderhoud) noodig hadden, spreekt vanzelf, en ook deze werden in verplichten dienst gemaakt; zoo is in Maroesoe de g a l o e n g k a s o e l ē w a t a n g a n te Batoe Mallipoeë, in Tanralili idem (door toedoen van de Tanralilische anakaraëngs zijn deze ten slotte poesaka-sawahs geworden), verder feitelijk alle ornamentsvelden in Laoet (bestaat immers uit drie samengevoegde soelēwatangschappen), een deel van de ornamentsvelden in Pangkadjēnē, welk deel is niet meer na te gaan, idem in Mandallē, enz. Hetzelfde had plaats in Tanralili ten behoeve van den p a b i t j a r a; ook deze zijn nu vervormd tot poesaka-velden.

Dit is dus alles voor het heden niet belangrijk meer. Wat echter voor den tegenwoordigen en toekomstigen tijd van veel belang is, is het instituut van de ambtsvelden, die alle als galoeng-akaroengang dienen beschouwd te worden. Voor een deel zijn de ambtsvelden der kamponghoofden dan ook werkelijke akaraoengang-velden, sawahs aangelegd op last van den karaëng of den aroeng, ten behoeve van het ambt van kamponghoofd van een of andere kampong: wie dorpshoofd werd, kreeg de opbrengst van de sawahs. Zoo dit maar eenigszins mogelijk was, werden deze ambtsvelden gemaakt in het kampong-gebied van het bedeelde dorpshoofd; ook kwam voor, dat de velden daarbuiten, maar in de adatgemeenschap gemaakt moesten worden. In den aanvang kregen alleen die hoofden, die in de gunst stonden, vergunning om ambtsvelden te doen maken; later is dit wel eenigszins systematischer gegaan, maar goed geregeld werd het nooit. Het Europeesch bestuur is zich daarna in de vorige eeuw gaan beijveren deze aangelegenheid onder de oogen te zien, en tal van gouverne-

mentsgronden, hetzij deze tēsang- of kasoewijang-velden waren, werden geconverteerd in ambtsvelden, zoodat al een groot deel van de kamponghoofden voorzien was van sawahs als bedoeld, toen in de onderafdeeling Groot-Maros de modernisatie van de inheemsche rechtsgemeenschappen plaats vond. Om de kwestie ten slotte definitief te regelen, werd bij schrijven van 22 October 1923 voorgesteld, te mogen overgaan tot verdere conversie van de gouvernementsvelden, met andere woorden tot omzetting van de galoengtēsang (galoeng kasoewijang waren er toen al niet meer in de oude onderafdeeling Maros) in galoeng-akaroengang, sawahs van het aroeng- of karaēngschap, en wel speciaal ten behoeve van de kamponghoofdenbezoldigingsregeling. Dit heeft — na daartoe door den gouverneur Vorstman gemachtigd te zijn geworden; elk jaar mocht voor 1/5 van het gouvernementsbezit worden omgezet in galoeng-akaroengang — thans voor een groot deel zijn beslag gekregen, en ziet men de begrootingen van de rechtsgemeenschappen Gallarang-Appaka, Tanralili, Maroesoe, Toerikalē, Laoet, Simbang, Bontoa, Boengoro, Labakkang, Marang, Segēri en Mandallē aan, dan kunnen de betreffende adatbesturen op de getroffen bezoldigingsregeling voor al hun kamponghoofden met recht trotsch zijn. Gebleken is daarbij, dat de tijd nog niet is aangebroken de kamponghoofden in contant geld te bezoldigen; uniform prefereerde men de opbrengst van de ambtsvelden boven de maandelijksche bezoldiging, die op f 10 is gesteld. De principieele bezoldiging is nl. f 120 per jaar, hetgeen gelijk staat aan 150 bossen padi van 24 katti zwaarte, gerekend à f 0.80 per bos. Bruto krijgen de kamponghoofden 400 bossen; hiervan gaat 1/4 af aan snijloon, rest 300, terwijl van deze 300 bossen 150 worden gegeven aan den tēsang-bewerker (geen kampong bewerkt zelf haar sawahs); voor hem blijft dus schoon over 150 bossen, dat gelijk staat aan f 120. Als gezegd, is dit de „principieele" bezoldiging; hiervan is nl. afgeweken ten aanzien van kampongs met een aantal aangeslagenen van b.v. 23, nog minder soms; dezen dezelfde bezoldiging toe te kennen als aan kamponghoofden met ruim 100 aangeslagenen werd onbillijk geacht, zoodat b.v. in Toerikalē en Maroesoe bezoldigingen werden toegekend van 80 tot 150 bosschen netto.

Behalve deze allerbelangrijkste akaroengangvelden kent de adatgemeenschap Simbang nog de galoeng-akaroengang te Tjampa-Tjampa en Tanētēa, waarover handelt dezerzijdsch schrijven van 22 Januari 1924 en van 16 Juli 1925. Verdere galoeng-akaroengang zijn de z.g. soero-velden te Kassi in Toerikalē, waarvan de opbrengst diende ter defroyeering van de diensten van de z.g. soero's, dit zijn boodschaploopers, oorspronkelijk van den ass. res. van Maros, later van de regenten van Toerikalē. Deze soero's zijn reeds een tiental jaren afgeschaft, zoodat de velden hadden behooren terug te vallen aan de adatgemeenschap (het waren oorspronkelijk ook gouvernementspadivelden). Dit is verzuimd, zoodat de bewerkers door zijn gegaan de soero-velden te bewerken, zonder daarvoor een extra-prestatie te verrichten. In 1924 is deze aangelegenheid nader geregeld, is den

bewerkers toegestaan de sawahs te blijven occupeeren, mits zij als pachtsom betalen f 0.05 per bos. Dit is onmiddellijk goedgevonden; allen erkenden, dat de sawahs galoeng-soero waren. De opbrengst voor de adatgemeenschap is ± f 700 per jaar. Het adatbestuur stelt zich voor om, zoodra een der bewerkers sterft of uit de adatgemeenschap naar elders verhuist, de betreffende sawah(s), door die persoon geoccupeerd, op de gewone algemeen gangbare wijze te verpachten.

De z.g. penati-velden, parannoeng- en sariang-velden, hier en daar verspreid liggende, zijn alle galoeng-akaroengang en omgezet in ambtsvelden van de kamponghoofden, die nog verstoken waren van bezoldiging. Verdere galoeng-akaroengang zijn niet bekend.

Aangeteekend dient nog te worden, dat in 1925—1926 in gemeentedienst ambtsvelden zijn gemaakt voor de kamponghoofden van Balotji, van wie de meeste niet in het genot van ambtsvelden waren, terwijl de kas te arm was om de hoofden in geld te kunnen uitbetalen (gouvernements-padivelden zijn hier niet). Deze sawahs zijn gelegen te Bantimoeroeng-Balotji, alle een opbrengst gevende van 400 bossen bruto.

De bezoldiging van de kamponghoofden in Labbo-Tangaë te regelen, zooals elders geschied is, is niet mogen gelukken; gebrek aan grond en het vele werk belemmerden dat. Ook hier geen gouvernementsgronden en ook hier geen kasmiddelen, om de hoofden van een behoorlijke bezoldiging te voorzien. De adatgemeenschappen van de federatie Labbo-Tangaë zijn dus de eenige, die nog geen goede dorpshoofdenbezoldigingregeling hebben. Er zijn tal van hoofden, die ambtsvelden hebben; de opbrengst daarvan is echter zeer gering, terwijl de velden hoogst willekeurig onder de hoofden zijn verdeeld geworden. Hierin kan verbetering gebracht worden bij het aftreden van dorpshoofden.

c. Het recht op de palatta- of alloe-gronden.

Hierover is reeds uitgeweid onder A, zoodat hiernaar verwezen moge worden.

d. Het recht op ongko.

Onder ongko verstaat men in het algemeen een bepaald gebied, dat niemand mag betreden, occupeeren, exploiteeren, zonder voorafgaande vergunning van het adathoofd. Als dergelijke ongko kent men b.v. de ongko-djonga, hertenjachtterreinen, waar niemand jagen mag dan de vorst, of waar men mag jagen alleen met voorafgaande toestemming van den vorst. Zoo'n ongko-djonga kent de adatgemeenschap Marang, in de onderkampong Sambaoe van de kampong Marang, genaamd ala-karadjaë, kennen Tanralili en Soediang.

Voorts kent men de gewone ongko-ala, d.i. ongko, die alleen uit zwaar bosch bestaat, waar geen producten van gehaald mogen worden zonder voorafgaande toestemming. Dergelijke ongko-ala kent

elke adatgemeenschap, die voorzien is van bosschen. Kleinere ongko's zijn de ongko-kemiri van Tjenrana en Tjamba, de ongko-kaloekoe van Laoet. Geen van alle brengen zij veel op voor de adatgemeenschapskassen.

Onder ongko zou ook te verstaan zijn — aldus volgens Boegineesche opvatting — de ongko-tamparang of ongko-tasiē, een strook van de zee langs de kust, vanaf het strand of wat door kan gaan voor de landgrens, tot daar, waar prauwen niet meer kunnen ankeren, een strook, waar de adatgemeenschap het volle bezitsrecht op heeft. Dit wordt echter gebracht onder:

e. Het recht op bepaalde wateren.

1. Hieronder valt dan in de eerste plaats het recht op de zeestrook, hierboven genoemd. Elke adatgemeenschap bezit het recht van bezit op grond en water van af de kustlijn, tot daar, waar prauwen niet meer kunnen ankeren. Dit is vaag, zoodat vaak wordt aangenomen, dat de zeestrook daar haar grens heeft, waar een man niet meer staan kan; dit komt dan ongeveer uit met de oude adatbepaling, omdat de ankers kort zijn, terwijl de latere opvatting tot meer duidelijkheid aanleiding geeft.

Het is in deze zeestrook, dat de rechten van de patikoekang en kamisi worden uitgeoefend. De patikoekang is het ondiepe gedeelte vanaf het strand tot daar, waar het water wat dieper wordt (tikoe = ondiep); in dit gedeelte wordt gewoon gevischt met netten, alleen dan wanneer het vloed is; in het diepere gedeelte staan meestal de sēro's — balla (Boeg.), bila (Makk.) —, hoewel deze in de patikoekang ook wel staan. Wie gebruik wil maken van de patikoekang, kan deze pachten voor een heel jaar, waardoor de pachter het uitsluitend recht van gebruik heeft; als regel verhuurt deze zijn recht dan weer aan anderen.

Het kamisi-recht is een heel oud adatrecht, zijn oorsprong vindend in de animistische verzorging van de aradjang, die — als de islam-omgeving — voor den Vrijdag bijzondere gerechten diende te krijgen, tot welke gerechten dan moest behooren zeevisch. De karaēng eischt dan den voorgaanden Donderdag alle visch uit de sēro's op, en de schoonste exemplaren werden de aradjang opgediend door den penati van den karaēng. Later verviel dit, kwam de aradjang alleen de geur van de gerechten ten goede, terwijl het meer concrete den karaēng en den zijnen toekwam. Deze gewoonte, om dus des Donderdags alle visch van de sēro's den karaēng te doen toekomen, bestond tot nog voor kort, is echter de laatste jaren verwaterd, doordat het recht verpacht werd door karaēngs, die goede vischvijvers hadden, later door de adatgemeenschap. Feitelijk zou dit pachtrecht moeten inhouden, dat de pachter het recht zou hebben de visch van particuliere sēro's op den Donderdag te lichten te zijnen behoeve; in de practijk is van de kamisi-theorie niets terechtgekomen, en is verpacht het recht om in de diepere zeestrook sēro's te plaatsen met uitsluiting van anderen.

Zoowel het recht van de patikoekang als het kamisi-recht zijn

algemeen erkende adatrechten, waarvan de stelligheid door niemand in twijfel wordt getrokken. Alle aan de zee gelegen adatgemeenschappen trekken er behoorlijke inkomsten van.

2. Er zijn inheemsche rechtsgemeenschappen, die rechten uitoefenen op bepaalde plaatsen in een rivier. Hiervan bestaan 2 soorten, ten eerste de z.g. lioe (Makk.) of likoe (Boeg.), dit zijn diepten in de rivierbedding, kuilen met soms 3 à 6 meter water, waar zich goede riviervischsoorten in ophouden, en ten tweede bepaalde riviergedeelten, die meestal in zijn geheel diep en vischrijk zijn. Tot de eerstgenoemden behooren de lioe's in de rivier van Tanralili, die goede visch inhouden, maar die men niet op de gewone wijze vangen kan, waarvoor men toeba moet gebruiken, dat zeer schaarsch is, zoodat deze wijze van visschen de moeite niet loont. In de begrooting van Tanralili is het een en ander opgenomen. Wat de in de tweede plaats genoemde riviergedeelten betreft, deze treft men aan in de monding van de z.g. Maros-rivier, aldaar Gonraë genaamd, die verpacht wordt, idem de Bawana-Parangloë in Bira, monding van de Binanga-Parangloë, en de Bawana Laikang vanaf kampong Kassikëbo tot aan de zee, in de adatgemeenschap Marang. Steller dezes meent, dat een nauwgezet onderzoek in het Pangkadjënësche nog meer van dergelijke, de adatgemeenschap toebehoorende vischplaatsen aan het licht zou brengen.

3. Het recht op vischvijvers, balangs en kalobangs.

De aan de adatgemeenschappen toebehoorende vischvijvers zijn deels aradjang, deels akaroengang. Doordat de oude regenten en vroegere bestuursambtenaren alles „ornament" noemden — door steller dezes zijn in het Pangkadjenesche kamponghoofden aangetroffen, sprekende over „saja poenja sawah ornament", daarmee doelende op zijn ambtsvelden; zoo is met het woord ornament gespeeld —, is het onderscheid niet meer na te gaan, en stelle men zich tevreden de vischvijvers op te nemen in een van beide. Nagenoeg alle aan de kust gelegen adatgemeenschappen bezitten van dergelijke soort vischvijvers. Van buitengewone waarde zijn die, gelegen in Marang en Bira.

Familiegrondrechten werden door mij nergens aangetroffen.

Ten aanzien van de kleine afwijkingen van adatrechten zij verwezen naar de bestaande litteratuur en naar de toelichtingen op de begrootingen.

II. De inheemsche rechtsgemeenschappen en haar kassen.

De onderafdeeling Groot-Maros, zooals deze is gevormd vanaf 6 Mei 1925, telt 25 adatgemeenschappen, t.w.:

1. Mandallë,
2. Segëri,
3. Marang,
4. Labakkang,
5. Boengoro,

6. Pangkadjēnē,
7. Balotji,
8. Bontoa,
9. Ri-Laoe,
10. Ri-Raya,
11. Tangkoeroe,

} deze vormen een federatie onder den naam „Laoet".

12. Toerikalē,
13. Simbang,
14. Maroesoe,
15. Tanralili,
16. Bira,
17. Soediang,
18. Montjongloē,
19. Biringkanaja,

} deze vier vormen een federatie onder den naam Gallarang-Appaka.

20. Tjēnrana,
21. Tjamba,
22. Mallawa,
23. Laya,
24. Gantarang-Matinggi,
25. Wanoeawaroe.

} gefedereerd onder den naam Labbo-Tangaē.

In het geheel zijn dus gevormd 15 adatkassen. Omtrent die van de voormalige onderafdeeling Pangkadjēnē, verwijs ik, wat de vorming van de rechtsgemeenschappen aangaat, naar de memorie's van overgave van den ex-gezaghebber H. E. J. Margadant en den controleur W. C. Krijgsman....

Veranderingen van ingrijpenden aard hadden gedurende 1925 niet plaats. Alleen werd de bevolking in de gelegenheid gesteld tot afkoop der heerendiensten, zooals dat in Maros al eenige jaren het geval geweest was; voorts werden de begrootingen van 1926 en de begrootingsrekeningen in de Maleische taal gesteld en van uitvoerige toelichtingen voorzien.... Dat thans de meest ontwikkelde leden van de beheerscommissiën het bestuur, neergelegd in de beide begrootingen van ontvangsten en uitgaven, uiteengezet en bekrachtigd vinden, is een versteviging van het adatbestuur, dat zich sedert den opbloei van politieke vereenigingen niet meer zoo vast in de schoenen voelt als voorheen. Voorts is nog nader geregeld de bezoldiging der kamponghoofden voor zoover deze niet of onvoldoende voorzien waren van ambtsvelden, en wel in de adatgemeenschappen Mandallē, Segēri, Marang, Labakkang, Boengoro en Balotji geheel, in de adatgemeenschap Pangkadjēnē gedeeltelijk, zoodat hier nog een deel van de kamponghoofden bezoldiging in geld krijgt. Afgesproken werd, elk jaar voor een deel over te gaan tot omzetting van de daar nog aanwezige gouvernements-tēsangvelden in galoeng-akaroengang — ambtsvelden —, totdat een regeeringsbeslissing uitmaakte, dat hiervan verder geen sprake kon zijn, omdat 's lands kas de opbrengst van de tēsang niet zou kunnen derven. Ten slotte werden rechten van de inheemsche rechtsgemeenschappen op gronden, alsmede adatrechten van diversen aard eenigszins omgewerkt, volgens de be-

staande adat beschreven, en opvattingen zoo zuiver mogelijk weergegeven.

Wat de rechtsgemeenschappen in de oude onderafdeeling Maros betreft, het volgende:

In 1921 werd hier aangetroffen een z.g. onderafdeelingskas, berustende op officieële bevestiging van een bestaande, door Europeesche bestuursambtenaren samengestelde en in den loop der tijden tot f 14.000 aangegroeide kas. Gouvernements- en adatgemeenschapsgelden (laatstgenoemd woord was te dien tijde in de onderafdeeling nog niet bekend) vloeiden in de kas, en willekeurige uitgaven werden gedaan, geen rekening houdende met de afkomst der binnengevloeide gelden. Het grootste contingent leverde Tanralili, omdat de karaëng hier sinds 1916 verbannen was en de hem voorheen toekomende gelden, voornamelijk de k a l l o n g - t ē d o n g ad f 1200 per jaar, vanaf dien tijd in de z.g. onderafdeelingskas waren gevloeid. Deze kas, verder niet berustend op eenig adat- of staatsrechtelijk juist begrip, werd door steller dezes, met onmiddellijke toestemming van den toenmaligen ass. res. t.b. Goedhart, gedoemd zoo spoedig mogelijk te verdwijnen; het zou daarheen geleid worden, dat elk der inheemsche rechtsgemeenschappen datgene zou krijgen, waar zij recht op had, nl. eigen financieële zelfstandigheid door opbouwing van een kas, waarin de adatgelden van het eigen gebied zouden vloeien, en waaruit uitgaven zouden bestreden worden, zuiver dienend voor land en volk van de eigen gemeenschap.

Aangevangen werd met Tanralili en Laoet. De Europeesche besturende ambtenaar bleef kashouder; er was te dien tijde nog geen aanleiding, over te gaan tot dadelijke overgave van de toen nog kleine kas; het was een proef, en het bewijs moest nog geleverd worden, dat de constellatie van de adatkas niet fout was. Bovendien was de oude regent van Laoet, destijds nog aan het bewind, niet gewend aan het beheeren van eigen geldmiddelen, terwijl Tanralili geen adathoofd had, nog bestuurd werd door een der bestuursassistenten van Maros. De onderafdeelingskas werd dus op ultimo van het dienstjaar 1921 gesplitst; een gedeelte werd afgescheiden voor Tanralili, een ander deel voor Laoet, beide naar rato van het aantal gemeentedienstplichtigen.... Beide adatgemeenschapskassen ontwikkelden zich verder, de genomen proef gelukte ten volle, zoodat ten aanzien van de andere inheemsche rechtsgemeenschappen op den ingeslagen weg kon worden doorgegaan.

Medio 1925 werd de adatkas van Tanralili overgedragen aan karaëng Abdul Gani daëng Manromo, die in December 1925 aftrad, waarop gedurende korten tijd de kas werd toevertrouwd aan de zorgen van den Europeeschen bestuursambtenaar te Maros, totdat overgave daarvan weer kon plaats vinden aan den onlangs opgetreden nieuwen karaëng Andi Mananggongi daëng Matimoe....

Wat Laoet betreft, ten gevolge van de actie van een deel van de Rayasche hoofden, onder aanvoering van Djoenaëda, den gewezen

matoa van Kassi, ter gelegenheid waarvan bleek, dat het inwendig adatverband van de drie adatgemeenschappen Ri-Laoe, Ri-Raya en Tangkoeroe nog vrij hecht was, terwijl het onderling verband nog niet gevoeld werd als een één- en ondeelbaar geheel, bleek het noodig de tot dusverre ten onrechte gebezigde benaming „adatgemeenschap Ri-Laoe" om te zetten in dien van „federatie van de drie adatgemeenschappen Ri-Laoe, Ri-Raya en Tangkoetoe" onder den naam „Laoet", waardoor voorgoed voorkomen werd een zich willen afscheiden van de aloude adateenheden.

In het jaar 1922 trad de oude regent van het „district" Laoet op eigen verzoek af, vervangen door zijn kleinzoon Pappē daēng Masikki, den huidigen karaēng van Laoet. Van af dien tijd werd een uiterst nauwkeurige administratie gevoerd; door zuinig beheer werd het kapitaal vermeerderd.

Toen gedurende 1922 was gebleken, dat de beide adatgemeenschappen Tanralili en Laoet financiëel op eigen beenen konden staan, werd dezerzijds voorgesteld om tot nadere modernisatie van de andere inheemsche rechtsgemeenschappen over te gaan. Op dezelfde wijze als hierboven aangegeven, werd ultimo van het dienstjaar 1922 gevormd de adatkas van Bontoa....

De adatgemeenschappen Bira, Biringkanaia, Soediang en Montjongloē waren te gering van grootte en financiëele draagkracht, om ieder op zichzelf zelfstandige financiëele eenheden te vormen; waar zij in de practijk al jarenlang steeds één bepaalde, economisch bij elkaar hoorende groep hadden gevormd, als „de 4 gallarangschappen" werden aangehaald bij officiëele behandeling van zaken op de vier adatgemeenschappen betrekking hebbende, en uit historisch oogpunt alle vier ten nauwste aan Goa verbonden zijn geweest (Soediang behoorde tot de Batē salapang van Goa, terwijl Bira, Montjongloē en het pas later ontstane Biringkanaja bestaan hebben bij genade van den vorst van Goa), werd overeengekomen, dat deze vier rechtsgemeenschappen tezamen een federatie zouden vormen onder den naam Gallarang-Appaka....

Toen gedurende 1922 ter sprake kwam, dat de in 1858 onjuist bij het toenmalige district Toerikalē gevoegde adatgemeenschap Simbang op den langen duur niet bij Toerikalē kon blijven, vooral, waar zich de Simbangsche eenheid nog krachtig openbaarde (gevolg van het feit, dat de soelēwatang van Toerikalē practisch steeds het Toerikalēsche deel, dat feitelijk Simbang was, direct bestuurd had), kwam de regent van Toerikalē uit eigen beweging aanbieden de aloude rechtsgemeenschap Simbang van eigenlijk Toerikalē los te scheuren, en Simbang wederom een zelfstandig adatbestaan te doen voeren. De regent Palagoena daēng Marowa deed hierbij afstand van al zijn financiëele aanspraken op Simbang, zooals de passerrechten, de kallong-tēdong, enz. Als eerste karaēng van Simbang werd gekozen en benoemd de soelēwatang van Toerikalē, reeds in Simbang, nl. te Pakaloe, woonachtig, die evenwel slechts korten tijd aanbleef en in het tweede halfjaar zijn functie neerlegde ten behoeve

van zijn oudsten zoon Amiroeddin daēng Pasolong, destijds adjunct hoofddjaksa te Makassar, die dan ook door de kiesgerechtigden gekozen en bij gouverneursbesluit ddo. 15 September 1923, benoemd werd tot hoofd van de adatgemeenschap Simbang.

De vorming van een adatkas van de adatgemeenschappen Tjamba, Tjenrana, Mallawa, Laya, Gantarang-Matinggi en Wanoeawaroe leverde geen moeilijkheden op; deze inheemsche rechtsgemeenschappen toch hadden van oude tijden af met de in de onderafdeeling Pangkadjēnē gelegen adatgemeenschap Balotji een federatie gevormd, Pitoe Bila-bila genaamd, zoodat de financiëele eenheid hier voor het grijpen lag; gevormd werd wederom de federatie Pitoe Bila-bila, echter met utzondering van Balotji, dat om redenen van zuiver practischen aard zijn zelfstandigheid in de onderafdeeling Pangkadjēnē bleef behouden. Bij Gouverneursbesluit van 27 October 1922 no. 320/III is bepaald, dat Balotji volkomen zelfstandig zal blijven, overeenkomstig eigen wensch, dus niet meer bij de 6 adatgemeenschappen gevoegd zal worden, tot dusverre gefedereerd onder bovengenoemden naam. Voor dien naam is thans in de plaats gekomen die van Labbo-Tangaē.

Wat de adatkassen van Toerikalē en Maroesoe betreft, deze zijn van recenter datum dan die van de andere adatgemeenschappen. Van den aanvang af van de besprekingen betreffende den opbouw van de inheemsche rechtsgemeenschappen in modernen vorm verzetten zich de regenten van Maroesoe en Toerikalē tegen de toepassing van de beginselen ten aanzien van hunne gebieden; zij wenschten van de verkregen rechten geen afstand te doen. Dit werd geaccepteerd. Toch werd noodig geoordeeld, alvast een begin te maken, zoodat op ultimo 1922 de onderafdeelingskas van Maros geheel werd opgeheven, en de beide adatgemeenschappen van het haar toekomende aanvangskapitaal voorzien werden; haar kassen werden adatkassen genoemd, niettegenstaande de beide regenten èn tegen het woord adatgemeenschap èn tegen het woord adatkas vele ongegronde bezwaren hadden. Daarna werd overgegaan tot het aan de adatkas trekken van de inkomsten van den verhuur van zit- en staanplaatsen in de passerloodsen, de z.g. soessoeng-pasara; den regenten werd voor het gemis van deze inkomsten een behoorlijke schadeloosstelling betaald. Alle verdere adatinkomsten werden den regenten gelaten; aldus in 1923.

Door den dood van den regent van Maros Pakē daēng Masiga op 3 Augustus 1923 kon met ingang van 1 Januari 1924, het geraamte van de begrootingen van de inheemsche rechtsgemeenschap Maroesoe in den door het bestuur gewenschten vorm gegoten worden: alle adatinkomsten vloeiden in de kas van Maroesoe, en de nieuwe karaēng Abdul Hamid daēng Manronrong verkreeg een maandelijksche bezoldiging van f 250, alsmede de opbrengst van een deel der ornamentsvelden, de z.g. torannoe-velden, die door hun bijzondere positie als werkelijke galoeng-aradjang volgens de bestaande opvattingen niet verpacht mogen worden; de Hadat-Toedjoea

(zie nota-Goedhart[1])) wees hier herhaaldelijk en met nadruk op. Hierdoor is het gekomen, dat de opbrengst van de torannoe-padivelden den karaëng gegund wordt, en wel bij wijze van receptie-padi, dienende tot ontvangst van de hoofden en geestelijken voor zoover deze den karaëng bezoeken op Donderdagavond en op den Vrijdag, zooals de adat eischt.

Het zal n.b.m. niet lang meer duren, of ook de torannoe-velden zullen verpacht kunnen worden. Een volgende generatie toch, die de Hadat Toedjoea zal vormen (het huidige college bestaat grootendeels uit oude kamponghoofden) en de intusschen gemoderniseerde opvattingen van het Maroesche volk zal vertegenwoordigen, zal niet die ernstige bezwaren hebben, die men in 1923 en latere jaren gehad heeft. De opvatting, dat de padi van de torannoe-velden alleen de a r a d j a n g toekomt, dus practisch gesproken den karaëng, heeft reeds nu een deel van haar kracht verloren, doordat de karaëng van Maroesoe er toe is overgegaan de meeste velden uit te geven aan zijn familieleden; alleen een klein deel heeft hij voor zichzelf behouden. De opbrengst ad ruim 2200 bossen komt zoodoende noch den persoon van den karaëng, noch de adatgemeenschap ten goede; hieraan een eind te maken, zoodra dit mogelijk is, zou een stap in de richting van vervolmaking van het inheemsche rechtsgemeenschapswezen zijn....

Toen aldus ten aanzien van Maroesoe door den dood van den ouden regent de financieele vervorming van de bestaande adatkas in korten tijd geschied was, en gedurende 1924 bleek, dat een vast traktement, zooals dat van den karaëng van Maroesoe toch wel aanlokkelijk was, vooral met het oog op geheele of gedeeltelijke mislukking van den oogst, bleek in 1924 de regent van Toerikalē er voor te vinden te zijn, eerst alleen de k a l l o n g - t ē d o n g-inkomsten aan de adatkas van Toerikalē af te staan, even later ook de opbrengst van de ornamentsvelden, mits hem van het laatstgenoemde een deel werd afgestaan als receptie-padi. Dit geschiedde; de m a l a o e - l a o e-ornamentsvelden bleven den regent toegewezen (± 2400 bossen bruto), de rest vloeide in de adatkas, die in den vervolge den regent eene bezoldiging zou uitkeeren....

Het beheer en de administratie der adatkassen werd tot ultimo van het dienstjaar 1923 gevoerd door den controleur van Maros; daarna had de administratie tevens plaats door de betrokken karaëngs, werd deze dus dubbel gevoerd, zoodat nagegaan kon worden, aan welk der toenmalige adathoofden de geheele administratie, alsmede het beheer zou kunnen worden toevertrouwd.

Deden dit in den aanvang ten aanzien van de adatkas van Pitoe Bila-billa (met uitzondering van Balotji) en van de adatkas van de Gallarang-Appaka de bestuurs-assistenten van de betrokken toezichtsgebieden, al spoedig bleek, dat Andi Baso, als voorzitter van

---

[1]) De commissie hoopt deze nota in een der volgende bundels te kunnen opnemen. — Noot van de commissie.

de federatie Pitoe Bila-bila in staat was tot datgene, wat tot dusverre de I.B.A. van Tjamba had gedaan, terwijl hetzelfde gezegd kan worden van den galarang van Bira, als voorzitter van de federatie Gallarang-Appaka en de H.B.A. van Mandaï.

De adatkassen werden pas overgegeven in Juli 1925, na ontvangst van het gouverneursbesluit ddo. 8 Augustus 1925, waarbij de betreffende adathoofden verantwoordelijk werden gesteld voor de hun toevertrouwde adatkassen....

De bedoeling is, dat alle adatkassen reservefondsen zullen vormen, niet alleen voor kwade tijden, tijden van rampsspoeden, misoogsten enz., maar ook voor de uitvoering van groote adatgemeenschapswerken; zoo schijnt het in het voornemen te liggen, het groote Pangkadjēnē-irrigatiewerk te doen bekostigen door de adatkassen. De grootte van de reservefondsen is bepaald op een bedrag, tweemaal zoo groot als de van den padioogst afhankelijke inkomsten van een adatgemeenschap; waar deze inkomsten nagenoeg geheel en al steunen op den rijstoogst, is de grootte van dat bedrag nagenoeg gelijk aan tweemaal het budget van een begrooting van ontvangsten....

Wat het begrootingswezen betreft, zij nog opgemerkt, dat dit geheel gegroeid is van een paar artikels tot wat zij nu zijn; zooveel mogelijk werd ernaar gestreefd, dat de hoofden de begrootingen zelven opmaakten, waarbij hun zooveel mogelijk vrijheid werd gegund wat den vorm betreft, opdat zij alles zelf zouden begrijpen. Aangezien dit mogelijk bleek, is thans voor het eerst het model van de landschapsbegrootingen nagevolgd op initiatief van den ass. res. van Makassar Van Lith.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 68.

DE PANGADAKANG IN BIRA (1901).

Nota van het commissielid O. M. Goedhart, toenmaals waarnemend controleur van Kadjang, over „de pangadakang in het regentschap Bira van de onderafdeeling Kadjang", van het jaar 1901.

Geen onderwerp hangt zoo nauw samen met den politieken en economischen toestand van het regentschap Bira, geen onderwerp heeft zoo vaak en zoo dringend de aandacht, het geduld en den tact der besturende ambtenaren geeischt, als juist de pangadakang in Bira. Geen instelling heeft op den socialen toestand van dat regentschap nadeeliger invloed uitgeoefend dan de instelling der pangadakang, die gedurende tientallen van jaren het toenemen der welvaart belet heeft en de bron is geweest van voortdurende veeten en geschillen tusschen de hoofden onderling, nu eens ten gevolge hebbende het aftreden van het hoogste inlandsche hoofd, een andermaal het ontslag dan wel de strafrechtelijke vervolging van een of meer der lagere hoofden.

Wat hebben wij onder p a n g a d a k a n g te verstaan? Al datgene wat overeenkomstig de gewoonte (a d a = grondwoord van pangadakang) door het volk aan zijne hoofden, van den regent tot den sarējang toe, en aan zijne voorgangers in den godsdienst van den te Bira zetelenden kalief tot den geringsten kamponggeestelijke toe, wordt opgebracht hetzij in natura hetzij in geld. De instelling der pangadakang berust op de adat en alhoewel de hoegrootheid der heffingen ook op het gewoonterecht heet te berusten, hangt het in deze voor een vrij groot deel af van de persoonlijkheid van de verschillende hoofden, of die heffingen al dan niet zwaar op de bevolking zullen drukken.

Wij zullen dan ook zien, dat de heffingen en de hoegrootheid daarvan in den loop der tijden en onder de opvolgende regenten niet dezelfde zijn gebleven, ja zelfs dat onder denzelfden regent het onderwerp der pangadakang meer dan één keer geregeld werd. Wat de hoegrootheid der pangadakang aangaat, kan derhalve feitelijk van een gewoonterecht niet gesproken worden. Intusschen heeft de instelling der pangadakang nooit moeilijkheden opgeleverd waar het betreft de heffing ten voordeele van districts- en kamponghoofden en van de voorgangers in den godsdienst; deze werden steeds ten genoegen van beide partijen opgebracht, en voorzoover door mij kan

worden nagegaan, heeft nooit eenige klacht daaromtrent de ooren van den besturenden ambtenaar te Kadjang bereikt. De regeling dezer heffingen zou dan ook veilig aan genoemde hoofden en voorgangers eenerzijds, en de bevolking anderzijds kunnen worden overgelaten, ware het niet, dat die heffingen nauw verband hielden met de pangadakang, toekomende aan, dan wel geeischt door den regent en den soelēwatang van Bira. Het zijn de laatstbedoelde heffingen, die een minder gewenschten toestand in het regentschap Bira in het leven geroepen hebben, die voortdurende geschillen tusschen de twee voornaamste inlandsche hoofden onderling en tusschen hen en de lagere hoofden ten gevolge hebben gehad en waarvan de regeling door elken nieuwen controleur ter hand moest worden genomen. De oorzaak van het bovenstaande moet gezocht worden in het ontstaan van het regentschap Bira en ik acht het tot recht begrip van hetgeen verder over de pangadakang meegedeeld zal worden noodzakelijk, een korte schets van dat ontstaan te geven.

Omstreeks het jaar 1869, in welk jaar bij staatsblad no. 80a de onderafdeeling Kadjang gecreëerd werd uit de onderafdeeling Boeloekoemba, onderging het toenmalige regentschap Bira zijn eerste vergrooting door de toevoeging van het regentschap (thans galarangschap) Lēmo-Lēmo en het district of galarangschap Ara. Bij staatsblad 1870 no. 67 werd het regentschap Bira, dat toen derhalve uit de drie districten Bira, Lēmo-Lēmo en Ara bestond, gebracht tot de onderafdeeling Kadjang, tezamen met het regentschap Tiro; beide regentschappen bleven echter op zich zelf staan. Tiro bestond toen uit de tegenwoordige districten Tiro, Bontotanga, Tanabēroe en Batang; bij het gouverneursbesluit van 28 December 1864 no. 5290/12 en bij de gouvernementsbesluiten van 24 October 1865 no. 33 en 7 Maart 1867 no. 6 waren namelijk successievelijk de toenmalige regentschappen Bontotanga en Tanabēroe en het galarangschap Batang bij het regentschap Tiro ingelijfd geworden. Het regentschap Tiro zou echter ook spoedig daarna zijn onafhankelijk bestaan verliezen. Immers (vide het gouvernementsbesluit van 23 Juli 1871 no. 23) werd het bij den dood van den regent in 1871 bij het regentschap Bira gevoegd.

Sedert het jaar 1871 bestaat het regentschap Bira derhalve uit de voormalige regentschappen: Bira, Lēmo-Lēmo, Tiro, Bontotanga en Tanabēroe; en uit de voormalige galarangschappen: Ara en Batang. Voor die vereeniging was zeker veel te zeggen; een vrij homogeen geheel werd daardoor verkregen, terwijl men hoopte dat het bestuur aan vastheid en eenheid zou winnen. Men rekende erop, dat door de overeenkomst in volksaard, grondgesteldheid, middelen van bestaan en taal binnen eenige jaren het gezag van den te Bira zetelenden regent ook in de successievelijk aan zijn regentschap toegevoegde landstreken ten volle zou zijn erkend. Die hoop bleek ijdel te zijn. Elf jaren na de vereeniging rapporteerde de toenmalige controleur Udo de Haes in zijn missieve van 16 September 1883 no. 502, dat het opmerkelijk was, hoe weinig invloed de hoofden

van het oude regentschap Bira in de daaraan toegevoegde landen hadden, waarvan de galarangs de eigenlijke hoofden bleven en zich weinig stoorden om den regent en den soelēwatang van Bira. Thans, achttien jaren daarna, is die uitspraak nog van kracht.

Naar mijn bescheiden meening moet die geringe invloed van den regent en den soelēwatang van Bira worden toegeschreven aan het feit dat bij de vereeniging der verschillende landen, die thans het regentschap Bira uitmaken, geheel over het hoofd gezien is de regeling der inkomsten der twee voornaamste inlandsche hoofden. Aan den regent werd geen bezoldiging uit 's lands kas toegekend, doch werd het recht verleend van het volk belasting te heffen. Of dit recht hem uitdrukkelijk dan wel stilzwijgend werd toegekend, kan ik niet nagaan; dit is echter zeker, dat het hem geheel werd overgelaten, hoe zich inkomsten te verschaffen. In het eigenlijke regentschap Bira ging dit gemakkelijk; het volk was daar gewoon pangadakang aan zijn regent op te brengen, doch in de toegevoegde landen, waar de bevolking ook gewoon was aan zijn hoofden pangadakang te betalen, achtten de galarangs zich gerechtigd de heffingen, die vroeger ten behoeve van den regent gedaan werden, ten eigen bate aan te wenden; zij beschouwden zich als de eigenlijke hoofden en namen als zoodanig het deel, dat vroeger aan den regent toekwam, in ontvangst; het volk begreep het ook niet anders. Of nu ook de regent van Bira verklaarde, dat hij aanspraak had op het deel, dat vroeger aan den regent toekwam, het hielp hem niet; slechts na lang aandringen en als de regent van Bira een flinke persoonlijkheid was, stonden de galarangs dat deel af. Bovendien ontzagen de regenten van Bira zich niet, nieuwe heffingen in te voeren of bestaande te verzwaren. Vooral geschiedde dit door regenten, die onbemiddeld waren of voor hun gedobbel veel geld noodig hadden. Zoo verklaren de bevolking en galarang van Ara, dat de regent van Bira, nl. de in 1896 ontslagen Endē daēng Solong, in Ara de pangadakang bij den verkoop van nieuwe prauwen ad f 2,75 per prauw heeft ingevoerd; tevoren werd bij den verkoop van nieuwe prauwen aan den regent geen pangadakang betaald, wèl — en dat reeds van oudsher — aan den galarang. Hierover later. In het kort wil ik hierop neerkomen, dat door de fout, begaan bij de samensmelting der bovengenoemde landen, van niet vast te stellen waaruit de inkomsten van den regent van Bira zouden bestaan, de deur wagewijd werd opengezet voor allerlei getwist en geschil tusschen dit inlandsche volkshoofd en de hem ondergeschikte hoofden, wat ongetwijfeld zijn prestige geschaad heeft. Om dit prestige te releveeren acht ik het daarom hoogst noodzakelijk, dat een eind gemaakt wordt aan het wisselvallige zijner inkomsten, en hij ten opzichte hiervan op een volkomen onafhankelijk standpunt geplaatst wordt tegenover zijn ondergeschikte hoofden en tegenover de bevolking. Dit is alleen bereikbaar door hem het recht te ontnemen heffingen onder welken naam en in welken vorm ook van de bevolking te doen, en als compensatie hem eene bezoldiging uit 's lands kas toe te kennen, groot genoeg om, tezamen met zijn particuliere

inkomsten, zijn stand als regent van een zoo belangrijk regentschap, als Bira is, te kunnen ophouden. Doch niet den regent alleen, ook den soelēwatang dient van gouvernementswege traktement te worden toegekend. Dit inlandsch hoofd is, wat zijn inkomsten aangaat, thans vrijwel afhankelijk van den regent. Dit was vroeger anders. Blijkens de missive van controleur Wiggers ddo. 17 October 1879 1ste A aan den assistent-resident der Oosterdistricten, ontving toenmaals de soelēwatang van Bira de opbrengst van alle ten behoeve van den regent in het district Lēmo-Lēmo gedane heffingen. Door controleur Udo de Haes werden die tijdens zijn bestuur geschat op f 600 à f 700 's jaars.

Tijdens het regentschap van den reeds genoemden Endē daēng Solong werden echter de ambtsinkomsten van den soelēwatang slechts op f 30 's jaars getaxeerd (vide de missive van controleur Koopman van 9 Juli 1892 no. 497). Controleur Wentholt achtte verbetering daarin terecht zeer gewenscht, daar het niet aanging van den soelēwatang diensten te vorderen, terwijl zijn inkomsten in het onzekere werden gelaten. Toen dan ook in 1896 een nieuwe regent en een nieuwe soelēwatang voor Bira gekozen moesten worden, werd met goedvinden van de lagere hoofden vastgesteld, dat in den vervolge van alle heffingen de regent het ¾ gedeelte en de soelēwatang ¼ gedeelte zouden krijgen. In de codificatie van de pangadakang door controleur P. A. Oudemans van 30 Januari 1898 is deze wijze van verdeeling van de pangadakang tusschen den regent en den soelēwatang gehandhaafd gebleven. In de praktijk liet die verdeeling evenwel dikwijls te wenschen over. Zoo gaf onder het bestuur van controleur Krugers de soelēwatang als zijne meening te kennen, dat de regent alles voor zich hield, terwijl de regent op zijn beurt soeroehans naar de districten zond om de galarangs te controleeren. Ergo, de een wantrouwde den ander, wat zeker niet bevorderlijk was voor het prestige der hoofden.

Ik hoop met het vorenstaande genoegzaam de noodzakelijkheid aangetoond te hebben van het toekennen van traktement van gouvernementswege aan den regent en den soelēwatang van Bira. Dat die maatregel, behalve de verhooging van het prestige dier hooge inlandsche hoofden, nog andere voordeelen oplevert, wil ik hier in het kort aantoonen.

Is de toestand bereikt, dat regent en soelēwatang eene vaste bezoldiging genieten, dan kan met meer recht dan vroeger van hen geeischt worden, dat zij al hun krachten zullen wijden aan de vervulling der taak, welke op hun schouders gelegd is; dan kunnen zij al den tijd, dien zij vroeger gebruikten voor het bedenken van maatregelen om de hun toekomende pangadakang geind te krijgen, besteden in het belang van het gouvernement; dan kan de inning der belastingen voor het gouvernement door hen meer te harte genomen worden dan thans. Een ander voordeel is het volgende: Vroeger werd bij den aanslag in de hoofdelijke belasting in het regentschap Bira zoo goed als geen rekening gehouden met de pangadakang, en

ik ben het dan ook met den toenmaligen controleur Krugers (vide zijne missieve van 8 November 1898 no. 875/2) volkomen eens, dat aan die omstandigheid de vroegere groote achterstanden der belasting in Bira hoofdzakelijk moeten worden toegeschreven. Later werd weliswaar bij den aanslag met de pangadakang rekening gehouden, doch alleen zooveel als doenlijk was, daar de hoegrootheid dier pangadakang, zooals ik reeds meermalen opmerkte, aan verandering zeer onderhevig was. In zijne missive van 16 September 1883 no. 502 gaf controleur Udo de Haes als zijne meening te kennen, dat bij een eventueele invoering eener nieuwe (hoofdelijke) belasting eene nieuwe regeling der adatheffingen vooraf diende te gaan, wilde men niet dat de bevolking van Bira de rechtmatige klacht zou uiten, dat zij behalve aan hare hoofden ook nog aan het gouvernement belasting moet betalen. Bij de bevolking van Bira is dan ook langzamerhand een vrij hooge mate van tegenzin ontstaan tegen het voldoen van de pangadakang aan den regent en den soelēwatang; haar zijn langzamerhand de oogen geopend en zij ziet in, dat de belastingen op haar zwaarder drukken dan op de Kadjangers. De afschaffing der pangadakang van den regent en den soelēwatang van Bira is dan ook om deze reden gewenscht, en het toekennen van traktementen aan meergenoemde hoofden zou het voordeel opleveren, dat de druk der belastingen op de Kadjangers en Biraneezen in den vervolge gelijk zal wezen.

Eene wettelijke regeling van de overige pangadakang, namelijk die ten behoeve van de districts- en lagere hoofden en voorgangers in den godsdienst zou verder achterwege kunnen blijven, daar over die heffingen tusschen genoemde personen en de bevolking nimmer kwesties gerezen zijn; met een eenvoudige codificatie zou men kunnen volstaan.

Van het onderwerp: „het toekennen van tractementen aan den regent en den soelēwatang van Bira" wil ik niet afstappen, alvorens eene berekening te laten volgen, waaruit men ontwaren kan, dat de voorgestelde maatregelen van den fiscus slechts eene kleine opoffering zal eischen. Na raadpleging zoowel van regent en soelēwatang als van de over het algemeen met de inning der pankadakang belaste galarangs, ben ik tot de conclusie gekomen, dat de gezamenlijke inkomsten van de beide hoogste inlandsche hoofden in Bira per jaar bedragen:

aan collecteloon (voor de inning der gouvernementsbelastingen)	f	106
„ pangadakang in het district Bira	„	200
„ „ „ „ „ Lēmo-Lēmo	„	400
„ „ „ „ „ Tanabēroe	„	200
„ „ „ „ „ Ara	„	300
„ „ „ „ „ Batang	„	10
„ „ „ „ „ Bontotanga	„	—
„ „ „ „ „ Tiro	„	—
Tezamen	f	1216

Het wil mij voorkomen, dat de regent en de soelēwatang van Bira voor de door hen te presteeren diensten voldoende beloond zouden zijn, indien hun eene maandelijksche bezoldiging van respectievelijk f 75 en f 25 werd toegekend. Het toekennen aan bedoelde hoofden van lagere traktementen zou mijns inziens onbillijk wezen, vooreerst op grond van het feit, dat de jaarlijksche inkomsten van genoemde titularissen tot dusverre respectievelijk niet minder dan f 900 en f 300 bedragen hebben, en tevens op grond hiervan, dat de traktementen van den regent en den soelēwatang van Kadjang respectievelijk bedragen f 75 en f 25, en het niet aangaat de beide hoogste inlandsche hoofden van het belangrijker regentschap Bira lager dan hen te bezoldigen.

De voorgestelde maatregel zou het gouvernement derhalve eene uitgaaf van f 1200 's jaars veroorzaken, waartegenover echter staat, dat men dan het collecteloon ad 3 %, den regent van Bira toegekend voor zijne bemoeienis terzake van de inning der hoofdelijke- en padibelasting in zijn regentschap, zou kunnen laten vervallen, wat het gouvernement een jaarlijksch voordeel van f 106 zou opleveren. Tevens zou dan de hoofdelijke belasting in Bira eenigszins opgevoerd kunnen worden, aangezien in de laatste paar jaren bij den aanslag daarvan met de aan den regent en den soelēwatang toekomende pangadakang zooveel mogelijk rekening is gehouden. Deze verhooging zoo laag mogelijk stellende, nl. op f 200, zou derhalve het gouvernement bij den voorgestelden maatregel een financieel nadeel lijden van f 900 's jaars, inderdaad eene kleine opoffering, als men bedenkt, dat daardoor de ongelijkheid in belastingdruk, thans bestaande tusschen Kadjangers en Biraneezen, zal worden opgeheven; dat de nog in het Birasche bestaande pasarrechten, waarvan den regent en den soelēwatang een derde gedeelte toekomt, zullen verlaagd worden, en dat inzonderheid het scheepsbouwbedrijf, het voornaamste middel van bestaan van de bevolkingen van Ara en Lēmo-Lēmo, niet meer zoo zwaar belast zal worden als thans het geval is, nu de prauwmakers van de inkomsten, uit hun bedrijf verkregen, niet alleen 2 % aan het gouvernement hebben te betalen, doch bovendien aan den regent en den soelēwatang van Bira 2½ % wat het district Lēmo-Lēmo, 2% wat het district Ara aangaat. Ik acht het niet ondienstig hierbij aan te teekenen, dat in het district Tanabēroe in de laatste jaren veel nieuwe klapperaanplantingen aangelegd of bestaande uitgebreid worden, zoodat ook om die reden eene verhooging van de hoofdelijke belasting in Bira binnen eenige jaren tegemoet kan worden gezien.

Thans overgaande tot de bespreking van de verschillende soorten van pangadakang en de hoegrootheid van elk daarvan, wil ik in de eerste plaats opmerken, dat daarvan in het archief twee codificaties bestaan, een van controleur Krugers en de andere van controleur P. A. Oudemans. De laatste munt door meerdere volledigheid boven de eerste uit, doch is slechts twee jaren van kracht geweest. In 1909 werd het door controleur H. P. Wagner noodzakelijk geacht eene

nieuwe regeling der pangadakang in het leven te roepen, die in genoemd jaar in een daartoe met de hoofden van Bira belegde vergadering tot stand kwam. Bij deze regeling, die thans nog geldt, moesten regent en soelēwatang voor de zooveelste maal een deel hunner inkomsten afstaan. Voortdurend hebben deze beide inlandsche hoofden hunne inkomsten zien verminderen na elken nieuwen twist over de pangadakang tusschen hen en de onder hen staande hoofden; steeds hebben zij het onderspit moeten delven, wat natuurlijk hun prestige tegenover de bevolking niet heeft verhoogd. Wil men hun geene bezoldiging uit 's lands kas toekennen, welnu, dan diene eene afdoende regeling der hun toekomende pangadakang tot stand te komen, eene regeling die niet voor herhaalde wijziging vatbaar is, ergo eene regeling, niet vastgesteld door den controleur van Kadjang. Mijne overtuiging is het, dat de aan regent en soelēwatang toegekende pangadakang bij de regeling van controleur H. P. Wagner binnen de grenzen der billijkheid zijn teruggebracht, en dat men eene onbillijkheid tegenover die beide hoofden zou begaan, indien men de pangadakang weer ging verminderen, tenzij tegen schadeloosstelling. De regeling-Wagner is echter zeer onvolledig en daarom dient eene nieuwe en afdoende regeling tot stand te komen.

Wij hebben te onderscheiden:

a. de pangadakang aan den regent en den soelēwatang toekomende;

b. die van de galarangs, kepala's en sariangs;

c. de inkomsten der geestelijkheid, welke ook als pangadakang zijn te beschouwen.

Ad a. De pangadakang, toekomende aan den regent en den soelēwatang van Bira.

Deze is niet dezelfde in al de districten, waarin het regentschap is onderverdeeld. Wij hebben om die reden dit onderwerp districtsgewijs te behandelen.

A. In het district Bira.

1. Bij geboorten: niets.
2. Bij besnijdenis: niets.
3. Bij verkoop van prauwen: niets.
4. Van den djagongoogst: niets.
5. Pasarrechten: niets.
6. Bij haarsnijden: hierbij hangt het ervan af, of er al dan niet bij geschoten wordt; wordt erbij geschoten (meestal een teeken dat het een bemiddelde familie is), dan is de pangadakang van den regent 60 duiten, en van den soelēwatang 30 duiten; wordt er niet bij geschoten, dan niets.
7. Bij sterfgevallen: ook hier hangt het af, of er al dan niet bij geschoten wordt; wordt er niet bij geschoten, dan bedraagt de pangadakang van regent en soelēwatang nihil; wordt er bij geschoten, dan bedraagt die van den regent 80 duiten, en van den soelēwatang 40 duiten. Is het een ana patola, die gestorven is, dan bedraagt

de pangadakang van den regent 100 duiten en die van den soelēwatang 50 duiten, indien door de sarat in het sterfhuis een speciaal gebed, geheeten tahalelelaboe, wordt opgezegd. Drie dagen na de begrafenis wordt in het sterfhuis gedikird (dzikr); wordt daarbij niet geschoten, dan ontvangen regent en soelēwatang niets; wordt daarbij wèl geschoten, dan ontvangt de regent aan pangadakang 60 duiten, de soelēwatang 30 duiten.

8. Bij huwelijken: hierbij hangt de hoegrootheid van de pangadakang of van den stand, waartoe de aanstaande echtgenooten behooren. De volgende onderscheidingen dienen hierbij gemaakt te worden:

1. een huwelijk gesloten tusschen ana patola:
pangadakang van den regent f 30, van den soelēwatang f 10;
2. een huwelijk gesloten tusschen toebadji (gegoeden):
pangadakang van den regent f 12, van den soelēwatang f 4;
3. een huwelijk gesloten tusschen toesamara (minder gegoeden):
pangadakang van den regent f 1.12½, van den soelēwatang f 0.37½;
4. een huwelijk gesloten tusschen ata (slaven):
pangadakang van den regent en den soelēwatang nihil;
5. een huwelijk tusschen een man (toesamara) en een vrouw (toebadji):
pangadakang van den regent f 22.50, en van den soelēwatang f 7.50;
6. tusschen een man (toesamara) en eene vrouw (ana patola):
pangadakang van den regent f 45, en van den soelēwatang f 15;
7. tusschen een man (toebadji) en eene vrouw (toesamara):
pangadakang van den regent f 1.50, van den soelēwatang f 0.50;
8. tusschen een man (toebadji) eene vrouw (ana patola):
pangadakang van den regent f 30, van den soelēwatang f 10;
9. tusschen een man (ana patola) en eene vrouw (toesamara):
pangadakang van den regent f 1.50, van den soelēwatang f 0.50;
10. tusschen een man (ana patola) en eene vrouw (toebadji):
pangadakang volgens den stand van één van beide echtgenooten, dus òf f 30 en f 10, òf f 12 en f 4.

Slaven mogen niet met vrijen in het huwelijk treden; daartoe moet eerst de slaaf of slavin vrijgekocht worden. Dit gaat aldus in zijn werk. Is het eene slavin, dan moet als afkoopsom den meester f 80, is het een slaaf, dan f 60 gegeven worden; verder f 8 aan regent, soelēwatang, galarang en kepala's, en gezamenlijke geestelijkheid in hunne qualiteit van getuigen van de vrijlating; daarna is de slaaf of slavin vrij en staat dan gelijk met een toe-samara; treedt hij of zij in het huwelijk, dan moet pangadakang worden betaald volgens de bovenaangegeven onderscheidingen.

Hierbij dient verder aangeteekend te worden, dat ook aan de vrouw, of bij onstentenis van deze aan de moeder van den regent bij huwelijk pangadakang toekomt; de adat brengt namelijk mede, dat bij huwelijken tusschen toebadji onderling of ana patola onderling, of van een toebadji of ana patola met een toesamara, de pajong en de lans van de vrouw, of bij ontstentenis van deze van de moeder van den regent, ter opluistering van het feest geleend worden; de pangadakang lalang (pajong), die haar dan toekomt, bedraagt f 1, f 4 of f 1, al naarmate het betreft een huwelijk tusschen toebadji onderling, ana patola onderling of een toebadji dan wel ana patola met een toesamara; de pangadakang pokē pangka (lans) bedraagt steeds f 2. Komt de vrouw, of bij ontstentenis van deze de moeder van den regent op de bruiloft, dan krijgt bovendien de lansdrager f 0.25.

9. Bij het uitmaken van geschillen:

Als alleensprekend rechter in civiele zaken ontvangt de regent van de winnende partij f 3 en 10 duiten, welk bedrag verdeeld wordt onder hem, den soelēwatang, den galarang en andere eventueele bijzitters. Bij het uitmaken van boedelkwesties door de sarat, moet van elke f 2, dat de boedel waard is, 1/8 gedeelte betaald worden; deze heffing wordt verdeeld onder regent, soelēwatang, galarang, kamponghoofd, kalief en de leden van de geestelijkheid, die aan de berechting hebben deelgenomen.

B. In het district Lēmo-Lēmo.

1. Bij geboorten: niets.
2. Bij besnijdenis: niets.
3. Bij verkoop van prauwen[1]):

pangadakang van den regent f 1.50, van den soelēwatang f 0.50.

Aangaande deze prauw-pangadakang in Lēmo-Lēmo zijn voortdurend kwesties gerezen tusschen den regent van Bira en den galarang van Lēmo-Lēmo. De voorganger van den tegenwoordigen regent, Makawaroe daēng Parani, had van deze soort pangadakang steeds f 0.50 per prauw aan den galarang geschonken bij wijze van gunst,doch gaandeweg werd dit door den laatste als een recht beschouwd. De tegenwoordige regent weigerde daarmede voort te gaan, met het gevolg, dat de galarang zich bij den controleur Wagner daarover beklaagde. Door dezen werd de zaak in der minne geschikt, en de regent beloofde van elke f 2 prauwpangadakang, die hij ontvangen zou, f 0.50 aan den galarang af te staan, echter alleen bij wijze van gunst; toen er later kwesties rezen tusschen hen, herriep de regent zijne belofte, op grond dat de galarang zijne bevelen niet gehoorzaamde. Deze van zijn kant weigerde toen de door hem voor den regent geinde pangadakang aan den rechthebbende uit te keeren.

[1]) Deze pangadakang is verschuldigd niet bij het van stapel laten loopen van prauwen, maar bij het verkoopen van pas gemaakte prauwen. Wanneer oude prauwen (d.w.z. die reeds meermalen dienst hebben gedaan) verkocht worden, wordt geen pangadakang betaald. Dit geldt ook voor de andere districten waar prauw-pangadakang geheven wordt.

Het resultaat van eene bespreking, tengevolge daarvan gehouden door den controleur Wagner met den regent van Bira en den galarang van Lēmo-Lēmo, waarbij ik tegenwoordig was, was, dat de galarang beloofde bij payementen de door hem voor den regent geinde pangadakang-gelden aan dezen af te dragen, terwijl de regent wederom beloofde van de prauwpangadakang een vierde gedeelte aan het districtshoofd af te staan, onder voorwaarde, dat deze belofte niet in de regeling der pangadakang vermeld zou worden, waarmede hij derhalve te kennen wilde geven, dat de galarang geen recht had op dat aandeel in de pangadakang, maar dat hem dat aandeel slechts bij wege van gunst werd toegekend. De zaak is thans schijnbaar in orde; ik zeg „schijnbaar", daar ik de vaste overtuiging heb, dat, bij de minste kwestie tusschen beide hoofden, de regent zijne belofte (geen verplichting) niet zal nakomen. Ik acht het daarom wenschelijk, dat deze zaak afdoende geregeld worde en in de regeling der pangadakang zelve bepaald, dat de gezamenlijke prauwpangadakang van den regent en den soelēwatang in het district Lēmo-Lēmo bedragen zal f 1.50, en die van den galarang f 0.50. Daardoor worden eventueele kwesties voorkomen en is een groot deel van des galarangs inkomsten niet meer afhankelijk van de luimen van zijn regent. De andere inkomsten van het districtshoofd zijn zoo gering, dat het niet billijk zoude zijn hem deze, zij het tot dusverre ook slechts bij wijze van gunst verleende inkomsten te ontnemen.

4. Van den djagongoogst: niets.

5. Pasarrechten: niets.

6. Bij haarsnijden: pangadakang van den regent f 3, van den soelēwatang f 1.

7. Bij sterfgevallen: hierbij hangt het, evenals in het district Bira, af, of er bij geschoten wordt of niet; in het eerste geval bedraagt de pangadakang van den regent 45 duiten, en die van den soelēwatang 15 duiten; in het laatste geval bedraagt de pangadakang van beiden nihil.

8. Bij huwelijken: hierbij bedraagt de pangadakang van den regent òf f 15, òf f12, òf f 7.50, òf niets, en die van den soelēwatang òf f 5, òf f 4, òf f 2.50, òf niets.

De gezamenlijke pangadakang van regent en soelēwatang bedraagt f 20: 1. bij een huwelijk van ana patola's onderling; 2. bij dat tusschen een man (toesamara) en een vrouw (ana patola), en 3. bij dat tusschen een man (toebadji) en een vrouw (ana patola);

zij bedraagt f 16 bij een huwelijk tusschen toebadji onderling;

zij bedraagt f 10: 1. bij een huwelijk tusschen een man (toesamara) met een vrouw (toebadji); 2. bij een huwelijk tusschen een man van hoogere geboorte met een vrouw van mindere geboorte;

zij bedraagt niets: 1. bij een huwelijk tusschen toesamara onderling, en 2. bij dat tusschen slaven onderling.

9. Bij het uitmaken van geschillen:

Als alleensprekend rechter in civiele zaken ontvangt de regent

evenals in Bira van de winnende partij f 3 en 10 duiten, te verdeelen onder hem, den soelēwatang, den galarang van Lēmo-Lēmo en eventueele bijzitters. Boedelkwesties worden door de sarat van Lēmo-Lēmo uitgemaakt; legt zich echter een der partijen bij de uitspraak van de sarat niet neer, dan kan zij in hooger beroep gaan bij de sarat van Bira, en in dit geval ontvangt deze laatste 1/5 gedeelte van de waarde van de goederen, waarover uitspraak wordt gedaan.

C. In het district Tanabēroe.

1. Bij geboorten: niets.

2. Bij besnijdenis: niets.

3. Bij verkoop van prauwen: pangadakang van den regent f 1.50, van den soelēwatang f 0.50.

4. Van den djagongoogst: niets.

5. Pasarrechten: ieder die op de pasar te Tanabēroe verkoopt, moet van elke dertig duiten, die hij ontvangt, 1 duit afstaan; het totaal wordt in drie gelijke deelen verdeeld, waarvan één deel toekomt aan den regent en soelēwatang gezamenlijk.

6. Bij sterfgevallen; hierbij dient onderscheiden te worden: wordt er niet bij geschoten, dan bedraagt de pangadakang van regent en soelēwatang nihil; wordt er wel bij geschoten, dan is de pangadakang van den regent 180 duiten, van den soelēwatang 60 duiten.

7. Bij haarsnijden: niets.

8. Bij huwelijken:

de pangadakang boenting van den regent bedraagt f 6, f 4.50, f 1.87½, of niets; die van den soelēwatang f 2, f 1.50, f 0.62½, of niets.

De gezamenlijke pangadakang van regent en soelēwatang bedraagt f 8: 1. bij een huwelijk van ana patola's onderling; 2. bij dat van een man van minder geboorte met eene vrouw van hoogere geboorte.

Zij bedraagt f 6 bij een huwelijk tusschen toebadji onderling, f 2.50 bij een huwelijk tusschen toesamara onderling, ten slotte niets bij dat tusschen slaven. Bij een huwelijk tusschen een man van hoogere en eene vrouw van lagere geboorte wordt pangadakang betaald naar den stand van één der beide echtgenooten (naar hunne verkiezing derhalve).

Ook in dit district mogen slaven niet met vrijen in den echt treden, zij moeten daartoe eerst vrijgekocht worden; de meester ontvangt dan als afkoopsom f 80 of f 60, al naarmate het een slavin of slaaf geldt, terwijl de regent en de soelēwatang samen f 4, de galarang van Tanabēroe f 4, de 5 kepala's van dit district ook f 4, en al de andere aanwezigen samen f 4 ontvangen als getuigen van de vrijlating; de vrijgelatene wordt verder geacht te behooren tot den stand der toesamara en betaalt bij huwelijk pangadakang naar de bovenaangegeven onderscheidingen.

9. Bij het uitmaken van geschillen: hierbij heeft hetzelfde plaats als in het district Lēmo-Lēmo.

D. In het district Ara.

1. Bij geboorten: niets.
2. Bij besnijdenis: niets.
3. Bij verkoop van prauwen: pangadakang van den regent f 1.12½, van den soelēwatang f 0.37½.
4. Van den djagongoogst: niets.
5. Pasarrechten: niets.
6. Bij haarsnijden: niets.
7. Bij sterfgevallen: pangadakang van den regent 60 duiten, van den soelēwatang 20 duiten.
8. Bij huwelijken: voor alle standen is de pangadakang boenting dezelfde, nl. van den regent f 5.25, van den soelēwatang f 1.75; ook hier moeten slaven eerst worden vrijgekocht, willen dezen met vrijen in het huwelijk treden.
9. Bij het uitmaken van geschillen: hetzelfde als in het district Lēmo-Lēmo.

E. In het district Batang.

1. Bij geboorten
2. Bij besnijdenis
3. Bij verkoop van prauwen

} nihil.

4. Van den djagongoogst: elk huisgezin staat 100 stuks djagong af, waarvan 1/3 aan den regent en den soelēwatang samen, 1/3 aan den galarang, en 1/3 aan de mindere hoofden toekomt.

5. Pasarrechten
6. Bij haarsnijden
7. Bij sterfgevallen
8. Bij huwelijken

} nihil.

9. Bij het uitmaken van geschillen: hetzelfde als in het district Lēmo-Lēmo.

F. In het district Bontotanga.

1. tot en met 8: niets.
9. Bij het uitmaken van geschillen: hetzelfde als in Lēmo-Lēmo

G. In het district Tiro.

1. tot en met 9: niets.

Ad b. De pangadakang, toekomende aan de galarang's, kepala's en sariang's.

A. In het district Bira.

1—3: Bij geboorte, besnijdenis en verkoop van prauwen: niets.
4. Van den djagongoogst: niets.
5. Pasarrechten: nihil. Prauwen uit de vorstendommen, die op de reede van Bira ankeren en op deze plaats handeldrijven, betalen voor den duur van hun verblijf f 1 aan den galarang.
6. Bij haarsnijden: wordt hierbij geschoten, dan is de pangadakang van den galarang 30 duiten, van elk der 7 kepala's van Bira 30 duiten, van den sariang 30 duiten; wordt hierbij niet geschoten, dan is de pangadakang van den galarang 20 duiten, en van het betrokken

kamponghoofd 20 duiten; de andere kapala's en de sariang krijgen niets.

7. Bij sterfgevallen: wordt hierbij niet geschoten, dan is de pangadakang van den galarang 30 duiten, van het betrokken kamponghoofd 30 duiten, van den sariang nihil; wordt daarbij wel geschoten, dan is de pangadakang van den galarang 40 duiten, van elk der 7 kepala's van Bira 40 duiten, van den sariang 30 duiten. Is het een a n a p a t o l a en wordt in het sterfhuis door de sarat het gebed de t a h a l ē l ē l a b o e opgezegd, dan is de pangadakang van den galarang 50 duiten, van elk der 7 kepala's van Bira 50 duiten, van den sariang 30 duiten.

Drie dagen na de begrafenis, als wanneer in het sterfhuis gedzikrd wordt, ontvangt de galarang 30 duiten en elk der 7 kepala's ook 30 duiten, indien daarbij geschoten wordt; wordt op dien dag niet geschoten, dan ontvangt de galarang 20 duiten en alleen het betrokken kamponghoofd ook 20 duiten.

8. Bij huwelijken: hierbij hebben wij 4 hoofdgevallen te onderscheiden:

a. een huwelijk gesloten tusschen a n a p a t o l a ' s onderling, of tusschen een man (t o e s a m a r a) en eene vrouw (a n a p a t o l a), of tusschen een man (t o e b a d j i) en eene vrouw (a n a p a t o l a); in deze 3 gevallen bedraagt de pangadakang van den galarang f 2, die van elk der kepala's van het district, met uitzondering van den kepala van Kasoeso, f 2, die van den sariang den kop van den geslachten karbouw + 30 duiten (de z.g. p a l a w a t a n a);

b. een huwelijk, gesloten tusschen t o e b a d j i onderling of tusschen een man (t o e s a m a r a) en eene vrouw (t o e b a d j i), of tusschen een man van hoogere en eene vrouw van lagere geboorte; in deze 3 gevallen bedraagt de pangadakang van den galarang f 1, die van elk der kepala's van Bira, met uitzondering van den kepala van Kasoeso, f 1, die van den sariang den kop van den geslachten karbouw + 30 duiten (de z.g. palawa tana);

c. een huwelijk, gesloten tusschen t o e s a m a r a onderling: hierbij bedraagt de pangadakang van den galarang 70 duiten, die van elk der 7 kepala's van Bira 70 duiten, van den sariang 210 duiten + 30 duiten (de z.g. palawa tana);

d. een huwelijk gesloten tusschen slaven: hierbij wordt geen pangadakang betaald.

9. Bij het uitmaken van geschillen: zie hieromtrent het op blz. 230 onder 9 vermelde.

B. I n h e t d i s t r i c t L ē m o - L ē m o.

1—4: Bij geboorten, besnijdenis, haarsnijden en huwelijken, niets.

5. Van den djagongoogst: niets.

6. Pasarrechten: niets.

7. Bij verkoop van prauwen: de pangadakang van den galarang: niets; van den kepala 60 duiten, van den sariang: niets.

8. Bij sterfgevallen: wordt daarbij geschoten, dan is de pangadakang van den galarang 60 duiten, van elk der kepala's van het

district 30, van den sariang 30 duiten; wordt daarbij niet geschoten, dan ontvangt geen van hen pangadakang.

9. Bij het uitmaken van geschillen: bij het uitmaken van boedelkwesties door de sarat te Lēmo-Lēmo wordt 1/8 van de waarde van de goederen, waarover uitspraak wordt gedaan, betaald; van die som ontvangt de kalief van Lēmo-Lēmo de helft ter verdeeling onder hem en zijne 5 ondergeschikten, en de galarang met zijn 4 kepala's en den regent van Bira samen de andere helft; dit in het geval, dat de regent en de kepala's er bij tegenwoordig zijn; is echter alleen de galarang aanwezig, dan krijgen de kepala's en de regent niets en wordt het door de partijen betaalde verdeeld onder kalief, galarang en ondergeschikte geestelijken.

C. In het district Tanabēroe.

1—3: Bij geboorten, haarsnijden en besnijdenis, niets.

4. Van den djagongoogst: niets.

5. Bij verkoop van prauwen: de pangadakang van den galarang 60 duiten, van den kepala 60 duiten.

6. Pasarrechten: ieder, die op de pasar te Tanabēroe komt verkoopen, betaalt van elke dertig duiten, die hij ontvangt, één duit; hierbij maken eene uitzondering zij, die gekomen zijn met prauwen uit de vorstendommen of uit de gouvernementslanden; eerstgenoemden betalen per prauw voor den tijd van hun verblijf f 1, laatstgenoemden 20 à 30 duiten; de inner is de kepala van Pasaraja, die de geinde gelden in een spaarpot doet; deze spaarpot wordt eerst geopend, als de regent zulks wenscht; daarna wordt het totaal in 3 gelijke deelen verdeeld, waarvan 1 deel toekomt aan regent + soelēwatang, 1 deel aan den galarang, en 1 deel aan den kepala van Pasaraja.

7. Bij sterfgevallen: wordt hierbij geschoten, dan is de pangadakang van den galarang 120 duiten, van den kepala 60 duiten, van den sariang 30 duiten; wordt daarbij niet geschoten, dan wordt ook geen pangadakang betaald.

8. Bij huwelijken: van ana patola's onderling en van een man van lagere met eene vrouw van hoogere geboorte is de pangadakang van den galarang f 8, van de gezamenlijke kepala's f 8; van toebadji onderling: de pangadakang van den galarang f 6, van de gezamenlijke kepala's f 6; van toesamara onderling: de pangadakang van den galarang f 2.50, van de gezamenlijke kepala's f 2.50; van slaven onderling: nihil;

van een man van hoogere met eene vrouw van lagere geboorte: de pangadakang wordt naar den stand van een der beide echtgenooten naar hunne vrije verkiezing betaald.

9. Bij het uitmaken van geschillen: bij boedelkwesties wordt betaald 1/8 van de waarde der goederen, waarover uitspraak wordt gedaan; het betaalde wordt verdeeld onder den galarang, het betrokken kamponghoofd, den kalief en de overige leden van de geestelijkheid, die aan de berechting hebben deelgenomen.

10. Boschrechten (soesoeng romang); komen menschen van

een ander regentschap dan Bira uit de aan geen bijzonder persoon behoorende wildhoutbosschen van Tanabēroe hout kappen, dan betalen zij daarvoor per prauwlading 30 tot 60 duiten aan den galarang, die van die soesoeng romang de helft afstaat aan het betrokken kamponghoofd.

D. In het district Ara.

1.—3: Bij geboorten, haarsnijden en besnijdenis: niets.

4. Van den djagongoogst: nihil.

5. Pasarrechten: nihil.

6. Bij verkoop van prauwen: de pangadakang van den galarang f 1, van den kepala niets, van den sariang: niets.

7. Bij sterfgevallen: de pangadakang van den galarang 60 duiten, van den kepala van Ara 40 duiten, van den kepala van Lēmbana 40 duiten, van den kepala van Tinadoeng 30 duiten.

8. Bij huwelijken; voor alle standen is hierbij de pangadakang dezelfde: van den galarang f 3, van den kepala van Ara f 0.75, van Lēmbana f 0.75, van Tinadoeng f 0.50; van den sariang f 1.

9. Bij het uitmaken van geschillen: evenals in de andere districten wordt bij het uitmaken van boedelkwesties door de sarat van Ara aan deze uitbetaald een som gelds, bedragende ⅛ van de waarde van de goederen, waarover uitspraak wordt gedaan; deze pangadakang wordt verdeeld onder den galarang, het betrokken kamponghoofd, den kalief en de overige leden van de geestelijkheid, die aan de berechting hebben deelgenomen. Legt één der partijen zich niet bij de uitspraak van de sarat van Ara neer, dan kan zij in hooger beroep gaan bij de sarat van Bira.

E. In het district Batang.

1.—5: Bij geboorte, besnijdenis, verkoop van prauwen, haarsnijden en stergevallen wordt geen pangadakang betaald.

6. Pasarrechten: nihil.

7. Van den djagongoogst: ieder huisgezin staat 100 stuks djagong af, waarvan 1/3 toekomt aan galarang en lagere hoofden.

8. Bij huwelijken: evenals in het galarangschap Ara is ook in dit district de huwelijks-pangadakang voor alle standen dezelfde; zij bedraagt voor den galarang f 4, voor het betrokken kamponghoofd f 1.25, en voor elk der 5 andere kepala's f 0.50; armen betalen niets.

9. Bij het uitmaken van geschillen: bij het uitmaken van boedelkwesties wordt aan pangadakang ontvangen ⅛ van de waarde van de goederen, waarover uitspraak wordt gedaan; die pangadakang wordt verdeeld onder den galarang, den kalief en de kamponghoofden en lagere leden van de geestelijkheid, die aan de berechting hebben deelgenomen. Appèl bij de sarat van Bira is mogelijk.

F. In het district Bontotanga.

1.—5.: Bij geboorten, sterfgevallen, haarsnijden, besnijdenis en verkoop van prauwen: nihil.

6. Pasarrechten: nihil.

7. Van de djagongoogst: nihil.

8. Bij huwelijken; hierbij hebben wij 4 hoofdgevallen:

a. een huwelijk, gesloten tusschen een man (toesamara) en eene vrouw (ana patola); hierbij bedraagt de pangadakang van den galarang f 16, en van elk der 2 kepala's van het district f 4;

b. een huwelijk gesloten tusschen ana patola's onderling of tusschen een man (toebadji) en eene vrouw (ana patola), of tusschen een man (toesamara) en eene vrouw (toebadji); in deze 3 gevallen bedraagt de pangadakang van den galarang f 8, van elk der 2 kepala's f 2;

c. een huwelijk, gesloten tusschen toebadji's onderling of tusschen toesamara's onderling, of tusschen een man van hoogere en eene vrouw van lagere geboorte; in elk dezer 3 gevallen bedraagt de pangadakang van den galarang f 4, die van elk der kepala's f 2;

d. een huwelijk, gesloten tusschen slaven: geen pangadakang.

9. Bij het uitmaken van geschillen: bij boedelkwesties wordt betaald ⅛ van de waarde van de goederen, waarover uitspraak wordt gedaan; deze pangadakang wordt verdeeld onder den galarang, den kalief, de kamponghoofden en de lagere leden van de geestelijkheid, die aan de berechting hebben deelgenomen; appèl is mogelijk bij de sarat van Bira.

10. Boschrechten of soesoeng romang: ieder uit een ander regentschap betaalt voor kappen van hout uit de bosschen een recht van 30 tot 60 duiten, te verdeelen onder den galarang en het betrokken kamponghoofd.

G. In het district Tiro.

1.—5.: Bij geboorten, sterfgevallen, besnijdenis, haarsnijden en van den djagongoogst: nihil.

6. Bij den verkoop van prauwen: pangadakang van den galarang: nihil, van het betrokken kamponghoofd f 1.25. Vroeger — en tijdens het bestuur van den controleur P. A. Oudemans was dit nog het geval — ontvingen ook de regent, de soelēwatang en de galarang pangadakang en wel respectievelijk f 2, 80 duiten en 100 duiten, terwijl de betrokken kepala slechts 50 duiten ontving; de regent en soelēwatang van Bira hebben echter gaandeweg al hunne inkomsten uit het district Tiro verloren, in welk verlies door de tegenwoordige titularissen berust wordt, van wie gezegd moet worden, dat zij ten eenenmale niets te zeggen hebben in genoemd district.

7. Pasarrechten: zij die eene vaste plaats op de pasar hebben, betalen per dag een duit of maandelijks f 0.25; de overigen betalen 2 à 3 % van hetgeen zij op een pasardag ontvangen; het totaal, dat aldus betaald wordt, wordt verdeeld in twee gelijke deelen; daarvan bekomt de galarang een deel en de kepala van Pasaraja met den sariang gezamenlijk het andere deel.

8. Bij huwelijken: treedt eene vrouw uit een der kampongs Tjaraming, Kaloempang, Erēlēboe of Saloe-Saloe in het huwelijk, dan ontvangen de kepala's van al deze 4 kampongs pangadakang; is het eene vrouw uit eene andere kampong, b.v. Basokēng, dan ont-

vangt alleen haar kamponghoofd, dus in dit geval alleen het hoofd van Basokēng, pangadakang. De pangadakang verschilt naar den stand en naar den rijkdom der echtgenooten:

a. een huwelijk, gesloten tusschen ana patola's onderling of tusschen eene vrouw (ana patola) en een man van lagere geboorte: pangadakang van den galarang f 8 tot f 16, van het betrokken kamponghoofd of van de gezamenlijke kepala's van Tjaraming, Kaloempang, Erēlēboe en Saloe-Saloe: f 8 tot f 16;

b. een huwelijk, gesloten tusschen toebadji onderling: de pangadakang van den galarang f 5 tot f 8, van het betrokken kamponghoofd, van de gezamenlijke kepala's van Tjaraming, Kaloempang, Erēlēboe en Saloe-Saloe: f 5 tot f 8;

c. een huwelijk, gesloten tusschen toesamara onderling: de pangadakang van den galarang f 3.75, van het betrokken kamponghoofd en van de gezamenlijke kepala's van Tjaraming, Kaloempang, Erēlēboe en Saloe-Saloe: f 3.75;

d. een huwelijk, gesloten tusschen een man van hoogere en eene vrouw van lagere geboorte: kan de man het betalen, dan betaalt hij volgens zijn stand, kan hij het niet betalen, dan betaalt hij volgens den stand der vrouw;

e. een huwelijk, gesloten tusschen een man (toesamara) en eene vrouw (toebadji): kan de man het betalen, dan betaalt hij volgens den stand der vrouw, zoo niet, dan volgens zijn stand;

f. slaven, die onderling trouwen, betalen geen pangadakang; mannelijke slaven mogen niet met vrije vrouwen huwen, zij moeten daartoe eerst vrijgekocht worden; de afkoopsom bedraagt f 24, en dan is de slaaf een toesamara geworden en betaalt bij huwelijk pangadakang volgens de boven aangegeven onderscheidingen; eene slavin daarentegen kan zonder eerst vrijgekocht te worden in het huwelijk treden met een toesamara, toebadji of ana patola en dit komt zelfs veel voor; wil de man haar echter vrijkoopen, dan betaalt hij f 88 aan den meester en dan is hij daardoor van het betalen van pangadakang vrijgesteld.

In al deze gevallen komt den sariang geen pangadakang toe, doch de gewoonte brengt mede, dat de kepala's hem iets geven.

9. Bij het uitmaken van geschillen: wordt een geschil, niet behoorende tot de competemtie van de sarat, in der minne geschikt, dan betaalt iedere partij f 1.50; zoo zij niet in der minne wordt geschikt en derhalve eene uitspraak moet volgen, dan betaalt de winnende partij f 3; die bedragen worden verdeeld onder den galarang, den betrokken kepala en de aanwezigen. Bij saratgeschillen hangt het af, of de zaak moeilijk of gemakkelijk is op te lossen; in het laatste geval zijn de galarang en de betrokken kepala niet tegenwoordig, doch alleen de districtskalief, de katib en de bidal, soms ook oud-geestelijken; galarang en kapala krijgen dan ook niets; in het eerste geval moeten zij arbiter zijn, en krijgt de galarang evenveel als de districtskalief, het betrokken kamponghoofd evenveel als

de katib, nl. de helft van het aandeel van den kalief en 1½ maal het aandeel van den bidal.

Ad c. De inkomsten der geestelijkheid, of beter (aangezien de islam geen priesterstand kent en zelfs de instelling daarvan verbiedt), de pangadakang van de voorgangers van den godsdienst.

Die inkomsten bestaan uit de pangadakang 1. bij het uitmaken van saratgeschillen; 2. bij geboorten; 3. bij sterfgevallen; 4. bij haarsnijden; 5. bij besnijdenis; 6. de papanikah of pangadakang bij huwelijk; 7. de pitra, en 8. de zakat.

Ad 1. De pangadakang bij het uitmaken van boedelkwesties: waarin deze pangadakang bestaat en hoe die verdeeld wordt, hebben wij reeds vermeld.

Ad 2. De pangadakang bij geboorten.

In de districten Tiro en Ara ontvangt het saratlid, dat bij de geboorte van een kind de ritueele gebruiken verricht, 11 duiten, in de overige districten niets.

Ad 3. De pangadakang bij sterfgevallen.

a. In het district Bira.

Hierbij doen zich 4 gevallen voor:

1. Iemand uit een heel arm gezin sterft; alsdan behoeft alleen de kalief tegenwoordig te zijn en hij is de eenige, die iets, nl. 20 duiten, ontvangt.

2. Iemand, niet onder 1 vallende, sterft, en er wordt niet geschoten; dan komt alleen de sarat pangadakang toe, t.w.: den kalief 60 duiten, den imam 30 duiten, de 5 katibs ieder 30 duiten, de 2 bidals ieder 30 duiten; wat de galarang en de betrokken kepala kampong ontvangen als saratleden in dit geval, hebben wij reeds vermeld.

3. Er wordt na het overlijden geschoten; dan bedraagt de pangadakang van den kalief 80 duiten, van den imam 40 duiten, van de 5 katibs ieder 40 duiten, van de 2 bidals ieder 40 duiten.

4. Na het overlijden van een ana patola wordt geschoten en de sarat leest in het sterfhuis de tahalēlēlaboe voor: de pangadakang van den kalief 100 duiten, van den imam 50 duiten, van de 5 katibs ieder 50 duiten, van de 2 bidals ieder 50 duiten.

Drie dagen na de begrafenis, als wanneer in het sterfhuis gedikird wordt, ontvangt de kalief aan pangadakang 60 of 40 duiten, de imam 30 of 20 duiten, de 5 katibs ieder 30 of 20 duiten, de bidals ieder 30 of 20 duiten, al naarmate er bij geschoten wordt of niet.

b. In het district Lēmo-Lēmo:

Hierbij twee gevallen:

1. Er wordt niet geschoten: de pangadakang van den kalief bedraagt 75 duiten, van den imam 15 duiten, van den katib 15 duiten, van elk der 2 bidals 15 duiten, van den dodja 15 duiten.

2. wordt geschoten:

Een ana patola is overleden: de pangadakang van den kalief

bedraagt f 2, van den imam, den katib, de 2 bidals en den dodja samen f 2.

Een toebadji is overleden: de pangadakang van den kalief bedraagt f 1, van den imam, den katib, de 2 bidals en den dodja samen f 1.

Een toesamara is overleden: de pangadakang van den kalief bedraagt f 0.50, van den imam, den katib, de 2 bidals en den dodja samen f 0.50.

In elk dezer 3 gevallen ontvangt de kalief bovendien f 0.50 (de z.g. sedekah) en elk der 5 andere geestelijken f 0.25.

c. In het district Tanabēroe.

Mingegoeden betalen niets; gegoeden f 1 aan den voorlezer, en aan de andere bijzittende geestelijken f 0.25.

d. In het district Ara.

Kunnen de erfgenamen het niet betalen, dan niets; kunnen zij het wel, dan bedraagt de pangadakang van den kafief 60 of 20 duiten, van elk der 2 katibs 40 of 10 duiten, van elk der 2 bidals 40 of 10 duiten, al naarmate het een vrije of een slaaf is die overleden is.

e. In het district Batang.

De bedienende geestelijke krijgt f 1.25.

f. In het district Bontotanga.

Hierbij 3 gevallen:

1. Een ana patola of een toebadji is overleden: de pangadakang van den kalief bedraagt f 1, van den katib f 0.75, van den bidal f 0.50.

2. Een toesamara is overleden: de pangadakang van den kalief bedraagt 60 duiten, van den katib 40 duiten, van den bidal 30 duiten.

3. Een slaaf is overleden: de geestelijke, die de lijkwade verstrekt, ontvangt f 0.25.

g. In het district Tiro.

De erfgenamen van den overledene geven naar gelang van hun rijkdom minstens f 0.50 aan den districtskalief, 40 duiten aan den katib, en 30 duiten aan den bidal.

Ad 4. De pangadakang bij haarsnijden.

In Ara en Bontotanga: niets; in Tiro en Tanabēroe krijgt de geestelijke die het haar afknipt f 0.25; in Batang: de kalief f 0.25; in Lēmo-Lēmo: de kalief f 0.25 en elk der 5 andere geestelijken f 0.05; in Bira: hier doen zich 2 gevallen voor: a. er wordt niet geschoten: de pangadakang van den kalief bedraagt 40 duiten, van den imam, van elk der 5 katibs, en van elk der 2 bidals 20 duiten; b. er wordt geschoten: de pangadakang van den kalief bedraagt 60 duiten, van den imam, van elk der 5 katibs, en van elk der 2 bidals 30 duiten

Ad 5. De pangadakang bij besnijdenis.

In Bira en Tanabēroe: niets; in Ara en Batang krijgt de geestelijke, die de besnijdenis verricht f 0.25; in Tiro: de kalief 70 duiten; in Lēmo-Lēmo: van ana patola's en toebadji's: de kalief f 0.50 en

elk der 5 andere geestelijken f 0.10; van toesamara en ata: kalief f 0.25 en elk der 5 andere geestelijken f 0.05; in Bontotanga: de bedienende geestelijke ontvangt f 1.50, f 1, f 0.50 of f 0.25 al naarmate het een ana patola, een toebadji, een toesamara of een slaaf is.

Ad 6. De pangadakang bij huwelijk.

a. In het district Bira.

Hier ontvangt alleen de kalief papanikah, waarvan het bedrag f 8, f 2, f 1, of f 0.50 is; f 8 bij een huwelijk tusschen ana patola's onderling of tusschen eene vrouw (ana patola) en een man van lagere geboorte; f 8 of f 2, al naar verkiezing van de echtgenooten, bij een huwelijk van een man (ana patola) met eene vrouw (toebadji); f 2 bij een huwelijk tusschen toebadji onderling of tusschen een man (toesamara) en eene vrouw (toebadji), of tusschen eene vrouw (toesamara) en een man van hoogere geboorte; f 1 bij een huwelijk tusschen toesamara onderling; f 0.50 bij dat tusschen slaven onderling.

b. In het district Lēmo-Lēmo.

Hierbij 5 gevallen:

1. een huwelijk tusschen ana patola's onderling, of tusschen een of eene ana patola en eene vrouw of een man van lagere geboorte: de pangadakang van den kalief bedraagt f 2, van elk der 5 andere geestelijken f 0.40;

2. een huwelijk tusschen toebadji's onderling of tusschen een of eene toebadji en eene vrouw of een man van lagere geboorte: de pangadakang van den kalief bedraagt f 1, van elk der 5 andere geestelijken f 0.20;

3. een huwelijk tusschen toesamara onderling: de pangadakang van den kalief bedraagt f 0.50, van elk der 5 andere geestelijken f 0.10;

4. een huwelijk tusschen slaven onderling: de pangadakang van den kalief bedraagt f 0.25, van elk der 5 andere geestelijken f 0.05;

5. een huwelijk na schaking of zwangerschap: toesamara's en slaven betalen evenveel, ana patola's en toebadji het dubbele van hetgeen bij behoorlijk huwelijk verschuldigd is.

c. In het district Tanabēroe.

1. Een huwelijk tusschen ana patola's onderling of tusschen eene vrouw (ana patola) en een man van lagere geboorte: de pangadakang van den kalief bedraagt f 2, van den imam 60 duiten, van elk der 2 katib's 40 duiten, van elk der 2 bidals 40 duiten, van den dodja 20 duiten.

2. Een huwelijk tusschen toebadji's onderling of tusschen eene vrouw (toebadji) en een man van een anderen stand: de pangadakang van den kalief bedraagt f 1, van den imam 30 duiten, van elk der 2 katibs 20 duiten, van elk der 2 bidals 20 duiten, van den dodja 10 duiten.

3. Een huwelijk tusschen toesamara onderling of tusschen eene vrouw (toesamara) en een man van hoogere geboorte: de pangadakang van den kalief bedraagt 60 duiten, van den imam 15 duiten,

van elk der 2 katibs 10 duiten, van elk der 2 bidals 10 duiten, van den dodja 5 duiten.

4. Een huwelijk tusschen ata onderling: slaaf en slavin geven elk aan den tegenwoordig zijnden geestelijke f 0.25.

d. In het district Ara.

Voor elke soort van vrijen is de papanikah dezelfde: voor den districtskalief 120 duiten, voor elk der 2 katibs 20 duiten, samen 40 duiten, voor elk der 2 bidals 20 duiten, samen 40 duiten, voor elk der 2 oud-kaliefen 20 duiten, samen 40 duiten, total f 2. Is een der katibs, bidals of oud-kaliefen bij het huwelijk niet tegenwoordig, dan vervalt zijn aandeel aan den districtskalief. Bij een huwelijk tusschen slaven onderling bedraagt de papanikah f 1, die in zijn geheel aan den districtskalief toekomt.

d. In het district Batang.

Alleen den districtskalief komt de papanikah toe; deze bedraagt f 2 bij een huwelijk tusschen ana patola's onderling of tusschen eene vrouw (ana patola) en een man van lagere geboorte; f 1 bij een huwelijk tusschen toebadji onderling of tusschen eene vrouw (toebadji) en een man van een anderen stand, of tusschen toesamara onderling, of tusschen eene vrouw (toesamara) en een man van hoogere geboorte; f 0.50 bij een huwelijk tusschen slaven.

e. In het district Bontotanga.

Bij een huwelijk tusschen ana patola onderling of tusschen eene vrouw (ana patola) en een man van lagere geboorte bedraagt de papanikah f 4, en komt zij uitsluitend den kalief toe; bij een huwelijk tusschen toebadji onderling of tusschen eene vrouw (toebadji) en een man van een anderen stand, bedraagt de papanikah f 2, en komt zij ook uitsluitend den kalief toe; bij een huwelijk tusschen toesamara onderling, of tusschen eene vrouw (toesamara) en een man van hoogere geboorte bedraagt de papanikah f 1, en wordt zij uitbetaald aan den bedienenden geestelijke; bij een huwelijk tusschen ata onderling krijgt alleen het bedienende saratlid f 0.50.

f. In het district Tiro.

Hetzelfde als in Bontotanga.

Ad 7. De pitra.

Het opbrengen van de pitra is in alle districten met uitzondering van Batang verplichtend voor de hoofden. In Bira moeten de regent, de soelëwatang, de galarang, al de kepala's, de imam, de katibs en de bidals pitra opbrengen aan den kalief van Bira, nl. de regent 6 katties bras, de overigen 4; daarentegen is de kalief verplicht pitra op te brengen aan den imam, bedragende 4 katties. In de overige districten — ook in Batang, waar de pitra echter facultatief is — brengen de galarang en kepala's pitra op aan den districtskalief, en wel òf 4 katties bras òf 4 katties djagong òf de geldswaarde van 4 katties bras, terwijl in Tiro, Bontontanga, Ara en Batang ook in plaats daarvan eenige trossen pisang worden opgebracht.

Het opbrengen van de pitra is voor de overige bevolking alleen in het district Tiro fardh, overal elders facultatief; zij geeft den geestelijke, dien zij verkiest te begiftigen, zooveel als zij wil; alleen in Tiro moet ieder òf 4 katties bras, òf 4 katties djagong, òf de geldswaarde van 4 katties bras òf eenige trossen pisang geven.

Ad 8. De zakat.

Het opbrengen hiervan is in alle districten voor niemand verplichtend; ja in het district Lēmo-Lēmo wordt zij zelfs in het geheel niet opgebracht. De zakat, door de hoofden opgebracht, ontvangt persē de districtskalief en niemand anders. In Ara ontvangt uitsluitend de kalief de opbrengst van de zakat. Overal elders geeft de bevolking aan den geestelijke, dien zij verkiest te begiftigen.

Wordt er zakat opgebracht, dan bedraagt volgens de adat de hoegrootheid daarvan: in het district Bira 1/32 van hetgeen men op dat oogenblik aan geld bezit; in Lēmo-Lēmo nihil; in Tanabēroe 1/20 van de bras of djagong, die men op dat oogenblik bezit; in Ara 1/50 van hetgeen men op dat oogenblik aan geld bezit; in Bontotanga 1/25 van hetgeen men aan djagongvruchten oogst; in Tiro 1/20 van het aantal djagongvruchten dat men oogst.

Het vorenstaande resumeerende, kom ik tot de volgende conclusies:

1. het is in het belang èn van het gouvernement, èn van de bevolking, èn van de betrokken hoofden, dat den regent en den soelēwatang van Bira respectievelijk eene maandelijksche bezoldiging van f 75 en van f 25 wordt toegekend;

2. in verband met 1. dient den regent en den scelēwatang van Bira het recht van belastingheffing ontnomen te worden;

3. mede in verband met 1. ontneme men den regent zijn collecteloon ad 3 %;

4. bijaldien in het voorstel, om den regent en den soelēwatang bezoldiging uit 's lands kas toe te kennen, niet wordt getreden, dient eene afdoende door eene hoogere macht dan den controleur van Kadjang vast te stellen regeling der pangadakang in het regentschap Bira tot stand te komen.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 69.

SARA-CERTIFICATEN EN TRIPANG-VISCHVAART-CONTRACT UIT MAKASSAR (1850—1860).

De commissie dankt de vertaling van onderstaande drie stukjes en de daaraan toegevoegde aanteekeningen aan het commissielid R. A. Kern; de tekst, hier vertaald, is te vinden in Matthes' Makassaarsche Chrestomathie, 2e druk, blz. 309 vlg. De in 9 artikelen vervatte voorwaarden van het vischvaart-contract — die blijkbaar geregeld als standaard-voorwaarden in dergelijke overeenkomsten werden (worden?) opgenomen — vindt men ook in de overeenkomst, gepubliceerd in Wet en Adat (1896—1898), III, blz. 48—54, voorzien van aanteekeningen van mr. I. A. Nederburgh en vergeleken met een contract uit 1851, welk stuk is overgenomen in Adatrechtbundel XVII, blz. 145—149. De commissie achtte niettemin de opneming van onderstaande zelfstandige vertaling en aanteekeningen als vergelijkingsmateriaal (zie b.v. art. 6) van belang.

1.

De s a r a te Djoempandang heeft den boedel, nagelaten door den overleden man Iyali (I Ali) onderzocht. Er is geen ander die behoort te erven dan deze manspersoon, genaamd I Moehama. En voorts wat de padewakang, La Masē-masē genaamd, betreft, behoort I Moehama dien te verkrijgen.

Dit zoo zijnde, kan I Moehama zich bij den president van den raad van justitie vervoegen om te zeggen dat hij erfgenaam van Iyali is.

Dit afschrift is opgemaakt conform het onderzoek op 28 November 18.. door k a l i N.N. (en drie andere personen).

A a n t e e k e n i n g e n.

Dit stuk moet, evenals het volgende, van vóór 1860 dateeren, daar zij in den in dat jaar verschenen 1en druk der Chrestomathie voorkomen; misschien uit de jaren 1850—1860. Het schijnt een notitie te zijn, die van wege de sara aan I Moehama werd meegegeven, om den president van den raad van justitie te toonen. Uit de onderteekening door vier personen zou men opmaken, dat het in dezen vorm voor den raad van justitie dienst moet doen. Het woord „afschrift" is niet letterlijk op te vatten, het gebruikte woord is trouwens niet Makassaarsch, maar Maleisch.

Taal en stijl zijn on-idiomatisch en verraden invloed van de gouvernementsrechtspraak en potjes-Maleisch.

Djoempandang = Makassar.

Voor „boedel" wordt het Nederlandsche woord gebezigd (boedelé).

Padewakang, een handelsvaartuig.

La Masē-masē betekent: de liefderijke, de deernishebbende.

2.

De sara te Djoempandang heeft zitting gehouden in de zaak van den boedel, nagelaten door een overleden man, Chineesch halfbloed, Baba Mariso genaamd, die blijkens het vonnis op 14 September 18.. overleden is. Er zijn geen anderen, die de nalatenschap, na aftrek van begrafeniskosten, schulden enz. behooren te erven dan twee familieleden, genaamd Baba Potjowa en de vrouw genaamd I Saripa.

Wat voorts de padewakang, genaamd La Bērekondē betreft, het is behoorlijk, dat deze twee ze erven.

Dat zoo zijnde, kunnen Baba Potjowa en I Saripa zich bij den president van den raad van justitie vervoegen om te zeggen dat zij behooren te erven, en om te verzoeken dat een afschrift van den brief gemaakt worde.

Geschreven op 7 September 18.. door den kali N.N. (en drie andere personen). Zij hebben allen hun handteekening gesteld.

Aanteekeningen.

Voor dit stuk geldt m.m. hetzelfde als voor het vorige. „Vonnis" kan ook uitspraak, beslissing, beschikking e.d. beteekenen.

Baba Mariso was Mohammedaan. „De" vrouw I Saripa is misschien de wettige echtgenoote van den overledene, doch er staat niet „zijn" vrouw.

De naam van de padewakang is, als gevolg van het gebrekkige Makassaarsche schrift, onzeker.

De vertaling van het slot: „om te verzoeken enz." is onzeker. Wat met „brief" bedoeld wordt, blijkt niet.

3.

Schriftelijke overeenkomst van den Chinees genaamd N.N., uitzendende een vaartuig, Tamalatē genaamd, om ter tripang-vangst te gaan naar Nieuw-Holland.

Deze schriftelijke overeenkomst is opgemaakt met den schipper van het vaartuig, daēng N.N. genaamd, en zijn manschap, wier namen in dit stuk gesteld zijn met (vermelding van) de ontvangen voorschotten, voor elk lid der bemanning afzonderlijk.

I Gappa, voorschot 24 reyaal; I Lole, voorschot 22 reyaal, enz. (34 namen); een lēpa-lēpa ter waarde van 52½ (reyaal), door den schipper zelf geleend 50 reyaal.

Artikel 1.

Als er tripang gevangen wordt, of het veel is of weinig, de op-

brengst zal in drieën gedeeld worden, nl. de Chinees één deel, in tweeën gedeeld met het vaartuig, twee deelen voor den schipper en zijn bemanning. Van die twee deelen wordt uitgekeerd het voorschot aan den Chinees, opgenomen door den schipper en de bemanning, alsmede het geld, dat de Chinees voor onkosten uitgeschoten heeft, zooals de rijst, de kadjangmatten, de bindrotting, de zeilen, olie, touw, bamboe om roosters van te maken, de lēpa-lēpa. Als er van die twee deelen een overschot zal zijn, dan zullen de schipper en zijn bemanning dat met elkaar verdeelen; maar pas als het totaal van de deelen vaststaat, zullen bemanning en schipper naar eigen verkiezing verdeelen, elk lid der bemanning eén deel, de schipper drie deelen. Bij het aandeel van elk lid der bemanning wordt nagezien zijn winst of verlies; wanneer het b.v. gebeurt, dat het deel van een lid der bemanning 20 reyaal bedraagt en het voorschot, dat hij ontvangen heeft, is 25 reyaal, dan heeft hij 5 reyaal verlies; dit blijft als geleend van den schipper staan. Wanneer het opgenomen voorschot 15 reyaal heeft bedragen, is de winst 5 reyaal; deze winst zal de schipper hem geven.

Artikel 2.

Wanneer er verlies geleden is, blijft dat bij den schipper staan en het blijft ook aan dezen om te trachten het verlies van de leden zijner bemanning terug te krijgen, maar de Chinees mag hem (of: hen) niet manen. Als hij weer een reize onderneemt, dan wordt hij met het geleende of het verlies belast.

Artikel 3.

Als een lid der bemanning drost en hij wordt gevat, dan zal het door hem van den schipper geleende verdubbeld worden. Gelijkerwijs, wanneer een lid der bemanning nog voorschot heeft en de man neemt opnieuw geld op bij een anderen schipper, dan zal het door hem van zijn eersten schipper geleende verdubbeld worden.

Artikel 4.

Gelijkerwijs, wanneer een lid der bemanning bij den schipper geld opneemt voor den tocht ter tripangvangst, dan wel de man heeft vroeger uit dien hoofde geleend, en hij neemt dan achter diens rug geld op bij een anderen schiper, zoo behoort hij zich te voegen bij (mee te gaan met) den schipper, bij wien hij vroeger geld opgenomen heeft, behalve wanneer hij het geleende betaalt.

Artikel 5.

Als een lid der bemanning op de reis overlijdt, dan blijft zijn winst of verlies voor rekening van den schipper, maar wanneer zoo iemand overlijdt en een persoon dan wel zijn meester heeft voorschot voor hem opgenomen, dan is die voorschotnemer verantwoordelijk voor zijn verlies, wanneer er verlies geleden is. Zoo ook zal deze de winst in ontvangst nemen, indien er zal blijken winst gemaakt te zijn.

Artikel 6.

Gelijkerwijs, wanneer men op de reis door verderf getroffen wordt of het schip, waarop men zich bevindt, wordt vernield, hetzij het vaartuig verbrandt, hetzij het door roovers genomen wordt, hetzij de schipper sterft, hetzij de reeder sterft, dan wordt het voorschot aan den Chinees niet betaald. Maar wanneer de schipper sterft, dan moet de gevangen tripang alle naar den Chinees gebracht worden, de bemanning mag ze volstrekt niet verkoopen. Wanneer het aldus gedaan wordt, zal de Chinees er winst mee zien te behalen. Gelijkerwijs, als de Chinees sterft, dan moet noodzakelijk de gevangen tripang aan zijn vervanger of den erfgenaam van den Chinees gebracht worden. Dus, om zoo te zeggen, wanneer de schipper sterft of de Chinees en de tripang is aangebracht, gelijk reeds tevoren is gezegd, of er dan verlies is of winst, men mag er geen handel in drijven; inderdaad mag de manschap er geen afzet van zoeken voor den schipper of voor den Chinees.

Artikel 7.

Met uitzondering van de p a b i s s a - l i m a mogen de (met het schip) uitgereeden geen tripang verkoopen.

Artikel 8.

Wanneer (het oogenblik daar is dat) de tripang verkocht zal worden en Chinees, schipper en bemanning stemmen overeen, dan wordt ze verkocht. Wanneer op het tijdstip van het verkoopen der tripang de schipper en de bemanning niet te vinden zijn, of als zij, geroepen wordende, niet komen, geeft het pas, dat de Chinees verkoopt.

Artikel 9.

Op dezelfde wijze kan het door den schipper zelf geleende en het door leden der bemanning, hetzij van den Chinees, hetzij van den schipper geleende, bijaldien zij niet worden uitgereed of sterven, voor hen worden betaald, als de Chinees-reeder en de schipper daar samen mee instemmen.

Ik, g a l l a r r a n g van Malokoe, N.N. geheeten, stel vast dat ik de leden der bemanning van schipper daëng N.N. heb onderzocht (ondervraagd) en het geld dat elk heeft ontvangen, en de onkosten die elk heeft gemaakt.

A a n t e e k e n i n g e n.

1. De uitdrukking voor „schriftelijke overeenkomst" is aan het Maleisch ontleend.

2. T a - m a l a t ē beteekent: de niet-verwelkende, de niet-verkwijnende. Een voormalig paleis van den vorst van Gowa bij Sombaopoe droeg dien naam.

3. „Nieuw-Holland". Er staat Marēgē, volgens Matthes naam van een volkstam in Nieuw-Holland, die zich bijzonder met tripangvisscherij bezighoudt.

4. De schipper = poenggawa; deze voert een adellijken titel (daēng).

5. De leden der bemanning heeten gelijkelijk sawi[1]).

6. Voor „voorschot" worden gebruikt de woorden „ontvangen geld" en balandja, geld dat men iemand meegeeft om daarvan inkoopen te doen; onkosten = (Mak.) ongkoso.

7. De ontvangen voorschotten loopen uiteen van 24 tot 8 reyaal. De meeste sawi heeten I—, enkele namen zijn samengesteld met bapa en oewa (oom). Er is één daēng bij en één papoe.

8. Een lēpa-lēpa is een vaartuig uit een boomstam vervaardigd, doet dienst als jol.

9. Artikel 1: Blijkens een aanteekening van Matthes gaat het deel van den Chinees voor de helft naar dengene, die het schip heeft uitgereed, voor de andere helft naar den eigenaar van het schip (in de overeenkomst staat slechts „het vaartuig") of, wanneer reeder en eigenaar dezelfde personen zijn, in zijn geheel naar dezen. De verdeeling is dus: $^1/_6 + {}^1/_6 + {}^2/_3$ of $^1/_3 + {}^2/_3$.

10. De bedoeling is blijkbaar dat de reeder alleen met den schipper te maken zal hebben en alle transcaties met de bemanning zich tusschen haar en den schipper zullen afspelen.

Verlies is hier wat men schuldig blijft, winst wat men uitgekeerd krijgt.

11. Artikel 2: Men kan het hier gezegde laten slaan op één persoon (den schipper) en op meerdere personen (met inbegrip van de bemanning). In het laatste geval moet ook de laatste zin in het meervoud staan.

12. Artikel 3: „Nog voorschot"; waarschijnlijk is dit bedoeld; er staat: wanneer zijn voorschot nog „volledig" is.

13. Artikel 4: Bij de woorden „heeft vroeger uit dien hoofde geleend" dient stilzwijgend aangenomen te worden, dat het geleende niet is aangezuiverd en de man dus nog schuld heeft.

14. Er schijnt tegenspraak tusschen art. 3 en art. 4 in zooverre, dat in art. 4-slot gesproken wordt van betalen van het geleende, terwijl dit volgens art. 3 verdubbeld is.

15. Artikel 5: De tweede helft van het artikel ziet op het geval, dat een sawi niet credietwaardig genoeg is om op eigen naam te leenen en een ander of zijn meester zich als het ware garant stelt. „Meester": karaēng, volgens de aanteekening van Matthes. Zonder meer is niet duidelijk, wat men hier onder karaēng, dat in de eerste plaats „vorst", „heer" beduidt, moet verstaan.

16. Artikel 6: De bedoeling van dit artikel is duidelijk, hoewel de vertaling niet in alle opzichten vaststaat. Men wil voorkomen, dat de bemanning of de schipper zelf gaat verkoopen. Dit moet aan den reeder of diens vervanger, wakilē, of erfgenaam blijven. Met de uitdrukking „er winst mee zien te behalen" is bedoeld: „zoo voordeelig mogelijk zien te verkoopen".

---

[1]) Verg. Adatrechtbundel IX, blz. 324—325. — Noot van de commissie.

17. Artikel 7: De pabissa-lima, letterlijk „het handen-wasschen", is de tripang, die schipper en bemanning, alvorens huiswaarts te keeren, nog voor zichzelf vangen, nadat de eigenlijke visscherij afgeloopen is (Mak. Wb. s.v. bissa)[1]).

18. Artikel 9: Het slot van dit artikel kan alleen op leden der bemanning zien; „voor hen worden betaald" of „ten behoeve van hen", ziet blijkbaar op het geval, dat met deze betaling aan de familie van den overledene of aan den niet-uitvarende een dienst wordt bewezen.

19. Slot: Malokoe wordt door Matthes een kampong genoemd, waarschijnlijk een wijk van Makassar.

Het stuk was, behalve door den gallarrang, door den Chinees en den schipper onderteekend.

Dagteekening ontbrak of wordt niet vermeld, maar het stuk dateert van vóór 1860.

---

[1]) Verg. Adatrechtbundel XVII, blz. 248, s.v. bissa, alwaar het Boegineesche pabissa-djâri, met dezelfde beteekenis als het Makassaarsche pabissa-lima, wordt vermeld. — Noot van de commissie.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 70.

PANDGEVING VAN EEN ARMBAND VOLGENS MAKASSAARSCH ADATRECHT (± 1840).

De commissie dankt aan den heer G. J. Wolhoff, indologisch candidaat, de vertaling van onderstaand stukje uit de handschriften-verzameling van het Bijbelgenootschap, welke zich in de Leidsche universiteitsbibliotheek bevindt (verzameling-dr. B. F. Matthes no. 20, bundel „Makassaarsche brieven van verschillenden aard").

Dit is het antwoord in geschrifte van oewana I Manēmi.

Wat betreft den eisch van Toewang Saēha Aloe Bakara inzake den gouden armband, in pand genomen ten oosten van Sēran te Gēserē (Gisser), aldaar door den persoon genaamd I Toerang, tegen 166 roepiya koper.

Te dien tijde wilde ik [oewana I Manēmi] juist onder zeil gaan, om westwaarts terug te keeren naar Makassar, toen de majoor van Gisser (Mayoro Gēserē) bij mij kwam, tot mij zeggende: „Geef mij dien armband, ik wil hem loskoopen, want die armband is mijn sossoro (of sossorang = erfstuk), en hij is 3 ringgit twee roepiya zwaar. Ik heb hem in pand gegeven aan I Toerang, en nu wilt gij uitzeilen, terwijl I Toerang hem nog niet (van u) losgekocht heeft; en ik sta niet toe, dat hij (de armband) mee naar buiten genomen wordt, weshalve ik hier (of nu) uw geld, de pandsom, heb medegebracht, nl. 166 roepiya koper".

Hierop ben ik naar I Toerang gegaan, tezamen met mijn anakoda, La-para, om I Toerang deelgenoot van het besprokene te maken, zeggende (tot I Toerang): „Nu is de mayoro van Gisser gekomen om zijn armband in te lossen, zeggende dat het iets van hem is dat hij vroeger aan u in pand gegeven heeft, en ge hebt het nu nog niet losgekocht (van mij), terwijl ik in deze maand Djoemadilawal van dit jaar onderzeil wensch te gaan".

Daarop zeide I Toerang: „Geef hem maar"; waarop ik hem gegeven heb. Nochtans had Toewang Aboe Bakara reeds eerder met I Toerang afgesproken, dat hij den armband (voor I Toerang) zou loskoopen, dat is te zeggen: hij zou mij slechts 66 roepiya geven,

(daarbij) zeggende: te Makassar zal ik je wel (de resteerende) 100 betalen. Echter, ik ben daar niet op ingegaan, daar immers de mayoro van Gisser gekomen is om hem in te lossen (voor de volle 166 roepiya); waarom ik dan ook (mijn) anakoda La-para heb opgedragen (verzocht) te gaan naar den anakoda Daēng Pawēwa en I Toewang Aboe Bakara, om hun mede te deelen, dat ik hem zou geven aan dien mayoro van Gisser, die den armband wilde inlossen. En zij (of wij) waren het eens, waarop I Toewang met den anakoda Daēng Pawēwa uitzeilde. En 10 dagen na hun vertrek loste de mayoro van Gisser (inderdaad) den armband bij mij in. Zoo is de gang van zaken geweest.

Daarna ben ik (nog) naar I Toerang gegaan, hem vertellende, dat de mayoro Gēserē den armband had ingelost, waarop I Toerang zeide: „het is in orde". Weshalve ik mijn handteekening onder dit geschrift zet, tezamen met mijn anakoda, wijl ik er een eed op durf doen, dat de gang van zaken zóó is geweest, en dat inderdaad de mayoro Gēserē den armband heeft ingelost.

Geschreven te Djoempandang, den 4en van de maand... van het jaar 125. [1]).

[Volgen de handteekeningen van oewa Manēmi, anakoda Paro (La-para van den tekst), en anakoda Roeka (Daēng Pawēwa)].

Opmerkingen:

Blijkbaar is het bovenstaande gesteld in antwoord op eene vordering van Aboe Bakara tegen I Manēmi, strekkende tot afgifte van den armband tegen voldoening zijnerzijds van de ontbrekende 100 roepia-koper, dan wel tot terugbetaling van de reeds afgedragen 66 roepia-koper. De bedoeling van het antwoord schijnt te zijn, te ontkennen, dat Aboe Bakara laatstgenoemd bedrag reeds aan I Manēmi had ter hand gesteld. De beide pandgevingen hebben op Gisser plaats gehad, ook de inlossing; de zaak — waarvan verder niets bekend is — schijnt te Makassar voor den rechter te zijn gebracht. Zoowel voor het in pand geven aan een derde (Aboe Bakara), als voor de inlossing van het pand door den eigenaar-oorspronkelijken pandgever, blijkt de toestemming van den tweeden pandgever (I Toerang) vereischt. Daar I Manēmi een Makassaar is, zal het antwoord wel Makassaarsch adatrecht weergeven, dat waarschijnlijk in dit opzicht niet zal verschillen van het Gissersche.

---

1) De maand en het eenheid-getal is niet te ontcijferen; het stuk dateert dus uit een der tusschen 1250 en 1259 Hidjrah (A.D. 1834—1844) liggende jaren. — Noot van de commissie.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 71.

ADATVONNISSEN VAN INHEEMSCHE RECHTBANKEN VAN GOWA EN BONE (1910—1930).

De commissie dankt ondervolgende mededeelingen aan mr. W. A. Muller, van wiens hand ook de opmerkingen zijn.

1.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 21 Februari 1910 no. 11.

De inheemsche rechtbank v. West-Gowa:

Overwegende: dat een verlaten sawah, waarvan de dijkjes reeds vernield zijn, en die meer dan drie jaar heeft braakgelegen, volgens landsgebruik weder aan de gemeenschap, d.i. de kampong komt;

Nog overwegende: dat volgens landsgebruik klapperboomen, ook al staan ze op grond welke kalompowang is, zelf nimmer kalompowang kunnen worden.

2.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 11 Februari 1911 no. 7.

Eischer: Manna.
Gedaagde: Badorra.

Manna stelt dat hij van Badorra een stel gouden armbanden heeft gekocht, terwijl bij den verkoop bedongen is, dat Badorra de voorwerpen voor denzelfden prijs zou terugnemen, indien later blijkt, dat de armbanden niet van goud zijn.

Na twee jaren worden de armbanden wit, en vordert Manna, dat de koop ongedaan worde gemaakt. Badorra ontkent dat hij zelf de armbanden heeft verkocht. Hij beweert dat de koop werd gesloten tusschen Manna en een zekeren daēng Matajang. Deze laatste gehoord, verklaart dat hij de sieraden in commissie aan Badorra ten verkoop had gegeven. De overige getuigen bevestigen den koop, of weten van de transactie niets af.

De inheemsche rechtbank overweegt o.m. dat inderdaad een koop is tot stand gekomen tusschen Badorra en Manna en „dat een beding als door Manna opgegeven in Gowa bij den koop en verkoop van preciosa gebruikelijk is". Door geen der getuigenverklaringen wordt

echter bevestigd, dat dit beding inderdaad bij het sluiten van de onderhavige overeenkomst werd gesteld. De inheemsche rechtbank legt dus Manna den eed op, waarin hij het door hem gestelde bezweert. Deze legt den eed af en krijgt dan zijn eisch toegewezen.

3.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 17 Juni 1911 no. 21.

Eischer: Mohamad.
Gedaagde: Kamaloe.

Mohamad stelt, dat hij aan Kamaloe een karbouw heeft verkocht en dat deze de koopsom nimmer heeft betaald. Kamaloe ontkent den koop. Er is door Mohamad wel een karbouw bij hem gebracht, maar dit geschiedde met het doel, het beest met andere karbouwen te laten leven. Later zijn al zijn karbouwen, w.o. die van Mohamad, hem ontstolen.

De inheemsche rechtbank overweegt, dat hier sprake moet zijn van bewaargeving[1]); dit is in Gowa immers algemeen gebruikelijk. In een dergelijk geval blijft het risico bij den bewaargever. Zij legt gedaagde Kamaloe den eed op, luidende dat de karbouw in geding hem slechts in bewaring is gegeven, en dit beest later met zijn eigen karbouwen hem is ontstolen. Kamaloe legt den eed af met het gevolg dat Mohamad zijn eisch wordt ontzegd.

4.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 15 Juli 1911 no. 22.

Eischer: Sarimba.
Gedaagde: Djaja.

Sarimba eischt een nipahtuin op, die door zijn grootvader zou zijn bewerkt, en een 30 jaar geleden hem, eischer, door den vorst van Gowa is ontnomen en tot ornamentsgrond is gemaakt ten voordeele van den galarang van Mangasa. Djaja, galarang van Mangasa en vruchttrekker uit den nipahtuin, stelt dat de vorst van Gowa inderdaad den tuin tot zich heeft getrokken en deze dus ornamentsbezit is geworden. Als getuige wordt gehoord de gewezen anronggoeroe kamanakang van Gowa, die bevestigt dat de grond door den vorst in het bezit is gesteld van den galarang Mangasa. Wel was de grootvader van Sarimba geregeld bewerker van den tuin.

De inheemsche rechtbank overweegt dat niet gebleken is, dat eischer's grootvader „eigenaar" was van den tuin in kwestie. Wel is gebleken dat de grond tot ornamentsbezit werd gemaakt van den galarang van Mangasa en dus al die jaren in onbetwist bezit van dezen karaëng is geweest. Verder wordt overwogen „dat ook het landsgebruik het instituut van verjaring kent, zooals blijkt uit mondelinge overleveringen van onder het vorstenbestuur genomen beslissingen".

---

[1]) Deelwinning? — Noot van de commissie.

De eisch wordt ontzegd. Eischer gaat van dit vonnis in hooger beroep, doch het wordt door den gouverneur bekrachtigd.

Opmerkingen:

Als bijlage is aan dit vonnis toegevoegd een door den inlandschen assistent voor conforme vertaling geteekend stuk, dat door gedaagde in zijn verweer werd genoemd, doch dat door de hadat niet in het vonnis werd vermeld. Dit stuk is wel van zeer gevarieerden inhoud. Het maakt melding van de in kwestie zijnde schenking, door den vorst van Gowa aan den in 1872 als zoodanig opgetreden galarang van Mangasa gedaan, van 2 nipahtuin- en 14 sawahvakken.

Daarnaast vindt men in het stuk dezen regel over het recht van den meester op het kind van zijn slaaf: Wordt door hem bij het huwelijk van zijn slaaf de maskawin niet betaald, dan heeft hij geen recht op een uit dat huwelijk verwekt kind. Dit recht kan hij echter elk oogenblik vestigen door betaling van de maskawin, ook al bedraagt deze slechts 4 gulden. Verder zouden volgens het geproduceerde geschrift deze regelen van verjaring van vorderingen moeten gelden (in vertaling): 1. Djika ada orang menoentoet perkara jang djadi sebeloem perang Badjeng ta' bolēh periksa lagi; 2. perkara jang djadi di Ballasoeka sebeloem perang Ballasoeka ta' bolēh ditoentoet lagi.

5.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 24 Juli 1911 no. 26.

Eischer: Basallo.
Gedaagde: Koetta.

Basallo vordert van Koetta afgifte van een aantal in een pachtcontract bedongen bossen padi. Het blijkt dat niet Koetta, maar twee andere personen, Rapi en Gasing, de pachters zijn. Deze weigerden de bedongen bossen padi ten volle af te leveren daar zij niet alle aan hen verpachte sawahs hebben bewerkt, en ook omdat de oogst is mislukt.

De inheemsche rechtbank oordeelt dat „niet bewerken" niet kan leiden tot gedeeltelijke ontheffing van den last tot afgifte der bedongen padi, maar wel dat mislukking van den oogst een reden daarvoor kan zijn. De eisch wordt toegewezen.

6.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 25 October 1911 no. 29.

I Ali beweert, dat de pabitjara boetta, de voorganger van I Koemala, voorlaatsten vorst van Gowa, aan zijn overgrootmoeder een complex sawahs en bamboe-bosschen heeft ontnomen. Hij vordert teruggave.

De inheemsche rechtbank overweegt dat, waar de pabitjara boetta reeds in 1850 stierf, deze zaak reeds minstens 65 jaar oud is en dus verjaard. Volgt ontzegging van den eisch.

7.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 4 December 1911 no. 31.

Eischer: I Mapanjoeki.
Gedaagde: Mallekoerang.

I Mapanjoeki, zoon van den laatsten vorst van Gowa, vordert van gedaagde zijn aandeel in de opbrengst van een complex sawahs, die hem zouden toebehooren en die door beklaagde in tēsang worden bewerkt. Gedaagde beweert, dat zijn vader deze sawahs ten geschenke heeft gekregen van den toenmaligen vorst van Gowa en ze dus poesaka-goed in zijn familie zijn geworden.

De inheemsche rechtbank concludeert uit de verschillende getuigenverklaringen, dat de sawahs in geding in 1886 door den vorst den galarang van Mangasa zijn ontnomen, wat meebrengt dat de gronden in poesakabezit kwamen bij den vorst en dat gedaagdes vader de sawahs niet in „eigendom" maar slechts in „vruchtgebruik" heeft gekregen. Ook blijkt aan de hadat, uit in het proces overgelegde afschriften van een sjarat-vonnis d.d. 18 Mei 1910 en uit een verklaring der erfgenamen, dat de velden niet zijn opgenomen in de boedelbeschrijving van gedaagde's vaderlijke nalatenschap. I Mapanjoeki is dus poesaka-bezitter van den grond. De eisch wordt toegewezen.

Opmerking (bij de geproduceerde geschriften):

I. Verklaring erfgenamen: daarin bevestigen dezen een toescheiding van verschillende sieraden, door den nu overleden vader aan hen gedaan.

II. Vonnis van de sjarat van W. Gowa, 18 Mei 1910: Een zinsnede luidt: „Zooals is voorgeschreven, behooren gemeenschappelijke goeden in drie deelen te worden verdeeld; het aandeel van den man draagt hij aan een juk op zijn schouders en de vrouw het hare op het hoofd"[1]). Alzoo wordt een derde deel der gemeenschappelijke goederen afgetrokken als aandeel voor de twee weduwen van den overledene. Geraadpleegd worden de „Kitaboel-firaid" en de „Kitab Fath al-karib".

8.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 23 December 1912 no. 83.

Eischer: Baso daēng I Rakē.
Gedaagde: Baso daēng Toedjoe.

Eischer vordert een complex sawahs op, die zouden hebben toebehoord aan zijn vader, den tomailalang van Gowa. Tot bewijs moet dienen een door hem overgelegde aanteekening van zijn vader, in een door dezen bijgehouden dagboek. Gedaagde is een onechte[2]) zoon van den tomailalang. Gedaagde kan tot zijn verweer slechts

[1]) Verg. no. 11. — Noot van de commissie.

[2]) Wat wordt hiermede bedoeld? Verg. nos. 27, 47, 57. — Noot van de commissie.

aanvoeren de getuigenis van den „pachter" der sawahs: deze droeg de pacht altijd af aan den gedaagde.

De inheemsche rechtbank aanvaardt de overgelegde dagboekaanteekening als overtuigend bewijs. De kalief van Gowa adviseert dat gedaagde geen erfgenaam kan zijn van den tomailalang. Eischer krijgt zijn eisch toegewezen.

9.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 7 November 1914 no. 19.

Eischer: Tallasa.
Gedaagde: Mokka.

Tallasa heeft op aan Mokka, zijn schoonvader, toebehoorenden grond klapperboomen geplant. De bibit daarvoor heeft hij geleverd. Hij wil de flink opgegroeide boomen verkoopen, maar stuit op het verzet van zijn schoonvader, die de boomen zijn eigendom noemt.

De inheemsche rechtbank overweegt: „dat volgens de adat bij verstrekken van bibit zonder meer de eigenaar van den grond, die tevens de planten verzorgt, recht heeft op 2/3 van de opbrengst; dat het in Gowa algemeen voorkomt dat vruchtboomen, die men bezit, op grond van een ander staan". De eisch wordt ten deele toegewezen: 1/3 van het aantal boomen komt aan den eischer, terwijl de rest bij den gedaagde blijft.

10.

Assistent-resident Gowa, 15 September 1917 no. 30.

Overwegende dat de hadat in Gowa als verjaringstermijn in civilibus heeft aangenomen 20 jaar, welke opvatting door de andere lagere rechters moet worden geëerbiedigd.

11.

Vonnis sjarat Gowa, 21 Februari 1920.

„Sebagaimana kebiasaän adat-istiadat negeri tentang poesaka dibagi 3: laki-laki memikoel, prempoean mendjindit"[1]).

12.

Inheemsche rechtbank W. Gowa, 4 October 1920 no. 39.

Eischer: I Jasang.
Gedaagde: I Tapa.

I Jasang stelt, dat hij een vak sawahs aan den gedaagde heeft verpand. Hij wenscht nu het pand uit te lossen, wat gedaagde weigert. De verpanding geschiedde ten overstaan van den gezaghebber. Eerst kreeg eischer voor zijn sawahs f 600, en daarna nog f 200. Dit wordt bevestigd door een verklaring van den eischer (pandgever), gewaarmerkt door den toenmaligen civiel gezaghebber van

---

[1]) Mendjindjing? Verg. no. 7. — Noot van de commissie.

Gowa. Gedaagde stelt, dat door de bijbetaling van f 200 de verpanding tot verkoop werd.

De hadat aanvaardt dit niet en veroordeelt gedaagde tot het toestaan der uitlossing.

13.

Inheemsche rechtbank Gowa, 8 September 1921 no. 7.

Eischer: Djappang.
Gedaagde: Soemang.

Djappang verzoekt bekrachtiging van een sjarat-uitspraak. Dit vonnis heeft gedaagde niet willen teekenen, omdat hij eischers vrouw niet als erfgename erkent. Hij voelt zich niet „senang" tegenover deze vrouw, omdat zij beneden haar stand is getrouwd.

De hadat overtuigt gedaagde, dat de vrouw wel erfgename is. Hij teekent het sjaratvonnis en wordt veroordeeld in de kosten van het geding.

14.

Inheemsche rechtbank Gowa, 12 September 1921.

Eischer: Tjambang daēng Tammoe.
Gedaagde: Karaēng Katapang Pabisei daēng Pagoeling.

Tjambang vordert sawahs op, die aan zijn familie door gedaagdes vader zijn ontnomen, nadat deze aan den laatste waren verpand.

De inheemsche rechtbank overweegt: „dat vaststaat, dat ten tijde van de vestiging van het Nederlandsch gezag binnen Gowa bedoelde sawahs, in het al of niet rechtmatig bezit van karaēng Tomalalang lolo (vader van gedaagde) waren en dus de status quo, destijds bestaande, dient te worden gehandhaafd". Den gedaagde wordt de eed opgelegd. Deze legt haar af, en de eisch wordt ontzegd.

15.

Inheemsche rechtbank Gowa, 26 October 1921 no. 61.

Berkongsi: gedaagde en eischer zouden de volgende overeenkomst hebben gesloten: eischer zou inbrengen een paard, gedaagde een bendy, en beiden zouden deze zaken exploiteeren en winst en verlies met elkaar deelen.

16.

Inheemsche rechtbank Gowa, 14 September 1921 no. 22.

Eischer: Mamasai.
Gedaagde: Tikē.

Mamasai vordert zijn, aan gedaagde verpande sawahs op. Deze weigert dit, daar de overeengekomen pachttermijn van 15 jaar nog niet is verstreken. Hij is in staat de hadat een afschrift van het pandcontract over te leggen. De inheemsche rechtbank ontzegt den eisch.

Opmerking:

In de 2e alinea van het contract staat:

„Maka letaknja sawah itoe sebelah selatannja Mamang, pinggir baratnja berasan sawahnja Labahang daēng Tompo. Djikalau ada perkaranja ahirkemoedian itoe sawah jang hamba gadeikan, hamba (pandgever) ampoenja perkara".

En in de 3e: „dan tiada bolēh sekali hamba pindahkan dari lain orang atau mengambilkan tambah sebeloem sampai tahoen perdjandjian; djikalau hamba hendak mengambil tambah, dengan bersetoedjoe djoega; dan djikalau tiada bersetoedjoe, maka bolēhlah hamba akan mengeloearkan (meneboes) sawah hamba jang terseboet".

Als saksi bij dit contract trad op een broer van eischer.

17.

Inheemsche rechtbank Gowa, 17 October 1921 no. 47.

Overwegende dat, al zou eischer's verklaring ook gestaafd worden door hoeveel getuigen ook, dit niets toe of af doet aan het feit, dat de sawahs tijdens de perang Gowa in het al of niet rechtmatig bezit zijn geweest van I Njambe (gedaagde) en daarom reeds de eisch dient afgewezen te worden.

18.

Inheemsche rechtbank Gowa, 19 October 1921 no. 50.

Eischer: Asang daēng Pabēta.

Gedaagde W. P. T. L. Winckel, assistent resident van Soengoeminasa, vertegenwoordigende de adatgemeenschap Rappotjini.

Asang eischt nietigverklaring van de handteekening van Baso Poea Ratē, gesteld onder de overeenkomst, den 17en December 1919 gesloten tusschen den heer Stap, assistent-resident van Soengoeminasa, en de bewerkers der Rappotjini-velden. Baso Poea Ratē is nl. niet „berhak" op een deel dier sawahs, daar hij die sawahs slechts in tēsang bewerkt voor den eischer. Gedaagde erkent het goed recht van den eischer. Baso Poea Ratē beweert, dat de omschrijving „jang berhak" ook slaat op de in-tēsang-bewerkers. De inlandsche bestuursassistent Noesoe daēng Manning geeft een uitvoerige uiteenzetting van de kwestie der Rappotjini-velden. De inheemsche rechtbank wijst den eisch toe.

Opmerking:

Blijkens de uiteenzetting van den bestuursassistent Noesoe heeft de Rappotjini-kwestie zich als volgt ontwikkeld (zie ook Adatrechtbundel 31, bl. 304):

De hadat verklaarde in haar vonnis d.d. 21 Augustus 1912 no. 31 de Rappotjini-sawahs te zijn ornamentsvelden. De eisch van karaēngta Passē, die de velden als zijnde poesaka-bezit van den gewezen vorst van Gowa opvorderde, werd toen afgewezen. Bij dit vonnis werden

de sawahs ter beschikking gesteld van het gouvernement. Voorgesteld werd, de gronden in kwestie in erfelijk bezit af te staan aan genoemden karaëngta Passë. De gouverneur, het vonnis bekrachtigend, ging op het voorstel niet in. Toch rezen geregeld moeilijkheden tusschen het bestuur en de bewerkers dier sawahs.

In 1919 ging assistent-resident Stap er dan ook toe over, met de bewerkers der gronden de volgende overeenkomst te sluiten: De onderteekenaars der overeenkomst erkennen, dat de sawahs toebehooren aan de adatgemeenschap Rappotjini en verplichten zich 10 % van de opbrengst te storten in de adatgemeenschapskas. De gronden zullen niet mogen worden belast, vervreemd, of aan anderen ter bewerking gegeven, buiten voorkennis van den assistent-resident van Soengoeminasa. Zoolang aan deze verplichtingen geregeld wordt voldaan, kunnen zij niet uit het bezit der sawahs worden ontzet. Verder zullen zij de sawahs jaarlijks geregeld met padi beplanten, bij gebreke waarvan de sawahs in het volle beschikkingsrecht van de gemeenschap terugvallen.

Duidelijk is in de overeenkomst neergezet, dat alleen de bewerkers, die „berhak" waren op die sawahs, de overeenkomst mochten onderteekenen.

19.

Inheemsche rechtbank Gowa, 19 Augustus 1922 no. 12.
Eischer: Abdoel Rahman daëng Sita.
Gedaagde: Mapaing karaëng Mamampang.

Onderwerp van geschil zijn een tweetal sawahcomplexen, die tot de ornamentssawahs zouden hooren, en den eischer, anronggoeroe van Barombong, toekomen. Gedaagde stelt, dat de sawahs in geding steeds poesaka in zijn familie zijn geweest.

De inheemsche rechtbank concludeert, dat één sawah-complex in heerendienst wordt bewerkt, dus is ornamentsbezit (nidjama kasoewijang of nikoeroengi). Uit de verklaringen van eischer, gedaagde en getuigen blijkt immers, dat slechts op den eersten oogstdag (mapatanai geheeten) van dat sawahcomplex het gemeenschapshoofd in de voeding der opgeroepen bevolking voorziet, en dit nu is een praktijk, die slechts gevolgd wordt bij het oogsten van ornamentssawahs. De eisch wordt ten deele toegewezen.

20.

Inheemsche rechtbank Gowa, 23 April 1924.
Eischeres: Vrouw Lenteng.
Gedaagden: Ganti en anderen.

Vrouw Lenteng, oud ± 75 jaar, vordert teruggave van een aantal sawahs, die nu door gedaagden worden bewerkt. Deze velden behoorden aan haar grootmoeder en daarna aan haar moeder, die jaren geleden de kampong, waar de gronden lagen, verliet om zich in Makasser te vestigen, waar eischeresse werd geboren.

De inheemsche rechtbank hoort als deskundige den inlandschen bestuursassistent Noesoe. Deze geeft de volgende uiteenzetting van de ten tijde van het vorstenbestuur geldende regelen ten aanzien van gronderven:

Iemand, die in bezit was van gronden, bij een bepaalde kampong behoorend, en die zich elders metterwoon vestigde, verloor alle aanspraken op zijn gronden. Het hoofd der kampong kreeg dan wederom het recht, over deze gronden te beschikken ten behoeve van derden. Kwam de vorige bezitter terug, dan kon hij, op gedaan verzoek, wederom in zijn vorige rechten worden hersteld. Mocht de grond reeds zijn benut door het aanplanten van vruchtboomen of door het daarop stellen van gebouwen, dan kon de tijdelijke bezitter niet zonder meer worden verwijderd, doch werd getracht tot een vergelijk te komen. Bij vruchtboomen werd bepaald, dat de eene helft der opbrengst kwam aan den rechthebbende op den grond en de andere helft aan den eigenaar der boomen.

Thans is deze regeling vervallen en behoudt men bij verhuizing zijn rechten op den grond, doch plegen daartegenover ook geen aanspraken meer te worden erkend, gebaseerd op vroegere rechten op gronden, die door de toenmalige eigenaars reeds tijdens het zelfbestuur werden verlaten.

21.

Inheemsche rechtbank Gowa, 15 October 1925 no. 21.

Eischer: Mamoe.
Gedaagde: Sanaping.

Mamoe vordert betaling door gedaagde van een som groot f 76. Gedaagde's karbouw zou nl. den karbouw, aan eischer toebehoorend, en die aan een touw vastgebonden zat, hebben aangevallen en voor den arbeid ongeschikt hebben gemaakt. Hij stelt de waarde van den karbouw op f 60 en de huur van een anderen karbouw op f 16.

De inheemsche rechtbank wijst den eisch tot een bedrag van f 56 toe (het college schat de waarde van den karbouw op f 40).

In een aanteekening van den voorzitter, controleur Friedericy, wordt opgemerkt dat in het geval, waar twee vechtende karbouwen los in het veld loopen en dus beiden of één ervan niet vastgebonden was, de adat aldus is, dat de eigenaar van den onbruikbaar geworden of gedooden karbouw het winnende beest als schadevergoeding kan opeischen.

21a.

Inheemsche rechtbank Gowa, 13 Januari 1926 no. 3.

Minnelijke schikking. Van belang is de aanteekening van den afdeelingschef:

Aan den voorzitter te verzoeken, in civiele zaken niet opzettelijk een minnelijke schikking uit te lokken, doch deze alleen tot stand te brengen, indien partijen dadelijk daartoe den wensch te kennen

geven, dan wel het geding vanzelf tot een minnelijke schikking leidt[1]).

22.

Inheemsche rechtbank Gowa, 7 Januari 1926 no. 7.

Eischeres: Vrouw I Limo.
Gedaagde: Dora.

Onderwerp van geschil zijn een 3-tal sawahcomplexen, die gedaagde in bewerking heeft. Uit de verklaringen ter terechtzitting blijkt de rechtbank, dat het eerste complex sawahs (Rappang-rappang geheeten) toebehoort aan eischer, en dat het tweede complex (Tanah Lompo) als soenrang sanra, d.w.z. voorloopige bruidschat, door I Badi (eischeresse's broeder) aan vrouw Hawa (gedaagde's zuster) was afgestaan, doch I Badi deze soenrang sanra nooit betaald heeft. De inheemsche rechtbank aanvaardt als adat, dat als soenrang sanra uitgegeven grond ten allen tijd tegen betaling van de soenrang kan worden uitgelost. Het sawahcomplex Tanah Lompo kan dus nog worden uitgelost. Ten aanzien van het derde complex sawahs is de rechtbank gebleken, dat deze gronden aan gedaagde zijn verpand, en dus eveneens kunnen worden uitgelost.

Een der getuigen spreekt van soenrang matē. Gedaagde zou hem nl. hebben gezegd, dat Tanah Lompo reeds lang geleden soenrang matē van I Badi aan zijn zuster, vrouw Bassē Hawa, was geworden.

Opmerking:

Soenrang sanra: is betaling van de soenrang (bruidschat) niet mogelijk, dan wordt aan de bruid of haar familie een stuk grond in pand afgestaan. De bruidegom heeft het recht, om door latere betaling van de soenrang in geld den grond weer in zijn bezit of in dat van zijn familie terug te brengen. De „soenrang sanra" is dan uitgelost.

Soenrang matē: grond in soenrang matē is oorspronkelijk als soenrang sanra aan de bruid of haar familie afgestaan. Door nadere afspraak, of enkel door tijdsverloop, ontstaat een toestand, dat uitlossing niet meer mogelijk is. De grond is dan „soenrang matē" geworden.

[1]) Volgens inlichting van controleur H. J. Friedericy is de bedoeling hiervan deze: In Z. Selebes zoowel als in vele andere streken van den Indischen Archipel gaat men uiterst zelden ertoe over, 'srechters tusschenkomst in te roepen, vóór en aleer ernstige pogingen zijn aangewend (door invloedrijke familieleden, dorpshoofden, enz.) om het geschil minnelijk te doen bijleggen. Wanneer derhalve een zaak eenmaal voor den rechter is gebracht, kan men dit vrijwel als onomstootelijk bewijs beschouwen, dat partijen onverzoenlijk tegenover elkaar staan. De rechter, die haar niettemin tot eene, gewoonlijk door hem gesuggereerden en allicht ongewild opgedrongen schikking brengt, in stede de zaak aan een ernstig onderzoek te onderwerpen en naar beste weten te beslissen (poetoes) — zooals van hem wordt verwacht — loopt groote kans om, hoe goed ook bedoeld, de zaak tot eene oplossing te brengen, welke geen van beide partijen bevredigt; zij zullen de zaak niet als „poetoes", als „beslecht" beschouwen, en het door haar verlangde evenwicht zal niet verkregen zijn. — Noot van de commissie.

23.

Inheemsche rechtbank Gowa, 7 Maart 1926 no. 8.

Eischer: Lodji.
Gedaagde: Vrouw Ralla.

Een van de voorwerpen in geschil is een vrouwelijke karbouw, die gedaagde in gebruik was afgestaan en toen in haar stal een mannetjeskalf heeft geworpen.

Een der overwegingen luidt, dat gedaagde Ralla volgens de adat recht heeft op de helft der opbrengst van het mannetjeskalf.

24.

Inheemsche rechtbank Gowa, 11 Januari 1927 no. 6.

Eischer: Padoe.
Gedaagde: Baso.

Eischer vordert van gedaagde een karbouw ter vergoeding van zijn, door gedaagde's beest aangevallen en gedooden karbouw, die was vastgebonden en behoorlijk bewaakt.

De inheemsche rechtbank let op den volgenden adatregel:

„Indien een losloopende, niet behoorlijk bewaakte of vastgebonden karbouw, een anderen wèl bewaakten of vastgebonden karbouw verwondt, is de eigenaar van den eersten karbouw, zoo de aangevallen karbouw ten gevolge der verwondingen niet tot werken in staat is, verplicht dezen zoolang te verplegen tot hij weer werken kan, en zijn karbouw tot dien tijd in bruikleen aan den gedupeerden eigenaar af te staan. Gaat de karbouw aan de bekomen verwondingen dood, zoo is de eigenaar van den aanvallenden karbouw gehouden dezen aan den eigenaar van het gestorven beest af te staan".

Overeenkomstig dezen regel van adatrecht wordt eischer de vordering toegewezen.

25.

Inheemsche rechtbank Gowa, 22 December 1926 no. 50.
(Herbehandeling).

Eischer: Karaëng Parangi.
Gedaagde: Daëng Mandjandji.

Karaëng Parangi stelt, dat hij in 1903 voor f 80 zijn sawah aan gedaagde heeft verpand. Gedaagde wordt vertegenwoordigd door zijn zoon; deze zegt, dat de sawah vóór de „prang Gowa" voor f 160 van eischer is gekocht. De hadat maakt zich heel kort van de zaak af, en verklaart de zaak, waar zij dateert van vóór de gowasche inlijving, niet-ontvankelijk.

Hooger beroep wordt aangeteekend.

De assistent-resident adviseert tot vernietiging, op grond dat het mogelijk is, dat in 1903 de sawah inderdaad is verpand. De controleur, van antwoord dienend, handhaaft het standpunt dat oude zaken van vóór 1906, die niet meer uit te pluizen zijn, moeten worden afgewezen.

De assistent-resident ter beschikking adviseert tot heronderzoek; indien onomstootelijk en nawijsbaar bewijs kan worden verkregen, is herbehandeling aan te bevelen.

De gouverneur gelast, dat eerst de controleur een oriënteerend onderzoek instelt en dan bij gemotiveerd schrijven den assistent-resident voorstelt, de zaak al of niet in herbehandeling te nemen; het gewestelijk bestuurshoofd kan dan beslissen.

Herbehandeling heeft plaats op den 22en December 1926; het vonnis wordt vernietigd: Eischer legt een suppletoiren eed af en krijgt zijn vordering tot f 80 toegewezen.

26.

Inheemsche rechtbank Gowa, 16 Mei en 4 Juni 1925 (no. 17).

Eischer: Jasang.
Gedaagde: Jarassang.

Jasang eischt het sawahcomplex „Rappo-djawa" op, dat hij van zijn broer kreeg in ruil voor een andere sawah. Deze zou het van hun vader hebben gekregen, wien het geschonken was door Ati-Amma Matajang, blijkens onderhandsche acte, onder nó. 80 den 28en November 1912 voor den controleur verleden. Het sawah-complex is nu in handen van gedaagde. Gedaagde stelt, dat hij de sawah van vrouw Soettara in pand heeft gekregen. Deze Soettara gehoord, doet beroep op een sjaratvonnis, hetwelk wordt geproduceerd, doch welks inhoud geheel in strijd is met Soettara's beweren.

De inheemsche rechtbank wijst den eisch toe.

De controleur deed door den inlandschen bestuurs-assistent Noesoe nog een apart onderzoek doen naar de regelen, die gelden voor het wegschenken van goederen. Uit diens schriftelijke uiteenzetting worden de volgende regelen gelicht: Wegschenken van goed is niet verboden, ook al worden de vermoedelijke erfgenamen daarbij niet geraadpleegd. Dit mag echter slechts geschieden tijdens de laatste ziekte. In dat geval hebben de waris steeds recht op 2/3 van den boedel, de begiftigde op 1/3. Geldig is ook de schenking, gedaan terwijl, of vóór men den oorlog ingaat. De man, die ten strijde optrekt, wordt dan als een stervende beschouwd. Ook hier kan de begiftigde slechts een derde deel uit den boedel krijgen. Schenkingen, met goedvinden van de vermoedelijke waris gedaan, blijven steeds onaangetast. Melding wordt nog gemaakt van een pemberian jang tergantoeng (schenking, werkende na doode); raadpleging der waris is vereischt voor de geldigheid hiervan.

27.

Inheemsche rechtbank Gowa, 26 Juni 1928 no. 19.

Bidollah daëng Pabali vordert: 1. nietig verklaring der vonnissen van de sjarat van Gowa, onderscheidenlijk 20 Augustus 1924 en October 1925 gewezen, waarbij eischer de erfrechtigheid wordt ontzegd

uit den boedel van wijlen zijn vader Dēwago karaēng Mandjapai en wijlen zijn moeder Soekēra daēng Tino; 2. hem aan te wijzen als wettigen zoon uit het huwelijk van zijn ouders.

De uitspraak luidt:

De inheemsche rechtbank van Gowa, zitting houdend te Soengoeminasa, heeft het navolgende vonnis gewezen in de zaak van Bidollah daēng Pabali, oud naar aanzien 32 jaar, geboren in kampong Djongaja (Gowa) en woonachtig in kampong Batoegoeloeng (Takalar), van beroep landbouwer:

Overwegende, dat eischer ter terechtzitting heeft gesteld:

dat hij is de wettige zoon uit het ± 40 jaar geleden gesloten huwelijk van Dēwago karaēng Mandjapai en vrouw Soekēra daēng Tino;

dat zijn vader en moeder voornoemd zijn overleden;

dat hij omstreeks het jaar 1924 een eisch heeft ingesteld bij de sjarat van Gowa, houdende vordering om hem eischer aan te wijzen als erfgenaam uit den sterfboedel van karaēng Mandjapai en Soekēra daēng Tino voornoemd;

dat de sjarat van Gowa bij vonnis ddo. 24 Augustus 1924 heeft uitgesproken dat hij, eischer, erfgenaam is uit bedoelden boedel, hebbende de sjarat daarbij als bewezen aangenomen en overwogen: 1. dat het huwelijk tusschen wijlen Dēwago karaēng Mandjapai en wijlen vrouw Soekēra daēng Tino niet is voltrokken bij persoonlijke aanwezigheid van den bruidegom, doch dat deze daartoe een gemachtigde heeft aangewezen, weshalve, 2. op grond van het vigeerend adatrecht de kinderen, gesproten uit een onder voorschreven omstandigheden gesloten huwelijk geen erfgenamen zijn uit den sterfboedel hunner ouders;

dat hij zich terzake deze uitspraak heeft beklaagd ten kantore van het plaatselijk bestuur te Soengoeminasa, naar aanleiding waarvan bij vonnis van de sjarat voormeld ddo. 7 October 1925 opnieuw vonnis is gewezen;

dat genoemd godsdienstig college evenwel nogmaals op overeenkomstige gronden heeft gewezen, dat hij eischer geen aanspraak heeft op den sterfboedel zijner ouders meergemeld;

dat hij zich derhavle tot de inheemsche rechtbank wendt met het verzoek nietig te verklaren de uitspraken van de sjarat van Gowa voorschreven, wenschende hij eischer zich tot staving van zijn recht te bedienen van tweeërlei instanties, t.w.:

1e. dat hij loochent de juistheid van de overweging, welke tot het wijzen van het vonnis van den priesterraad heeft geleid, als zoude nl. het huwelijk tusschen wijlen zijn vader Dēwago karaēng Mandjapai en zijn moeder Soekēra daēng Tino, bij gemachtigde van den bruidegom zijn voltrokken, kunnende hij eischer middels getuigen het tegendeel bewijzen;

2e. dat zelfs, bij aldien het juist ware dat het huwelijk van wijlen zijn ouders door een gemachtigde van den bruidegom is voltrokken,

hij eischer niettemin gerechtigd is te trekken uit den sterfboedel, zulks op grond van het mohammedaansch recht, gelijk door hem eischer is aangegeven in zijn aan den assistent resident te Soengoeminasa gericht gezegeld verzoekschrift gedagteekend Mandjapa 1 October 1924;

Gelezen de vonnissen van de sjarat van Gowa onderscheidenlijk ddo. 20 Augustus 1924 en 7 October 1925;

Overwegende, dat ter terechtzitting het volgende is gebleken:

dat de verklaringen der getuigen van den eischer de rechtbank niet de overtuiging hebben geschonken dat het huwelijk tusschen wijlen Dēwago karaēng Mandjapai en wijlen Soekēra daēng Tino bij persoonlijke aanwezigheid van den bruidegom is gesloten, hebbende de getuigen Njodjeng daēng Sampo, Lekko en Sangkala weliswaar verklaard zulks gezien te hebben, doch deze verklaringen onderling met elkaar in strijd zijn:

1e. waar N. Dg. Sampo ontkent huwelijksgetuige te zijn geweest, zulks in tegenspraak met de beweringen van de getuigen Lekko en Sangkala;

2e. wijl de door de genoemde drie getuigen gegeven beschrijving der door den bruidegom en den huwelijksvoltrekker gebezigde kleedingstukken onderling aanmerkelijk uiteen loopt;

3e. aangezien omtrent het tijdstip waarop, en de plaats alwaar het huwelijk is voltrokken geen eenstemmigheid bestaat;

dat het gevoelen van de Rechtbank wordt gesterkt door:

1. de verklaring van getuige Parallaē, die beweert door persoonlijke aanwezigheid ter plaatse te weten, dat het huwelijk tusschen wijlen Dēwago karaēng Mandjapai en Soekēra daēng Tino bij gemachtigde van den bruidegom werd voltrokken;

2. de verklaring van getuige Andi Boenta karaēng Mandallē, die verklaart, dat wijlen Dēwago karaēng Mandjapai kort na de huwelijksluiting mededeelde, niet in persoon, maar bij gemachtigde te zijn gehuwd;

3. de getuigenis van Pabitei daēng Pagoeling karaēng Katapang, die verklaarde dat de indertijd naar Java verbannen Dēwago karaēng Mandjapai in de gevangenis te Makassar mededeelde, dat als erfgenamen uit den boedel van laatstgenoemde slechts zouden kunnen worden toegelaten de kinderen geboren uit zijn huwelijk met de vrouwen Bajo en Bassē, derhalve niet de kinderen uit zijn huwelijk met Soekēra daēng Tino, moeder van den eischer;

Overwegende, dat de vigeerende adat in Gowa, waaraan vooral in adellijke kringen streng de hand wordt gehouden, in overeenkomst met het mohammedaansch erfrecht bepaalt, dat de kinderen, gesproten uit een huwelijk, waarbij de bruidegom zich heeft doen vertegenwoordigen door een gemachtigde, van de erfgerechtigheid uit den boedel der ouders zijn uitgesloten, wordende een dergelijk huwelijk in het onderhavige verband als niet wettig voltrokken beschouwd;

Gehoord den mohammedaanschen adviseur;

Met voorbijgang van de door eischer in tweede instantie aangevoerde rechtsmiddelen;

Rechtdoende:

Wijst den eisch af;

Verstaat dat geen kosten verschuldigd zijn.

Aldus gewezen op heden Dinsdag den 26sten Juni 1928 door ons Tjoneng daēng Mattadjang karaēng Mandjalling karaēng Karoewisi, voorzitter, en Mohamad galarang Tombolo, Tapar galarang Borong Loē, Lahadi galarang Mangasa, leden, en door ons in het openbaar uitgesproken in tegenwoordigheid van eischer.

De controleur adviseert als volgt:

1. dat geen zekerheid bestaat omtrent het al of niet sluiten van het huwelijk bij gemachtigde;

2. dat eischer ook uit anderen hoofde niet erfgerechtigd is:

het huwelijk werd voltrokken, toen vrouw Soekēra reeds zwanger was, hetgeen volgens de Gowasche adat een grond oplevert tot uitsluiting van de erfgerechtigdheid (vide de „Regelen van Boegineesch en Makassaarsch erfrecht");

dat het vereischte aantal getuigen blijkbaar niet aanwezig was.

Geen verzet aangeteekend, dus bekrachtigen.

Ten slotte merkt de controleur op, dat de onderwerpelijke adatregel in Gowa nog algemeen in zwang is. Vooral de adel huwt bij gemachtigde als het een vrouw van lageren stand betreft, zulks om te voorkomen, dat de uit een dergelijk huwelijk geboren kinderen erfgerechtigd zijn.

De assistent-resident ter beschikking betwijfelt het bestaan dezer adat. Wel aanvaardt hij, dat dergelijke kinderen geen a n a t i n o zijn en dus in erfgerechtigdheid achter staan bij wettige kinderen.

28.

Inheemsche rechtbank Limboeng, 20 December 1906 no. 37.

Eischer: Boedi.

Gedaagde: Paso.

Boedi pretendeert recht van bezit op sawahs, die nu in handen van Baso zijn. Baso stelt als verweer, dat zijn vader op de grens der sawahs in geschil begraven ligt, dit als bewijs dat de grond hem toebehoort. Een getuige van den kant van gedaagde noemt gevestigde adat het gebruik, dat gronden aan een ander ter bewerking worden afgestaan, om de daarop rustende heerendiensten over te brengen op de bewerkers. Dit heet n i p a t a l a s s ē of n i p a k a s o e w i j a n g i. De eisch wordt afgewezen.

29.

Inheemsche rechtbank Zuid-Gowa, 9 Augustus 1906 no. 25.

Overwegende: dat volgens de vigeerende adat ter zake, indien iemand een prauw uitgeeft aan een ander om daarmee te gaan handelen, bij schipbreuk de schade van het verloren-gaan van het schip

voor rekening van den eigenaar komt, die van de modal voor rekening der opvarenden.

Opmerking: m o d a l is het kapitaal, dat door den prauweigenaar aan de opvarenden wordt meegegeven, teneinde daarmee handel te drijven.

30.

Inheemsche rechtbank Limboeng, 16 December 1925 no. 34.

Eischer: Mamahi.
Gedaagde: Kaneng.

Onderwerp van den eisch is: vergoeding van het omkappen door Kanēng van een boom (taēngboom) die Mamahi zou toebehooren. Het vonnis bevat onder meer deze overweging: „dat volgens den in dit land heerschenden regel alle boomen, waarvan wordt aangenomen dat zij niet door menschen zijn geplant, zooals taēng, rita, nato, behooren aan de gemeenschap, waar die boomen zich ook bevinden". De eisch wordt afgewezen. Aanteekening assistent resident: Deze boomen-kwestie gaf aanleiding tot een langdurig onderzoek.

Opmerking: zie Adatrechtbundel XXXI, blz. 136 [en bundel XXXIII, blz. 371; verg. nos. 34 en 36].

31.

Inheemsche rechtbank Zuid-Gowa, 17 November 1910.

Overwegende, dat in de gevallen van ter-verzorging-nemen van vee, de jongen, die ter wereld komen, verdeeld worden tusschen den verzorger en den eigenaar van het vee.

32.

Inheemsche rechtbank Limboeng, 16 December 1925 no. 34.

In het afschrift nota van den gouverneur leest men, dat iemand, die zijn kampong verlaat zonder orde op zijn zaken te stellen, het recht op zijn poesakabezit verliest. Deze komt òf aan de naaste familie zoo die er is, òf aan het hoofd. De gouverneur vraagt een grondig onderzoek.

33.

Inheemsche rechtbank Limboeng, 17 December 1925.

Eischer: Nappoe.
Gedaagden: S. Kawali, Rantoe en Pasalong.

Nappoe eischt sawahs op, die zijn vader zouden hebben toebehoord en door diens verhuizen naar elders volgens de adat in beheer kwamen bij het kamponghoofd. Dit verhuizen geschiedde 4 jaar vóór de Gowa-expeditie. De inheemsche rechtbank wijst den eisch toe.

De assistent-resident acht het vonnis niet juist gewezen. De assistent-resident ter beschikking adviseert tot vernietiging. Als een der redenen wordt genoemd het in de waagschaal stellen van het grondenbezit in Gowa.

Aanteekening van den gouverneur: „Geheel accoord, op die wijze raakt straks het geheele grondbezit in Gowa in golving." Het vonnis wordt vernietigd.

Herbehandeling heeft plaats op den 13en Maart 1926. Het vonnis luidt, dat de status quo blijft gehandhaafd.

Opmerking: Dit vonnis werd richtsnoer in latere zaken van dezen aard.

34.

Inheemsche rechtbank Limboeng, 18 Mei 1926 no. 60.

Kajoe-sala-kwestie.

Overwegende (hier werd dezelfde adatregel neergeschreven als gepubliceerd in de z.g. kajoesala-regeling-Friedericy te vinden in Adatrechtbundel 31, bl. 136) [1]).

35.

Inheemsche rechtbank Limboeng, 18 Mei 1926 no. 7a.

Eischeresse: vrouw Bassē Daēng Noeroeng.
Gedaagde: Ninong.

Vrouw Bassē eischt sawahs op, die haar zouden toebehooren als erfdeel in den boedel harer moeder, zij werd 20 jaar geleden geschaakt en moest om die reden haar kampong verlaten.

De inheemsche rechtbank overweegt: dat de goederen van een vrouw, welke zich heeft laten schaken, dan wel is geschaakt, zoo geen verzoening plaats heeft, overgaan in de handen der maloedragers (tomasiri), d.z. de naaste familieleden, als vader, ooms, broers, neven; heeft een verzoening plaats, zoo kan zij ten allen tijde haar rechten doen gelden.

Opmerking: vergelijk Adatrechtbundel 31, bl. 135 [en dezen bundel s.v. tomasiri].

36.

Inheemsche rechtbank Limboeng, 26 November 1928 no. ?.

Eischer: Lolo daēng Lioe.
Gedaagde: Indara, galarang Tētēbakoe.

Eischer verzoekt schadevergoeding voor het vellen door den galarang van een kajoe-sala-boom. De eisch wordt afgewezen.

De controleur adviseert tot herziening van de adatregeling-Friedericy. Het blijkt dat deze regeling d.d. 22 Juli 1926 door den gouverneur is goedgekeurd.

Den 22en Juli 1929 volgt herbehandeling. Eischer krijgt schadevergoeding tot een zeer verminderd bedrag. In de overwegingen wordt gelet op een schrijven van den gouverneur van 12 April 1929 no. 704/II en op het afschrift van de nota van den controleur ter beschikking Mallinckrodt over de kajoesala kwestie [2]).

---

[1]) Verg. no. 30. — Noot van de commissie.
[2]) Verg. bundel XXXIII, blz. 371. — Noot van de commissie.

Op dit vonnis volgen aanteekeningen en advies van den fungeerend voorzitter der inheemsche rechtbank en van den controleur van Gowa. De eerste vindt, dat de adatregeling-Friedericy geldig recht daarstelde. Handelingen, op die basis geschied, zijn dus geen onrechtmatige daad. Anders de controleur: een op onjuist begrip van den adatregel gebaseerde codificatie, die dus ook onjuist is, kan nimmer den adatregel zelf van haar rechtsgeldigheid berooven.

37.

Inheemsche rechtbank van Zuid-Gowa te Bontonompo, 28 Augustus 1929 no. 12.

Beklaagde Sampara wordt te laste gelegd, dat hij zijn vader Mappa met een lans heeft gestoken, waardoor deze aan den buik werd verwond. Hij wordt veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf, voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaren.

Advies van den voorzitter: Al moge de adat de voorwaardelijke veroordeeling, zooals bij ons bestaande, niet kennen, de hadatleden en de bevolking voelen haar als een ernstige waarschuwing.

Advies van den controleur: conform advies voorzitter.

Advies assistent-resident: Deze is niet overtuigd, dat het instituut door de bevolking wordt begrepen. Een zoodanige veroordeeling zal door haar niet opgevat worden als een straf, doch als vrijspraak of een vergiffenis.

De gouverneur bekrachtigt het vonnis.

38.

Inheemsche rechtbank Gowa, 22 Maart 1930 no. 3.

„Bloedschande": geslachtelijke gemeenschap tusschen stiefvader en stiefdochter. De inheemsche rechtbank qualificeert dit misdrijf als adatmisdrijf. Bij gouverneursbesluit van 19 Juni 1930 wordt de vrouw verbannen naar Marcs en de man naar Bonthain.

39.

Inheemsche rechtbank Gowa, 19 October 1929 no. 38.

„Bloedschande" tusschen halfbroer en halfzuster. De inheemsche rechtbank eischt levenslange verbanning. De gouverneur slaat het besluit tot verbanning voor den tijd van 10 jaar.

40.

Inheemsche rechtbank Gowa, 28 April 1930 no. 7.

Batara-Gowa-beweging[1]). De beklaagde wordt verbannen.

[1]) Een periodiek terugkeerende beweging (laatstelijk nog geen half jaar geleden), veroorzaakt door een of anderen avonturier, die, zich als afstammeling van den in 1767 naar Ceylon verbannen vorst van Gowa, Batara Gowa II, voordoende, zich eenigen aanhang tracht te verwerven — wat gewoonlijk in meer of mindere mate wel gelukt — met het doel om als vorst erkend te worden, de Nederlanders te verdrijven, enz.; een soort ratoe-adil-beweging dus, zooals deze zich op Java periodiek voordoet. Zie de verhandeling van J. Tideman in Bijdr. Kon. Inst., deel 61 (1908), blz. 350—390: De Batara Gowa op Zuid-Celebes. — Noot van de commissie.

41.

Inheemsche rechtbank Gowa, 24 September 1929 no. 42.

Silariang, schaking.

De inheemsche rechtbank overweegt: dat de schaking geschiedde met de toestemming van de vrouw; dat zij huwbaar was; dat volgens de in Gowa geldende adat het door beklaagde gepleegde feit niet strafbaar is. De beklaagde wordt vrijgesproken.

Advies assistent-resident: Silariang = schaking met toestemming van de vrouw; niallē magassing = schaking tegen den zin van de vrouw; beide vormen adatdelikten.

42.

Inheemsche rechtbank Bonē, 12 December 1910 no. 40a.

Aan La Kamporisang e.a. wordt te laste gelegd het wegvoeren der ornamenten van Lamoeroe. Het vonnis bevat als overweging: „dat de ornamenten de symbolen zijn van het wettig gezag; dat naar boegineesche opvatting de bezitter der landschapsornamenten de wettige bestuurder over dat landschap is"[1]).

43.

„Bloedschande": geslachtelijke gemeenschap tusschen:

schoonzoon en schoonmoeder:	I.R. Bonē, 26 Sept. 1915 no. 46;
oom en nicht:	I.R. Bonē, 27 Febr. 1925 no. 15;
schoonvader en schoondochter:	I.R. Bonē, 14 Juli 1930;
vrouw en zoon van haar zwager:	I.R. Bonē, 3 Juni 1915;
halfbroer en halfzus:	I.R. Bonē, 8 Juni 1915;
tante en neef:	I.R. Bonē, 29 April 1918;
voormalige schoonzoon en voormalige schoonmoeder:	I.R. Bonē, 22 Aug. 1922.

44.

Inheemsche rechtbank Zuid-Bonē, 4 September 1918.

„Bloedschande": geslachtelijke gemeenschap tusschen een vrouw van aanzienlijke afkomst en een vrijgelaten slavenzoon.

De inheemsche rechtbank eischt levenslange verbanning; door den gouverneur gewijzigd in 10 jaar verbanning buiten Bonē.

45.

Inheemsche rechtbank Bonē, 27 Juni 1924.

„Bloedschande": geslachtelijke gemeenschap van vrouw van voornamen stand met een kampongman.

De inheemsche rechtbank overweegt, dat de „adellijkheid" van den vader der vrouw een weinig „verwaterd" is en dat dergelijke verhoudingen meer en meer worden getolereerd. De schuldigen worden veroordeeld tot 1 jaar verbanning buiten Bonē.

[1]) Dit schijnt niet juist te zijn. — Noot van de commissie.

46.

Inheemsche rechtbank Bonē, 10 April 1930 no. 66.

„Bloedschande": geslachtelijke gemeenschap tusschen oom en nicht.

In het vooronderzoek worden eenige panoentoeng, voorgangers, ondervraagd naar de bij hen geldende regelen van „bloedschande" en wijze van echtscheiding en huwelijksluiting. Dit misdrijf wordt in het boegineesch pemali tana of sopo lolangeng genoemd. De straffen waren: 1. voor gewone kampongmenschen (taoe sama): verdrinking; 2. voor anakaroengs: verbanning; 3. voor 's vorsten vrienden: tot slaaf making van den vorst (rangeng riale). Blijft het feit ongestraft, dan zou dit het land onheil brengen of, zooals de boegineesche adatregel luidt: tippapolo pattaoengeng, tippalolo raoehkadjoe, tippatjolo waē (de oogst zal mislukken, de boomen zullen geen bloesem dragen, het water zal niet stroomen).

Wijze van huwelijksluiting: De panoentoeng houdt de hand van den man vast en spreekt de volgende formule uit: „Bismillahi rahmanirahim, oepallai biningako Yjali Patimang, moesompai annang rēal, sisoekoesaba, wakillenna walinna, ēlo oelēnna Allah taäla, nabi parekkēngi, maloeka pahawingi Allah taällai pallai biningangi asjahadoelailah illah assailaimoe alaikoem".

Wijze van echtscheiding (uit het proces-verbaal): „Kalau maoe bertjerai, bagaimana adatnja?" — „Begini: Kalau maoe bertjerai prempoean membawah sirih satoe baki dan wang f 0,25, pergi dimoeka goeroe, atau dimoeka kepala kampong atau pada lakinja sendiri, serta sirih dan oeang f 0,25 diserahkan pada lakinja, itoelah tanda pertjeraiannja, serta disaksikan orang-orang banjak, tetapi ta'mendapat soerat talak, itoelah sirih tanda pertjeraian, dan kalau tidak, beloem bersih pertjeraiannja".

Opmerking: voor de panoentoengs (Boegineesch), patoentoeng (Makassaarsch) zie ook het artikel van den heer W. A. Penard in Tijds. Bat. Gen., deel 55, blz. 515.

47.

Inheemsche rechtbank Bonē, ... 1930 no. 47.

Beklaagde, die van adel is, heeft op een minder nette manier een kampongmeisje getrouwd. Dit geschiedde bij vertegenwoordiging van den bruidegom. De hadat acht den beklaagde niet strafbaar. De overweging luidt o.a. „kesalahan ini menoeroet adat Boegis tentang hal-hal perkawinan diantara anak-anak aroeng dan orang jang berbangsa, namanja kesalahan ini ialah dioppoki.

48.

Inheemsche rechtbank Bonē, 19 December 1927 no. 13.

Erfrecht: De inheemsche rechtbank overweegt o.a. dat kinderen

uit een onwettig huwelijk[1]) geen aanspraken kunnen doen gelden op de nalatenschap van den vader.

49.

Inheemsche rechtbank Bonē, 22 December 1930 no. 30.

Bruidschat: de bruidschat (maskawin) moet steeds worden teruggegeven in het geval de vrouw de echtscheiding vraagt. De geschenken, elkaar over en weer gegeven, blijven bij de(n) begiftigde.

50.

Inheemsche rechtbank Bonē, 19 November 1930 no. 27.

Kasoewijang-grond: in dit geval was kasoewijang-grond tana kabo (verlaten grond) geworden en door den anronggoeroe (gemachtigde) van den gewezen vorst iemand ter bewerking gegeven. Beslist werd dat de velden in geding als kasoewijang-velden blijven in handen van gedaagde. Hij heeft geen recht tot verkoop of tot verpanding. Verder heeft hij geregeld sima te betalen.

51.

Inheemsche rechtbank Bonē, 16 October 1930 no. 21.

Verwerping van een erfenis: Een in het geding overgelegde schriftelijke verklaring houdt in: een afstand doen van een aandeel in een erfenis (koelepaskan achliwarissankoe dari lelaki, nama ... enz.). Dit stuk is mede onderteekend door soelēwatang Palima.

52.

Inheemsche rechtbank Bonē, 14 November 1930 no. 17.

Verpanding van vee. De volgende adatregelen worden door eischer naar voren gebracht en bevestigd door de hadatleden:

1. De in pand gegeven karbouw is een wijfje. Zij werpt een wijfjeskalf. Is dit kalf geschikt voor de sawahbewerking, dan gaat de moederkarbouw naar den pandgever terug en het volwassen kalf komt in het bezit van den pandnemer. De pandsom hoeft dan niet te worden terugbetaald.
2. Wanneer de verpande vrouwelijke karbouw een mannetjeskalf werpt, gaat dit terug naar den pandgever, zoodra het geschikt is voor den sawahbouw, en dit geschiedt steeds bij elke werping van een mannelijk kalf, terwijl de moeder blijft bij den pandnemer.
3. Bij een mannetjeskarbouwkalf kan echter de pandnemer het beest ook bij zich houden en de moederkarbouw teruggeven, zonder de pandsom te kunnen terugeischen.
4. Sterft de verpande karbouw in handen van den pandnemer, dan dragen beide partijen de schade.

---

[1]) Huwelijk bij gemachtigde? Verg. nos. 27, 47, 57. — Noot van de commissie.

5. Werpt de karbouw een mannetjesjong en sterft zij dan, zoo wordt het kalf verkocht en het bedrag gelijk op gedeeld.

6. Werpt de karbouw een wijfjesjong en sterft zij, dan blijft het jong ter vervanging van de moeder in handen van den pandnemer. Werpt dit beest, volwassen geworden, op haar beurt kalveren, dan worden ten aanzien van de laatste de bovenstaande regelen onder 1, 2 en 3 gevolgd.

Uit het advies van den leider der rechtbank: de pandnemer kan het jong tot zich nemen; doet hij dit, dan moet de moederkarbouw terug; tijd voor het doen der keuze wordt hem gelaten, totdat het jong niet meer gespeend wordt. In de praktijk wacht men veelal totdat de verpande karbouw een wijfjesjong werpt. Indien de in pand gegeven karbouw sterft en geen jong achterlaat, is de schade geheel voor den pandhouder. Is er een wijfjesjong, dan wordt dit als pand behouden. Een mannetjeskalf wordt verkocht en de opbrengst gelijkop gedeeld.

53.

Inheemsche rechtbank Bonē, 20 Februari 1928 no. 8/B.

Aangeslibde grond.

Het oudste hadatlid stelt als adat, dat de bezitter van den palatta-grond (tuin aan den oever van een rivier) recht heeft op den aangeslibden grond.

54.

Vonnis sjarat Gowa, 9 October 1913.

Aan de sjarat wordt verzocht bekrachtiging van een door daēng Pamasi aan zijn erfgenamen gedane schenking. Daēng Pamasi zelf heeft in tegenwoordigheid van getuigen een verklaring, de schenking betreffende, geschreven, terwijl een ander, eveneens ter terechtzitting overgelegd stuk, de aanvaarding der schenking door de begiftigden vastlegt. De getuigenverklaringen zijn conform de schriftelijke verklaringen.

De sjarat raadpleegt de Minhadj at-Talibin en vindt de arabische zinsnede, die in maleische vertaling luidt: tiada di perolēh orang diberi, kalau tiada (ada) dalam tangannja orang diberi itoe, karena izinnja sipemberi. De schenking wordt bekrachtigd.

Opmerking: De sjaratvonnissen zijn in de Makassaarsche taal en in Makassaarsch letterschrift geschreven.

55.

Vonnis sjarat Gowa, 21 Juni 1910 no. 9.

De vrouw I Bassē daēng Tommi karaēng Patalassang, weduwe van den overleden karaēng Katangka, zoon van den laatsten vorst van Gowa, verzoekt aanwijzing der erfgerechtigden in, en verdeeling van den boedel van haar overleden man. Tevens doet zij het verzoek om tot voogdes (poh of koeasa) over haar drie minderjarige

kinderen te worden benoemd. Het tweeledig verzoek wordt door de sjarat ontvangen.

Het vonnis maakt verder melding van een verwerping van haar erfdeel door de moeder van den overledene („di keloearkan dirinja mendjadi waris").

De sjarat raadpleegt de kitab Minhadj at-Talibin, boek „Oemoerah".

56.

Vonnis sjarat Gowa, 10 December 1915.

I Tjintjing karaëng Lengkësë en I Molla daëng Tiro verzoeken de sjarat ontzetting van de vrouw I Bassë daëng Tommi karaëng Patalassang (zie vorig vonnis) uit de voogdij over haar minderjarige kinderen Toenroe daëng Njonri en Batjo daëng Badji. Deze vrouw zou de opvoeding der haar toevertrouwde kinderen totaal hebben verwaarloosd en ook het beheer der hun toekomende goederen geheel in de war hebben gebracht. Verder is haar geheele levensgedrag onbehoorlijk. De sjarat hoort de eischers en hun getuigen; de vrouw zelf niet, daar haar woonplaats niet bekend is. De vrouw wordt dan uit de voogdij ontzet en deze wordt aan den eersten eischer opgedragen.

57.

Vonnis sjarat Gowa, 2 Maart 1916 no. 2.

Uit het vonnis: „Djika boekannja dirinja sendiri kawin, melainkan wakilnja kawin mengantikan dirinja, kawin itoe sjah dan bisa berpoesaka. Hanja menoeroet adat negeri sebagaimana kebiasaän kami (kawin?) tiada diberi poesaka anak sedemikian. Melainkan anak permaisoeri sadja atau anak jang diangkat mendjadi anak permaisoeri".

Register.

Bewerkt door de commissie; de cijfers verwijzen naar de nummers der zaken.

aangeslibde grond, 53.
aansprakelijkheid voor dieren, 21, 24.
batara Gowa, 40.
berkongsi, 15.
beschikkingsrecht, 1, 18.
bewaring van vee, risico, 3.
bewijs, 8.
bloedschande, 38, 39, 43—46.
boomen op andermans grond, 1, 9, 20.
bruikleen van vee, 23.
echtscheiding en bruidschat, 49.
erfgerechtigdheid van „onechte" kinderen, 8; van kinderen uit „onwettig" huwelijk, 48; uit huwelijk bij gemachtigde, 27, 47, 57.
grondbewerking in tësang, 7, 18.
grondhuur tegen padi, ontheffing bij misoogst, 5.
huwelijk bij gemachtigde, 27, 47, 57.
huwelijksgoederenrecht, 7, 11.
kajoe-sala-regeling, 30, 34, 36.
kalompowang-velden, 1.
kasoewijang-velden, 50.
klapperboomen nimmer kalompowang, 1.
minnelijke schikking, 21a.
modal, risico bij prauwvaart, 29.
nipatalassë, nipakasoewijangi, 28.
ornamenten, 42.
ornamentsvelden, 4, 7, 18, 19.
palatta-gronden, 53.
pand van sawahs, 12; met termijnsbepaling, 16; van vee, verdeeling van jongen en risico hierbij, 52.
prauwvaart, risico, 29.
rappotjini-velden, 18.
risico bij bewaring van vee, 3; bij prauwvaart, 29.
schaking (silariang), 35, 41.

schenking, 26, 54.
sima, 50.
sjaratvonnis, bekrachtiging van —, 13, 27.
slaven-huwelijk, 4.
soenrang sanra, — matē, 22.
tana kabo, 50.
tēsang, 7.
tomasiri, 35.
verlies van grond- en poesaka-bezit bij verhuizing, 20, 32, 33; bij schaking, 35.
verjaring, 4, 6, 10.
verval van vordering, gegrond op feiten vóór de inlijving, 14, 17, 25, 33.
verwerping van erfenis, 51, 55.
verzorging van vee, 31.
voedselverstrekking aan bewerkers van ornamentsvelden, 19.
voogdij; benoeming, 55; ontzetting uit —, 56.
voorkeurrecht, 20.
voorwaardelijke koop, 2.
voorwaardelijke veroordeeling, 37.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 72.

JACHT EN VISSCHERIJ IN BONÉ (1931).

Ontleend aan de nota van toelichting bij de „korte verklaring"-1931 van het zelfbesturend landschap Bonē.

Onder „jacht" verstaat de ware Boniër de hertenjacht. Het vangen der herten geschiedt steeds door klopjachten. Het volk drijft de herten uit de bosschen op de heuvels naar de vlakte waar de hoofden en voornamen te paard, gewapend met speer- en strik, de dieren opwachten. Om algeheele uitroeiing te voorkomen, is de jacht geregeld bij zelfbestuursverordening van 1918, laatstelijk gewijzigd in 1930, waarbij het jachtseizoen is geopend van 1 Augustus tot 31 December. Een groot voordeel van deze jacht is, dat ter wille van het hert vele bosschen in stand gehouden worden, welke anders door ladangbouw zeker vernietigd zouden worden, hetgeen in een boscharm land als Bonē van zeer veel waarde is. Beroepsjagers komen niet voor.

Wat betreft de vischvangst, deze kan men onderscheiden in: a. riviervischvangst, b. merenvischvangst, c. zeevisscherij.

De riviervischvangst is zeer onbeduidend te noemen en bepaalt zich nog geheel tot die op de Tjenrana-rivier (Walanaē) en wel tot het vangen van kakap en garnalen.

De visscherij op de meren is voor de bevolking van enkele adatgemeenschappen van veel belang, speciaal in Sailong (kampong Oedjoeng).

Het vischrecht op de meren, waarover vaak geschillen ontstaan, komt in groote trekken hierop neer, dat bij hoog water het een ieder vrijstaat te visschen, maar dat bij laag water het vischrecht in de slooten en vijvers, waarin het water, dus ook de visch, zich verzamelt, aan bepaalde rechthebbenden is voorbehouden. Het zonder recht of met vermeend recht graven van nieuwe, of omleggen van bestaande kanalen vormt gewoonlijk aanleiding tot geschillen. Het in kaart brengen van dergelijke vischterreinen in den drogen tijd, zal de oplossing van die geschillen zeer vergemakkelijken.

De zeevisscherij is voor de kustbevolking, speciaal in Zuid-Bonē, van zeer veel belang. Algemeen gesproken kan men zeggen, dat aan de kust de welvarendste kampongs worden aangetroffen. De zeevisscherij wordt voornamelijk uitgeoefend door het plaatsen van sēro's (hetgeen vaak behoort tot de ambtelijke inkomsten van een hoofd), en van z.g. boengkai's. Onder s ē r o verstaat men een soort groote bamboezen fuiken; b o e n g k a i 's zijn door middel van bamboe gevormde, drijvende voederplaatsen, waarin zich de visch verzamelt.

Een bijzondere vermaardheid in het vangen van visch geniet het visschersvolk, de To-Badjo, dat zich bij Badjoë, kaap Patiro en Mēroe, voor een deel in huizen, voor een deel in hun schepen, ophoudt.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 73.

GEGEVENS OVER SOPPĒNG (1909).

Uit eene nota, gedateerd 15 Mei 1909, van den toenmaligen civiel-gezaghebber W. G. Kooy.

Van het vroegere zelfbestuur is slechts weinig gehandhaafd. De inrichting was zoowel voor de kleine l i l i ' s als voor Soppēng ongeveer op dezelfde leest geschoeid. Het hoofd der lili noemde zich a r o e, terwijl slechts aan enkele lili's vergund was het predicaat d a t o e te voeren. Dit waren de beide Mario's (de zoogenaamde „vleugels" van Soppēng), Patodjo, Lampoellē, Bakkē, Madello en Tjitta. Oorspronkelijk waren in de lili's een of meer p a b i t j a r a ' s, een soort raadgevers, aan wie de zorgen voor den kleinen man was opgedragen, en een s o e l ē w a t a n g, die voor de anakaraēngs optrad. Tot pabitjara kan iedereen benoemd worden, mits een vrije. Gewoonlijk is de betrekking erfelijk in de familie, al behoeft de rechte lijn niet te worden gevolgd. Wegens wangedrag of ongehoorzaamheid moest wel eens een ander worden gekozen. Bij dergelijke afzettingen werd een uitstekende regel gevolgd, nl. deze, dat met het afgezette hoofd tevens diens familie van die betrekking was uitgesloten. Nu was dat wel niet in alle nauwgezetheid door te voeren door de onderlinge aanverwantschap van zoo ongeveer alle aanzienlijke familie's van een streek, maar in de hoofdlijn werd dit beginsel toch in acht genomen. Werd de zoon uitgesloten, dan kwam het wel een enkele maal voor, dat de schoonzoon in aanmerking kwam.

Voor soelēwatang werd steeds een a n a k a r a ē n g aangewezen, een afstammeling van een vroegere regeerende a r o e n g, het best te vergelijken met een hoofd der halfbloedprinsen. Uit den aard werd deze door den vorst aangewezen, terwijl op de pabitjara-keuze de meening van het volk invloed kan uitoefenen. Achter den één staan dus alle edelen en wat zich zoo noemt, achter den ander het volk.

De vorst zelf kan worden afgezet en vervangen door een ander, soms uit dezelfde familie, soms ook niet. Een sterk voorbeeld is

de tegenwoordige prinsgemaal La Pabēangi, zoon van La Onrong datoe Lampoellē, die als datoe van Soppēng werd afgezet, waardoor zijne afstammelingen nimmer meer eene regeerende betrekking mogen waarnemen....

Mocht de vorst worden afgezet, aan de andere zijde mocht ook een nieuwe worden verkozen, wat speciaal voor de padanrang's van beteekenis was (van madanrang, wat „aanliggen" of „aanzitten" beteekent, dus: menschen die er dicht bij mochten zitten; de beteekenis van vele uitdrukkingen moet worden gezocht in de oude wijze van zitten om den vorst in een boegineesch huis, waarover in Matthes tal van inlichtingen zijn te vinden). Deze padanrang's moeten tegenwoordig zijn bij elke vorstenkeuze en keuze van een gewichtig ambtsbekleeder. Ik heb ze nog alleen aangetroffen in de hadat van Soppēng en van Patodjo. Toen ik in den beginne over de keuze van een vervanger van den ontbrekenden pangēpa Botto wilde spreken, kon dat niet, of alle padanrang's moesten erbij tegenwoordig zijn. Met deze titularissen gaan samen de pangēpa's, zoogenaamde kiesheeren, lieden van aanzienlijke geboorte, die op historischen grond kiesheer zijn geworden. Zoo is van Soppēng bekend dat de latere kiesheeren eigenlijk de eerste matowa's waren, die den uit den hemel gevallen eersten datoe van Soppēng als zoodanig kozen. Beide betrekkingen zijn onafzetbaar. Men kan alles doen, maar geen pangēpa of padanrang afzetten. Dat gaat in de oogen van het volk eenvoudig niet.

Als pangēpa werd in Soppēng alleen aroe Bila nog aangetroffen; de beide andere zijn in lange niet meer aanwezig geweest, omdat de betrekking in de familie blijft en bij afsterven wel naar andere takken kan overgaan, doch, zoolang er nog een rechthebbende is, geen ander haar mag vervullen. Zoo zijn de betrekkingen van pangēpa Oedjoeng en Salotoengo onvervuld gelaten, de eerste omdat de daarop rechthebbende vorst van Boni het niet mocht zijn vanwege het politiek contract [de tweede, omdat de rechthebbende nog schoolgaand kind is]....

Noch een pangēpa, noch een padanrang kan ooit een andere bestuurstitel aannemen of zelf aroeng worden.

Afzonderlijke pangēpa's waren ook in Patodjo en Mario-ri-wawo, met de daaraan verbonden padangrang's. In beide gebieden zijn ze niet meer in tel onder de nieuwe bestuursindeeling. De pangēpa's van Patodjo zijn opgegaan in andere betrekkingen of hebben die erbij aangenomen, terwijl in Mario daēng Patappa nog de eenig overgebleven pangēpa is (als pangēpa La Toka).

Mocht te eenigertijd een nieuwe vorstenkeuze ergens noodig zijn, dan kan van het oordeel van eventueel nog aanwezige pangēpa's en padanrang's worden partij getrokken. De keuze en aanstelling van alle hoofden beneden den rang van lilihoofd berust nu in handen van den civielen gezaghebber.

Het gewone wanoewa-hoofd is de matowa, d.i. de oudste. De betrekking is erfelijk en daaraan zijn inkomsten verbonden,

meestal ornamentsvelden, die in heerendienst worden bewerkt. Helaas zijn er ettelijke hoofden, die deze velden hebben verpand of vervreemd, zoodat het nu heel wat stuurmanskunst kost om deze weer terug te krijgen. Doch het kan, omdat de vervreemding onwettig is, ook volgens de oude adat.

Was een complex huizen wat ver gelegen van de woonplaats van den matowa, dan werd daar een kepala kampong aangesteld, die dus onder den matowa stond. Hij heeft niet altijd vaste inkomsten. Waar vele ornamenten als sawah's of velden lagen, was een opzichter over die velden noodig, den naam dragende van djannang. Meestal woonde hij samen met de lieden die deze velden gewoonlijk bewerkten, en oefende hij als zoodanig gezag over hen uit; zoo heeft Passih (N. van Lawoe) een djannang; Madēlo, van ouds een kroondomein van het Soppēngsche huis, had als gezaghebber over den kleinen man ook een djannang.

Men komt nog wel eens andere namen tegen, doch dit zijn overgebleven sinecures van vroeger. Waar de vorstelijke lijfwacht woonde, was een anregoeroe noodig, een leermeester der krijgsknechten. In enkele streken komt men nog wel eens den naam van kapitan tegen. Dat is een navolging van onze titels, het waren aanvoerders van deelen van de strijdmacht van den vorst. Boni gaf den generaals titels; djenerala van Boni was een hooge onderscheiding; zoo is aroe Lompēngan djenerala-Boni geweest (titulair natuurlijk, want hij heeft zich nimmer tegen het gouvernement verzet). Verder waren er majoro's, kapitan's en sarēang (sergeanten), de laatsten bevelhebbers van de dorpsstrijdmacht. In enkele kampongs zijn paranoe's, dorpsboden, die de bevelen rondroepen, menschen, die het werk van den matowa verlichten (maranoe).

De meeste aroeng's van beteekenis hebben soero's (boodschappers), die een inkomen genieten, bestaande uit bossen padi. De datoe van Soppēng had er een twaalftal, waarvan er nu 4 dienst doen bij het landschap om geknoei in het overbrengen van berichten te voorkomen, en worden bezoldigd, terwijl de andere zijn uitgeschakeld: officieel heeft de prinsgemaal er nog èen (de vijfde), terwijl aan de districtshoofden is opgedragen hunne bevelen te laten rondbrengen door hunne officieele soero's. De overige zeven hebben Lalambata (watamlipoe), Mario-ri-awa, Lili-ri-adja, Lili-ri-laoe, Tjitta, Mario-ri-wawo en Patodjo.

Tot voor eenigen tijd waren er in Mario-ri-wawo en Lampoellē tomalompo's, oude heeren, die het recht hadden steeds in het huis van den vorst te komen; zij hadden veel invloed, en niet altijd ten goede. Die van Mario week met Andi Lasassoe uit naar Tanētē en is nog steeds in Lipoekassi; de andere was in Lampoellē en is officieel ontheven van die betrekking, omdat hij een grooten invloed had en die niet goed gebruikte. Trouwens tegen alle titularissen, herinnerende aan den vroegeren hofstaat, moet gewaakt worden, omdat hunne inkomsten niet altijd rechtens verkregen werden en

meermalen niet vaststonden. Door ons bestuur is de gelegenheid tot knevelen minder geworden en dit heeft in zekere mate kwaad bloed gezet.

Op het oogenblik is de bestuurs-indeeling naar onze wijze van werken. Soppēng is verdeeld in zeven districten, deze weer in onderdistricten. Aan het hoofd der districten staan de voornaamste lilihoofden met den algemeenen titel van penghoeloe lompo, in tegenstelling met de onderdistrictshoofden, die penghoeloe baitjoe heeten. Een onderdistrict bestaat uit een zeker aantal wanoewa's of gebieden, waarover een matowa, soms een soelēwatang, pabitjara, en een enkele maal zelfs wel een anregoeroe het bestuur voert. De titel is hier bijzaak.

Dit jaar is doorgevoerd de vorming van kampongs met verantwoordelijke hoofden. Als minimum aantal huizen is aangenomen 10, omdat dit 20 werkbare mannen geeft, voldoende voor een geregelde wachtdienst à 2 man per kleinste kampong. Daarbij is het hebben van woonhuizen buiten de kampong verboden en zijn alleen wachthuisjes in de tuinen, om het gewas te bewaken, toegestaan. De bevolking is vrij geweest in de keuze van de plaats harer kampong, om die daar aan te leggen, waar het haar het geschiktst voorkwam. Elke kampong behoort een rondgaande pagar te hebben, een wachthuisje met getok, terwijl bij elk huis eenvoudige brandbluschmiddelen moeten aanwezig zijn (een of twee haken, bamboe's met zand, en water). De bewaking van groote kampongs wordt door het hoofd geregeld, met dien verstande, dat in de eerste plaats de bezetting der wachthuizen van 2 op 4 wordt gebracht, waarvan 2 ronde moeten loopen.

Dat de wanoewa-hoofden verantwoordelijk zijn voor het geheele gebied, komt er pas langzaam in; het gezagvoeren over een ander, ik zou bijna zeggen gelijke, wil nog niet goed. Eveneens het bezoeken van b.v. de een of andere ondergeschikte kampong met het doel na te gaan of het hoofd zijne zaken heeft gedaan, gebeurt in den regel niet. De matowa's zullen er geleidelijk toe moeten worden gebracht door hen steeds mee te nemen en hun inlichtingen te vragen. De districtsvergaderingen worden vrij geregeld gehouden in Mario-zuid, Lili ri laoe en Mario-noord, minder in Patodjo, Lili ri adja en Tjitta, terwijl de watamlipoe als districtshoofd van de Lalambata ze nog niet heeft gehouden.

Mario-ri-awa.

Aan het hoofd staat een datoe, La Mappē, zoon van La Passamoela, tijdens den oorlog voor ons uitgeweken naar Sidēnrēng. Zijne wettige vrouw is overleden, het eenige dochtertje, uit haar geboren, is bij haar grootmoeder. Hij heeft een krachtige hulp in zijn oom tevens schrijver en wegmantri, daēng Marola, die eigenlijk het meeste bereddert. Er zijn 4 onderdistricten:

Awang Salo (op het oogenblik nog zonder hoofd);

Attang Salo (het oude gebied van den ex-aroe-ri-attang, La Malēliong, nu met zijn vrouw wonende te Lioe, waar deze laatste

aroeng is); het hoofd hiervan is daēng Pawēlang, een alleszins betrouwbaar en ijverig hoofd;

Boeloe, onder La Doli Poewana Itjana;

Panintjong, onder de aroe van dien naam, gescheiden echtgenoote van Andi Lasasoe, ex-datoe van Bakkē, en zelve een dochter van bovengenoemden La Malēliong. In dit laatste onderdistrict is nog een soelēwatang en een jeugdige pabitjara....

Lalambata.

Was voorheen de Lalambata van Soppēng verdeeld in hoofdplaats en omgeving en de beide padoewisans, zooals de oude nota te lezen geeft, vanzelf is het wenschelijk gebleken, om de Lalambata anders te verdeelen. Aan de hoofdplaats is toegevoegd alles wat op den rug woont, noordelijk van de plaats, dus op den uitlooper van den Boeloedoewa, terwijl bij de verkiezing van een nieuwen pabitjara het wenschelijk was Tjenrana, Matoangin, Paoē en Tjēlleng daaraan toe te voegen, omdat de nieuwe titularis daarvandaan kwam. Van het berggebied zijn Oempoengan en Palakka bij de Lalambata-alaoe gebleven, alle andere hooren onder de Lalambata-orai. Deze verdeeling is evenwel nog niet geheel juist. Door de meerdere kennis van de stroomgebieden en de bergstelsels behoort o.a. Boeloe Matanrē tot het sroomgebied van de Soppēngrivier en dus tot Lalambata-tengah. Het lijkt mij voor de toekomst het beste, bij eene nieuwe indeeling der Lalambata in de eerste plaats rekening te houden met de kampongs, die aan een zelfden grooten weg werken, omdat het toezicht op dien arbeid dan [niet?] in eens anders onderdistrict valt. Dat zou tengevolge hebben, dat Tjenrana en Matowangin weer teruggaan naar het noordelijk deel (padoewisan orai), maar dat er een vierde onderdistrict bijkwam, bestaande uit de berglandschapjes, en wel om een flink onderdistrictshoofd in het gebergte te hebben...

Als onderdistrictshoofden zijn genomen de pabitjara's van Soppēng La Odo, La Maroe, La Baba, omdat deze personen op die wijze nuttig werk konden leveren. Wel is waar is er een aroe Leworang, doch deze vrouw heeft het bestuur over Leworang overgedragen aan den watamlipoe, zich dus gesteld onder de Lalambata-Padangan, dat een onderleen is van Leworang. De aroe van Pandangan is dus gewoon gebiedshoofd. Serring bezit ook nog een aroe, eene ziekelijke vrouw, die al lang niets meer aan bestuurszaken doet. Djilangē behoorde onder Serring en met dit tot éen stroomgebied, het is nu een afzonderlijke wanoewa geworden. Dan zijn er nog ettelijke aroengs in de bergen, kleine roofridders uit vroegere tijden, in rang gelijkstaande met wanoewa-hoofd. De feitelijke bestuurder der Lalambata was de overleden aroe Bila.

De watamlipoe (de steun des lands) kreeg uitvoerend werk; b.v. er moest ergens schoonmaak plaats hebben, dan moest de watamlipoe dat uitvoeren. In de tachtiger jaren is er een grondkwestie tusschen Bēlo en Akamping uitgevochten, waaraan heel wat is te pas gekomen. Bij die gelegenheid zou de watamlipoe de bevelen van het Soppēngsche bestuur al niet hebben uitgevoerd, waaruit een

verwijdering ontstond tusschen de datoe en den watamlipoe. Later zou hulp zijn toegezegd aan Tēmpē in den oorlog met Boni en ook daar, van Tēmpē, verzaakte de watamlipoe zijn plicht. In de September-dagen van 1905 voldeed de watamlipoe en La Mappē van Mario-Noord niet aan de oproeping van kolonel Van Loenen om voor hem te verschijnen. Ook daarna weigerden zij de korte verklaring te onderteekenen en hebben hunne lieden de gevechten geleverd bij Salaloeng, Serring en west van de Boeloe Matjappaē (bij Toemija). Geen van beiden is daarbij geweest, maar bij tijds gevlucht. Ik heb aanvankelijk gemeend in den watamlipoe een goed bestuurder te vinden, doch ben daarin bedrogen uitgekomen....

Patodjo.

Betreffende dit landschap verwijs ik naar de uitvoerige correspondentie in het archief. Na het vertrek van den vorigen aroe, La Mappē, gehuwd met de tweede dochter van de vorstin van Tanētē, aroe Loloang, werd diens moeder als aroe van Patodjo gekozen. Onder haar ging het al heel wat beter, doch de taak was voor haar te zwaar, zoodat zij wordt terzijde gestaan door haar halfzoon, liever dien van haar man, La Ngēwa, met den titel van penghoeloe lompo, die daar een krachtig bestuur voert en zeer goed op de hoogte is van zijn gebied.

Lili-ri-adja.

Dit district is samengevoegd uit de lili's Galoeng, Lampoellē en Ganra, die rechtstreeks in de familie van La Pabēangi behooren; Bēlo, dat een onderleen van Ganra is; Apanang, dat eigenlijk in de familie van Bila thuisbehoort (Baso Bila heeft daar ook een vrouw); Djampoe, waarover La Dado aroeng was, doch dien wij soelēwatang in Mario-ri-wawo hebben gemaakt; Kēbo, dat vroeger met Lampoellē één is geweest en nu er weer is bijgevoegd; en Bakkē, dat er eerst kortelings is bijgekomen... Het omvat dus alle lili's van eenige beteekenis west van de Walanaē. Het districtshoofd is La Tjoebē, halfbroer van La Pabēangi, gehuwd met een zuster van aroe Lompēngan....

Verder is de datoe van Lampoellē op haar verzoek als zoodanig ontslagen en wordt die betrekking niet meer vervuld. De aroe van Ganra leeft nog en woont in Belawa, is de moeder van La Pabēangi. Zij is niet erkend in Soppēng; Galoeng heeft tevens de aroeng moeten missen, daar de datoe van Lampoellē tevens aroe Galoeng was....

Bakkē heeft nu alleen een pabitjara na den dood van den matowa. De ex-soelēwatang La Kadoe, thans kapala-pasar te Soppēng, is wegens verbergen van zijn broer Andi Pantji, indertijd uit de gevangenis ontvlucht, en ook wegens verbergen van benden, ontslagen uit zijne betrekking en in Soppēng aangehouden, waar hij zich nu goed gedraagt. Een aanhoorigheid vormt Enrēkang, waarvan de anregoeroe indertijd betrokken was in het verbergen van daēng Pabarang[1]). Geografisch behoort Enrēkang feitelijk tot de Lalambata.

[1]) Volgens inlichting van controleur H. J. Friedericy: een djimat-verkooper,

Ganra, met een soelēwatang en een matowa; de eerste is minder dan de tweede, daarom heb ik hem maar in Batoe Memana gehouden, het oostelijk deel van de lili, waar hij het bestuur voert.

Bēlo, met een aroeng....

Lampoellē en Kēbo; eerstgenoemde met een pabitjara en een matowa, laatstgenoemde met een soelēwatang. Lastig volk, herhaaldelijke bekeuringen wegens slecht opkomen voor heerendienstvervulling van de kampongs enz. Hier is nog een tomalompo geweest (nu ontslagen, maar woont er nog). In Kēbo is nog een kapitan, berucht roover uit den vroegeren tijd.

Apanang met een soelēwatang; heeft op het oogenblik geen vast aandeel in eenigen weg, dan alleen die van Malanro naar Matjini; bij voorkomende gelegenheid te vervangen door een geschikten matowa.

Galoeng; heeft een krachtigen en flinken pabitjara en een slappen soelēwatang; tegenwoordig geene klachten meer.

Djampoe, niets bijzonders. In het gebied is op de Boeloe Tjempa de opstand van La Gimpē uitgebroed. Het was een halfzoon van aroe Djampoe, die de bende aanvoerde en daarbij sneuvelde.

Mario-ri-wawo.

Deze lili heeft zeker de meeste zorgen gebaard. In den aanvang geheel onder invloed van Tanētē door den ex-datoe van Bakkē, was daar niet de minste vooruitgang te bespeuren, tot eindelijk krachtiger maatregelen moesten worden genomen. In de eerste plaats werd aan Andi Lasasoe het verder verblijf in Soppēng ontzegd, omdat hij evenals de watamlipoe veel beloofde maar weinig deed, en daarenboven ons gezag ondermijnde ten voordeele van het zijne. Ook na zijne uitzetting bleef het nog een langen tijd onrustig, tot eindelijk de roover La Talodjo en zijn broer La Sanira in onze handen vielen en tegelijkertijd de dood ons verloste van den soelēwatang van Walimpong, La Tasapo. Een naspel werd nog geleverd door de woelingen van Django Badjing en daēng Parani, waarvan de eerste tijdens zijne overbrenging naar Pompanoea overleed en de laatste is veroordeeld.

Mario is verdeeld in drie onderdistricten, terwijl voor La Tasopo als soelēwatang is aangesteld La Dado aroe Djampoe. Dit geschiedde, omdat hij buiten de Mario-partijen staande, niet met dezen zou samenspannen. De ervaring is nu deze, dat, mocht de soelēwatang komen te overlijden of zijn ontslag vragen, een nieuwe soelēwatang niet noodig is. Van de onderdistrictshoofden is de meest op den voorgrond tredende figuur aroe Mong, na den dood van soelēwtang

---

die zich uitgaf voor een overleden lid van de vorstelijke familie van Bonē; maakte eenige jaren vóór onze komst aldaar (1906) het den vorst al lastig; door zijn grooten invloed op de bevolking duurde het tot 1913 éér men, ondanks onvermoeide jacht, kans zag hem neer te leggen. In Bonē spreekt men van een daēng-Pabarang-beweging zooals in Gowa van een Batara-Gowa-beweging. Verg. noot op blz. 269. — Noot van de commissie.

La Tasopo hoofd geworden van het onderdistrict Mario-alaoe....

Tjitta.

Een der meest lastige districten is voorzeker Tjitta. De geschiedenis, hoe het weer bij Soppēng is gekomen, is neergelegd in een afzonderlijke nota van den controleur Goedhart....

Lili-alaoe (Wallanaē).

Hier voert Aroe Lompengan het bestuur. Het eenige lastige punt is Baringan, waarover de nota van controleur Goedhart ook handelt....

Soppēng is een eigenaardig land, waar nimmer een krachtig centraal gezag heeft geheerscht. Het bestaat uit een groot aantal lili's, ana-lili, die alle een meerdere of mindere mate van vrijheid hebben genoten. Zelfs binnenlandsche woelingen waren niet zeldzaam; ik verwijs hier naar de nog bekende prang Bēlo. Was er voor de aroengs voldoende bestaanmiddel, niet alzoo voor de talrijke afstammelingen, die dan werden tevreden gesteld met de inkomsten van een pasar, speelgeld aldaar, kleine doorvoertollen enz. Al die inkomsten zijn opgehouden, d.w.z. in naam, want ik ben overtuigd, dat er nog wel hier en daar wat geheven wordt waarvan we niets weten. De anakaroengs, welke geen vaste betrekking konden krijgen, zochten een bestaanmiddel in roof, hetzij zelf dit uitoefenend, hetzij dit bevelend; slechts weinigen deden daaraan niet mede. Het was algemeen, en de kleine man moest zwijgen omdat het tot levensonderhoud diende van de vorstentelgen. Bij groote roofpartijen kan men er zeker van zijn, dat er nog de een of andere anakaroeng achter zit. Juist die familieleden van aroengs zijn een plaag voor het land. En er zijn tal van aroengs die in Boni b.v. niet dien titel zouden hebben durven voeren. Doch hier was geen contrôle, men ging de bergen maar in met eenige volgelingen, vestigde zich in een dal en was aroeng. Zoo zijn er in het vrije Soppēng een groot aantal, waaromtrent de beste politiek is, er geen notitie van te nemen. Geleidelijk moeten zij verdwijnen of opgaan in de kampong- en wanoewahoofden.

De slechte toestanden voorheen in Leworang, Bakkē, Bēlo (nog niet goed), Apanang (ook nog niet geheel), Walimpong, Patodjo was geheel de schuld van de verdorven soelēwatangs. Zij moeten plaats maken voor matowa's, gekozen door het volk....

Van de imams gaat een slechten invloed uit, daēng Pabarang werd door hen het meest geholpen[1]). Het meest te wantrouwen zijn de rondreizende Arabieren, die onder het mom van handel voornamelijk gelden voorschieten en op de bevolking een slechten invloed uitoefenen. Ook onder de hadji's zijn opruiende elementen. Geen der hier aanwezigen had een pas van Mekka, geen kent ook behoorlijk Maleisch, zoodat ik hun hadjischap sterk in twijfel trek.

Alle landschappen eischen streng toezicht op de uitvoering van de gegeven bevelen....

1) Zie noot op blz. 283. — Noot van de commissie.

Gelukkig zijn de toestanden veel verbeterd en wordt het besturen met den dag gemakkelijker. Maar soms kan het wel weer eens hokken om een onbegrijpelijke reden [en is het niet steeds gemakkelijk, den veroorzaker daarvan te vinden]. Dat kan vaak een heel gewone man zijn, ook wel eens eene vrouw die den geest krijgt en de lichtgeloovigen, meest met behulp van een dorpsgeestelijke, bepraat. Heeft men geluk in het snel ontleden van sommige gebeurtenissen en in het opsporen van de reden, dan wordt de toestand hier voldoende beheerscht om geene woelingen meer te vreezen. De partijen zijn nu in voldoende evenwicht, geen enkele is bevoorrecht geworden. In de laatste maanden is het aantal strafbare feiten, dat ter kennisse van de justitie kwam, zeer toegenomen, niet omdat er meer misdrijven zijn gepleegd, maar omdat ze meer worden aangebracht; een gunstig teeken....

Orde en rust worden niet meer verstoord, over de openbare veiligheid krijg ik geen bijzondere klachten, zoodat ik den toestand gunstig noem.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 74.

OOGSTFEESTEN EN GRONDENRECHT IN SOPPENGRIADJA (1932).

Ontleend aan de nota, gedateerd 23 April 1932, betreffende het landschap Soppĕngriadja, van den gezaghebber K. Mantel.

Padēnda.

[Dit is] een feest, een gebruik, dat plaats vindt wanneer de eerste padi is geoogst; te kampong Takalasi, de grootste kampong van het landschap, is het padēnda telken jare een gebeurtenis, die honderden doet toestroomen om het te zien of er aan mee te doen.

Een rijstblok, dat eenige meters lang is, wordt hetzij opgehangen, hetzij op een paar blokken hout geplaatst, zoodanig, dat men, door een rijststamper op het blok te stooten, een eigenaardig dof dreunend geluid te hooren krijgt. Het rijstblok wordt door een pagar van bamboe en bladeren, die dwars over het blok heen geplaatst wordt, in tweeën verdeeld, zoodat aan den eenen kant zich bevindt de langwerpige holte, waar de rijst in gestampt wordt, en aan de andere zijde het uiteinde van het blok. Zoo'n rijstblok is meestal 2, 3 à 5 d.M. dik, en van een goede houtsoort gemaakt. Rondom het aldus in tweeën verdeelde rijstblok is de plaats versierd met klapperbladeren, terwijl lampjes de plaats verlichten; het padēnda moet namelijk des avonds plaats vinden.

Dit „padēnda" nu bestaat uit het volgende: ter eene zijde van de pagar plaatsen zich 4 maagden, jonge huwbare meisjes, die voor deze gelegenheid aangekleed zijn met een zeer doorzichtig baadje van roode stof. Aan elken kant van het blok gaan twee van dergelijke meisjes staan, dus tegenover elkaar, en gaan dan met een witten dunnen stok regelmatig na elkaar de jonge rijst stampen, die zeer dun in de zooeven genoemde rijstholte ligt. Zeer dikwijls bevindt er zich heelemaal geen padi in, of slechts enkele korrels, daar de geheele geschiedenis slechts ten doel heeft, de jonge huwbare meisjes aan het mannelijk trouwlustig publiek te toonen. Door het dus telkens om de beurt neer laten vallen van de witte stokken, krijgt men een zeer regelmatig geluid; dit op den juisten tijd doen neerkomen van den stok is echter een kunst op zich zelf, waarin niet elk meisje bedreven is. Zoodra zich nu dit getik doet hooren, komen al

spoedig drie mannen aan, die ieder een echten, een dikken rijststamper hanteeren. Deze drie nu vangen ieder op een zeker tijdstip aan, het uiteinde van het rijstblok, dat zich dus aan den anderen kant van de pagar bevindt, te bestooten, waarbij degene, die met het gezicht naar de pagar staat, en dus de vier meisjes aan den anderen kant kan zien, de aanvoerder is. Dit bestooten vormt op zichzelf ook een zeker rythme, dat echter syncopisch is met het rythme, veroorzaakt door het gestamp van de witte stokjes der meisjes.

Het stampen der mannen kan soms wild, heftig worden en op een zeker oogenblik, indien men een kundig persoon heeft, die de aanvoerder is, begint deze eenige dansbewegingen uit te voeren, die men masērē noemt, en welke bestaan uit het maken van schermfiguren met de bloote hand of met den rijststamper, die dan met de beide handen wordt vastgehouden. Nu en dan valt deze danser weer in met het stampen en doet dit op een bewonderenswaardig syncopisch moment. Het stampen der drie mannen is onderling niet regelmatig, maar tezamen vormen zij een zeker motief, dat zes driekwartsmaten duurt, aldus uitgedrukt in Europeesche muziek of maatschrijfwijze. Een enkelen keer zijn er 2 dansers, nl. wanneer de eene zal afgewisseld worden door een anderen, die den vorige met frisschen moed vervangen zal; deze vorige wil echter zijn plaats nog ongaarne afstaan, en nu dansen zij om de beurt, waarbij zij elkaar trachten te verdrijven van de standplaats.

Streng verboden is het aan de meisjes, de oogen op te slaan; zij dienen zedig naar beneden te kijken, en moeten zoo roerloos mogelijk blijven staan. Dit is geheel conform aan de houding van de bruid gedurende de eerste dagen na het huwelijk; ook deze dient men zoo mogelijk te vervoeren; zij mag niet loopen, niet spreken, moet de oogen gesloten houden, mag zelfs niet eten.

Aan de stampende mannen daarentegen is de vrijheid van rond te kijken wel vergund; zij kunnen dus ongehinderd een blik slaan op de aan de andere zijde van de pagar staande stampende meisjes. Uit dit gebruik spruiten vele huwelijken voort en het is jaarlijks, als gezegd, een evenement, het padēnda te Takalasi, waarvoor jongelui van beiderlei kunne tot zelfs van Barroe en Soppēng overkomen. Gewoonte is, dat het hoofd van het district of van de kampong, waar het padēnda gegeven wordt, de jongelieden onthaalt op een soort gebak van jonge rijst met suiker gemaakt, kleine koekjes gevouwen in pisangbladeren, die niet onaangenaam smaken. Als bijzonderheid is nog te vermelden, dat eertijds de pagar, gemaakt om de jonge meisjes van de jongelieden te scheiden, niet bestond. Tengevolge van het feit, dat vroeger slechts een lampje het padēnda verlichtte, en dit door een of andere vurig verliefde jongeling uit werd geblazen of geslagen, waarop dan een schaking in het donker volgde van een der meisjes, hetgeen vaak van tevoren afgesproken werd, heeft men er deze pagar op gevonden, terwijl eenige oude vrouwen uit de kampoeng achter de stampende meisjes zitten om ze te bewaken en hunne stijf gestreken sarongs mooi te plooien.

De laatste tien jaren is dit padënda evenwel sterk verminderd. Ook een ander in Soppëngriadja bij feestelijke gelegenheden in zwang zijnd gebruik, het z.g. mantja of schermen, komt veel minder veelvuldig voor den vroeger. Deze sport komt evenwel elders, b.v. in Bonë, in veelvuldiger mate voor.

Grondenrecht en grondbezit.

Hieromtrent moge worden verwezen naar het in Adatrechtbundel IX opgenomen rapport van den toenmaligen controleur van Barroe Goedhart betreffende het onderzoek naar de rechten, welke door de inlandsche bevolking worden uitgeoefend op de onbebouwde gronden in de zelfbesturende landschappen, behoorende tot de afdeelingen Bonë en Parë-Parë (1910).

De bebouwde velden behooren deels toe aan private personen, die daarop het inlandsch bezitrecht (onze agrarische wetgeving zou zeggen: het erfelijk individueel bezitsrecht) uitoefenen, [deels aan de gemeenschap?]. Laatstgenoemde velden worden met een algemeenen term ornamentsvelden genoemd, en onderscheiden in:

a. de eigenlijke ornamentsvelden (galoeng aradjang), d.z. sawahs, waarvan het vruchtgebruik is afgestaan aan het landschapshoofd; deze velden zijn de sawahcomplexen „La Sinri" te Kiroekiroe en „La Maloang" te Baloesoe; ze worden door de werkbare mannen uit het landschap bewerkt en beplant; de oogst geschiedt op de gewone wijze (de oogster krijgt 1/5 van de door hem gesneden padi); de te velde staande padi wordt bewaakt en verzorgd door eenige speciaal door de adat daartoe aangewezen personen, van een bepaalde afstamming.

b. de z.g. galoeng akaroengan, d.z. de sawahs, waarvan het vruchtgebruik mede is afgestaan aan den zelfbestuurder; ze bestaan uit twee complexen, „Boeai" en „La Bawang" geheeten, beide in kampong Adjakang gelegen, en worden gewoon in deelbouw bewerkt;

c. de z.g. galoeng totongan of ambtsvelden van de rijksgrooten en kamponghoofden, die door dezen meestal zelf worden bewerkt of anders in deelbouw uitgegeven;

d. de z.g. galoeng wanoea, d.z. sawahs, die ten bate van de landschapskas worden geëxploiteeerd, dan wel in erfelijk vruchtgebruik zijn afgestaan aan private personen onder verplichting, jaarlijks tien procent van den oogst aan het landschap af te staan.

De eerste soort sawahs zijn in de kampongs Baloesoe en Padoempoe gelegen. Het waren voorheen sawah akaroengan van den aroe Baloesoe, na de Celebesexpeditie van 1905 aan het landschap getrokken. De laatste soort sawahs liggen allen in kampong Adjakang. Zij behoorden vóór 1906, d.i. vóór de afscheiding van Soppëngriadja van Soppëng, tot de ambtsvelden van den aroe Baloesoe. Deze sawahs zijn in het verleden, toen Adjakang van het aroeschap Kiroe-kiroe afgescheiden werd, met een percentage uit den oogst bezwaard. In 1906 zijn ze overgegaan in het bezit van het nieuw gecreëerde landschap. Het vruchtgebruik der onder a tot en

met c genoemde velden gaat bij overlijden of ontslag van de ambtsbekleeders over op hun opvolgers.

De meest gebruikelijke overeenkomst ten aanzien van gronden is het verpanden. Vroeger was het verkoopen van geërfde sawahs en tuinen verboden, slechts verpanden was geoorloofd. Thans is in deze adat een wijziging getreden, en komt het vervreemden, hoewel niet veel, gehecht als de Boeginees aan zijn grond is, ook voor. De verpanding wordt meestal voor onbepaalden tijd gesloten.

Over het instituut t ē s a n g het volgende: De tēsang (deelbouw) is overal gebruikelijk. Het is uitzondering, indien een sawaheigenaar eigenhandig zijn grond bewerkt. Het aangaan der deelbouwovereenkomst geschiedt bijna steeds mondeling, liefst in tegenwoordigheid van getuigen of wel van het kamponghoofd. De opbrengst wordt meestal half om half gedeeld. Bij minder vruchtbare, of moeilijk te bewerken sawahs, of sawahs in de bergstreken, waarbij extra wacht gehouden behoort te worden tegen losloopend vee en wild, is meestal 1/3 van de opbrengst voor den eigenaar, 2/3 voor den bewerker. Schijnbaar komt het ook wel voor, dat de bewerker 1/3, de eigenaar 2/3 van de opbrengst krijgt. Dit is dan echter niet met tēsang te betitelen, omdat in dit geval de grondbezitter ook meewerkt, zoodat feitelijk de medewerker niets anders dan een koelie is, die als loon een deel van de opbrengst bekomt. Het werkelijk tēsangcontract kent slechts één bewerker, de andere partij is passief.

Van den laatsten tijd dateert ook het z.g. b a l a n g o-contract. Door de toeneming der bevolking sinds de bestuursvestiging is langzamerhand een gebrek aan cultuurgronden ontstaan. In de kustvlakte van Soppēng is thans alle daarvoor in aanmerking komende grond tot sawah ontgonnen. Het wordt dus voor de personen, die geen grond in bezit hebben, moeilijker om sawahs in deelbouw te krijgen, zoo zelfs, dat zij er geld voor over hebben, om van een aantal sawahs verzekerd te zijn. Het balango-contract is feitelijk een tusschenvorm tusschen de tēsang- en de pandovereenkomst. Deze sawahbezitter leent van den bewerker een geldsom, doch is verplicht, zoolang deze schuld niet is terugbetaald, hem de daarvoor aangewezen sawah in deelbouw te laten bewerken. Ook deze overeenkomst wordt veelal voor onbepaalden tijd aangegaan. De leensom is bij verpanding veel grooter, doch dan is ook de geheele opbrengst van den grond voor den pandhouder. In Soppēngriadja komen slechts de vruchtbaarste sawahs voor balango in aanmerking, in tegenstelling met het zuidelijk gelegen landschap Barroe, waar het gebrek aan sawahs in de kustvlakte nog nijpender is, en ook minder vruchtbare sawahs in balango worden aangenomen.

Eveneens van recenten datum is het verpachten van sawahs. Grondbezitters, die ver van hun sawahs wonen en derhalve moeilijk kunnen controleeren, of de deelbouwer hun niet, wat de opbrengst aangaat, bedriegt, gaan er meer en meer toe over, hun sawahs tegen een bepaalde som te verpachten, waardoor ze dus tegen risico worden gevrijwaard.

In de, in 1908 door het zelfbestuur van Maloesetasi aan Soppēnggriadja afgestane kampong Tjongko, heerschen op het gebied van grondenrecht afwijkende toestanden. In het verleden zijn de gronden daar door een adatoeang van Sidēnrēng, tot welk landschap Maloesetasi toen behoorde, als apanage afgestaan aan een familielid. Later werden hier sawahs aangelegd. De ontginners oefenden daarop een erfelijk individueel bewerkingsrecht uit, doch hadden de verplichting, een bepaald percentage van den oogst, vóór de Celebesexpeditie van 1905 20 % bedragende, aan de erfgenamen van den oorspronkelijken apanagehouder uit te keeren. Deze soort sawahs, galoeng watarang geheeten, komen in het landschap Sidēnrēng veelvuldig voor. Een reeks van jaren is evenwel aan de heffing van dit percentage de hand niet gehouden, wat ten gevolge heeft gehad, dat thans bijna alle watarang-bewerkers onwillig zijn, nog een aandeel in den oogst af te staan. Een en ander geeft gedurig aanleiding tot ingewikkelde civiele zaken.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 75.

ADATVONNISSEN VAN INHEEMSCHE RECHTBANKEN IN DE AFDEELING PARE-PARE (1932).

De commissie dankt ondervolgende overzichten van adatzaken aan dr. J. W. van Royen.

---

1. Inheemsche rechtbank van Maloesetasi, civiele zaken no. 8/1932.

Pemberian tergantoeng (schenking zonder overdracht) schept geen aanspraak op de geschonken zaak na den dood van den schenker. Staande huwelijk verkregen goederen vererven op de uit dat huwelijk geboren kinderen.

Onderwerp der vordering.

Eischer La Ranroe vordert van E Daimang 1 prauw, 1 sampan, 1 net en 9 klapperboomen, tezamen een waarde vertegenwoordigende van f 181.75, zijnde de nalatenschap van zijn vader La Sawedi, welke nalatenschap zich in handen bevindt van gedaagde E Daimang, de 2e vrouw van zijn vader.

Onderzoek ter terechtzitting.

Eischer vertelt dat ± 10 maanden geleden zijn vader ten huize van gedaagde E Daimang overleed, bovengenoemde goederen nalatende. Gedaagde wilde hem de goederen niet geven, omdat zijn vader deze vóór zijn dood aan haar en haar kinderen had gegeven. Toen de prauw gemaakt werd, zei zijn vader, dat de prauw voor hem La Ranroe bestemd was. De pas van de prauw stond echter op naam van La Engke, zijn zwager. Vóór den dood van zijn vader verklaarde deze alles te willen nalaten aan gedaagde (zijn 2e vrouw) en haar kinderen. Eischer verzette zich toen niet, omdat hij dacht, dat zijns vaders beschikking toch niet geldig was. Eischer kan niet verklaren, waarom de prauw, ofschoon reeds aan hem gegeven, toch in het bezit bleef van zijn vader tot aan diens dood. De kosten van de begrafenis bestreed hij door een empang, welke zijn vader aan zijn dochter E Happani gegeven had, te verkoopen. De empang bracht f 125 op. Hiervan gaf hij f 105.25 uit voor begrafeniskosten. De rest gebruikte hij om zijn belasting te betalen enz., ofschoon hij

wist, dat het geld aan E Happani behoorde. Eischer is matroos geweest op de prauw.

Gedaagde E Daimang vertelt, dat ongeveer 5 jaar geleden, toen ze reeds getrouwd was met La Sawedi (erflater), zij f 75 betaald heeft aan de toekangs, die de prauw maakten. Twee jaren daarna maakte La Sawedi, geholpen door 3 helpers, een empang. Hij betaalde de belasting en den afkoop van heerendienst van deze helpers. Daarna kocht La Sawedi een sampang en een net voor f 62.50. De 9 klapperboomen werden geplant door E Happani en E Matoeroengang, kinderen uit haar huwelijk met La Sawedi. Twee maanden vóór zijn overlijden liet La Sawedi den imam, La Matoela en eischer bij zich komen. In hun tegenwoordigheid verdeelde hij zijn goederen. De empang was voor E Happani, de prauw was voor E Matoeroengang, de sampan en het net gaf hij aan gedaagde. Eischer opperde toen geen bezwaren. Bovengenoemde goederen werden verkregen tijdens gedaagde's huwelijk met La Sawedi. Eischer verkocht de empang voor f 125; f 105.25 werd besteed om de begrafeniskosten te betalen. De rest heeft eischer niet teruggegeven. Gedaagde verklaart dat La Sawedi reeds 3 jaren lang zich niet meer om zijn 1e vrouw (eischers moeder) bekommerde.

Getuigen:

La Maliboe heeft aan de prauw gewerkt. Toen vertelde La Sawedi, dat eischer de prauw zou krijgen. Toen de prauw gemaakt werd, woonde La Sawedi bij gedaagde. Gedaagde voedde de makers van de prauw.

La Sereng verklaart, dat ongeveer 3 jaren geleden La Sawedi hem vertelde, dat hij de prauw aan eischer wilde geven.

La Tjeppa (kepala kampong) vertelt, dat La Sawedi zijn 1e vrouw niet meer als zijn vrouw beschouwde. Haar inkomsten kreeg ze door een prauw in de vaart te brengen (een andere prauw dan de in den eisch genoemde).

Lawang (imam), neef van eischer, verklaart, dat op een dag, toen Sawedi ziek was, hij geroepen werd. Aanwezig waren o.a. eischer en La Matoela. La Sawedi verdeelde toen zijn inboedel. De verdeeling geschiedde zooals gedaagde verteld heeft. Eischer maakte toen geen bezwaren. De boedelverdeeling werd niet op schrift gesteld. La Sawedi leefde reeds gedurende 3 jaren niet meer als man en vrouw met zijn 1e vrouw.

La Matoela vertelt, dat hij ook meegewerkt heeft aan de prauw. Toen de prauw nog niet klaar was, zei La Sawedi tot hem, dat hij de prauw wilde geven aan zijn dochter E Matoeroengang. Getuige is ook aanwezig geweest bij de boedelverdeeling. Eischer opperde toen geen bezwaren. De empang, de prauw, het net en de sampan werden verkregen door La Sawedi en gedaagde. Reeds 3 jaren lang leefde La Sawedi niet meer als man en vrouw met zijn 1e vrouw.

E Balesseng, 1e vrouw van La Sawedi vertelt, dat zij nooit was verstooten door haar man. Tot aan zijn ziekte leefden zij als man en vrouw.

La Semme heeft de empang helpen aanleggen; hij werd toen gevoed door gedaagde.

La Mapelawa is een neef van eischer. Hij heeft de prauw helpen maken en kreeg tot loon zijn eten van gedaagde.

Beslissing.

De eisch wordt afgewezen. De 9 klapperboomen staan achter het huis van E Daimang en werden dus zeer waarschijnlijk door haar dochter geplant; daarom kan eischer hier geen rechten op laten gelden. De rest van den inboedel werd verkregen tijdens het huwelijk van gedaagde met La Sawedi. Weliswaar heeft La Sawedi zijn 1e vrouw niet verstooten, doch hij beschouwde haar sinds lang niet meer als zijn vrouw. Ook heeft gedaagde de makers van de prauw te eten gegeven zoo lang het werk duurde. Toen de empang aangelegd werd, gaf gedaagde ook de werkers te eten. Weliswaar zou, volgens de verklaring van de getuigen La Maliboe en La Sereng, de prauw zijn gegeven aan eischer, doch de adat noemt zulks een pemberian tergantoeng, die niet geldig is, omdat eischer de gift nooit in bezit heeft genomen [1]). Verder is in Maloesetasi de volgende Sidenrengsche regel ook van toepassing:

Warangparang riolo anak riolo
Warangparang rimoenri anak rimoenri,

hetgeen beteekent, dat de goederen, verkregen tijdens het eerste huwelijk, komen aan de kinderen uit dit huwelijk, en de goederen, verkregen tijdens een later huwelijk, aan de kinderen uit dat huwelijk. De begrafeniskosten moeten betaald worden door de kinderen van gedaagde. Dat de empang verkocht werd om de kosten te dekken, was dus in orde. Aangezien niet alles werd gebruikt om de kosten te betalen, moet de rest ad f 19.75, die eischer zich toegeeigend heeft, aan gedaagde worden terugbetaald.

Advies.

Beleefd wordt bekrachtiging aanbevolen.

De leider van de inheemsche rechtbank.

2. Inheemsche rechtbank van Sawitto, civiele zaken no. 26/1932.

Vererving van tjakkara-goederen.

Onderwerp van het geschil: de boedel van wijlen La Tjora, bestaande uit drie tuinen, beplant met vruchtboomen.

Verhoor ter terechtzitting.

Eischer verklaart, dat de tuinen in geschil ontgonnen zijn door La Tjora. Tuin I en II zijn door La Tjora ontgonnen vóór zijn huwelijk met I Tjanrio; tuin III na zijn huwelijk met deze. De kinderen van La Tjora zijn nog tijdens zijn leven jong gestorven. I Tjanrio is eerder overleden dan La Tjora. Erfgenamen van La Tjora waren daarom zijn broer La Badolo en zijn zuster I Tja-

[1]) Verg. zaak 54 op blz. 273. — Noot van de commissie.

koepa. I Tjakoepa is overleden; haar erfgenamen zijn Ambo Lappa en La Bassa.

Gedaagde I Pammeng heeft geen rechten op den tuin, omdat zij niet geboren is uit het huwelijk van I Tjanrio met La Tjora, maar uit het huwelijk van I Tjanrio met La Soenre. Gedaagde verklaart, dat de tuinen in geschil door La Tjimpoeng gegeven zijn als geschenk aan haar moeder I Bila. De drie tuinen in geschil zijn ontgonnen door haar grootvader La Soenre, den eersten man van I Tjanrio. I Tjanrio huwde na den dood van La Soenre met La Tjora. Op die manier kreeg La Tjora de tuinen in handen. Deze tuinen werden verkocht aan La Tjimpoeng, doch werden onderhouden door La Tjora zelf. I Tjanrio stierf; een jaar daarna ook La Tjora. La Tjimpoeng schonk de drie tuinen toen aan I Bila.

Getuige La Tjimpoeng, verwant aan gedaagde, verklaart onder eede: Getuige weet niet, wie de tuinen heeft ontgonnen. Ongeveer 50 jaar geleden kwam I Tjanrio en La Tjora tezamen bij hem, en verkochten alle vruchtboomen in die tuinen aan hem voor 90 reaal (f 54). Na ± 10 jaar (I Tjanrio was reeds overleden), schonk hij de drie tuinen terug aan La Tjora, en waarschuwde I Bila, een dochter van I Tjanrio uit haar huwelijk met La Soenre, dat hij de drie tuinen, die de tjakkara-goederen uitmaakten van het echtpaar I Tjanrio-La Tjora, had teruggegeven aan La Tjora, en dat zij haar deel kon opeischen. Getuige zegt, dat de drie tuinen beplant zijn tijdens het huwelijk van I Tjanrio met La Tjora.

Getuige La Sikki, ver verwant aan partijen, verklaart onder eede, dat hij van jongs af steeds La Tjora den tuin heeft zien bewerken. La Tjimpoeng heeft de drie tuinen ongeveer 30 jaar geleden gekocht van La Tjora. Na den dood van La Tjora zijn de tuinen steeds bewerkt door I Bila, waarom weet getuige niet.

Advies.

In deze zaak moest uitgezocht worden, of de drie tuinen in geschil met de beplanting behooren tot de goederen van I Tjanrio, of tot die van La Tjora, of staande huwelijk verkregen.

T.a.v. de beplanting is duidelijk aangetoond, dat deze gedurende het huwelijk van I Tjanrio met La Tjora zijn verkregen; gedaagde erkent dit ook. T.a.v. den grond is dat m.i. ook het geval; ten eerste omdat eischer niet heeft kunnen aantoonen, dat de tuinen reeds bewerkt werden door La Tjora vóór diens huwelijk met I Tjanrio, en ten tweede omdat gedaagde niet heeft kunnen aantoonen, dat de tuinen oorspronkelijk zijn ontgonnen door La Soenre; wèl geeft gedaagde toe, dat van de boomen, geplant door La Soenre, niets is overgebleven.

De hadat is daarom tot de overtuiging gekomen, dat èn de beplanting èn de grond gerekend moeten worden te behooren tot de tjakkara van het echtpaar I Tjanrio-La Tjora.

Daar volgens de Boegineesche opvatting de arbeid van man en vrouw in den landbouw als gelijkwaardig moet worden beschouwd, moet de tjakkara in twee gelijke deelen worden verdeeld. Het tjak-

kara-aandeel van I Tjanrio viel na haar dood toe aan haar dochter I Bila, omdat geen kinderen aanwezig waren uit haar huwelijk met La Tjora.

Beleefd wordt bekrachtiging in overweging gegeven.

Controleur Pinrang.

3. Inheemsche rechtbank van Kassa, civiele zaak no. 1/1932.

Kinderen van voor-overleden ouders erven niet van hun grootouders.

Onderwerp van de vordering.

Eischer La Panao eischt 32 petaks sawah, gelegen in kampong Garoengga (Kassa).

Verhoor ter terechtzitting.

Eischer verklaart, dat de sawahs in geschil zijn aangelegd door zijn vader (La Badolo) nog vóór eischer geboren werd. Toen eischer 6 jaar was, is La Badolo overleden. De sawahs werden voorloopig genomen door La Sawedi, grootvader van eischer. Na den dood van Sawedi kreeg eischer de sawahs. Vervolgens werden de sawahs hem afgenomen door Lawe, een broer van zijn vader. Daarna is de sawah overgegaan op een broer van Lawe, genaamd La Oepa.

Gedaagde La Oepa verklaart, dat de sawahs in geschil zijn aangelegd door zijn vader La Sawedi. La Badolo, een zoon van La Sawedi, stierf eerder dan La Sawedi zelf, reden waarom zijn kinderen, o.a. eischer La Panao, niet erfgerechtigd zijn op de sawahs, door La Sawedi aangelegd.

Getuigen:

Makkoelasa verklaart onder eede, dat de sawahs in geschil zijn aangelegd door La Sawedi, en dat Badolo, oud zijnde toen ± 10 jaar, de karbouwen hoedde. Hij heeft Sawedi hooren zeggen, dat de sawahs in geschil La Panao toebehooren.

La Malewa verklaart onder eede, gehoord te hebben dat de sawahs in geschil zijn aangelegd door La Sawedi. Van La Roding heeft hij gehoord, dat La Sawedi deze sawahs geschonken heeft aan La Panao. La Roding is reeds dood.

La Baroekka verklaart onder eede, dat hij La Sawedi heeft hooren zeggen dat de sawahs in geschil toebehooren aan Panao, omdat de vader van eischer zelf de sawahs van woesten grond heeft ontgonnen.

Pepa verklaart onder eede, dat hij gezien heeft dat La Sawedi de sawahs ontgonnen heeft. De vader van eischer was toen ± 10 jaren oud. Na den dood van La Badolo vertelde La Sawedi hem, dat de sawahs in geschil gegeven zijn aan Panao.

I Karalla, verwant aan eischer en nicht van gedaagde La Oepa, verklaart onder eede, dat zij gezien heeft dat de sawahs in geschil zijn aangelegd door La Sawedi.

I Nimpa Indo Magoti verklaart onder eede, dat zij alleen weet, dat La Sawedi sawahs heeft aangelegd.

H. Abdul Madjid, kalief Sawitto, verklaart dat, wanneer de vader eerder sterft dan de grootvader, het erfrecht van den zoon vervalt, indien nog andere kinderen van den grootvader in leven zijn.

Advies.

Eischer motiveert zijn eisch door te verklaren, dat de sawahs in geschil van woesten grond ontgonnen zijn door zijn vader La Badolo en niet door zijn grootvader La Sawedi. De sawahs zouden dus volgens hem behoord hebben tot den boedel van Badolo en naar aanleiding daarvan zou eischer als erfgenaam van La Badolo recht hebben op de sawahs. Echter is uit het getuigenverhoor overtuigend aangetoond, dat de sawahs in geschil zijn ontgonnen door La Sawedi, dus behooren tot den nagelaten boedel van La Sawedi.

Aangezien La Badolo eerder is overleden dan La Sawedi, zijn de nakomelingen van Badolo niet deelgerechtigd in den boedel van La Sawedi. De eisch is daarom afgewezen[1]).

Controleur Pinrang.

---

[1]) Op de verklaring van eenige getuigen, dat de sawahs door La Sawedi aan eischer waren geschonken, is niet gelet. — Noot van de commissie.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 76.

APANAGES IN SIDENRENG (1920) [1].

Nota, gedagteekend Weltevreden, 2 Augustus 1920, van het commissielid O. M. Goedhart, toenmaals assistent-resident, van wiens hand ook de noten zijn.

1. In 1831 volgde adatoeang La Pangorisang zijn grootvader La Wawo op als bestuurder van het landschap Sidēnrēng. Reeds in het daaropvolgende jaar brak de zoogenaamde broederoorlog uit, gevoerd tusschen den door het gouvernement erkenden bestuurder en diens ouderen halfbroeder La Patongai datoe Lompoele. Deze laatste, in 1814 als aroe malolo (= opvolger in het bestuur) geinstalleerd, was in latere jaren tengevolge van familiegeschillen bij zijn grootvader, den boven reeds genoemden La Wawo, dusdanig in ongenade geraakt, dat deze, gebruik makende van de in omloop zijnde geruchten, als zou La Patongai in 1824 aan de zijde der Boniërs in de Noorderdistricten tegen ons zijn opgetreden, in genoemd jaar bij ons bestuur bewerkte, dat de aangewezen bestuursopvolger weder van die waardigheid ontheven, en in zijne plaats erkend en aangesteld werd zijn halfbroeder La Pangorisang met algeheele uitsluiting van de rechten van den ander.

2. De in 1832 uitgebroken broederoorlog werd met tusschenpoozen en afwisselend succes gevoerd tot 1855, in welk jaar daaraan een einde kwam door het overlijden van La Patongai. De lange duur daarvan werkte niet alleen remmend op de uitbreiding van het sawahareaal in het landschap Sidēnrēng door middel van nieuwe ontginningen, doch had mede tengevolge, dat uitgestrekte sawahcomplexen niet meer werden bewerkt en grootendeels tot den staat van woestheid terugkeerden.

3. Van het hem ingevolge de landsinstellingen toekomend beschikkingsrecht over de binnen de grenzen van zijn landschap gelegen

[1]) Verg. bundel XXXI, blz. 122; verder hierboven, blz. 201 vlg. en hieronder, no. 77 dezer serie, sub VII en VIII. In Tijds. Bat. Gen., deel 67 (1927), blz. 347—357 vindt men een opstel van Van Konijnenburg over „Pamase als apanage in de noordelijke vlakte van Sidenreng". — Noot van de commissie.

onbebouwde gronden, zoowel over die welke nimmer bebouwd waren geweest (de z.g. tana dēna-angkana ri oema) als over die welke tot den staat van woestheid waren teruggekeerd (de z.g. tana kabo, in Sidēnrēng vaker watarang genoemd), maakte La Pangorisang nog tijdens en ook na afloop van den broederkrijg gebruik om min of meer uitgestrekte, voor den landbouw geschikte stukken grond deels voor zich zelven te reserveeren, deels aan zijn vele zoons en die leden van den adel, die hem tijdens den oorlog gewichtige diensten hadden bewezen, weg te schenken.

4. Aan deze schenkingen of apanages, in het Boegineesch pamasē geheeten, werd geen duurzaam karakter verleend. Immers, zoowel de zelfbestuurder als zijne opvolgers zouden ten allen tijde bevoegd blijven om de schenkingen weder te niet te doen, indien de begiftigden zich aan adatmisdrijven schuldig maakten of de op hen rustende verplichting, om den bestuurder in tijd van nood of oorlog met hunne onderhoorigen bij te staan, niet of niet behoorlijk nakwamen. Voorts moesten de apanage-houders bij den dood van den adatoeang aan zijn opvolger verzoeken de schenkingen te bekrachtigen, terwijl bij het overlijden van den begiftigde diens erfgenamen een gelijk verzoek tot den zelfbestuurder hadden te richten. Aan het zelfbestuur stond het volkomen vrij, om deze verzoeken al dan niet in te willigen.

5. La Pangorisang overleed in 1882 en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon Soemanga Roeka. Toen deze in 1904 kwam te overlijden, werd zijn broeder La Sadapotto tot adatoeang uitgeroepen en door ons als zoodanig erkend en bevestigd. Niet lang voerde La Sadapotto het bestuur over het landschap Sidēnrēng, want kort na de expeditie naar Zuid-Celebes werd hij vervangen door zijn oudsten zoon La Tjēboe, den tegenwoordigen adatoeang. Bij het optreden van dezen, verzuimden de meeste apanagehouders hem te verzoeken, hen in hunne apanages te bevestigen. Voor deze nalatigheid zal de verklaring wel gezocht moeten worden in het feit, dat La Tjēboe op jeugdigen leeftijd tot de waardigheid van adatoeang werd geroepen en de apanagehouders, meest behoorende tot zijne naaste familieleden, hem in leeftijd verre overtroffen. Nog in 1910 erkenden zoowel de bestuurder en de hadat van Sidēnrēng, als verschillende apanagehouders tegenover mij het niet erfelijk karakter der apanages.

6. Aan de hun gedane schenkingen ontleenden de apanagehouders de volgende rechten:

1. het recht om de binnen de grenzen van het apanage gelegen woeste of tot den staat van woestheid teruggekeerde gronden voor eigen rekening te ontginnen of te doen ontginnen;

2. het recht om die gronden aan vrije lieden onder bepaalde voorwaarden ter ontginning af te staan;

3. het recht om van de bezitters van binnen de grenzen van het apanage gelegen reeds ontgonnen gronden eene heffing te doen van hoogstens 10 % van de opbrengst van den oogst;

4. het recht om de reeds ontgonnen, doch niet bewerkte gronden,

welke nog niet geacht konden worden tot den staat van woestheid te zijn teruggekeerd[1]), voor eigen rekening in bewerking te nemen of te doen nemen dan wel aan vrije lieden ter bewerking af te staan, tot tijd en wijle die gronden weder aan de oorspronkelijke ontginners of hunne rechtverkrijgenden zouden moeten worden teruggegeven, in welk geval ook van dezen de onder ten 3e bedoelde heffing zou mogen worden gedaan.

7. Ad 1. Op de voor eigen rekening ontgonnen woeste of tot den staat van woestheid teruggekeerde gronden werd door den apanagehouder overeenkomstig de adat een erfelijk individueel bezitsrecht verkregen, dat door intrekking van het apanage, anders dan tengevolge van een door den apanagehouder gepleegd adat-misdrijf, niet kon verloren gaan. Ter verduidelijking hiervan moge het volgende dienen: Werd bij den dood van den adatoeang door diens opvolger het verzoek van een apanagehouder om in zijn apanage te mogen worden bevestigd geweigerd en het apanage aan een ander persoon geschonken, dan behield de afgetreden apanagehouder het bezit over de binnen de grenzen van het apanage gelegen voor zijne rekening ontgonnen gronden, doch was hij verplicht van de opbrengst daarvan een deel als belasting aan den nieuwen apanagehouder af te staan.

8. Ad 2. Maakte de apanagehouder gebruik van zijn recht om de binnen de grenzen van het apanage gelegen woeste of tot den staat van woestheid teruggekeerde gronden aan vrije lieden ter ontginning af te staan, zoo verkregen deze ontginners op de door hen ontgonnen gronden eveneens een erfelijk individueel bezitsrecht, dat alleen verloren kon gaan, indien de bezitter zich aan een zwaar adatmisdrijf schudig maakte of de voorwaarden niet nakwam, waaronder de vergunning tot ontginning was verleend. Die voorwaarden waren: a. het verleenen van steun aan den apanagehouder of den zelfbestuurder in tijd van nood of oorlog; b. het afstaan aan den apanagehouder van een bij het verleenen van de vergunning tot ontginning bepaald gedeelte van de opbrengst van den ontgonnen grond, varieerende van 5 tot 20 %. Was dus bij het toestaan van de ontginning bepaald, dat de ontginner 10 % van den oogst had op te brengen, dan mocht de apanagehouder later niet eenzijdig, d.w.z. zonder verkregen instemming van den ontginner of diens rechtverkrijgenden, zijn aandeel in de opbrengst op een hooger percentage stellen.

9. Werd om een der beide in het vorige punt vermelde redenen door den eersten ontginner of diens rechtverkrijgenden het bezitsrecht over de door hem ontgonnen of door hen geërfde gronden verloren, dan verkreeg de apanagehouder het recht, om die gronden

---

[1]) In Sidēnrēng worden tot sawahs ontgonnen gronden geacht tot den staat van woestheid te zijn teruggekeerd, zoodra de dijkjes geheel verdwenen zijn of in zoodanigen staat verkeeren, dat zij het water niet meer op de velden kunnen houden. Aan den bezitter moet drie jaren tijd gegeven worden om den grond opnieuw te ontginnen; laat hij dien tijd verloren gaan, dan kan de watarang (zie onder punt 3) aan anderen ter ontginning worden afgestaan.

voor eigen rekening in bewerking te nemen of te doen nemen, dan wel aan vrije lieden ter bewerking af te staan tegen afstand door dezen aan hem van een vooraf met hen overeen te komen gedeelte van de opbrengst (deelbouw).

10. Bij intrekking van het apanage bleven de eerste ontginner of diens rechtverkrijgenden het bezitsrecht op de door hem ontgonnen of door hen geërfde gronden behouden. Zij moesten de eenmaal vastgestelde heffing alsdan opbrengen, hetzij aan den zelfbestuurder, hetzij aan den nieuwen houder van het apanage; in het laatste geval waren zij verplicht den nieuwen apanagehouder in tijd van nood of oorlog bij te staan.

11. De onder punt 9 genoemde gronden werden bij intrekking van het apanage, indien dit niet aan een ander persoon werd weggeschonken, bij de ornamentsvelden van den zelfbestuurder gevoegd. Uitgifte in deelbouw was bij deze gronden alsdan de gebruikelijke weg.

12. Ad 3. De bezitters van binnen de grenzen van het apanage gelegen reeds [1]) ontgonnen gronden konden uit hun bezitsrecht niet ontzet worden, tenzij zij zich aan eenig zwaar adatmisdrijf schuldig maakten of de heffing van hoogstens 10 %, waartoe zij verplicht waren, niet opbrachten. In deze beide gevallen verkreeg de apanagehouder het in punt 9 omschreven recht, en werden bij intrekking van het apanage die gronden bij het ornamentsbezit van den adatoeang gevoegd.

13. Ad 4. Tengevolge van den broederoorlog lieten vele sawahbezitters hunne sawahvelden onbewerkt en vestigden zij zich voorloopig elders in afwachting van betere tijden. Na afloop van dien krijg hunne sawahs, die intusschen nog niet tot den staat van woestheid waren teruggekeerd, weder willende bewerken, vonden zij die vaak in handen van andere personen. Volgens de adat moesten echter deze laatsten, na de velden gedurende drie jaren in bewerking te hebben gehad, die aan den oorspronkelijken ontginner of diens rechtverkrijgenden afstaan, waarna dezen weder in het bezit dier velden traden. Lagen die sawahs nu binnen de grenzen van een in apanage uitgegeven gebied, zoo moesten de in hun bezit herstelden van de opbrengst hunner velden een gedeelte, hoogstens 10 %, aan den houder van het apanage afstaan.

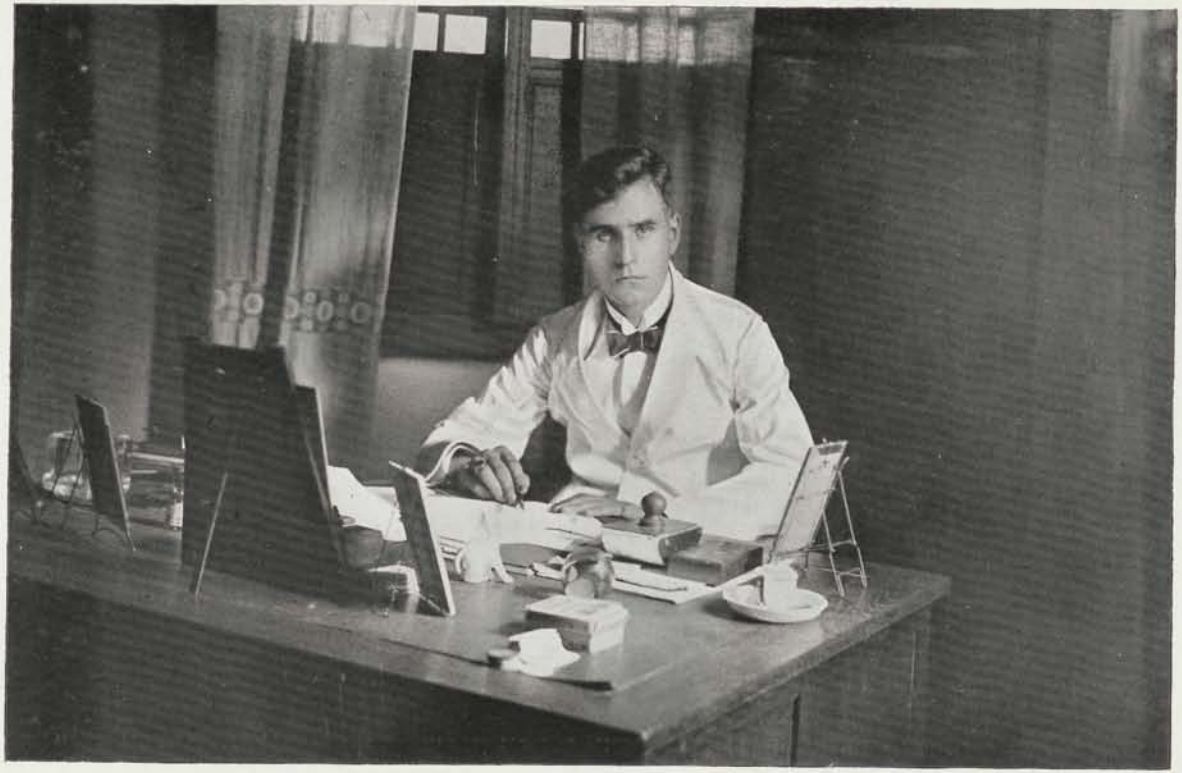
14. Het tijdelijk karakter der apanages bracht mede, dat zij niet mochten worden verpand en nog minder verkocht. Het stond echter aan den apanagehouder vrij, om de voor eigen rekening ontgonnen gronden, binnen de grenzen van het apanage gelegen, te verpanden; immers waren zij van die gronden de erfelijk individueele bezitters (zie punt 7), en waren overal op Zuid-Celebes de erfelijk individueele bezitters van sawah- of tuingronden volgens de adat bevoegd om die gronden te verpanden. Dit recht bezaten dus ook de bezitters van binnen de grenzen van het apanage gelegen gronden, hetzij dat

[1]) In de beteekenis „vóór de uitgifte in apanage".

deze reeds ontgonnen waren, toen het gebied, waarbinnen zij lagen, in apanage werd uitgegeven, hetzij dat die gronden daarna met toestemming van den apanagehouder onder bepaalde voorwaarden waren ontgonnen. De pandhouders traden, zoolang de pandsommen niet geheel waren teruggegeven, geheel in de rechten der pandgevers; aan den anderen kant moesten zij de verplichtingen ten volle nakomen, die tevoren op de pandgevers hadden gerust. Zij mochten de panden op hun beurt aan anderen verpanden, echter slechts met toestemming van de bezitters, indien zij eene hoogere pandsom wilden bedingen. De pandgevers bleven ten allen tijde bevoegd de verpande gronden tegen betaling der pandsommen in te lossen; dit recht kon niet door verjaring verloren gaan. Zij mochten daarvan echter eerst gebruik maken, nadat de pandnemers gedurende een vol oogstjaar de beschikking over de gronden hadden gehad; maakten zij dan van hun recht gebruik, dan moest dit geschieden vóór den aanvang van het nieuwe plantseizoen.

15. Om dezelfde redenen als het bezitsrecht kon het pandrecht verloren gaan. Bleef b.v. een pandnemer in gebreke om de verplichte heffing aan den apanagehouder op te brengen, dan verviel zijn pandrecht aan den houder van het apanage of, bij intrekking hiervan, aan den zelfbestuurder. De pandgever bleef echter bevoegd om bij één van deze beiden het pand in te lossen. Verloor de pandgever zijn bezitsrecht (b.v. door het plegen van een zwaar adatmisdrijf), dan bleef de pandnemer zijn pandrecht behouden, zoolang hij de op het pand rustende verplichtingen behoorlijk nakwam. De apanagehouder of, bij intrekking van het apanage, de zelfbestuurder had echter het recht, om tegen betaling van de pandsom het pand in te lossen. Geschiedde de inlossing door den apanagehouder, dan bleef deze het pandrecht, ook na intrekking van het apanage anders dan tengevolge van gepleegd adatmisdrijf, behouden, zoolang de pandsom hem niet door den zelfbestuurder was terugbetaald.

16. In strijd met het tijdelijke karakter der apanages hebben in de laatste jaren enkele apanagehouders hun apanage-rechten verpand. Die verpanding is in strijd met de adat, zoodat de pandnemer bij mogelijke intrekking van het apanage slechts rechten kan doen gelden op de door den apanagehouder-pandgever binnen de grenzen van het apanage voor eigen rekening ontgonnen, geërfde of in pand genomen gronden.

J. Martin Edwards

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 77.

GEGEVENS OVER MANDAR EN ANDERE LANDSCHAPPEN VAN ZUID-SELEBES, VERZAMELD DOOR DR. J. MALLINCKRODT (1928—1929).

De commissie dankt de hieronder volgende stukken aan de weduwe van dr. J. Mallinckrodt, mevrouw L. Mallinckrodt—Data, die op dezerzijdsch verzoek alles, wat de zoo vroeg aan de wetenschap ontvallen geleerde op adatrechtelijk gebied op Selebes had verzameld, wel aan de commissie heeft willen toevertrouwen. De toegezonden bundel bleek te bevatten: vooreerst een klein gedeelte van een breed opgezette verhandeling over de Mandarstaten, hetwelk onder I is opgenomen, het begin van een opstel over de banoewa Tandē (III), en een korte, waarschijnlijk ambtelijke, nota over de apanages van Parē-Parē (VIII); en verder een reeks van losse aanteekeningen, alsmede excerpten uit ambtelijke nota's, memories enz., betreffende Mandar en andere staatjes van Zuid-Selebes, deels getikt, deels haastig met potlood op papier gezet. Het spreekt van zelf, dat deze aanteekeningen en excerpten uitsluitend voor eigen gebruik bestemd waren; en waarschijnlijk zouden ook de begonnen opstellen (I, III) en wellicht mede de nota (VIII) niet zonder nadere revisie door den schrijver aan den druk zijn toevertrouwd. Zij houden echter zoovele belangrijke, grootendeels nog onbekende gegevens in, dat het niet verantwoord scheen, ze om genoemde reden aan de vergetelheid prijs te geven; veel wetenswaardigs zou hierdoor verloren gaan, Mallinckrodt's arbeid gedurende zijn kort verblijf op Selebes geheel vergeefs verricht zijn. Zoo worden dan de ondervolgende stukken den adatrechtbeoefenaars hierbij aangeboden zóó, als de commissie ze heeft aangetroffen. Alleen zijn klaarblijkelijke tik- en schrijffouten en vergissingen zooveel mogelijk gecorrigeerd, en haastig opgeschreven, met enkele woorden (soms maleische) opgeteekende gegevens tot korte zinnetjes afgerond (speciaal in stuk II); enkele aanvullingen van de commissie zijn tusschen vierkante haakjes geplaatst. De noten zijn van het origineel, tenzij anders aangegeven.

I.

Ethnografische mededeelingen betreffende de Mandarstaten.

I. Gegevens betreffende Pambaoeang.

Bestuursorganisatie.

Tot een goed begrip van de staatsrechtelijke organisatie der Mandarstaten zal allereerst een overzicht moeten worden gegeven

van de samenstelling van de federatie, die oudtijds bekend stond onder den naam Pitoe-babana-minanga, of Pitoe-bawa-binanga, hetgeen beteekent: de zeven aan de riviermondingen. Deze benaming was een tegenstelling van een vroeger bestaanden naam voor een federatie van zeven Toradja-rijkjes in de bovenlanden, die den naam Pitoe-oeloena-salo, de zeven van den bovenstroom der rivieren, droeg.

De zeven kustrijken van den Mandarbond zijn: Balanipa, de vader; Tjenrana, de moeder; Banggai (Madjēnē), de zoon; Pambaoeang, de dochter; en voorts Mamoedjoe, Tapalang en Binoeang. Om welke reden de drie laatstgenoemde rijkjes niet in de verwantschap zijn opgenomen, kon mij niet worden medegedeeld. Dat de vier eersten als een gezin worden beschouwd, wijst m.i. op een nauwer verband, dat tusschen die rijken bestaan heeft en thans nog bestaat, zooals ons later zal blijken wanneer we over bepaalde huwelijksgebruiken spreken, terwijl de vorstengeslachten ook over het algemeen onderling huwen. Bij de drie anderen komt dat minder voor; Binoeang is zeer op de Adjatapparang-bond georienteerd. Wanneer we de zelfbesturen bespreken, zal aan een en ander meer aandacht besteed worden.

De zeven staten die de federatie uitmaken hebben geen eigen bestuur over de geheele federatie, elk staat afzonderlijk, en alleen dan, wanneer groote geschillen, meer dan een staat betreffende, moeten worden geslecht, wendt men zich tot Balanipa; zoo ook wanneer geschil ontstaat tusschen een staat van den bond en andere rijken; het is dan steeds Balanipa dat de leiding neemt.

Willen we dus den staatsrechtelijken bouw van de Mandarstaten nagaan, dan moeten we elk der zeven rijken aan een afzonderlijke beschouwing onderwerpen, aangezien de structuur aanmerkelijk verschilt. We dienen bij de behandeling dezer materie uit te gaan van het rijksbestuur, om van daar uit de lagere bestuursorganisatie te leeren kennen. Dit is daarom noodzakelijk, wijl de onderdeelen, waaruit het rijkje is opgebouwd, zooals nader blijken zal, een niet onbelangrijke mate van autonomie bezitten en slechts door de bestuurders in contact stonden met het rijksbestuur. Stonden; want door reorganisaties, die het gouvernement sinds zijn komst in deze landen tot stand heeft gebracht, is het contact der gemeenschapshoofden met het rijksbestuur veel losser geworden, de eenheden die het rijk vormen zijn praktisch nog vrijer komen te staan tegenover het geheel, de lagere gemeenschapshoofden zijn niet langer voor een deel leden van den rijksraad, maar zij zijn in beteekenis achteruitgegaan tot kampong-complexhoofden; we komen daarop straks nader terug.

Het rijk Pambaoeang, of zooals het in den volksmond heet: Talloe-banoewa, werd vóór de inmenging van het gouvernement bestuurd door een rijksraad van twaalf leden en een vorst. Met hun dertienen droeg dit bestuur den naam van paladjarang talloe, d.w.z. de drie opstaande masten. De vorst droeg den naam

maradia, terwijl de twaalf andere leden den rijksraad in engeren zin, de hadat, vormden.

Zien we eerst naar de hadat. Als hoogste moet dan genoemd worden de maradia matowa, of zooals hij ook genoemd wordt de: pēandong goeroeanna saēpoeang, hetgeen beteekent: de leermeester der pabitjara's[1]). Hij had geen bestuursfunctie, maar was de tusschenpersoon tusschen den vorst en den rijksraad, met name de drie pabitjara's, die de voornaamste leden der hadat waren. Hij geeft den pabitjara's leiding in hun arbeid en brengt hun wenschen over aan den vorst, en de wenschen van dezen aan den rijksraad. Hij was dus door zijn voortdurend contact met den vorst een zeer invloedrijk man; vandaar waarschijnlijk dat men voor de lieden, die tot dit ambt geroepen konden worden en die tot een bepaald geslacht (bidja) moesten behooren, slechts dezulken verkoos, die om eenige reden geen aanspraak konden doen gelden op het maradia-ambt. Daarmede trachtte men te voorkomen, dat de hoogste functionaris na den vorst zich van den troon zou kunnen meester maken.

Pabitjara Bondē, ook wel rapakajanna Bondē geheeten, bestuurt (mandongi) de lita Bondē; dit is de naam van één der drie onderdeelen van het rijk Pambaoeang, één der drie banoewa's of lita's; lita beteekent eigenlijk slechts grond, maar in deze combinatie, evenals banoewa, landstreek of gemeenschap. Door het gouvernement werd aan deze onderdeelen van het rijk den naam „district" gegeven, en de pabitjara kreeg naast den titel pabitjara, dien van districtshoofd. Pabitjara Bonde zou de oudste waardigheidsdrager der drie pabitjara's zijn. Aanvankelijk was hij de eenige, vandaar zijn titel rapakajanna, de groote.

Het landschap Pambaoeang telt voorts nog twee pabitjara's, nl.: de pabitjara Adolang of salēmbarna rapakajanna Adolang[2]), die over de lita Adolang het bestuur voert, en de pabitjara Lalampanoewa[3]), die de banoewa Lalampanoewa (= in het land, binnen de landspalen, binnen de omheining) bestuurt.

Deze hoofden hebben dus het bestuur en, voorzoover betreft de regeling der huishoudelijke zaken, hebben zij daarin verder niemand

[1]) Het woord saēpoeang wordt gebruikt om de drie pabitjara's gezamenlijk aan te duiden.

[2]) Deze functionaris is de tweede in ouderdom, hij moet bij voorkomende gelegenheden, evenals de pabitjara Bonde, den vorst laten dragen door zijn lieden; vandaar de toevoeging aan den titel van het woord salēmbarna, hij die mededraagt.

[3]) Deze ambtsdrager draagt het jongste ambt. Hij regelt bij voorkomende zaken datgene, wat in het huis (binnen de omheining) te verrichten valt. Zoo moeten zijn lieden het lijk van den vorst buiten de omheining van de vorstelijke woning brengen, terwijl hij zelf in de draagbaar boven op de kist gaat staan, die door rasterwerk omgeven is en zoo grafwaarts gedragen wordt. Eerst wanneer hij zelf is opgestegen, volgen de beide andere pabitjara's en de kali, alle vier een pajong voerende en staande aan de hoeken van de draagbaar. Is het geheel te zwaar voor de aanwezige dragers, dan blijft alleen de kali op de kist; de anderen gaan met hun pajongs naast de baar loopen.

dan de vertegenwoordigers der betrokken bevolking te kennen. Alleen dan, wanneer de belangen van andere banoewa's dan wel van lieden van elders in de aangelegenheid gemoeid zijn, plegen ze hun inzichten kenbaar te maken aan den maradia. Deze kan echter nimmer zelf ingrijpen in de zaken, een banoewa betreffende. Niet alleen dat de pabitjara bestuursmacht heeft, ook een zekere rechtsmacht kan door hem worden uitgeoefend tot een zekére, door de opeenvolgende vorsten zeer verschillend vastgestelde, grens. Van de door hen gewezen vonnissen was echter niet steeds beroep mogelijk op den maradia.

Tot de drie pabitjara's sprekende, wanneer dezen in den rijksraad zitten, spreekt men ze niet aan met pabitjara, maar met den titel p ē n ē n ē a n g, d.w.z. machtige.

Voorts had oudtijds in de hadat zitting de p a p o e a n g a n g k a j a n g, die een onderdeel van de lita Bondē bestuurde, namelijk het kampongcomplex Bawaboeloe. Een dergelijke eenheid pleegt men ook b a n o e w a te noemen; indien in het gewone leven het woord banoewa gebruikt wordt, bedoelt men daarmede het dorpscomplex, terwijl men, indien van het district sprake is, in de meeste gevallen l i t a gebruikt. Ook dit hoofd had het recht de bestuurszaken van zijn ressort af te doen, maar de voorkomende kleine geschillen moest hij aan pabitjara Bondē voorleggen; dit kleinere hoofd had dus geen rechtsmacht. In geval zijn bestuursdaden van invloed zijn op andere wooncomplexen, moet hij in overleg met den pabitjara Bondē handelen. Zijn ambt vererft in zijn geslacht, de b i d j a n a p a p o e a n g a n g k a j a n g.

Uit datzelfde geslacht kwam vroeger nog een ander lid van den rijksraad voort, namelijk de p a p o e a n g a n g p a s o r o n g. Hij ontleende zijn titel aan de taak, die hij had te verrichten bij de geboorte van een kind in de familie van den maradia, en wanneer een maradia bevestigd werd. In beide gevallen was deze functionaris verplicht aan den vorst een gift te doen, waarvan de grootte door de hadat wordt vastgesteld tusschen een t a i (f 5) [1]) en 40 r e a a l (f 80). Deze gift droeg den naam p a s o r o n g of p a m a n a, al naar gelang men bedoelt de bijdrage der bevolking aan het geschenk (pamana), dan wel de gift zooals het vorstenkind deze ontvangt. Door het ontvangen daarvan werd het pasgeboren kind tot a n a n i m a n a n a l i t a d i P a m b a o e a n g, d.w.z. het aan den grond van Pambaoeang geschonken kind. De papoeangang pasorong verzamelt het bedrag van de gift bij de bevolking der drie districten waaruit het rijk bestaat, en wel van die personen, die in het bezit zijn van gronden. Zij dus, die gronden in deelbouw hebben, of die weliswaar rijk zijn maar geen grond bezitten, bijvoorbeeld handelaren, zijn van betaling vrijgesteld; de gift is gebonden aan grondbezit.

---

[1]) Of f 16? Verg. Adatrechtbundel IX, 289, en XVII, 267; zie echter Bijdr. Kon. Inst., LXII, 671, waar óók f 5 als de waarde van „1 thail" wordt opgegeven. — Noot van de commissie.

De lieden, op wie deze verplichting rust, worden samen begrepen onder den naam akajangang, d.w.z. zij die rijkdom bezitten. Ieders aandeel in de gift, welk deel pamana genoemd wordt, bepaalt de gever zelf; natuurlijk zal hij dat doen na kennis genomen te hebben van het totaal, dat moet worden opgebracht. Indien de gift aan den vorst wordt overgegeven, draagt deze den naam pasorong (dat wat gegeven wordt). De zoo verkregen gelden worden door de ouders van het kind bewaard, en indien het kind op eigen beenen gaat staan, aan hem afgestaan; indien het trouwt wordt dit bedrag, indien het nog aanwezig is, beschouwd als ten huwelijk medegebracht goed. In vroeger tijd was de pasorong in den regel een slaaf, deze had dan een waarde van dertig reaal (f 60); bij de geboorte van het eerste kind van den maradia echter, moest een slavin ter waarde van veertig reaal (f 80) worden geleverd. De pasorong mocht ook uit andere goederen bestaan; in Pambaoeang mocht grond echter niet als zoodanig worden geschonken, in de andere landschappen van den Mandarbond wèl. Het invorderen van de bijdragen voor deze gave noemt men masinga.

Naast de hier genoemde hoofdbezigheid van den papoeangang pasorong, was hij belast met een deel van het bestuur over het dorpencomplex Bawaboeloe; bij die functie was hij ondergeschikt aan den reeds genoemden papoeangang kajang, die naar wij zagen een geslachtsgenoot van hem was. Hij was dus eigenlijk in die waardigheid slechts een helper. In tegenstelling met de andere leden van de paladjarang talloe kon deze persoon nimmer een vrouw zijn. In de andere ambten, zelfs in dat van vorst, kon een vrouw verkozen worden en is ook herhaaldelijk een vrouw verkozen; zoo is de tegenwoordige maradia van Pambaoeang een vrouw.

Een dergelijken bestuurshelper treft men in het district Adolang aan. Hij heeft het bestuur over het later nog te noemen dorpencomplex Ratte, waar de dienaren van den vorst te werk worden gesteld op de ornamentsvelden. Overigens had hij oudtijds met het bestuur in Adolang weinig te maken; dat werd door den papoeangang Adolang onder leiding van den pabitjara Adolang geregeld, waarbij de papoeangang, meer dan dat in Bondē het geval was, de bevelen van den pabitjara moest volgen. Deze papoeangang was dan ook geen lid van de hadat. De persoon echter, die als leider van den arbeid op de ornamentsvelden en tuinen optrad en die den titel sarong kajang (omhulling van den rijkdom) droeg, was wel hadatlid; het geslacht waaruit hij verkozen moest worden was dan ook aan het vorstengeslacht verwant.

Volwaardig lid van de hadat waren ze eigenlijk gezegd niet, evenmin als de straks te noemen patadjara, pēkakēng poea mawar en de poeatta sara; deze vier functionarissen werden samengevat onder den naam ana maradia (de kinderen van den vorst) en deelden als zoodanig in de baten, die de hadat toevloeiden; stem in den rijksraad hadden ze echter klaarblijkelijk niet.

De patadjara was het hoofd van het geslacht van den vorst,

alle vorstentelgen waren aan zijn bevelen onderworpen, wáar zij, binnen de landschapsgrenzen, ook wonen mochten. De meesten hunner waren gevestigd in de kampong Galong-Galong en daar had hij zelf dan ook zijn standplaats[1]). Bij feesten van den maradia was hij verplicht een bepaalde lekkernij te leveren, die den naam apopang droeg. Na de komst van het gouvernement werd hem het gezag over de verspreid wonende vorstentelgen ontnomen en werd zijn macht tot die van dorpshoofd van Galong-Galong teruggebracht. Tegenwoordig levert hij dan ook de apopang niet meer, die hij vroeger van de hem ondergeschikte vorstennakomelingen invorderde, al naar gelang zulks noodig was.

De poeatta sara bestuurt in het district Lalampanoewa de complexen Rawang en Pesapoeang. Als bijkomende functie rust op hem de plicht om, in geval van feesten van den maradia, dezen een gave aan te bieden, bestaande uit koekjes (tjētjēlēlē).

Pēkakēng poea mawar bestuurde oudtijds nagenoeg zelfstandig de streek van Adjoewangi tot Tidoaoewai[2]), welke streek den naam Sarindoe droeg en behoorde tot Lalampanoewa; de pabitjara van dat district had weinig zeggensmacht over die streek. Tegenwoordig is dit hoofd teruggebracht tot een gewoon dorpshoofd van Sarindoe.

Tenslotte moeten nog als voormalige hadatleden genoemd worden de soero poea di tawaro en de soero poea dipolong. De soero poea di tawaro, dat wil zeggen: de zendeling van den sagopalm, waarmede bedoeld wordt de zendeling van den vorst, heeft tot taak bij de rechtspraak op te treden als overbrenger van het uitgesproken vonnis aan de partijen; hij is tevens belast met de tenuitvoerlegging dier vonnissen. Naast deze functie heeft hij die van vredestichter, door, wanneer een belangrijk geschil is gerezen dat partijen met de wapenen zullen gaan beslechten, op het terrein van den strijd te verschijnen, voorzien van het statiezonnescherm van den vorst, en den strijdenden te gelasten het geschil met hem te bespreken, om tot een overeenkomst te geraken. Bij een bevestiging van een vorst is het deze persoon, die de laatste handeling verricht, waardoor de vorst als beëedigd moet worden beschouwd. Nadat het geheele ceremonieel is afgewerkt, zet deze soero den in zijn ambt bevestigde de songko (een hoofddeksel) op, dat bij hoogwaardigheidsbekleeders met gouddraad doorvlochten is. Het bevestigen van een vorst of pabitjara draagt den naam dipatadai. Ook ten opzichte van de pabitjara's wordt door dezen ambtenaar het noodige verricht om tot hun bevestiging te komen.

Aangezien deze werkzaamheden van één persoon te veel tijd eischten, werd het ambt gesplitst (dipolong); de tweede ambts-

[1]) In het grijs verleden zou een telg van dit geslacht het maradia-gezag in de gemeenschap Loeaor hebben uitgeoefend. Later echter zou hij door een der maradia-nakomelingen van Pambaoeang van dat gezag ontzet zijn, sinds dien zou Loeaor één zijn geworden met Pambaoeang.

[2]) Tidonoena? — Noot van de commissie.

bekleeder werd met den naam soero poea dipolong aangeduid, d.w.z. de afgesplitste zendeling. Hij heeft dezelfde taak als de eerstgenoemde en staat dezen in zijn werk bij; alleen mag hij niet aan de bevestiging van waardigheidsbekleeders deelnemen.

Aan deze beide rechtshelpers, immers in oorsprong ligt hun taak in hoofdzaak op het gebied der rechtspraak, kwam ook een deel der opgelegde boeten toe, welk aandeel den naam tjoekē droeg. Tegenwoordig bestaan deze waardigheidsbekleeders niet meer in deze kwaliteit, leden van den rijksraad zijn ze evenmin. Moet in bepaalde gevallen iemand in een hoog ambt bevestigd worden, dan tracht men een nakomeling van de oude bekleeders van het soero-ambt te vinden, die dan een en ander verricht. Bij de rechtspraak wordt thans de tenuitvoerlegging overgelaten aan de pabitjara's.

Zooals we gezien hebben, stond naast de hadat, maar deel uitmakende van de paladjarang talloe, de maradia, dat is de vorst, die het bestuur in zijn geheel overkapt, maar persoonlijk niets regelen kan. In alles moet hij overleg plegen met de pabitjara's, tegenwoordig rechtstreeks, vroeger door tusschenkomst van de maradia matowa. Noch besluiten nemen, noch bevelen geven valt binnen de bevoegdheid van den vorst, hij moet zulks doen in overleg met zijn pabitjara's. Deze toestand is voor den vorst min of meer verzacht, doordat er een rechtsregel bestaat, die in deze verhouding een voor den maradia eenigszins gunstige wijziging brengt. De inhoud van dat voorschrift is, dat, wanneer de vorst iets voornemens is, mits in overeenstemming met de adat, de hadat hem moet volgen, maar wanneer de hadat een wensch koestert, de maradia volgen moet. In het Mandarsch luidt deze rechtsspreuk: „mēndimēndi oloi ēlona toaradjāng disēsēna odiada odibiasa, toeroe ada; mēndimēndi oloi ēlona ada disēsēna odiada odibiasa, toeroe toaradjāng", woordelijk: eerst wensch van vorst, volgens de regelen van adat, hadat volgt; eerst wensch van hadat, volgens regelen van adat, vorst volgt.

Uit een en ander blijkt wel duidelijk, dat de vorstenmacht zeer gering is, althans niet dergelijke afmetingen aanneemt als men van een oostersch potentaat gewoonlijk veronderstelt. Zonder den steun van zijn rijksraad staat hij vrijwel machteloos, en waar de voornaamste leden van dien raad niet voortkomen uit de nakomelingen van het vorstengeslacht, maar uit den voornaamsten stand waarin de vrije stand gesplitst is, zien we hier dus een niet onbelangrijken invloed uitgaan van de vrije bevolking.

Zooals reeds gezegd werd, heeft de komst van het gouvernement omstreeks 1905 een belangrijke wijziging gebracht in de samenstelling van den rijksraad, die tegenwoordig nog slechts bestaat uit den maradia en de drie pabitjara's. De anderen zijn deels verdwenen, zooals de maradia matowa, de beide soero, en de papoeangang pasorong (deze laatste althans officieel), deels zijn ze tot gewone dorpshoofden gedegradeerd, zooals de papoeangang kajang, sarong kajang, pēkakēng poea mawar, patadjara en poeatta sara.

Hebben we thans de organisatie van het rijksbestuur leeren kennen, we moeten nu met de structuur van de lagere bestuursorganen kennis maken. Naar we gezien hebben, werd door de drie pabitjara's het bestuur gevoerd over de drie onderdeelen van het rijk, namelijk over de lita Bondē, de lita Adolang en de lita Lalampanoewa. Deze gebieden vormen tezamen het rijk Talloe Banoewa of Pambaoeang, dat door deze drie districten, zooals ze van gouvernementswege genoemd worden, geheel wordt ingenomen. De pabitjara's hebben daarvoor, wat aangaat de huishoudelijke aangelegenheden, een van bovenaf niet beknotte regelingsbevoegdheid, maar hebben wel in overleg te treden met de onder hen staande hoofden, mogen de zaken, een dorpencomplex betreffende, echter niet regelen, aangezien deze door de daar ter plaatse gezagvoerende hoofden zelf worden afgedaan. Zij zijn met de lagere rechtsmacht in de lita belast.

Wanneer de pabitjara een bevel laat overbrengen, dat hetzij opgevolgd, hetzij door de lagere autoriteiten in bespreking genomen moet worden, maakt hij gebruik van de hulp van een helper. Dergelijke lieden worden gerequireerd uit standgelijken van den pabitjara, die door welbespraaktheid en kennis van zaken uitmunten. Deze persoon draagt den titel van laoe mapepasang[1]) (de helper). De eischen, die aan dezen overbrenger van bevelen worden gesteld, bewijzen mede dat de bestuursmacht van den pabitjara niet berust op de perintah, maar dat overreding een belangrijke rol speelt, dat dus de hem ondergeschikte hoofden in geen geval willooze werktuigen zijn.

Deze lagere hoofden zijn de vertegenwoordigers van de laagste gemeenschappen, de dorpencomplexen (banoewa). De hoofden dier eenheden droegen oudtijds verschillende titels, zoo sprak men van papoeangang, poeatta, patadjara en dergelijke titels meer; het gouvernement heeft eenvormigheid in die benoemingswijze gebracht door allen den zeker niet-Mandareeschen titel kepala (hoofd) te verleenen. Door dien maatregel is het soms karakteristieke van een bepaalde hoofdenfunctie verloren gegaan, en zijn alle functionarissen op eenzelfde niveau gekomen. Het behoeft wel geen betoog dat in het leven van elken dag door de bevolking het woord „kepala" zelden of nooit gebruikt wordt.

In het dorpsbestuur werd dit hoofd ter zijde gestaan door een zeker aantal oudsten (tomatowa), lieden die als hoofden der ter plaatse gevestigde families (dit woord in ruimen zin genomen) moeten worden aangemerkt. Te nemen maatregelen of te geven bevelen worden door het hoofd met de oudsten besproken en vervolgens door het hoofd uitgevoerd, die daarbij zoo noodig over de hulp der oudsten beschikken kan, wat echter gewoonlijk niet noodig is[2]).

[1]) Er staat: mapepesang; hieronder komt echter de vorm papepasang voor. Zie blz. 320. — Noot van de commissie.

[2]) Het gouvernement heeft naast de „kepala" een persoon gesteld, die het hoofd in zijn uitvoerende taak terzijde staat, aan deze ondergeschikt is, en

In aangelegenheden, die alleen de gemeenschap zelf raken, de eigen huishouding dus, is dit college van hoofd en oudsten bevoegd tot handelen, zonder dat ruggespraak met den pabitjara eenerzijds, de dorpsbevolking anderzijds plaats behoeft te hebben. We zien dus dat ook deze laagste gemeenschap in den Mandarschen staat een niet onbelangrijke mate van autonomie bezit, hetgeen ook blijkt uit de Mandareesche rechtsspreuk: kajat tamatjinē ētjē ētjē tamatjinē dikaja, hierop neerkomende, dat de hoogeren (dat zijn de maradia en hadat), zich niet mogen mengen in de zaken van de lagere eenheden, wanneer daarom door dezen niet verzocht is.

Het eenige, waaruit blijkt dat de banoewa een lagere organisatie is dan de lita, daargelaten natuurlijk het feit dat de lita een overkapping over meer dan één banoewa vormt, is het feit, dat het banoewa-hoofd zich niet rechtstreeks met bezwaren mag wenden tot hadat en maradia, maar dat hij allereerst zijn bezwaren bij het lita-hoofd, bij den pabitjara dus, moet voorbrengen. In de tweede plaats is zijn positie minder belangrijk, aangezien hij niet gerechtigd is de rechtspraak uit te oefenen, welke voor de geheele lita, voor wat de kleinere zaken betreft, berust bij den pabitjara.

Ware het dat hiermede de beschrijving van de bestuursorganisatie was afgeloopen, het beeld zou eenvoudig zijn. Dat is echter niet het geval; in het rijk, en wel in elk district (lita) één, bevinden zich nog drie dorpencomplexen, die niet onder een papoeangang staan maar onder een maradia, dus onder een vorst. Het zijn de gemeenschappen Loeaor in Bondē, Palarangang in Lalampanoewa, en Tamboegading in Adolang. Aan het hoofd dier gemeenschappen staat, zooals reeds werd medegedeeld, een maradia, die door een hadat van twee leden, met den titel papoeangang, wordt bijgestaan; elk dezer twee hadatleden heeft een onderdeel van de gemeenschap te besturen, op dezelfde wijze als dat in overig Pambaoeang geschiedt door de pabitjara's. In die taak worden zij geholpen door twee lagere functionarissen, die in Loeaor den titel pēamang voeren en in Tamboegading en Palarangang met tomaponiasa worden betiteld.

In deze maradia-schappen werden de huishoudelijke zaken geregeld door de bestuurderen zelf, en alleen in geval van verschil van meening richtten ze zich rechtstreeks tot den maradia van Pambaoeang. In kleine zaken hadden de maradia's met hun hadat rechtsmacht, hun positie was dus sterker dan die van de reeds genoemde banoewa-hoofden. Zoolang de heugenis der bevolking teruggaat, heeft deze

---

zijn ambt kan waarnemen. Deze beambte heeft den welklinkenden titel „mandoer kampong" gekregen. Naar den naam te oordeelen, is de oorsprong van het instituut te zoeken in de noodzaak om iemand te hebben, die de heerendienstplichtigen opriep. Deze was de persoon die regelde in het dorp, de „mandoer djalan" regelde het werk der opgeroepenen langs den weg. De titel mandoer voor een bestuursautoriteit in het dorp lijkt mij zeer slecht gekozen. De taak van een dorpsbestuurder staat verre van dien van een wegopzichter, zóóver als overleg staat van perintah.

toestand bestaan, en in de kronieken (lontara) wordt geen verklaring van het ontstaan gegeven.

De maradia's dier drie vorstendommetjes hadden allen hun rechten en plichten ten aanzien van Pambaoeang; zoo moesten ze den vorst vergezellen, wanneer deze zich naar elders begaf; de maradia-Loeaor mocht de dansmeisjes (patoedoeng) van zijn ressort niet laten deelnemen aan feesten dan alleen aan die, welke in het landschap Pambaoeang gegeven werden. Bij vorstenverheffing en overlijden, zullen we later zien, speelde de maradia van Palarangang een belangrijke rol.

Alleen van Loeaor is een geschiedenis bekend, die echter den oorsprong van het rijkje niet aangeeft. De maradia-Loeaor zou reeds in die verhouding tot Pambaoeang gestaan hebben, toen hij met dat rijk in oorlog geraakte en zich vrij wilde maken; in dezen strijd legde Loeaor het af, waarop de geheele bevolking naar Bonē zou zijn uitgeweken. Daar werden ze echter teruggestuurd met de mededeeling, dat het beter zoude zijn, indien zij terug zouden keeren in de holte van de gong I Bandjar, het voornaamste rijkssieraad van Pambaoeang, waarover straks meer, met welken naam ook wel, in dichterlijke gezegden, het rijk Pambaoeang bedoeld wordt. Op dezen raad werd ingegaan, en de bevolking van Loeaor keerde terug en bleef in dezelfde verhouding als weleer tot het rijk staan.

Merkwaardig nu is, dat herhaaldelijk de pabitjara's van Pambaoeang stammen uit geslachten van de drie kleine maradia's; zoo waren bijvoorbeeld de vader en de grootvader van den tegenwoordigen pabitjara-Bondē maradia-Palarangang; regel was dat echter niet, en het is mij niet mogen gelukken de juiste verhouding tusschen de kleine maradia-schappen en het rijk op te sporen.

Om en bij de komst van het gouvernement, maar niet op last daarvan, is er in de structuur van die drie gemeenschappen een verandering gekomen, die daartoe voerde, dat de maradia-ambten niet meer vervuld werden, terwijl één der papoeangang ook verdween; wat tot deze wijziging aanleiding gaf, hoe deze tot stand kwam, kon ik niet nagaan. Het bestuur van die eenheden wordt thans door een papoeangang, met den titel „kepala", gevoerd; de rechten en plichten, die eens aan den maradia toekwamen, rusten tegenwoordig op den betrokken kepala. Met dit verschil echter, dat zij thans geen rechtsmacht meer bezitten en zich niet rechtstreeks tot den maradia van Pambaoeang mogen wenden, maar zich tot den pabitjara moeten richten. Vroeger had deze ook wel een geringe bevoegdheid om regelend op te treden in die ressorten, maar beschikte daarbij over nog minder macht dan die, welke hem in de andere banoewa's toekwam. De drie maradia's hebben nimmer deel uitgemaakt van de hadat van Pambaoeang en hun tegenwoordige vervangers evenmin. Uit de verwantschap dier functionarissen met de pabitjara's van Pambaoeang, die niet van vorstelijk, maar van hoog mardēka-bloed zijn, blijkt tevens, dat die drie vorstjes niet geacht moeten worden van vorstelijken bloede te zijn. Zooals gezegd,

de juiste plaats die indertijd die vorsten en hun rijken in het staatsbestel innamen, is mij niettegenstaande veel moeite en onderzoek niet duidelijk mogen worden. Tegenwoordig zijn het gewone banoewa, waarvan de bestuurders in sommige gevallen belangrijke functies te verrichten hebben.

Verkiezing van zelfbestuurders, hadatleden en hoofden.

De hoofdenambten zijn alle erfelijk in een bepaald geslacht (bidja), maar binenn dat geslacht staat de keuze vrij; zelfs voor den maradia is dat het geval; de keuze moet zich dan echter bepalen tot die lieden, die van zuiver vorstelijk bloed zijn; wanneer de standen straks besproken worden, zal een en ander duidelijk worden.

Valt de plaats van maradia open, dan vereenigden zich oudtijds ten huize van den maradia matowa, tegenwoordig veelal in het vergaderzaaltje te Pambaoeang, de maradia matowa, de drie pabitjara's, de drie zoogenaamde „kinderen van den maradia" en de papoeangang van Bondē en Adolang, die tezamen het kiescollege vormen voor het maradia-ambt. In den tegenwoordigen tijd, nu verschillende dezer waardigheidsbekleeders niet meer bestaan, bestaat het college uit de drie pabitjara's en de beide papoeangang. Het begin van de bespreking wordt gevormd door een bloemrijke verhandeling, die door de beide papoeangang wordt uitgesproken. Zij vangen aan met te zeggen, dat het niet goed is een huis op te trekken van materialen, die reeds vervallen of verrot zijn. Zij gaan dan de verschillende personen na, die in aanmerking kunnen komen voor het vorstenambt, en bespreken niet alleen hun gedragingen, maar ook die hunner voorouders, om op die wijze na te gaan of de betrokkene niet gerekend moet worden te behooren tot de reeds bedorven materialen. Op die wijze komt men tenslotte tot een candidatenlijst met twee namen. Zijn de besprekingen daar aangeland, dan zegt pabitjara Bondē, dat hij den aanwezigen personen thans twee spiegels voorhoudt, en geeft hij hun in overweging, dat zij hun oogen zullen gebruiken om te zien en hun ooren om te hooren, hetgeen beteekent, dat zij wel moeten overwegen, welke der beiden het meest geschikt is voor de vorstelijke waardigheid, bij welken der beiden men dus de meeste kans heeft een rechtvaardig vorst te bekomen. Na deze toespraak gaat de vergadering uiteen om de aangelegenheid nog eens te overdenken. Den volgenden dag keert men terug en kiest uit de beide candidaten. Hij, die de meeste stemmen op zich vereenigd heeft, is de verkozene. Van den uitslag werd vroeger door den soero dipolong mededeeling gedaan aan de beide candidaten, tegenwoordig is dat de taak van pabitjara Bondē. Nadat het gouvernement zich hier vestigde en de benoeming der zelfbestuurders, althans de erkenning, in handen legde van den gouverneur-generaal, wordt met de bevestiging van den nieuw verkozene in zijn ambt gewacht tot deze erkenning is afgekomen. Vroeger ging dat uit den aard der zaak vlugger. Toen ging men na de verkiezing met het geheele

kiescollege naar den maradia van Palarangang. Deze begeeft zich, na den uitslag vernomen te hebben, naar de woning van den nieuw verkozene en vraagt hem, welken dag hem gunstig voorkomt om bevestigd te worden (dipatadai). Thans gaat men, na ontvangst van de erkenning, met het zelfde doel naar de papoeangang van Palarangang. Dat deze persoon een zoo hooge plaats inneemt bij dit ceremonieel moet daaraan toegeschreven worden, dat de maradia Palarangang in vroeger tijd, wanneer de plaats van maradia Pambaoeang niet vervuld was, als zoodanig optrad. Het zoeken naar een gunstigen dag was natuurlijk geen eenvoudige zaak, zooals we later, wanneer de voorteekenen en het wichelen ter sprake zullen komen, uitvoerig hopen te behandelen.

Is de dag eindelijk aangebroken, dan heeft de bevestiging plaats, en zulks in de eigen woning van den nieuwen maradia; immers in de sapo aradjāng, het vorstenverblijf, mag zulks nog niet plaats hebben, aangezien hij nog niet als maradia beschouwd kan worden, zoolang hem de vorstelijke songko (hoofddeksel) niet is opgezet. Het zou voor hem kwade gevolgen hebben, wanneer hij in het huis der ornamenten, zonder de bescherming van dat magische hoofddeksel, zich zou laten bevestigen; hij zou dan door de kracht der ornamenten worden geschaad in zijn levenskracht. Waar nog bij komt dat, vóórdat het patadai heeft plaats gehad, de maradia van Palarangang als de wettige vervanger moet worden beschouwd. Hem wordt dus in zijn eigen woning de songko opgezet, waarna men naar het vorstenverblijf gaat, waar hem de rijkssieraden worden overgegeven en waar hij, wat we zouden kunnen noemen den „eed van trouw" ontvangt van de hadatleden; deze ceremonie draagt den naam mangaroe; met getrokken kris spreken dan de daarvoor in aanmerking komende lieden de belofte van trouw uit, terwijl ze den vorst in overweging geven, het land goed en rechtvaardig te besturen. Tenslotte wordt hem de statiepajong boven het hoofd gehouden, terwijl wordt medegedeeld, dat hij eerst dan in waarheid vorst van Pambaoeang zijn zal, wanneer hij zich naar Lombong (Oelamboe) heeft begeven. Dit is een dorpje in een gebied (Maloenda), dat op nader·mede te deelen wijze onderdeel van het rijk Pambaoeang is geworden. De reis naar die streek wordt in den regel spoedig ondernomen en voert langs verschillende plaatsen, die een min of meer belangrijke plaats innemen in het religieuze leven der bevolking. Is de vorst in Lombong geweest, dan wordt die plaats voor den duur van zijn regeering een vrijplaats voor alle voortvluchtige misdadigers. Paartjes, die door schaking tot elkaar gekomen zijn, verkeeren volkomen in veiligheid, evengoed als wanneer ze naar de woning van vorst of hoofden vluchten.

Alvorens de reis van den vorst te bespreken, moeten we eerst kennismaken met de omstandigheden, waaronder het land Maloenda bij Pambaoeang gevoegd is. De overlevering die in deze streken van algemeene bekendheid is en ook door de betrokken Toradja-geslachten als juist wordt erkend, luidt als volgt:

Tomatinroë[1]), een vroeger vorst van Pambaoeang, had een mooie vrouw, I Poera Para Boeë. Bij gelegenheid van een feest van den maradia van Balanipa werd deze vrouw door dien vorst geroofd, waarop Tomatinroë naar de Toradjalanden vluchtte. Door list wist hij zich echter na verloop van tijd weer in het bezit van zijn vrouw te stellen. I Poera kon echter in de berglanden niet aarden en verzocht naar de kuststreken te mogen terugkeeren. Aangezien de man echter niet durfde terugkeeren in eigen gebied, vroeg hij aan het Toradja-hoofd, dat hem gastvrijheid had geboden, zekeren Indo Lëmbang, een voornaam hoofd van de Toradja-federatie Pitoe Oeloena Salo (de zeven van bovenstrooms), om hem een landstreek tot woonplaats af te staan. Inderdaad werd hem een groot gebied afgestaan, terwijl bovendien nog drie dorpen werden belast met de verdediging van dat gebied tegen eventueele aanvallen van Balanipa. Dat terrein zou het tegenwoordige Maloenda zijn.

Naar dit land nu, dat weliswaar onder Pambaoeang ressorteert, maar toch zooals we straks zullen zien een groote mate van autonomie heeft behouden, moet de vorst van Pambaoeang zich ten spoedigste begeven. Zijn reis gaat van het tegenwoordige Pambaoeang allereerst naar een offerplaats, die we later nog herhaaldelijk zullen tegenkomen, de poesir[2]) lita (de grondnavel); hier worden offers gebracht om geluk af te smeeken. Van hier reist men verder naar de plaats, waar in het grijs verleden de hoofdplaats van Pambaoeang gelegen was. Het is een bergtop, niet ver van de tegenwoordige hoofdstad, waar als eenig overblijfsel van de vroegere glorie een zoogenaamde steenen vlaggestok staat, die in werkelijkheid echter een min of meer daarop gelijkend rotsblok is. Bij deze paal heeft weer een nieuwe ceremonie plaats. Rondom den steen geschaard, betuigen de hadatleden nogmaals hun trouw aan den nieuwen vorst, ditmaal onder vermelding van de verdienstelijke daden hunner voorouders ten bate van de vroegere vorsten.

Na eenige dagen reizens komt hij dan tenslotte in Maloenda in het dorp Lombong aan. Daar wordt een groot feest gegeven, dat niet alleen door lieden van Maloenda en Pambaoeang wordt bezocht, maar waarheen ook de Toradja's van Pitoe Oeloena Salo hunne vertegenwoordigers zenden. Het feest heeft het gewone verloop dat dergelijke pretjes in deze streken kenmerkt en dat we later zullen bespreken. Alleen is hier de bijzonderheid te vermelden, dat de vorst zelf als feestbijdrage zout, visch, sirih, en tabak te leveren heeft, terwijl hij tevens een zeker aantal kleedingstukken onder de aanwezigen verdeelen moet. De bevolking van Maloenda belooft dan

---

[1]) „De ontslapene" (Mak.: toe-mamënanga), waarbij de plaats behoort genoemd te worden, waar zulks is geschied; vorsten worden na hun dood aldus betiteld; zie Matthes' Ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 133 en Adatrechtbundel XII, blz. 231 nt.; voorbeelden hiervan vindt men hierboven, blz. 181, 186. — Noot van de commissie.

[2]) Het gewoon-boegineesche woord is posi; verg. positana op blz. 143 en 162 hierboven. — Noot van de commissie.

bij monde van haar hoofd, de poeatta Maloenda, dat zij de zaken, die door haar zelf niet tot een bevredigend einde kunnen worden gebracht, aan maradia en hadat van Pambaoeang zal voorleggen.

We zien dus ook hier weer dat aan de gemeenschap een groote mate van autonomie is gelaten. Bij zijn vertrek stelt de vorst dan een plaatsvervanger voor zich in die streken aan, den soero Lombo, die de zaken welke Maloenda aan Pambaoeang wenscht voor te leggen ter bevoegder plaatse overbrengt. Bestuursgezag heeft deze functionaris echter niet, dat berust geheel bij den poeatta. Thans bestaat de soero niet meer, maar voert de poeatta het bestuur onder den maradia van Pambaoeang. Had vroeger de maradia zelf een aangelegenheid voor te brengen bij Maloenda, dan werd te dien einde de pabitjara Bondē daarheen gezonden om de zaak af te doen. Was dat geschied, dan ging de pabitjara met den poeatta en den soero naar den maradia, om aan dezen mede te deelen dat de kwestie afgedaan was.

Na deze handelingen keerde de vorst terug naar Pambaoeang, en was dan in waarheid vorst. Wanneer hij echter door kwade praktijken zich gehaat maakte, dan was het in het uiterste geval toch nog mogelijk, hem van zijn waardigheid te ontzetten. Dit zou zich twee maal hebben voorgedaan, eens ongeveer honderd jaar geleden, en eens een jaar of veertig geleden; dit laatste geval lag nog binnen de heugenis van verscheidene mijner zegslieden. Indien door wanbestuur en knevelarij de bevolking tot het uiterste is gedreven, kunnen de hadatleden met elkaar overleggen om den vorst te ontzetten. Zijn ze het daarover eens, dan wordt door den pabitjara van Adolang aan zijn bevolking mededeeling gedaan van dit besluit, en het is dan van die lieden plicht de straf aan den onwaardigen vorst te voltrekken. Dit heeft plaats door verbranding van diens woning, de sapona aradjāng (ditoenoei sapona aradjāng of maradia). Alvorens dat geschiedt, worden eerst de rijkssieraden uit de woning verwijderd. Heeft zich dit onderdeel van de straf afgespeeld, dan wordt gerekend, dat de plaats van vorst is komen open te vallen. De vorst zelf zoekt dan in den regel een goed heenkomen; de laatste die het overkwam, heeft de wijk genomen naar Makassar. De consekwenties raken niet alleen den verdreven vorst, maar ook zijn nageslacht. Weliswaar wordt hun niet het verblijf in het rijk ontzegd, maar naar wij zagen worden bij de candidaatstelling de antecedenten der voorvaderen nagegaan, en iemand, die op een verdreven vorst als voorvader kan bogen, heeft al heel weinig kans om in aanmerking te komen; tot heden is althans nog nooit een nakomeling der beide verdrevenen als zoodanig verkozen. Ook hier zien we dus weer, dat de macht van den maradia verre is van die van een met despotische macht omkleeden heerscher; de macht van het volk is ook hierbij vrij groot, doordat ze de pabitjara's kunnen overtuigen van het nut eener ontzetting uit de vorstelijke waardigheid.

Bij de verkiezing van den maradia matowa ging het vroeger bij de candidaatstelling geheel gelijk toe, met dit verschil echter, dat alleen de drie pabitjara's, de zoogenaamde aroeng sipoewē of saēpoeang, als kiesheeren optraden. Niet alleen, dat thans nagegaan werd, of de voor het ambt in aanmerking komenden van goeden bloede, handel en wandel waren, maar ook moest nauwkeurig worden acht geslagen, of de persoon in kwestie niet te zijner tijd tot de gerechtigden voor het vorstenambt behoorde; immers, wanneer dat het geval was, was het uitgesloten dat hij het maradia-matowa-ambt kon bekleeden. Wanneer de keuze was gevestigd, begaf de soero dipolong zich naar den verkozene; want bij dit ambt was het geen vereischte dat de maradia zijn goedkeuring aan de verkiezing hechtte, waarschijnlijk om te voorkomen dat de maradia matowa zich van den vorst afhankelijk zou gevoelen. De bevestiging in het ambt had in de eigen woning van den verkozene plaats, de songko werd hem door den eersten soero opgezet.

Na zijn bevestiging betaalde de nieuwe functionaris 12 reaal aan de kiesheeren, welk bedrag door den soero werd ontvangen en door dezen onder de gerechtigden verdeeld; hij zelf ontving ook een aandeel.

Bij de verkiezing van de pabitjara's gaat het eenigszins anders toe. Allereerst hebben we daar te doen met kiesheeren, die geen leden van de hadat zijn. Voor elke pabitjara-plaats zijn vier kiesheeren, die elk uit een ander geslacht voortkomen, welk geslacht voornamelijk in het gebied van den te verkiezen pabitjara moet wonen en daar een voorname plaats innemen. Deze lieden vormen een permanent college en dragen den naam bali padja. Wanneer een der bali padja komt te overlijden, wordt de vacature uit het geslacht van den overledene aangevuld, en wel door den besturenden pabitjara. We hebben dus steeds vier dezer kiesheeren, en zoodra de pabitjara-plaats openvalt, komen zij bijeen om een opvolger aan te wijzen; dat wil zeggen, uit het pabitjara-geslacht wijzen ze vier geschikte candidaten aan. Is dat gebeurd, dan worden die vier personen opgeroepen en toegevoegd aan de vier bali padja, waarmede ze samen een college uitmaken; de vier personen die op de voordracht staan, mogen echter bij de besprekingen niet van hun inzichten doen blijken; zij vormen de bali padja tamatola apa, dat wil zeggen de zwijgende kiesheeren, in tegenstelling met de vier anderen, die de bali padja matola genoemd worden, hetgeen begrepen moet worden als de „sprekende kiesheeren". Met den soero gaan ze met hun achten eerst naar den maradia matowa, en met dezen naar den maradia, waar de keuze bepaald wordt; de soero deelt den uitslag aan de candidaten mede. De taak der zwijgende kiesheeren komt voor, geen andere te zijn, dan die van wakers, dat geen ongerechtigheden bij de verkiezing zullen plaats hebben. Immers, bij dit belangrijke ambt is het vóór alles noodig, dat de beste verkozen wordt.

De soero gaat vervolgens tot den gekozene en laat het aan dezen over een goeden dag te bepalen voor de bevestiging. De bali padja

ontvangen na deze ceremonie een bedrag, dat tusschen 1 en 2 tai (à f 5)[1]) ligt, welk bedrag dient om hen schadeloos te stellen, in wezen echter wel een magische vergoeding zijn zal. Men noemt het geschenk p a s a i.

Het instituut der bali padja is na de komst van het gouvernement min of meer op den achtergrond geraakt, zoodat men tegenwoordig, wanneer een pabitjara verkozen moet worden, eerst weer eens moet nagaan, of nog wel alle vier de functionarissen in leven zijn, en zoo dat niet het geval is, lieden aan moet wijzen om het college voltallig te maken.

Voor de andere leden van de paladjarang talloe bestaan, of liever bestonden, overeenkomstige voorschriften.

Alvorens af te stappen van de aanwijzing der hoogere hoofden, moeten we even nader ingaan op den oorsprong van den naam b a l i p a d j a. Behalve namelijk dat deze lieden kiesheeren zijn, rust tevens op hen de taak om te zorgen, dat de bij feesten of bijzondere gelegenheden verschudigde hulp of huldegift aan den pabitjara wordt voldaan. De bali padja geven die giften, hetzij in natura hetzij in geld, dat ze natuurlijk eerst hebben ontvangen van de leden van hun geslacht. De gift heet p a d j a en wordt bij verschillende later te noemen gebeurtenissen opgebracht. Aan deze verplichting, die op de verschillende geslachten, waaruit bali padja zijn benoemd, drukt, danken de kiesheeren hun naam.

De b a n o e w a-hoofden worden evenzeer bij getrapte verkiezing tot hun ambt geroepen. Althans oudtijds was dat het geval voor de p a p o e a n g a n g; tegenwoordig worden op deze wijze de personen aangewezen, waaruit door het gezamenlijke volk gekozen moet worden, die nadien door het hoofd van plaatselijk bestuur als „kepala" wordt erkend.

De gezamenlijke dorpsoudsten, dat zijn dus de vooraanstaande lieden, de leiders van de geslachten, die in een banoewa bijeen wonen (de t o m a t o e w a), 'komen bijeen en verkiezen uit het geslacht, waaruit de hoofden (vroeger de papoeangang) moeten voortkomen, twee daartoe geschikte personen. Deze voordracht wordt voorgelegd aan een volksvergadering, waartoe alle vrije dorpers, tegenwoordig alle in de registers voorkomende personen, worden opgeroepen. Deze bijeenkomst verkiest uit de beide „spiegels" dengene, die het meest geschikt voorkomt aan de bevolking; hij die de meeste stemmen op zich vereenigt, is het nieuwe hoofd. Van de verkiezing wordt kennisgegeven aan den pabitjara en door dezen aan den maradia. Indien deze vroeger met de verkiezing niet accoord ging, dan stelde hij twee nieuwe personen candidaat; hij was daarbij echter gebonden aan het geslacht, dat de hoofden moest leveren. De pabitjara schijnt dit recht van nieuwe candidaatstelling niet gehad te hebben. Tegenwoordig houdt het bestuur zich aan den uitslag van de verkiezing, maar wanneer die resultaten aan het bestuur worden voorgelegd, zijn

[1]) Zie noot op blz. 306. — Noot van de commissie.

ze vergezeld van een advies van het zelfbestuur, gewoonlijk van den pabitjara die het district, waarin de banoewa gelegen is, bestuurt. Het spreekt vanzelf, dat in dat advies de maradia zijn inzichten kan mededeelen, en zoodoende aanleiding kan geven om, wanneer hij zulks wenscht, een herverkiezing uit te lokken met nieuwe candidaten. De verkiezing uit de beide candidaten wordt door de bevolking genoemd mapamili wo taoe.

In de maradia-schapjes Loeaor, Palarangang en Tamboegading worden de papoeangang door de pēamang of de tomaponiasa gekozen, zonderdat eerst een candidaatstelling plaats heeft; de bekrachtiging moet door den betrokken maradia plaats vinden, die niet het recht gehad schijnt te hebben om herverkiezing te gelasten. Het waren ook deze papoeangang, die een tweeledige candidatenlijst samenstelden voor de vervulling van het maradiaschap; uit die beide gegadigden werd dan door de geheele bevolking van het rijkje de gewenschte persoon bij meerderheid van stemmen verkozen. De verkiezing werd vervolgens medegedeeld aan den maradia van Pambaoeang, die in een en ander geen wijziging kon brengen. De bevestiging van den functionaris had te Pambaoeang plaats. Tegenwoordig gaat de verkiezing van een papoeangang, zooals thans naar wij zagen de hoofden dier banoewa's heeten, geheel overeenkomstig die in de andere dorpencomplexen.

De verkiezing van den pēamang en den tomaponiasa heeft plaats zonder candidaatstelling uit de daartoe gerechtigde geslachten door de papoeangang en de geheele vrije bevolking.

Inkomsten, kasoewijang, ornamenten.

De inkomsten, door de leden van de hadat getrokken, bestaan uit een salaris, dat hen tegenwoordig uit de landschapskas wordt toegekend. Daarnaast staan echter ontvangsten, die een meer adatrechtelijk karakter dragen en die door de zeer schamele bezoldiging, die de vorsten en landsgrooten in het Mandarsche ontvangen, nog in geenen deele zijn verdrongen. In de eerste plaats noemen we dan de huldegiften, die bij verschillende gelegenheden aan de machthebbers moeten worden opgebracht, giften die in den regel drukken op de grondbezitters en als zoodanig later bij het grondenrecht meer uitvoerig zullen worden genoemd; bij de rechtspraak, waar hun 1/8 toekomt van de waarde van het goed in geding, een betaling die de rol van bindsom vervult en dan ook den naam draagt papepatijang, d.i. hetgeen geschied is mag niet meer bezien worden. Daaruit blijkt, dat, indien een zaak is afgedaan, verder niet meer aan de uitspraak getornd kan worden. Tegenwoordig komt die betaling alleen nog maar voor, wanneer een aangelegenheid minnelijk door de hoofden geschikt wordt (dat is dus door de leden van het zelfbestuur); bij de inheemsche rechtbank komen, zooals we bij het hoofdstuk rechtspraak zullen zien, geen betalingen aan de rechters meer voor; daar zijn de kosten slechts die, welke voor getuigen,

reisgelden en dergelijke behooren te worden uitgegeven, kosten, die 10 % van de waarde in geding niet mogen overschrijden.

De giften bij feesten verschuldigd noemt men p a d j a of p a s a i. De eerste zijn in den regel die giften, die naar grootte en hoedanigheid in het adatrecht omschreven zijn, en niet alleen aan de vorsten ten goede komen, maar in vele gevallen ook door anderen ontvangen worden; vooral bij feesten ziet men, zooals later besproken zal worden, den feestgever p a d j a overhandigen; de pasai zijn geschenken, die naar goedvinden door den gever kunnen worden bepaald. In sommige gevallen zijn echter bepaalde gaven voorgeschreven, die aan de hooger gestelden verschuldigd zijn, wanneer deze voor groote kosten komen te staan, hetzij bij nieuwbouw van huizen, hetzij bij overlijden en dergelijke; dan zit niet de bedoeling om eer te bewijzen voor, maar zeer beslist is dan de bedoeling hulpverleening; vandaar dat dergelijke geschenken dan ook den algemeenen naam p a p e p a s a n g[1]) dragen, dat wil zeggen: dat wat dient om te helpen. Deze giften ziet men vaak ook aan gewone burgers aanbieden, met dat verschil echter, dat dan op contra-prestatie gerekend wordt, wanneer zich daartoe een gelegenheid voordoet.

In den loop van deze verhandeling zullen we nog herhaaldelijk gelegenheid hebben om van de verschillende hulde- en hulpsgiften kennis te nemen; het komt beter voor die te behandelen wanneer de onderwerpen ter sprake komen, waarvoor die giften verplichtend zijn, dan wel waarvoor het aanbevelenswaardig is voor de bevolking, om van haar goede gezindheid te doen blijken; dan zal tevens kunnen worden gewezen op de geschenken, die tusschen de verschillende staten, den Mandarbond uitmakende, gewisseld worden, wanneer zich daartoe gelegenheden voordoen.

Toch moet tot een goed begrip van de zaak een korte beschrijving gegeven worden van datgene, wat de bevolking van Zuid-Celebes samenvat onder den naam k a s o e w i j a n g, en dat een belangrijk punt is in het adatrecht, aangezien men het nagenoeg steeds bij voorkomende gelegenheden leert kennen. Een samenvatting van het begrip kasoewijang kan gegeven worden door het woord „eerbetoon"; in het dagelijksch leven wordt er slechts dàt eerbetoon mede bedoeld, dat aan een hoogere wordt gegeven, en meer in het bijzonder aan hen, die met bestuursmacht omkleed zijn, dan wel die zeggensmacht over belangrijke goederen of zaken hebben. Ook aan lageren te betuigen eer en hulde, meer dus gevolgen van de wellevendheidswetten, worden theoretisch als kasoewijang beschouwd, maar in de praktijk doelt het woord alleen op de bovengenoemde verhouding van lagere tot hoogere. We zien dan, dat de gaven, die verschillende geslachten aan de bestuurderen moeten opbrengen ingeval van feesten of belangrijke familiegebeurtenissen, bij huizenbouw [enz. onder het begrip kasoewijang vallen][2]). Daarnaast echter moeten

[1]) Verg. noot 1 op blz. 310. — Noot van de commissie.
[2]) Aanvulling van de commissie.

ook als kasoewijang worden beschouwd, en het wordt ook met dat woord aangegeven, de gaven die bepaalde personen in bijzondere omstandigheden den vorst te doen hebben. Indien aan de kust hout aanspoelt, waar de wortels nog aanzitten, dan moet dat hout aan den maradia worden afgegeven; men noemt deze leverantie kasoewijang batarappē. Indien voor het eerst in het seizoen maloesoedji-visch gevangen wordt, moet de helft van die eerste vangst aan den vorst worden afgestaan, terwijl ook de hadatleden een deel bekomen. Een eigenaardigheid hierbij is, dat men dat aandeel niet aan de waardigheidsbekleeders mag ter hand stellen; maar men moet het bij nacht aan de trap van het huis ophangen, zoodat des morgens de begiftigde het gegevene daar aantreft zonder te weten waar het vandaan komt. Zoo wordt verder als kasoewijang aangemerkt de betaling, die door schippers moest worden gedaan, die naar elders ter handel voeren. Oudtijds bedroeg die betaling een gulden voor naar Singapore varende schepen; ging men naar Borneo, zoo bedroeg deze heffing vijftig cent, en voor een vaart naar Makassar een kwartje. Deze havengelden waren dus ook als huldegiften te beschouwen en kwamen geheel den maradia ten goede. Ook op de Mohammedaansche feestdagen werden door bepaalde deelen der bevolking bepaald omschreven giften gedaan. Zoo leverde het geslacht van den batoe aradjāng bij die gelegenheden steeds de pisangbladeren en klappers, die bij dat feest deels als kookgerei, deels als ingredienten voor den maaltijd gebruikt moesten worden. Een belangrijke soort van kasoewijang, de meest bekende, is de verplichting der bevolking, om den vorst en de grooten behulpzaam te zijn bij de bebouwing van de velden, die dienen om hun levensmiddelen voort te brengen. In sommige streken rust die plicht op de geheele bevolking, maar meer gebruikelijk is het, dat bepaalde geslachten met die taak belast zijn. Zoo worden in Pambaoeang de ornamentsvelden bewerkt door de batoe aradjāng. In het maradiaschap Toeboe wordt ter verzorging van het rijstgewas gebruik gemaakt van een deel van het geslacht naē moeana, dat in Batororo verblijft; bij de beploeging worden daartoe dertig lieden opgeroepen; als echter de ornamentssawahs beplant moeten worden, wordt het geheele geslacht para opgeroepen. Op welke wijze dergelijke werkers schadeloosgesteld worden, zien we later, wanneer het grondenrecht besproken zal worden; hier kan volstaan worden met de mededeeling, dat aan de lieden van het geslacht para een sawahdeel wordt afgestaan, de tinggas aparāng, terwijl de nae moeana de tinggas naē moeana als aandeel bekomen. Aangezien de regeling dezer werkwijze natuurlijk niet plaats heeft door den maradia zelf, maar door een beambte, den zoogenaamden tomatoewa, moet ook deze schadeloosstelling ontvangen; hij bekomt daartoe een aandeel in het terrein, dat den naam draagt tinggas tomatoewa.

De ornamenten, waaraan het gezag van den maradia van Pambaoeang ontleend is, onderscheiden zich van die, welke men elders onder Boegineezen en Makassaren aantreft, daardoor, dat ze

niet van goddelijken oorsprong zijn, maar over het algemeen op zeer prozaische wijze in het bezit van den vorst gekomen zijn. Het eenige, dat hen dan ook als rijkssieraad stempelt, is het feit, dat de beschikkingsmacht over die voorwerpen onverbrekelijk aan de vorstelijke waardigheid verbonden is. Indien een ander zich van de macht over die goederen zou kunnen verzekeren, zou daarmede de waardigheid van maradia op den usurpator overgaan[1]). Men kan onder de ornamenten (aradjāng) twee groepen onderscheiden: die, welke zeer nauw met den vorst verbonden zijn en dan ook in diens woning (sapo aradjāng) bewaard en verzorgd worden, en die welke elders worden opgeborgen. Het allervoornaamste ornament is de gong, die den naam I Bandjar draagt, welke gong van vrouwelijk geslacht is. Aangaande den oorsprong is het volgende bekend. Oudtijds, toen het land Pambaoeang als zoodanig nog niet bestond en ook de Mandarstaten nog niet gevormd waren, maar over een deel van het tegenwoordige Mandar de vorst van Pasokorang gesteld was, bestond in dat land een groot gebrek aan muziekinstrumenten. Er werd besloten, dat men daarin zou voorzien en daarom werden door de pabitjara's van Bondē en Adolang waardevolle goederen bijeenverzameld en werd een zendeling daarmede naar het rijk van Bandjarmasin gezonden, om daar een gong te koopen. Zulks geschiedde, en de gong werd door Adolang en Bondē om beurten bewaard (vroeger zagen we reeds dat Lalampanoewa eerst later gevormd werd). Toen later het rijk Pasokorang uiteenviel en Pambaoeang ontstond, zouden de lita's Adolang en Bondē zich gesteld hebben onder een eigen vorst; als teeken van hun gehoorzaamheid stonden ze de gong als ornament af. Uit deze legende zou dus moeten worden afgeleid, dat het maradiaschap een inzetting is, die haar oorsprong vindt in een welbewuste handeling van de, toenmaals twee, lita's. Te dier tijde zou ook Lalampanoewa ontstaan zijn, waar de verplichting op rustte, meer in het bijzonder zorg te dragen voor datgene wat in verband staat met de huishouding en het inwendige van de vorstelijke woning. De gong werd het teeken der eenheid, het werd in beeldspraak de term, waarmee men het geheele landschap aangaf en -geeft. We zagen reeds, hoe door den aroemponē aan den maradia Loeaor gelast werd terug te keeren en zich in de holte van de gong I Bandjar te vestigen, hetgeen beteekende: zich in Pambaoeang te vestigen.

Als andere ornamenten van den eersten rang moeten genoemd worden: een vlag (I Bolong), een schil (oetē), en een lange trommel (ganrang). Al deze voorwerpen worden bewaard in de slaapkamer van den maradia van Pambaoeang; de gong en de drie andere voorwerpen hebben tezamen een balē-balē, waarop ze achter een gekleurde klamboe rusten. Om het geheel bevindt zich een tweede gordijn. Tusschen de beide gordijnen is de plaats van vereering. Elke malam Djoemaāt wordt daar een lamp gebrand, terwijl in een

[1]) Dit schijnt niet geheel juist. — Noot van de commissie.

oud-Chineesch wierookpotje een weinig wierook (doepa) gebrand wordt. Af en toe geeft de maradia aan de ornamenten een doek ten geschenke, die door haar zelf, althans onder haar direct toezicht, geweven is.

De ornamenten van den tweeden rang, dat zijn dus die welke op andere plaatsen verzorgd worden, zijn o.m. een fluit (kēkē), die te Adolang bewaard wordt door de nakomelingen van den man, die eens die fluit van elders medebracht. Niet alleen dat die lieden de fluit bewaren, maar zij zijn ook de eenigen die daarop mogen spelen, wanneer een of andere gebeurtenis in het vorstenhuis dan wel in het landschap daartoe aanleiding geeft. Zij offeren ook op gezette tijden een bepaalde olie en doepa aan het magisch krachtige voorwerp. Die zelfde olie, de zoogenaamde lomo masali, een welriekende in Mandar zelf vervaardigde olie, wordt ook aan de gong geofferd. Een tweede heilige vlag wordt bewaard door den anrong-goeroe djoa matowa, die in het dorp Tinamboeng woont (het tegenwoordige dorp Pambaoeang bestaat namelijk uit twee eenheden, namelijk Tinamboeng en Galong-galong). De derde vlag tenslotte wordt door den pabitjara Adolang verzorgd, die eveneens op gezette tijden doepa brandt en olie offert.

Het oppertoezicht over deze verzorging en de geregelde eeredienst voor de ornamenten van de eerste orde is in handen van een erfelijk functionaris, den batoe aradjäng, nakomeling van den persoon die eens de gong van Banjarmasin heeft gehaald. De vererving van het ambt heeft niet plaats van vader op zoon of dochter, maar na het openvallen der plaats wordt door den vorst uit het betrokken geslacht een persoon, man of vrouw, aangewezen, die dezen specialen dienst heeft te vervullen.

Zooals we zagen, moeten de ornamenten bij bepaalde gelegenheden hun assistentie verleenen, opdat hun eigen kracht een gunstige atmospheer moge scheppen voor de omgeving en het land. Zoo zien we, dat de muziekinstrumenten bespeeld en de vlaggen ontplooid worden bij de bevestiging van een vorst, indien de vorstin gedurende zeven maanden zwanger is en het feest der massage (noerit)[1]) plaats heeft, bij de tandvijling en besnijdenis van een vorstentelg, bij huwelijk en dergelijke gebeurtenissen ten hove. Maar ook bij gelegenheden van meer algemeen belang worden de ornamenten gebruikt; bij het einde der poeasa en de hari hadji heeft een plaatselijke omgang met die voorwerpen plaats, die dan naar het godsdiensthuis gebracht worden. Dit laatste is een punt van verschil met hetgeen plaats heeft in het naburige landschap Tjenrana; daar mogen de instrumenten alleen in het vorstenverblijf gebruikt worden en mogen

---

1) Dit woord is niet thuis te brengen; misschien „pidjit"? Matthes, in zijn Ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 49, dit „feest" beschrijvende, geeft voor dit „masseeren van den buik" op: Boeg. risaoela baboewana, Mak. nisapoe battanna, dienende om het kind behoorlijk op zijn plaats te brengen: Boeg. palēwai anaē, Mak. palēwai anaka. — Noot van de commissie.

ze nimmer worden rondgedragen in het dorp. Bij al die gebeurtenissen worden op de muziekinstrumenten bepaalde wijzen gespeeld, die over het algemeen slechts zeer kort zijn. Bij den rondgang met de ornamenten naar de moskee (ditindo) bijvoorbeeld, wordt de wijze dēdē mailamba gespeeld; bij bevestiging van een vorst de dēdē mēmana; bij een vorstelijk huwelijk de dēdē matoedoe, en vervolgens de dēdē masalonrēng, dēdē kadjar, dēdē paling rigona, dēdē soemanga, dēdē koemba, dēdē sarabadang matipas, dēdē palapa en dēdē sajakomba; bij bevalling en besnijdenis wordt de dēdē mangaro ten beste gegeven. De eenige wijze, die eenige lengte heeft, is de dēdē matoedoe. Bij al deze muzikale uitingen treden de instrumenten gezamenlijk op, en elk instrument wordt bespeeld door de personen, die van de bewakers afstammen, of door de bewakers zelf; zoo de gong door de batoe aradjāng, de kēkē door de lieden van de bidja kēkē, de ganrang door de lieden van het geslacht van de ganrang. Anderen zijn daartoe niet bevoegd; indien zij toch bij dergelijke gelegenheden de instrumenten zouden bespelen, zouden de tonen niet alleen geen nuttig effect voor de omgeving hebben, maar zij zouden ongeluk over het vorstengeslacht en het landschap brengen.

De lagere hoofden hebben over het algemeen geen rijkssieraden, maar wel waardigheidsteekenen. Ze bestaan voor de pabitjara's uit een songko (hoofddeksel) en een sirihdoos. Beide voorwerpen laten zij zich nadragen, wanneer hun aanwezigheid ergens adatrechtelijk vereischt is. De maradia's van Loeaor, Tamboegading en Palarangang hebben wel waardigheidsteekenen, maar geen werkelijke ornamenten. De banoewa-hoofden hebben slechts een songko als zoodanig.

Wat de ornamenten van den maradia betreft, deze heeft bezittingen, gronden, de andere functionarissen bezitten uitgestrekte terreinen als ambtsvelden. De beteekenis dier gronden voor hoofden en bevolking zal ter sprake komen, wanneer het grondenrecht in behandeling komt, aangezien dit instituut van overheerschend belang is voor een goed begrip der rechten, die in het Mandarsche op grond worden uitgeoefend.

De indeeling in standen en geslachten.

Reeds herhaaldelijk was het ons mogelijk er op te wijzen, dat voor bepaalde ambten de betrokkene tot een bepaald geslacht moest behooren. Naast dezen factor is het van nog meer belang, dat een persoon, die voor een hoog ambt verkozen wordt, van hooge geboorte is, dat hij dus tot een bepaalden stand behoort. De stand wordt natuurlijk bepaald door de afkomst van den betrokken persoon, of hij van min of meer zuiver bloed is. Hierbij is het van het meeste gewicht, van welke origine de moeder is. Zooals we later bij de behandeling van het huwelijksrecht uitvoerig zullen zien, is het vooral de stand van de moeder, die de mogelijkheid van een huwelijk en

den stand van het uit dat huwelijk geboren kind bepaalt. We moeten dus thans uitvoerig de verschillende trappen van bloedmenging nagaan en allereerst kennismaking met de standen en de onderverdeeling daarvan.

Den grondslag vormt een indeeling van de bevolking in drie standen.

Ten eerste: zij die minder of meer vorstenbloed in zich hebben; dat is de eerste stand, die der t o d i a n g l a j a n a (die vorstenbloed hebben); vooral in dezen stand heeft zich door verschillende bloedmenging een scherpe onderverdeeling weten te handhaven.

We onderscheiden dan allereerst den vorst met zijn nageslacht; deze groep draagt den naam a r a d j ā n g.

Als tweede zien we de nakomelingen van vroegere vorsten, die uit huwelijken gesproten zijn met gelijkwaardige personen. Het zijn dus lieden, die bij openvallen van het maradiaschap ook in aanmerking komen voor het vorstenambt; de groep draagt den naam a n a m a t o l a p a d j o e n g, d.i. de kinderen, die als vervangers mogelijk zijn.

De derde groep wordt gevormd door de m a r a d i a t a l l o e p a r a p a (driekwarts maradia's). Zij zijn lieden die gesproten zijn uit een vader van de aradjāng-, of ana-matola-padjoeng-groep en een moeder van de straks te noemen t a o e p ē a n a ē.

De vierde groep wordt gevormd door de p o e w a s a s i g i (de halve heeren); zij ontstaan uit huwelijken van matola-padjoeng-vaders en tao-pea-moeders.

De vijfde en laatste groep der lieden van den hoogsten stand wordt gevormd door de p o e w a s i p a r a p a (de kwartsheeren), die ontstaan zijn uit een matola-padjoeng-vader en een batoea-moeder.

De tweede stand, de vrijen dus, is hier omvangrijker dan ik dat elders aantrof, omdat het hier niet alleen gaat om de massa der vrije bevolking, maar tevens om den lageren adel en de met hooge ambten bekleede vrijen; vandaar dat ook in dezen stand een onderverdeeling is waar te nemen.

De geheele stand draagt den naam m a r a d ē k a.

Deze heeft als eerste hoofdgroep de t a o e p ē a, dat zijn die lieden, die wat we zouden kunnen noemen den regentenadel vormen. Al naar gelang van het geslacht waartoe de betrokkenen behooren, worden ze tot een der onderdeelen van deze groep gerekend; t.w. ten eerste: de t a o e p ē a n a ē, dat zijn die geslachten, waaruit de personen gekozen worden, die de hooge ambten vervullen, zooals de pabitjara-geslachten, de geslachten van thans verdwenen vroegere waardigheidsbekleeders, de papoeangang-geslachten en dergelijke; ten tweede de werkelijke t a o e p ē a, dat zijn die geslachten, die de lagere hoofden leveren, waaruit bijvoorbeeld de bali padja, de tomatoewa en dergelijke medebestuurderen en kiesheeren voortkomen. Wanneer we de geslachten nagaan die in Pambaoeang voorkomen, zal daar nader op worden ingegaan.

Als tweede hoofdgroep der vrije lieden moet de massa van het

vrije volk genoemd worden, die onder den naam taoe samara wordt samengevat. Dat zijn die geslachten, die wel vrij zijn, maar waarin geen waardigheidsbekleeders worden aangetroffen, dan misschien bij hooge uitzondering. Het eenige verschil met de onvrijen is dus daarin gelegen, dat ze niet afhankelijk zijn en dat ze daardoor rechten hebben; in de eerste plaats het stemrecht voor bepaalde, meest lagere, ambten, en daarnaast het recht om gronden te occupeeren en in bezit te nemen, een recht dat, zooals we later zullen zien, plichten met zich brengt, die den vrije als lid van de gemeenschap kenmerken.

Tenslotte hebben we als derden stand dien der onvrijen, de slaven dus, de batoea; deze lieden zouden allen hun oorsprong ontleenen aan invoer en aankoop. Een van de voornaamste slavenbronnen was natuurlijk de oudtijds bedreven zeeroof. Door pandelingschap gaat men klaarblijkelijk niet over in dezen stand van onvrijen; zij die op die wijze in dienstbaarheid kwamen, vormden naar het schijnt een aparte groep, die los stond van de indeeling in standen. Wel behooren tot de onvrijen die personen, die wegens het begaan van een of ander adatmisdrijf hun vrijheid en die van hun gezin inboetten.

Het behoeft wel geen betoog, dat door verschillende andere huwelijken de groep, waartoe de kinderen behooren, zich eenigszins kan wijzigen. Het hoeft nog niet, dat de kinderen daardoor dadelijk in een lagere groep terecht komen. Wanneer bij voorbeeld een poewa sasigi trouwt met een vrouw uit de taoe-pēa-groep, dan zal de stand van het kind een weinig achteruitgaan, maar het zal toch blijven behooren tot den stand van den vader (poewa sasigi), omdat de vader ook reeds taoepēa-bloed in zich heeft en het verschil in hoogte der beide groepen niet zoo heel groot is. Toch zal men den staat van zulk een kind nog op een bijzondere wijze aangeven, namelijk door van hem te zeggen: bēmbē di bakoe-bakoe (in de bakoe-bakoe gevallen); de beteekenis, die de bevolking aan deze uitspraak hecht is, dat dit kind in de songko (het hoofddeksel der hooger geplaatsten) gevallen is, met andere woorden: hij heeft zijn hoogeren staat nog juist weten te redden.

Vrouwen mogen nimmer in een lagere groep trouwen dan die, waarin zij geboren zijn. Oudtijds werd een dergelijk huwelijk gestraft als bloedschande, slechts met dit verschil, dat alleen de man ter dood werd gebracht en niet, zooals bij het vermelde delict, beide lieden in zee werden geworpen en verdronken. Dergelijke lieden mochten nooit zoo gedood worden, dat hun bloed de aarde bezoedelde; daardoor zou het land verontreinigd en in ongelukstoestand komen. Men noemde het plan tot een dergelijk huwelijk van een hoogere vrouw met een lageren man: matitemēi poena lambē (urineeren tegen een boom waaraan goederen hangen), met andere woorden: men deed dingen op een plaats, die daartoe niet bestemd was. Toch zijn er huwelijksvormen bekend, die het mogelijk maken, dat men met een hoogere vrouw trouwt. Wanneer een taoe-pēa-naē-

man wenscht te trouwen met een poewasasigi-vrouw, dan kan dat toegestaan worden, mits de man een veel hooger bruidschat betaalt; men noemt het op die wijze huwen: mabasi, het afkoopen van den stand. Geheel op het niveau van zijn vrouw komt de man daardoor echter nog niet, wat daaruit blijken mag, dat de uit zulk een huwelijk gesproten kinderen tot de poewa siparapa gerekend worden en ten opzichte van de moeder dus in stand achteruitgaan. Bij het huwelijksrecht komen we op een en ander uitvoerig terug en kan tevens worden nagegaan, wat de bedoeling van den hoogeren bruidschat in waarheid is.

Niet in alle gevallen echter is de stand beslissend voor de wijze waarop men huwen kan; in sommige gevallen toch zullen we zien, dat vrouwen van lager stand, zelfs vrouwen van slavenafkomst, met groote statie huwen, en dat voor hen ook een hoogere bruidschat betaald moet worden dan die, welke voor andere vrouwen van dien stand verschuldigd is. We zien dan echter steeds, dat dergelijke lieden in een zeer bijzondere positie staan ten opzichte van voorname lieden, in den regel ten opzichte van den vorst zelf. Bij de bespreking van het huwelijksrecht zullen we dat bijvoorbeeld leeren kennen met betrekking tot de zoogmoeder en de zoogbroeders van den vorst.

Uit hoogeren stand kan men, behalve door een ongelijkstandig huwelijk der ouders, ook nog op andere wijze in stand dalen. In de eerste plaats kan men tot erfelijk slaaf worden door een of ander groot adatvergrijp te plegen. Verschillende gevallen van dien aard zullen we in den loop dezer verhandeling leeren kennen; ik noem b.v. personen, die zich aan schaking hebben schuldig gemaakt en in sommige gevallen slaven en slavinnen van den vorst worden. Voorts is het mogelijk om in slavernij te geraken doordat men krijgsgevangen is gemaakt, dan wel doordat men verkocht is. Dergelijke slaven zijn de zoogenaamde nieuwe slaven, de batoea niali. Dit is een tegenstelling van hier en daar bestaande erfelijke slaven, de slaven van den bloede, de batoea sosorang, dat zijn dezulken, die om zoo te zeggen sinds het ontstaan der menschheid in dienstbaarheid verkeeren. Zij komen niet overal voor; zoo kent men dezen stand bijvoorbeeld niet in het Pambaoeangsche. De behandeling der beide groepen kenmerkt zich door eenig verschil. Beide groepen worden ten huize van den heer gevoed en gekleed en verblijven, uitzonderingen daargelaten, in diens woning. Die uitzonderingen komen voor, wanneer de slaaf, bij voorbeeld door diensten aan zijn heer bewezen, het recht heeft verkregen om op zich zelf te gaan wonen; alsdan is hij slechts verplicht om in bepaalde gevallen, wanneer de heer vele diensten moet laten verrichten, bij voorbeeld bij feesten, in verplichten dienst uit te komen; overigens zijn ze dan vrijwel vrij. Wanneer een der beide soorten slaven trouwt met een standgenoot, trekken ze in bij de vrouw, en de kinderen worden onder de heeren verdeeld, de eerste voor den heer van de moeder. Ook dan moeten de slaven af en toe diensten voor hun heer verrichten.

De slaven van den bloede mogen echter door hun heer niet vervreemd worden, wat met de zoogenaamde nieuwe slaven wel geoorloofd is. Een tweede belangrijk verschil is, dat de erfelijke slaven een aandeel in de vruchten van hun arbeid bekomen; zoo ontvangen zij bijvoorbeeld bij het planten van een tuin 1/3 van het aantal door hen geplante en in leven gebleven boomen, een deelbouwregeling dus, terwijl de zoogenaamde nieuwe slaven dergelijk aandeel niet bekomen.

De nieuwe slaven hebben echter ook een voordeel boven de erfelijke slaven door het feit, dat het hen mogelijk is zich vrij te koopen. Dit vrijkoopen draagt den naam mapolēang alawēnna, malapasi alawēnna, hetgeen beteekent: door eigen schuld zijn ze gekomen, zij zelf hebben zich verlost. De sommen voor den vrijkoop loopen, naar gelang van de persoon die vrijgekocht wordt, aanmerkelijk uiteen; zoo moet een jonge vrouw ongeveer 40 reaal (80 gulden), een oude vrouw tusschen 10 en 15 reaal, een jongeman 30 reaal betalen, om in vrijheid te worden gesteld. Koopt iemand zich vrij, dan heeft dat plaats ten overstaan van den kali (kalief), die de persoon tot de hadat voert, welke op hare beurt het geval voorlegt aan den maradia. Deze allen treden op als opzettelijke getuigen van de belofte, die door den meester en den voormaligen slaaf wordt afgelegd. Deze belofte hield van den kant des meesters de verklaring in, dat de slaaf in den vervolge vrij was en door hem niet meer als slaaf zou worden behandeld of aangeroepen; aan den anderen kant verklaarde de slaaf, dat hij zich niet meer als slaaf zou gedragen. Na afloop van een en ander werd door den kali een gebed gelezen, waarna men tot een maaltijd overging, waar de getuigen en eventueele belangstellenden aanzaten. Deze vrijlating is persoonlijk; de kinderen, tijdens de slavernij geboren, zijn in den vrijkoop niet begrepen. Een meester kan zijn slaaf ook, zonder dat deze zich vrijkoopt, de vrijheid hergeven, om daarmede bij voorbeeld belangrijke hem bewezen diensten te beloonen. Ook bij deze vrijlating zijn de kinderen van den slaaf niet begrepen. Een op deze wijze in den vrijen stand opgenomen persoon pleegt men een maradēka patoedjoe te noemen.

Bij gemengd huwelijk van vrijen man met slavin, waarvoor de bruidschat betaald is, blijft elk in eigen stand; de kinderen worden verdeeld: voor de moeder is het eerste kind, dat slaaf wordt, terwijl het tweede den stand van den vader volgt, enz. Een zelfde verdeeling dus als wanneer twee slaven van verschillende meesters huwen. Trouwt echter een vrije zonder betaling van bruidschat met eens anders slavin, dan worden de kinderen slaven, met uitzondering van het derde kind, dat den stand van den vader volgt. Ook al zouden er tien kinderen geboren worden, alleen het derde komt aan den vader. Een dergelijk huwelijk pleegt men poesoeng (leeg) te noemen.

Een onderverdeeling van den stand der taoe pēa naē is nog te maken naar gelang van de geslachten; zij die geroepen kunnen

worden tot het pabitjara-ambt, die dus behooren tot de bidjana pabitjara, zijn hooger in aanzien dan zij die behooren tot de bidjana papoeangang, hooger dan de bidjana akaliang, zijnde de lieden die tot kali benoemd kunnen worden. We onderscheiden op deze wijze verder nog de bidjana sasaboearang, bidjana indo taoe, bidjana para, bidjana badjo, en nog verschillende andere, die we in den loop dezer verhandeling naar naam en positie zullen leeren kennen. De beide laatstgenoemde moeten beschouwd worden als onderdeelen van den stand der taoe pēa; de groote massa van dien stand echter wordt niet onderscheiden naar de geslachten, waartoe ze behooren, maar worden samengevat onder den naam taoe mabanoewa, menschen van de gemeenschap. Waar de verschillende voorname geslachten niet ver uiteenstaan in aanzien, is het begrijpelijk, dat de personen dier geslachten herhaaldelijk onderling in het huwelijk treden, en waar de afstamming zoowel naar vaders- als moederskant berekend wordt, de kinderen moeten geacht worden tot verschillende bidja te behooren. Het is dan ook geen uitzondering lieden te ontmoeten, die tot vijf en meer geslachten te gelijk moeten gerekend worden te behooren, die dus verkiesbaar zijn voor verschillende ambten en deelen in de verschillende voordeelen, die aan de bepaalde geslachten eigen zijn, en die vooral op het grondenrecht betrekking hebben. Tenslotte dient nog een groep dienstbaren genoemd te worden, die feitelijk buiten de standenindeeling staat, nl. de pandelingen (batoea inrangang = schuldslaven). Zij zijn, vaak met hun gezin, om der wille van gemaakte schulden in dienstbaarheid gekomen, zonder dat acht gegeven wordt op den stand waartoe zij behoorden. Zij worden veelal verzorgd ten huize des schuldeischers en moeten daar in erfelijke dienstbaarheid blijven tot de schuld geheel betaald is. Van de vruchten van hun arbeid bekomen zij geen aandeel.

Grondenrecht.

Alvorens ons met het grondenrecht in engeren zin bezig te houden, moeten we in de eerste plaats kennis maken met de voorstellingen, die de bevolking zich zelf maakt van den oorsprong der tegenwoordige toestanden. Vroeger, toen het landschap Pambaoeang nog niet bestond, maar dat territoir deel uitmaakte van een ander en grooter rijk, Pasokorang of Saragiang, was er klaarblijkelijk geen regeling van de grondrechten; toen zich echter de beide lita Bondē en Adolang vrijmaakten van dat rijk en het derde gebied Lalampanoewa (zie boven) ontstond, werd het noodig geoordeeld een regeling te treffen.

De drie rijken, waaruit Pambaoeang was samengesteld, hadden om te beginnen elk een eigen gebied, dat door grenzen (patapingang) omgeven was. Binnen die landspalen werden terreinen afgezonderd voor de geslachten, waaruit de verschillende waardigheidsbekleeders voortkomen. Tezelfder tijd hadden zij gedrieën zich onder de leiding gesteld van een vorst, die de bestuursoverkapping vormde, en aan hem werd door de drie onderdeelen van het land

een zeker terrein afgestaan, om hem in staat te stellen zich naar behooren in het leven te houden. Deze terreinen waren de lita aradjāng, de gronden van het ornament, van het voorwerp dat de magische kracht van de gemeenshap zou vertegenwoordigen. Als zoodanig zonderde men in Pambaoeang de terreinen af, die de namen dragen La Boekēng, La Wasē, La Wēla en Aroe Pēnēki. Zij zouden oudtijds door den verzorger van het ornament, den batoe aradjāng, voor het ornament zijn uitgezocht, en ten overstaan der toenmalige hadat aan de vertegenwoordiging van het geheele land, dus aan den vorst, zijn afgestaan om in zijn levensonderhoud te voorzien. Elken keer, wanneer een nieuwe vorst als zoodanig optreedt, wordt door den pasorong het gebied aan den nieuwen waardigheidsbekleeder overgedragen, welke ceremonie plaats heeft door gezamenlijk het terrein om te loopen, bij welken ommegang de rijkssieraden worden medegedragen en bespeeld. De beplanting en bewerking wordt door de leden van het geslacht van den batoe aradjāng bewerkstelligd (rijstvelden komen er niet voor, maar wel klappertuinen en pisang-aanplantingen, alsook oebivelden). De baten komen ten goede aan den batoe aradjāng, terwijl de maradia en de hadatleden ervan gebruiken mogen wat ze noodig hebben, een recht dat met den naam soemoesoe wordt aangegeven, hetgeen beteekent „zuigen", hier op te vatten als „medegenieten".

De maradia van Toeboe heeft eveneens op die wijze een sawah-complex bekomen (tinggas aradjāng), voorts een vischplaats (limboenang) en een complex sagopalmen (rano tawaro; rano is complex). Ten aanzien van dit laatste doet zich de eigenaardigheid voor, dat dit ornamentsgebied buiten de landgrenzen gelegen is, nl. in Maloenda bij het dorp Tanisi. De oorsprong van dit recht zou zijn, dat oudtijds door lieden van Toeboe aan die van Maloenda het sagokloppen geleerd zou zijn; als dank daarvoor deed de poeatta van Maloenda aan Toeboe een schenking (pamana) van een sagocomplex, dat als ornamentsveld aangemerkt wordt. Indien de boomen sagohoudend zijn, worden ze op stam verkocht; de opbrengst komt den maradia geheel ten goede. De lagere hoofden van Toeboe hebben over het algemeen ook ambtsterreinen; zoo heeft de baligaoe een djatiterrein (oema djati). De zaden daarvan zouden door vreemdelingen van Tambora van uit Soembawa zijn ingevoerd. Toen ze zich in Toeboe vestigden, stonden ze aan den baligaoe een tuin af, dien zij zelf plantten en verzorgden; tot heden toe zijn hun nakomelingen, de bidjana Tambora, met die taak belast. De opbrengst wordt in planken gezaagd verkocht; ook dat werk doen de lieden van Tambora, die daarvoor een klein aandeel in de opbrengst bekomen.

In Balanipa noemt men de ornamentsvelden van den vorst de lita bering lēmbing; men kan op die gronden bewerkingsrechten krijgen. Bij verwaarloozing of verlating kan aan anderen dat recht worden toegewezen; het geplante blijft echter bezit van den planter want, zegt een Mandarsche spreuk: niemand kan aan-

spraak maken op het hout, dat door een ander gekapt is, d.w.z. niemand kan zich de vruchten van eens anders arbeid toeeigenen. Er zijn sommige stukken ornamentsgrond in Balanipa, waarop een bepaalde kasoewijang rust, nl. een gave, te leveren bij overlijden van een vorst; die gift heet lēlang sawarang, en dergelijke gronden staan bekend als lita masawarang.

Ook de pabitjara van Bondē, die naar we zagen de oudste waardigheidsbekleeder van dien aard geweest is, heeft vroeger ambtsvelden toegewezen gekregen. Het waren de terreinen, die onder de namen pandewasi, pamioeng, patiri, palari, pandeboelawang bekend stonden. Zij werden in bewerking genomen door vijf geslachten, die zorg hadden te dragen, dat de pabitjara voldoende voedingsmiddelen verkreeg. Die geslachten droegen namen, overeenkomende met die, welke de reeds genoemde terreinen droegen. In den loop der tijden zijn die terreinen geheel in bewerking genomen, en hebben de pabitjara's minder aandacht aan de opbrengst der verplichte baten in natura besteed, waardoor thans de hoogere aanspraken van dien functionaris geacht moeten worden verdwenen te zijn. We zullen later op een en ander nader terugkomen.

Naar we zagen werden de gronden in de eerste plaats onder de geslachten van de waardigheidsbekleeders verdeeld (de bovengenoemde gronden van den pabitjara Bondē waren geen gronden, aan een geslacht toekomende, maar gronden, die aan een ambt verbonden waren). Zoo zien we lita apapoeangangang, lita ana maradia, lita akaliang, lita pabitjara en dergelijke.

Zoo had b.v. de poeatta sara twee ambtsvelden, die hem door den papoeangang van Adolang gegeven waren en die de namen droegen Tanēttē bēroebēroe en Tanēttē moso. Toen de poeatta sara als zoodanig ophield te bestaan, vervielen die gronden aan de gemeenschap Adolang en aan de lieden, die de terreinen in bewerking genomen hadden. Later komen we hierop terug. Zoo had men in Balanipa in de dorpen Soso en Aloe gronden, die als lita hadat bekend stonden en die aan het geslacht van den maradia Aloe toekwamen. Ter zake deed zich een geschil voor, omdat vroeger een maradia uit een ander geslacht daar rechten had; de zaak kwam voor de inheemsche rechtbank, die uitwees, dat de gronden aan het geslacht van den nieuwen maradia toekwamen. Ieder lid der gemeenschap, dus niet alleen geslachtsgenooten, mocht op de woeste gronden, tot dat gebied behoorende, ontginnen, zoolang er niet teekenen van andere occupanten waren. Van den oogst was men verplicht een deel aan den maradia af te staan als sima of tanda lita. Heeft iemand daar een tuin aangelegd, dan heeft hij alleen recht op het gewas, niet op den grond. Bij verlating moet een nieuwe occupant mededeeling doen aan den vroegeren bewerker. Dergelijke terreinen konden vroeger niet worden vervreemd of verpand dan aan de mededeelgerechtigden, hier de geslachtsgenooten, niet alle gemeenschapsleden; tenzij de kooper op zich neemt voor de tanda lita op te komen. Gewoonlijk echter zal een dergelijk persoon in

de gemeenschap opgaan door kasoewijang-plichten te vervullen; hij gaat dan zoogenaamd soemoesoe bij de gemeenschap. Het naastingsrecht der dorpen van een tuin, die ten verkoop wordt aangeboden, noemt men in het Balanipasche nanapasoboï.

Het grootste gedeelte van de gronden, die tot de dorpencomplexen (banoewa) behooren, zijn op deze wijze onder de geslachten verdeeld, terwijl een klein gedeelte is overgebleven, waar de vrije bevolking in haar geheel, voorzoover niet bedeeld in de geslachtengronden, haar voordeel doen kon.

Indien we ons dus rekenschap geven van de grondslagen, waarop het grondenrecht in het Mandarsche berust, dan zien we, dat de terreinen aan de bevolking als zoodanig toebehooren; dat door die bevolking allereerst voor haar hoogste hoofden gronden zijn afgezonderd om in hun levensonderhoud te voorzien; dat verder het grootste deel der tot de gemeenschappen behoorende gronden onder de geslachten, die die gemeenschap uitmaken, is verdeeld, terwijl een klein gedeelte is gelaten aan de resteerende bevolking. In het kort dus komt het beschikkingsrecht in eerste instantie toe aan de gemeenschap in haar geheel, die van het grootste deel van dat recht afstand heeft gedaan ten bate van verschillende genealogische onderdeelen van de bevolking. Wanneer we de grondrechten meer in het bijzonder zullen bespreken, zullen we de uitingen van dat beschikkingsrecht en van de delegatie herhaaldelijk tegenkomen, zullen we ook zien in hoeverre het gemeenschapsrecht den voorrang blijft hebben boven het geslachtsrecht, en in hoeverre het mogelijk is dat individuen zich rechten op bepaalde stukken terrein kunnen verzekeren, hetzij door arbeid, hetzij door handelingen die een sterk magisch karakter dragen. We zullen dan zien, dat het geslachtsverband een van de voornaamste aanspraken op den grond vormt, terwijl we daarnaast een anderen factor zullen ontmoeten die het grondenrecht beheerscht, namelijk de verplichting, die op de grondbezitters rust, om bij voorkomende gelegenheden diensten te bewijzen aan hen, die de gemeenschap representeeren, den plicht van kasoewijang; waar die kasoewijang drukt op de vrije bevolking, is daarmede tevens een ander element van het grondenrecht komen vast te staan, namelijk die, dat een slaaf, een onvrije dus, nooit rechten kan verkrijgen op grond.

De uitingen van het beschikkingsrecht.

We hebben gezien, hoe de bevolking van oordeel is, dat haar in eerste instantie het recht op den grond toekomt, maar hoe die in hoofdzaak onder de verschillende geslachten verdeeld is. In verschillende streken echter is een belangrijk deel der gronden in handen van de gemeenschap gebleven. Als voorbeelden noem ik b.v. de lita taoe maidi (den grond van alle menschen), die het leeuwenaandeel der Palarangangsche gronden beslaan en waarop de dorpsbevolking arbeiden mag zonder dat de papoeangang, oudtijds de maradia, dat kan weigeren, al is het verplichtend, dat den hoofden eerst vergunning gevraagd, beter wellicht: kennisgegeven werd. Waar

in die gemeenschap geen ambtsgronden voor het hoofd zijn aangewezen, is hem hier een schadeloosstelling toegedacht uit die gronden, om op die wijze in zijn levensonderhoud te voorzien. Hij heeft het recht op een oogstaandeel, dat hij niet zelf vaststelt en dat klaarblijkelijk evenmin in het adatrecht is vastgelegd. Men noemt dat heffingsrecht van den ambtsdrager masima of mapabarai, een recht dat men wel aanneemt elf procent te zijn; soms spreekt men van de sima sapoeloe mēsa, belasting van elf procent. Deze omlijnde hoeveelheid komt mij voor in strijd te zijn met de juist op deze betaling van toepassing zijnde adatspreuk, die luidt:

oloi nitēwē, nitēwē bomi,
oloi niboelē, niboelē bomi;

hetgeen in vertaling beteekent:

wanneer de opbrengst in de hand gedragen kan worden, wordt ook het gegevene in de hand gedragen,

wanneer men de opbrengst op den rug draagt, draagt men de gift ook op den rug; m.a.w. wanneer er een kleine opbrengst is geeft men weinig, anders veel.

Vreemdelingen worden op deze gronden nimmer toegelaten, wat ook al weer heenwijst op een recht van de bevolking en niet op een hoogheidsrecht, immers dan zou het den vorst slechts voordeel kunnen brengen zooveel mogelijk terreinen in bewerking te doen nemen. Komen er echter in Pambaoeang zelf arme vreemdelingen, dan wijst men aan die lieden terreinen aan, om in hun levensonderhoud te voorzien, op de ornamentsvelden bij het dorp Rattē, dat zijn de terreinen, die niet door de batoe aradjāng verzorgd worden. Vreemdelingen van die soort noemt men tomapēlē banoewana (menschen van hun land verlaten), ook worden ze wel batarappē genoemd, dat zijn „stukken drijfhout". Hebben ze echter eenmaal een terrein bij Rattē gekregen, dan zijn ze matamē ditoemboerna I Bandjar (ingegaan in de holte van de gong I Bandjar, dat is Pambaoeang). Wij zien daaruit, dat zoolang dat niet gebeurd is, zij vreemdelingen zijn; door het bewerken van den grond zijn ze gemeenschapsgenoot geworden en daarmee deelgenoot in de rechten en plichten van de gemeenschapsgenooten.

In de gemeenschap Toeboe zien we een ander voorbeeld; daar zouden de gronden, die als lita pangalai bekend staan, aan den vorst en de hadat behooren; deze terreinen echter vormen slechts een gering deel van die, welke de gemeenschap uitmaken; het overgroote deel wordt gevormd door de lita poelaja, de lita karaka, en de lita lēmoe. Deze laatstgenoemde drie complexen behooren aan de bevolking van Toeboe of, zooals zij zich zelf noemen, de taoe wini (de menschen van hier); komen vreemdelingen, dan moeten dezen vergunning vragen aan hen, die het gemeenschapsbestuur in handen hebben, dat zijn dus maradia en hadat. Deze geven slechts dan toestemming, wanneer de vreemdeling (taoe polē) genegen is, zich te onderwerpen aan de kasoewijang, die door hen, die ter plaatse werken, verricht moet worden. Met andere

woorden: vreemdelingen kunnen ter plaatse geen vergunning bekomen, aangezien lieden, die de verplichtingen der gemeenschapsgenooten deelen, niet langer als vreemden beschouwd kunnen worden, maar mededorpeling zijn. We zien hier dus zeer duidelijk het recht van de bevolking, die niemand op die gronden duldt, die niet tevens de op dien grond rustende plichten nakomt.

De lita pangalai, die we boven noemden, was aanvankelijk gereserveerd voor de houtleverantie voor vorst en hadat, terwijl een klein deel ervan was afgezonderd voor de hertenjacht, welk stuk den naam droeg van galoeng malowang. Het wil dus voorkomen, dat deze terreinen aanvankelijk als ornamenten bedoeld waren, die hout en vleesch moesten leveren voor 's vorsten onderhoud. Mede in verband met gebrek aan bruikbare gronden, worden successievelijk beide terreinen in bewerking genomen; maar de aanspraken van vorst en hadat werden daarmede niet te niet gedaan, zooals we wèl zagen dat het resultaat van gelijke omstandigheden in Pambaoeang was; hier echter uiten zich de aanspraken van den vorst in heffen van een zeker percentage van de opbrengst der tuinen en bouwvelden. Deze heffing, die men met den naam sima bestempelde, bedroeg voor maisaanplantingen tien procent, maar van de opbrengst van de kapoktuinen moet 1/3 betaald worden. We zien dus hier het groote verschil: toen nog ornamenten bestonden, werd van de andere terreinen geen heffing dan een gewone kasoewijang gevorderd; toen de ornamentsvelden hun bestemming echter verloren, werden van die voormalige ornamentsvelden wel heffingen geheven, opdat op die wijze de vorst niet te kort zou komen; hier is dus zeer duidelijk, dat die vergoeding van een zeker oogst-percentage ten doel heeft, andere opbrengsten, die door de bewerking verloren zijn gegaan, te vervangen.

Als derde voorbeeld noemen we de toestanden, die in de gemeenschap Tandē (landschap Madjēnē) bestaan. Deze gemeenschap vormde oudtijds een van de beide maradiaschappen, waaruit Madjēnē was opgebouwd. Dit maradiaschap bestond, en de gemeenschap bestaat nog tegenwoordig, uit drie banoewa's, namelijk Poeraoe, Boetoe en Limboro. Elk dezer onder-gemeenschappen staat onder het bestuur van een papoeangang (tegenwoordig kepala genoemd). De gronden der gemeenschap nu zijn nagenoeg alle lita apapoeangangang, dat zijn gebieden, die aan het geslacht der poengē toebehooren, dat zijn die, welke in aanmerking komen voor het ambt van papoeangang, den hoogsten stand in die gemeenschap. Zij allen hebben het recht om op die gronden te ontginnen en er tuinen aan te leggen, terwijl den anderen gemeenschapsleden dat recht niet toekomt. Die andere leden nu zijn de slaven en de pamboelē. Merkwaardigerwijze noemt men nu die lieden, die tot den stand der poengē behooren, de menschen van Tandē (de taoe Tandē) terwijl de slaven en pamboelē, dat zijn dus de dienstbaren, als taoe Mandar worden benoemd. We zouden hier wellicht reden in kunnen zien, de poengē te beschouwen als leden der oorspronkelijke

bevolking, als kerndorpers dus, en den anderen stand als lieden, die van origine vreemdelingen zijn.

Het beheer over die gronden nu wordt door den besturenden papoeangang uitgeoefend, die in die bezigheid wordt bijgestaan door een ander functionaris, de indona ana kajang, de moeder der rijke kinderen, een moeder die echter zoowel man als vrouw zijn kan. In het Mandarsche namelijk wordt het woord indo (genitief-vorm indona) gebezigd in de eerste plaats voor moeder, maar in de tweede plaats ook voor die functionarissen, die een bijzondere machtspositie bekleedden van genealogischen aard. Zoo spreekt men van de indona ana maradia, de moeder, lees leider, van het vorstengeslacht. De term indona ana kajang moet dus beter vertaald worden door: leider van de rijke kinderen, dat zijn de poengē. Zooals we reeds vroeger gezien hebben, zijn deze lieden tevens de kiesheeren en -vrouwen voor het papoeangang-ambt. Deze adatautoriteiten tezamen met den papoeangang nu, hebben de vergunning tot bewerking te verleenen aan hen, die daartoe aanvraag doen, dat zijn dus in de eerste plaats de leden van het geslacht, in dit geval den stand der poengē. Aan dezen kan die vergunning tot bewerking niet geweigerd worden; maar wanneer iemand niet voldoet aan den eisch van geregelde bewerking, wat hier ook noodzakelijk is omdat er groot gebrek aan bebouwbare gronden bestaat, dan kan, zonder dat daarin de oorspronkelijke bewerker gekend wordt, door den papoeangang en indona ana kajang over den grond beschikt worden ten bate van derden, wanneer deze tot de poengē behooren. We zien dus, dat hier door bewerking geen bezitrecht op de terreinen in kwestie wordt verkregen, maar aan de occupatie slechts een bewerkingsrecht kan worden ontleend, dat zelfs zeer snel verdwijnt. Het hoofd van het geslacht tezamen met de indona ana kajang bekomt ter vergoeding van de moeite van het beheer een aandeel van tien procent in de opbrengst, hetwelk dient om in het levensonderhoud te voorzien.

Ten bewijze dat de terreinen, die aan ambtsdragers zijn uitgegeven, hun slechts als ambtsgronden zijn afgestaan, moge een geschil vermeld worden, dat door de inheemsche rechtbank te Madjēnē werd behandeld. De zaak ging om de aanspraken, welke A maakte op een groot complex klappertuinen, die naar zijn zeggen door de voorouders der tegenwoordige verzorgers waren aangelegd op last van de voorvaderen van A, die de tuinen in deelbouw had doen beplanten. Hij zou dus krachtens zijn door vererving verkregen recht aanspraak kunnen doen gelden op een deel van den oogst. Het bleek nu ter zitting, dat de gronden in kwestie oudtijds waren geweest lita indona ana maradia, dat zijn dus gronden die aan het ambt van het hoofd van het vorstengeslacht verbonden waren, ambtsgronden dus. Ongeveer twintig jaren geleden zou de laatste ambtsdrager zijn gestorven; zijn zoon de reeds genoemde A, evenmin als iemand anders, was hem in het ambt opgevolgd. De hadat besliste nu dat, waar er geen indona ana

maradia meer was, de gronden, die voor dezen waren afgezonderd, geen doel meer hadden; dat in geen geval de inkomsten zouden kunnen komen aan de erven van den laatsten functionaris, aangezien de rechten toekwamen aan een pangkat (rang) en niet aan een mensch. Erfgenaam van de bezittingen van een ambtsdrager is alleen de opvolger in het ambt, en nimmer iemand die dat ambt niet bekleedt. Waar dus thans geen gerechtigde tot de deelbouw-inkomsten bestaat, hoefden de huidige bewerkers de aandeelen in den oogst ook niet af te dragen, en werden zij dan ook krachtens adatvonnis in het erfelijk individueel bezit van die gronden gesteld.

Uit dit geval zien we dus dat de terreinen, die om een of andere reden van het gemeenschapsbezit zijn afgezonderd, aan de gemeenschap terugvallen, zoodra de reden die tot de reserveering aanleiding gaf, heeft opgehouden te bestaan. Waarom door de hadat besloten werd het individueel bezitrecht (apoennanna)[1]) toe te kennen en niet het bewerkingsrecht, zij het dan ook ten bate van de gemeenschap (landschap), zal later blijken, wanneer we de persoonlijke rechten op grond zullen leeren kennen.

We zagen dus, dat het aan de gemeenschapsgenooten vrij staat om de gronden, die aan de gemeenschap toebehooren, vrijelijk te ontginnen, mits zij aan de kasoewijang voldoen, dat is in de eerste plaats de plicht een deel van den oogst voor het hoofd af te zonderen, ten minste wanneer niet, zooals hier en daar het geval is, een bepaald gebied aan den ambtsdrager ter voorziening in zijn behoeften is afgestaan. Daarnaast zien we, dat verschillende geslachten een stuk terrein ontvangen hebben om daarop hun voordeel te doen; indien de leden dier geslachten tot bewerking overgaan, worden de hoofden van die genealogische eenheden uit de opbrengst van een en ander schadeloosgesteld, opdat zij in staat zullen zijn aan hunne adatrechtelijke plichten te voldoen.

We zagen steeds, dat het in hoofdzaak de geslachten zijn van de waardigheidsbekleeders, hoogen zoowel als lagen, die in het genot van dergelijke gebieden zijn gesteld. Deze geslachten nu maken het grootste deel der vrije bevolking uit. Daarnaast staan geslachten, die weinig te maken hebben met ambten, maar die toch veelvuldig in een bepaalde verhouding treden tot de voornamere geslachten; zij worden dan de zoogenaamde „volgelingen" van de voornameren, dan wel zij behooren tot den stand der onvrijen. Indien dergelijke lieden willen gaan ontginnen, dan kunnen zij, voorzoover ze lagere vrijen zijn, terecht op de gronden die rechtstreeks zijn gelaten onder het beschikkingsrecht van de gemeenschap, althans als op die complexen nog ruimte is voor ontginning. Is die er niet, of hebben we met slaven te doen, dan gaan ze tot de persoon in wiens gevolg zij optreden, dan wel tot hun heer, en verzoeken zijn tusschenkomst om een terrein te ontvangen in de voor de geslachten dier personen

---

[1]) Apoennang = bezitrecht; apoennanna = het bezitrecht ervan. — Noot van de commissie.

gereserveerde terreinen. De heer verricht dan het noodige om tot het bewerkingsrecht te komen en staat dat dan weer in bewerking af aan den slaaf of volgeling. Hij zelf blijft echter aansprakelijk voor de kasoewijang die voor dat terrein verschuldigd is, hetgeen hij natuurlijk verhaalt op den bewerker, die op zijn beurt weer een zekere hommage aan zijn heer moet opbrengen. Het is natuurlijk afhankelijk van de min of meer goede verhouding tusschen heer en slaaf of volgeling, of de heer veel of weinig laat betalen. In de meeste gevallen zal deze genoegen nemen met een aandeel in de geplante boomen en in een hommage, die ten naasten bij de aan de hoofden verschuldigde hommage bedraagt. Een slaaf kan dus nimmer persoonlijk rechten op grond verkrijgen, hij moet steeds in deelbouw werken, een arbeidsovereenkomst die we straks meer uitvoerig zullen bespreken. Immers hij is een rechtelooze en daarmede tevens een ten opzichte der gemeenschap plichtenlooze. De rechten van den burger toch zijn gevolgen van de plichten die ze vervullen, en waar de slaaf geen rechten kan verkrijgen, rusten op hem ook geen gemeenschapsplichten.

Dat gebrek aan rechten is een bron van veel moeilijkheden voor den rechter in het Mandarsche. Bij de talrijke grondzaken, die geregeld bij de inheemsche rechtbank voorkomen, tracht men steeds zijn rechten te bewijzen door te zeggen, dat de tuin in het grijs verleden aangelegd is door de voorouders van de andere partij, die toen b o e d a k was van de eerste partij. Dan heeft dus de rechtbank uit te maken of dat mogelijk geweest is, en verder of het werkelijk het geval geweest is. Immers, het is zeer wel mogelijk, dat door huwelijk van een slavenvrouw met een vrijen man de vrije kinderen in het bezit gekomen zijn van het recht van deelwinning en zich door aankoop verder in het genot van het bezit gesteld hebben, omstandigheden die later nog wel ter sprake zullen komen. In verreweg de meeste gevallen zal de rechtbank dan ook niet in staat zijn een behoorlijk bewijs te ontvangen van de werkelijke wordingsgeschiedenis van de gepretendeerde rechten, met het gevolg dat men gebruik maakt van een in dit gewest algemeen geldenden regel, dat, wanneer geen voldoende bewijzen geleverd kunnen worden om een zaak, die van vóór de inmenging van het gouvernement (1905/1908) dateert, op te helderen, de toestand van vóór onze inmenging gehandhaafd blijft. In meerdere gevallen zijn dergelijke beslissingen voor het rechtsgevoel weinig bevredigend, en niet zelden ziet men dan ook, dat ook de bevolking van onbevredigdheid blijk geeft. Praktisch is het echter niet mogelijk een andere richtlijn aan te geven. Bewijs in dergelijke oude zaken is nagenoeg nooit te vinden.

Voor de vrije bevolking is er een belangrijk verschil in de rechten, die zij kunnen verkrijgen op de terreinen, die door hen ontgonnen zijn en in bewerking genomen, al naar gelang de streek waar men zich bevindt. Op de gronden, die men aan de geslachten heeft afgestaan, kan nagenoeg nooit een individu bezitsrechten krijgen; de grond blijft behooren aan het geslacht, de individu heeft slechts een bewer-

kingsrecht. Op den gemeenschapsgrond daarentegen kan men in het Banggaische bezitrecht verkrijgen, daarentegen in het Balanipasche slechts een genotrecht, dat bij niet verzorging, zij het na een langen tijd, verloren gaat en aan de gemeenschap terugvalt. We zien daar bijvoorbeeld bij sawahterreinen, die hier alle van regen afhankelijk zijn en slechts zelden in bewerking kunnen worden genomen, dat de rechten van den persoon, die de sawahs aanlegde, verloren gaan zoodra de teekenen van de occupatie verloren zijn gegaan of niet meer volwaardig zijn. Wanneer de sawahdijkjes het water niet meer zouden kunnen houden, zou het recht verloren gaan en zouden andere lieden ter plaatse rechten kunnen verkrijgen. In het Toeboesche zien we ten aanzien van de gewone gemeenschapsgronden hetzelfde; ook daar verkrijgt men door de ontginning een genotrecht van langen duur; bezitrecht kan men niet verkrijgen, aangezien men tenslotte bij niet-verzorging zijn recht verliest aan de gemeenschap. We moeten echter bij het grondenrecht van Zuid-Celebes één ding nooit uit het oog verliezen, namelijk dat de gemeenschap, ook in geval men door ontginning een bezitsrecht verkrijgt, altijd nog zekere macht blijft behouden, doordat op het recht de plicht van kasoewijang rust, althans vroeger rustte; weigerde men zijn plichten te vervullen, dan was daarmede de mogelijkheid geschapen om den bewerker of bezitter van zijn recht te ontzetten ten bate van de gemeenschap. Evenzeer bestond deze mogelijkheid, wanneer een bezitter het land verliet zonder orde op zijn zaken te stellen, met andere woorden niet zorgdroeg, dat tijdens zijn afwezigheid anderen voor hem de verplichte kasoewijang nakwamen. Voorts kon men om de wille van adatvergrijpen van zijn grondrechten ontzet worden. Uit dat alles blijkt, dat boven de individueele rechten steeds nog het recht van de gemeenschap van kracht bleef.

Tegenwoordig is door het toezicht, door het gouvernement uitgeoefend, aan die gemeenschapsbevoegdheid een gevoelige klap gegeven, doordat een dergelijke ontzetting door de gemeenschap van individuen uit hun rechten, door vergrijpen van in onze oogen geringe beteekenis, door de rechtbank wel niet zou worden bekrachtigd; alleen wanneer het om ornamentsvelden of om de elders bestaande apanagegronden zou gaan, zou een vonnis van dien aard door den gouverneur als revisierechter bekrachtigd worden. Mij is geen voorbeeld bekend, dat tijdens de gouvernementsinmenging door de inheemsche rechtbank een dergelijk vonnis gewezen is, maar wel is het mij bekend, dat herhaaldelijk door de hadat gronden zijn uitgegeven, die door anderen ontgonnen waren maar die, nadat ze de terreinen langer of korter hadden verlaten, waren uitgegeven aan derden; wanneer dan de voormalige occupant terugkeert, gaf het in den regel veel moeite om voor dezen het recht terug te verkrijgen, als dat al gelukte. Een geval, dat vroeger om de wille van persoonlijke aansprakelijkheid voor delicten, op iemands grond gepleegd, deze ontzet werd uit zijn rechten, werd mij eens bij een zitting medegedeeld. Toen het gouvernement nog niet ter plaatse zich in de zaken

mengde, werd op het sawahterrein van een persoon een paard van den vorst aangetroffen, dat aan bekomen wonden was overleden; de sporen leidden naar een plaats buiten de sawahgrenzen, maar ver van andere bezittingen; de sawahbezitter werd aansprakelijk gesteld en door de hadat van zijn recht ontzet verklaard om dat terrein verder te bewerken, terwijl een ander vergunning bekwam om daar zijn voordeel te doen; zijn recht was aanvankelijk een bewerkingsrecht, waarvan de deelbouw-opbrengsten aan den vorst toevielen; later werd de nieuwe bewerker van die verplichting ontslagen. Waar echter de tijd van lang vóór onze inmenging dateerde en de maatregel destijds door den vorst genomen adatrechtelijk als gerechtvaardigd moest worden aangemerkt, werd het recht van den eersten occupant niet hersteld, maar de persoon, die door den vorst begunstigd was, werd in zijn genotrecht gelaten.

Toch zijn er mij uit het Mapilische (Balanipa) gevallen bekend, dat bij hadatvonnis een persoon gelaten werd in zijn genotrecht op een terrein, dat hij gedurende twintig jaar in genotrecht had zonder ooit vruchten van die door hem aangelegde sawahterreinen te hebben verkregen. Hij was in de gemeenschap een persoon, die behoorlijk zijn plichten vervulde, die de dijkjes van de sawahcomplexen behoorlijk onderhield; toen de hadat terplaatse vonnis wees, waren de dijkjes nog alleszins geschikt om het water te houden. Dat hij daar echter nooit geplant had, was een gevolg van het feit, dat er geen water was. Aanvankelijk had het gouvernement plannen, die terreinen te doen bevloeien, maar het bleek te kostbaar. Deze kampongman, die een leepert dacht te zijn, had toen alvast zijn voorbereidende werkzaamheden getroffen en zoodoende aanspraken gevestigd op de te zijner tijd te bevloeien gebieden, terreinen die ver boven de werkkracht van één man uitgingen. Hij had dus in grond gespeculeerd, wat overigens zelden of nooit onder min of meer primitieve inlanders voorkomt. Toen de bevloeiing niet doorging, bleef de persoon echter zijn werkzaamheden vervolgen, thans reeds twintig jaar, steeds in de hoop te zijner tijd de voordeelen te kunnen genieten. Waar de terreinen alle teekenen van occupatie droegen, moest deze speculant in het gelijk gesteld worden tegen een keuterboertje, dat binnen zijn gebied een klein maistuintje had ontgonnen. De kleine man moest tien procent deelbouw betalen en mocht ten volgenden jare ter plaatse niet meer werkzaam zijn, indien de sawahbezitter daartoe geen toestemming gaf. De hadat was van oordeel, dat het adatrechtelijk niet kon worden verboden, dat iemand meer in ontginning nam dan door hem en zijn gezin kon worden bewerkt; evenmin achtte de hadat het recht vervallen doordat gedurende al die jaren geen bebouwing van het terrein had plaats gehad; een en ander is elders [1]) wel reden tot ontzetting uit het recht, hier niet,

[1]) Zoo b.v. in Pambaoeang, waar het geregeld bewerken een van de vormen is waarin de kasoewijang zich voordoet. Daar kon de hadat dan ook wel den nalatigen bewerker van zijn recht vervallen verklaren (n i r a p p a n g) en het terrein toewijzen aan een ander, die wel genegen was de kasoewijang te ver-

aangezien, naar de hadat uitdrukkelijk verzekerde, door de geregelde bewerking de bedoeling duidelijk bleek, dat deze persoon te zijner tijd rijst zou willen planten, maar daarin verhinderd werd door van hem onafhankelijke omstandigheden. Dat wel mais verbouwd kon worden op die gronden was voor de hadat geen reden om op haar beslissing terug te komen.

Die personen nu, die hetzij grond in bezit hebben, hetzij in genotrecht, dan wel de leden van geslachten aan welke gronden zijn afgestaan, worden samengevat onder een aparten naam; men spreekt van hen als van a k a j a n g a n g, hetgeen beteekent „zij die rijkdom hebben". Dit woord wordt alleen gebezigd voor personen, die bezittingen in grond hebben, of op grond mede aanspraken kunnen doen gelden; menschen die vele bezittingen van anderen aard hebben, als handelsgoederen, goud, geld, schepen, duidt men niet op die wijze aan, maar men spreekt van hen slechts als van a p o e n n a n g a n g (bezittenden); rijkdom in die beteekenis van het woord kan dus slechts door grondbezit verworven worden. Op deze akajangang rust dan ook de gemeenschapsplicht der kasoewijang.

Op bepaalde wijze kan men echter vaak zelfs in streken, waar bezitrecht niet gebruikelijk is, zooals in Balanipa, waar, in afwijking met hetgeen we in Banggai zien, zelfs erfgronden (l i t a s o s o r a n g) door verwaarloozing[1]) aan de gemeenschap terugvallen, rechten verkrijgen, die als bezitrecht zijn aan te merken. Daartoe moet men dan echter overgaan tot ontketening van een groote magische kracht, waartoe echter eerst vergunning moet verleend worden door den vorst. Heeft men die verkregen, wat gewoonlijk alleen dan plaats heeft wanneer men dien vorst belangrijke diensten heeft bewezen, dan zal men een groot feest op het aangewezen terrein aanrichten. Men slacht daartoe op het terrein twee karbouwen, waarvan de eerste op het land geslacht wordt op een wijze, dat het bloed deels over de aarde valt deels wordt opgevangen, welk laatste gebruikt wordt om daarmede het verdere terrein te besprenkelen. Is dat afgeloopen, dan wordt de karbouw in zijn geheel verbrand en de asch eveneens rondgestrooid. De tweede karbouw wordt in het aan het terrein grenzende stroompje geworpen en daar met speerstooten afgemaakt, zoodat het bloed door het water wordt medegenomen. Het gebruik draagt den naam n a p a r o e n g o e a n l a n g i, terwijl een terrein, dat men op een dusdanige wijze heeft verkregen, een l i t a p a m a n a is, dat is dus een geschonken grond, maar van een ander karakter dan dat gewoonlijk het geval is; immers hier kan het bezitsrecht nimmer meer verloren gaan. Schenkingen van den vorst, die een minder krachtig karakter dragen, zijn de zoogenaamde l i t a a t o e o e a n g, gronden die door den vorst aan een of ander

---

richten. Deze zou in het Pambaoeangsche tegenwoordig op dergelijke gronden bezitrecht krijgen (a p o e n n a n g), vroeger echter genotrecht. In de Boeginneesche landen krijgen dergelijke personen slechts bewerkingsrecht, s a w a l (Mandarsch), terwijl de terreinen bij de ornamentsvelden worden gevoegd.

[1]) Het verwilderen van een tuin noemt men in Balanipa m a r o p o n g.

gunsteling zijn geschonken om in zijn levensonderhoud te voorzien, apanages dus; op die gronden mag de apanagehouder van de bewerkers tēsang heffen. Gewoonlijk echter zijn die giften persoonlijk en vererven ze alleen dan, wanneer dit uitdrukkelijk bij de schenking gestipuleerd is, dan wel de opvolgende vorsten de schenking bekrachtigen; geschreven stukken heb ik er niet van gezien, terwijl mij ook maar zelden zaken, die daaruit waren voortgevloeid, zijn voorgebracht.

II.

Losse aanteekeningen betreffende Pambaoeang en Toeboe.

A. Pambaoeang[1]).

De ornamenten van pabitjara Bondē zijn een songko en een kota (doos voor sirih). In geval de pabitjara bij huwelijk als getuige optreedt, draagt hij de songko en gebruikt de sirihdoos en een kris; deze zijn bezit van den pabitjara geworden. Ook bij andere feesten, als het planten van de navelstreng van een vorstenkind, worden de goederen gedragen; ook de andere leden van het voormalig zelfbestuur hebben deze waardigheidsteekenen, die ze tot heden dragen.

Kasoewijang.

Wanneer een vorst sterft, dan moeten giften (oeaimata) worden opgebracht door de lieden, die op den grond-Rattē bezit uitoefenen[2]); dit wordt beheerd door den papoeangang van Bababoeloe; de lieden werken daar in tēsang, zijn dus geen akajangang; voorts opgebracht door eersten stand.

Wanneer hout aanspoelt waar nog wortels aan zijn (batarappē), is dat voor den maradia. De gevangen maloesoedji-visch moet voor de helft aan vorst worden afgestaan.

Wanneer bewerkingsrecht, spreekt men van sawal, wanneer slechts voor kort geleend, van indang[3]). Bij sawal wordt 1/2 of 1/3 als tēsang betaald, de betaling heet sawal. Bij indang betaalt men naar eigen goedvinden.

De grond van de bevolking van Pambaoeang verder verdeeld onder elk papoeangang-schap, vervolgens onder de verschillende bevolkingsgroepen, toen genealogisch geordend; de hoofden kregen het beheer en hebben de terreinen weer verdeeld onder de menschen (djoa);

---

1) Het eerste, ongeveer een kwart, gedeelte van deze aanteekeningen is in I verwerkt en hier dus weggelaten. — Noot van de commissie.

2) Zie boven, blz. 333. — Noot van de commissie.

3) Mak. inrang, Boeg. inreng; zie resp. Adatrechtbundel IX blz. 335, en XVII blz. 330; het Mandarsch heeft veelal nd voor Boeg.-Mak. nr, evenals het Toradjāsch; zie Kruyt-Adriani, De barée-sprekende Toradja's, I blz. 75, III blz. 157. — Noot van de commissie.

werd verdeeld zonder vragen, terwijl de aradjāng aan den maradia gegeven werden te zijner verzorging, dan beloofde men kasoewijang op te brengen. Deze lieden zijn de akajangang, zijn geen tēsang verschuldigd; dit werd verkregen door den eersten stand en de maradēka, de boedak kregen niets.

Wil een boedak grond bewerken, dan wendt hij zich tot zijn meester; deze geeft hem een stuk in bewerking (sawal) tegen afstand van 1/2 of 1/3 der opbrengst, in geval van klappers ook wel 1/4 der vruchten; ook komt het voor, dat één vrucht per boom wordt gegeven. Wanneer de meester zijn boedak gelast, om 300 klappers te planten, draagt hij hem in den regel op, in de tuin (oema) een huis (sapo) te bouwen om den tuin te bewaken. De heer levert de bibit. Wanneer de boomen vrucht dragen, betaalt de meester f 1 per boom aan den boedak en neemt zelf de boomen (niwēi atoewang saba soelata = eten aan zijn heer geven). Daarna beheert de meester zelf den tuin.

Zijn er maradēka die niet voldoende terreinen hebben, dan vragen ze die hetzij aan een ana maradia, of aan een papoeangang, die op de hen toegewezen gronden nog wel beschikbaar terrein hebben. Van de opbrengst wordt naar eigen goeddunken van den bewerker een geschenk gegeven aan den grondheer, de tuin is echter bezit van den bewerker (dat is dus de lita apapoeangang). Wanneer de djagoeng enz. niet goed meer gaat, laat men het terrein 3 jaar braak liggen; wil men dan weer gaan bewerken, dan vraagt men vergunning aan het hoofd. Vraagt hij na 3 jaar geen vergunning en is er een andere gegadigde, dan wordt dezen de vergunning verleend. Er hoeft door den papoeangang geen kennis gegeven te worden aan den vorigen bewerker. De boomen blijven echter recht van den planter. Gewoonlijk wordt dan voor den papoeangang een overeenkomst tusschen de beide lieden aangegaan. In den regel krijgt dan de planter 1/3 of 1/4 van de vruchten.

Indien een vreemdeling komt om daar grond te verkrijgen, wordt dat door den papoeangang toegestaan, maar hij krijgt dan opdracht, aan verschillende kasoewijang te voldoen. Bij het aanvragen moet hij een kwartje of vijftig cent betalen (pasai). Een boedak kan alleen door tusschenkomst van zijn heer een stuk krijgen, is dan eenige geschenken aan zijn heer verschuldigd.

Eerst wordt het terrein dan schoongemaakt, soms gebrand (diboewar), vervolgens omgespit (bingkong; nisoro = wieden). Allereerst wordt doepa gebrand, waarbij geluk voor de keboen gevraagd wordt aan de voorouders der bezitters(op lita apapoeangang aan de voorouders van den papoeangang toto diolo-olo (de voorouders); dan wordt djagoeng, pisang, oebi, klapper, enz. geplant. Ook dan wordt weer doepa gebrand. Wanneer de vrucht zich gaat zetten, brengt men een weinig aan den goeroe islam, die geluk over het gewas vraagt; vervolgens weer doepa op het veld gebrand; dit herhaalt zich wanneer het flink rijp is, en daarna wordt het geoogst. Vroeger werd ter wering van de varkens een pagar om den tuin

gelegd, thans niet meer. Wel komt het voor, dat men met steenen een grensmuur aangeeft (kota). Bij de aanvraag geeft men slechts aan, welk stuk men wil bebouwen; het wordt ten overstaan van den papoeangang aangewezen. Ook deze lieden zijn kasoewijang verschuldigd. Betaalt hij geen kasoewijang, dan wordt hij van het terrein verdreven, de boomen worden naar grootte getaxeerd op f 0.25, f 0.50 of f 1. Degeen die het terrein krijgt, moet dit betalen; de helft voor planter, de helft voor papoeangang. Later moet dan van deze boomen door nieuwen bezitter een klein oogstdeel aan den papoeangang worden afgestaan. Wanneer de vruchten vruchtdragen, mag men den tuin niet als vreemde betreden, dan nadat men driemaal den eigenaar heeft geroepen; komt deze niet, dan mag men binnengaan en eenmaal van de vruchten genieten; doet men dat niet dan maakt men zich schuldig aan diefstal; daarvoor betaalt men als boedak 7½ reaal sala ta matē (djangan di boenoeh), als maradēka 12—25 reaal. Indien de maradia zich daaraan schuldig maakt, zegt men, dat hij slechts samoesoe[1]); hij geeft kennis aan de hadat en gaat straffeloos uit. Vroeger was er een terrein, dat de maradia persoolijk toebehoorde om herten te vangen; het stond bekend als para.

Sasang, verbodsteeken aan klapperboomen om te verbieden dat personen erin klimmen, bestaat uit dorre klapperbladeren, die aan den stam gebonden worden. Sarapping, idem, wanneer van hout of bamboe gemaakt; ze zijn aan de klappers gebonden. Bajang voor huis, waar vrouw bevallen is.

Men begint meer en meer de boomen te merken, en wel met letters; dit is overgenomen van de Celebesbank, die de in pand gegeven boomen met V.B. merkt; de bevolking merkte aanvankelijk met ankers, huisjes, poppetjes en dergelijke. Lang niet ieder doet het, en het gebruik van andermans merk is niet verboden.

In Pambaoeang zijn verschillende kali; de voornaamste zetelt te Pambaoeang, zijn titel is alawēna maradia mapara doea alawēna (de maradia, die zich in tweeën splitst); voorts één te Adolang, die tegenwoordig den titel imam draagt, te Loeaor (kali Bababoeloe), kali Palarangang. Vroeger was de sjarat voorgezeten door den kali van Pambaoewang met als bijzitters tamawoewang na sara, d.z. gewezen kali's, en de patola kali (de nazaten der kali, niet noodzakelijk hadji's). Tegenwoordig zit de kali Panbaoeang als voorzitter met drie leden, die bekwaam in de wet zijn. Tegenwoordig vormt het een college, vroeger had de kali het alleen te zeggen; is men het eens dan gaat men tot den maradia, en deze met de hadat doet uitspraak. Men zou recht doen volgens de kitab Rael, maar in hoofdzaak wordt de leidraad van I Oethman gebruikt. De sjarat sprak recht in halszaken en huwelijkszaken. Zaken in

[1]) Soemoesoe? Verg. blz. 330. — Noot van de commissie.

streken van andere kali's worden in Pambaoeang afgedaan; vroeger werd dan de plaatselijke kali lid der sjarat, tegenwoordig niet meer; tegenwoordig zijn vaste leden twee particulieren en de imam Bababoeloe.

Pambaoeang staat in den volksmond ook bekend als de Talloe banoewa; de kali moet, indien er een ziekte of gevaar dreigt, door de kampong een omgang maken, waarbij hij gebeden leest; hij draagt op den schouder een poesaka-qoeran, die den naam qoeran sosorang kamel draagt (sosorang = poesaka bidja kali); men noemt dezen rondgang niapoe banoewa, laatstelijk gedaan bij de griepepidemie in 1918 die ongelukkig verliep, de kali zelf stierf; nadien niet meer. In het gevolg wordt ook een vlag meegedragen, de bandēra mimbar (wit met arabische teksten erin geschreven). Hij verzamelt ook de oudsten in zulk een geval en leest na den Vrijdagsdienst het Chatamachodjah; daarbij zijn 7, 9, of 11 personen aanwezig. De duur dezer bijeenkomst is 3 nachten; elken nacht na het lezen gebruiken de aanwezigen zoete spijzen, spreken mag niet vóórdat de maaltijd afgeloopen is. Wanneer de kali dit zal gaan doen, geeft hij kennis aan maradia en hadat. Maradia en hadat gelasten dan de bevolking water en eten te brengen naar de masdjid, benevens eenig geld van 1—5 cent de persoon, welke geschenken toela bala geheeten worden (menolak bahaja); nadat maradia en hadat zelf hun aandeel gebracht hebben, volgt de bevolking. Na elk gebed-lezen blazen de personen, die de plechtigheid medemaken, één voor één in alle watervaten (nitoewa). Zijn de drie avonden afgeloopen, dan brengt men elk zijn watervat naar huis terug. Het water wordt bewaard om, wanneer ziekte komt, zich daarmede te wasschen of het te drinken.

Beli = maali (Mandar).

Maali paoli = geneesmiddelen koopen. Wanneer ik ziek ben, neem ik een talam met sirih. Eerst heeft de sando[1]) het lichaam onderzocht door de beenen en armen enz. te meten met de kilan, en wierook te branden. Het blijkt dan, dat de ziekte ontstaan is door ontmoeting met een afgestorvene of door een spook. Men moet dan sara gereed maken van eten; dit wordt naar den goeroe agama gebracht en er wordt over gelezen; daarvoor moet 10—25 cent betaald worden; vervolgens wordt de obat gekocht van een persoon, die een goede obat heeft, waarvoor van 5—25 cent betaald wordt, doi palambēi (memanggil) sando; helpt de eene obat niet, dan geeft de sando een andere, die niet betaald behoeft te worden.

Mabaloe[2]) patjar [= voorschot geven op te leveren gewas? zie volgende bladzijde].

---

[1]) Boeg. en Mak. sanro (zie s.v. in de woordenlijsten in Adatrechtbundels IX en XVII); verg. noot 3 op blz. 341 hierboven. — Noot van de commissie.

[2]) Verkoopen; zie bundel IX, 271, en XVII, 246. — Noot van de commissie.

Mabaloe patarang = verpanden.
Mabaloe poetta[1]) = verkoopen.
Mabaloe mapatagal[1]) = verpanden.

Patarang. A geeft B een stuk grond in pand; wat B tijdens de pandneming daarop plant, is na inlossing voor B (oepapole patarannoe = ik geef uw pand terug).

Mapatagal. A geeft B een stuk grond in pand met bepaling dat B niet mag bijplanten; doet hij dat wel, dan is bij inlossing A bezitter van het door B geplante.

Indien B geld noodig heeft, kan hij A aanspreken voor de inlossing; kan A dat niet, dan moet hij B toestaan het perceel aan een derde, C, te verpanden (mapalēlē patarang, mapatagal, het pandrecht laten verhuizen); de tweede pandsom mag niet hooger zijn dan de eerste. Men kan ook b.v. voor 40 reaal zijn tuin verpanden onder bepaling, dat hij voor 50 reaal zal worden ingelost (pēndaina doi - tambahan doeit); de transactie heet patarang mapadjēnē, het pand is de lita nipatarang, de pandsom doi ali (harga) patarang. Wanneer de pandgever het pand verkoopen wil, moet hij daartoe toestemming vragen aan den pandnemer (nipatoepoei pataranna); deze heeft het naastingsrecht; oepoettai heet dit koopen dan. Gewoonlijk kan de pandsom gesteld worden op hoogstens 4/5 van de waarde. Ook kan bij de pandovereenkomst een bepaling worden opgenomen, dat na zooveel jaar inlossing zal plaats hebben, anders vervalt het pand aan den pandnemer; men noemt ook die dan poetta. Indien de pandgever vertrokken is naar elders op een reis, mag het goed ingelost worden door een zijner kinderen; door andere familie echter zou het adatrechtelijk niet geoorloofd zijn, hoewel het in de praktijk herhaaldelijk voorkomt. Wanneer goederen verpand worden als mapatagal moeten die goederen in denzelfden staat worden overgegeven bij inlossing. Bij overlijden van den pandgever moet eerst uit den boedel het pand worden ingelost. Wanneer bij de pandgeving geen minimum-tijd van inlossing is gesteld, b.v. een jaar, dan staat het den pandgever vrij, wanneer hem lust het pand te lossen, al heeft de pandnemer ook geen voordeel gehad; meest komt voor, dat een termijn gesteld wordt en vóór dien mag geen inlossing plaats hebben.

Mabaloe patjar. Wanneer A een tuin heeft, B het geld, dan kan de tuin [tegen zeker bedrag in pand, als zekerheid] worden afgestaan aan B; A blijft hem verzorgen, maar moet de vruchten tegen vooraf vastgestelden prijs aan B verkoopen [inleveren]. Stellen we, dat een en ander voor f 25 is overgedaan [dat de tuin voor f 25 in pand is gegeven] en de vruchten voor f 2.50 de honderd geleverd moeten worden, dan is na levering van 1000 vruchten de tuin weer van A. De prijs der vruchten wordt gewoonlijk op de helft der waarde

[1]) Poetta, vernietigd; mapatagal, in handen laten houden. Zie voor de makassaarsche en boegineesche termen voor „verpanden": bundel IX, 255, 279, 307 en 319 s.v. poetta, tagala, laboeroe, sanra, en bundel XVII, 260, s.v. tenni (elli akatenni). — Noot van de commissie.

of minder geschat. Inlossen met geld is niet mogelijk. [Voorschot op gewas?].

Poesaka-grond = lita sosorang; een onverdeelde boedel, bestaande uit grond, waarover b.v. 10 lieden zeggenskracht hebben. Wanneer een bepaalde deelhebber daarop steeds gewerkt heeft, mogen de anderen hem daarvan niet verdringen; wanneer ik den grond verlaat, mag dadelijk daarop een der andere deelhebbers gaan werken. Ik hoef aan de andere rechthebbenden niets van de opbrengst af te staan. Wel kan op wensch der andere erven tot verdeeling worden overgegaan; dit geschiedt door het terrein in 10 deelen te verdeelen, of de grond wordt getaxeerd en het geld, door één der lieden geleverd, verdeeld; hij die het geld heeft geleverd is dan de bezitter. Verkoop of verpanding is niet toegestaan, als niet met instemming van alle andere erven; wèl mag het verpand worden aan één der andere erven, daartoe is geen vergunning noodig. Wanneer de grond zonder meer verdeeld wordt met onderling goedvinden, noemt men dat: sitoeroe dialawēi [= onder elkaar tot overeenstemming komen]; de hadat of anderen mogen zich er dan niet mee bemoeien. Ook de hoofden weten het niet of hoeven het niet te weten; men zegt: matindoi ada moeadiang tositoeroe (de hadat slaapt, als zij hun goed verdeelen). De grond wordt dan apoennāng, eigen bezit, is niet langer poesaka. Staan op die gronden boomen die door anderen geplant zijn, dan zullen die eerst moeten worden afgekocht, vóór de verdeeling plaats heeft en ieder zijn aandeel in den grond krijgt (basa lita).

Lita taoe maidi (alleen in Palarangang); deze grond is van de gezamenlijke dorpsbevolking, ieder mag daar werken na bekomen vergunning van den papoeangang; is er opbrengst, dan mag de papoeangang masima of mapabarai, en wel een sima sapoeloe mēsa, dat is: van 100 vruchten neemt hij er 11. Oudtijds was de regeling dat, wanneer de bewerker een kleinen oogst had, hij weinig betaalde, grooten oogst veel; de adatregel luidde: oloi nitēwē, nitēwē bomi, oloi niboelē, niboelē bomi (wanneer weinig opbrengst, weinig wordt gegeven, wanneer veel opbrengst, op de rug gedragen het gegevene). Aan ingezetenen, die vergunning vragen, kan niet geweigerd worden. Vreemdelingen worden op die gronden niet toegelaten. Wanneer in Pambaoeang een arme vreemdeling komt (die personen noemt men tomapēlē banoewana = een mensch van zijn land verlaten; ze worden in Mandar ook batarappē geheeten), kunnen zij hun levensonderhoud op de ornamentsvelden verdienen. (Batarappē = hout waar men de herkomst niet van kent; zoodra ze hier zijn, worden ze geacht matamē ditoemboerna I Bandjar, zij zijn in de holte van den aradjāng I Bandjar ingegaan).

Verhaal van I Kēkē[1]). Aanvankelijk kwam de kēkē in het

[1]) Waarschijnlijk betrekking hebbende op een gaoekang, bestaande in een fluit; verg. hierboven, blz. 323. — Noot van de commissie.

land, gebracht door een Toradja, Poeanna Sarani, van het land Saragian (Pasokorang); hij kwam in Adolang, medebrengende een gong, trommel en fluit, benevens zijn dansmeisjes (patoedoeng). Hij ontmoette Saroekajang[1]) van Adolang, die hem noodigde te blijven: ik geef dan mijn ambt aan u; de saroekajang werd toen papoeangang. Er werd een belofte gedaan: wij zullen de bevelen volgen volgens de adat. Het verzoek werd ingewilligd, de kēkē en ganrang zijn gebleven, de gong is er niet meer, dat is het teeken der belofte[?]. Nadat hij [Poeanna Sarani?] lang geregeerd had, ging hij in de Toradjalanden oorlog voeren, waarbij een menschenhoofd werd buitgemaakt, dat naar Tjenrana gebracht en aan maradia en hadat getoond werd; daar sprak hij van moord; maradia Pambaoeang hoorde daarvan en werd boos, zeggende dat Poeanna Sarani wilde overloopen naar een ander vorst. Hadat en maradia gingen naar Adolang om daar te vechten met Poeanna; deze verloor en zijn kind werd gevangen, een meisje Sanggērē. Deze werd te Pambaoeang verkocht en naar Java gebracht. De lieden van Adolang kwamen strijden te Pambaoeang; zij streden met fakkels om het dorp te verbranden. Men hield een vergadering, waarbij besloten werd het kind terug te halen. Er werd een kind van papoeangang Lalampanoewa gezonden om Sanggērē terug te halen. Het kind werd teruggegeven benevens een geschenk van een baboe; I Poenna, de zoon van den papoeangang, trouwde toen het meisje. De lieden van Adolang gingen daarmee accoord en stonden de kēkē af, beloofden ook bij feesten de patoedoengs te leveren.

Bij huizenbouw paratoeloengang[2]). Het overbrengen van hout voor het huis en het helpen bij het zoeken der materialen, naar eigen goedvinden, geen dwang; wanneer het wordt gereciproceerd noemt men het asiwalasang; zoo ook bij huwelijk, dan heet het masolo, als het om geld gaat.

Huisbouw maradia Talloe banoewa: zorgen dat de materialen er komen voor de sapo kajang (roemah aradjāng). De hadat zoekt den grond; al zijn er grondrechten van anderen op, het kan niet verboden. Men begint op dien grond een jonge klapper te planten; na 3 dagen wordt hij opgegraven; wanneer niet bedorven, is dat het teeken dat de grond goed is. Vervolgens wordt op elke hoek en in het midden een fakkel (soelopasa) geplant en aangestoken; als ze tegelijkertijd uitgaan is dat een goed teeken (pasapoean = het grondonderzoek). De tiangs worden dan naar het terrein gebracht, liggende worden ze geoeroest (nidjidjir). Vervolgens worden de gaten erin gemaakt (nilolor). Dan wordt de goeroe geroepen; deze membatja barasandji (een apart boek uit den qoeran)[3]). Alvorens dit geschiedt, moet een goede dag

[1]) Sarong-kajang? Verg. boven, blz. 307. — Noot van de commissie.
[2]) Toeloeng-menoeloeng. — Noot van de commissie.
[3]) De kitab barasandji is niet een boek uit den koran, maar een zeer geliefd maoeloed-verhaal van Dja'far al Barzandji; vandaar de naam. Verg.

(padis mapia) worden uitgezocht. Dit wordt aan de hand van andere boeken uitgezocht, dit boek heet boekoe paitai padis nakas (boekoe ditoendjoek hari djahat); nakas kadaro, nakas tali-wati zijn b.v. twee der kwade dagen. Nog dieper gaat het werk Palakia[1]); dit wordt thans meer gebruikt, is echter van jonger datum; de huidige maradia houdt zich aan het oude boek. Bij allerlei gelegenheden als huwelijk, reizen enz. wordt het geraadpleegd. Tētēdjang is weer een ander boek om goede en kwade dagen te wichelen. Bij het slaan der gaten moet begonnen worden met dat voor den hoofdpaal (posi todoang = radja tiang roemah); daartoe werpt men eerst minjak in het gat en brandt doepa en leest een doa; de splinters van het bewerkte hout mogen niet worden weggeworpen, maar worden bewaard, anders pemali; dat is ook het geval, wanneer men daar op trapt (naliai = pemali). De andere palen worden vervolgens opgezet, eerst de rij van de radja tiang, dat wil zeggen in de breedte van het huis, vervolgens die vóór aan het huis, vervolgens achter de radja, enz. Het huis van den radja moet 4 of 5 lottang (ruimte tusschen de palen) hebben. Anderen mogen dat niet; als ze het wèl doen, dan wordt door de hadat het huis omver getrokken (niwalik toewējang sapona); ook mag de nokvulling van voren bij anderen dan radja geen 4 of 5 lagen hebben, voor adellijken 3, voor vrijen 2, en voor boedaks 1. Een huis met 2 nokken (mapasiapir baling boenjang) mag slechts de vorst hebben; thans raakt dit verbod in onbruik. De vorst en zijne verwanten mogen 5 palen in het front hebben, de hadat en adellijken 4, de burgers 3. Ook mogen de vrijen geen platvorm als steun onder aan de trap hebben. Dit platvorm heet tētē (trap = ēndēr). Het huis wordt ingedekt (dak = datawaroe); vervolgens de omwanding (rinding ajoe = houten, -oemba of roembia = sagopalmblad-omwanding; daoen andjoro = klapperbladeren; tata = bamboe). Zoodra het huis onder het dak staat moet het keukengerei worden binnen gebracht, want dit bestrijdt de kwade gevolgen van een aardbeving (linoer). Wanneer de hoofdpaal wordt opgezet, wordt eronder begraven een weinig goud, een slendang patola, een kain, een kelapa hidoep; een tros pisang wordt aan de paal gehangen. Onder den nokbalk, waar deze op de radja rust, wordt een qoeran-spreuk gelegd. Het indekken van het huis geschiedt 's avonds; op Vrijdag mag een en ander niet plaats hebben, het huis zou verbranden, het is pemali. Aan den kant van de deur hangt men wel fleschjes met geprepareerd water, steenen, stukjes hout, kalk of houtskool, popjes, als djimat voor afweer van booze invloeden. Boven de deur hangt meermaals een qoeranspreuk (wapa). Elk huis wordt geacht een schutsengel te hebben, pakambi na sapo (geest van het huis); deze vertoont zich vaak als

---

Snouck Hurgronje's Atjèhers, I, 226, en Kruyt-Adriani's Bare'e-sprekende Toradja's, I, 308. — Noot van de commissie.

[1]) Talaki? Zie Kruyt-Adriani, o.c., I 308. — Noot van de commissie.

een dier, b.v. een kip. Vrijdags wordt te zijner eere een lampje voor het huis gebrand, hetgeen te Pambaoeang nagenoeg voor elk huis plaats heeft; voorts wordt bij de radja tiang af en toe doepa gebrand. In geval van huwelijk gaat men eerst naar de graven der voorouders om die schoon te maken, daar lezen ze den qoeran en sirammen dezen met geprepareerd water (masiarai = het gaan naar de graven). Zijn de lieden pas gestorven, dan noemt men het bezoek matindi.

Papoang = Boeg. parrakang; pēoli = vampier.

Bisoeang, een soort reuzen van gewone lengte, leven in het dorp, komen af en toe te voorschijn als kwade geesten, vragen eten, en als ze het niet krijgen, dan scheuren ze je doormidden; ze kunnen zich naar believen klein maken, ze hebben een eigen geestvorst.

Bij de graven worden geloften gedaan, ten teeken waarvan men bij het kerkhof (koeboer) een steen ophangt; zulk een handeling noemt men matindja. Men belooft dan een feest of iets dergelijks.

Pontianak = kraamvrouwspook.

Longa, groot als een klapper, wit van kleur; wanneer men het doodt, is er een pisangstam binnenin, die verder geen nut heeft. Wanneer een doode uit het graf opstaat en rondwaart, veelal naar zijn huis terugkeert, noemt men dit mangoembatang; kwaad doet hij niet; hij kruipt door een gat uit het graf; dat gat zit ter hoogte van den navel van het lijk.

Lēsang, een overledene dit tot aap wordt; deze komt dan in het huis om kippen te stelen en derg.

Er zijn lieden die bepaalde dieren en zelfs rijst niet mogen eten, het is echter niet altijd een familie-pemali. Ook wordt in den vliegende-visch-tijd, wanneer de visschen op het strand liggen om gezouten te worden [geloofd?], dat de pontianak de oogen heeft uitgepikt.

Siroepang; wanneer men dit spook tegenkomt wordt men ziek, buikziekte koorts en dergelijke. Als het regent en de zon schijnt (oeranoeran-mea)[1]) dan is hij ook op de been. Hiertegen moet men eenige spijzen op een blad schikken, doepa branden, en het midden op den weg zetten (nisara).

Bij aardbeving, sitandoei tēdong dioendili mboi (de buffel onder de aarde stoot) slaan allen op gongs, slaan tegen de huispalen, en gillen. Bij gerhana boelan en matahari slaat men met parangs in de trappen en huispalen. Ook loopen er lieden naakt door het dorp om obat (panimbor) te verkrijgen (siawe matapadis = zonsverduistering, siawe arapoean = maansverduistering).

Pattarakke, spook in het algemeen; men treft ze vaak onder bepaalde boomen aan.

---

[1]) Oeran = regen; het verdere is niet thuis te brengen. Kruyt, o.c. I 273, geeft voor „regen gepaard met zonneschijn": oedja mbamba eo, regen die een grap van de zon is; deze regen geldt bij de Bare'e-Toradja's als levenwekkend. — Noot van de commissie.

Djaring, met dobbers verankerd drijfnet (panambē in Madjēnē); treknet = sēsēr; djalaboewang = werpnet, djalaboewang djalariki overdag te gebruiken, djalaboewang rambang 's nachts te gebruiken, groote mazen.

Lita akaliang, ambtsgronden van den kali; alle leden der kali-familie mogen er werken en krijgen bezit op de bewerkte gronden, tot ze deze verlaten. De woeste gronden zijn slechts voor opvolgers, geen tēsang, thans alles bebouwd, dus niet meer aanwezig.

To-nilēwo dipaoen, zij die naar den voet van het gebergte gedreven zijn, bezitten ook persoonlijke gronden, die zich aan den voet van het gebergte uitstrekken.

Moekadan (kalief Babaloeloe poenja poesaka). Ook in Palarangang heeft de kali een waardigheids-qoeran, die de vrouw zou zijn van die van Pambaoeang.

Lita tonilēwo dipaoen liggen in Adolang aan den voet van het gebergte; deze werden door pabitjara Adolang van zijn gronden afgescheiden, en aan den kleinen man gegeven ter bewerking. Deze to-nilēwo werden bestuurd door 7 sarokajang, 2 papoeangang. De eerste papoeangang Adolang, de anderen te Tamboegading; zij wonen in 7 vlekken (Adolang, Rattē, Oeloe balombong, Pēsapoeang, Rawang, Galoeng, Timboegading); zij worden banoewana genoemd. Wanneer de leden der banoewa daar gaan werken, betalen ze 25—50 cent aan papoeangang en pabitjara; voorts verplicht tot kasoewijang.

Tonilēo en Topalēo; aanvankelijk dit 2 broers, de eerste verbleef in Pambaoeang, de andere in Tjēnrana; dit zijn twee geslachten van den gegoeden adelstand (pabitjara-geslachten). Tonilēo van pabitjara Bondē, Topalēo van het pabitjara-geslacht van Tjenrana. Beiden hebben zoowel in Tjenrana als in Pambaoeang gronden, maar op elk mag slechts het plaatselijk geslacht ontginnen; zoo is het door de stamvaders bepaald. Zij mogen niet in elkaars zaken zich mengen. Dit zou zijn, omdat Tjēnrana bevreesd was, dat hij beboet zou worden wegens helpen van zijn verwanten; hij zou dan beboet worden met 40 reaal, Pambaoewang met 25 reaal, ten bate van pabitjara en maradia. Door dat te betalen, mag men ter plaatse werken. De boete heet papasala. Bij boete-berekening geldt 1 tai in Tjēnrana f 8, in Pambaoeang f 5. Ook dit afspraak der beide broers. Zelfs bezoeken mogen niet gebracht worden zonder toestemming der wederzijdsche maradia's en hadats.

Bertoenangan = matoemai (verloving). Eerst overleggen de wederzijdsche ouders; de ouders van den man knoopen de onderhandelingen aan ten huize van het meisje. — „Is hier niemand?" — „Er is niemand". — „Ik wilde dat mijn zoon hier mocht [wonen? komen?]" — „Er is hier niemand". — „Als er niemand is, wil ik een plaatsje in uw hart". — „Dat is goed, laat ons broers zijn". —

Vervolgens wordt de bruidschat (pasorong) bepaald, die vroeger 40 reaal was voor den hoogsten stand, papoeangang 25 reaal, boedak 15 reaal; tegenwoordig hooger. (De waarde van Toradja-boedak-vrouw 7 reaal). Als men hiermede accoord is, wordt ten huize van de vrouw f 10 gebracht (patoedjoe = pengikat) voor de ouders van het meisje. Vervolgens brengt de jongen allerlei voedingsmiddelen voor het meisje als levensonderhoud (pamboele patjanding). De verloving duurt van 3 maanden tot 1 jaar, naar den wensch der ouders. Er wordt bij de verloving een feest gegeven. Geen gemeenschap geoorloofd tijdens de verloving. Doen ze het toch, dan wordt de jongen beboet met f 5 à f 10 (papasala). Ongehuwde niet-verloofden betalen tot 25 reaal. Wanneer de bruiloftsdag wordt vastgesteld, dat op Vrijdag geschiedt, wordt weer een feest gegeven. Er wordt gewicheld. Op den huwelijksdag koempoelt men weer. De pasorong wordt betaald, waarop men naar den kali gaat in zijn huis, of de kali komt ten huize van het meisje. Indien ten huize van den kali, wordt gevraagd, hoeveel de bruidschat is. Bruidsgift aan kali van beiden f 2.50. Vervolgens ten overstaan van den kali de mohammedaansche huwelijksgift te betalen. De kali vraagt dan, welke goederen ten huwelijk worden medegebracht door beide partijen.

Oeroea kawin heet het geld dat de kali ontvangst.

Patoeangang to-moeana[1]), medegebracht goed van den man, en patoeangang to-wainē, idem van de vrouw, wordt door kali opgeschreven in zijn lontar, blijft van de familie die het inbracht. De man gaat naar het huis van het meisje loopende of te paard, in den hoogsten stand wordt de man op de schouders gedragen. Als het verloofde meisje sterft, koopt de jongen de doodskleeren; zeer vaak ziet men dan, dat de jongen zich met een jonger zusje verlooft. Het schijnt geoorloofd, dat men met jonger zusje trouwt, wanneer de oudere nog niet gehuwd is; men hoeft dan de oudere zuster geen vergoeding te betalen. Met 2 zusters mag men niet tegelijk gehuwd zijn. Maakt de vrouw de verloving uit, dan wordt de f 10 terugbetaald. Wanneer de man dit doet, is hij zijn f 10 kwijt. Ook de geschenken worden teruggegeven [in beide gevallen?].

Paiseng is de verwantschapsverhouding van de ouders van een paar.

Si paweisingoe[?], mijn paiseng-zegger; bini = bainē; soeami = moeane[?]; maratoea = mētoeoe; menantoe = pasana; ipar = ipar; kakanda = kaka; adinda = andi; boenting = makawēng; kawin = kawin; bruiloft = masorong. Wanneer de vrouw zwanger is, brengt ze aan hoofd en dergelijken de zoogenaamde padja (makanan).

Wanneer oemadang volgt het ni-tinandē; tappoeni

---

[1]) Dit woord kan niet juist zijn; misschien to-oroanē of toeama? — Noot van de commissie.

njawana = poetoes djiwanja; oemadang = het slingeren tusschen leven en dood.

Binē. Wanneer men met den rijstplant aanvangt, wordt midden op het veld een klein offerhuisje geplaatst, waar sirih enz. wordt gelegd en doepa gebrand; rond het huisje (pabanēbanēang) wordt eerst geplant met bibit, die gedoepa'd is; slaat deze rijst goed aan, dan verder planten (men noemt dit ceremonieel binē). Wanneer de eerste persoon gaat planten, is dat steeds de sobo; hij zoekt de dagen uit en hij danst voor; dit is een erfelijk ambt, zonder bestuursgezag.

De eerst-geplante rijst wordt parē iwal[?] genoemd; boas bali, die, als ze rijp is, zeer geliefd is voor jonge meisjes, om er bedak van te maken, waardoor ze mooi en sterk zullen worden (bali = berobah; tappoeng = bedak). De bezwering met de padi heet nikoeroe-koeroe soemanga (de ziel van de rijst roepen); soemanga = ziel.

Pasanda is de sobo voor de zee, tegenwoordig alleen nog te Tinamboeng en te Loeaor.

De pasanda vervult alleen zijn taak, wanneer de tijd der vliegende visschen aanbreekt (vliegende visch = baoe maradia). De vangst wordt ongeveer middernacht binnengebracht en eenige visschen worden op de trappen van het huis van vorst en hadatleden gelegd, ze mogen niet worden aangeboden (baoe pasanda heet deze gift, beteekent de eerste visch).

Bepaalde verbodsbepalingen voor voeding en kleeding noemt men nibalik toeroejang sapona (membalik roemahnja).

Idanaē sangnawang is een verzamelnaam voor kleine vergrijpen tegen de goede vormen.

Aloe, Toeli, Taramanoe: Malai maloli talloe samboea laoe dilita disēndana siola dilita di Balanipa (malai = bolēh; maloli = rollen; talloe samboea = één ei; laoe = pergi; sēndana = Tjenrana; siola = dan). Deze drie landen worden aaneengevat onder den naam Ada talloem botja (de drie landen; botja = negeri).

Het tegenwoordige Pambaoeang is niet het oude, dat in de bergen lag, niet ver van thans-Pambaoeang. Alvorens de maradia bevestigd wordt, moet hij naar het oude Pambaoeang; er zou daar een steenen vlaggestok zijn; daar wordt door de hadatleden een rede gehouden van erkenning, met vermelding eigen afstamming. Voorts is er een plaats, de poesi-lita (de aardnavel), waar men op weg naar Oud-Pambaoeang eerst aangaat.

Elk jaar wordt daar pagiling[1]) (eerst drie dagen in nieuw-

[1]) Voor de gewone beteekenis van het woord in het boegineesch en makassaarsch, zie bundel XVII, 227, onder giling: „iemand, die koopwaren doet ronddraaiijen, d.i. rondvent". — Noot van de commissie.

Pambaoeang, daarna een dag bij de poesi-lita); dit heeft plaats op de eerste volle maan in Asjoera, enz. Een aantal oude vrouwen en mannen, van elk ± 7 personen, neemt een talam waarin ze geld verzamelen (pamatjo); een aantal mooi uitgedoschte meisjes (tomēēso) is ook aanwezig; wanneer ze verloofd zijn, moeten ze bloemen in de kondē hebben (masoesoe boenga); die bloemen worden door een oud vrouwtje, zendelinge van den jongeling, in de kondē gestoken ten overstaan van het volk. 's Avonds gaan de personen over tot maakē, d.w.z. allerlei vruchten, sirih, enz. worden voor de verloofde meisjes gezet, waarna het naar de respectieve huizen gebracht wordt. Het doel van het feest is de oentoeng voor de negeri af te smeeken. De oude vrouwen en mannen zingen daarbij; eerst vragen ze geluk, dan zegenen ze het bestuur en roemen de jonge meisjes; de verloofde meisjes moeten een bepaalde gift op den schotel werpen, die door de pagilings worden verdeeld; deze lieden hebben een bepaalde afkomst, toeroenanna I Sambajang (nakomelingen van I Sambajang, dat was een bewoner van Palarangang). Vroeger was op de poesi-lita een offerhuisje pabanēbanēang, er is daar een groote mandibak, waar men kon baden en water kon meenemen voor geluk.

Er is ook een bron te Goenoeng Pēpong, die den naam oeai datoe, het langzame water, draagt, en waar de vorst bij geboorte en dergelijke water laat halen in zijn draagstoel en met de rijkssieraden. Volgens het verhaal zou de bron geen water geven, als het niet de gongslag hoort.

Te Adolang is ook een poesi-lita; te Simbang en Palarangang zijn ook offerhuisjes — Paralitang, Galong —, die sapan-sapan paoli (obathuisjes) worden genoemd; ook hier komt men elk jaar een keer. Te Simbang magiling drie dagen en nachten in het bijzijn pabitjara; elk huis moet spijzen leveren; vervolgens gaat men baden en eet pisang; de kaka padja leidt het feest; tegenwoordig is deze functie met die van hoofd van Simbang vereenigd. Te Paralitang, wanneer het pagiling is afgeloopen, gaat men naar oud-Pambaoeang, de meisjes te paard; daar wordt op den berg gegeten. Het hoofd van de feesten is de tamawoewang. Ook hier moet op den laatsten avond de pabitjara aanwezig zijn. Te Palarangang komt men eerst in de bergen bijeen bij een graf (dato). De pabitjara met zijn vrouw, ook de maradia Palarangang, gaan te paard met het volk daarheen; daar is de papoeangang en sando, die een kip en haan enz. vrijlaten; wie deze vangt, mag hem houden (malasoeang). Vervolgens wordt de poesaka-qoeran gelezen; het eten wordt opgedragen; vervolgens mangaroe (redevoeringen gehouden), vervolgens eten, terug naar de kampong en daar pagiling. Daarna maakt de sando banoewa bedak (tappoeng); hij gaat rond en strooit gepofte rijst (batē banoe) over de aanwezigen. Hij gaat dan voor den maradia Palarangang staan, die op een en ander moet blazen en op de tappoeng; vervolgens worden alle aanwezigen met het bedak-

water op het voorhoofd besprenkeld (ditēra). Bij dit feest moeten de maradia Palarangang en de pabitjara een kwartje betalen, dat in de bedak gelegd wordt, eerst in het water; tenslotte neemt de sando het geld. Wanneer deze adat werd afgewezen, zou zulks pemali zijn. Men wordt niet gestraft, maar later niet meer tot het feest toegelaten. Wel mag men een vervanger zenden, die als de persoon zelf optreedt.

Te Adolang gaat men naar den berg Goenoeng Karapoeana, vervolgens als te Palarangang; leider is het hoofd van Adolang. De lieden van Galong gaan naar de Goenoeng Paoeng; de leiding berust bij den pabitjara Kajang, tegenwoordig den kepala Galong.

Sadanna. Elke stand en elk geslacht heeft eigen verboden spijzen en kleeding; sala ta matē heet het vergrijp hiertegen. Gaat hij dan dadelijk tot den maradia, dan wordt hij niet gestraft, zijn goederen en vrijheid niet verbeurd.

Soerē patola (gestreept goed) mag de maradia 's avonds dragen; soerē lipa noemt men al die soorten goed, die vorst of hadatleden reeds gedragen hebben en die de bevolking niet dragen mogen; elke soort heeft zijn eigen naam (soerē basang, soerē talaoe ija padongei[?]). Tegenwoordig houdt men zich daar niet meer aan behalve aan de soerē patola. De straf is het omverhalen der woning, en wordt genoemd: verzet tegen het bestuur. De persoon wordt na die straf verbannen; geeft hij daar geen gevolg aan en wordt hij door zijn familie niet vrijgekocht, dan is hij vogelvrij en kan gedood worden. Het bloedgeld heet sala ta matē = 88 reaal, 88 cent. Maradia en hadat ontvangen dat geld en verdeelen het onderling.

Schaking: silariang (Boeg.), sitian (mandarsch); verschillende soorten, nl. sitian bikir, schaking van een maagd, sitian topoera masapo, schaking eener gehuwde vrouw; topa, schaking met geweld; niala simata gajang, ambil dengan mata keris. Dit laatste heeft plaats door het huis binnen te dringen; een vriend houdt met een kris de familie in bedwang, de schaker werpt het meisje een kain over het hoofd en brengt haar weg.

Onder nibaraboeni verstaat men het gebruik dat, als een meisje huwen wil en maradia of hadatlid wil het meisje hebben, hij zijn kris stuurt. De familie van het meisje moet dan de kris loskoopen voor 50 reaal, te betalen aan hem, die de kris zond; eerst daarna mag het meisje trouwen.

Wanneer een schakend paar naar een ander landschap uitwijkt, kan het landschap van afkomst niet meer ingrijpen, maar komt de zaak in berechting bij het landschap waarheen gevlucht is. Dit althans, wanneer de beide personen het met elkaar eens zijn; thans niet meer. Wanneer een schaking plaats heeft, wordt het paar nagezet (tomasiri heet dit, evenals de personen zelf, die beschaamd gemaakt zijn, ook tomasiri heeten). Worden ze achterhaald, dan wordt de man

gedood, tenzij hij de vrouw dreigt te dooden (sitamboe), als wanneer de vluchtenden tezamen onder een sarong kruipen met bedreiging van den man om de vrouw te dooden. De tomasiri zijn alle verwanten van het geheele geslacht. Indien echter een vrouw geschaakt wordt en naar het hoofd vlucht, moet de zaak besproken worden en is bloedwraak uitgesloten; tomitai tamatē heet dit vluchten naar een vrijplaats; heeft dit niet plaats, dan is de bloedwraak van kracht. Dit is ook van kracht voor de wederzijdsche familie. Wordt de man gedood, dan treden de verwanten van den man als wrekers op (nalani poeli = gezamenlijk nemen). Is dat gelukt, dan is de strijd uit; men zegt dan napoerai alawēna of nawitjara alawēna (poetoes sendiri).

De gevluchten bij het hoofd worden door dat hoofd aan den tand gevoeld over stand en verwantschap; levert dat onderzoek geen bezwaar, wil het meisje trouwen, en heeft de familie geen klemmend bezwaar, dan wordt het huwelijk voor kali voltrokken naar gewoon gebruik; de bruidschat wordt dan betaald of blijft als schuld (manginrang pasorong); wanneer een tijd van betaling gesteld is, spreekt men van silagai; beide partijen dragen dien naam, die beteekent „een belofte hebbende". Blijkt dat beiden het goed met elkaar kunnen vinden" en dat ze niet kunnen betalen, dan laat men het erbij. Bij scheiding echter moet de man den bruidschat betalen.

Wanneer een gehuwde vrouw geschaakt wordt, onderscheidt men twee gevallen, nl. malawang kalawadja, schaking van getrouwde vrouw tegen haar wensch (kalawadja = kraai, omdat de vrouw als een kraai gekrast heeft); malawang diada odibiasa, schaking van getrouwde vrouw, die volgens adat getrouwd is (en zich niet heeft verzet). In het eerste geval wordt de man gestraft met dubbele boete (één voor man en één voor vrouw); hij wordt dan verkocht; de opbrengst wordt in twee deelen verdeeld, het vrouwenaandeel komt aan maradia, het mansaandeel aan hadat. In het tweede geval worden beiden verkocht; maradia krijgt vrouwsprijs, de mansprijs komt aan hadat. Van het deel van maradia gaan aandeelen af voor den anronggoeroe, welk aandeel heet andēna djoa (eten der volgelingen). De beleedigde man ontvangt niets, ook krijgt hij den bruidschat niet terug. Op de kinderen hebben de ouders zoowel als de moedersfamilie recht; gewoonlijk wordt bij gemeen overleg een verdeeling tot stand gebracht.

Overspel, mapangadi, zoowel met gehuwde vrouw als maagd, wordt beboet met 10 reaal of 2 à 3 kati's. Bloedschande is ook mapangadi.

Nairoe tallona (= makan telornja, bij verkrachting van kind door vader) wordt gestraft door in zee werping; de schuldige wordt in een sampan, met steenen aan de voeten, weggebracht en in zee geworpen; den dag te voren wordt het in de kampong bekend gemaakt.

Zoogbroeder en zuster mogen niet samen trouwen; deze soort bloedschande heet siagān disoesoe (borstgenooten).

Aangenomen kind, ana ni patoeo, meestal broers- of zusterskind; dit aannemen gaat zonder getuigen met onderling overleg. Wil het kind later weg, dan kan dat zonder meer; vergoeding voor opvoeding wordt niet gegeven. Naisami nawang (volwassen) is niet erfgerechtigd[1]).

Het komt hier slechts zelden voor, dat de ouders zich naar hun kinderen noemen, alleen onder de hoogeren. Titels van den adel zijn: poeang, kakanna, poea, aba, daēng; voor radja's: ama, inggo, daēng, pataoe; vorsten kunnen ook den eigen naam als titel nemen, wat anderen niet mogen (boedaks en maradēka). Deze titels worden verlengd met den naam van het oudste kind, b.v. de vorst heeft een kind Salipa, dan wordt hij aangesproken met inggona salipa.

Tweeling = rindoe; men onderscheidt rindoe boelawang (jongen en meisje) en rindoe (van één geslacht); de rindoe boelawang is een gunstig teeken.

Met de voeten naar voren geboren is mēana soelē, een zeer sterke man moet dan de navelstreng doorbijten; daarna door het bamboemes gesneden. Met de helm geboren, ana boengkoe; een zeer gunstig teeken; de helm wordt bewaard als djimat, de ouders bewaren het voor het kind, dat het later dragen mag. Taoe boelang = albino (maanmensch).

Polygamie = mapoposaroē (toegestaan tot vier), mag niet met twee zusters tegelijk; man hoeft geen toestemming van vrouw te vragen; de vrouwen mogen in één huis of in meerdere wonen; in het eerste geval is meestal de oudste vrouw baas, tenzij slechts één vrouw kinderen heeft, dan is die de baas.

Indien vorst masoena (bersoenat), magēso (tandvijling), makawin, maoeri (boenting), mapainda (den grond voor het eerst betreden), wordt eerst de hadat geroepen en deze de vraag gesteld, of baroega, batajang of atalaja gebouwd zal worden (soorten van huisjes, verschillend in grootte en prijs); respectievelijk duurt het feest 7, 3, 1 dagen en nachten. In het eerste geval spreekt men voor het feest van pada en volgt men de adat der Mandarstaten; wanneer niet pada, dan spreekt men van nipēsanni paloeloewarēan; in dit geval wordt de adat niet geheel gevolgd en de hadat tanggoengt het verloop niet. Bij pada moeten de hadatleden als gasten aan de grens worden opgewacht (patapingang = watas); ook de banoewa heeft een patapingang.

Masoena (besnijden). Eerst wordt de gandang (ganrang), kēkē (fluit) matoedoeng[?][2]); pabitjara Bondē met muziek

[1]) Een soort arrogatio? — Noot van de commissie.

[2]) Patoedoeng beteekent „dansmeisjes"; zie blz. 312, 347, 367. — Noot van de commissie.

brengt de afgesneden voorhuid weg en gaat deze begraven naar een bepaalde daartoe bestemde plaats, die lita kajang (grootheidsgrond) heet; het graf wordt dichtgeworpen, er worden steenen bij geplaatst (boedjoek kajoeng). Vervolgens keert hij terug, trekt zijn kris voor den vorst, en deelt mede dat een en ander verricht is (nipēmanai oeloe laso); daarna gaat hij naar huis; op het graf wordt doepa gebrand. De besnijdenis wordt geleid door goeroe (to-pasoena); hij gebruikt daarbij een gewoon poesakames; eerst heeft het jongemensch lang in het water gestaan, het bloed wordt in een oud bord opgevangen en ook mee begraven, het bord wordt weer mee terug genomen; drie dagen moet hij thuis blijven en daarna neemt hij een bad. Hij draagt dan geen broekje, maar het oude bord wordt vóórgebonden, opdat de wond niet tegen de sarong schuurt. Ongeveer 8—10 jaren; gewoonlijk eerst elementair mangadji-onderricht.

Vrouwen ook op dien leeftijd [besneden]; als besnijder treedt op een vrouwelijke goeroe; loon voor goeroe 1 tai-Balanipa = f 8 zoowel voor jongen als meisje. De bevolking levert padja[1]), waarop men van de spijzen geniet; als vorsten aanwezig zijn, worden zooals gewoonlijk karbouwen enz. geslacht. Bij het graf der voorhuid dansen de genoodigden van hoogen bloede en de patoedoengs, ook die welke de gasten medenamen, met getrokken kris rond het graf, gelukwenschen uitsprekende (mangaroe).

Vóór het basoena heeft het magēso (tandenvijlen) plaats. Eerst wordt een stuk hout (kajoe palandjawa) in den mond gebracht en vervolgens worden met steen (batoe pagēso) de tanden gevijld, een klein beetje, zoodat de tanden gelijk zijn; alleen ouders en de goeroe-pasoena zijn aanwezig, de laatste is tevens pagēso. Ook bij meisjes wordt dat door man gedaan; dit afvijlen van de tanden is de voorbereiding van het feest. Bij het feest van een vorstenkind worden tegelijkertijd ook andere kinderen van goede familie besneden; ook slavenkinderen, indien ze van zoogmoeders der vorstenfamilie zijn, mogen deelnemen; de andere kinderen worden besneden met weinig statie; de kosten zijn dan een halve rijksdaalder, als „padja" een kip.

Mapainda. Eerst wordt het kind op een gevlekte karbauw gezet (tēdong tjamara)[2]); vandaar op den grond gezet voor het vorstelijk huis; dansen, enz.; terugkeer in huis, eten en feest; vorsten aanwezig.

Wanneer maradia zwanger gaat worden, wordt eten gegeven ten haren huize aan een ieder, vooral pisang, koekjes enz.; daarna wordt buik geoeroet; wederom dansen. De sando pēana, twee personen, oerocten elk aan een kant, beiden vrouwen; de feesten duren 9 of 7 dagen.

---

1) Zie boven, blz. 318, 320. — Noot van de commissie.

2) Eigenlijk een bles: aan den kop en c.q. aan den staart wit, verder zwart; zoo'n karbouw is in Zuid-Selebes overal van groote waarde (mededeeling van controleur Friedericy). — Noot van de commissie.

To-tama; wanneer men „tamat mangadji" (dit duurt van ½ jaar—1½ jaar) geeft men een feest met karbouwslachten; velen doen dat echter niet. Wanneer lid der bidja badjo, bovendien nog pamantja (schermen), en moet een vlag het huis sieren.

Rechtspraak. Hooger beroep van uitspraken van den pabitjara was mogelijk bij den maradia; men noemde dit: taroetama disoengina maradia (rechtstreeks de kamer van den maradia betreden): de drie pabitjara's worden geroepen en de maradia doet recht.

B. Toeboe (onderdeel van Tjenrana).

Bestuur enz. Toeboe was in zooverre onderdeel van Tjenrana, dat maradia en hadat in moeilijke gevallen de tusschenkomst van Tjenrana inriepen; de rijksraad van Toeboe bestond uit maradia en hadat. Deze laatste bestond uit de volgende functionarissen: 1. baligaoe Toeboe; 2. papoeangan Toeboe; 3. papoeangan Tarabēki; 4. papoeangan Koelasi; 5. poenggawa Koelasi; 6. andonggoeroe Koelasi; 7. djannangan Koelasi; 8. tomatoewa Batororo; 9. soero Batororo; 10. andonggoeroe Batororo.

1. Baligaoe Toeboe was de tusschenpersoon tusschen maradia en hadat-leden; hij kan de leden der hadat oproepen om een zaak te bespreken, men kan dan dat voorstel aannemen of verwerpen.

2. Papoeangan Toeboe bestuurt de banoewa Toeboe; hij werd daarbij bijgestaan door de oudsten (tomatoewa); wanneer de menschen (para = mensch) allen worden opgeroepen, hetzij ter bespreking, hetzij voor feesten, spreekt men van manggil-para.

3. Papoeangan Tarabēki, idem voor banoewa Tarabēki.

4. Papoeangan Koelasi, idem.

5. Poenggawa Koelasi riep de leden op ten oorlog of voor feesten voor zooverre Koelasi betrof (iets als de „mandoer kampong").

6. Andonggoeroe[1]) Koelasi moet de lieden oproepen om voor de hadat te verschijnen, dan wel voor feesten oproepen enz.

7. Djannangan Koelasi regelt in geval van feesten de zaken en het oproepen van de ana poewang (de nakomelingen van den vorst).

8. Tomatoewa di Batororo; als er zaken zich voordoen te Batororo, brengt hij die voor bij den maradia, want evenals de papoeangan heeft hij de bevoegdheid om zich rechtstreeks tot den maradia te wenden.

9. Soero Batororo is de zendeling, die mededeeling doet aan de naburige zelfbesturen, wanneer door Toeboe een feest gegeven zal worden.

10. Andonggoeroe Batororo brengt met zijn djoa (hel-

[1]) Zie noot 3 op blz. 341. — Noot van de commissie.

per) zaken, de kampong betreffende (indien rechtszaken), bij maradia Toeboe voor.

Maradia Toeboe mag de volgende zaken regelen: maratjoeng (vergiftiging): de hadat brengt die aangelegenheid met den persoon in kwestie tot den maradia; er wordt getimbangd door hadat en maradia; beslissing: de persoon wordt verkocht als slaaf (nibaloean). In den regel ging dat naar Borneo (slaaf = batoewa). Hij wordt alleen of met eventueele medeplichtigen verkocht. Voorts wordt malabang door den maradia berecht, d.i. het plegen van overspel met andermans vrouw. Men mag slechts verkocht worden binnen het land. De opbrengst komt aan maradia en hadat, en wel 2 deelen voor maradia en één deel voor hadat, nl. gedeeld tusschen baligaoe, papoeangan en tomatoewa, elk voor het dorp waar het delict gepleegd is. Voorts wordt door maradia, wanneer vrouw door man van lageren stand wordt geschaakt of zwanger gemaakt, welk delict met den dood bekocht wordt, zonder vorm van proces gekrist. Papoewang-delicten (hantoeën) worden door maradia gestraft met verbanning (verkoop) naar Borneo. Voorts alle zaken die den maradia worden voorgebracht.

Kleine zaken kunnen met goedvinden der twistenden gepoetoesd worden door papoeangan en djannang.

Verkiezing van maradia. Baligaoe en papoeangan Toeboe wijzen een persoon aan; de verschillende hadat-leden en oudsten worden opgeroepen; de aangewezene verschijnt en de gaoeang worden hem overgegeven: 2 ganrang, 2 gongs (tawa-tawa), 1 geweer, 2 borden, 2 djarangan (trommels), vroeger ook een vlag (thans vergaan); voorts een sawah (tinggas), een complex sagopalmen (rano tawaro) en een limboenang, een vischplaats waar gewoonlijk na de padisnit gevisch wordt (bij hoog water wordt met bamboe het terrein afgezet, waarna bij eb de visch achterblijft; dergelijk visschen heet maandoi).

Bij den sawahbouw koopt de maradia de bibit, en de lieden van het land komen helpen met planten tegen vergoeding van voeding. Ter verzorging dienen de naë moeana, dit zijn lieden van Batororo. Voor de beploeging (ploeg = daala) worden ± 30 lieden opgeroepen, bij de beplanting worden alle para opgeroepen, ook lieden van Batororo; ook deze lieden bekomen een deel van de bouwvelden van het ornament; zoo bebouwen zij van het veld b.v. een pētak. Deze lieden zijn erfelijk in die taak, vormen een geslacht (bidjana para). De oorsprong van deze verplichting is, dat zij destijds de sawah aangelegd hebben op last van den maradia; thans hebben zij het erfelijk recht. De naë moeana worden opgeroepen; deze taak is niet erfelijk, maar moet door de gegadigden worden verricht; ook zij krijgen een pētak toegewezen. Beide aandeelen van para en moeana is een vaste pētak. De geheele opbrengst komt hun ten goede. Het pētak-aandeel der para heet tinggas aparang, van de moeana tinggas naë moeana. Ook is er een tinggas tomatoewa (de tomatoewa regelt het werk).

Van de ranotawaro worden de boomen, die rijp zijn, verkocht. Deze bosschen zijn te Tanisi in Maloenda; oorsprong van het recht zou zijn, dat in Toeboe nog geen gebruik van sago gemaakt werd, ook in Maloenda onbekend; door lieden, die een reis naar Loewoe gemaakt hadden, werd men bekend met het gebruik; dit werd het hoofd van Maloenda medegedeeld, dat uit dank den maradia Toeboe een complex afstond.

Ook de baligaoe Toeboe heeft een gaoeang, een kebon djati (oema djati). Hij laat daaruit planken maken, die verkocht worden. De oorsprong van dezen tuin zou zijn, dat er eenige lieden van bidjana papoewangan en bidjana poewa uit visschen gingen; zij troffen een boot aan, waarin zes lieden; dezen brachten ze naar het dorp en daar maakten ze den tuin van bibit van Soembawa, die ze medebrachten; ze hebben verder dien tuin steeds verzorgd. De lieden zouden orang Tambora zijn, bidja Tambora; zij krijgen een aandeel in de opbrengst, b.v. een gulden of 3 per maand voor het verwerken van het hout tot planken.

De papoeangan Toeboe wordt door baligaoe en kampong-lieden aangewezen. Het voorstel wordt gedaan door den andonggoeroe, den djannang, den papoeangan, die tezamen den titel droegen indona taoe marani (moeder van de massa). Ook deze heeft een oema djati. De verkozenen moeten behooren tot een bepaald geslacht (bidja baligaoe, bidja papoeangan, bidja poenggawa, bidja tomatoewa, bidja djannangan, bidja soero, bidja andong goeroe).

De poenggawa Koelasi wordt door papoeangan Koelasi en andonggoeroe Koelasi aanbevolen; wanneer zij accoord gaan, begeven zij zich naar den baligaoe; is deze het met de keuze eens, dan gaat men tot den maradia. De poenggawa beschikt over de lita poenggawa. De grond behoort aan de bevolking, aan de vrije lieden (maradēka, taoe pēa).

Tjenrana bestaat uit de volgende onderdeelen (maradia-schappen): Onan, Toeboe, Tamirodo, Moesoe, Limboa, Somba, Paminggalan, Aboe; de maradia Tjenrana is de maradia aradjāng. Verder poeatta Tatoelisi en poeatta Pandang, deze beide laatsten onder den maradia aradjāng; de gebieden van die vorsten heeten ook banoewa.

Standen. Maradia, ana maradia, ana maradia patola, baligaoe, papoeangan, poenggawa, djannangan, andonggoeroe, para (boeat koempoel orang), maradēka, batoewa (slaven).

Batoewa sosorang; deze zijn slaaf geworden van maradia en andere waardigheidsbekleeders. Zij kunnen niet verkocht worden; zij verblijven in het huis van hun meester en ontvangen van hem kleeding en voeding, doen wat in het huis te doen is. Indien zulke lieden tuinen aanleggen voor hun heer, zoo bekomen ze een deel van de boomen, b.v. 1/3 of zoo.

Batoewa niali zijn krijgsgevangenen of gekochte slaven. Zij blijven hetzij in de woning van den heer of leven op zichzelf, zijn verplicht voor den heer te werken, krijgen geen aandeel in geplante tuinen. Zij kunnen zich vrijkoopen (mapolēang alawēnna, malapasi alawēnna = datang sendiri, melepaskan dirinja): jonge vrouw 40 reaal; oudere vrouw geen vaste prijs, ± 10—15 reaal; jonge man 30 reaal; kinderen, geboren vóór den vrijkoop, blijven slaaf, tenzij extra-betaling, na vrijkoop natuurlijk vrij. Wanneer vrije met andermans slavin trouwt en de sorong (bruidschat) betaalt, dan worden de kinderen verdeeld, de eerste voor moeder, de tweede voor vader. De eerste blijft batoewa, de tweede blijft maradēka. Wanneer geen bruidschat betaald wordt, dan wordt slechts één kind afgestaan, als er minstens drie kinderen geboren worden, nl. het derde; men noemt zoo'n huwelijk poesoeng.

In geval een batoewa zoogmoeder wordt van een maradia-kind, blijft zij slavin, maar kan niet verkocht worden. Wanneer iemand zich vrijkoopt, moet dit plaats hebben voor kali en hadat, die kennis geven aan maradia; kali en hadat treden als opzettelijke getuigen op van de belofte, dat deze persoon den vrijen stand is ingegaan en niet langer tot de slaven behoort, geen werk meer behoeft te doen voor zijn voormaligen meester. Vervolgens wordt membatja do'a en een maaltijd gegeven, waarbij kali en hadat en belangstellenden aanzitten. Indien een slaaf zijn meester groote diensten heeft bewezen, kan deze hem vrijlaten, maar in die vrijlating zijn de kinderen niet begrepen (hij wordt dan maradēka patoedjoe (patoedjoe = soeka).

Pandeling = batoewa inranang, erfelijk tot schuld betaald, hij verblijft ten huize van den geldschieter.

Grondrechten. De woeste gronden behooren, voor wat betreft de lita pangalai, aan maradia en hadat; de lita poelaja, de lita karaka en de lita lēmoe kunnen door een ieder bewerkt worden. Vreemdelingen moeten eerst hadat toestemming vragen; willen ze zich vestigen dan hebben ze niets te betalen, alleen moeten ze kasoewijang opbrengen, wanneer zij op dien grond werken. Zoo ook de koopers (taoe polē = vreemdeling). Over het algemeen wordt aan vreemdelingen geen grond geweigerd.

Op de lita pangalai wordt in de eerste plaats hout gehaald voor baroega-bouw, wanneer vorst of hadat een feest gaat geven. Ook zijn er terreinen voor de hertenjacht gereserveerd, die den naam dragen galoeng malowang. Tegenwoordig vindt men op de lita pangalai kapok-tuinen, dit is met toestemming van den maradia gebeurd. De bewerkers moeten tēsang betalen (masima), deze bedraagt b.v. voor djagoeng 10 %, voor kapok 1/3. Ook de galoeng malowang is door de bevolking in gebruik genomen, maar daar wordt niet zulk een hooge tēsang betaald. Op de drie andere soorten geen tēsang.

Lita poelaja = woeste grond. Wanneer in bewerking genomen, krijgt de bewerker recht op het geplante; verlaat hij het terrein, dan kan een ander dadelijk het volgend jaar aan het werk gaan, maar de eerste bewerker heeft de voorkeur. Vandaar dat hij toestemming aan eersten bewerker moet vragen; wenscht die niet te werken, dan vervalt zijn recht. Wanneer overjarige gewassen geplant zijn, blijven deze aan den planter toebehooren, maar anderen kunnen daar ook gaan planten. Grondrechten komen op den grond dus aan gemeenschap toe. Het recht van de gemeenschap draagt den naam apoennanna[1]).

Volgens oude adat zou het recht op de zee van de kuststrook uit zich zoo ver uitstrekken, als men een zeil zien kan. Aan dit recht ontleent de bevolking de volgende aanspraken: visschen; een aandeel, varieerende van 1/20—1/10, moet aan vorst of hadat worden gegeven. In sommige tijden mag geen visch gevangen worden, wanneer de baolang, de rodja, tjakala en wēma roema te zien zijn aan de kust, wat in sommige tijden in de baai plaats heeft. Men noemt die tijden niombo; dat heeft plaats wanneer maradia een feest geeft, eenigen tijd van te voren en daarna (dat is dus bij plant en oogst); het zijn dus mede teekenen, dat de rijst geplant kan worden. Wanneer de baolang gevangen kan worden met een lasso aan een stok (pandoang), dan wordt de vischvangst geopend. Wanneer de visch roema wordt gevangen, dan wordt met hengel er naar gevisch (mangapi). Dit mag niet, wanneer het volle maan is. Wanneer de rodja is te zien, dan met djala gevischt. Wanneer de kleine vischjes aan de kust op de riffen gevangen worden noemt men dat maandoi. Ook wordt gevischt met bala (bamboefuik) die aan de riviermondingen geplaatst worden.

De patalasang (poesi-lita) is in het dorp Batororo. Ingeval van gevaar enz. gaat men van uit Toeboe naar de patalasang om daar te offeren; men slacht kambing, geeft feest, membatja do'a, doet geloften. Wanneer een en ander gelukt, moet gelofte ingelost. Ook bij padiplant heeft dat plaats. Een en ander wordt bewerkstelligd door den maradia en de hadat. Wanneer dit nog niet gebeurd is, mag niemand zijn velden aanleggen, ook persoonlijke offers worden daar gebracht. Kali leidt het membatja do'a; daarvoor ontvangt hij een tali (roemboe oendoeng = membalas doepa). Daarna gaat men zelf aan den arbeid.

Soememba ladang. Men begint membatja orang mati lama in huis door kali (toematē matēi); daarbij wordt gevraagd om het gelukken der padi; geschiedt dat, dan beloven ze aan de voorouders offers te brengen, tevens wordt dezen verzocht het terrein te ruimen. Vervolgens gaat men merintis (soememba) en potong kajoe (batabang ajoe). Na een maand drogen wordt gebrand (nialoi). De overschotjes worden terzijde gelegd of laat men liggen. Daarna nikaboei, het schoonmaken van het veld. Daarna

[1]) Zie noot op blz. 336. — Noot van de commissie.

wacht men den regen, waarna geplant wordt. Soeboe is de persoon die op elk veld eerst iets plant in 7 gaten, dit heet de indona boewas (padi); vóór het stooten der gaten stort men kippenbloed en brandt men wierook. Vervolgens kan het planten plaats hebben. Het loon van den soeboe bedraagt 10 % van den te verkrijgen oogst. De soeboe is man, het ambt is erfelijk, teekenen van waardigheid heeft hij niet. Bij het planten helpt men elkaar (nadoeloei) tegen een maal eten. Een en ander is wederkeerig (sidoeloeang). Wieden = nidoei. Wanneer vruchtzetting, komt de soeboe en gaat obat toedienen aan de padi, boerēwe en boeah klappa (boerēwe = majang pinang), de klappa gekoepast en met de boerewe geroosterd. Maboewas = rijstsnijden. Wanneer oogst begint, moet ei, visch, boerēwe, klappa, doepa, vervolgens mes (rapang) voor padisnit gehaald. Dan snijdt de soeboe de zeven gaten; deze worden, aan elkaar gebonden (nitoedjoe), eerst gesneden; de andere rijst na de toedjoeh lobang; het gesnedene wordt bij de indona gelegd; er wordt doepa gebrand bij het snijden der indona. Vervolgens gedroogd. Vervolgens een tampat gemaakt (tarade), ongeveer 4 M. hoog. Vervolgens een klein huisje (logo) gebouwd, waar de rijst ingebracht. Wanneer men rijst uit de logo wil halen, dan moet de bezitter dat zelf doen en daarbij doepa branden; de rijstmoeder wordt in het midden van de logo gelegd.

Habis merintis idadjaringala[?]; verlaat men het terrein, dan kan een ander daar zonder meer werken. Wanneer reeds potong kajoe, heet het simbasala; bij vertrek mag een ander het nemen. Wanneer gebrand, heet het poeren toenoeoe [poera nitoenoe?]. Wordt de bewerker ziek, dan mag een ander daar niet planten dan met toestemming van brander; plant hij met bibit van brander, zoo krijgt elk de helft van oogst, met bibit van planter, alsdan klein present. Na het schoonmaken heet het terrein oema, na den oogst aboesarang, volgend jaar lomponigoe. Tenslotte na ± 5 jaar pangoemāng = kaboe, daarna ropong (beteekent woeste grond; oorspronkelijke woeste grond heet ook ropong).

Huwelijk. Man mag niet trouwen met vrouw boven zijn stand; wanneer gemeenschap met zulk een vrouw, dan wordt de man gekrist. Wanneer de vrouw iets hooger, maar de man van lager stand is van standing, dan is het geoorloofd, wanneer hij de hoogere soenrang betalen kan. In dat geval mandaina sorong (het verhoogen van den bruidschat). De gewone verboden grenzen van huwelijk. Wanneer jongen zich verloven (mētoemēi) wil, brengt hij eerst geld, voor taoe pēa ± f 5, voor hoogeren stand ± f 25 (pakokongangan, om te mogen spreken); verder wordt medegenomen pinang, sirih, tabak, gambir; dit is perloe om aan de getuigen (familie en hoofden) voor te zetten (pēttoelē); verder pisang, teboe, klappa, hout, goela, ikan (pamboelē), ook dit dient om, als de besprekingen afgeloopen zijn, als getuigengeld te dienen. Vervolgens geld (f 25) en rijst (2 koppen) door man aan vrouw gebracht

(oedjoeng adjoe, voor belandja). Man en vrouw koopen dan samen suiker, rijst, olie, dit wordt aan de getuigen gebracht (mapapesang) [1]) ter kennisgeving van voorgenomen huwelijk. Vervolgens wordt een tijd bepaald waarop het huwelijk zal plaats hebben. In geval van goede familie wordt op den vastgestelden dag de verschillende hoofden en bevolking tezamen geroepen (bij den gewonen man niet); dan wordt de sorong besproken en vastgesteld, b.v. voor bidja iman 40 reaal, voor batoewa iman 7 reaal; voor batoewa maradia 12 reaal, voor maradia salawa ½ mas of 120 reaal, voor den maradia zelf met standgelijke 7 kati 7 orang (1 kati = 25 reaal, 1 orang = 12 reaal). Bij het huwelijk wordt aan den kali voor het roemboeng oendoeng 1 reaal (oeroeng nikah) [2]) door beide partijen tezamen betaald. Bij dit nikah is de hadat aanwezig; zij krijgen: de maradia ± f 10, de hadat ± f 4, welke betaling heet pēopo maradia en pēopo ada. Er is ook een feest (lela), waarbij bij de hoogeren patoedoeng en ērang botor (dobbelen); dit duurde soms tot zeven dagen. Na huwelijksfeest gewoonlijk gedurende korten tijd geen gemeenschap in verband, naar men zegt, met maloe zijn.

Schaking = siondongang; van gehuwde vrouw: siondongang malawang. Wanneer twee boedjangs vluchten, van welke de jongeling maradia, het meisje van lageren stand is, zoo heeft dat geen gevolg; anders moet, wil het tot een huwelijk komen, 40 reaal betaald worden (paparabong); wordt dit niet betaald, zoo worden beiden batoewa van vorst of hadat (batoewa talang); betaalt hij na dien zijn 40 reaal, dan is hij weer vrij; de betaling moet aan maradia en hadat gedaan worden. Is hij naar elders gevlucht, dan wordt hij teruggehaald. Zoolang de vluchtelingen het huis van maradia of hadat nog niet hebben bereikt, kan men hen dooden; dit kan door familie van de vrouw gebeuren. Wanneer de familie der vrouw erg maloe is, b.v. door zeer lagen stand van den man, zoo kunnen ook familieleden van den man gedood worden. Wanneer de paparabong betaald is wordt geen sorong betaald, dus: maoepa bima matoembalē njannanaoe = wat boven is komt beneden, d.i. de betaling achteraf. Het huwelijk heeft daarna plaats van uit het huis van hadat of maradia. De familie van de vrouw eischt daarna het paar op, om bij haar te gaan wonen; de kinderen kunnen bij eventueele scheiding de ouders volgen, die zij wenschen. Zijn de ouders niet van gelijken stand (vrouw boedak en man maradia), dan worden de kinderen tusschen de beide standen verdeeld.

Silariang malawang: de schaker moet 80 reaal betalen (paparabong) aan maradia en hadat; de verdeeling is gelijk, elk de helft. De beleedigde echtgenoot krijgt niets, ook zijn bruidschat

---

[1]) Of mapepasang? het schrift was niet duidelijk; verg. noot 1 op blz. 310. — Noot van de commissie.

[2]) Verg. boven, blz. 351: oeroe(a). — Noot van de commissie.

niet; alles echter wat de vrouw in de echtelijke woning heeft achtergelaten, vervalt aan hem (mapēlēi manana); dit geldt zoowel van de poesaka als van de tjakkara[1]), die de vrouw in het huis achterliet. De gronden worden verdeeld. Ook bij boedjangs is dat het geval; gewoonlijk alleen dan, wanneer zeer maloe; dan echter ook de gronden van het meisje, terwijl ze tevens onterfd wordt.

Polygamie, mapoepoe saroewē. Wanneer de eerste vrouw wil masaroewē, zoo blijft het huwelijk in stand; zoo niet, dan moet zij scheiden en wordt de eerste vrouw geen [een?] geschenk gegeven, bij tweede huwelijk moet man voor blandja zorgen. Wanneer bij tweede huwelijk de eerste vrouw niet wil en gaat scheiden, behoeft de bruidschat door haar niet terugbetaald te worden.

Scheiding = sitiwē of sasara. Men gaat daartoe naar kali, deze brengt het geval bij hadat voor, en die bij maradia. Vroeger ging dat zonder talak, maar werd beslist door hadat en maradia, door wie de schuldvraag werd uitgemaakt. Bij schuld van de vrouw moest zij ± f 10 betalen aan maradia (paisi kota = ter vulling van sirihdoos); zij had geen betaling aan den man te doen. De tjakkarang werden gelijkelijk verdeeld. De erfgoederen gaan naar de eigen partij terug, deze goederen zijn sosorang. Indien deze goederen te gelde gemaakt worden of er worden andere goederen van gemaakt, dan verandert de staat ervan en worden ze tjakkara, tenzij er b.v. een armband of zoo van gemaakt wordt.

Erfrecht. Bij overlijden van vader vererven de bezittingen nog niet dadelijk, maar blijven bij moeder. Overlijdt ook deze, dan worden de goederen gelijkelijk onder de kinderen verdeeld, onverschillig of het jongens of meisjes zijn. Indien de man kinderloos overlijdt, blijft het goed eerst bij de vrouw; alleen de sosorang van den man gaan aan diens broers over. Na overlijden der vrouw wordt ten slotte ook de tjakkarang verdeeld. Vervanging door kinderen is naar adatrecht mogelijk, naar sjarat niet, men volgt hier de adat. Bij tweede huwelijk erven de kinderen van den langstlevende alle goederen die aan die personen[?] toekomen; overigens erven de kinderen de goederen, die in het huwelijk, waaruit zij geboren zijn, verworven zijn. Schenking bij het leven (nawēi) komt voor en wordt niet gekort op het erfdeel. Bevoordeeling van een der kinderen bij de anderen is adatrechtelijk niet mogelijk.

Godsdienst. 1 Kali Batororo, 1 kali Toeboe, 1 kali Sambaboe. Vroeger had men alleen kali's met kali Toeboe als hoofd; thans zijn er een katib (mandarsch: kati) en een bilal (bidal) in alle drie gemeenschappen. Elk poetoest voor zich de voorkomende zaken, dat zijn: huwelijks-, echtscheidings-, en erfrechtszaken, naar wensch van betrokkenen door hadat of sjarat (sara); de zittingen

---

[1]) Dit is makassaarsch; het mandarsche woord is misschien tjakkarang, dat men iets verder aantreft. — Noot van de commissie.

worden ten huize van den kali gehouden. Inkomsten van sjarat zouden er niet zijn bij afdoening van zaken.

Er zijn twee masigi, in Toeboe en in Batororo. In Sambaboe is er geen, aangezien dat land pas geislamiseerd is. Vroeger was dat land een eigen maradiaschap met maradia en hadat, eerst kortelings werd het bij Toeboe gevoegd. Langgara's zijn er ook niet, aangezien zij [de godsdienstbeambten?] nog niet gevestigd zijn, maar herhaaldelijk verhuizen. De beide moskeeën zijn Vrijdagsmoskeeën. Verder zijn er geen moskeeën noch bidkapellen (langgara). Graven van heiligen zijn er twee, een te Sababoeloe, de belangrijkste, de tweede op Oedjoeng Djawi-djawi, een van de punten aan de golf van Lambona. De eerste is kramat geworden; [men bezoekt deze] wanneer een kind ziek is, of men gaat belajar, dan wel men krijgt tegenslag en doet een gelofte (masamaja) om naar de graven der voorouders te gaan om daar te offeren. Dit offeren heeft op de volgende wijze plaats: Heeft men beloofd kambing of ander eten, dan moet dat gebeuren. Soms neemt men vele lieden mee, maar bij andere gelegenheden gaat men alleen. Voorts menbatja do'a, waarbij men een kaars ontsteekt; men brandt doepa en strooit bloemen; dit heeft ook plaats, wanneer men een gelofte doet. De kali Batororo heeft waardigheidsteekenen, namelijk een sawah; deze komt aan het geslacht ten goede, tinggas akaliang. De kali wordt uit het kali-geslacht gekozen. Deze verkiezing heeft plaats op de volgende wijze: bilal en chatib moefakat (siroemoeng); wanneer ze hun keuze hebben gevestigd, wordt daarvan mededeeling gedaan aan de bevolking; dat deze keuze niet werd aanvaard, is nog nimmer voorgekomen. De eischen, die gesteld zijn aan een kali, zijn, dat de man goed zijn godsdienstplichten vervult, iets van den godsdienst afweet en tammat mengadji is.

Ana li oerē[1]), aangenomen kind, meestal broers- of zusterskind; erfgerechtigd zijn ze niet, wanneer er andere erven der adoptiefouders zijn. Men kan wel schenkingen doen aan zulk een kind (tambo, dit beteekent eigenlijk blandja).

Sanro = priesters. Vroeger werden deze lieden belast met het bij feesten offeren. Zoo maakte men van sago-bladeren een prauwtje, vulde dit met katoepat en andere spijzen en liet het wegdrijven (mapaoli = geneesmiddelen geven voor het dorp). Wanneer dat plaats vond, gaf elk lid der gemeenschap een kleinigheid van 5 doei aan den sanro. Deze bezigde dat om kippen, eieren, rijst te koopen; vervolgens werd de prauw gemaakt (lopi-lopi), deze gevuld met voedingsmiddelen, die naar zee gebracht werd, en men laat alles wegzeilen. Men liet dat doen bij oogst en plant. Wanneer men het bootje in zee ontmoet, mag men het nemen; er zijn ook levende

---

1) Li is geen formans in het mandarsch; ana oerē is in het boegineesch broers- of zusterskind: zie bundel XVII, 328 (onder âna), 334 (onder oere); verg. XVII 335, onder âla, IX 337, onder alle. — Noot van de commissie.

kippen aan boord. Het is voor den afweer van booze geesten (tegenwoordig s ē t a n geheeten); men noemt dit m a p a s o r o s ē t a n, toelak sētan. De sanro krijgt geen vast bedrag, maar wordt door de deelnemers begiftigd (b a r a i n a s a n r o = aandeel van sanro). Als sanro kunnen optreden zij, die van die ketoeroenan zijn. Wanneer de sanro reeds oud is, leert hij een zijner geslachtsgenooten de knepen van het vak en de verschillende bezweringen, en ook obats (p a o l i). Wanneer iemand ziek is en men wil een andermans obat gebruiken, zoo brengt men voor den bezitter wat sirih en tabak. Bij genezing brengt men voor den bezitter bovendien nog een maaltijd. Men mag niet spreken van „beli obat", maar van „minta obat". Daarbij worden ook vaak t a w a n g (s a w a n g) gebruikt, het wordt als bezweringsmiddel gebruikt. Men plant ze tusschen de padi, in den regel tusschen de p a d i t o e d j o e h l o b a n g [1]); gewoonlijk ook bij huizen geplant, bij den hoofdpaal. Ook bij ziekte en geboorte geplant. Bij ziekte maakt de sanro een pop van rijstemeel (nisala watang = ganti diri); deze pop laat men drie dagen bij den zieke slapen, vervolgens wordt hij begraven (m a l a m o e n i s a l a w a t a n g) en bij het grafje plant men een tawangstek.

P a t o e d o e n g. Alle meisjes-maradēka kunnen patoedoeng worden. Zij worden onderwezen in de danskunst door een goeroe (a n d o n g - g o e r o e n a p a t o e d o e n g); dat onderricht heeft elken dag 's middags en 's avonds plaats, behalve Vrijdags- en Donderdagsavond. Noch de goeroe, noch de leerlingen krijgen iets, maar wel krijgen de meesten een soort kasoewijang. Wanneer ze moeten dansen, moet haar eten worden gegeven. Wanneer ze b.v. door maradia Tjenrana geroepen worden, ook geen extra geschenk. Het pakajan wordt geleend, men kan dat ook in andere Mandarstreken leenen. Dit gaat zonder betaling wanneer in eigen gemeenschap geleend wordt, maar wanneer van elders, wordt een kleinigheid betaald.

Wanneer iemand zonder nalatenschap of familie sterft, vervallen zijn bezittingen aan kali, ter bewaring; de kali doet den doode begraven, de onkosten worden uit de bezittingen bestreden; zijn die er niet, dan moet kali de kosten betalen. Wanneer na langen tijd geen erfgenamen zich opdoen, wordt de hadat bijeengeroepen; men kan dan ten overstaan daarvan de waarden toewijzen aan de masigi; dergelijke fondsen worden beheerd door kali. Komen later toch erven, dan worden die betaald daaruit, of als ze verbruikt zijn, door hadat vergoed. Wanneer eigendommen aan de kust aanspoelen, zijn deze van den maradia; het recht op aldus aangetroffen goederen heet a p o e n n a d o e r o e.

---

[1]) Zie boven, blz. 363. — Noot van de commissie.

III.

Adatrechtelijke gegevens betreffende de Banoewa Tandē.

De banoewa Tandē zou oudtijds een zelfstandig maradiaschap geweest zijn, dat echter in zekere verhouding met de andere eenheden, waaruit het tegenwoordig zelfbesturend landschap Madjēnē is opgebouwd, stond. De maradia zou ontzet en uit Mandar verbannen zijn door zijn andere Mandarsche ambtgenooten. Het maradiaschap is niet hersteld, maar werd vervormd tot een banoewa, welke eenheid uit drie gemeenschappen werd opgebouwd, te weten: Poeraoe, Boetoe en Limboro. De laatste eenheid kwam onder leiding te staan van een papoeangang, nakomeling van den verbannen maradia. Dit feit zou de aanleiding zijn, dat in de bestuursorganisatie van deze gemeenschap afwijkingen zijn waar te nemen van de regeling, die gevolgd wordt in de andere twee gemeenschappen.

De banoewa Tandē wordt in haar geheel, dat wil zeggen in zaken die het gemeen belang van de eenheid raken, bestuurd door de drie papoeangangs van de onderdeelen, waaruit de gemeenschap is opgebouwd, waarbij tevens de tomakalita van de ondergemeenschappen Poeraoe en Boetoe gevoegd moeten worden. Limboro heeft geen tomakalita (ook wel tomaboewoeng geheeten). Dit college bestuurt de gemeenschap in al die zaken, die Tandē in zijn geheel betreffen, mengen zich echter niet in kwesties, die de onderdeelen elk voor zich raken. Naast bestuursmacht hebben de gezamenlijke bestuurderen rechtsmacht, zij het dat die slechts van bescheiden afmeting is en hoogstens in zaken van drie reaal (zes gulden) uitgeoefend kan worden.

Naast deze bestuurderen staan eenige vrouwelijke functionarissen, die het bestuur aanvullen waar het betreft de wetgevende en rechterlijke functies van de regeering, maar die aan de uitvoerende functie niet deelnemen, althans daarbij een zeer ondergeschikte rol spelen. Deze vrouwen, die den titel indona ana kajang of indona banoewa voeren, nemen een zeer bijzondere plaats in het gemeenschapsleven in. Poeraoe telt twee, Boetoe een en Limboro drie dergelijke functionarissen. De meest in het oog vallende bestuurstaak dezer vrouwen is deze, dat zij als het ware de kiesvrouwen zijn voor de papoeangangs en als zoodanig een grooten invloed op de bestuursvoering kunnen uitoefenen, al zijn ze bij het vestigen van haar keuze gebonden aan het erfelijkheidsbeginsel, dat bij die benoemingen streng gehandhaafd moet worden. De hoofden echter ontleenen hun gezag in eerste instantie aan de aanwijzing door de indona ana kajang, en dezen zijn ook bevoegd de papoeangang's voor ontslag voor te dragen, zoodra zij zich niet te handhaven toonen, in den regel als gevolg van het feit dat ze zich vergrijpen aan, of verzetten tegen de adat.

Ook bij de indona ana kajang wordt sterk op afstamming acht

gegeven. In de ondergemeenschap Poeraoe, waar als gezegd twee indona banoewa worden aangetroffen, behoort de eene voort te komen uit het dorp Kasiwa en de andere uit het vlekje Pēndamoela. Komt de eerste plaats open, dan wordt door den tweeden uit het dorp van afkomst van den eersten een nieuwe functionaris benoemd. In het andere geval eveneens. Van deze aanwijzing wordt mededeeling gedaan aan den papoeangang, die van een en ander in het openbaar mededeeling doet. De bewoners van de beide bovengenoemde dorpen zijn dorpsgewijze aan elkaar verwant.

In de gemeenschap Boetoe staat de aangelegenheid eenigszins anders. Men heeft daar twee geslachten, die een gemeenschappelijken stamvader, maar elk een andere stammoeder zouden hebben. De stamvader had bij de eene vrouw zes kinderen, bij de andere zeven, de geslachten dragen dienovereenkomstig de namen I La-annang (de zes menschen) en de I La-pitoe (de zeven menschen). De stamvader zou bepaald hebben, dat als papoeangang zou optreden een lid van de I La-annang, terwijl uit de I La-pitoe de indona ana kajang gekozen moet worden; die verkiezing heeft plaats door de gezamenlijke leden van het geslacht I La-pitoe en wordt door den papoeangang bekrachtigd.

Indien een vacature vrijkomt voor papoeangang, wijzen de indona ana kajang twee candidaten aan uit de daarvoor in aanmerking komende lieden, dat zijn zij die toeroe mēnēnē zijn, d.w.z. de afstammelingen van de vroegere papoeangangs, het ambt is dus erfelijk in een bepaald geslacht. Met deze beide candidaturen gaan ze naar den tomakalita, die den opvolger aanwijst en daarvan in een volksvergadering mededeeling doet. Daarbij wordt aan den volke mededeeling gedaan van de nieuwe benoeming en de rijkssieraden (voor Poeraoe: een klewang of baroeng en een kris) worden den nieuwen functionaris getoond. Men vertrekt vervolgens met die sieraden naar de gronden, waarover de papoeangang een bepaald recht kan geldend maken, waarover beneden meer, die dan in optocht omgeloopen worden, een ook elders in Indonesie voorkomend bewijs van vestiging van rechten. Den volgenden dag begeeft de tomakalita zich met den nieuw benoemden papoeangang naar den pabitjara Pangaliali te Madjēnē, die hen naar den pabitjara Banggai geleidt, den vertegenwoordiger van het zelfbestuur van Madjēnē, waar mededeeling van de aanwijzing plaats heeft. De pabitjara Banggai bekrachtigt de benoeming, mag daarbij niet van den voorgedragen persoon afwijken, aangezien naar Mandarschen rechtsregel door het zelfbestuur niet mag worden ingegrepen in de regeling van de zaken der gemeenschappen, waaruit het zelfbesturend landschap is opgebouwd. De nieuw benoemde is nu verplicht den pabitjara Banggai drie reaal ter hand te stellen, die voor de helft aan dien persoon vervallen, voor een vierde aan den pabitjara Pangaliali, en voor een vierde aan den tokajang Pangaliali, dat is het hoofd van het „district" Pangaliali, waar Tandē territoriaal toe behoort.

Indien in Boetoe een papoeangang verkozen moet worden, wordt door de indona ana kajang een candidatenlijst van lieden opgemaakt uit de daarvoor in aanmerking komende leden van het geslacht I L a a n n a n g, die vervolgens wordt overgelegd aan den tomakalita. Deze mag niet van de voordracht afwijken en een geheel ander persoon aanwijzen, moet uit de beide candidaten den papoeangang kiezen. Is dat gebeurd, dan worden de rijkssieraden overhandigd, zijnde deze in Boetoe twee oude borden en twee badiks (een soort messen); de rondgang om de velden heeft plaats en vervolgens gaan de nieuwe papoeangang en de tomakalita zich melden bij den p a p o e a n g a n g P o e r a o e, die als de voornaamste der drie Tandēsche hoofden optreedt. Deze geleidt hen weer naar de vertegenwoordigers van het zelfbestuur, waarvoor weer de gebruikelijke betaling te doen is; de papoeangang Poeraoe bekomt geen aandeel in de gestorte gelden.

In Limboro komen de drie indona ana kajang tezamen en overleggen, wie in aanmerking komt om als papoeangang op te treden, waarmee de zaak is afgeloopen; ze gaan vervolgens naar den papoeangang Poeraoe, die hen verder naar het zelfbestuur brengt, waar de papoeangang Limboro geen betalingen te doen heeft, hoogstwaarschijnlijk als gevolg van het feit dat ook hij, zooals boven bleek, van maradia-afkomst is.

Voor een juist inzicht in de verhouding tusschen de drie functionarissen in elke ondergemeenschap (behalve Limboro) moge gelden, dat de bevolking de indona ana kajang „jongere zuster", den tomakalita „ouderen broeder" en de papoeangang „vader" pleegt te noemen.

De oorspronkelijke positie van den t o m a k a l i t a kan wellicht het best uit den naam afgeleid worden. Het woord toch beteekent „hij die den grond verzorgt"; het andere woord, dat wel ter aanduiding van dezen functionaris gebruikt wordt: t o m a b o e w o e n g, heeft slechts de beteekenis van „oudste". De aanwijzing van de tomakalita heeft als volgt plaats:

Een college van drie personen, de zoogenaamde i n d o n a t o m a k a l i t a, verkiest in Poeraoe den voor het ambt van tomakalita in aanmerking komenden functionaris, die tot een bepaald geslacht moet behooren. Van deze drie kiesheeren zijn er twee afkomstig van Poeraoe en een van Adjoelita. Indien ze hun keuze gevestigd hebben en het met elkaar eens zijn, is de benoeming geschied, mededeeling aan papoeangang en zelfbestuur is geen vereischte voor de geldigheid der verkiezing. De tomakalita heeft geen ornamenten.

De tomakalita van Boetoe wordt op dezelfde wijze aangewezen door een drietal kieskeeren.

S t a n d e n i n d e e l i n g.

De hoogste stand wordt gevormd door de a n a p a t o l a, die onderscheiden is in de a n a p a t o l a p a p o e a n g a n g en de a n a p a t o l a t o m a k a l i t a; uit de namen blijkt, dat eenerzijds de tot het papoeangang-ambt, anderzijds de tot de functie van tomakalita gerechtigden tot een genealogische eenheid zijn samengevoegd; tezamen

vormen de beide geslachten den hoogsten stand, ook wel in zijn geheel den stand der poengē.

IV.

Ethnographica[1]).

a. Memorie afdeeling Bonē-1913 (Brautigam).

Van het oude heidensche geloof is nog veel bewaard gebleven; tal van geesten worden nog vereerd, namelijk de dewata of beschermgeesten en de sangiangs, onder welke de sangiang sari, de geest van de rijst, bijzondere vermelding verdient. Voorts zijn er tal van geesten, die een kwaden invloed hebben en onder verschillende namen bekend staan. Ook de vereering der voorouders en der ornamenten speelt bij de Boegineezen nog een groote rol. Algemeen is het geloof in goede en kwade dagen en aan djima's. Vermelding verdienen de pemali (verbodsbepalingen).

b. Memorie Wadjo (Bosch).

In den huizenbouw komt het standsverschil uit. De hoogste adel is gerechtigd om een huis te bouwen, dat 6 stijlen in de breedte en 7 in de lengte heeft. De voorgevel (timpa ladja) mag bij hen uit zeven deelen bestaan. Naar mate de bewoners lager in rang zijn, verminderen de genoemde cijfers. Ook zijn de hoofden en hoogere adel gerechtigd een overdekte trap vóór de woning te hebben, en de mindere man niet. Voorts zijn er nog verschillende kleine kenmerken voor den stand. Door het aanbrengen van schotten zijn de huizen in meerdere vertrekken verdeeld.

c. Memorie Bonē-ri-attang (Engelbert van Bevervoorde), 1913.

De To Ala van Lamontjong zijn afstammelingen van misdadigers, de bloedschenders en schakers. Te Tinodooi waren zij vrij van elke vervolging, zij konden dus slechts de haçil 's nachts aan de aroe van Lamontjong brengen. De aroe beloonde hen dan met een maaltijd, die in het donker genoten moest worden, aangezien de lieden niet gezien mochten worden door de personen, die zij in hun magisch evenwicht geschaad hebben.

d. Gaoekang in Saleier.

Tiaptiap adatgemeenschap di Saleier, jang dikapalai olēh opoe, terketjoeali adatgemeenschap Benteng jang dikapalai olēh satoe zelfstandige gelarang, dan lain lain adatgemeenschap die poelau-

---

[1]) Het eerste gedeelte, over de Galoempang-Toradja's, is weggelaten, omdat de nota, waaraan het was ontleend — door Mallinckrodt „memorie-Sieberg, 1924" genoemd — thans is gepubliceerd in Koloniaal Tijdschift-1933, blz. 53—84. — Noot van de commissie.

poelau jang toeroet Saleier, masing-masing mempoenjai g a o e k a n g, jang amat ditakoeti olēh pendoedoek. Gaoekang itoe bermatjam-matjam, dan bila ditanjakan pada pendoedoek atau kapada opoe asal-oesoel gaoekang itoe, maka kebanjaken kita dapat pendjawapan: asal gaoekang ini kami ta ketahoei lagi, hanja mēmang soedah ada dari doeloe kala. Gaoekang itoe diseboetkan orang djoega: o p o e g e l e m o n i (artinja opoe ta' berbitjara). Serta orang opoe jang mempoenjai gaoekang itoe diseboet o p o e g a o e atau diringkaskan t o g a o e [pogaoe?], artinja opoe jang mempoenjai gaoekang.

Tiaptiap bangsa Saleier jang asli, terlebih orang toewa toewa, amat mempertjajai kekoeatan gaoekang itoe serta diakoeinja gaoekang itoelah opoe jang sebenar benarnja serta opoe jang memegang pemerintah pada tiaptiap adatgemeenschap, hanja dipandang seperti pengganti dari gaoekang itoe memerintahkan negeri, dan menoeroet kepertjajaan, bila gaoekang itoe dioeroes dan dipeliharakan dengan sebenar-benarnja, tentoelah negeri dan pendoedoek akan mendapat keselamatan.

Walaupoen pendoedoek telah memangkoe agama islam, tadalah kepertjajaan pendoedoek pada gaoekang itoe koerang, karena atjap kali kedjadian hal jang gandjil-gandjil, misalnja orang jang ta' pantas doedoek koersi (boedak) bisa djatoeh pingsan, bila berani doedoek di koersi dalam roemah seorang opoe jang mempoenjai gaoekang. Baharoelah bisa semboeh kembali, bila ada orang membakar kemanjan diamana gaoekang itoe, serta minta ampoen tentang kesalahan orang jang telah djatoeh pingsan itoe. Begitoe djoega halnja anak negeri jang berani masoek roemah gaoekang itoe dengan ta' memakai kopja, atau bila ta' pakai sarong menoeroet kepantasnja. Orang jang djatoeh pingsan itoe diseboet orang t o l a t e r e o p o e g e l e m o n i (lieden die door den niet sprekenden opoe geslagen zijn).

Djoega telah sering kali kelihatan bahwa gaoekang itoe ta' oeroes menoeroet degan [sampoerna] sepertinja maka tempat dan roemah gaoekang itoe tergojang seperti dikena gempa (biasa terdjadi di Boeki).

Begitoe poela, bila ada bahaja jang akan terdjadi didalam kampong, misalnja hendak kedatangan g a r r i n g p o e w a (penjakit jang berdjangkit), bahaja kelaparan atau kebakaran, maka biasa lebih doeloe opoe atau salah satoe pendoedoek negeri mendapat alamat lebih doeloe dari gaoekang, misalnja mendengar boenji seperti satoe barang jang berat djatoeh diamana tempat gaoekang disimpan, atau orang bermimpi datang orang dari tempat gaoekang disimpan, memberi tahoekan pada orang jang bermimpi itoe bahwa pendoedoek haroes berdjaga-djaga sebab negeri akan di timpah olēh satoe bahaja jang besar.

Kebiasaan gaoekang itoe disimpan diatas lotēng diatas randjang kajoe, ketjoewali gaoekang di adatgemeenschap Bontobangoeng, jaitoe seboewah gong besar, tersimpan dalam roemah ketjil jang mēmang diperboeat boeat itoe gaoekang sadja, jang tiaptiap malam

orang jang membakar lampoe jang diseboet palita, jaitoe lampoe koeningan jang tinggi, serta mempoenjai lima atau empat, biasa djoega delapan atau toedjoeh tempat soemboe. Pelita itoe pakai minjak kalapa sedang soemboe-soemboe itoe diletakkan sadja dalam minjak hanja sepotong jang hendak dibakar tergantoeng diloear minjak.

Saban malam Djoemaät orang pergi menbakar doepa di tempat gaoekang itoe disimpan. Gaoekang tersimpan dalam roemah opoe-gaoe, itoe roemah diseboet s a p o l o h ē, sebab sepantasnja roemah opoe itoe diperboeat dan dipeliahara olēh orang pendoedoek. Akan tetapi kebanjakan opoe sekarang meninggalli roemah sendiri.

Dibawah ini diseboet matjam gaoekang dari adatgemeenschap di Saleier: di Barang-Barang: satoe mariam pandjangnja kira-kira ½ meter, dan beberapa badjoe rantai; dit Laijolo: serantai mas pandjangnja kira-kira 30 c.M., enam mariam ketjil dan beberapa badjoe rantai; di Balla-Boelo: satoe lampoe dan beberapa batoe-batoe; di Bonto-Bangoeng: satoe gong besar dan satoe mariam; di Bonēa: toedjoeh batoe-batoe ketjil, sehelai kain soetera, satoe batoe besar (sematjam patong), satoe keris mas dan lain lain; di Boeki: satoe r a g a (bal rotan) dan satoe barang jang tersimpan dalam g o e m b a n g (aarden pot) jang ta' boleh dilihat orang, sebab dilarang sangat olēh orang negeri; di Onto: beberapa bidji batoe.

V.

A a n t e e k e n i n g e n b e t r e f f e n d e b e s t u u r.

1. V e r g e l i j k a a n t e e k e n i n g - g r o n d e n r e c h t 2 [zie blz. 397].

2. D o r p s b e s t u u r b i j d e G a l o e m p a n g T o r a d j a.
[Volgt eene aanteekening uit de memorie, welke in het Koloniaal Tijdschrift-1933 is verschenen, blz. 53—84].

3. Het zelfbesturend rijk M a d j ē n ē is verdeeld in zes onderdeelen, b a n o e w a, die een groote mate van autonomie bezitten. Krachtens den Mandarschen rechtsregel: k a j a t t a m a t j i n ē ē t j ē ē t j ē t a m a t j i n ē d i k a j a, mogen de hoogere bestuurders, d.i. het rijksbestuur, bestaande uit m a r a d i a en h a d a t (vijf hadat-leden), zich niet mengen in de zaken der benoewa, wanneer het benoewa-bestuur daar niet om verzocht heeft. De benoewa-bevolking bestaat uit drie standen, namelijk de p o e n g ē, m a r a d i k a en a t a of b o e d a k.

Het is de eerstgenoemde stand, die een grooten invloed op de bestuursvoering in de benoewa heeft, doordat de gezamenlijke poengē-mannen de zoogenaamde i n d o n a a n a k a j a n g verkiezen. Deze verkiezing schijnt niet gebonden aan eenige hoogere bekrachtiging. De vrouw in kwestie is steeds iemand op leeftijd en klaarblijkelijk een telg uit de oudste generatie van het poengē-geslacht. Zij kiest

op haar beurt de oudsten, die het mede-bestuur in de benoewa voeren. Dat zijn de tomakalita, toemaboewoeng. Deels zijn het helpers van het benoewa-hoofd, deels zijn het tot op zekere hoogte onafhankelijke gehuchtshoofden. Deze oudsten zijn waarschijnlijk familiehoofden, hun aanwijzing is aan geenerlei hoogere voorziening onderworpen. De oudsten zijn de kiesheeren, die het benoewa-hoofd, de papoeangang, verkiezen, welke verkiezing aan de goedkeuring van het vrouwelijke hoofd onderworpen is, die tegenwoordig de voordracht bij het rijksbestuur voorbrengt, dat niet gerechtigd is een anderen candidaat aan te wijzen. Al de bestuurderen komen voort uit den stand der poengē. Op de lita apapoeangangang hebben de indona en de papoewangang zekere rechten, aangezien ze deze in bewerkingsrecht kunnen uitgeven (grondenrecht no. 16).

4. Uit ambtelijke bescheiden (nota-Moggenstorm, 16 September 1924).

Gouvernementsgebied.

Galarrang = mindere hoofden, bewaarders van het ornament (gaoekang, kalompoang). Federaties van gaoekangstichtingen onder een der bewaarders, de andere behielden zelfstandigheid. Gemeenschappelijke belangen werden behandeld door een raad, hadat, de bondsleden volgden (minawang) den hoofdvorst. Ter versterking van den invloed van den hoofdvorst was van beteekenis, dat deze afstamde van een persoon, die uit den hemel was nedergedaald (to manoeroeng); gewoonlijk was men dan in het bezit van algemeen vereerde ornamenten. Door het gouvernement zijn de galarrangs verlaagd tot dorpshoofden.

Soorten adatgemeenschapen, waarvan de namen ontleend zijn aan den titel van het gemeenschapshoofd: aroe-schappen, karaēng-schappen, opoe-schappen, galarrang-schappen. De lagere hoofden bleven zelfstandig en waren de kiesheeren van de federatiehoofden. In streken echter, waar de vorst van tomanoeroeng-afkomst was, werden de kiesheeren in den regel tot vazallen.

Bonē.

Vorst ontleent zijn groot gezag aan to-manoeroeng-afstamming. De leenvorsten — palili — waren onafhankelijk binnen eigen gebied. De leenvorsten, die de vorst door bijzondere banden aan zich verbonden had, waren de palili pasēadjingang. De volgelingen van een aroe waren vaak over verschillende dorpen verspreid (plaatsen van samenwoning). Over de onderhoorigen in een complex dorpen werd dan door den aroe een hoofd aangesteld — de matoewa —, de adel volgde den aroe in den regel direct. Benoewa, zelfstandige dorpen, pabatē banoewa, uitzwermingen van moederdorpen. Titel van den vorst van Bonē: aroemponē of patta mangkaoeē. De rijksbestuurder droeg den titel tomarilalang, hij die binnen is. Hij was het hoofd van de hadat of de kiesheeren, de aroe pitoe, die over aanwijzing en ontslag van rijksbestuurder beslisten onder nadere goedkeuring van vorst. De

rijksbestuurder was tevens aroeng Oedjoeng of tomarilalang malolo, d.i. hoofd der vazallen.

De volgorde der aroe pitoe was: aroe Oedjoeng of tomarilalang malolo, aroe Tanēttē ri attang, aroe Tanēttē ri awang, aroe Matjēgē, aroe Ta, aroe Tibodjong, aroe Pontjong. Onder onmiddellijke leiding van den vorst waren ze belast met de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht.

Elk der aroe pitoe had een soelēwatang en deze een mado als plaatsvervanger. Andere hoogwaardigheidsbekleeders waren: djematongeng, hoofd der veertig soero of zendelingen; de anroenggoeroe anakaraēng, leermeester der jonge prinsen. Vóór 1860 zaten nog in den rijksraad: de makadangangtana (woordvoerder, pabitjara boeta) en de madanrang (vertrouweling van den vorst).

Bonē bestond uit het kernlandschap (tezamen Watamponē of Lalang Bata geheeten) en de vazalstaten, de lili pasēadjingang en de lili riala bassiē. Het kernlandschap bestond uit de volgende landschappen: Oedjoeng, Ta, Pontjong, Tanēttē riawang, Tanēttē riattang, Matjēgē, Tibodjong, Alaoe, Salassa, Boekaka. De lili riala bassiē waren door verovering verkregen. De vazalstaten waren: Lamoeroe, Tjitta, Bonētanga, Adjangala of Lilli ri adja, Lilli ri laoe, en Pitoempanoewaē.

Lamoeroe bestond uit Lamoeroe en Attang Lamoeroe, een pasēadjingang van Lamoeroe. Het bestuur van Lamoeroe bestond uit een datoe, met een hadat, waarin een soelēwatang, twee pabitjara, een pangēpa, en twee matoewa. Lamoeroe is thans met eenige lili van Lamoeroe, namelijke Telloē, Limpoē, en Boea, tot één district vereenigd; daar zijn eenige, vroeger zelfstandige, maar nu aan Lamoeroe ondergeschikte eenheden aan toegevoegd; dat waren zoogenaamde banoewa, hoofdnegorijen, die een verbond van hulp en bijstand sloten en zich spoedig geheel ondergeschikt aan den datoe beschouwden.

Attang Lamoeroe moet beschouwd worden als een lili-federatie, door aanverwantschap onderhoorig aan Lamoeroe. Deze federatie stond bekend als de Asēra batē (negen vlaggen). Het bestuur bestaat uit 11 personen, namelijk de soelēwatang Parigi, pabitjara Attang en de negen matoewa. Dit geheel vormt een tweede adatgemeenschap, die met Lamoeroe een federatie vormt, de zoogenaamde „federatie Lamoeroe".

Bonētanga was een federatie, bestaande uit de volgende zelfstandige landschappen: Palakka, Awang Ponē, Tjina, Barabo.

Palakka vormde met de aanvankelijk op zich zelf staande federatie Telloempanoewaē (eenheden: Tjinannoeng, Pasēmpa, Oerang) een organische eenheid. Het kernlandschap van deze federatie viel samen met het onderdistrict Lalang bata Palakka. Door uitzwerming, verovering, aanhuwelijking breidde het landschap zich uit. Huwelijken met de vorstenfamilie van Bonē kwamen herhaaldelijk voor.

Palakka, Talloempanoewaē en eenige zelfstandige banoewa zijn thans een district.

Awang Ponē vormt met de lili-federatie Limampanoewaē (Patjing, Matoedjoe, Dalling, Tjoempiga, Oenra) één district.

Het landschap Tjina was door bloedsbanden met Bonē verbonden. Tot Tjina behoorde de lili-federatie Attangala, bestaande uit de oorspronkelijk zelfstandige nederzettingen: Kampoeboe, Oela, Pao, Welanring, Boeki, Ladjoe en Patangi, met de zelfstandige kampongs: Tēko, Lompo, Talaga en Lērang, met de pabatē banoewa: Kawarang, Karalla, Awo, en Soga. Deze tezamen vormen één district.

Tot Barabo behoort vanouds de lili-federatie Awangala, bestaande uit de oorspronkelijk zelfstandige nederzettingen: Langi, Tjinnong, Menggaloeng, Lampoko en Batjoe, met de zelfstandige dorpen: Oedjoeng, Ladidong, Paroto, Parēpoeng, Tjampaniga, Tēko-Tēko, en de pabatē banoewa: Padjako, Apala, Boeloe, Lempang en Tjerwali.

Adjangala of Lili-ri-adja bestond uit de volgende federaties van landschappen: Pitoe taddoeng tanrē (zeven hooge pajongs) bestaande uit de zelfstandige eenheden: Mampoe, Sallong, Timoeroeng, Amali, Oelawang, Bēngo, en Ponrē; Limampanoewa ri-adjangala, bestaande uit: Otting, Lantja, Oelo, Palongki, en Tadjong; Pattangkaï, bestaande uit: Mampoe-ri-adja, Mampoe-ri-awa, Koeng, Sidjalling; Telloempanoewaē, bestaande uit: Soera-Soera, Alingē en Tēamoesoe; Lappa-ri-adja of Annangē Bila-Bila, bestaande uit: Liboerang, Matjēra, Boeloe, Tēa, Tjempaga, Baringang; Pattangpidangē, bestaande uit Sanrēgo, Tēko, Bēroe en Lamontjong; van dit laatste zouden de to-ala, de authochtone bevolking van Celebes, afkomstig zijn, te vergelijken met de baliaga van Bali; de twee laatstgenoemde federaties stonden vroeger tezamen bekend onder den naam Sappoelowē Wanoewanna (de tien negorijen); Annangē Bila Bila ri-laoe, bestaande uit Bolliē, Mitjo, Santjērang, Sonrong, Todja en Saweng.

Lili ri-laoe; deze lili pasēadjingang van Bonē is zelf ook een federatie, bestaande uit de zelfstandige eenheden: Patiro, Kadjoe, Tjinnong, Sampobia, Kalibong, Panjēli, Boeloe, en Baliēng. Deze federatie was oudtijds het invloedsgebied van den tomarilalang. De aroe salampē patiro behartigde ter plaatse zijn belangen. [Verder behooren hiertoe]: de lili-federatie Wawo boeloe ri-awang, bestaande uit: Towang, Pationgi, Lēmo, Pasaka, Soenaba, Ala, en Tjinrana; Talloen limpo ri awang, bestaande uit: Mara, Salangkēto en Tonra; Awang Tangka, bestaande uit: Salomekko, Mēroe, Tjina, Patimpeng, Boeloetana, Tjani en Gona[1]).

5. Uit ambtelijke gegevens (rapport-Moggenstorm, 18 October 1924).

Wadjo.

Aanvankelijk bestond Wadjo slechts uit het kernland Tossora.

[1]) Verg. J. A. Bakkers, Het leenvorstendom Boni, in Tijds. Bat. Gen. XV (1865), blz. 10—12. — Noot van de commissie.

Het werd bestuurd door drie matowa of oudsten, namelijk: matowa Bettampolē, matowa Talo-Tenrēng, en matowa Toewa, die gezamenlijk den naam: telloe kadjoeroewē droegen. Elk dezer matowa stelde een krijgsoverste aan, een zoogenaamde: batē lompo. Die van Bettampolē kreeg den naam pilla, naar de roode vlag die hij voerde; die van Talotanreng, patola (veelkleurig), en die van Toewa, tjakoeridi (geel). Elk der batē lompo verkreeg een eigen invloedssfeer, om zich inkomsten te verzekeren, vandaar den naam batē. Hoewel ze in oorsprong hun gezag aan de matowa dankten (die later den titel ranrang aannamen) voerden ze met dezen het gezag onder den naam petta anengē (de zes vorsten). Bij den aanvang onzer inmenging werd het landschap bestuurd door deze zes personen en bovendien nog drie poenggawa. Voorts waren er een aantal aroe mabitjara, van welke functionarissen er aanvankelijk dertig waren; dezen hadden oorspronkelijk eigen gezag over een bepaalde landstreek, maar hun invloed was bij onze komst al zeer getaand. Deze dertig aroe mabitjara met de negen genoemde functionarissen, voorgezeten door een aroe matowa, die zijn aanstelling ontleende aan de drie ranrangs en de drie batē, vormden te zamen de aroe patampoeloeē (de veertig vorsten). Bij onze komst werden de mabitjara ontslagen en slechts één poenggawa bleef in dienst, die van Bettampole, die tot onderdistrictshoofd van Tossora werd aangesteld.

Dat de aroe anengē als de eigenlijke vorsten van het landschap beschouwd moeten worden en niet als de hadat, blijkt daaruit, dat bij een vacature de familieleden een opvolger aanwijzen, in tegenstelling met de gewoonte elders, waar de hadat den opvolger benoemt. Bij onze komst hadden de ranrang en batē elk een eigen invloedssfeer, waar hun ambtgenooten niets te vertellen hadden.

De invloedsfeer van den ranrang Bettampolē bestond uit de volgende anak en lili. Een anak is een nederzetting van lieden van Bettampolē, buiten het eigenlijke Tossora.

De anak waren: Tantjoeng, Walanga, Pao Wae Toewo, Ambosongangē. De lili waren: Paria (dat op zijn beurt drie anak had: Loeroeng, Wadji, Lioe), Roembia(dat drie anak had: Pao-Pao, Saramaē, Parangang), Sakoeli, Matjanang, Anabanoewa, Tampangang, Palipoe en Kalola.

De invloedsfeer van den ranrang van Talotanreng omvatte de anak: Padjalēlē, Oedjoeng, Data, en de lili: Wagē.

De invloedsfeer van den ranrang Toewa omvatte de anaks: Impa Kimpa, Baroe, Empagaē, en Titintjo; verder de lili's Tjanroe, Oegi, Lioe, Sampa, Akotongang, Belawa (onderverdeeld in Belawa Oerai en Belawa Alaoe) en Tēmpē (onderverdeeld in Tēmpē Manorang en Tēmpē Maniang).

Tot de invloedsfeer van den pilla behoorde de lili Pamana, bestuurd door een datoe, bijgestaan door een hadat. In den regel was de pilla tevens datoe van Pamana.

Tot de invloedsfeer van den patola behoorde de lili Sengkang,

bestuurd door een aroe en een hadat. De patola was veelal tevens aroe van Senrang.

Tot de invloedsfeer van de tjakoeridi behoorden de lili: Gilirang (onderverdeeld in Gillirang en Gilirang Aroejang), Lowa en Peneki.

Men houde in het oog, dat al die anaks en lili's een eigen bestuur hadden, bestaande gewoonlijk uit een aroe, een soelēwatang en eenige aroe mabitjara. Voor inwendige aangelegenheden stoorden zij zich in het geheel niet aan de ranrangs en batē. Bovendien was van een eigenlijk dorpsbestuur in die lili's geen sprake: herhaaldelijk deed het zich voor, dat in hetzelfde dorp onderhoorigen van verschillende ranrang en batē tezamen woonden, die zich niet stoorden aan de bevelen van mindere hoofden, doch rechtstreeks onder de bevelen der ranrang en batē stonden. Bovendien bestonden tusschen de verschillende lili's geen grenzen, zoodat de tot die lili's behoorende dorpen door elkaar lagen.

Niet onopgemerkt mag blijven, dat de Wadjosche landschapjes: Bola, Kadieng, Lempang, en Penrang in een bijzonderen toestand verkeerden. Aroe Bola had gezag over Kading en Lempang en had zich onder bescherming van den aroemponē gesteld. Het landschapje Penrang werd als de moeder van Wadjo beschouwd. De aroe van Penrang kwam dan ook in de raadsvergaderingen tusschen den ranrang Toewa en den pilla te zitten. Penrang had een hadat evenals Bola.

Bij onze komst in Wadjo achtte men den batē ondergeschikt aan den ranrang; dat was echter niet juist; aangezien de ranrang afzonderlijk geen beschikking nemen kunnen, moeten de batē als een integreerend deel van het zelfbestuur beschouwd worden.

Uit deze genoemde landschapjes werden drie districten samengesteld; een vierde werd gevormd door eenige rijkjes, gelegen tusschen Loewoe en Bonē, namelijk: Pasalorang, Awo, Tanētē, Kaloekoe, Laoewa, Batoe, Siwa, Laworang Boelētē en Kēra. Gezamenlijk vormen ze het district Pitoempanoewaē. Kēra is hier later bijgekomen, terwijl Batoe zich van Laoewa afscheidde en Siwa weer van Batoe. De federatie bleef den naam Pitoempanoewaē dragen, maar in de wandeling sprak men van de asēra batē, negen vlaggen.

Ieder landschapje had zijn eigen bestuursvorm, die nagenoeg overal gelijk was. Voor buitenlandsche aangelegenheden of geschillen onderling werd een vergadering belegd, bekend onder den naam mapitoe (met zijn zevenen). De radja van Bonē stelde in de Pitoempanoewa als zijn vervanger een doeloeng aan. De laatste Bonēsche doeloeng was La Tada to Sangadji, in 1906 gesneuveld, tevens opoe pabitjara van Loewoe, waaruit een nauw verband bleek tusschen Loewoe en Bonē.

In tegenstelling met de andere landschappen op Celebes, bestond in Wadjo een democratische bestuursvorm. Zelfbestuur en plaatselijk bestuur waren in één hand vereenigd; de leden van het zelfbestuur

waren zelfstandig in eigen gebied en kwamen voor gezamenlijke belangen bijeen en vormden dan de eenheid, het landschap Wadjo. Van den aanvang af bestond in Wadjo een bestuursvorm van federatief karakter.

Soppēng.

Het landschap werd vroeger bestuurd door een datoe, bijgestaan door een hadat, bestaande uit vier pangēpa (aroeng apaē geheeten), te weten: de aroe Bila, aroeng Oedjoeng, aroe Salotoengo en datoe Boto, verder acht padanranga en drie pabitjara. Voorts had men nog twee functionarissen, die weliswaar niet tot de hadat behoorden, maar in gewichtige aangelegenheden geraadpleegd werden, namelijk: de soelēdatoe en de watanlipoe. De soelēdatoe was er alleen, als een vrouw aan het hoofd van het bestuur stond, voor wie de soeledatoe alsdan optrad. De watanlipoe echter werd nimmer gemist, aangezien hij in vredestijd belast was met de tenuitvoerlegging van strafvonnissen, het opsporen en onschadelijk maken van gevaarlijke misdadigers, terwijl hij in oorlogstijd troepenaanvoerder was.

Soppēng bestond in den aanvang van onze bestuursinmenging uit de zoogenaamde Lalambata of het kernlandschap Soppēng, dat door verovering verschillende landschapjes onder zijn suzereiniteit had weten te brengen. In die lili had de hadat van Soppēng hoegenaamd niets te vertellen, en de datoe van Soppēng zeer weinig.

Van die lili waren de voornaamste: Mario-ri-wawo, en Mario-ri-awa. Wegens hun ligging, respectievelijk zuidelijk en noordelijk van Soppēng, de vleugels van Soppeng genoemd (panina Soppēng). Beide lili waren zeer onafhankelijk, de datoe's gelijkgeboortig aan den datoe van Soppēng, waarom dan ook in officieele geschriften steeds werd gesproken van Soppēng en de beide Mario's, hetgeen verwarringstichtend is. Verder waren er nog 23 andere lili, waarvan er 4 werden afgescheiden door ons toedoen en vereenigd onder den naam Soppēng ri adja. Wij stichtten daar dus een landschap, de 4 lili waren Baloenoe, Kiroe-Kiroe, Sido en Kamiri, alle met onderleenen.

Als hoofden van kampongcomplexen komen in Soppēng voor: matowa, anroenggoeroe, djannang, aroe (zie aanteekening 29).

6. Uit ambtelijke verslagen (nota-Moggenstorm, 30 November 1924).

Barroe.

Barroe wordt bestuurd door een aroe, bijgestaan door een hadat, hier beslist een zuiver adviseerend college, bestaande uit een soelēwatang en een pabitjara, beiden ambtenaren van den aroe van Barroe en geen hoofden van organische gebiedsdeelen, dus anders dan in Bonē en Wadjo, waar de leden van de hadat hoofden zijn van zelfstandige gebiedsdeelen, welke eenheden zich aaneensloten en de hoofden tot hadat werden van de vergroote eenheid. Vroeger maakte nog een derde lid deel uit van de hadat, namelijk de aroe

Toeng; de laatste werd in 1912 verbannen en niet weer vervangen.

Dat de hadat van Barroe slechts een adviseerend college is, laat zich verklaren uit het feit, dat het landschap één organisch geheel vormt, bestaande uit een aantal dorpen, die slechts plaatsen van samenwoning zijn, uitzwermingen van de oervestiging, en waarboven in vroeger jaren geen ander gezag stond. De aroe van Barroe zou van een tomanoeroeng afstammen, het huidige vorstengeslacht is zeer nauw verbonden aan het voormalige vorstenhuis van Goa en aan dat van Bonē, naar welke rijken Barroe beurtelings zijn gedragslijn ten opzichte van het gouvernement bepaalde.

Vermeld moet worden, dat Barroe met Tanētē, Segēri, Labakkang, Lamoeroe (Bonē), oudtijds vormden de zoogenaamde limampanoewa, een omstandigheid waaruit de nauwe betrekkingen met de adatgemeenschappen in Pangkadjēnē verklaard kan worden.

De aroe van Barroe (1860) Tenri Pada Sitti Aisa, na haar dood Matinroē ri Goa geheeten, gehuwd met I Malingkang karaēng Katanka, later vorst van Goa, waaruit gesproten de laatste vorst van Goa Makoelaoe, die in 1906 in Parē-Parē sneuvelde. Een jongere broer, Karaēng Popo geheeten, huwde met Aroe Timoeroeng, vorstin van Bonē. Zij zijn broers van de thans nog in het Goasche levende Karaēng Bontonompo en Karaēng Mandallē.

Tanētē.

Tanētē bestond uit dertien organische gebiedsdeelen, namelijk: Patappa, Gatarrang, Lompo ri tanga, Lompo ri adja, Lompo ri laoe, (Pantjana), Lalolang, Tjinrapolo, Tjinako, Amasongan, Boeton, Kaworo, Pao-Pao, en Lipoekassi met Poetianging. Het kerngebied wordt gevormd door de drie Lompo's met de oorspronkelijk zelfstandige, doch reeds oudtijds bij het landschap te rekenen organische gebiedsdeelen Patappa en Gatarrang. De andere zijn malili's. Als overal elders, was die verhouding als van leenheer tot leenman, neerkomende op bepaalde verplichtingen bij buitenlandsche aangelegenheden en het verschuldigd zijn van bepaalde opbrengsten bij wijze van hommage aan den leenheer, doch overigens heer en meester in eigen gebied.

De vroegere leenvorstin (moeder van Tante Netje), Wē Tanrē Ollē, kon in verband met haar autocratische neigingen die autonomie van de palili noode verdragen, met gevolg dat, wanneer ze de kans schoon zag, ze de palili eenvoudig inlijfde, wat elders nergens is voorgekomen. Zoo werd Pantjana in 1841 eerst ingelijfd bij Lompo ri laoe, Tjinakko volgde twee jaar na haar optreden hetzelfde voorbeeld (1857). Tot aroe van Lalolang en Pao-Pao werden op haar aandringen haar beide dochters benoemd. Na den dood der laatste werd het gebied bij het hare gevoegd, terwijl de tegenwoordige aroe Lalolang de zuster van den datoe is. Lipoe-kassi werd in 1898 ingelijfd en onder een hoofd gesteld met den titel poeang lolo doewadjang.

Gattarrang heeft steeds zijn zelfstandigheid weten te bewaren, al

is dan ook aan het hoofd een soelēwatang gesteld, aan welks verkiesbaarheid niet zulke hooge eischen worden gesteld. Zoo was een toestand ontstaan, waardoor meer en meer de invloed van de organische gebiedsdeelen verslapte; dit gaf reden tot ontevredenheid, want de eens zelfstandige deelen lieten zich zoo maar niet van die plaats dringen, het gevoel voor de zelfstandigheid was blijven bestaan. In 1919 kwam daarom een reorganisatie tot stand, waarbij acht districten geschapen werden, die organische eenheden vormen (één daarvan is Alakala, het stamland van Tanētē). Deze toestand wordt gehandhaafd, alleen dat de datoe en hadat geen hoofd der adatgemeenschappen mogen zijn; het zelfbestuur wordt gevormd door de datoe en haar beide pabitjara.

Maloese Tasi.

Het tegenwoordige Maloese Tasi wordt gevormd door vijf vroeger in inwendige aangelegenheden geheel vrije landschappen, namelijk: Sorēang, Batjoekiki, Bodjo, Palanro, en Nēpo. Deze landschappen waren vazallen van Soeppa. Na het tusschenbestuur werd dit landschap in leen gegeven aan Sidēnrēng, waarna ook de andere landschappen leen werden van Sidenreng. Daardoor veranderde niet veel, omdat zoowel Sidēnrēng als Soeppa leden waren van den Adjatapparang-bond (Soeppa, Sawitto, Sidēnrēng, Rappang en Alita); men kan eigenlijk zeggen, dat die vijf landschappen zich bij een bond haden aangesloten. Ieder dier landschapjes werd bestuurd door een aroe bijgestaan door een hadat. Nēpo werd het belangrijkst en matigde zich tot op zekere hoogte de suprematie toe. Even vóór de Bonēëxpeditie huwde de adatoewang van Sidenreng de aroe van Nepo, waarbij ze den titel talloelattaē (rijksschatkist-bewaarder) kreeg. Als zoodanig verving ze in de vijf landschappen den vorst. Zij bracht de bevelen van den adatoeang over. Thans wordt het bestuur over Maloese Tasi gevoerd door de aroe, twee soelēwatang en twee matowa, welke vier laatsten de hadat vormen.

Soeppa.

Vanouds was dat landschap een eenheid zonder onderverdeeling. Het bestuur bestaat uit een datoe bijgestaan door een hadat, adviseerend college, die is samengesteld uit een soelēwatang, een pabitjara en twee matowa.

Sidēnrēng.

Het landschap bestond uit een kernlandschap, onderverdeeld in acht matowaschappen: Wattang Sidēnrēng, Lisa, Goeroe, Totoadji, Masēpē, Alakoeang, Aratang en Aliwoewoe (de laatste had zich in de Totoadji opgelost, daar vormende de kampong Soedaēdo). Verder de volgende lili:

1. de vijf lili Sidēnrēng: Amparita of lili semoelamoela, Tjērowali, Wanio, Watta, Bilokka. De laatste vier te zamen lili rilaoetang.

2. de Pitoe riawa (de zeven van beneden): Otting, Oegi, Djapoe, Botto, Boelo Tjenrana, Biloelang, en Bila.

3. De Pitoeriasa (de zeven van boven): Batoe, Betao, Klēmpang, Paradja, Lamarang, Baramamasē, Baroekoe.

4. Maloesetassi (de zeekant): Nopo, Palanro, Batjoekiki, Bodjo, Sorēang.

5. De domeinlanden: Alakaradja, Balo (Boelo Laoetang).

Omtrent den oorsprong het volgende. De bewoners van het kernlandschap zijn volgens de overlevering afkomstig uit het in Makalē gelegen, Toradjasche landschap Sengala. Daar heerschten La Darēmang met zijn acht broers. De eerste overwon zijn broeders en nam hun vorstendommen in bezit. De broeders verlieten met hun volgelingen het land en trokken naar de vlakte, waar de meren lagen; de groepen trokken door de slechte begaanbaarheid achter elkaar aan, ze trokken elkaar als het ware voort wat de Boeginees noemt: sirēnrēng-rēnrēng, vandaar den naam Sidēnrēng. De Soppēngers en Bonieren noemen echter het land van de Toradja Matapparangē: tanaē ri adja tapparang, vandaar den lateren naam Adjatapparang-bond. De Toradja vestigden zich om het meer en de acht broers werden de eerste matowa van het kerngebied.

Van de lili Amparita is niets bekend; de vier andere, de lili rilaoetang, werden omstreeks 1700, nadat het landschap Lētta vernietigd was, door den aroemponē bij Sidēnrēng gevoegd. Deze verhief in de plaats van Lētta het tot dusver persoonlijk door den adatoeang bezeten landschap Maiwa tot Masēnrempoeloe-staat en in ruil daarvoor ontving Sidēnrēng de vier lili rilaoetang. Maiwa was oorspronkelijk een lili van Sidēnrēng. Toen Letta, nog behoorende tot den Masenrempoeloe-bond, in 1683 wegens het dooden van een zendeling van den vorst van Bonē, door dit rijk in vereeniging met Wadjo, Soppēng en Sidēnrēng werd getuchtigd, werd door Bonē bepaald, dat Maiwa deel van den Masenrempoeloebond zou uitmaken en dat Sidēnrēng in ruil daarvoor de tot Soppēng behoorende vier lili rilaoetang zou ontvangen, terwijl Sawita belast werd met het bestuur over Letta.

De Pitoeriawa was oorspronkelijk bevolkt door menschen uit Wadjo, werd door verovering tijdens adatoeang Toappo (1750) aan Sidēnrēng verbonden. De aroe's van het rijkje Otting huwden herhaaldelijk met vorstenkinderen van Sidēnrēng.

De Pitoeriasa werd door Boni aan Sidēnrēng toegewezen.

De lili Nopo wendde zich omstreeks 1800 om hulp tot Sidēnrēng in haar oorlog tegen Palanro. Palanro, dat met Sidēnrēng's hulp verslagen werd, werd aan dit landschap onderhoorig. De lili Batjoekiki, Bodjo, en Sorēang werden door den datoe van Soeppa, aan wien ze vóórdien onderhoorig waren, onrechtvaardig behandeld, en stelden zich derhalve ook onder bescherming van Sidēnrēng.

Alakaradja was oorspronkelijk een ornamentsbosch (ongko) van den adatoeang van Sidēnrēng. De bewoners van dat district moesten de volgelingen van den adatoeang zijn en als zoodanig bijzondere diensten verrichten, ze waren bijvoorbeeld drijvers op

de hertenjachten. De bevolking van Balo stamde uit het vernietigde Lētta en bestond uit slaven van den adatoeang.

Het bestuur van Sidēnrēng bestond uit een hadat als adviseerend lichaam, waarin zitting hadden: de talloe lattaē (rijksbestuurder) en vier pabitjara.

Gold het gemeenschappelijke belangen of feesten, waarbij ook de hoofden der samenstellende deelen gehoord moesten worden, zoo maakten ook die deel uit van de groote hadat, die samengesteld was uit den adatoeang als voorzitter, den talloe lattaē, de vier pabitjara, de matowa aroewaē zijnde: de matowa van Sidēnrēng, Masapē, Goeroe, Tētēadji, Liwoewoe, Lisa, Aratang en Alakoeang, zijnde dezen de vertegenwoordigers van het kernlandschap; de anak aroewaē, de tusschenpersonen van de anakaraēngs, te weten: anangē ri Pamantoengan, Madjang, Masaotanrē, Malotongē, Palopo, Wattangē, Timorongē, Goeroe; en verder de lili limaē zijnde: aroe Amparita, Tjērawali, Biloka, Watta, en Wanio.

De rijksbestuurder was de hoofdpersoon in de hadat, namens den vorst belast met het uitvoerend gezag. De pabitjara hadden slechts zitting in de hadat. In elke van de lili limaē, Pitoeriawa en Pitoeriasa was een hadat, bestaande uit een pabitjara en een soelēwatang.

Rappang.

Dit landschap bestond een zestig jaar geleden uit 9 kleine landjes: Lalangbata, Koelo, Bēnteng, Baranto, Manisa, Panreng, Pasēno, Simpo en Dēa; door deze landen was een verbond van hulp en bijstand gesloten. De leiding kwam aan een der vorsten, die door krachtig bestuur de suprematie wist te verkrijgen. Het bestuur werd door den aroe Rappang, bijgestaan door een hadat, bestaande uit een pabitjara en negen soelēwatang (vertegenwoordigers der samenstellende deelen), gevoerd. De hadat was een medebepalend college.

Sawito.

Sawito bestaat uit het eigenlijke landschap en de Lēmbangs, die er door Batoelapa en Kassa van gescheiden zijn. Het eigenlijke landschap is ontstaan door vereeniging van Sawito en Alita, beide vroeger deel uitmakend van den Adjatapparangbond. De vereeniging had plaats in verband met familie-relaties. Ook Soeppa was zeer nauw aan de beide genoemden verwant, zoo zelfs dat er een tijd is geweest, dat de drie landschappen bestuurd werden door drie broers.

De Lēmbangs hebben een meer met de Toradja's overeenkomende bevolking, waar de adatoeang nooit komt, er ook geen gezag heeft.

De adatoeang wordt bijgestaan door een hadat, bestaande uit een soelewatang en twee pabitjara's, elk tevens het bestuur over een district voerende.

Kassa.

Van zeer weinig belang, ware samen te voegen met Batoelappa.

Batoelappa.

Vormt een organisch geheel, bestuurd door een aroe en een hadat van drie leden (soelēwatang, pabitjara Boengi, aroeng Lampa, en aroe Kabalangan).

Enrēkang.

Maakt deel uit van den Masēnrēmpoeloebond (masēnrē boeloe = hooge landen) tezamen met de landschappen: Batoelappa, Kassa, de Doeri-federatie, en Maiwa. Vroeger behoorde ook Lētta daartoe, dat in 1683 werd uitgesloten; de federatie is dus zeer oud.

Met de Doeri-federatie vormt Enrēkang het grensgebied tusschen de Toradjasche en de Boegineesche streken, is daardoor van beide zijden beinvloed. De invloeden der Boegineesche rijken is het krachtigst geweest, hoewel ook Loewoe invloed heeft gehad. Men spreekt in Enrēkang een eigen taal, dat sterk afwijkt van het Doerisch dialect en ook van het Boegineesch. Het landschap stond vroeger onder invloed van Bonē. In 1671 trad Enrēkang toe tot het Bongaaisch tractaat. Bij Enrēkang behooren vijf lili: Papi, Toengka, Tjenrana, Ranga en Talloe Bamba, aan het hoofd waarvan de hoofden staan met titel madika, terwijl uitzwermingen uit de oervestigingen (anak banoewa batē) zich min of meer los hebben gemaakt van Enrēkang. De anak banoewa stonden onder het bestuur van een tomakaka (een soort grondvoogd), waarvan er zeven waren: Kotoe, Malaoewe, Koelindjang, Koenji, Kabērē, Kaloepini, Tondon. De twaalf hoofden van deze organische deelen hadden oudtijds zitting in de hadat van Enrēkang.

Doerifederatie (landschappen Alla, Maloewa, Boentoebatoe).

Eeuwen geleden werd de bond gesloten onder den naam Talloe-Batoe-Papan, welke als een organisch geheel optrad in den Masēnrēmpoeloe-bond. Thans staat aan het hoofd van elk landschap een aroe met een hadat, de aroe's zijn echter na verwant aan elkaar. Maloewa is nagenoeg het oude landschap Doeri.

Volgens Doeri-overlevering zou de eerste mensch op Celebes, Tambor Langit, uit den hemel zijn neergedaald langs een reusachtige bamboe betoeng op den hoogsten top van het Lamodjong-gebergte (de Rantē Kambolla). Hij huwde met Tanda Billik, de watergeest van den oorsprong van de Sadang. Uit dat huwelijk werden vier zonen en vier dochters geboren; de vier meisjes verdwenen met de moeder weder in de Sadang-rivier. Eén dier zoons huwde met een vrouwelijke geest, To Boettoe ri Bēttang, waaruit de zoon Lakipaddada geboren werd. Hij heerschte over geheel Celebes, dat hij onder zijn zoons in drieën verdeelde, namelijk in Loewoe, Toradjalanden (To Roengkoeng-landen) en Gowa. De Doeri-federatie heeft een tijdlang de suprematie van Loewoe erkend, maar kwam later onder den invloed van Bonē en Sidēnrēng.

De aroe van Maloewa gold als de vertegenwoordiger van de federatie, wanneer aanraking met den vorst van Sidēnrēng noodig was of wanneer dezen hulde bewezen moest worden. Hij trok op die reizen beurtelings door de landschappen Maiwa en Enrēkang, en werd dan op zijn verdere reis vergezeld door de aroe's van die landen.

Alla.

Bestaat uit het eigenlijke kerngebied, Barokko, en Tjarian. De beide laatsten zijn vazallen van recenten datum. Dat met Enrēkang een zeer nauwe band was, moge daaruit blijken, dat er in Enrēkang sawahs waren, onder leiding van een pabitjara, dienende om lieden die van Barokko en van Makalē kwamen te onderhouden.

Het bestuur wordt gevormd door den aroe en een hadat, bestaande uit twee pabitjara (pabitjara Bolang, pabitjara Linting) terwijl aroe Barokko en aroe Tjarian in gevallen van gezamenlijk belang mede zitting hebben.

Maloewa.

Dit bestaat uit: het eigenlijke Maloewa, Angeradja, onder aroe Sosok, Banti onder aroe Banti, en Oeloewai onder poewang Tanētē, van Toradja-afkomst evenals de bevolking van Oeloewai. De drie andere landen zijn bevolkt door Doeriërs, gemengd met Boegineezen. Zij hadden vroeger elk een eigen hadat en voerden zelfstandig bestuur. Het geheele landschap Maloewa werd bestuurd door een hadat, bestaande uit een aroe, een soelēwatang en een pabitjara; de hoofden van Banti en aroe Sosok hadden zitting in de hadat. Maloewa is niet het hoofd van de federatie, aangezien Alla en Boentoe Batoe geheel zelfstandig zijn; zij vormen tezamen een bondsstaat.

Boentoe Batoe.

De bevolking is van Toradja-afkomst, de hoofden stammen voornamelijk van Toradja-geslachten af. Hoewel de Toradja-invloed nog steeds groot is, moet de invloed van Bonē en Sidēnrēng niet worden onderschat. Het landschap bestaat eigenlijk uit Boentoe-Batoe en Pelapo, ieder vroeger met een eigen aroe en hadat. Het bestuur over het landschap wordt uitgeoefend door een aroe, bijgestaan door een hadat, bestaande uit een soelewatang en een pabitjara.

Maiwa.

In hoofdzaak door Boegineezen bewoond. Het landschap is samengesteld uit het kernland-lili en verschillende lili. Als oorspronkelijke lili wordt genoemd Tapong. De andere zijn: Pasang, Limboeang, Matakali, Baroko, Boelo, Boengin, Tallang ri adja, Tallang ri laoe, Batarang, Baringan. Het bestuur wordt gevoerd door een aroe en een hadat, bestaande uit een soelēwatang en een pabitjara, terwijl bij aangelegenheden, de lili betreffende, ook zitting hebben de aroe Tapong en de malowa Maiwa. De eerste trad dan op als behartiger van de belangen van de lili.

Adjatapparang- en Masēnrēmpoeloe-bond.

De Adjatapparangbond zou bestaan uit Sidēnrēng (waarbij Maloese Tasi), Soeppa, Rappang, Sawito (waarbij Alita).

De Masēnrēmpoeloebond bestaat uit: Batoelappa, Kassa, Maiwa, Enrēkang en de Doeri-federatie.

7. Uit ambtelijke bescheiden (rapport-Moggenstorm, van ?).

Boeton.

Het sultansgezag op Boeton is van vreemden oorsprong. Tal van feiten, als strenge afscheiding van adel (kaoem), waartoe de sultan met sarat behooren, en de papara (het volk), verschil in godsdienst, uiterlijk en adatgebruiken, leveren ons in die richting onmiskenbare aanwijzingen. Het sultansgezag is om zoo te zeggen een nominaal gezag over een oorspronkelijk in genealogisch verband levende bevolking.

De organisatie van Boeton is als volgt: het rechtstreeks onder den sultan staande gebied, t.w. het eiland Boeton met uitzondering van het landschap Kalingsoesoe (radjaschap), het zuidelijk deel van Moena, t.w. de tegenwoordige landstreken Goë en Mawasangka, de Toekangbesi-eilanden met uitzondering van de Kalidoepa-groep, het eiland Kabaëna; het niet rechtstreeks onder den sultan staande gebied, t.w. Noord-Moena, met uitzondering van Goë en Mawasangka, de Tiworo-groep, de landstreek Kalingsoesoe, de Kalidoepa-groep.

De organisatie dezer laatsten was als volgt:

Noord-Moena met aan het hoofd een bestuurder, die praktisch geheel zelfstandig was, bijgestaan door een sarat, op welker voordracht de sultan een officieele erkenning afkondigde. De legende omtrent het ontstaan van het Moena-bestuur zegt, dat op zekeren dag bij Poelau Lima een vrouw (Sangki Pallangga) uit een waterput omhoog steeg. Men gaf daarvan bericht te Lohia. Die berichtgevers heeten parabalanalēlē. Daarna zond La Tongkoena, het hoofd der bevolking, na bericht ontvangen te hebben, vier personen uit, te weten La Doke, La Karra, Lalembo, en La Kantjitala, om bamboe te kappen teneinde de vrouw te dragen. In het bosch gekomen, vonden ze een bamboe die, na gekapt te zijn, een man bleek in te houden. Zij brachten dien man bij het hoofd. De man heette Mabatēria Tomboela (de uit de bamboe opgestegene). De beide bovennatuurlijke personen huwden elkaar en vestigden zich in de Lambo Bolana bij Lohia, waarna het echtpaar vorst en vorstin van Moena werd. Uit dat huwelijk sproten drie kinderen, waarna de laodē-stand ontstond (tevoren kende men slechts papara, het inheemsche bevolkingsdeel, en maradika, den hoofdenstand). Sedert dien bestonden op Moena drie standen. Van de drie kinderen, twee jongens en een meisje, ging een jongen naar Loewoe, terwijl een jongen op Moena bleef (de jongste). De manlijke afstammelingen zouden radja Moena worden (dus als eerste de achtergebleven jongste zoon), terwijl de afstammelingen van het meisje, dat met een maradika trouwde (dus de vrouwelijke afstammelingen van het vorstenpaar), bonto of ghoerana werden in de vier deelen, waarin Moena verdeeld is (ghoera), te weten Tongkoena, Lawa, Kabawo, Katoboe, de z.g. patta ghoerana.

De vier personen en later hun afstammelingen, te weten La Doke, La Kantjitala, Lalembo, en Kaoera, de vier personen die den man

in de bamboe gevonden hadden, vormden tezamen de patta limbona. Aan Tongkoena werd toegevoegd La Kantjitala; ook de anderen kregen een helper; deze acht personen vormden samen de sarat. Die acht personen kozen uit hun midden den bonto bolana (de groote bonto), die tusschenpersoon was tusschen hen en den vorst, en verder nog twee mantri bitjara, zoodat het aantal sarat-leden op elf werd gebracht. Langzamerhand heeft de steeds in aantal toenemende adelstand, de zoogenaamde lakina, zich steeds meer macht toegeëigend. Zij werden daarin gesteund door den vorst, die hen aanvankelijk onder de patta ghoerana en patta limbona, later meer en meer zelfstandig bepaalde gebieden toebedeelde, zoodat het land bij onze komst verdeeld was in tal van lakinaschappen.

Aanvankelijk handhaafden wij de patta ghoerana en patta limbona, doch deze waren zoo onder den invloed van den adel gekomen, dat zij door ons werden opgeheven. De patta ghoerana werden zonder meer opgeheven en de patta limbona werden dorpshoofden over hun vroegere gebieden. Tevens werden vier districten in het leven geroepen, aan het hoofd waarvan door verkiezing uit de laodē's hoofden werden aangesteld. De zelfstandig geworden lakinaschappen werden alle bij de districten ingedeeld.

De vroegere radja Moena was een gezagvoerend orgaan, niet uit de inheemsche maatschappij voortgekomen, die, naar alle kronieken en geschriften ons leeren, zijn erkenning erlangde van den sultan van Boeton, die daarbij gebonden was aan vaste regels van erfelijkheid en niet een willekeurig laodē kon aanstellen. De sarat was een adviseerend college, terwijl de patta ghoerana, aanvankelijk gezagvoerende hoofden, later door de lakina van uit de Moena uit hun positie werden verdreven en tot enkel saratleden werden teruggebracht, en de invloed van de patta limbona feitelijk niet verder reikte dan hun eigen dorpen. Daaronder stond een vrij talrijke bevolking van papara en mardika, die gedwongen waren de bevelen van het laodē-bestuur te volgen.

De Tiworo-groep.

De barata (vleugel van een prauw) Tiworo, Tijoro, Tioro, was vroeger van belang (zie ons verdrag van 29 Maart 1667), thans van geen belang en teruggebracht tot district.

Kaling-soesoe.

De lakina (vorst) van Kaling-soesoe ontving zijn aanstelling van den sultan van Boeton en werd in het bestuur bijgestaan door een sarat, bestaande uit een kinipoeloe, een kapitan lalipoe, een sapati, een kapitan legerhoofd, en een sjahbandar. Verder trof men nog een sarat agama voor godsdienstaangelegenheden aan. Het land was onderverdeeld in een achttal landstreken, waarover lakina waren gesteld, en nog acht deelen, waarover mantri's waren gesteld, zoodat wel gezorgd was, dat men het bestuur over de papara in handen hield. De radja werd door ons tot districts-

hoofd gemaakt en de sarat werd afgeschaft als zijnde overbodig.

Kalidoepa.

De lakina van Kalidoepa ontving zijn aanstelling ook van den sultan van Boeton; hij werd door een sarat bijgestaan, die bestond uit een kapitan, twee kapitan laoet, sjahbandar, bonto ogēna soekanajo, en een bonto ogēna matanajo. Ook de sarat agama ontbrak hier niet. Ook hier werd van den lakina een districtshoofd gemaakt en de sarat werd afgeschaft.

De hier besproken landstreken vormden de barata's van Boeton, verdeeld in de barata matanajo (Kalidoepa en Kalingsoesoe) en de barata soekanajo (Tiworo en Moena).

Het rechtstreeks onder den sultan staand gebied:

Naar de overlevering meldt kwamen eeuwen geleden eenige Javaansche prinsen naar Boeton, de hoofdenstand (maradika) bestond toen reeds. Een van de prinsen (sabatara) huwde met een landsvrouw (een maradika), waaruit een dochter sproot die op haar beurt met een Javaanschen prins huwde. Uit dat huwelijk zijn de latere sultans voortgekomen. De eerste sultan zou door de maradika gekozen zijn, die toenmaals de volkshoofden waren. Morhom wordt in de kronieken als de eerste sultan genoemd. Deze had een dochter Perma Soengi, die met La Seri Daoe gehuwd was. Na het overlijden van de twee zoons van Morhom werd bepaald, dat de nakomelingen van La Seri Daoe sultan moesten worden, daartoe zouden zijn afstammelingen te Tanahlondo moeten wonen; terwijl de afstammelingen van La Singa en La Boela (beiden zoons van La Boera, een broer van La Seri Daoe), respectievelijk te Tapi-Tapi en Kambewaha, resp. tot sapati en kinipoeloe gekozen zouden worden. De negen voornaamste maradika, thans nog de sio (= negen) limbona (limbo = dorp) genoemd, werden belast met het aanhouden der stamboomen van bovengenoemde afstammelingen, in het bijzonder van die van de kaoem in het algemeen. Bovendien werd hun opgedragen, van advies te dienen bij aangelegenheden, de landsadat rakende.

De sio limbona hadden de volgende titels, waren afkomstig van, en voerden het bestuur over de volgende dorpen:

1.	mantri Peropa	Wapoela
2.	mantri Baloeboe	Lapandewa
3.	mantri Goendoe-goendoe	Kantolobea, Koē
4.	mantri Barangkatopa	Lamboesango
5.	mantri Gama	Poeloe Kadaroea
6.	mantri Siompoe	Siompoe
7.	mantri Wandailolo	Poleang
8.	mantri Rakia	Katobengke
9.	mantri Melai	Wasamboea

De mantri's 1, 3 en 8 zorgden voor de stamboomen van Tanahlondo (sultan); 5, 6 en 9 voor die van Kombewaha (kinipoeloe), en 2, 4 en 7 voor die van Tapi-Tapi (sapati's).

Verder was aan de sio limbona opgedragen, om aan de hand van

de stamboomen uit te maken, wie sultan worden moest. Later, toen vele leden van de kaoem zich met de bevolking vermengden, werd, ten einde erger te voorkomen, bepaald dat de leden van de kaoem in de kraton behoorden te wonen en niet meer te Tanahlondo.

Men kende drie standen: de kaoem, de walaka (maradika) en de papara (het volk). De maradika zijn de afstammelingen der negen mantri. Tusschen de bonto als volkshoofden stelde de sultan uit de kaoem personen aan, om zijn positie te versterken; te weten:

1. de sapati (rijksbestuurder); 2. de kinipoeloe (drager van het gesproken woord); 3. de lakina soerobalijo; 4. de lakina baädia; 5. de kapitan laoet soekanajo; 6. de kapitan laoet matanajo; 3 en 4 waren de commandanten van de vestingen ten zuiden en ten oosten van de kraton. Deze zes leden van de kaoem, vermeerderd met twee bonto ogēna, vormden de zoogenaamde enam pangka, het hoofddeel der sarat, die den sultan bijstond in het bestuur en uit nog 30 bonto (walaka) bestond, te weten:

de sio limbona	9
de bonto silēja	1
de lintjina kandjawari	10
de bonto mintja	9
de bonto gampikaro	1.

De bonto silēja vormde de schakel tusschen de sio limbona en de lintjina kandjawari, welke beide laatsten werden genoemd de bonto i sarat, d.w.z. de bonto, die in de sarat zitting namen en de belangen of andere aangelegenheden des volks voorbrachten. De sio bonto mintja en de mantri gampikaro berechtten alle zaken met den sultan, waarin slaven en papara tegen hun lēlaki in hooger beroep kwamen.

Wijders waren aan den sultan nog toegevoegd twee bonto ogēna soekanajo en matanajo, die als tusschenpersoon fungeerden tusschen de bonto i sarat en den sultan.

Een 54-tal lēlaki waren belast met het bestuur over een deel van het land; in de eerste plaats behoorden daartoe de sio limbona. Deze lēlaki behoorden tot de kaoem, verbleven meestal in de kraton.

Bij onze komst werd slechts de sio limbona en een zeer verkleinde sarat gehandhaafd.

In het bovenstaande werd geen melding gemaakt van de landstreken Roembia en Polēang op den vasten wal, omdat daar het sultansgezag van vroeger af gering is geweest. Roembia en Polēang werden in hoofdzaak bewoond door de To Mboeroenēnen, de oudste en eigenlijke bewoners van die streken. Volgens de overlevering kwamen hun voorouders onder leiding van La Pao van de plaats, waar de zon opkomt (mata olēo). Na Kabaēna bezocht te hebben, vestigden ze zich in Zuid-Oost-Celebes en haalden ze zich van Koenawē slaven, waardoor twee standen ontstonden, de zoogenaamde

mēano (geboren Maronēnen) en de sangkinano (slaven). Later kwam een vorstenzoon van Loewoe, Waloe Olēo, die twee zoons kreeg bij een vrouw van het land; hij werd door meerdere ontwikkeling spoedig erkend tot vorst van het land, zoodat zijn gezag niet op verovering berustte. Toen na zijn dood tweedracht over de opvolging ontstond, werd het land onder zijn zoons in tweeën gedeeld, en zoo vormden zich Roembia en Poleang, beiden onder een radja. De twisten bleven voortduren, zoodat de bevolking der beide landstreken elkander nu nog met minachting aanzien. De afstammelingen van de vorsten vormen een aparten stand, die den titel van makolē mag voeren. De bevolking staat nog op een primitief peil, dat nauwelijks het stamverband heeft vaarwel gezegd; in hoofdzaak zijn het heidenen, die echter meer en meer onder invloed van den islam geraken. De beide vorsten werden gedwongen een schatting aan Boeton op te brengen en alle belangrijke zaken voor hem en de sarat te brengen. De regeling geschiedde door tusschenkomst van den mantri Somba Maroessoe(een der sio bonto mintja) voor Roembia, en voor Polēang door den mantri Wandailolo (een der sio limbona), die echter geen van beiden ooit in die gebieden kwamen.

Laiwoei.

Oudtijds was de oorspronkelijke bevolking verdeeld in een aantal stammen, vermoedelijk drie, namelijk To Lelaki, To Asēra, To Wawoni. Deze verkregen eigen stamgebieden. Oudtijds woonde men met vele gezinnen onder een familiehoofd in een familiehuis. De To Lelaki hadden zich al een zekere suprematie over de beide andere verworven, voordat vreemde invloeden begonnen te werken.

De eerste vorst (makolē), Tawē Niroekoe genaamd, kreeg een dochter (oudste) Wē Sang Goeni en een zoon La Toea (de jongste). Het meisje trouwde een Bonēschen prins, waaruit zekere Mago geboren werd, na zijn dood Sangian Indita geheeten. De overlevering deelt mede, dat dit huwelijk zeer vruchtbaar was. In dien tijd ontstond de hadat van zeven leden, die nog bestaat.

De Bonēsche invloed blijkt onder meer uit de titulatuur der hadatleden. Die hadat moet echter niet worden beschouwd als een Boneesch college, is meer een college van familieleden van den vorst, waaraan bepaalde invloedsgebieden werden toegewezen; de hadatleden danken hun aanstelling niet aan zich zelf maar aan den vorst.

Onder den bovengenoemden Mago kwam het tot splitsing van het gebied. Het gezag van den makole, dat ten nauwste samenhing met de schatting, geheven van langs de Kanowērivier afgevoerde producten, streefde door zijn aanwezigheid in het binnenland naar een vertegenwoordiging aan de monding van de rivier, weshalve daar een andere hadat van drie leden werd gesticht, bestaande uit een sapati, een poenggawa en een kapitan, titels die op uitheemschen invloed wijzen. Die beide hadats beheerschten, onder de opperste leiding van den makolē te Konawē, de inheemsche bevolking van Kendari.

8. Uit memorie Brautigam-1913. Afdeeling Bonē.
De Boegineesche bevolking bestaat uit 5 klassen: de vorsten en hun afstammelingen, de andere addellijken, de vrijen, zij die door de bevolking als slaven beschouwd worden, maar reeds vrijgelaten zijn, en de pandelingen.

9. Adatregeling voor geheel Goa geldend.
[Volgt de regeling, welke in bundel XXXI, blz. 135, onder II is opgenomen; aldaar leze men als datum: 18 Mei 1926].

10—23. [Onder deze nummers zijn grootere en kleinere stukken overgenomen en geëxcerpeerd uit de memorie-Friedericy over Gowa van 1928, welke in haar geheel is opgenomen in bundel XXXI, blz. 364—427].

24. De vorstentelgen van Gowa kunnen, zooals bekend, verdeeld worden in: ana tino, dat zijn zij, die van vaders- en moeders kant het zuivere vorstenbloed in de aderen hebben; ana sipoewē, van vaderskant van vorstelijk bloed en van moeders zijde van den middenstand; ana tjēra, zij wier vader ana tino is of ana sipoewē en wier moeder slavin is; ana karaēng-sala, zij die een ana sipoewē of ana tjēra tot vader en een slavin tot moeder hebben, of die een ana tjēra tot vader en een middestandster tot moeder hebben.
Zij die gerechtigd zijn tot den troon zijn de ana matola, in de eerste plaats zijn dat de ana tino, in de tweede plaats de ana sipoewē.

25. Inkomsten adatgemeenschappen (Friedericy-1926).
De inkomsten van den vorst bestonden oudtijds uit:
verkoop van opium;
de perceptie van dobbelspelen, 5—10 %;
een aandeel van de inzetgelden bij de hanengevechten, 25 cent van elke f 2 die verwed wordt;
rechten op den verkoop van sagoweer, 25 cent voor een hoeveelheid gelijkstaande aan den inhoud van twee petroleumblikken;
rechten geheven van den verkoop van langsap en doekoe, 25 cent voor elke mannenvracht binnen, en 50 tot 75 cent voor dezelfde hoeveelheid buiten Gowa verkocht; evenzoo van verschillende andere vruchten;
opbrengst van ornaments-padivelden;
passarrechten, in natura op te brengen;
boschrechten, onbepaald;
recht op vischvijvers en zoutpannen, onbepaald;
in- en uitvoerrechten, 5—10 %;
verkoop van scheepspassen, f 5 per stuk;
recht geheven van overvaarten over de Birangrivier;
vertiening der padivelden;
de bilang tana, een bos padi van elk padiveld;
de singkoeloe tana, een belasting van een bos padi per hoek van het veld, geldboeten, proceskosten, en hommagegeschenken;

tammoe taoe, of sima oering (belasting op de rijstpot), een hoofdelijke belasting van 15 duiten per jaar en per huis.

Ten aanzien der belastingen zijn in het wetboek van 1891, uitgegeven door den laatsten toemailalang matowa[1]), de volgende bepalingen opgenomen:

No. 3.

Ik verzoek u allen (de hoofden), wanneer ge bilang tana ontvangen hebt, tot den toemabitjara (waarschijnlijk den rijksbestuurder, aangezien een toemabitjara sinds decennien niet meer bestond) te gaan, teneinde het verkregene voor uw ressort te melden. Ieder bos zal minsten 15 kati zwaar moeten zijn.

No. 4.

Allen zullen 10 van de 100 bossen van het ontvangene als inningsloon ontvangen.

No. 5.

Ik verzoek u allen mede te deelen het aantal sawahvlakken in uw ressort, welker opbrengst grooter is dan 10 bos, en waarvan per vak 1 bos als bilang tana gevraagd moet worden, ook al is het hoofd of een anakaraëng de bezitter. Slechts de ornamentsvelden zijn vrijgesteld.

No. 6.

Indien na de telling blijkt, dat een hoofd te weinig heeft opgegeven, wordt hij beboet en wel: zoo hij een anakaraëng is met 26 reaal, zoo hij een galarang is met 20 reaal, zoo hij een anronggoeroe is met 12 reaal, en zoo hij een djannang is met 8 reaal, waarna ontslag uit zijn ambt volgt.

No. 7.

De ingezetenen kunnen in tijden van voedselnood padi van de in iedere kampong opgeschuurde padi van de bilang tana leenen, doch zijn gehouden het geleende na den oogst onmiddellijk terug te brengen, terwijl, naar beoordeeling van het hoofd, lieden die het betalen kunnen slechts tegen betaling geholpen worden.

No. 8.

Bij verkoop van bilang-tana-rijst is de prijs van 100 bossen asë bakka 2 reaal, van asë lompo 10 reaal, waarbij in het oog gehouden moet worden, dat verkoop aan vreemden verboden is.

Beras uit deze padi mag slechts tegen gereede betaling op de pasars van Gowa worden aangeboden.

No. 9.

Zoo het hoofd, dat den sleutel houdt van de rijstschuur, padi van de bilang tana verkoopt, dient hij het ontvangene onmiddellijk ten mijnen kantore te storten. Indien padi op crediet wordt verkocht of wordt uitgeleend en de betrokkene verdwijnt, is het hoofd, dat den sleutel houdt, ervoor verantwoordelijk.

No. 10.

Indien iemand zijn schuld niet tijdig betaalt, wordt hij beboet

---

[1]) Zie bundel XXXI, blz. 373. — Noot van de commissie.

met 5 reaal en tot betaling gedwongen. Blijft hij weigerachtig, dan wordt hij in de gevangenis gezet tot hij betaald heeft, en te werk gesteld met een ijzeren keten om den hals.

No. 17.

Ik verzoek aan alle hoofden, die onder de bevelen van den vorst staan, aan alle gehuwde mannelijke personen mede te deelen, dat zij een sima tammoe taoe van 15 duiten per jaar hebben te betalen. In iedere maand Moeharram zult ge de door u ontvangen penningen te mijnen kantore hebben af te dragen. Niemand anders mag zulke heffingen doen, in het bijzonder is het aan anderen verboden een tammoe taoe te eischen, zelfs aan den dodja (koster), patamboro (tamboer), paganrang (tromspeler) is zulks verboden. Van deze sima tammoe taoeng zijn alle hoofden vrijgesteld, hun slaven zoo ze gehuwd zijn evenwel niet, de andere slaven in het rijk dus zeker niet.

Daarmede verviel dus de gewoonte van hoofden en waardigheidsbekleeders om in hun levensonderhoud te voorzien door het doen van jaarlijksche heffingen.

Aan de kustplaatsen had men een belasting op uitgaande en binnenkomende prauwen, vreemden moesten zelfs voor leege prauwen een btealing doen, Gowareezen niet; de belasting stond bekend onder den naam soesoeng bawabinanga, riviermondingbelasting.

Elders kende men ankeragegelden onder den naam laboe batoe. De aangeslibde kampong Palaraka moest evenals Songkolo, met een dichtgeslibde rivierbedding, voor den vorst een bepaalde hoeveelheid van op die gronden verbouwde tabak opbrengen, een recht dat hier, evenals in Maros, palatta, of als elders alloe genoemd werd. In Pattallasseng drukte op de ballo-verkoopers een betaling, bestaande uit het in voldoende hoeveelheid verstrekken van ballo aan de bewerkers van de vorstelijke sawahs. Vermoedelijk is dat een gewijzigd Donderdags-recht, zooals dat in deze streken veel voorkomt; zoo in Maros het recht van fuikenlichten op elken Donderdag, dat evenals het eerstgenoemde in Pattallasseng kamisi wordt genoemd. Een ook kamisi genoemde heffing is de maandelijksche betaling van zes stukken suiker, door elken suikerkoker in Borisallo aan den vorst op te brengen. Overigens had men daar geen betalingen van welken aard ook te doen, in verband met een met Gowa in het grijs verleden gesloten vriendschapsband.

In Parigi kende men de matapanai, een geschenk als huldebetoon; slechts enkelen mochten deze betaling aan den vorst doen, tegen het einde van de vastenmaand; in Parigi echter was het een vaste door ieder op te brengen belasting; zij beliep een katti beras van iederen man.

26. Memorie Brautigam (Boni).

In Boni wordt een inkomsten- en bedrijfsbelasting geheven onder den naam sima asaparang atoewong. Voorts bestond in 1913 een uitvoerbelasting op boschproducten, soesoeng ale; de be-

lasting bedraagt 5 % van de waarde van het uitgevoerde, welke om de drie maanden door den gouverneur wordt vastgesteld. De tampa of tēsang van de Bonische ornamentsvelden komt in de landschapskas.

27. Memorie-Bosch, 1922 (Wadjo).

De bevolking bestaat uit vijf standen, namelijk: de vorsten en hun afstammelingen (aroe); de andere adel (anakaroeng); de vrijen (todētjeng); de slaven: (ata); de pandelingen (tomangi-nrang). Onder de eerste drie standen heeft men weer fijnere nuanceeringen, die bij de huwelijkssluiting van belang zijn.

28. Memorie Wadjo 1922 (Bosch).

De adatinkomsten der kamponghoofden zijn de palawa tana en de oeang tana.

De palawa tana wordt betaald ter gelegenheid van een huwelijk en bedraagt 1, 2, of 4 reaal, al naarmate de bruidschat 12, 22, of 44 reaal à 60 cent bedraagt. Bij huwelijk van personen uit verschillende kampongs wordt de palawatana betaald aan het hoofd van de kampong van het meisje. De oeang tana is een bijdrage, die de familieleden van een overleden persoon betalen aan het dorpshoofd, en bedraagt 1, 2 of 4 reaal naar gelang van den stand der overledenen.

29. Memorie Soppēng (Kooy-1909).

[Volgt een aanteekening uit de nota, hierboven blz. 278 opgenomen].

30. Rechtsregeling Gowa 1891[1]).

De karaēng laat de hoofden oproepen voor besprekingen door een tusschenpersoon, de toangang. Volgt het hoofd de bevelen van dien persoon niet op, dan wordt hij naar gelang van zijn rang beboet met een boete van 26, 20, 12 of 8 reaal.

VI.

Rechtspraak.

1. De slaaf (boedak) kon in een rechtzaak oudtijds niet als getuige gehoord worden in een zaak van den meester.

2. Vergelijk voor rechtsmacht van lagere hoofden aanteekening grondenrecht no.2, en T. B. G. 1912 p. 514, alwaar ook eenige delicten worden genoemd.

3. Matindoi ada annalandoe[?] to sitoeroe[2]). Volgens

[1]) Zie noot op blz. 392. — Noot van de commissie.
[2]) Verg. hierboven, blz. 346. — Noot van de commissie.

dezen Mandarschen rechtsregel is het de hadat niet mogelijk, wijzigingen aan te brengen in overeenkomsten, die met gemeen overleg door partijen zijn vastgesteld.

4. In Mandar zijn de volgende namen in gebruik:

Sabi = getuige; to matindo (matinro) = eischer; to ritindo (ritinro) = gedaagde.

5. Vorstenedict-Gowa 1891 [1]).

Artikel 15:

Indien een vreemde in het dorp komt, hetzij tijdelijk, of zich voor goed vestigt, zoo worde nagegaan welke goederen hij bij zich heeft en vanwaar hij komt. Vertrekt iemand, zoo heeft dat evenzeer plaats, terwijl nagegaan wordt welke onroerende goederen door hem ter plaatse worden achtergelaten (preventieve rechtshandeling).

Artikel 16:

Wordt een of ander verdachts aangetroffen, dan is het hoofd gehouden daarvan rapport te doen; zoo dat niet plaats heeft en er komt later onaangenaams uit voort, zoo wordt het hoofd beboet of ontslagen.

Artikel 20:

Het is verboden, zonder vergunning van den karaëng met wapenen te loopen; dezulken worden beboet en de wapenen in beslag genomen; verzetten ze zich, dan heeft het hoofd het recht om die lieden te dooden, mits hij terstond kennis geeft aan den karaëng, onder medeneming van de op dien persoon in beslag genomen goederen.

Artikel 21:

geeft de gewone voorschriften voor de paronda, bestaande uit vier lieden per avond.

Artikel 23:

geeft het recht van beslechting van geschillen aan den vorst; ingeval van kleine zaken, of zulke die minnelijk geschikt kunnen worden, mogen de hoofden als arbiters optreden; het is hun echter verboden daarbij giften aan te nemen. Wordt hun beslechting niet bevredigend geacht, zoo kan men tot het vorstenbestuur gaan.

Artikel 30:

Indien de dorpelingen tot het hoofd gaan om een minnelijke schikking, een overeenkomst of een transactie bekend te stellen, zoo moet het hoofd den goeroe als getuige roepen. Vervolgens wordt een geschrift opgemaakt, geteekend door partijen en getuigen, dat partijen ter hand gesteld krijgt (schriftelijke bewijsmiddelen).

Aanvullende regeling.

Artikel 1 beboet de persoon, die aan een gevangene kleeren dan wel wapens verstrekt, waarna de gevangene amok gaat maken, met een boete van 20 reaal; is de schuldige een hoofd, dan wordt die

[1]) Verg. noot op blz. 392. — Noot van de commissie.

boete 40 reaal, terwijl het hoofd ontslagen wordt. Wie een gevlucht gevangene verstopt, wordt met 16 reaal beboet, en als het een hoofd is, op de wijze als boven gestraft. Wie iemand ziet vluchten en daarvan geen rapport maakt, wordt beboet met 4 reaal. Zijn er lieden die aan den oproep van het hoofd niet voldoen om een vluchteling te vatten dan worden ze door het hoofd beboet met 2 reaal.

Artikel 6:

Wie een hoofd tijdens de uitoefening van zijn ambt aanhoudt of voor den gek houdt, wordt beboet met 4 reaal; is het een daēng die schuldig is, zoo wordt hij met 8 reaal beboet. Wie het hoofd weerstreeft is even boetwaardig.

Artikel 7:

Wie weigert kasoewijang of andere diensten te verrichten, wordt met twee reaal beboet. Wie van het werk wegloopt krijgt één reaal boete en moet zijn aandeel alsnog verwerken.

VII.

Grondenrecht[1]).

1. Grondzaak in het landschap Balanipa, dorpen Soso en Aloe.

Op een zeker aantal gronden wordt door nabestaanden van vroeger hoofd (maradia Aloe) bezitsrecht gepretendeerd; tegenpartij, de tegenwoordige maradia Aloe, acht dit geen recht van de nabestaanden, aangezien het niet uit arbeid voortgekomen is, maar een recht op den grond, dat annex is aan het ambt van maradia Aloe; de grond zou zijn tanah adat. Bewijs voor bezitsrecht uit arbeid kan niet worden geleverd, aanwezige vruchtboomen weet men niet dat geplant zijn.

Volgens adat kan op dergelijke gronden door een ieder een ontginning worden begonnen, zoolang ze niet werkelijk geoccupeerd zijn, hetgeen blijkt uit de aanwezige gewassen dan wel uit het bestaan van kunstwerkjes, als dijkjes, pagars en dergelijke. Legt men ter plaatse een ontginning aan, dan is men gehouden, van den oogst een deel mede te geven aan de medegerechtigden (naar voorkomt aan de afstammelingen van de vorstenfamilie, die dit punt nader onderzoeken). De betaling draagt den naam sima, tanda lita. Heeft iemand op een dergelijk terrein een tuin aangelegd, dan heeft hij slechts recht op het gewas, niet op den grond; immers het is ook aan andere deelgenooten toegestaan, tusschen de geplante boomen andere gewassen in te planten. Heeft men den grond gebruikt voor den aanleg van bouwvelden, waartusschen dus geen plaats is om andere gewassen te planten, dan vervalt het recht na verdwijning

---

[1]) Verg. hierboven, blz. 201 en 298, alsmede no. VIII hieronder. — Noot van de commissie.

van de sporen der occupatie; een termijn van drie jaar kan voor dat vervallen dier teekenen worden aangenomen. Het staat dan anderen vrij, den grond in bewerking te nemen, mits aan den vorigen occupant van een en ander wordt kennis gegeven en deze niet genegen blijkt den grond opnieuw in bewerking te nemen. In dat geval kan het hoofd vergunning verleenen tot occupatie door den nieuwen gegadigde, hier dus een voorkeurrecht van den gewezen ontginner. In verband met het gezegde over tuinen is het duidelijk, dat tuinen, op dergelijke gronden aangelegd, niet kunnen worden vervreemd of verpand aan lieden, die niet tot de rechthebbenden behooren, tenzij zij op zich nemen, een deel van hun oogst aan de andere rechthebbenden op den grond af te staan. Indien men een dergelijke transactie aangaat, zal de bedoelde persoon in den regel opneming in die gemeenschap verzoeken; hij gaat dan menjoesoe (Maleisch? klaarblijkelijk een soort adoptie, nader te onderzoeken; zie ook aanteekening 2) [1]).

2. Gegevens uit schrijven van controleur Madjēnē, van 22 April 1928.

Madjēnē zou vroeger samengesteld zijn uit twee maradiaschappen, nl. Totoli en Banggai, elk bestuurd door een maradia en vijf hadatleden, beide bestonden uit drie banoewa's: a) Totoli, Baroega, Pambabora; b) Salobose, Sorēang en Tandē.

Tot zekere hoogte waren die banoewa zelfstandig; bij de rechtspraak hadden ze tot zes reaal eigen rechtsmacht; bij invoering van nieuwe maatregelen of ingeval van onderling geschil besliste de maradia. De hoofden van de onderdeelen der banoewa droegen titels als papoeangang, tomaboeboeng [2]), tolimapongē, tokajang, enz.

Zoo bestond de banoewa Tandē uit de volgende eenheden: Boetoe, Limboro, Poerao, Adjolita en Soebi. De hoofden dier eenheden werden later tot kamponghoofden aangesteld. Die hoofden werden op advies van een oud vrouwtje, de indona ana kajang, door den maradia benoemd, het vrouwtje werd op haar beurt door de mannen van de banoewa Tandē aangewezen. Voor hoofd kon slechts hij worden benoemd, die uit een papoeanganggeslacht stamde. Die geslachten zijn in het bezit van stukken grond, de zoogenaamde lita apapoeanganang. Het zijn geen ornamentsvelden, maar onverdeelde boedels, toebehoorende aan die families, die in aanmerking komen voor een benoeming tot papoeangang, ieder die daartoe behoort, mag die gronden occupeeren na verkregen toestemming van de indona ana kajang. Heeft iemand gronden bewerkt van dezen aard en verlaat hij ze, dan kan een ander rechthebbende aan de indona toestemming tot bewerking vragen (verg. aant. 1).

---

[1]) Verg. aant. 4 op volgende blz., en boven, blz. 330, 332. — Noot van de commissie.

[2]) Tomaboewoeng? Verg. blz. 368, 370, 374. — Noot van de commissie.

3. De in aanteekening 1 genoemde tanah adat worden in het Mandarsche aangeduid met de namen: lita aradjāng, lita abitjarāng, lita ada.

4. Soemoesoe, het in aanteekening 1 bedoelde menjoesoe. Indien in Balanipa zich een vreemdeling vestigt, mag hij van de woeste gronden, tot die gemeenschap behoorende, gebruik maken, zonderdat hij daartoe eerst zekere ceremoniën heeft door te maken. Bij vertrek blijven de gewassen van den vreemde, op den grond echter kan hij geen aanspraak maken, aangezien volgens Mandarsche spreuk niemand een door een ander gekapt stuk hout mag nemen, d.w.z. niemand kan aanspraak maken op datgene wat anderen door eigen arbeid verkregen hebben.

5. In Balanipa kan grond, dien men geerfd heeft, lita sosorang, even goed als tijdelijk geoccupeerde grond, verloren gaan doordat de occupatie niet meer blijkt. In Madjēnē bestaat deze mogelijkheid niet; daar blijft dergelijke grond, ook al wordt deze verwaarloosd, gerekend te behooren aan hem, die den grond erfde.

6. De gronden, die in Balanipa aan de vorstenfamilie toebehooren, worden in den regel bewerkt door anderen, in tēsang; deze werkers moeten voor het gebruik van den grond aan de rechthebbenden, de ana patola, een deel van den oogst afstaan als sima of tanda lita; in sommige gevallen bedraagt de betaling de helft, in welk geval in den regel de bijkomende bepaling is gemaakt, dat de deelbouwer niet mag oogsten, wanneer de grondbezitter niet ter plaatse is; voor andere gevallen zie volkshuishouding no. 1.

7. Atoeoeang zijn in het Balanipasche gronden, die door den vorst aan een gunsteling zijn geschonken, om in zijn onderhoud te voorzien, apanages dus.

8. [Onder dit nummer was opgenomen het rondschrijven van den gouverneur van Selebes en Onderhoorigheden van 22 April 1926, hetwelk reeds is gepubliceerd in Adatrechtbundel XXXI, blz. 116—123].

9. [Onder dit nummer volgde het schrijven van den gouverneur van 21 April 1926, hetwelk in Adatrechtbundel XXXI, blz. 125—133 reeds is opgenomen].

10. Rapport betreffende de rechten op grond in Sidēnrēng-Rappang (Symons).

De gronden in het Sidēnrēngsche kunnen, in verband met de rechten, die daarop uitgeoefend worden, verdeeld worden in vijf groepen, namelijk: a. ornamentsvelden; b. poesakavelden; c. pamasē en pabērē-velden; d. ambtsvelden; e. onbebouwde, dan wel verlaten grond.

A. Ornamentsvelden.

De eigenlijk gezegde ornamentsvelden, dat wil zeggen velden, waarvan de opbrengst is bestemd voor de instandhouding van het

ornament, het betalen van de bewakers van de gaoekang, het geven van feestelijkheden enz., treft men hier niet aan. Zij worden onderscheiden in de na te noemen soorten:

1. Sawah aradjāng[1]) (La Salama), dat zijn die sawahs, die oorspronkelijk door den kleinen man, en thans door heerendienstplichtigen bewerkt worden, en waarvan de opbrengst bestemd is voor den adatoeang.

2. Tana aradjāng, dat zijn gronden, die aan het ambt van adatoeang behooren. Deze gronden kunnen door den vorst ter bewerking, hetzij voor sawahs, hetzij voor tuinen, worden uitgegeven. Hij die de gronden ontgonnen heeft, krijgt daarop een erfelijk individueel gebruiksrecht, welk recht hij niet kan verpanden, zulks omdat de grond verbonden is aan het ambt van adatoeang en deze zijn opvolgers niet aan banden kan leggen. Zijn recht gaat alleen verloren, wanneer hij zich schuldig maakt aan een zwaar adatmisdrijf, dan wel aan het zich niet houden aan de voorschriften, waarop hij de vergunning ter ontginning kreeg. Deze voorwaarden bestaan thans nog slechts in het opbrengen van de tēsang, namelijk 10 % van de opbrengst, het behoorlijk onderhouden en het geregeld bewerken van den grond, alsmede het verrichten van diensten voor den vorst. Genoemd werd de tēsang van 10 % niet, omdat deze slechts ten allen tijde gevraagd mag worden, maar omdat deze heffing de meest gebruikelijke is. Is de tēsang eenmaal vastgesteld, dan kan ze slechts met instemming van beide partijen verhoogd of verlaagd worden. Oorspronkelijk werd naast de tēsang ook nog een vast recht van 2 % van de opbrengst als sima taneng[2]) (eveneens ten bate van den vorst) gevorderd. Deze heffing is echter één geworden met de tēsang. Waar hierboven gesproken werd van zwaar adatmisdrijf en wij in dit rapport meerdere malen zullen zien dat ten gevolge daarvan eenmaal verkregen rechten kunnen verloren gaan, is het hier wellicht de plaats, een enkel woord hieraan te wijden. Herhaaldelijk werd gevraagd, wat onder zwaar adatmisdrijf verstaan moest worden, en telkens werd als voorbeeld aangehaald: het weigeren van steun bij oorlog met een naburigen vorst, dan wel het helpen van een anderen vorst tegen den eigen radja. De vraag of bloedschande daaronder ook verstaan werd, werd ontkennend beantwoord, daar het misdrijf nadeelige gevolgen moest hebben voor het landschap.

3. Hoetan kebesaran (ale aradjāng). Dit zijn de voor den vorst gereserveerde bosschen (ongko ale) en jachtterreinen (ongko djonga), waaruit geen boschproducten gehaald mogen worden en waarin niet gejaagd mag worden dan met toestemming van den adatoeang. Wordt vergunning verleend tot het aanleggen van sawahs op dezen grond, dan moet 10 % tēsang betaald worden.

---

[1]) Sawah is niet Boegineesch; de Boegineesche term is galoeng aradjāng; verg. hierboven blz. 210 vlg., 219, 289. — Noot van de commissie.
[2]) Taneng = aanplant. — Noot van de commissie.

Van ouds waren drie terreinen voor boven omschreven doeleinden gereserveerd, namelijk het ale karadja te Lēmpo manila (Bangkai), ongko wēla in Pitoeriase en Lasiwola in Pitoeriawa. De adatoeang La Pangoriseng reserveerde nog twee terreinen, namelijk Latjēkang bij kampong Lisa en Patoppo bij Masēpē. De adatoeang kan eigendunkelijk onbebouwde gronden tot ongko riala (ongko boeat badan sendiri) verklaren. Het verschil tusschen de eerstgenoemde en de ongko riala is, dat de eerste als het ware van oudsher door de bevolking aan den vorst werden aangeboden, terwijl de laatstgenoemde door den vorst zelf tot ongko werden verklaard. De tegenwoordige adatoeang heeft 7 jaar geleden nog een gebied tot ongko riala verklaard, namelijk ongko Balēpoē ten westen van kampong Lamoē. Bij aftreden van den adatoeang wordt de ongko riala zijn persoonlijk bezit, terwijl de andere ongko's aan den nieuwen vorst komen. Wanneer personen in de ongko riala sawahs of tuinen willen aanleggen, moeten ze aan den vorst vergunning vragen, en wordt bij het geven van de vergunning bepaald, hoeveel tēsang betaald zal moeten worden.

4. Volledigheidshalve dient nog vermeld te worden de roemah kebesaran (salassa = paleis) dat vroeger te Masēpē stond, doch na den brand niet vernieuwd werd.

B. Poesakavelden.

Zij kunnen in verband met de verschillende rechten, die op den grond uitgeoefend worden, onderscheiden worden in vier soorten, namelijk: 1. pamasē; 2. pabērē; beide worden later besproken.

3. Gronden, die gelegen zijn in bovengenoemde apanages, doch waarvan de bewerkers het erfelijk individueel bewerkingsrecht hebben, bijaldien ze aan bepaalde voorwaarden voldoen; ook dit soort gronden zal hieronder nader besproken worden.

4. De zuivere mana[1]), poesakavelden, die gewoonlijk maradika (grond van vrije lieden) genoemd worden. Deze worden verkregen door — na verkregen vergunning van den adatoeang, die zulks gedelegeerd heeft aan de aroe's en matowa's — onbebouwden grond in bewerking te nemen (onbebouwde grond = tana dēna angkana rioema), dan wel van gronden, die geacht moeten worden tot den staat van woestheid te zijn teruggekeerd.

De rechten, op zulke gronden uitgeoefend, komen onze eigendomsrechten het meest nabij, evenwel met dien verstande, dat de gronden niet verkocht mogen worden. Het is dan ook daarom, dat ik dit recht het beste omschreven acht met erfelijk individueel bewerkingsrecht, niet bezitsrecht. Wel is waar treft men soms een verkoopen aan in den vorm van verpanden, met het beding om het pand niet meer in te lossen, maar dit laatste is toch in strijd met het begrip „in pand geven". Verkoop van het bewerkingsrecht zou m.i. juister zijn.

Omtrent de bewerking dezer gronden kan vermeld worden, dat

---

[1]) Mana = geëerfd; verg. hierboven blz. 208. — Noot van de commissie.

ze gedeeltelijk door de rechthebbenden zelf geschiedt, gedeeltelijk in deelbouw. Is dit laatste het geval, dan wordt in den regel 30 tot 50 % tēsang gevraagd, al naar gelang van de gesteldheid van den bodem; soms wordt ook veel minder gevraagd, indien de grond zeer schraal is.

Naar aanleiding van dit verslag van den controleur in commissie over Juni 1926 kan vermeld worden dat ook mij, op mijn vraag: hoe verkrijgt men een sawah mardēka, meermalen geantwoord werd: door vergunning te vragen aan den adatoeang of den aroe en dezen 10 of 20 % van de opbrengst te betalen. Voor het bewerken van nieuwe velden schijnt nog niet zoolang geleden tēsang te zijn gevorderd; immers de controleur Van Konijnenburg schrijft in zijn missive van 6/2/18 no. 142/B10, aan A. R. van Parē-Parē, dat de heer Van Prehn den adatoeang verbood, nog verder 10 % te heffen van nieuw te bewerken sawahs (tana kabo)[1].

C. Pamasē en pabērē-velden.

Beiden kunnen in één hoofdstuk behandeld worden, daar ze broertje en zusje van elkaar zijn. Het verschil tusschen pamasē en pabērē is, dat schenkingen van den vorst voor in oorlog bewezen diensten pamasē, en schenkingen uit zuiver gunstbetoon pabērē genoemd worden.

In tegenstelling met wat de fd. controleur Van Dijk in zijn missive aan den A.R. van Parē Parē ddo. 9/11/26 no. 2885/A zegt, namelijk dat pamasē nooit op onontgonnen grond betrekking had, dient vermeld te worden, dat mij zulks bij het onderzoek niet gebleken is, en volgens mijn bevinding de beantwoording van de vraag, waarom de vorst een stuk grond ten geschenke gaf, het criterium is, om uit te maken of de grond in pamasē dan wel in pabērē bezeten wordt.

De gewichtigste vragen die zich bij de bespreking der apanages voordoen zijn:

a. Moeten de apanagehouders bij defungeeren van den adatoeang door diens opvolger in hun rechten bevestigd worden.

b. Kan de adatoeang bij overlijden van den apanagehouder de eenmaal gedane schenkingen te niet doen of zijn deze erfelijk.

c. Is de tēsang, welke de apanagehouders van de bewerkers mogen heffen, vastgesteld, of mogen zij die willekeurig verhoogen.

Ad a. Het antwoord op deze vraag luidt ontkennend. Wel meen ik uit de mij verstrekte gegevens te mogen opmaken, dat het usance was, dat de apanagehouders den nieuwen vorst inlichten omtrent de door hen bezeten apanages; evenwel dient zulks als bloote mededeeling beschouwd te worden, wellicht opdat de vorst zonder de lontars te raadplegen zal weten, welke personen in het bijzonder aan hem verknocht zijn. Wel is waar wordt in de nota van Goedhart het tegenovergestelde gezegd, evenwel meen ik op grond van de mij getoonde schenkingsbrieven, waarin vaak vermeld staat, dat de opvolgende adatoeangs „kena soempah dari orang toea" bijaldien ze

---

[1]) Tana kabo zijn ontgonnen, maar weder verlaten gronden; verg. bundel IX, 190, 200, en hieronder, blz. 407. — Noot van de commissie.

de schenking te niet doen, alsmede naar aanleiding van het feit dat op die brieven nimmer eenige bekrachtiging voorkomt hetzij van Pangoriseng, Soemēngo Roekka, of Tjiboe[1]) omtrent de schenkingen door hunne voorouders gedaan, te mogen besluiten dat de mij verstrekte gegevens juist zijn.

Ad b. In de beantwoording van de vorige vraag ligt ook reeds de beantwoording van deze, namelijk de apanages zijn inderdaad erfelijk, hetgeen eveneens blijkt uit het onderscheid dat gemaakt wordt tusschen pabērē (pamasē) akatoewongeng (voor het leven), en pabērē (pamasē) riapamanareng (voor altijd, dus erfelijk).

Niet uitgesloten is, dat, wat oorspronkelijk akatoewongeng was, in den loop der tijden erfelijk geworden is; hieromtrent zullen de lontars licht moeten verschaffen; echter meen ik te mogen veronderstellen, dat van de thans bestaande schenkingen er slechts weinige aanvankelijk voor het leven waren geschonken, daar de apanagehouders nagenoeg allen behooren tot de naaste familie der regeerende vorsten, en niet kan worden aangenomen dat de vorsten wél hun kinderen, maar niet de kleinkinderen wilden goed doen.

Ad c. De inlichtingen welke ik hieromtrent kreeg luiden, dat de hadat omtrent heffing van tēsang niets bepaalt, hetgeen in strijd is met wat Goedhart ter zake vermeldt. Ik meen dan ook te mogen veronderstellen, dat de mij verstrekte gegevens onjuist zijn, en zulks op grond van het feit, dat de tēsang, die geheven wordt, nagenoeg steeds 20 % is, hetgeen stellig niet het geval zou zijn, indien de apanagehouders vrij waren, in dezen te handelen naar eigen goeddunken.

In verband met de rechten, die op de binnen de apanage gelegen gronden kunnen worden uitgeoefend, kunnen deze als volgt onderscheiden worden:

1) gronden, welke reeds ontgonnen waren en bewerkt werden ten tijde dat de schenking plaats had;

2) gronden, welke reeds ontgonnen waren, doch ten tijde der schenking niet bewerkt werden en niet geacht konden worden tot den staat van woestheid te zijn teruggekeerd;

3) woeste gronden, welke de apanagehouders voor eigen rekening ontgonnen of deden ontginnen;

4) woeste gronden, welke aan vrije lieden in bewerking werden afgestaan.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de bewerkers der sub 1 genoemde gronden de meeste rechten bezaten. Goedhart zegt, dat van deze personen slechts een heffing van maximaal 10 % geheven kon worden, terwijl de bewerkers der andere gronden tot 20 % moesten betalen. De lontars heb ik omtrent de toegestane heffing niet kunnen raadplegen, daar men bij het schrijven daarvan niet de minste regel-

---

[1]) Verg. hierboven, blz. 299, onder 5. — Noot van de commissie.

maat betrachtte en het zoeken van een of ander onderwerp derhalve een wanhopig werk is.

Aangaande willekeurig verhoogen van de tēsang kan vermeld worden, dat algemeen verklaard werd, dat verhooging slechts mogelijk is bij instemming van beide partijen.

Thans de vraag: welke waren de algemeene voorwaarden, waaronder de adatoeang stukken grond a. in pamasē, b. in pabērē uitgaf?

Ad a. De voorwaarden hieraan verbonden waren: 1. papakamaroe, het niet oprakelen van oude zaken; 2. mangalessoreng tana, conspireeren tegen den adatoeang, ten einde hem door een ander te laten vervangen; 3. makea ilaleng, diefstal van goederen, den adatoeang toebehoorend; 4. matimpoeng saliweng, anderen verrijken met goederen, den bewoners van het eigen land toebehoorend; 5. liwo sēpa, vervreemden van goederen, den adatoeang toebehoorend; 6. malawangi adatoeang, zich bevoegdheden of gezag aanmatigen, die alleen den adatoeang toekomen; 7. matjinaijangi adatoeang oelaweng matasa, anderen goud of geschenken beloven, om den adatoeang uit den weg te ruimen.

Ad b. Dezelfde voorwaarden, als boven aangegeven, gelden ook voor het uitgeven in pabērē. Wel is waar verzekerde men mij zulks niet zoo positief, als men dat bij pamasē deed, maar uit de verschillende antwoorden meende ik dat te mogen afleiden, daar men verklaarde, dat bijaldien iemand goederen van den adatoeang stal, trachtte den adatoeang te vergiftigen enz., hem de pabērē ontnomen kon worden.

Tenslotte kan nog vermeld worden, dat als voorwaarden voor beide groepen nog gelden: het verleenen van steun en bijstand aan den adatoeang ingeval van oorlog, alsook het bewerken of in bewerking nemen der geschonken gronden, daar uit het niet bewerken zou blijken, dat op de gift geen prijs wordt gesteld; en eindelijk het vervullen van de bijzondere voorwaarden, welke uit den aard aan iedere schenking verbonden kunnen worden.

De apanagehouders ontleenden aan de hun gedane schenkingen de volgende rechten: 1. Het recht, om de binnen de apanage gelegen woeste gronden te bewerken of te doen bewerken; 2. het recht, om die gronden onder bepaalde voorwaarden aan vrije lieden in ontginning af te staan; 3. het recht, om van de bezitters van binnen de apanage gelegen gronden een heffing te doen; 4. het recht, om de reeds ontgonnen maar niet bewerkte gronden, welke nog niet geacht konden worden tot den staat van woestheid te zijn teruggekeerd, voor eigen rekening in bewerking te nemen of te doen nemen, dan wel aan vrije lieden in bewerking af te staan, onder gehoudenheid om die gronden aan de oorspronkelijke bezitters terug te geven, in welk geval ook van dezen heffing zoude mogen worden gedaan.

Op de voor eigen rekening ontgonnen woeste gronden of tot den

staat van woestheid teruggekeerde gronden werd door den apanagehouder een erfelijk individueel bewerkingsrecht verkregen, dat niet anders verloren kan gaan dan ten gevolge van een door den apanagehouder begaan adatmisdrijf, dan wel niet-nakoming van de reeds genoemde voorwaarden.

Maakte de apanagehouder gebruik van zijn recht, om woeste gronden of tot den staat van woestheid teruggekeerde gronden aan vrije lieden in bewerking te geven, zoo verkregen deze ontginners eveneens een erfelijk individueel bewerkingsrecht, dat alleen verloren kon gaan, wanneer de bewerker zich schuldig maakte aan een of ander zwaar adatmisdrijf, de heffing, waartoe ze verplicht waren, niet opbrachten, dan wel hun verplichtingen ten aanzien van den apanagehouder niet vervulden.

Ten gevolge van den broederoorlog lieten vele bewerkers hun velden onbebouwd en vestigden zich voorloopig elders in afwachting van betere tijden. Na afloop van dien krijg hun sawahs, die nog niet tot den staat van woestheid waren teruggekeerd, weer willende bewerken, vonden ze die vaak in handen van andere personen. Volgens de adat echter moesten deze laatsten, na de velden gedurende drie jaar in bewerking te hebben gehad, die aan den oorspronkelijken ontginner of diens rechtverkrijgenden afstaan, waarna dezen weer in het bezit van het bewerkingsrecht traden. Lagen die sawahs nu binnen de grenzen van een in apanage uitgegeven gebied, zoo moesten de in hun bezit herstelden van de opbrengst hunner terreinen een aandeel afstaan aan den apanagehouder.

De verplichtingen van de bewerkers ten opzichte der apanagehouders waren:

1. Het verleenen van hulp en steun in tijden van nood en oorlog aan den adatoeang en de apagahouders, alsmede het verleenen van hulp aan laatstgenoemden, welke hulp bestaat uit het verrichten van persoonlijke diensten.
2. Het afstaan aan den apanagehouder van een, hetzij bij het verleenen der vergunning tot ontginning, hetzij bij het eerste optreden van den apanagehouder als zoodanig, bepaald gedeelte van de opbrengst van den oogst.
3. Het geregeld bewerken en in goeden staat houden der sawahs.
4. Bij het niet nakomen van de verplichtingen en het niet nakomen van de genoemde voorwaarden verloren de ontginners en hun rechtverkrijgenden het bewerkingsrecht op de door hen ontgonnen gronden, en stond het den apanagehouder vrij om òf die velden zelf in bewerking te nemen, òf ze aan vrije lieden in bewerking af te staan tegen afstand van een vooraf bepaald gedeelte van de opbrengst.
5. Bij intrekking van de schenking wegens niet-naleven der voorwaarden door den apanagehouder, kon een deel der gronden hetzij bij de ornamentsgronden getrokken worden, hetzij aan een ander worden weggeschonken.
6. De apanagehouders mochten hun gronden verpanden zonder voorafgaande toestemming van den adatoeang; de pandhouder trad

dan in de rechten van den pandgever, terwijl de laatste niet ontslagen werd van zijn verplichtingen tegenover den vorst. De pandhouder kon op zijn beurt weer tot verpanding overgaan en behoefde daartoe alleen de toestemming van den apanagehouder, wanneer zij een hoogere pandsom wilden bedingen dan zij aanvankelijk betaald hadden. De pandgever kon ten allen tijde zijn pand weder inlossen; evenwel moesten de pandnemers ten minste een vol oogstjaar de beschikking over het pand gehad hebben, terwijl de inlossing steeds geschieden moest vóór den aanvang van het planten.

De vraag: kan de apanagehouder zijn rechten verkoopen, zou mijns inziens bevestigend beantwoord moeten worden; immers hij heeft het volle bezitsrecht. Intusschen heb ik dit geval nog niet ontmoet.

Evenals het den apanagehouder geoorloofd was te verpanden, zoo mochten ook de bezitters van binnen de apanages gelegen gronden verpanden, evenwel alleen met toestemming van den apanagehouder. Opgemerkt dient te worden, dat de bezitters niet vrij waren in het bepalen van de pandsom. De door hen bezeten gronden hadden namelijk een vaste waarde. Bij vruchtbaren grond bedroeg die waarde 10, en bij onvruchtbaren grond 5 reaal per b a t o e (ongeveer 50 M^2). Wanneer nu een bezitter, die een goed sawahcomplex had van b.v. 2000 M^2, dit na verkregen toestemming van den apanagehouder wilde verpanden, zoo kon hij daarvoor niet meer krijgen dan 40 $\times$ 10 is 400 reaal, tenzij de apanagehouder hem vergunning gaf een hoogere pandsom te bedingen. Of de apanagehouder deze toestemming dikwijls gaf, wordt betwijfeld in verband met het volgende.

Allereerst dient alweer een onderscheid gemaakt te worden tusschen de gronden, aan de verschillende bezitters toekomende binnen het apanagegebied: a. bezitters van reeds (vóór de uitgifte in apanage) ontgonnen gronden; b. bezitters van gronden, hun door den apanagehouder in bewerking afgestaan.

De beide soorten van bezitters kunnen hun grond tegen geen hooger bedrag verpanden dan de waarde daarvoor vastgesteld. Deden ze dat toch, dan werden ze van hun recht ontzet, en de apanagehouders werden bezitters hunner gronden, na aan de pandnemers de pandsom van aantal batoes $\times$ 10 of 5 reaal te hebben voldaan. De pandnemers hadden niet het recht, het door hen meer dan de wettige waarde betaalde terug te vorderen, daar ook zij zich ervan op de hoogte dienden te stellen, of het den pandgever geoorloofd was voor een hoogere som te verpanden dan de vastgestelde waarde. Voorts hadden de apanagehouders het recht om, indien de sub b genoemde personen hun sawahs na verkregen toestemming verpandden, deze bij de pandnemers in te lossen, door welke inlossing de oorspronkelijke pandgevers hun rechten op de gronden voor altijd verloren. Dit recht misten de apanagehouders bij verpanding van gronden, toebehoorende aan de personen sub a genoemd.

Den apanagehouder wordt hier dus een gemakkelijk middel aan de hand gedaan om goedkoop aan gronden te komen. Het is dan ook daarom dat ik betwijfel, of wel vaak door den apanagehouder

toestemming tot hooger verpanding gegeven zal zijn.

Tenslotte dient vermeld, dat bij pandgeving zoowel de rechten als de verplichtingen ten aanzien van den apanagehouder overgingen op den pandnemer.

D. Ambtsvelden.

Dit zijn velden, die aan verschillende ambten verbonden zijn. Hun namen zijn afhankelijk van de verschillende ambten, waaraan het bezit verbonden is. Zoo kunnen genoemd worden de tana akaroengeng, amatowangeng, apangoeloeang, daar de bezitters daarvan respectievelijk aroe, matoea en pengoeloe zijn.

Omtrent de bewerking kan vermeld worden, dat deze hetzij door de bezitters zelf, hetzij in deelbouw geschiedt. Dit laatste is het meest gebruikelijk. Aangaande de heffing van tēsang is niets bekend, zoodat ten aanzien daarvan volkomen vrijheid bestaat. Het bezit dier velden is slechts tijdelijk; verpanding is niet toegestaan, aangezien bij aftreden van een functionaris de nieuw benoemde in het bezit der velden moet worden gesteld.

Volledigheidshalve moeten hier de ambtsvelden van den aroe van Bilokka en Tjaroewali besproken worden. Deze ambtsvelden bestaan respectievelijk uit 3 en 5 pētaks sawahs en heeten La tappareng en La bētjoelēng. Deze sawahs worden uit eigen beweging (geen heerendiensten) door de bevolking der twee streken bewerkt. Zoowel plant als oogst geschieden kosteloos. De oorsprong daarvan zou aan het volgende gelegen zijn: Honderden jaren geleden zou een persoon uit Bokkiē (Bonē) met een zeer groot aantal personen te Wanio gekomen zijn met het plan naar de Toradja-landen te gaan. De aroe van Wanio verzocht hun te blijven en gaf hun eenige sawahs van haar bezittingen. Deze sawahs werden bewerkt door de volgelingen van bedoelde persoon, die zich te Bilokka vestigde en daar aroe werd. Hetzelfde geldt voor den aroe van Tjaroewali, met dien verstande dat deze van Sindjai afkomstig zou zijn.

E. Onbebouwde dan wel verlaten gronden.

Bij de onbebouwde gronden dienen we onderscheid te maken tusschen: 1. gronden, die nog nimmer bebouwd zijn geworden (tana dēna angkana rioema); 2. gronden, die nog nimmer bebouwd zijn maar in pamasē zijn weggeschonken.

Ad 1. Boven zeide ik, dat die gronden het landschap toebehooren. Dat is niet geheel juist. Immers in Sidēnrēng was de vorst de absolute alleenheerscher, zoodat ook aan hem alleen het recht toekwam om over die gronden te beschikken, in tegenstelling met andere landschappen, waar de bestuurder dat recht miste, daar hij gebonden was aan een medebesturend college, de hadat.

De adatoeang kon zich dus het recht aanmatigen, om van de bewerkers van deze gronden tēsang te vorderen. De tegenwoordige gang van zaken is, dat, wanneer iemand een stuk grond wenscht te ontginnen, hij daartoe vergunning vraagt aan zijn aroe of matowa. Heeft hij die vergunning verkregen, dan behooren die gronden tot de maradēka-gronden, zoodat hij daarover het erfelijk individueel

bewerkingsrecht uitoefent. De aanvrager behoeft noch bij de aanvraag, noch later iets aan iemand te betalen.

Ad 2. Indien anderen dan de houders van pamasē- en pabērē-rechten woeste gronden wenschen te ontginnen, moeten ze daartoe vergunning vragen aan de apanagehouders. De rechten en plichten der bewerkers werden boven uitvoerig behandeld.

Het is hier wellicht de plaats om over watarang te spreken. Goedhart verstaat onder watarang tana-kabo-grond die tot den staat van woestheid is teruggekeerd[1]). M.i. wordt in Sidēnrēng niet steeds die beteekenis aan het woord gehecht. Alle woeste grond wordt onder watarang samengevat. De tot den staat van woestheid teruggekeerde gronden worden daarmede bedoeld, maar ook de uitgestrekte terreinen, geschikt voor den landbouw, die reeds door den vorst ten geschenke gegeven waren. Deze interpretatie is m.i. de juiste en niet in strijd met de beteekenis, die Goedhart aan het woord toekent. Ook de gezaghebber Muller kent deze beteekenis toe aan het woord in zijn nota van 15 December 1908. Welke beteekenis men ook aan watarang wil hechten, zeker is, dat men met dat woord steeds groote uitgestrektheden bedoelt en dat onder watarang niet een afzonderlijk recht verstaan wordt, zooals dat met pamasē en pabērē het geval is.

Volledigheidshalve dient vermeld te worden dat, wanneer men in Sidēnrēng, waar met uitzondering van Lilirilaoekeng, Pitoeriawa en Pitoeriase, nagenoeg alle gronden in handen zijn van den adel, aan iemand vraagt: van wien is deze grond en moeten de bewerkers tēsang betalen? men nagenoeg steeds ten antwoord krijgt, dat deze watarang van A is en de bewerkers tēsang moeten betalen. Veelal hebben we dan met apanages te doen, waarover de tēsang geheven wordt. Tot de verlaten gronden kunnen sawahs en tuinen behooren. Tuinen worden beschouwd verlaten te zijn, zoodra ze niet meer onderhouden worden, hetgeen blijkt uit het begroeid zijn met onkruid en opgaand hout en het verdwijnen der ompaggering. De vroegere bewerker blijft eigenaar van de op het terrein voorkomende meerjarige gewassen, terwijl ook zijn erven daarop rechten kunnen geldend maken.

Sawahs worden als verlaten beschouwd, zoodra de dijkjes het water niet meer op de velden kunnen houden, dan wel geheel verdwenen zijn. Wanneer die toestand drie achtereenvolgende jaren geduurd heeft, verliest de oorspronkelijke bewerker zijn recht en kan ieder ander persoon na verkregen vergunning den grond bewerken, waarna hij erfelijk individueele bewerkingsrechten verkrijgt. De aldus verkregen sawah is maradēka, tenminste wanneer ze niet in een apanage gelegen is.

11. Tana masawarang: gronden, waar op het bewerkingsrecht een servituut rust om, indien de vorst overlijdt (aan hem

---

[1]) Zie bundel IX, blz. 205, en hieronder, blz. 413. — Noot van de commissie.

komen die gronden toe), een kleine bijdrage in de kosten te leveren; de bijdrage draagt den naam lēlang sawarang.

12. Napasoboï = het naasten van een tuin door de dorpers.

13. Om zekere zeer hechte grondrechten te bekomen gaat men over tot het slachten van twee karbouwen; de eerste wordt op het veld afgemaakt en verbrand, de andere wordt in de rivier geworpen en daar middels lanssteken afgemaakt. Het gebruik draagt den naam naparoengoeang langi, en den zoo verkregen grond noemt men tana pamana, gegeven grond. Op een dergelijk stuk grond verkrijgt met bezitsrecht.

14. Eenige Mandarsche termen: kota, een van steenen opgetrokken omheining rondom tuinen of bouwvelden; maroppo(ng), het verwilderen van een tuin, waardoor deze in een staat is gekomen, dat de occupant zijn rechten verloren heeft.

15. Tana biring limbang: ornamentsgrond in het Balanipasche. De gemeenschapsgenooten kunnen op die gronden bewerkingsrechten verkrijgen; zoodra ze den grond verwaarloozen, zóó dat er opgaand hout van bepaalde dikte op voorkomt, kunnen anderen daarop de bewerkingsrechten krijgen, mits kennis gegeven wordt aan den persoon, die als eerste occupant geldt.

16. Zie aanteekening 2 „grondenrecht".
De lita apapoeangangang kunnen bewerkt worden door de leden der banoewa, mits deze daartoe toestemming verzoeken aan de indona ana kajang en aan den papoeangang. Voor dat bewerkingsrecht komen in de eerste plaats in aanmerking de leden van den stand der poengē, dat is de stand, waaruit de bestuurderen van de banoewa gekozen worden. Zijn er nog beschikbare terreinen, zonder dat er gegadigde poengē zijn, dan kunnen mardika en slaven bewerkingsrechten verkrijgen. Zijn ook dezen niet in genoegzame sterkte aanwezig, dan kunnen vreemden van buiten de banoewa rechten op die gronden verkrijgen. Deze laatsten hebben, behalve de stortingen, die ook de anderen te doen hebben, aan indona ana kajang en papoeangang een huldegift te doen. Een ieder die de bedoelde gronden bewerkt, moet de helft van de opbrengst afstaan aan de beide genoemde bestuurders; daarin bestaat geen verschil tusschen gemeenschapsgenoot en vreemde; de poengē en in tweede instantie de andere gemeenschapsgenooten hebben dus slechts een voorkeurrecht ten aanzien van de bewerking.

17. 18. 19. [Onder deze nummers werden de Gowasche adatregelingen opgenomen, gepubliceerd in bundel XXXI, blz. 135—136, onder III; verg. ook bundel XXXIII, blz. 371].

20. Memorie Wadjo, 1922 (Bosch).
De bebouwde gronden worden erfelijk individueel bezeten. Ladangs

vervallen na drie jaren braakliggen weer aan de gemeenschap, en kunnen aan anderen in bewerking worden afgestaan. De op die gronden aanwezige overjarige beplantingen blijven evenwel het eigendom van den laatsten bewerker van den grond. Verlaten sawahs vallen aan de gemeenschap terug, zoodra ze geheel met onkruid begroeid zijn en de dijkjes zijn vervallen. De slechts in den drogen tijd droogvallende meergronden (tana tallang) behooren eveneens aan de gemeenschap. Kunnen ze beplant worden, dan worden ze door het hoofd van de gemeenschap onder de gemeenschapsleden verdeeld.

21. Rapport Friedericy-1928: ladangbouw in grondgebied Salo Palakka, Salo Patiro, Salo Boengo (Bonē); en 22. Recht op arēnboomen.

[De hieronder verzamelde gegevens zijn reeds verwerkt in H. J. Friedericy's opstel „Ponre", in Bijdr. Kon. Inst., deel 89 (1932)].

23. Gegevens uit het edict-1891 (Gowa) [1].

Artikel 11.

Aan de hoofden wordt voorgeschreven, dat ze hun ambtsgebied afpalen en duidelijke grensteekenen aangeven. Genoemd worden steenen en boomen. Vooral de hoofden waarvan de gebieden aan het gouvernementsgebied palen, moeten voor een en ander zorg dragen.

Artikel 28.

Het is den hoofden verboden, de ambtsvelden, waarover ze beschikken kunnen, te verpanden; de boete op dit feit beloopt, naar gelang van den stand der schuldigen, 26, 20, 12, 8 reaal, terwijl ze de verpande sawah moeten inlossen, welk geld in de kas gestort wordt. De pandnemer wordt gestraft met verlies van het pand, zonder vergoeding, alsmede met een boete van 12 reaal.

24. Grondenrecht in Barroe.

In Barroe komen sawahs voor, waarop een servituut rust, en wel: dat zij, die deze gronden in bewerking hebben, daarmede de verplichting op zich nemen te zorgen voor den leeftocht van hooge gasten in de gemeenschap. De hiertoe benoodigde padi wordt de padi papatoeloeng genoemd en wordt afgedragen aan het hoofd van Palakka. Om utiliteitsredenen is de heffing in tien procent omgezet, welke hoeveelheid ingevorderd wordt door het hoofd van Palakka. Op initiatief van den aroe Barroe werd bij den aanleg van den Boeloedoea-weg van deze rijst eten bereid voor de daar werkzame heerendienstplichtigen.

---

[1]) Zie boven, blz. 392. — Noot van de commissie.

VIII.

Het instituut der apanages in de afdeeling Parē-Parē[1]).

De gronden waarop door den vorst of door hoofden van lager orde bepaalde rechten worden uitgeoefend, zijn in de eerste plaats te onderscheiden in ornaments-gronden (tana aradjāng) en bosschen (ongko ale), en de ambtsgronden (galoeng akaroengeng, galoeng aroeng enz.). Moge het oogenschijnlijk lijken, dat deze gronden middels de uitoefening van een hoogheidsrecht aan die vorsten en hoofden zijn toebedeeld, in waarheid is dat anders; het zijn rechten, die niet wortelen in een recht om over den grond naar goedvinden te beschikken, maar het is een recht, dat in oorsprong terug te brengen is op het recht en den plicht van de gemeenschap, om den verzorger der publieke belangen in staat te stellen, zich ten volle aan zijn taak te wijden zonder daarin gestoord te worden door zorgen over veldbewerking en levensonderhoud. Door de leden van de gemeenschap zijn de ornamentsvelden aangelegd en door hen worden ze in heerendienst bewerkt.

In Sidēnrēng treffen we slechts één ornamentsveld aan, te weten het La Salama genoemde sawahcomplex, dat tot heden door de bevolking van de acht matowaschappen (het kernlandschap van Sidēnrēng) voor den adatoeang wordt bewerkt. De diensten zijn verplichtend en worden als heerendienst aangemerkt.

In de tweede plaats noemden we de ambtsgronden, die veelal hun ontstaan danken aan het door de gemeenschap in beslag nemen van verlaten gronden, dan wel van gronden, die vrij gekomen zijn doordat de voormalige bewerkers van die terreinen van hun recht ontzet zijn in verband met het plegen van een of ander adatvergrijp. Deze terreinen worden door de gemeenschap in bewerking afgestaan aan haar hoofden, die deze sawahs zelf kunnen bewerken of ze in deelbouw laten bearbeiden. In heerendienst kan die bewerking niet geschieden. In den loop der tijden zijn echter vele van die bouwvelden overgegaan in het erfelijk bezit van de waardigheidsbekleeders, zijn tot poesaka-bezit geworden.

Naast de beide genoemde soorten sawahs komt wat men pleegt te noemen het „vorstelijk domein" voor bespreking in aanmerking (ongko ale karadjaē). Dit terrein is eigenlijk bestemd om den vorst van hout te voorzien. Dat neemt echter niet weg, dat in dat terrein met toestemming van den vorst door individuen sawahs kunnen worden aangelegd. De grond, die bewerkt wordt, blijft echter bezit van den vorst, terwijl op die gronden door de bewerkers een individueel en erfelijk bewerkingsrecht wordt uitgeoefend. Dergelijke

---

[1]) Waarschijnlijk een ambtelijke nota van dr. J. Mallinckrodt, van 1928 of 1929; het stuk was door dezen onderteekend. Vergelijk over dit onderwerp hierboven blz. 201, 298 en 401. — Noot van de commissie.

sawahs worden niet met den naam galoeng aradjāng (ornamentssawah) aangeduid, maar als galoeng ale karadja, of in sommige gevallen galoeng akaroengeng adatoeange. Uit dien laatsten naam zoude men moeten afleiden, dat we hier te doen hebben met ambtsvelden van den adatoeang. Dat kan echter niet juist zijn, aangezien de grond ornamentsbezit blijft. Weliswaar heeft dat in de gevolgen betrekkelijk weinig te beteekenen, maar principieel bestaat er niet onbelangrijk verschil, zooals later blijken zal.

Zij, die deze sawahs in bewerking hebben, zijn verplicht ten opzichte van den adatoeang bepaalde diensten te verrichten, t.w.: 1. het betalen van de sima tana (10 %); 2. geregelde bewerking van de door hen geoccupeerde velden; 3. het onderhoud van waterleidingen en padischuren voor den adatoeang.

Komen de betrokkenen deze plichten niet na, dan kunnen ze uit het bewerkingsrecht ontzet worden. De adatoeang zou dan over de velden de vrije beschikking verkrijgen, maar in de laatste jaren heeft men het eigenmachtig ter zake beslissen van den adatoeang aan banden gelegd, door voor die ontzetting een vonnis vereischt te stellen.

Verpanding van het bewerkingsrecht zou volgens de ter zake handelende nota Symons niet toegelaten zijn. Daartegenover stelt de nota-De Wilde de Ligny, dat het recht wèl voor verpanding in aanmerking komt, mits men echter den adatoeang daartoe vergunning vraagt; dit laatste wordt echter gewoonlijk nagelaten.

Het bewerkingsrecht gaat ook verloren doordien men een adatvergrijp van beteekenis begaat; De Wilde is echter van oordeel, dat slechts een vergrijp tegen den vorst of zijn verwanten daartoe aanleiding kan geven. Adatrechtelijk komt mij de eerste meening als de juiste voor; immers het gaat niet om een schade toebrengen aan den vorst, maar de bewerking der bedoelde gronden wordt den bewerker verboden, omdat zijn aanwezigheid binnen de gemeenschap voor die samenleving gevaar oplevert. Dit moge mede een bewijs zijn, dat het bewerkingsrecht en het recht van den vorst op deze gronden rechten zijn van de gemeenschap, niet annex zijn aan het vorstelijk gezag.

Naast de ongko's, die we boven bespraken, moeten nog die vermeld worden, welke speciaal voor jachtterrein zijn gereserveerd, de zoogenaamde ongko djonga. Niemand mag daar zonder toestemming van den vorst jagen, zelfs boschproducten en hout kan niet gezameld worden zonder de toestemming van dien functionaris; gewoonlijk moet men, als de toestemming verkregen is, aan den vorst een recht voldoen van 10—20 %. Weliswaar moet men dat in de andere bosschen ook voldoen aan het adatgemeenschapshoofd, maar alleen dàn, wanneer men het hout voor handelsdoeleinden gebruiken wil. De betaling draagt den naam soesoeng ale of soesoeng romang. Tegenwoordig pleegt men dergelijke betalingen in de adatgemeenschapskas (landschapskas) te storten.

De meening zit bij de hoofden voor, dat dergelijke gronden, die

dus voor jachtdoeleinden zijn gereserveerd, ook met toestemming van den adatoeang zouden mogen worden ontgonnen, mits van de opbrengst tien procent wordt afgestaan en de rechten der ontginners zich bepalen tot bewerkingsrechten. De heer De Wilde vermeent zulks te moeten ontkennen op grond van het feit, dat de gemeenschap die terreinen voor het speciale jachtdoel heeft afgestaan. Geeft de vertegenwoordiger van die eenheid toestemming tot ontginning, dan zal hij daardoor van zijn rechten, hem door de gemeenschap verleend, afzien, waardoor de terreinen weer zouden terugvallen aan de gemeenschap. Het wil mij voorkomen, dat in dit geval een andere conclusie getrokken moet worden. In het verleden werd door de gemeenschap een bepaald gebied aan den vorst afgestaan, om dezen in zijn levensonderhoud te steunen; in den tegenwoordigen tijd heeft hij daarvoor weinig behoefte aan jachtterreinen, des te meer aan bebouwbare gronden. Bij beoordeeling van adatinstituten mag men daarom niet te vast rekenen op oude inzettingen, maar moet men vooral rekening houden met wijzigingen in de rechtsopvattingen in verband met de wijziging van economische toestanden.

Nog een werkelijk ambtsgebied van den vorst vereischt bespreking, namelijk de kemirituin van Arawa. Deze dankt zijn ontstaan aan de tuchtiging van de Lēmbangs door Bonē en Sidēnrēng in 1685. De verslagen bevolking van Lētta (Lēmbangs) werd naar Sidēnrēng overgebracht en daar den adatoeang als slaven aangeboden. Deze lieden werden naar Arawa gezonden en moesten daar kemiri planten; andere diensten hadden ze niet te verrichten, ze mochten ter plaatse hun bouwvelden aanleggen, maar het eenige, wat door hen niet verbouwd mocht worden, was kemiri. De geheele opbrengst kwam den vorst ten goede. Eerst na onze bestuursinmenging is dat verbod, om voor eigen rekening kemiri te planten, opgeheven.

Naast deze door de gemeenschap ten behoeve van den vorst afgestane terreinen staan die, welke door den vorst krachtens eigen macht in bepaalde verhouding tot hem zijn komen te staan. Dit zijn de zoogenaamde ongko riale, waarvan er twee door La Pangorisang na den broederoorlog (1832—1855) zijn gevormd, dat zijn La Tjēkang en Patopoē. Deze waren privé-ongko's, dus niet aan het ambt verbonden. Na zijn dood gingen de terreinen dus over op zijn erven, en tegenwoordig zijn ze als apanage in handen van den ex-pabitjara La Mamo, althans voor wat aangaat de tot sawah gemaakte gedeelten daarvan.

De heer De Wilde, van wiens rapport deze laatste opmerking stamt, vermeent, dat adatrechtelijk door den individu geen rechten op woesten grond kunnen worden uitgeoefend. Ik ben een andere meening toegedaan, zooals hieronder, als we van de apanages spreken, zal blijken. Indien aan een gunsteling een stuk grond wordt afgestaan, dan verkrijgt hij dat als zoodanig, niet alleen wanneer hij het in bewerking neemt. Door het bestuur is den hoofden verboden, aanspraak te maken op woeste gronden, die tot hunne apanages behooren.

Ongeveer negen jaar geleden is door den huidigen adatoeang wederom een privé-ongko in het leven geroepen, nl. Balepoë; het betreffende terrein is zeer onvruchtbaar. Het zou niet in de bedoeling van den vorst gelegen hebben, dit terrein tot erfelijk bezit van zijn familie te doen worden, hij zou slechts om de wille van de herten een kapverbod hebben willen leggen op de in dat terrein voorkomende boschjes. Op deze beperking nu is door het bestuur ingegaan en het heeft daarom geen bezwaren gemaakt, dat het kapverbod gehandhaafd bleef, mede ook omdat het terrein als landbouwgebied geen economische waarde heeft.

Naast deze gronden, die aan bepaalde functionarissen zijn afgestaan, moet melding gemaakt worden van de woeste gronden, die oudtijds aan adel en gunstelingen zijn afgestaan om deze te laten ontginnen en de voordeelen ervan te genieten. Deze terreinen zijn bekend onder den naam wattarang (afgeleid van watta, het neerslaan van hout en struikgewas)[1]; wordt de grond aan den gewonen dorper uitgegeven dan spreekt men van pokosisihan[?] of pagangkang. Ook wanneer de gronden reeds ontgonnen zijn, wordt nog vaak het terrein als wattarang van N.N. genoemd. Zij, die vergunning tot ontginning van den wattaranghouder krijgen, hebben slechts een erfelijk bewerkingsrecht; ook te dezen aanzien heeft men tegenwoordig de regeling, dat niemand van dat bewerkingsrecht ontzet kan worden dan krachtens rechterlijk vonnis.

Het is in het bijzonder La Pangorisang geweest, die groote uitgestrektheden aan zijn verwanten en gunstelingen heeft uitgegeven[2]. De bedoeling was, dat de bevolking die gronden zou ontginnen en van de opbrengst een aandeel zou afstaan aan den wattaranghouder. De Wilde is van oordeel, dat de aanspraken van de begunstigden op de nog niet ontgonnen gedeelten van de wattarang niet behooren te worden erkend; ik stel daartegenover, dat die lieden recht verkregen hebben op woesten grond en dat het al dan niet erkennen van de rechten niet afhankelijk gesteld mag worden van een ontginning, die geen element was van de rechtshandeling, die tot de verstrekking van de wattarang leidde.

Als eigenlijk gezegde apanages moeten geacht worden pabērē en pamasē, welke woorden „schenking" beteekenen. De Wilde is van oordeel, dat van pabērē gesproken wordt, wanneer het gaat om een schenking tusschen twee standgenooten, terwijl pamasē gebruikt wordt wanneer de begiftigde lager in stand is dan de schenker. Waar de schenker steeds de adatoeang is, zou men dus alleen dàn van pabērē kunnen spreken, wanneer de apanagehouder een verwant van den vorst is.

De apanages hebben voor het meerendeel hun ontstaan te danken

---

1) Deze verklaring lijkt niet juist. Neerslaan, omhakken enz. is wĕtta, waarvan wĕttāng; wellicht wĕttĕrrĕng, wegbaning, van wĕttĕ? Verg. bundel XVII, 297, s.v.; zie ook hierboven blz. 407. — Noot van de commissie.

2) Verg. hierboven, blz. 298 vlg. — Noot van de commissie.

aan de regelingen, die ter zake na den broederoorlog gemaakt zijn. Door de langdurige onrust waren groote gebieden verlaten, die door Pangorisang aan gunstelingen en verwanten zijn uitgegeven. Daarnaast echter zijn ook oudere schenkingen bekend; zoo is b.v. Bila-Bilaē in 1685 uitgegeven om in den strijd betoonden moed van den aroe van Bila te beloonen. De schenkingen bestonden dus in hoofdzaak uit tot woestheid teruggekeerde sawahs, maar daarnaast zouden ook sawahs, waarvan de aanleggers nog ter plaatse waren, maar die gedurende jaren het terrein niet bewerkt hadden, als apanage zijn uitgegeven. De Wilde acht dat onwettig; het praktisch belang der zaak is echter gering, omdat terreinen, die gedurende tientallen van jaren als apanage in handen van bepaalde personen zijn, dezen niet ontnomen kunnen worden op grond van een onwettige uitgifte in het ver verleden.

De schenkingen geschiedden in den regel schriftelijk; eenige schenkingsakten zijn in de registers aanwezig. Daarbij is zelden de bepaling opgenomen, dat de schenking voor den duur van het leven van den begiftigde is gedaan. Toch was het gewoonte om bij overlijden, dan wel bij het nieuw optreden van een vorst zijn schenking te laten verlengen ten bate van de erven dan wel deze te laten bekrachtigen. Op de schenkingsbrieven werd daarvan echter geen aanteekening gehouden; daarom vermeen ik, dat in wezen de schenking erfelijk was, maar dat het noodzakelijk was om een nieuwen vorst in te lichten en dezen kennis te geven, wanneer een nieuw rechthebbende optrad. De Wilde is echter van oordeel, dat dergelijke schenkingen niet erfelijk zijn, maar slechts voor het leven gegeven worden; de feiten weerspreken echter deze stelling.

Vervreemding van een apanage mag niet plaats hebben, maar wanneer een apanagehouder persoonlijk een deel van het hem afgestane terrein in ontginning heeft gebracht, krijgt hij op dat stuk individueel bezitsrecht.

De bewerker van apanagegrond heeft ten aanzien van den apanagehouder de verplichting, om 10 % van de netto-opbrengst, hetgeen ongeveer 7 of 8 % van de bruto-opbrengst is, aan den apanagehouder af te staan. Voorts moet hij de velden geregeld bewerken en de irrigatiewerkjes in orde houden. Tenslotte moet hij behulpzaam zijn de indona galoengē (het moederveld), dat door den apanagehouder wordt aangelegd, waarschijnlijk om magische redenen, te beplanten vóórdat de andere velden bewerkt worden. Voldoet de bewerker niet aan deze verplichtingen, dan is het mogelijk hem van het recht te ontzetten, tegenwoordig krachtens rechterlijk vonnis.

Door bestuursbemoeienis is het opdrijven van de sima tana sterk tegengegaan, terwijl tevens de vijf procent djaka, die gewoonte geworden was van de opbrengst te heffen, zoogenaamd ten bate van de geestelijkheid, door toedoen van het bestuur is afgeschaft.

Ten aanzien van de verpanding van het bewerkingsrecht kan medegedeeld worden, dat dit slechts mogelijk is, wanneer de apanagehouder daartoe vergunning geeft; de pandsom mag echter de waarde

van het bewerkingsrecht niet te boven gaan. De apanagehouder heeft daarbij het recht om het pand in te lossen, en dus zelf als pandhouder op te treden. Zonder kennisgeving aan den apanagehouder is de pandgeving omwettig, maar tevens verliest de bewerker het bewerkingsrecht. De Wilde acht de beperkende bepaling van het niet verpanden boven de waarde een niet adatrechtelijk insluipsel, geeft daarvoor echter geen bewijzen aan; dat het aanleiding gegeven heeft tot excessen, is op zich zelf geen bewijs, kan alleen gelden als een verwording van de eigenlijke rechtsvoorschriften. De apanagehouder zelf kan zijn rechten wel verpanden, toestemming van den apanagegever is daarvoor niet vereischt.

De assistent-resident is van oordeel, dat het wenschelijk zoude zijn de apanages langzamerhand af te koopen. Zijn berekeningen baseert hij op een jaarlijkschen afkoop voor 50.000 gulden; in zestien jaar zou dan het geheele apanagebied vrijgekocht zijn, waarna naar het voorstel van dien hoofdambtenaar de bevolking in het genot van het erflijk individueel bezitsrecht zoude worden gesteld. Om deze maatregelen in te leiden is door het bestuur tot registratie der apanages overgegaan, de betreffende registers treft men in den bundel aan.

IX.

Vischrechten.

(Uit officieele bescheiden).

Vischrechten bestaan op de Paternostereilanden alleen ten aanzien van sēro's, voor het plaatsen waarvan vergunning behoort te worden gevraagd aan de betrokken hoofden, en waarvoor dikwijls een deel der gevangen visch als soesoeng moet worden voldaan.

Maros. Elke adatgemeenschap heeft haar eigen zeegebied en wel, volgens den ouden adatregel, vanaf de kustlijn tot daar, waar een volwassen man niet meer staan kan in het water. Vroeger bestonden in deze wateren de z.g.n. patikoekang- en kamisirechten, sedert kort in onbruik geraakt. Iedereen kan nu in de kustwateren visschen, de retributie is afgeschaft.

Gowa. De kustvisscherij met sēro's zou zich tot 300 M. van de kust uitstrekken.

Djēnēponto. In de zee voor de adatgemeenschap Tarowang is een plaats genaamd Lērang, met een oppervlakte van drie H.A., welke tot de ornamentsgronden van den karaēng behoort, en waar geen sēro's mogen worden geplaatst zonder toestemming van den karaēng, die bij vergunning een tiende van de opbrengst verkrijgt.

Adatgemeenschap Aroengkēkē. Een plaats genaamd Pasi, vijftig H.A., waar geen sēro's mogen worden geplaatst dan tegen betaling van vijftig cent per jaar, welk bedrag in de adatgemeenschapskas wordt gestort.

Adatgemeenschap Binamoe kent geen vischrechten.

Adatgemeenschap Bangkala. Een plaats genaamd Loera, oppervlakte 1 H.A., waar alleen bij feestelijke gelegenheden mag worden gevischt, onder toezicht van den karaëng. De gevangen visch wordt bij den feestmaaltijd geconsumeerd. Verder zijn er drie plaatsen, Pandēta-lompo, Pandēta-batoe en Pandēta-kasi, waar zonder toestemmnig van den karaëng geen agar-agar gewonnen mag worden; een vierde der opbrengst komt ten bate van de adatgemeenschapskas.

Adatgemeenschap Laikang kent geen vischrechten. Verder is de vischvangst vrij en mogen de leden der verschillende adatgemeenschappen zonder meer in elkaars gebied visschen.

Loewoe. De eenige beperking op de uitoefening van de vischvangst door de bevolking bestond daarin, dat het verboden was te visschen in de ongko's van den datoe en de andere autoriteiten in dit landschap. Deze ongko's strekken zich in zee uit, zoover er nog sēro's geplaatst kunnen worden. In den loop der tijden is dit recht verwaterd, doordat vele eigenaren zich weinig meer hieraan gelegen lieten liggen. Slechts de ongko-rechten van den datoe worden nog in zooverre ontzien, dat het verboden is daar te visschen. Het vischgebied van den datoe ligt onder de kust van Ponrang boven een rif. Zelf laat de datoe daar zelden visschen.

De hadat van Boea heeft ook een visch-ongko in de buurt van Karang-karangang. Het recht wordt gehandhaafd, maar praktisch kan ieder er visschen, mits hij van de vangst een kleinigheid afstaat aan den ongkobezitter.

Tot de inkomsten van den opoe Patoenroe behoorde vroeger het recht, om een belasting te innen van de visschers, die hun bedrijf uitoefenden in het zeegebied van Loewoe; deze heffing is in onbruik geraakt.

In Malili en Kolaka kent men het erfelijk individueel bezit van het recht tot het plaatsen van sēro's. Deze plaatsen bevinden zich op riffen, welke door de vroegere bezitters wat gelijk gemaakt zijn, ten einde er sēro's te kunnen opstellen.

Madjēnē. Iedereen heeft het recht sēro's te plaatsen of netten uit te zetten daar, waar men zulks wil, met dien verstande, dat de plaatsen, waar sēro's zijn of netten zijn uitgezet, het bezit blijven van hem, die de sēro maakte of het net uitzette. Worden die plaatsen verlaten, dan kan ieder daar gaan visschen.

Parē-Parē. Vischvangst is vrij, behalve aan de groote riviermonden; daarvoor is vergunning van den betrokken aroe noodig.

Bonē. In zee zijn de zoogenaamde ongko's ambtsvelden van aroe's en kamponghoofden. In Bonē zijn deze in grooten getale (een achtste der kust). In de ongko heeft slechts het hoofd of zijn pachter recht om sēro's te plaatsen. Is er geen sēro, dan mag in de ongko wel gevischt worden met haken, doch niet met poekats, tenzij het hoofd toestemming geeft. De ongko's treft men het meest aan bij de riviermondingen, doch waar die ontbreken, heeft men ze

tusschen de koraalriffen en de kust (tot 1 K.M. buiten de kust).

Bij groote uitzondering zijn de stukken zee poesaka, een bepaald persoon heeft dan het uitsluitend recht tot plaatsing van sēro's. Dit komt slechts voor in Paniki en Bola. Overigens een soort beschikkingsrecht van de adatgemeenschap over de strook zee, die ligt tusschen de kust en de koraalriffen, en waar deze niet zijn, tot daar waar de zee 3 tot 4 meter diep wordt. De afstand is ongeveer 1 K.M. De bevolking der adatgemeenschap mag er vrij visschen met poekats en sēro's, voor zoover het niet noodzakelijk blijkt de goede plaatsen tusschen de gegadigden te verdeelen. Degene, die het vorig jaar op een bepaalde plaats een sēro heeft gehad, heeft het volgend jaar voorkeurrecht op die plaats. Lieden van andere gemeenschappen mogen ter plaatse ook visschen, mits ze vergunning vragen aan het betrokken hoofd. De toestemming wordt nooit geweigerd, er wordt niets voor betaald.

In Wadjo is dat beschikkingsrecht meer ontwikkeld; daar mogen vreemden geen sēro plaatsen in de bedoelde strook, wèl mogen ze er na kennisgeving met poekats visschen. Het visschen met de haak is overal vrij.

Een rompong in zee is ongeveer hetzelfde als een boengka in de meren. Het is een verzameling klapperbladeren en ander vuil, die men middels staken heeft vastgezet. De maker van een rompong heeft daar het uitsluitend vischrecht.

X.

Huwelijks- en erfrecht.

A. Huwelijksrecht.

1. Vermenging van standen in het huwelijk wordt niet verboden, maar toch niet wenschelijk geacht in verband met den lageren staat van het kind. Huwen met een slaaf wordt tomarowa pētowang genoemd, huwen met een eigen slaaf tonasoesoe tarodana; beide worden gestraft met een boete van veertig reaal als het een huwelijk van een vrije vrouw betreft, en met twintig wanneer het een vrijen man aangaat.

2. Bloedschande wordt gestraft met verdrinking in zee.

3. Ten huwelijk medegebracht goed = patowangan.

4. Verloving in Balanipa. Verloofde = toemai. Door de mansfamilie wordt een oud persoon gezonden om het aanzoek over te brengen, de zoogenaamde maladoeng, dat wil zeggen degeen die poolshoogte neemt. In geval van toestemming wordt daarna de bruidschat vastgesteld (de pasorong), die voor de hooge standen 40, 60, 80 reaal beloopt. Daarnaast is een betaling

van ongeveer acht rijksdaalders verschuldigd als pamboeaē nganga (voor het openen der onderhandelingen). Vervolgens wordt gehandeld over een viertal betalingen, die alleen bij huwelijken van vorsten en adel verschuldigd zijn en samengevat worden onder den naam bēlo wēlo; ze zijn: batoe tijna[1]), een betaling in geld voor de vrouw, die in grootte zich richt naar den bruidschat en tien procent daarvan bedraagt; batoe pamboelē, bestaande uit allerlei eetwaren en vruchten en een zeker bedrag aan geld; ook deze betaling is voor de vrouw; het eetbare gedeelte wordt door haar onder de familieleden verdeeld; boea loa, een bedrag in geld, dat onder de hadatleden, die ten huwelijk als getuigen zullen verschijnen, wordt verdeeld; het is een soort getuigen-geld; papopong, een geldbetaling van hetzelfde karakter, welke echter onder een grootere groep belanghebbenden wordt verdeeld, namelijk onder al de adellijken (ana patola); bij adellijke huwelijken moeten namelijk de leden van den adel aanwezig zijn, klaarblijkelijk om als getuigen op te treden.

Natdat de verloving gesloten is mogen de verloofden elkaar niet zien; vergelijk T. B. G. 1912, p. 510.

5. Gegevens uit ambtelijke bescheiden[2]).

Toemasiri (de beschaamden), de familieleden van een geschaakt meisje.

Soenrang = bruidschat; staat voor de verschillende standen vast, namelijk voor den adel (anakaroeng), 44 reaal, voor den middenstand (to-dētjēng) 22 reaal, en voor den lageren stand (to-sama) 12 reaal. Tegenwoordig houdt men zich daar niet meer aan, maar is de bruidschat aanmerkelijk hooger. De adat verbiedt uitdrukkelijk, dat iemand uit een lagere klasse voor zijn dochter een bruidschat vraagt, die overeenkomt met den bruidschat van een hoogere klasse.

Papanika, gift aan den huwelijksluiter voor de huwelijksinzegening.

Tongko siri, de schakingsboete, die den ouders van het meisje toekomt maar herhaaldelijk door den huwelijksluiter wederrechtelijk wordt ontvangen.

6—12. [Onder nos. 6—11 zijn aanteekeningen te vinden, welke geheel overeenkomen met die, gepubliceerd in bundel XXXI, blz. 82—85, onder II; no. 12 bevat een stukje uit de nota over de Galoempang-Toradja, welke reeds plaatsing vond in de Januari-aflevering van het Koloniaal Tijdschrift - 1933].

13. Indien echtelieden, die van elkaar gescheiden zijn, weer bij elkaar komen, wordt in vele gevallen de ceremonie van het naparoengoean langi verricht (zie grondenrecht no. 13).

---

[1]) Tijna kan niet juist zijn; misschien tinjdja (Boeg.) = gelofte? — Noot van de commissie.

[2]) Boegineesche termen. — Noot van de commissie.

14. Memorie Bonē-1913 (Brautigam).

Overblijfselen van matriarchaat vinden we in den eigenaardigen toestand, waarin de kinderen, gesproten uit huwelijken van ongelijke standen (ana sipoewē), komen te verkeeren; verder in de eigenaardige verdeeling van kinderen uit een huwelijk gesproten, welke gedeeltelijk aan de moeder, gedeeltelijk aan den vader worden toegewezen in geval van echtscheiding; eindelijk in de maatschappelijke positie, die de vrouw inneemt, en die zeer gunstig is te noemen. Tot de vorstelijke waardigheid kan ook de vrouw geroepen worden.

15. Gowasche adatregeling omtrent goederen eener geschaakte vrouw.

[Opgenomen in bundel XXXI, blz. 134 en 135].

16. Memorie-Bosch, 1922 (Wadjo).

Het standen-verschil en de fijnere onderverdeeling der standen is van belang voor het huwelijksrecht (zie „Bestuur" 27) [1]). Angstvallig wordt ervoor gewaakt, dat een vrouw niet trouwt met een man van lagere afkomst. Is het verschil niet te groot, dan kan de man door het zoogenaamde koopen van bloed, dat is het betalen van een hoogeren bruidschat, nog wel als echtgenoot worden aangenomen. Een man van den hoogsten adel echter kan met elke vrouw trouwen. De kinderen uit zulk een huwelijk geboren zijn echter van lageren stand dan de vader, echter een trap hooger dan de moeder. De bruidschat bedraagt van 8 reaal (f 4.80) tot 7 kati (een kati = f 53.02). De eerste wordt betaald voor vrouwen uit den laagsten stand, de laatste voor vrouwen van den hoogsten adel. De huwelijken worden bedisseld door de wederzijdsche ouders, de personen in kwestie hebben er niets in te zeggen.

Voor betaling, te doen bij huwelijk aan het dorpshoofd, zie „Bestuur" no. 28 [1]).

17. Edict Gowa 1891 [2]).

Art. 12. Indien een geschaakte van buiten in een dorp komt en goederen meegenomen heeft, dan moeten de hoofden die goederen onder zich nemen. Vervolgens wordt de goeroe ontboden, en eerst na onderzoek door dezen en toestemming van den kali mogen de goederen worden teruggegeven.

Art. 13 houdt bepalingen van denzelfden aard in ten aanzien van geschaakten uit het gouvernementsgebied; alleen moet dan bovendien kennisgegeven worden aan het bestuur van de gemeenschap (rijk). Ook gewone reizigers uit gouvernementsgebied, die zich ergens vestigen, moeten door het hoofd ondervraagd, ingeval moet kennisgegeven worden aan den karaēng.

Ingeval van verzuim is het hoofd aansprakelijk voor eventueel door de dorpelingen geleden schade. Wanneer het een kwestie van

---

[1]) Zie boven, blz. 394. — Noot van de commissie.
[2]) Zie boven, blz. 392. — Noot van de commissie.

silariang is, wordt de vergoeding opgelegd aan het hoofd en den goeroe. Indien de door den karaëng gezonden persoon of een van diens huisgenooten wordt gedood, moeten de beide genoemde hoofden het bloedgeld opbrengen. Indien echter de doodslag plaats heeft door den zendeling van den karaëng, zoo worden de hoofden niet gestraft.

18. Wie geen rapport uitbrengt binnen 24 uur aan het hoofd, dat er in zijn woning een paartje, door schaking tot elkaar gekomen, is aangekomen, wordt beboet met één tot acht reaal. Wie eens anders vrouw tracht te verleiden en haar lichaam aanraakt, wordt op klachte van den man beboet met 8—16 reaal. Wie met eens anders vrouw uit wandelen gaat zonder toestemming van den man, wordt beboet met 2—4 reaal. Wie een meisje ongepast aangrijpt, krijgt, op klachte van de familie of van het meisje zelf, een boete van 4—8 reaal. Wie een vrouw, wier man afwezig is, vastpakt, wordt beboet met 6—12 reaal; de klacht gaat uit van de vrouw of van de familie van den man.

19. Schenking bij huwelijk [zie onder „erfrecht' no. 10 hieronder].

B. Erfrecht.

1. Erfstukken = sosorang. Gewoonlijk worden deze niet verdeeld, zoolang geen geschil bestaat over die goederen. Indien er veel gronden tot de sosorang behooren en de betrokken ervengroep uitgebreid is, zal gewoonlijk bij onderling overleg aan bepaalde groepen binnen de ervengroep een bepaald aantal gronden meer in het bijzonder worden toegewezen, terwijl andere groepen andere terreinen krijgen toegewezen; in den regel worden de wederzijdsche aanspraken op die verdeelde gronden erkend door het uitwisselen van geschenken, bestaande uit deelen van den oogst, die op die terreinen verkregen zijn. Na verloop van tijd echter kan het voorkomen, dat de aanspraken verslappen en dat de kleine groep als de eigenlijke rechthebbende wordt aangemerkt. Er kunnen dan toestanden ontstaan, als bedoeld in de aanteekening „Grondenrecht" 1,[1]) wanneer de betrokken kampong geheel bestaat uit leden van een ervengroep.

2. Vader, twee maal gehuwd, laat vermogen na èn aan de kinderen uit eerste huwelijk, welke gelden aan een broer der eerste vrouw tot de mondigheid (in dit geval tot hun huwelijk) in bewaring worden gegeven, èn aan de kinderen uit tweede huwelijk, welke gelden aan de overlevende tweede vrouw ter bewaring worden afgestaan; beide groepen ontvangen de helft, de tweede vrouw krijgt niets. Verdeeling had plaats door imam, kinderen uit het eerste huwelijk twee meisjes, uit tweede huwelijk twee meisjes en een

[1]) Zie boven, blz. 396. — Noot van de commissie.

jongen. Verdeeling binnen de groepen had ook door imam plaats; daarbij kregen de verschillende kinderen niet een gelijk aandeel; de jongen werd niet boven de meisjes bevoordeeld, wèl kreeg het eene kind uit het eerste huwelijk veel meer dan het tweede, klaarblijkelijk volgens vaders wensch. Indien de beheerders tenslotte het beheer aan de rechthebbende kinderen afdragen, mogen ze het bedrag der nalatenschap verminderen met gemaakte kosten, b.v. met begrafeniskosten en belastingen; als b.v. tot de goederen een prauw behoort, die aan een jaarlijksche belasting onderhevig is. Daartegenover staat, dat de nalatenschap vermeerderd wordt met de baten die het goed heeft afgeworpen boven de onderhoudskosten (voorbeeld de prauw); van een vruchtgebruik der nalatenschap door den beheerder is dus geen sprake. Het geval deed zich voor in het landschap Pambaoeang (Madjēnē, Mandar).

3. Zie voor lita sosorang, aanteekening grondenrecht no. 5.

4. De vererving van ten huwelijk medegebracht goed (patowangan), heeft niet plaats aan den langstlevende, maar aan de kinderen, en als deze er niet zijn, aan de familie van diengene die de goederen ten huwelijk medegebracht heeft.

5. De ten huwelijk medegebrachte goederen en de erfstukken eener vrouw vererven aan haar kind. Komt dit kind te overlijden voordat het zelf nageslacht bekomen heeft, dan vererven de goederen van de moeder niet aan den vader, maar aan de familieleden van wijlen de moeder. Daarbij treden de neven en nichten in de plaats van vooroverleden ooms en tantes, en wel gezamenlijk voor het aandeel, dat hun ouders erven zouden, ware het dat ze nog in leven zouden zijn. Mannen en vrouwen erven gelijk op.

6. In een beslissing van de sjarat van Madjēnē werd bepaald, dat als erven van een vooroverleden erfgename optraden: haar man voor een vierde van het aan de overledene toegewezene, en haar kind voor drie vierde (28 Juni 1925). In een geval dat één der vooroverleden erven slechts twee kinderen naliet, werden de erfstukken verdeeld tusschen die beide kinderen naar reden van één tot één.

7. [Het onder dit nummer opgenomene is reeds gepubliceerd in bundel XXV, blz. 335—346].

8. Erfrecht-Toradja (memorie-Nobele).
[Hier volgt een stuk, dat reeds gepubliceerd is in Tijds. Bat. Gen. 66 (1926), blz. 109—112].

9. Rechtsregeling-Gowa-1891[1]).
Indien een wees of een slecht bekend staande sterft, moeten de

[1]) Zie boven, blz. 392. — Noot van de commissie.

nagelaten bezittingen worden opgenomen, en daarvan mededeeling gedaan worden aan den karaëng. Voor begrafenis- en feestkosten mag f 25 aan den boedel onttrokken worden. De goederen behooren den vorst, want zij zijn boetalmala[1]).

10. Schenking (Bonthain).

De schenking, die onmiddellijk van kracht is (papitoeroeng), en de schenking, die na den dood van den erflater van kracht wordt (papasangang), komen in Bonthain beide voor. De schenkingen worden in het bijzijn van de erven gedaan en ten overstaan van het dorpshoofd, de geestelijken en de oudsten. Van rechtswege zijn de schenkingen nietig, wanneer niet aan deze vereischten wordt voldaan; zoowel door adellijken als door den dorpsman wordt van dit instituut gebruik gemaakt. Een andere vorm is de pasarē, die bij huwelijken voorkomt, die in wezen echter overeenkomt met de papitoeroeng.

In Boeloekoemba worden dergelijke schenkingen in hoofdzaak gedaan bij bepaalde gelegenheden, zooals huwelijk, besnijdenis, geboorte enz. De schenking heeft in die streek plaats ten overstaan van den karaëng en in tegenwoordigheid van belanghebbenden en familieleden. Als niet aan deze vereischten voldaan is, kan ten allen tijde aan de schenking wettigheid gegeven worden door den karaëng een gift te doen van rijst, eieren, garens en dergelijke. Zonder de dadelijke of latere bekrachtiging door den karaëng van de schenking, moet deze als onwettig beschouwd worden. Over het algemeen wordt onder de gegoeden alleen van het instituut gebruik gemaakt. Andere vormen komen in Boeloekoemba niet voor.

In Sindjai komen de giften in denzelfden vorm voor. Het is daar niet noodig, dat de erven, maar wèl dat de leden van de dorpshadat tegenwoordig zijn. In den tegenwoordigen tijd heeft een en ander veelal plaats voor de sjarat. Gewoonlijk wordt bij zulk een gelegenheid een feest gegeven.

Een schenking van bijzonderen aard is de patampa, door de schoonouders aan de bruid gedaan, wanneer zij haar intrede in de woning van den bruidegom doet. Indien bij die gelegenheid de dorpsbestuurderen niet aanwezig zijn, geven de echtelieden, vergezeld van getuigen, daarvan later aan het hoofd kennis. De patampa komt ook als gelofte voor in geval van zware ziekte om, indien genezing plaats heeft, een schenking aan den patiënt te doen; gewoonlijk zijn daarbij geen getuigen aanwezig, reden waarom daaruit vaak geschillen voortvloeien.

Op Saleier is de papitoeroeng bekend onder den naam pasarē. De schenking wordt gedaan in tegenwoordigheid van den opoe of den galarrang, die daarbij tevens twee getuigen oproept; belanghebbenden zijn gewoonlijk bij een en ander tegenwoordig.

[1]) Blijkbaar het arabische bait al-mâl; zie registerband (bundel XXX) s.v.; op Java bĕttamal; de makassaarsche vorm is misschien boetamala. — Noot van de commissie.

Schriftelijk vastgelegde schenkingen, waarbij alleen begiftigden en familieleden tegenwoordig zijn, moeten als geldig beschouwd worden. Het elders papasangang genoemde gebruik is op Saleier bekend onder den naam papasang tallassa.

11. Erfrecht Bonē.

Er zijn vijf groepen erven, die van erfrecht zijn uitgesloten: a. de boelē, dat zijn kinderen uit een ongehuwde of niet wettig gehuwde vrouw geboren; b. kinderen geboren uit een vader van hooge afkomst, die gehuwd is met een slavin van een ander; c. de risoppai ritekkenna, dat is een vrouw, die met haar slaaf gehuwd is; d. de nasampoi warowo[1]), dat is een vrouw, die met een man beneden haar stand gehuwd is (boegineesch: tennia sikoepoena napolakkai[2])); e. de moerta, dat is de persoon, die het mohammedaansche geloof afvallig is geworden.

XI.

Standenverdeeling der Wadjosche maatschappij (1926)[3]).

[In Wadjo heeft men de volgende standen]:

1. Ana matola, d.z. de menschen van den hoogsten adel; te onderscheiden in: a. de ana matola, die van geslacht op geslacht ana matola geweest zijn; b. de ana matola, die zich tot die hoogte hebben opgewerkt door bloedmenging van hoogere rangen met lagere. Om van gewoon taoe maradēka tot matola te stijgen moeten er 4 geslachten verloopen.

Een maradēka-meisje trouwt met een ana matola: haar kinderen zijn ana tjēra sawi. Een van haar dochters trouwt wederom met een matola: haar dochters zijn dan ana radjēng. Het volgend geslacht, ontstaan uit het huwelijk van het ana-radjēng-meisje met een ana matola, is sangadji. En dan ontstaat ten slotte door huwelijk van het sangadji-meisje met een matola de hoogste rang, nl. ana matola. Ook ontstaat wel eenige bloedstijging door huwelijk van verschillende rangen, maar deze stijging gaat veel langzamer en kan feitelijk verwaarloosd worden. Stijging in bloed kan slechts plaats hebben, indien de man edeler bloed heeft dan de vrouw. Een man compromitteert zich dan ook niet door een huwelijk met een vrouw van lager bloed, doch omgekeerd een vrouw wel. En dit is in Wadjo de oorzaak der schaking: verzet van de familie tegen

---

[1]) Makassaarsch, beteekent „door vuil bedekt". — Noot van de commissie.

[2]) Letterlijk: „niet passende (koepoe = arabisch koef', verg. dr. Th. W. Juynboll, Handleiding mohammedaansche wet, s.v.) om tot echtgenoote genomen te worden". Dit is geen adatrechtterm, maar als eene verklaring te beschouwen. — Noot van de commissie.

[3]) Uit een nota van den toenmaligen controleur van Wadjo, Van Rijn, gedagteekend 31 Mei 1926.

een huwelijk, waarbij de vrouw van stand zich compromitteert door met een man van lager bloed te huwen.

2. Ana sangadji; zie boven.

3. Ana radjēng: a. radjēng lebbi (baik), het kind van een ana matola met een ana tjēra sawi; b. radjēng, het kind van een ana sangadji met een ana tjēra sawi.

4. Ana tjēra: a. tjēra sawi, ontstaan uit huwelijk van een ana-matola-man met een maradēka vrouw; b. tjēra poewa, ontstaan uit huwelijk van een ana-matola-man met een ata mana (poesaka-slavin van dien matola); c. tjēra ampoeladjeng, ontstaan uit huwelijk van matola met de slavin van een ander; d. tjēra ijattang dapoereng[?], onstaan uit huwelijk van matola met een (laagste) slavin uit de keuken.

De tot nu toe genoemde 4 groepen behooren allen tot de groote hoofdgroep der ana matola. De vertegenwoordigers ervan zijn zeer zeldzaam.

5. De ana karoeng. Deze groep is minder in rang dan de laagste matola-groep. Als een tjēra-sawi-man huwt met een maradēka-vrouw, worden de kinderen ana karoeng. Kort gezegd ontstaat deze groep, doordat gedurende 2 geslachten een matola-familie zich vermengt met niet-matola-bloed. Tot deze groep rekenen zeer vele aroe's zich, alhoewel zij feitelijk reeds behooren tot de volgende groepen, nl.:

6. De taoe dētjēng en de taoe tongeng karadja. Dezen zijn afstammelingen van de ana karoeng, wier bloed nogmaals verlaagd werd. De taoe tongeng karadja zijn op diezelfde wijze dan feitelijk afstammelingen van de taoe dētjēng, doch deze groepen worden ook practisch niet meer onderscheiden. Tot deze 6e groep behooren de aanzienlijke burgers, die zich daēng noemen. Velen rekenen zich ook vaak tot deze groep. Deze groep is wat men in Europa den „deftigen burgerstand" zou noemen.

7. Taoe ammeng of taoe maradēka: a. taoe maradēka manennoengeng, dat zijn de van ouder op ouder maradēka geweest zijnde lieden; b. maradēka risampēngi, dat zijn slaven en hun afstammelingen, die vrijgelaten werden door den aroe, blijkens diens mededeeling aan de hadat. Deze categorie wordt onderverdeeld in: 1. de slaven, door den aroe gekocht met panolongeng rialekoe[1]) (harta pentjarian) en daarna vrijgelaten, of slaven die zich zelf de vrijheid hadden gekocht; deze categorie kon niet tot den slavenstand teruggebracht worden; 2. de slaven, door den aroe gekocht met mana (poesaka) of als mana verkregen; dergelijke slaven, die vrijverklaard werden, vervielen weer tot den slavenstand, indien zij doraka (opstandig, opzettelijke verwaarloozing van den verschuldigden eerbied) tegen hun vorst werden.

8. De ata (slaven): a. ata mana, dat zijn menschen van slavenafkomst; b. ata maboewang, dat zijn vrije lieden, die tengevolge

[1]) Ri-ale-koe, van mij zelven. — Noot van de commissie.

van een misdrijf slaaf werden van dengene, die hen uit den nood hielp; b.v. een dief vroeg hulp aan iemand om de waarde der gestolen goederen aan den bestolene terug te geven; dan werd hij slaaf van dien persoon of zijn kinderen; ook ata-worden hing van de afspraak af. Slechts bij leening ingevolge misdrijf kon men ata worden. Voor gewone schulden kon men slechts sanra (pandeling) worden; een sanra bleef echter taoe maradēka; zijn kinderen vielen buiten het sanraschap.

De verschillende soorten van bruidschat (sompa) zijn:

1. Sompa botjo (botjo beteekent verhevenheid, hoogste[1]). Deze was verschuldigd, als de hoogste vorst huwde met een vorstin van even hoogen stand of met eene vrouw die zelf geen botjo is, doch even hoog is bloed als de botjo[2]). De sompa bedraagt dan 14 kati doewi lama; 1 kati is 88 reaal 8 oewang 8 doewit 1 slaaf en 1 karbouw; 1 reaal is f 2 of 24 oewang of 240 doewit; 1 slaaf = 40 reaal, 1 karbouw = 25 reaal. De sompa bedraagt dus f 4294. Behalve deze sompa is de botjo verplicht 3 maanden lang dagelijks sieraden of kains van waarde aan zijn toekomstige schoonouders te brengen, ten minste als dit finantieel zijn krachten niet te boven gaat. De waarde dezer goederen kan geschat worden op drie keer de waarde der sompa, dus op rond f 12.000 Hier staat wel een tegengeschenk tegenover, doch de waarde hiervan is niet hooger dan f 2500; aan deze sompa zou onderworpen zijn de aroemponē (aroe van Bonē), een datoe Loewoe, een datoe Soppēng, een aroe matowa van Wadjo.

2. Sompa ana botjo. Deze bedroeg 7 kati doewit lama, dus f 2147, en was verschuldigd als een ana botjo trouwt òf met een ana botjo, òf met een andere vrouw, die van even hoog bloed is. Het gedurende 3 maanden geven van geschenken is niet noodig. In onderling overleg wordt één keer een geschenk gegeven (maling) ter grootte van f 3500 tot f 5000. Doch hiertegenover staat van de zijde der vrouw een tegengeschenk van nagenoeg dezelfde waarde.

3. Sompa kati (deze bestaat thans in Soppēng volgens datoe Larompong niet, omdat aldaar geen der hadatleden ana matola is). Deze bedraagt 5 kati doewit reaal ajam. Onder 1 kati wordt verstaan 88 reaal 8 oewang en 8 doewit + 1 slaaf. In Wadjo behoort er geen karbouw bij, in Bonē en Soppēng wel; 1 reaal = f 0.60; 1 slaaf = 120 reaal. De sompa bedraagt dus 1045 reaal of f 627. Deze sompa is verschuldigd als een ranreng of batē of diens kinderen volgens hun stand huwen.

4. Sompa ana matola. Deze bedraagt 3 kati doewit real ajam, dus 627 reaal of f 376,20. Zij is verschuldigd door ana matola of ana sangadji, die niet den titel, onder 3 vermeld, hebben.

---

[1]) De beteekenis van botjo is: opgepropt, vol; van een maat: met een kop erop. — Noot van de commissie.

[2]) Zie voorgaande noot; het is duidelijk, dat de huwelijkspartijen niet „botjo" genoemd kunnen worden. — Noot van de commissie.

5. Sompa radjēng, die twee kati bedraagt.
6. Sompa tjēra sawi van 1 kati.

Volgens de adat zou de sompa voor de volgende standen nu geleidelijk minder moeten worden, doch de ana karoeng schamen zich om van te lagen stand blijk te geven en betalen daarom meestal f 75, d.i. de sompa tjēra sawi, waarbij slechts de waarde van ongeveer een ½ slaaf zou worden gerekend!

7. Sompa taoe dētjēng is ½ kati of ruim 44 reaal, practisch f 27,50. Een slaaf wordt hierbij niet medegerekend. Deze sompa wordt door den gezeten burgerstand betaald.

8. Sompa taoe maradēka, d.i. ¼ kati of 22 reaal of 6 rijksdaalders of f 15.

Bij de drie laatstgenoemde sompa's is de blandja, die de man moet betalen, van grooter belang dan de sompa zelf. Bij de laatste sompa bedraagt de blandja f 60. Hiertegenover staat weliswaar een tegenschenk der vrouw, papadoepa geheeten, doch dit is van geringere waarde. De blandja, die de man betaalt, is een vergoeding aan de ouders der bruid voor de kosten, die dezen maken bij het ontvangen der vele gasten.

Ook een sompa van 12 reaal, dus 3 rijksdaalders, komt bij andere menschen voor, terwijl degenen, voor wie ook dat bedrag te hoog is, niets betalen. In sommige streken, zooals Paniki, is steeds minstens een minimum sompa verplicht van 22 reaal. Laatstgenoemden moeten dan echter in stilte zonder plechtigheden trouwen. Zij mogen b.v. den bruigom niet in optocht naar de bruid brengen.

Zooals uit het bovenstaande reeds blijkt, wordt de sompa berekend naar den stand van de vrouw.

Slechts de sompa's vanaf no. 7 zijn van practisch belang voor het volk. De sompa onder 6 genoemd is van belang voor de aroe's, doch komt zoo zelden voor, dat zij in een statistiek niet valt uit te drukken. Volgens inlichtingen in diverse streken komen op 100 huwelijken ± 60 met een sompa van 44 reaal, 30 met een sompa van 22 reaal, 5 met een sompa van 12 reaal, en 5 zonder sompa voor.

De „opdrijving" der sompa's in Paniki bleek ook uit de opgaven aldaar, nl. per 100 huwelijken 80 met sompa van 44 reaal en 20 met sompa van 22 reaal; als conclusie gelde, dat de schakingen in Wadjo' niet zijn toe te schrijven aan de sompa of noodelooze opdrijving daarvan, in elk geval dat de sompa niet zoo hoog is, dat door verlaging ervan de schakingen zouden verminderen. De schakingen vinden hun oorzaak in het standenverschil.

XII.

Volkshuishouding.

1. Deelbouw, tēsang.

Ingeval de deelbouwer op den grond en met het plantmateriaal van den bezitter werkt, krijgt hij een derde van den oogst. Werkt

hij met eigen plantmateriaal, dan ontvangt hij twee derde (Grondenrecht no. 6).

2. Baloe patada[1]) = verkoop met recht van wederinkoop. Baloe poetta = gewone verkoop (djoeal teroes). Djoeal gadai[2]) = verpanding tegen pandsom; bij terugbetaling vervalt het recht op het pand weder aan den pandgever; opbrengst van het goed valt aan pandnemer toe zonder in mindering te komen van pandsom. Zij, die grond in baloe patada hebben van de hand gedaan, mogen deze vervolgens in baloe poetta van de hand doen, mits zij eerst kennis geven aan den persoon, die den grond in patada heeft; deze toch geniet voorkeur om het terrein in baloe poetta te ontvangen.

3. Bij onderling hulpbetoon geeft de geholpene een maaltijd aan de lieden, die hem helpen; hij is gehouden te zijner tijd tegenprestatie te verrichten; deze behoeft echter niet juist in arbeid geleverd te worden, kan ook uit andere hulp bestaan, bij voorbeeld uit gaven in natura.

4. Matthes Boeg. Woordenboek: tēsang, pacht voor het verhuren van grond, gewoonlijk een derde der opbrengst; to matēsang, de personen die in tēsang werken; to mapatēsang, de persoon die in tēsang laat werken.

5. De rente die gevorderd wordt voor contante geldleeningen wisselt tusschen 2 en 5 % per maand, echter onder dit voorbehoud, dat het totaal bedrag der rente nimmer het bedrag dat geleend is te boven kan gaan (Madjēnē).

6. Indien een kapitaalkrachtig man een handelaar ten handel stuurt, wordt de gemaakte handelswinst gelijkelijk onder de beide betrokkenen verdeeld. Het handelskapitaal wordt als modal aangegeven.

7. Middelen van bestaan der Galoempang Toradja (memorie Sieberg-1924).
[Het hieronder aangeteekende komt bijna woordelijk overeen met hetgeen in Koloniaal Tijdschrift, 1933, blz. 71—74 is gepubliceerd].

8. Sariang kaloela = de mandoer die het toezicht houdt op de slaven van den vorst; sariang = vervanger, mandoer.

9. Het is mogelijk, een verkregen recht van deelbouw aan anderen over te doen, welk recht natuurlijk geen aanspraken op den grond

---

[1]) De makassaarsche term hiervoor is balli tagala; zie bundel IX, 279, s.v. tagala; verg. verder hierboven blz. 345 met noot. — Noot van de commissie.

[2]) Dit is natuurlijk noch makassaarsch, noch boegineesch, maar maleisch. — Noot van de commissie.

in kwestie doet ontstaan. De transactie draagt in Mandar den naam mabaloe ala poeanna.

10. Memorie Bone-1913 (Brautigam).

De rijstbouw wordt op sawahs gedreven en in het bergland op droge velden (dare)). Mais wordt in geval van een goeden drogen tijd vooral op de drooggeloopen rivier en meeroevers beoefend.

Verder heeft tabaksbouw plaats uitsluitend voor de inlandsche markt. Klappercultuur is door ons ingevoerd en neemt gaandeweg in beteekenis toe, de koffiecultuur gaat zeer achteruit, een en ander als gevolg van den afkeer die de bevolking daarvan gekregen heeft tijdens het vorstenbestuur. Indigocultuur (Wadjo) is van weinig belang, en wordt voor inlandsch gebruik gebezigd. Voor katoen- en djarak-cultuur heeft het gouvernement zich veel moeite gegeven, de pogingen zijn echter mislukt. Sago, nipa en arēnpalm komt in vrij groote complexen in het wild voor, doch wordt ook aangeplant. Uitvoer van arēnsuiker heeft plaats. Boschproducten zamelen is van weinig belang, bepaalt zich tot eenig ebbenhout en tot adjoe tipoeloe of saling saling, dat geschikt is voor de prauwenfabricatie. Rotan en wēwēsoe, een sterk bindmateriaal, wordt in hoofdzaak in de afdeeling Parē-Parē gewonnen.

De veeteelt heeft weinig beteekenis. De paarden worden in wilde stoeterijen gekweekt, kudden van 15—50 dieren loopen vrij rond. Runderen komen nagenoeg niet voor, terwijl buffels ook in het wild gefokt worden.

In een kampong in het deltagebied van de Tjēnrana vindt een gilde van boeaja-vangers een goed bestaan. De visscherij wordt op allerlei manieren beoefend, met allerlei werktuigen; kunstmatige vischvijvers zijn er vele, die in hoofdzaak ornamentsbezit zijn van vorsten en hoofden. Vermelding verdient het visschen naar tripang en lolaschelpen.

De handel met palari-prauwen is vrij levendig, gewoonlijk kustvaart, maar ook tot Singapore. De binnenlandsche handel concentreert zich op drukbezochte pasars.

Het weven van sarongs wordt uitsluitend door de vrouwen als huisvlijt beoefend. Vlechtwerk wordt in velerlei soort en van verschillend materiaal vervaardigd, zoo van bladeren en vezels van de lontar, rotan, wēwēsoe, paardenhaar en alaami, een vooral in Loewoe voorkomende orchideeënsoort. Goud- en zilversmeedkunst staat vrij hoog.

11. Memorie Wadjo (Bosch).

In verband met de belangrijke prauwvaart op de meren en rivieren heeft zich voornamelijk in Singkang en Tēmpē een kategorie van ambachtslieden gevormd, die zich speciaal toelegt op het afwerken der van Kolaka, Loewoe, en de Pitoempanoewa-landen afkomstige prauwen, welke hier slechts ruw bekapt en half afgewerkt worden ingevoerd. Deze lieden hebben een groote bedrevenheid in hun werk

en de afgeleverde prauwen zien er keurig uit. Ook worden door hen beschadigde prauwen gerepareerd.

Langs de Walanaë tot Kampiri en te Solo treft men steenbakkerijen aan.

Op de krokodillen wordt gejaagd door lieden, die daarvan hun beroep maken.

12. Rechtsboek van Gowa 1891 [1]).

Artikel 2.

In elk dorp moet een loemboeng-padi worden gesticht, lengte en bouwmateriaal omschreven. Vergelijk voor de leeningsvoorwaarden aanteekening „Bestuur" 25.

Artikel 14.

De hoofden moeten de bevolking gelasten, voldoende levensmiddelen op hun velden aan te planten. Verzet de bevolking zich tegen deze bevelen, zoo wordt de zaak bij het vorstenbestuur aanhangig gemaakt en de schuldige gestraft. (Dwangcultuur van voedingsmiddelen dus).

---

[1]) Zie boven, blz. 392. — Noot van de commissie.

SERIE P.

ZUID-SELEBES.

N°. 78.

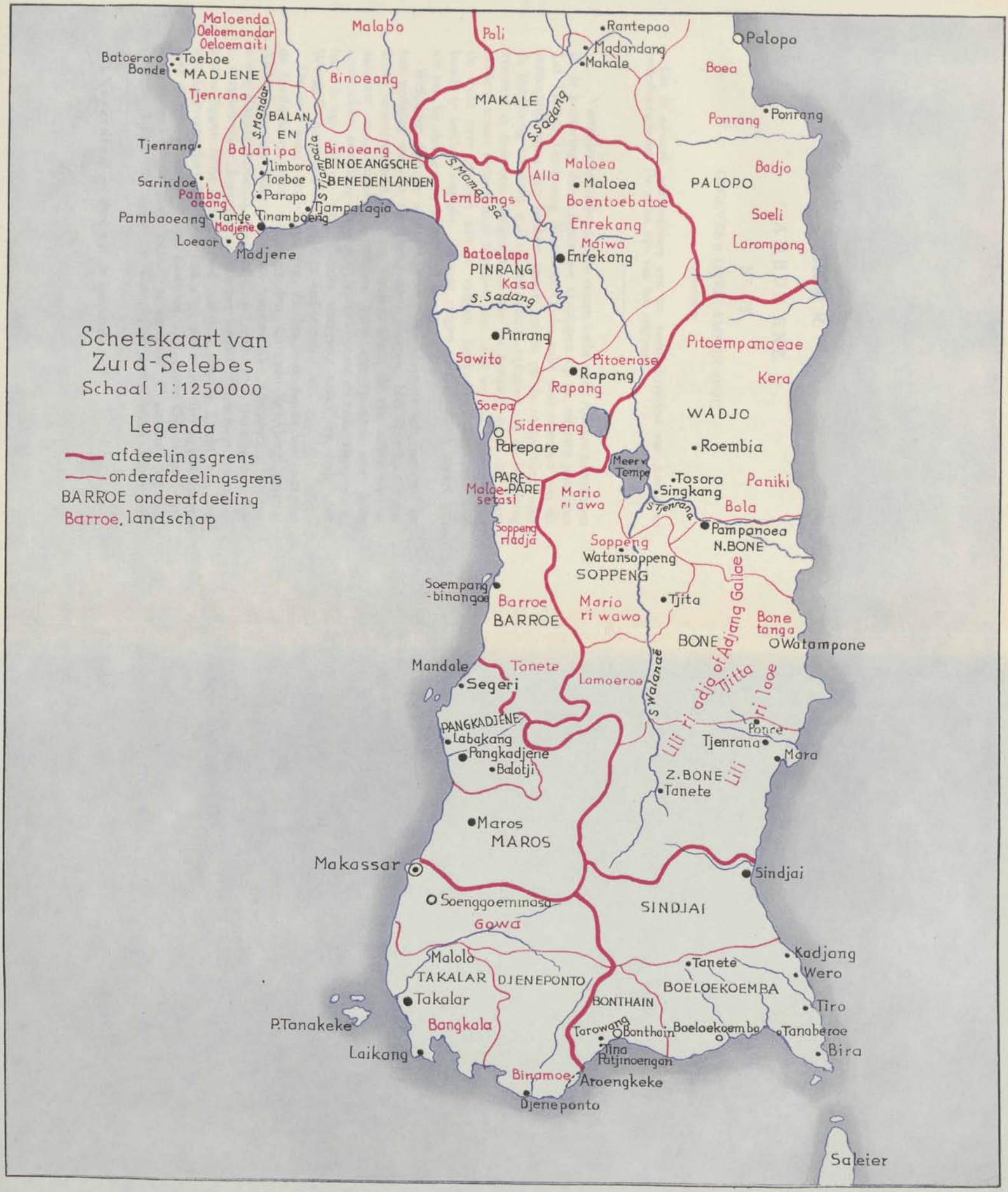
VERWIJZINGEN ENZ.

1. Eene beschrijving, met afbeeldingen, van de rijksornamenten van Bonē vindt men in: „Het leenvorstendom Boni' door J. A. Bakkers, Tijds. Bat. Gen., dl. 15 (1866); en in „Eenige antiquiteiten van Zuid-Selebes" door W. Middendorp, en „De rijksvlaggen van Bonē" door C. C. F. M. le Roux, Tijds. Bat. Gen., dl. 70 (1930).

2. De gegevens in no. 74 van deze serie (hierboven, blz. 287) zijn, volgens mededeeling van den heer K. Mantel, door hem ontleend aan eene nota van A. S. L. Spoor, van wien in dezen bundel ook gegevens over Maros zijn opgenomen (no. 67 van deze serie, blz. 201).

3. Op blz. 396 hierboven leze men regel 8 v.o. aldus: „aan de afstammelingen van de vorstenfamilie; dit punt nader".

4. Het jaartal van no. 28 dezer serie moet zijn: 1925, van no. 32: 1917—1925 (bundel XXIX, resp. blz. 78 en blz. 165).

Schetskaart van
Zuid-Selebes
Schaal 1 : 1250000
Legenda
afdeelingsgrens
onderafdeelingsgrens
BARROE onderafdeeling
Barroe, landschap
Maloenda
Oeloemandar
Oeloemaiti
Batoeroro
Bonde
Toeboe
MADJENE
Tjenrana
S. Mandar
BALAN
EN
Balanipa
Binoeang
Malabo
Pali
Rantepao
Madandang
Makale
MAKALE
S. Sadang
Palopo
Boea
Ponrang
Tjenrana
Sarindoe
Pambaoeang
Limboro
Toeboe
Paropo
BINOEANGSCHE
BENEDENLANDEN
S. Tjampalagia
Tjampalagia
Tande
Tinamboeng
Madjene
Loeaor
S. Mamasa
Lembangs
Alla
Maloea
Boentoebatoe
Enrekang
Maiwa
PALOPO
Badjo
Soeli
Larompong
Batoelapa
PINRANG
Kasa
S. Sadang
Pinrang
Sawito
Pitoemanoeae
Pitoemase
Rapang
Kera
Soepa
Sidenreng
Parepare
WADJO
Roembia
Meer v. Tempe
PARE
Malae-PARE
setasi
Mario
ri awa
Tosora
Singkang
Paniki
S. Tjenrana
Bola
Soppeng
Mario
ri awo
Pampanoea
N. BONE
Watansoppeng
SOPPENG
Soempang
-binangoe
Barroe
BARROE
Tjita
Bone
tanga
BONE
Watampone
Mandale
Tanete
Segeri
Lamoeroe
S. Walanae
Lili ri adja of Adjang Galiae
Tjitta
Lili ri laoe
PANGKADJENE
Labakang
Pangkadjene
Balotji
Ponre
Tjenrana
Mara
Z. BONE
Tanete
Lili
Maros
MAROS
Makassar
Sindjai
Soenggoeminasa
SINDJAI
Gowa
Malolo
TAKALAR
DJENEPONTO
Takalar
BONTHAIN
BOELOEKOEMBA
Kadjang
Wero
Tanete
Tiro
P. Tanakeke
Bangkala
Laikang
Tarowang
Bonthain
Boeloekoemba
Tanaberoe
Bira
Tina
Patjinoengan
Binamoe
Aroengkeke
Djeneponto
Saleier

SERIE R.

AMBON ENZ.

N°. 75.

GEGEVENS OVER AMBON (1931).

Uit de memorie van overgave van den assistent-resident van Ambon en onderhoorigheden. De noten zijn van het origineel.

.... Veronderstellende, dat we onzen tocht over Ambon aanvangen in de kentering, dan kunnen we afstappen op de uiterste punt van Lei Timor: Tandjoeng Noesamoe[1]). In volle oost-moesson zou dit onmogelijk zijn; dan beuken zware golven op de rotspartijen voor de tandjoeng en doen wolken van schuim oplaaien. In de kentering evenwel is hier een spiegelgladde zee en kunnen we in het klare heldere water meters naar beneden zien. Als we ons omkeeren om de tocht over Ambon aan te vangen, denken we een versteend bosch te hebben ontdekt. Zuivere ringen van glashard, zwart git, als een bij den grond afgezaagd woud.....

Weldadig doet de koelte aan van het klapperbosch, dat we na het verlaten van de tandjoeng dóór moeten. Het is echter maar kort; uitgestrektheid heeft op Ambon alleen de zee, zeker niet de aanplant van Ambonsche handen. Vóór ons op eens weer helle zonneschijn, een alang-alang-veld, koesoe-koesoe en enkel alang-alang, bar, droog, stil en heet. Zonder overgang staan we voor „het Westen": hoogoprijzende ijzeren radiomasten.....

De voor auto's berijdbare weg, die het radiostation verbindt met de hoofdplaats, voert ons langs den voet van den berg, waarop Ambon's eenige lichttoren staat, toepasselijk „schepenberg" (Goenoeng Kapal) genoemd, naar het dorp Latuhalat. Latuhalat, letterlijk te vertalen door „koningschap van het westen". Vuurtoren en radiostation liggen beide in het gebied van deze negorij. Slechts een deel van dit groote dorp ligt langs den weg; een ander deel ligt verspreid over de uiterste driehoek van Leitimor. De „Edele Compagnie" verbood op niet minder dan „poene van de dood" (Valentijn) het zich vestigen buiten de door de Compagnie aangewezen negorijen;

[1]) Noesanive? — Noot van de commissie.

op poene van 6 maanden in den ketting geklonken worden „het buyten zijne bescheiden plaatsen te vernachten". Dit beteekende voor de lieden van Latuhalat, het verlaten van hun oude plaatsen en wonen aan „'t Casteel". Men wijst ter hoofdplaats nog de plaats waar bailēo en kerk van Latuhalat stonden. Verschillende deelen der hoofdplaats worden in den volksmond nog genoemd naar de negorijen of deelen der negorijen, die daar vroeger op 's Compagnie's last waren geplaatst, o.a. Latuhalat, Salēlē, Hatioe, Halong, soa Sina, soa Kilang, etc. Na de opheffing van dien dwang zocht een deel der bevolking weer zijn oude plaatsen op. Elders heeft 's Compagnie's bevel meer blijvend succes gehad. Heel het binnenland van Hitoe is één groote onbewoonde wildernis. Van de middeleeuwen wordt ons het beeld geschilderd: een schoone steenen kerk, te midden van de houten huizen der poorters. Te Latuhalat en elders in de Ambonsche negorijen: een fraaie kerk te midden van rommelige, schier alle huisraad ontberende atappen huisjes.

We zijn in Latuhalat nog aan het strand van de Banda-zee. Van hier steken we de landtong over naar de baai van Ambon. Op het hoogste punt hebben we het uitzicht over de Banda-zee. Dan het dorpje Seilale (= de plaats waar men binnen vaart: sei = varen, lale = het binnenste). Van dit dorpje liggen ook slechts een paar huizen langs den weg, de rest op hun oude plaatsen. Vandaar steil naar beneden, naar de baai van Ambon, naar de plaats heel weidsch „de koningsreede" (laboean radja of naman latoe) genoemd. De oostmoesson, die het landen op Latuhalat en de heele zuid- en zuidoostkust van Lei Timor uitstluit, hoe fel ook, deert op deze reede niet, wel westen- en noordenwind.

De weg voert ons verder naar kampong Eri (= open vlakte) van de negorij Noesa nive (= klappereiland). Noesanive, eertijds de eerste onder de Ambonsche koningschappen, nu een weinig aanzienlijke negorij, is verdeeld in twee kampongs, nl. Eri aan de baai van Ambon en Air laoe (brakwater) aan de Banda-zee, een kwartier gaans van het dorp Latuhalat. Noesanive is het eindpunt van den zwerftocht van Banda's prinses „Booi Rattan". De legende luidt als volgt:

„Eertijds waren Ceram, Banda, Ambon, één land. De vorst van Lantoeka had zeven zonen en een dochter. Onder de slaven van dezen vorst, bevond zich een zoon van Ceram's machtigsten koning, den radja van Sahoelan. Deze jongeling, tot man gerijpt, ziet om naar de vrouwelijke slaven van zijn meester, die allen van lage geboorte zijn. Dit bedroeft de fiere dochter van den vorst van Lantoeka, die zich geeft aan den slaaf van koninklijken bloede, om te voorkomen, dat een vorstenzoon zal boeleeren met een gemeene slavin. Kort daarop ontkomt de prins van Sahoelan en vlucht naar zijn land. De dochter van den vorst van Lantoeka baart een zoon. De zeven broeders, die weten dat hun zuster zich niet geven kon aan een gemeenen man, beschuldigen elkander van het vaderschap. De zuster zwijgt. Een godsoordeel zal uitspraak doen. Een cirkel

wordt getrokken op het strand. De zeven broeders hurken naast elkaar in den cirkel rond, met de parang in de hand. Het kind wordt in het midden van den cirkel gebracht; degeen op wien het kind toekruipt, is de vader; zijn medebroeders zullen hem dooden. Het kind kruipt in den cirkel rond, zonder een der broeders te naderen. De dochter moet nu met haar kind, met schande beladen, het land verlaten. Blijmoedig doet zij dit. Zij trekt heen naar Sahoelan, naar den koningszoon, aan wien zij zich gaf. Zij komt te Sahoelan. De prins, inmiddels verheven tot radja Sahoelan, wil haar niet kennen, omdat zij, hoewel de dochter van een vrijen vorst, niet de gelijke is van de dochteren van de vier koningen van de oeli-lima: Ternate, Djailolo, Batjan en Sahoelan. Eenzaam trekt ze heen met haar zoon en weent; niet, omdat zij met schande verjaagd is van haars vader's huis; niet, omdat haar de eer wordt ontzegd, koningin van Sahoelan te zijn; maar omdat zij, de trotsche, zich heeft gegeven aan een onwaardige, aan een man, klein van geest en klein van hart. Haar tranen vormen de Banda-zee. Banda drijft naar het oosten, de vorstendochter en haar zoon naar het westen. Waar zij heen drijft brengt zij de Oepoe Wakan (Wakan-clan); te Noesanivē weegt zij het zand, vindt zij rust en verdwijnt"[1]).

Overal waar de Wakan-clan is gevestigd, komt de Booi-Rattan-legende voor in tallooze variaties. De weergegevene is die, uit een der christendorpen.....

Van Noesanivē gaan wij door naar Amahoesoe (jagersdorp: a m a n = dorp, h o e s o e = jagen). Vele rappe handen bouwen aan een schoon godshuis.

Verderop reeds dichtbij is de hoofdplaats Benteng, de traditioneele plaats voor de l a o r-vangst. Er heerscht een vroolijke verwachting. Op het strand zijn popelende en stoeiende kinderen en mannen en vrouwen met allerlei soorten schepgerei en flambouwen. Alles begeeft zich luidruchtig in zee en schept lange vuil-witte, groene, en roode vette wormen, die straks, op veel manieren toebereid, een lekkernij zullen vormen op de Ambonsche tafel.... Als de maan boven de bergen zichtbaar wordt, is het weer stil aan het strand en op de zee, en is er niets meer dan een verwijderd rumoer van vroolijkheid in de huizen. Zoo speelt ieder jaar op den derden dag na eerste volle maan in Maart, voor enkele uren, de Almachtige Sint-Nikolaas met zijn vroolijke kinderen van de Zuid-zee.

We komen aan de grens van de stad, maar bezien deze niet. We buigen af en maken het echte Ambonsche zondagmorgen-uitstapje, naar den top van de Goenoeng Nona....

Van de Goenoeng Nona zouden we over de Siwang (Goenoeng Siwang = geestenberg) kunnen afdalen naar Seri (= vlakte aan zee), een kleine kampong van de negorij Urimessing. De weg is evenwel zeer steil en gaan we daarom liever langs een voetpad naar

---

[1]) T i m b a n g t a n a h = zand wegen; o r a n g h i l a n g = menschen, die niet sterven maar van de aarde verdwijnen.

Koesoe-koesoe-sereh, een andere kampong van de negorij Urimessing.... [en vervolgens] langs een ruim en breed voetpad naar de derde kampong van Urimessing, de burger-kampong Malia (= plaats waar ritueel gedanst wordt), om vandaar langs een steil binnenpad op te klimmen naar de negorij Nakoe (= uitzichtpost, waarnemingsplaats). Van Nakoe dalen we naar het strand van de Banda-zee.... Vlak bij deze negorij ligt Kilang (plaats van de kajoepoeti), het tweede koningschap van Ambon. De koningen van dit dorp zijn van oudsher banjer-heeren geweest (Valentijn-Keyzer, II, blz. 129). Tot op heden voelen zij zich de eersten onder Ambon's grooten en worden door hun mederegenten ook wel als zoodanig beschouwd.

Een goed en breed voetpad voert ons van Kilang-Nakoe naar Ema[1]; „de huizen zijn hier en daar in het hangen van een schrikkelijk steil gebergte, boven elkander, zoodanig gebouwd, dat men schrikt het aan te zien" (Valentijn-Keyzer, II, blz. 1928). Van Ema zouden we langs een zeer steilen weg kunnen afdalen naar het strandnegorijtje Hoekoerilla (oekoe of hoekoe ela = groote wijk), maar liever keeren we op onzen weg terug en gaan via de negorij Hatalaë (= in het midden, tusschengelegen) — bekend om het bouwen van violen, het stoken van koolwater, zijn drankmisbruik en jazzband — naar Ambon's derde koningschap Sopa[2]), de negorij, in welker oorspronkelijk gebied het grootste deel der hoofdplaats is gelegen. De inheemsche (?) legende vertelt, dat de Portugeezen slechts een stuk land begeerden, welks oppervlak kon worden omspannen met een koeienhuid, doch dat de listelingen deze in smalle reepen sneden en aldus een groot stuk lands omspanden.

De koning van Soja heeft zijn strand (laboean Honiboppo)[3]) en de navel van zijn land (oeme poesa, de plek tegenover het tegenwoordige residentshuis) verloren, maar vanuit zijn bergdorp hanteert hij nog het wel en wee van velen uit de stad. Hij is de eenige, naar wien de gevreesde Taïna Loehoe (in den volksmond Nēnēk Loehoe, prinses van Loehoe) luistert, de vrouw met den paardevoet, die des daags als een schoone jonkvrouw tusschen de heuvels op Ambon dwaalt en iedereen verdwijnen doet, die door haar wordt medegelokt, des nachts door Ambon's straten wandelt en ongeluk aanbrengt, aan wien zij verschijnt. Hij is tevens de bewaker van den heiligen aarden pot op de Seroemahoe of Seriman (een javanen-vestiging), den pot, die reeds in oude tijden den regenval op Ambon beheerschte, „waarom dan de inlanders gewoon zijn te zeggen, dat de koning van Soja zijnen pot omgekeerd heeft" (Valentijn-Keyzer, II, blz. 126).

Over de Seroemahoe, even de offersteenen (batoe pemali, hatoe-ressi, hatoe kamal), waar de damar op wordt gebrand,

---

1) Voor dit woord vond ik geen plausibele verklaring.
2) Geen plausibele verklaring.
3) Veel reeden op Ceram heeten zoo; honi = verbergen, de beteekenis van boppo weet ik niet.

als rustplaats bezigende, gaan we door de bosschen van Soja, tot we uitkomen op den weg, die Hoetoemoeri met de hoofdplaats verbindt.

We doen de kleine negorijen Boetoeng en Lēahari aan, en gaan dan door naar het groote dorp Hoetoemoeri[1]). De menschen van Hoetoemoeri waren weleer „een trotsch en moedig volk" (Valentijn-Keyzer, II, blz. 126). Zij gingen vaak op rooftocht vanuit hun steile rotsvestigingen (negeri lama of hēnna- resp. aman tawali). Dat was het leven voor hun wilde jongelingschap, de blijde dagen van verwachting voor hun maagdendom en de schoone herinnering voor hun ouden van dagen. Toen vierden zij hun schrikkelijke erotische feesten en sponnen in rauwe barbaarschheid en felle oerdrift, aan het schoone kleed van fantasien, ideëen-verbeeldingen en titanische energieën, waarin verder geschreden volken zich hebben gehuld. Zij mochten aan dit eigen kleed niet verder arbeiden, maar hun werden toebedeeld de stemmige baadjes, waarin zij zich nu aan ons vertoonen. Zij hebben gehoorzaam als lieve kinderen deze kleedpartij ondergaan. Wie van ons, wien de genade is betoond te zijn geboren uit beter gekleede volken, zal durven oordeelen, als eens een enkele maal het gedoofde vuur ontvonkt, en in vroolijke dans of wilde schaakpartij dit stemmige baadje haakt en scheurt?

's Morgens heel vroeg, als de koelte nog op het water ligt, worden we aan boord gedragen van de orembaai, die ons langs de negorijen Soeli, de beide Tials (-slam en -serani), langs Toelēlioe en Waai naar Liang brengen zal. We zitten in een klein roefje, de „tent" genaamd, en boven ons hoofd worden op oorverdoovende wijze de tifa (trom), rabana (tamboerijn), en tataboean (zak met keteltrommen[?]) geslagen.... De dorpen waar we langs komen zijn in de juiste volgorde: Soeli, Tial, Tengah en Toelehoe; in de volgorde van onze stemming: Tengah, Tial en Tolēhoe, Soeli. Tengah-tengah (ama wail of mo-wail), een negorij ingeprest tusschen twee hooge tandjoengs, weleer een uitkijkpost tegen Papoeasche zeeroovers, herbergt de meest wilde en meest heidensche menschen uit dit kwartier. Een bevolking arm aan sagotuinen, die aan een onwilligen bodem en een vaak wilde zee haar voedsel, zij het niet met inspanning, dan toch in gezonde ontspanning, moet ontrooven; op hun woelige zee en visscherstochten, altijd weer droomende van hun, door rust en orde verstoord piraten- en piratenbestrijdersbestaan. Een volk wars van nieuwigheden, gehecht aan zijn hoofden, op haar wijze trouw, d.w.z. een magischen angst koesterende voor „de Compagnie". In Tolēhoe en Tial-slam wonen meer gevorderde mohammedanen, met voor eigen behoefte voldoende sagotuinen. Een bevolking, ontspanning zoekende in het verwerven van geld door vischvangst en den aanplant van geld opleverende

[1]) Boetoeng, beteekenis onbekend; Lēahari van lēa = zon of dag; Hoetoemoeri van hoetoe = vestiging, en moeri = achter- of binnenlands.

gewassen; ontspanning vindende in het spendeeren van geld aan mooie kleeding en groote festiviteiten; geinteresseerd in verschillende nieuwigheden; telkens in onmin met hare hoofden; voor een goed deel ontworsteld aan den magischen angst voor „de Compagnie". Soeli is een christennegorij met rijke sago-tuinen, die, door lieden van elders (Liang, Kaban e.a.) in deelbouw geëxploiteerd, den Soelineezen zonder arbeid hun zetmeelvoeding in huis brengt. Men treft er ook uitgebreide klapperdoessoens aan, maar deze zijn verhuurd aan Boetonneezen en andere mohammedanen. Er woont een bevolking, die „de Compagnie" wantrouwt en zeer tot allerlei nieuwigheden geneigd is. Lange redenaties over onbegrepen onderwerpen worden gehouden onder het genot van sagoeweer en koolwater[1]). Het zijn drinkende en feestende menschen met een feestenden en drinkenden regent aan het hoofd; ondermijnd door malaria, elephantiasis, tuberculose, lepra en andere ziekten; onbewust wegstervende onder de zware schaduwen van hun prachtig palmenland.

In het bovenstaande heb ik getracht, drie vormen aan te duiden, waarin het leven van de menschen op deze eilanden zich aan mij voordeed in de jaren, die ik hier mocht doorbrengen. De aanduidingen, die ik boven trachtte te geven, benaderen voor mijn gevoel het beeld, dat ik van de vormen van leven hier verkreeg; ze gelden niet zonder meer voor alle inwoners der beschreven negorijen. Er zijn christennegorijen, die het Tengah-tengahsche of Tialsche beeld vertoonen, alleen weet ik geen mohammedaansche, die den Soelivorm gelijkt. Ik weet niet wat de Soeli-vorm opleveren zal, m.i. den dood, maar wellicht is het de gisting van een nieuw leven. Wellicht ook zijn, hetgeen ik als constante vormen zie, niet meer dan phasen, en moet Soeli niet in den neerdalenden avond maar in den nanacht, die een nieuwen dag voorafgaat, worden geplaatst.

We varen langs Waai (= water), onlangs door de overbrugging van de W. Toei Soei en W. Boetong voor auto's bereikbaar geworden, en dat zich nu, met zijn schoon badwater (W. Sailaka = zilverwater), zijn behoorlijke pasanggrahan en zijn vriendelijke bevolking, wel tot ontspanningsoord voor de menschen van de hoofdplaats Ambon ontwikkelen zal.

We varen verder, en stappen uit de orembaai ter hoogte van de negorij Liang (= grot), den erfvijand van de negorij Waai. De twist loopt over het erfgoed, waar we langs zijn gevaren, de doesoen Horimoa; de meest klassieke van de vele, van vóór de komst der Portugeezen dateerende grondkwesties in het Ambonsche. Van Liang (gemakkelijker nog van uit Waai) gaan we naar den top van de Salahoetoe, om vandaar langs den aan weerszijden steilen bergrug, de Simalopoel (= het scherp van de pedang), naar Ambon's hoogste punt, de Oelapēlē (= scheidingsberg) te klimmen. Ds. Valentijn is

---

[1]) „Van de tua [palmwijn] wordt kolowater, een soort sterke, zeer spoedig in eenen staat van bedwelming brengende drank gedistilleerd": Riedel, Sluik- en kroesharige rassen, blz. 65. — Noot van de commissie.

van „deze akelige bergen" geschrokken; de heer Verbeek liet zich wijsmaken, dat deze toppen „inaccessibles chez les habitants" zijn, en betwijfelde of „vraiment des Européens ont jamais fait des tentatives pour atteindre ces sommets" (Verbeek, t.a.p. blz. 186). Zoo erg is het evenwel niet. Na eenig uitzien bemerken we spoedig de tanita (bergrug), die deze toppen verbindt, en bereiken we zonder bijzondere moeite Ambon's hoogste punt (ruim 1000 M.). Van hier dalen we in twee dagmarschen af naar Mamala. Onderweg noodigen diepe, uitgestrekte, beschaduwde kommen in de Waai Ela (= groote rivier) herhaaldelijk tot een bad; genaderd tot op een uur afstands van de negorij, slaan wij af om een bezoek te brengen aan de cañon van Mamala, wel het mooiste plekje natuur, dat ik op deze eilanden heb aangetroffen.

We bezoeken even Mamala's zusterdorp Morella, en keeren dan langs het strand terug en begeven ons naar het „wijdst vermaarde" dorp van Ambon: Hitoe, door vroegere inheemsche politiek gescheiden in Hitoelama en Hitoemessing, doch in wezen één. Hitoelama is het dorp, waar nog steeds de ambonsche koningsdroom wordt gedroomd. Het ruime erf vóór het regentshuis overstekende en de naar ambonschen maatstaf ruime regentswoning binnentredende, komen ook wij alras onder de bekoring van historische droomerijen. Hitoelama, de plaats van den eenigen Amboneeschen historie-schrijver Ridjali, die weende bij het vaarwel zeggen van de verbannen zonen van den laatsten kapitan Hitoe, voorvoelende dat dit niet alleen het einde van den hitoeschen vrijheidsdroom, maar tevens het einde van Ambon's geschiedenis was. Hitoelama, de zetel van den radja van Hitoe en de vier heeren des lands, van het embryonale sultanaat Ambon, door „goebernadoer Demmer" voor „eeuwig" verstoord. Hitoelama, sinds het midden der 17de eeuw slapende aan de laboean Hansekää; van zins te ontwaken, toen op het einde der 18de en het begin der 19de eeuw de tahoeri (tritonschelp) werd geblazen en de tifa werd geslagen voor het herwinnen van eigen historie; daarna in stille weemoed verder sluimerend onder de hypnose van de compenie en zijn dienaren van weleer, de amirals en goebernadoers, waarvan Hitoe's oudsten nog met zooveel levendigheid weten te verhalen.

Van Hitoe stappen we naar Wakal, een klein dorpje op eenige minuten afstands langs het strand. Aan den ingang van het negorijtje wordt de tahoeri te onzer eere geblazen. Keurig in rijen geschaard, uitgedost in lange djoeba's en in alles wat verder de negorij aan helkleurige stoffen, kanten en kramerijen heeft kunnen opleveren, gewapend met veelkleurige papieren schilden als parisē en met goudpapier omwoelde bamboestokjes als parang (main parisē), treedt de manschap van het dorp ons tegemoet. Na een ernstige hoofdknik dansen ze op de maat van de tifa een vredigen, sierlijken dans. Een kinderlijke groote-menschen-vertooning van getemde wilden, uitgedost in de goedkoopste kramerijen van de westersche grootindustrie.

SERIE R.

AMBON ENZ.

N°. 76.

OELI'S IN DE MOLUKKEN (1930).

Het onderstaande is een nota van assistent-resident H. J. Jansen betreffende de oeli's, gedagteekend 14 September 1930.

1. Waarschijnlijk heeft dr. Apituley met zijne opmerkingen in de volksraadszitting van 21 Juli 1930 willen refereeren aan den opzet, die reeds lang bij het gewestelijk bestuur bestaat, om in de residentie Amboina te komen tot grootere verbanden dan de huidige negorijen.

2. In de memorie's van overgave zoowel van resident Hooyer als in die van resident Ouwerling wordt op dezen opzet gezinspeeld en enkele suggestiën in deze richting geboden.

3. Ten tijde van gouverneur Van Sandick werd mij daartoe een tournee naar Boeroe opgedragen. Door de benoeming van gouverneur Van Sandick tot gouverneur van Sumatra's Oostkust werden mijn werkzaamheden onderbroken. Een veertiendaagsch tournee stelde mij slechts in staat, aan de Noordkust van Boeroe eenige gegevens te verzamelen. Deze gegevens zijn in een terzake uitgebracht rapport verwerkt [1]).

4. Mijn herplaatsing in dit gewest had tot voornaamsten grond de wederopvatting van het verzamelen van gegevens over grootere volksverbanden in deze residentie. [Door verschillende omstandigheden kwam het niet] tot het verzamelen dezer gegevens.

5. Uit een en ander moge blijken, dat het door dr. Apituley te berde gebrachte niet kan worden opgevat als het nemen van initiatief tot deze hergroepeering op oude basis van de volksordening in deze residentie, doch dat het voornemen hiertoe reeds lang bij het gewestelijk bestuur bestond, alleen door een samenloop van omstandigheden aan dit voornemen tot op heden nog slechts een zeer poover begin van uitvoering kon worden gegeven.

6. Nu is deze hergroepeering niet zulk een eenvoudige zaak, als het door dr. Apituley te berde gebrachte wellicht zou doen ver-

[1]) Zie no. 79 van deze serie, hieronder. — Noot van de commissie.

moeden. De oeli's liggen niet zoo voor het grijpen als deze het voorstelt; het komt mij zelfs voor, dat hij zich van oeli's een minder juist begrip vormt; in allen gevalle is zijn voorstelling over het optreden van Demmer niet geheel juist.

7. Demmer vernietigde geen oeli-schappen (oeli-schap is op zich zelve geen goed woord, daar in de Valentijnsche uitlegging van het woord oeli — waarin dr. Apituley het bezigt — dit „gespanschap" zou beduiden en oelischap dus een pleonasme zou zijn). Demmer verstoorde het embryonale Hitoesche rijk, met zijn regeering van een koning en vierhoofden des lands; dat was een vereeniging van zeven z.g. oeli's in een groot verband, dat weleens in de literatuur het oeli-hitoe is genoemd, doch in werkelijkheid was een embryonaal radja-schap, en dan ook bij de bevolking nooit als oeli is betiteld geworden, doch steeds met namen als keradjaän Hitoe, pantē Hitoe, e.d.

8. Men zou integendeel kunnen beweren, dat Demmer, en het bestuur der Compagnie na hem, op vele van deze z.g. oeli's conserveerend heeft gewerkt door de verschillende gehuchten, die tezamen zulk een oeli uitmaakten, tot één dorp bijeen te voegen en aan het strand te plaatsen. Om slechts bij eenige voorbeelden te blijven, ontstond o.a. het huidige dorp Lima uit de dorpen van het oeli Nau-Binau of Nau-Hēnēlēhoe, Ceith uit de dorpen van het oeli Ala, Kaitetoe uit die van het oeli Hatoenoekoe.

9. Ook komt het woord oeli in geheel andere positiën voor dan in hetgeen dr. Apituley als „oelischap" voor oogen staat, al zal er een algemeen begrip aan dit woord ten grondslag liggen, dat het voor dit zeer verscheiden gebruik vaardig maakt; hetgeen ik hiermede zeggen wil wordt onmiddellijk duidelijk, indien men wordt herinnerd aan oeli siwa en oeli lima.

10. Over dit begrip oeli — dat in veel varieerende vormen als oeri, oer, oeroe, loer, e.d. geheel Polynesië doorzwerft, en van zoo frapante merkwaardigheid is, dat het sommigen schrijvers de phantasie geschonken heeft zijn oorsprong terug te voeren tot het Oer der Chaldeeën in Mesopotamië — verder uit te weiden, heeft in dit verband evenwel geen zin.

11. Zou ik dus al niet durven onderschrijven de gemakkelijke bewering van dr. Apituley, dat oeli „volk" beteekent, nog minder zou ik durven instaan voor de juistheid van de uit Valentijn en andere oudere schrijvers geputte wijsheid, dat het woord Oeliasser is terug te voeren tot het begrip oeli-asa en dit „één volk" zou beduiden.

12. Als ik herinner aan het oe-niase van Rohomoni op Haroekoe, en er bij voeg, dat reeds Rumphius in zijn landbeschrijving (en naar ik meen ook Valentijn in navolging van dezen — ik heb momenteel geen litteratuur bij de hand) dit woord in verband brengt met het woord „oeliasser", is wellicht dr. Apituley eveneens geneigd aan zijn verrassend eenvoudige verklaring te gaan twijfelen.

13. Alhoewel op Ambon en de Oeliassers er nu vereenigingen van negorijen bestaan, die herinneren aan vroegere verbanden, met den

naam „oeli" gekenmerkt (bij oeli Hatoehaha e.d.), zoo zijn er evenwel ook vereenigingen van negorijen, die met oeli-vorming niets van doen hebben, ja zijn er negorijen van eenzelfde oeli zoodanig van elkaar gescheurd en met andere deelen vereenigd, dat andere banden sterker zijn geworden dan een versleten oeli-saamhoorigheid.

14. Ik meen hiermede aangetoond te hebben, dat van een eenvoudig herstel van „oelischappen" geen sprake kan zijn, en dan ook een hergroepeering groote zorgvuldigheid vereischt.

15. Dr. Apituley blijft evenwel „reëel en solide", waar hij het regeeringsbeginsel onderschrijft, dat de bestuurshervorming moet staan op de basis van het gevoel van saamhoorigheid, dat nog leeft en groeit bij de diverse bevolkingsgroepen.

16. Zou het inderdaad de bedoeling van de regeering zijn, om zulks zoover uit te strekken, dat deze hervorming ook een hergroepeering zoekt van de kleinere fractie's van een volk, die in een soort van provincialisme, en kleiner nog in een soort van gouwverwantschap, een aan een grooter volksverband en aan een zeker nationaliteitsgevoel gesubordineerde saamhoorigheid vertoonen, dan is een onderzoek hiernaar, afgescheiden van elk ander belang, ook voor het practisch bestuur loonend.

17. De vraag van dr. Apituley en het daarop van den regeeringsgemachtigde bekomen antwoord duidt in deze richting.

18. Het wil mij evenwel voorkomen dat, indien de regeeringscommissaris voor de bestuurshervorming voor geheel Indië dergelijke subtiele onderzoekingen en deze, ik zou haast zeggen, verdeelingen in de derde macht, wil betrekken in zijn voorstellen, hij voor een schier onoverkomelijk zware taak zal worden gesteld. Het wil mij voorkomen, dat deze taak beter aan het gewestelijk bestuur kan worden overgelaten. Een taak trouwens, die tot nader order dan de voor de deur staande bestuurshervorming zal dienen te worden uitgesteld, wijl ik meen te hebben aangetoond, dat deze taak niet zoo eenvoudig is als werd voorgesteld.

19. Om nader aan te toonen, dat het hier maar niet gaat om „wederinvoering van z.g. „oelischappen" zij het mij vergund, zeer summier en in het kort en terwille van den tijd met vermijding van elke literatuur-verwijzing, bewijsvoering e.d., aan te geven den opbouw van de Ambonsche en Oeli-assersche maatschappij, zooals het mij na lang verblijf voorgekomen is dat de bevolking zich deze denkt.

20. Nu dient verder voor oogen te worden gehouden, dat Ambon en de Oeliassers een zeer klein deel van deze residentie uitmaken, en dat verder overal zulke oude grootere verbanden worden aangetroffen. Ik moge ten deze naar de memorie's van de residenten Hooyer en Ouwerling verwijzen.

21. Het is voor een leek op het gebied der volkenkunde zeer gevaarlijk de woorden polynesisch, papoesch, melanesisch e.d. te gebruiken. Gelukkig biedt het Ambonsch spraakgebruik een aantal woorden, om verschillende bevolkingslagen van elkaar te onderscheiden. Van dit Ambonsch spraakgebruik zal ik mij bedienen;

meer ter zake kundigen mogen deze lagen dan catalogiseeren.

22. In de eerste plaats onderscheidt het Ambonsch spraakgebruik naar ouderdom 4 lagen, die aan elkaar zijn verwant, en die allen worden voorgesteld ten westen van deze eilanden hun oorsprong te nemen: 1. Toeni; 2. Wakan; 3. Moni; 4. Mahoe.

Toeni wordt voorgesteld nu eens als autochthoon, dan weer als in zeer oude tijden uit het westen overgekomen. Wakan wordt in verband gebracht met Banda, Kei, en uiteindelijk met Malakka. Moni is een N.W. invasie via de Soela-eilanden, en wijst heen naar Celebes en Broenei. Deze drie worden samengevat onder den term Kanoene.

Dan is er nog een zeer recente laag, waaronder alle nieuwere westersche (niet Europeesche) inkomelingen worden samengevat, nl. Mahoe. Deze laag wordt voornamelijk in verband gebracht met Java; een oudere term is Moal.

23. Verder twee lagen uit het oosten: 1. Sēran; 2. Woni.

Sēran (Sēlan, Sēra, Seira, Sēran gili, Sēlannoe, etc.) wordt als zeer oud voorgesteld en in verband gebracht met de geheele noordkust van Nieuw-Guinea, Schouteneilanden, Radja-Empat-eilanden enz. Woni wordt als jonger voorgesteld en in verband gebracht met Gorong en Onim (de z.g. Vogelkop van Nieuw-Guinea). De verzamelnaam is Mara, Mala, Malē etc.

24. Ambon, Noord-Haroekoe en Noord-Saparoea worden voorgesteld als overwegend Kanoene, Zuid-Haroekoe, Zuid-Saparoea en Noesalaoet als overwegend Mala. De volksmond dicht den Kanoene vrouwelijke kleeding toe, den Mala kannibalisme. De Kanoene voeren in varieerende beteekenissen het woord oeli met zich, de Mala voor het begrip van samenhoorende volksnederzettingen het woord boan.

25. Een bijeen-groepeering naar Kanoene en Mala is niet doenlijk, door de onderlinge verspreiding over deze eilanden. Alleen bij de samenstelling der kleinere eenheden dient het begrip te worden gekend, omdat het in sporadische gevallen nog eenige scheiding teweegbrengt [1]).

26. Kanoene en Mala hebben beiden allerlei begrippen op het gebied van volksordening, en ik zou haast zeggen volksopstelling gebracht. Een speculatie zou te wagen zijn omtrent hetgeen aan ieder in het bijzonder dient te worden toegedicht. De Ambonnees zelf maakt evenwel geen onderscheid meer, en daarom zal ik het ook niet doen en er mij toe bepalen, de voornaamste zeer summier te vermelden.

27. In de eerste plaats territoriale tweedeelingen (met een heele sleep tegenstellingen, Noord-Zuid, Oost-West, voor-achter, mannelijk-vrouwelijk, enz. enz., die alle als niet in het bestek van dit summier overzicht liggende mogen worden voorbijgegaan). Voor deze eilanden zijn de voornaamste: Voor Ambon: Lei Timor en Lei

---

[1]) Verg. G. de Vries, „Bij de berg-alfoeren op West-Seran", blz. 9 en s.v. „kanoene" in het register. — Noot van de commissie.

Halat (Hitoe). Voor Haroekoe: Oeli Hatoehaha en Boan Bessi. Voor Saparoea: Hatawano en Honimoa. Voor Noesalaoet: Ina-haha en Ina-lehoe (loehoe).

28. In de tweede plaats de politieke tweedeeling Oeli Siwa en Oeli Lima, uitgebouwd tot de vierdeeling: oeli siwa mete, oeli siwa poetih, oeli lima poetih, oeli lima mete, waarin weer onderverdeeling in mannelijk (dorpsnaam-aman) en vrouwelijk (dorpsnaam-henna), waarin ama vader en henna of ina moeder beteekent.

Over herkomst van oeli siwa en-lima naar Ambonsche opvattingen worde, als buiten het bestek dezer korte nota liggend, niet verder uitgeweid. Genoeg zij het, dat dit oeli-begrip nog veelal zeer levend is onder de bevolking, maar tevens deze politieke indeeling soms zoo grillig territoriaal door elkaar loopt, dat zij maar in enkele gevallen voor hergroepeering te gebruiken is (tenminste voor de Ambonsche eilanden; elders is vaak meer territoriale regelmaat in deze indeeling). Hier komt bij, dat deze politieke indeeling op sommige plaatsen door latere politieke gebeurtenissen zoodanig is overheerscht, dat herhaaldelijk siwa-negorijen overgingen tot de limagroep en omgekeerd.

29. Ten derde hetgeen dr. Apituley waarschijnlijk bedoelt met „oelischappen" als zoodanig: 1e. het voormalige rijk Hitoe met zijn 7 oeli's; 2. de vroegere siwabond ten westen daarvan van Oering-Lilibooy; 3. het orangkajaschap Hatoe; 4. het pattihschap Halong; 5. de drie radjaschappen van Lei-Timor.

Hier komen nog bij de siwabond Hoetoemoeri, die steeds zijn zelfstandigheid heeft bewaard, de limabond Ema, en het door de Portugeezen ongeveer uitgemoorde Oeli of Oeri messing (thans een personeele unie met het radjaschap Soja); op Haroekoe het oeli Hatoehaha en het boan Bessi; op Saparoea een versplinterd oorspronkelijk Honimoa en een meer homogeen Hatawano; op Noesalaoet de radjaschappen Ameth en Titawaay.

30. Het grootste verband in deze groepen is het oude Hitoesche rijk. Van dit Hitoesche rijk voegden zich reeds in Portugeeschen tijd verschillende Alfoersche (d.z. in Ambonsch spraakgebruik „nog niet gechristianiseerde of geislamiseerde") elementen bij de Portugeezen, en voerden een fellen strijd tegen de „mooren van Hitoe". Nog vroeger was dit gedeelte van het oelirijk reeds minder trouw, getuige de in de allusa's van Ridjali vermelde strijd van Djamiloe met de lieden van Waai (tegenwoordig antagonisme Waai—Liang).

Nu de deelen van dit rijk op zich zelven beschouwd. Het oeli Nau-binau maakt de tegenwoordige negorij Lima uit, het oeli-Ala de negorij Ceith, het oeli Hatoenoekoe de negorij Kaitëtoe. Het oeli Sawani: de aan de noordzijde van het schiereiland Hitoe gelegen negorij Wakal, deelen van de tegenwoordige negorijen Hitoelama en Hitoemessing en de aan de zuidzijde van Hitoe gelegen christennegorij Roemahtiga. Het oeli Hoelawan: het grootste deel van de tegenwoordige negorijen Hitoelama en Hitoemessing, de tegenwoordige negorij Hila (waar Wakal weer tusschen Hitoelama en Hila

in ligt) en de christen-burgerkampoeng Hoenoeth. Het oeli Seilessi: de tegenwoordige siwanegorij (het rijk op zich zelf was lima) Mamala, de negorij Morella en tot in de Hollandsche periode de negorij Liang (die zich in Compagnie's tijd evenwel bij het oeli van Waai voegde). Het oeli Solemata: de tegenwoordige christennegorij Waai, de islamsche negorij Tolëhoe, de islamsche negorij Tengah-Tengah, de islamsche negorij Tial, de christennegorij Tial en de christennegorij Soeli.

31. Het is bekend, hoe moeilijk christen en islamsche negorijen bijeen zijn te voegen; ook, dat overal waar in het Ambonsche een bepaalde groep gedeetelijk christen, gedeeltelijk islamsch werd, het einde was, dat afzonderlijke negorijen werden gevormd: christen en islamsch Tial, christen en islamsch Sero-Sori.

32. De siwagroep van Hitoe's Westpunt. Deze omvat de mohammedaansche negorijen Oering, Assiloeloe en Wackasihoe, de christennegorijen Alang en Lilibooy. Het orangkajaschap Hative omvat negorijen en burgerkampongs, het patischap Halong eveneens. Voor het bestuur is het nog steeds hard werken, om het antagonisme burger—negorij-man uit de wereld te helpen. Het radjaschap Noesanive, hoewel overwegend christen, omvat het islamsche Laha. Alleen de radjaschappen Kilang en Soja zijn tot op heden min of meer homogeen.

33. Van het oudtijds islamsche oeli Hatoehaha is een deel, de negorij Holalioe, christen geworden, en al onderhouden de christenen van Holalioe nog een schijnmoskee op Rohomoni, een ieder weet, dat wie in de Ambonsche wereld de „pangkat serani" verworven heeft, zich zeer moeilijk schikt onder de suprematie van een islamsch hoofd, welke suprematie in dit oeli onbedingd toekomt aan den islamschen radja van Pëlauw. Bovendien heeft zich op het territoir van dit oeli ingeschoven de christennegorij Karioe. Boan Bessi is meer homogeen niettegenstaande den jarenlangen, soms verwoed gevoerden strijd, die Oma en Haroekoe verdeeld houdt.

Op Saparoea zijn de negorijen door de achtereenvolgende troebelen in Compagnie's tijd zoo hopeloos door elkaar geschud, dat het moeilijk zal vallen hier goede combinatie's te vinden. Wel staat dr. Apituley's geboortegrond Hatawano naar buiten nog als een eenheid, maar men weet, hoe inwendig deze groep verdeeld is; hoe hier Iha en Koeloer, die in Arnold de Vlamingh's tijd hun gronden verspeelden aan hun christenbroeders, zich nog steeds de uit Hatawano gestootenen voelen. Hommowa leeft niet meer als eenheid; de naam Hommowa is zelfs overgegaan op het eiland Saparoea als geheel. De radjaschappen Ameth en Titawaai zijn vrij homogeen.

34. Het voorgaande is een summiere opsomming van de moeilijkheden, die een opnieuw-groepeering van negorijen met zich zal brengen. Het moge de overtuiging schenken, dat „wederinvoering van de z.g. oelischappen" iets onmogelijks is, wijl oelischappen niet bestaan. Een zekere laag heeft het woord oeli gekozen voor een wijze van volksordening, die zij bracht, andere lagen hebben dit woord

weer voor heel andere begrippen gebezigd, nog weer andere lagen kenden dit woord niet eens.

35. Al die lagen, het moge Sēran, Wakan of Mahoe zijn, hebben hun eigen begrippen op dit gebied gebracht. De Mahoe-laag was bezig uit al deze begrippen een rijksgedachte te concipieeren, die wellicht tot een sultanaat of iets dergelijks zou hebben geleid. Storend greep reeds Portugal en uiteindelijk Demmer in, die voor eeuwig de regeering van den radja en de vier hoofden des lands — wellicht het Ambonsche Modjopait (vijf-vierheid) [1]) — voor eeuwig in de ban deed. Christendom en islamisme schiepen hier verdeeldheid, Compagnie's getrouwheid en Compagnie's bestrijding verscherpten deze. Drie honderd jaar lang duldden wij geen suprematie van het eene boven het andere negorijhoofd. Terwille van het evenwicht schiepen wij, westerlingen, de tegenstelling burger—negorijman. Driehonderd jaar lang bleef de volksordening versplinterd, en deze versplintering kreeg hierdoor een vast bestand, dat bijkans alle vroegere gevoelens van saamhoorigheden vervaagde.

36. Toch geloof ik met dr. Apituley, dat het instellen van rechtsgemeenschappen in velerlei opzichten het openen van perspectieven zou beteekenen. Ik meen evenwel, dat dit niet alleen zijn beteekenis heeft voor de Ambonsche eilanden, maar voor geheel deze residentie. Ik meen ook te hebben aangetoond, dat in de latere jaren het bestuur hiervoor een open oog heeft gehad. Ik moge alleen maar verwijzen naar de memorie's van opvolgende residenten.

Alleen heeft het bestuur er zich willen behoeden voor lichtvaardigheid, en er niet aan gedacht, deze opnieuw-groepeering aan te vangen alvorens over volledige gegevens, wat betreft historie en adat van de betrokken gebieden, zal kunnen worden beschikt.

37. Ook lag het niet in de bedoeling van het bestuur om aan te vangen bij het gebied van zooveel beinvloeding en daardoor bontkleurige schakeering als het Ambonsche. Het bestuur wilde aanvangen met minder in beroering gebrachte gebieden, waar oude saamhoorigheden nog meer aan de oppervlakte liggen.

---

[1]) Verg. mr. F. D. Holleman, Het adatgrondenrecht van Ambon en de Oeliassers, blz. 19. — Noot van de commissie.

SERIE R.

AMBON ENZ.

N°. 77.

INHEEMSCHE GROEPEN-SYSTEMEN IN DE AMBONSCHE MOLUKKEN (1929).

Ondervolgende aanteekeningen zijn van den assistent-resident H. J. Jansen, en vormden den grondslag voor een in de afdeeling „Adatrecht" van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap in 1929 door hem gehouden voordracht.

De oudste schriftelijke voorstelling, die ik vond, zijn de allussa's van Ridjali[1]) (naar verkort extract van Valentijn, wijl de oorspronkelijke allussa's niet meer in mijn bezit zijn).

Volgens Ridjali zouden vier volken de Ambonneezen hebben gevormd: 1e. Gorammers (op de Goram-eilanden nog bekend „Ali Liang" — die Ridjali noemt —, daar voorgesteld als komende van Bali en doorreizende naar Hitoe); 2e Javanen (Patti Anoe van Toeban); 3e. bewoners der Noordelijke Molukken (Djamloe, waarmede nu eens bedoeld wordt Halmaheira, dan weer Ternate-Batjan); 4e. een eigen alfoersche bevolking (veelal voorgesteld als van Ceram gekomen) met perdana, die Ridjali karakteristiek „Zaman Djadi" noemt.

Deze voorstelling — waarover straks nog iets naders — is niet de meest verbreide en ook niet de oudste door mij aangetroffen. Wellicht ouder, zeker meer alfoersch, is een uitgewerkt systeem met:

1. getallen en getallen-combinaties;
2. tegenstellingen;
3. menschelijk lichaam.

Dit systeem leeft niet alleen op Hitoe, maar onder de heele bevolking van Ambon en de Oeliassers, en ook op Ceram, Boeroe, en waarschijnlijk op meer Moluksche eilanden. Het systeem is veelal verward en verwrongen, vooral in de meer onder invloed van vreemdelingenverkeer staande streken als de Ambonsche eilanden. Met meer geisoleerd gebleven volken kwam ik helaas maar sporadisch en kort in aanraking; daar zouden omtrent dit systeem zuiverder inlichtingen zijn te bekomen. Ook beschikte ik niet over voldoende

[1]) Verg. hierboven blz. 437, 442. — Noot van de commissie.

literatuurkennis en ben ik niet voldoende vakkundig om door vergelijking met oostelijker gebieden tot volledig begrijpen dezer systemen te komen. Mijn doel is dan ook geen ander dan om te trachten, enkele suggesties voor u dermate aannemelijk te maken, dat uwe belangstelling hiervoor worde gewekt.

Ten einde omtrent deze systemen nasporing te doen is het goed, de verschillende namen te weten die hier voor de deelen van een volksgemeenschap worden gebezigd. De voornaamste zijn wel:

A. Oeli (door Valentijn weergegeven als „gespanschap"; vide verder Holleman's „Het adatgrondenrecht van Ambon en de Oeliassers"). Hiermede overeenkomende zijn de woorden: oeri, oeloe, oeroe, (eigenlijk hoofd); toto, toetoe of tetoe (eigenlijk ruggegraat), en hiermee in verband noesi, loesi, roeri atai, allen zoowel ruggegraat als voorouders bedoelende; hata, pata, liama, sama (eigenlijk = te verdeelen geheel); oepoe (voorvader), peï, leï (zijde, kant), mani (oudste voorvader), ina (eigenlijk = moeder); tia (buik), oesoe (hart), asa (oorsprong), oese (navel), boan, lata(r) (in oude vonnissen: klomp).

B. Aman (weleens vertaald door dorp, vide Holleman); hiermede komen overeen: henna, hoetoe (eigenlijk nest), en hotta of hotto.

C. Soa (wel eens vertaald door wijk, vide Holleman e.a.); hiermede komen overeen: oehoe, hoeka, noekoe, noeroe, ala (dijbeen), hala (schouder), tanoe (stam), taän (arm), hatoe (het deel, steen, vinger, b.v. rima hatoe = vinger).

D. Roemah (huis, vide verder Holleman); hiermede komen overeen: loema, mata, (eigenlijk oog), tatoea (eigenlijk stookplaats).

De moeilijkheid is, dat deze begrippen veelal voor en door elkaar gebruikt worden; daarom is wat ieder op zich zelf beduidt moeilijk aan te geven.

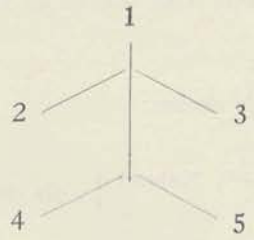
Ad 1. Getallen en getallen-combinaties.

De mathematische opzet der systemen is moeilijk woordelijk weer te geven. Uitgangspunt is de eenheid, die zich deelt zonder zijn eenheid te verliezen; die zich bij vermeerdering alleen in deelen vermeerdert en niet in de eenheid. Bij alle vermeerdering of deeling blijft de eenheid op zich zelve bestaan; bij optelling bijvoorbeeld lossen de eenheden van de hoeveelheden, die opgeteld worden, zich in elkaar op en worden de nieuwe eenheid in de nieuwe hoeveelheid. Hoeveelheid is in deze systemen steeds meer of minder volledige eenheid, de grootste hoeveelheid is de eenheid.

Het systeem gaat uit van den mensch; alles, ook alle hoeveelheden, zijn menschen, of beter gezegd wezens. Ik zou haast zeggen: zij meenen niet, dat alles bezield is, maar dat alles volledig belichaamd is. Een bosch is een wezen; het volledige bosch zou het volledige boschwezen zijn; een groep boomen een onvolledig boschwezen, b.v. de onderste ledematen missend; een nog kleinere groep is b.v. maar

een arm of hand of dijbeen van het boschwezen, een boom maar een vinger, enz.

In deze systemen is vijf het volledige wezen, de mensch is vijf:

Dit wezen is echter op zich zelf steriel, kan niet het uitgangspunt zijn van meerdere wezens. Hiertoe moeten er 2 × 5 zijn, een mannelijke vijf en een vrouwelijke vijf. Zoo krijgt men de negen, want de eenheid van de vrouwelijke vijf en de mannelijke vijf (oeroe oeloe) lossen zich in elkaar op (oeli siwa) en vormen de volledige, voortbrengende, en meest volmaakte eenheid.

Als geheimzinnige leer, met veel meer combinaties tot 99 en 999, is deze leer bekend als de ilmoe sembilan poeloeh sembilan. Lilibooy en Noesalaoet moeten nog ouden van dagen tellen, die hierin bedreven zijn. Ook heeft men wel hiervan ingedragen in den islam, b.v. stok tusschen de teenen bij de choetbah; sembahjang: door den neus in de ◇ gevouwen vingers te steken.

Aan de hand van deze mathematiek nu de groepeeringen opstellende, die men overal op de Ambonsche eilanden aantreft, verkrijgt men:

drie: 3 = eenheid + 2;
vijf: 3 + 3 = 2 + 2 + twee-in-elkaar-oplossende-eenheden = 5, dus 5 = eenheid + 4;
zeven: 5 + 3 = 4 + 2 + twee-eenheid-in-elkaar-oplossende = 7;
negen: 5 + 5 = 4 + 4 + de-twee-tot-één-wordende-eenheden = 9.

We onderkennen in de landstaal:

oeli tēroe 3
oeli lima 5
oeli hitoe 7
oeli siwa 9;

of b.v. op Oost-Ceram:

toetoe tolo 3
toetoe lima 5
toetoe hitoe 7
toetoe siwa 9;

of b.v. op West-Ceram:

pata lima 5
pata siwa . . . . . 9.

De meest eenvoudige is de oeli tēroe. Deze valt steeds in haar deelen uiteen als twee vrouwen. Een passende oplossing hiervoor trof ik nergens aan. In dit onvolledig systeem vallen in de eerste plaats alle eilanden uiteen. Het begrip „3" en „eiland" hooren bij elkaar:

Ceram als eenheid;
Seran } als deelen;
Moal }

Ambon als eenheid;
Nahoe (baai[1]) Nahoe) } als deelen;
Moal }

of:
Hitoe } als deelen;
Timoe }

Haroekoe als eenheid;
Bessi (Boan Bessi) } als deelen;
Hatoe (Hatoe-haha) }

Saparoea als eenheid;
Wano (Hatawano) } als deelen;
Moal (Honimoal) }

Noesalaoet als eenheid;
Haha (Ina haha = boven moeder) } als deelen.
Lehoe (Ina loehoe = beneden moeder) }

Zoo ook valt het meest enkelvoudige type negorij uiteen in twee vrouwen. Het zuiverst is dit bewaard o.a. in de negorij Tial. Tial beteekent in landstaal buik (tia). Nu noemt zich Tial-serani in de landstaal „Lei ina maroewa-roewa", te vertalen door: „moederdeel twee maagden". Tial-slam noemt zich in de landstaal: „Tiaoeseroewa", te vertalen door: „de buik met de twee navels".

Nu vallen deze negorijen tot op den huidigen dag uiteen in twee deelen, nl. in de soa's: lei laoe = de zeezijde-menschen, en lei hosar = de binnenland-menschen. Tial-selam heeft een derde soa als symbool van de eenheid: soa toeri. Tial-serani, een afgescheiden deel van Tial-selam, als eenheid dus onbestaanbaar, mist deze soa. Overal treffen we deze scheiding in de negorijen aan, meestal als laoet — darat, atas — bawa, enz. Daarover straks.

Tial vormt als het ware het minst gecompliceerde oeli, het embryonale oeli tēroe. Het is de buik voor het overige Hitoe.

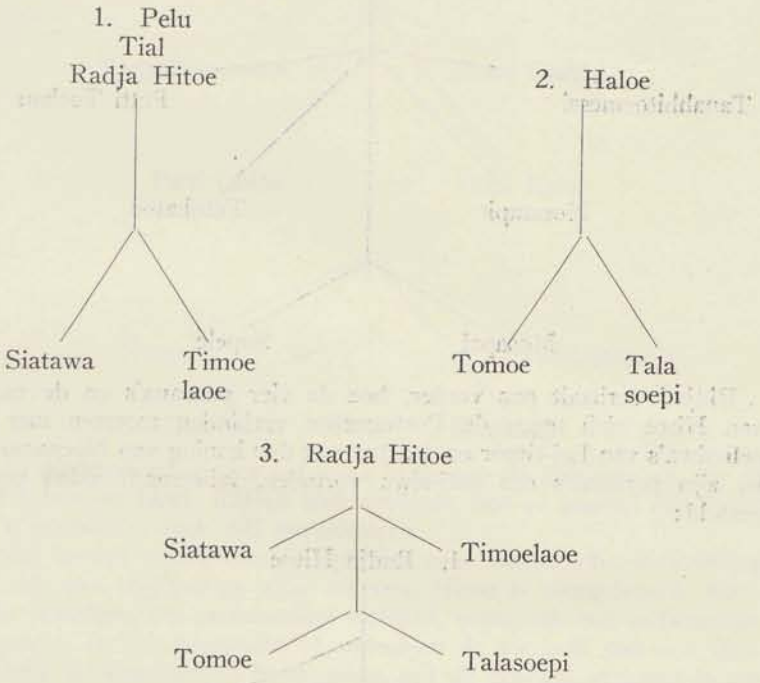
Rolobessi is Oepoe pelu pelu = radja Hitoe; de verdere uitwerking ligt dan ook hier nl. in Hitoelama.

De inheemsche gedachte van den opbouw van Hitoe is dan ook deze: Eerste vorm de tatoea tēroe, 3 tanghoe's (dapoer):

Tatoea tēroe
Tial
Siatawa — Radja Hitoe — Timoe laoe.

[1]) Booi? — Noot van de commissie.

Als Hitoe zich uitbreidt en bij zich voegt Tomoe met zijn drie deelen: Tomoe, Haloe en Tala soepi, dan wordt het een oeli lima (5). Het wordt dan:

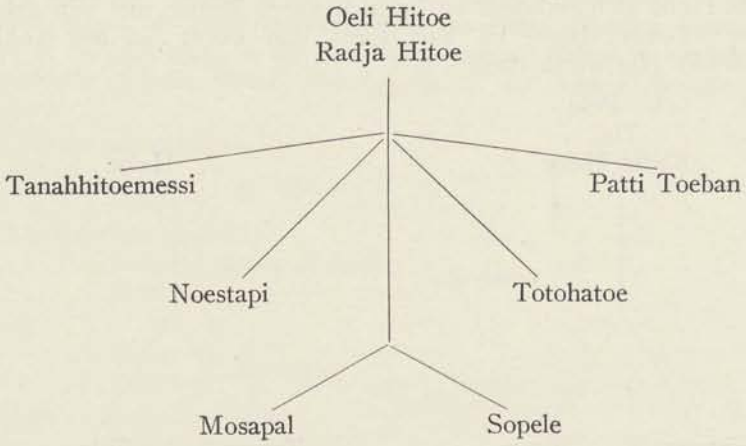

De eenheden Roemah haloe en Hitoe gaan in elkaar op (Pelu is radja Hitoe, sindsdien tot op heden de roemah haloe: oepoe pelu).

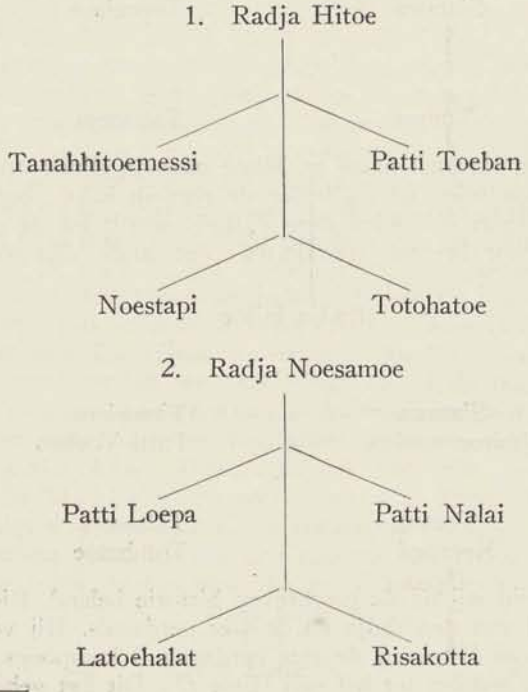
Als door allerlei invloeden deze vijfheid wordt tot de radja van Hitoe en de vier heeren (perdana) des lands, dan wordt het:

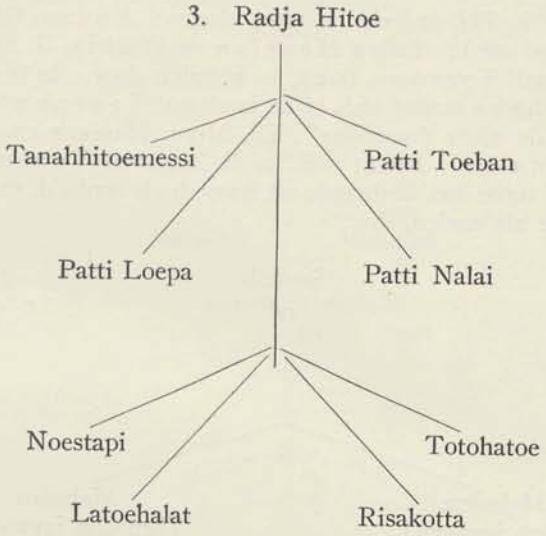
Hiermede zijn wij bij de geschreven historie beland. Ridjali verhaalt ons veel van den radja en de vier perdana's. Hij vertelt ons dat de radja van Hitoe en de vier perdana's 3 kampongs aan zich toevoegden, en werden tot het oeli Hitoe (7). Dit ligt geheel in het systeem:

Ridjali verhaalt ons verder, hoe de vier perdana's en de radja van Hitoe zich tegen de Portugeezen verbinden moesten met de oeli-siwa's van Lei-timor en daartoe met den koning van Noesamoe [1]) en zijn perdana's een oeli-siwa vormden, inheemsch aldus voorgesteld:

[1]) Noesanivē? — Noot van de commissie.

Bij dit noodgedwongen oeli-siwa bedongen de Hitoeneezen dat de vijf behouden bleef. Ridjali toch verhaalt, hoe er waren: één radja en 8 perdana's, doch vijf opperheeren.

Niet overal geschiedde de opbouw naar inheemsche voorstelling op zulk een regelmatige wijze als voor Hitoe is overgeleverd. Somtijds verschijnt een zelfstandige vierheid, soms ook een zelfstandige tweeheid. Ik heb nagezocht of misschien de vierheid niet een viervijfheid is, waarvan de herinnering aan de eenheid verloren is gegaan, en de tweeheid een tweedrieheid, waarvan de eenheid is verloren gegaan. Veelal heb ik evenwel geen spoor hiervan terug kunnen vinden. Het zou dus mogelijk zijn, dat in sommige gevallen de even getallen twee en vier een eigen rol spelen en niet ondergeschikt zijn aan de oneven; zes en acht vond ik steeds ondergeschikt: zes meestal als $2 \times 3 + 1$; acht veelal voorgesteld als een zwijn met acht jongen, de nageboorte is dan negende en tevens de eenheid; of als een klappertros met acht noten, de steel is dan de negende en tevens de eenheid.

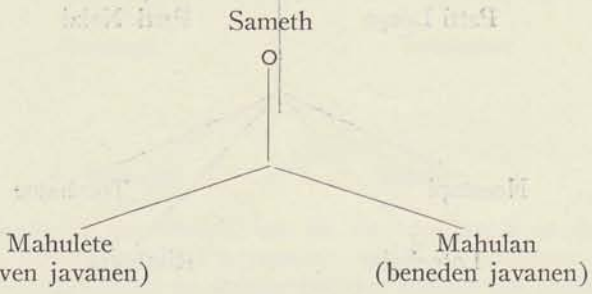
Om van zulk een geval, waar twee en vier een eigen rol spelen, een voorbeeld te geven, volge hieronder de opbouw naar inheemsche voorstelling van de negorij Assiloeloe. Deze negorij is opgebouwd uit drie negorijen: Ili, Henna heli, Henna haha. Op zich zelf vormen deze een oeli teroe; in de landstaal noemen zij zich Pessi noesa tello, te vertalen door „de vereeniging van de drie eilanden":

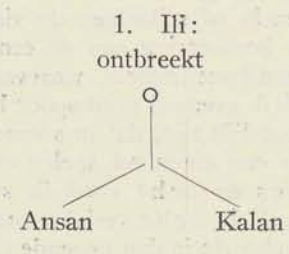
Van deze is Ili gedeeld in twee deelen: Ansan (landzijde), Kalan (naar zee); of soa Haselan en Wahil. Ili noemt zich in de landstaal Noeroe a loea, te vertalen door „de twee soa's".

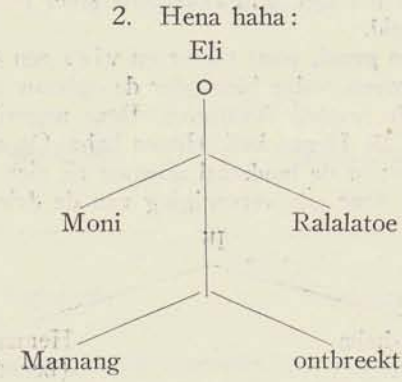
Henna-haha noemt zich in de landstaal Teoene ata, te vertalen door „de vier domicilies": Eli, Moni, Mamang en Ralalatoe.

De Henna-heli noemt zich in de landstaal Teoene teloe, een echt oeli teroe dus, bestaande uit Sameth als eenheid, en Mahulan en Mahulete als deelen, dus:

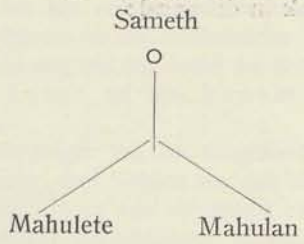

Van al deze is Eli de latoe of radja geworden, de andere worden de acht toekang's, of stellen voor de acht soa's. Zoo is weer het geheele oeli-siwa compleet. De samenvoeging wordt aldus gedacht:

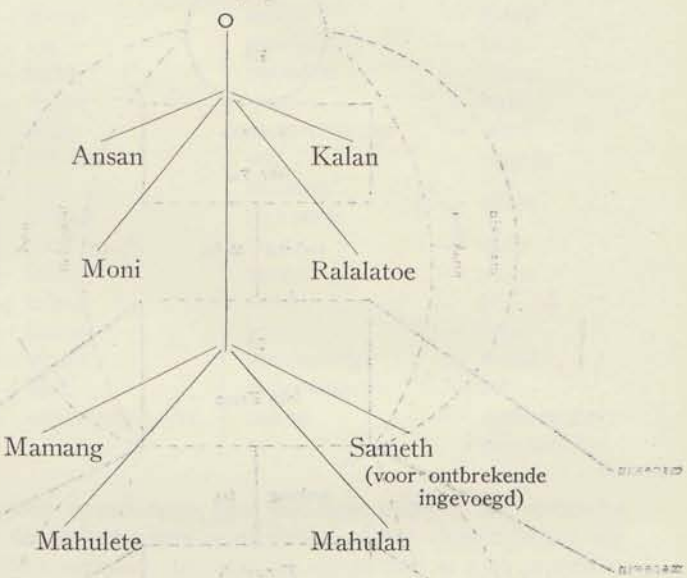

3. Henna heli:

samengevoegd:

4. Eli

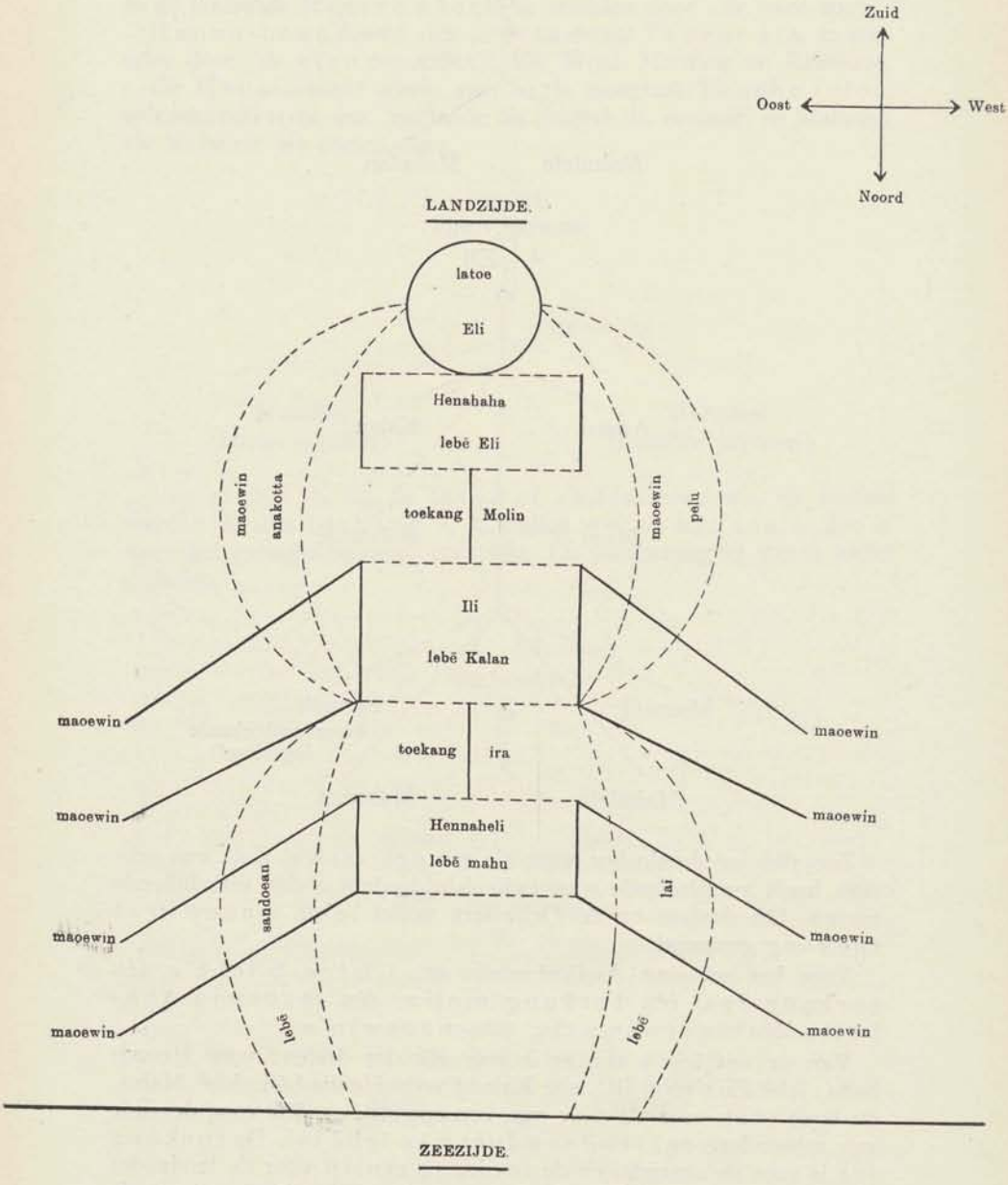

Zoo zien we Assiloehoe weer als een oeli-siwa. Zulk een oeli-siwa heeft verschillende waardigheidsbekleeders onder verschillende namen. Op Ambon en de Oeliassers veelal lebē, maoewin of toekang genaamd.

Voor het oeli-siwa Assiloeloe zijn er: 1 latoe, 5 lebē's, één toekang ira, één toekang molin, één maoewin anakotta, één maoewin pelu, acht maoewin's.

Van de vijf lebē's zijn er 3 voor elk der deelen: voor Hennahaha: lebē Eli; voor Ili: lebē Kalan; voor Henna-hēli: lebē Mahu; en twee (één voor de zijde van zonsopgang, en één voor de zijde van zonsondergang) lebē sandoean en lebē lai. De toekang ira is voor de zeezijde, en de toekang molin voor de landzijde; de maoewin anakotta is voor de zijde van zonsopgang in de bergen, en de maoewin pelu voor de zijde van zonsondergang.

Voor de opstelling van het oeli-siwa naar inheemsche voorstelling verkrijgen we dan ook in dit geval:

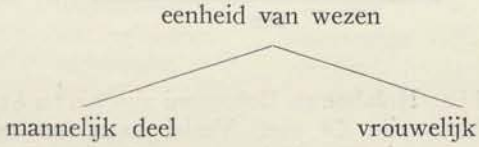
Ad 2. Tegenstellingen.

Met den opbouw van het oeli-systeem zijn we thans hierbij aangeland. Bij negorijperkara's in het Ambonsche vinden we tot op den huidigen dag veelal de negorij verdeeld in een bahagian laoet en een bahagian darat, of een kaoem hitam en kaoem poetih of majala.

Gaan we dit nauwkeuriger na, en vergelijkt men de negorij- en familienamen met elkaar, dan vinden we dat alle oeli's en negorijen op deze wijze verdeeld zijn in een rechtsche en een linksche groep. De rechtsche groep heeft verschillende eigenschappen, de linksche heeft de tegengestelde:

rechts (wame, hia).		links (wé, hakēkē).	
voor	— mena	achter	— moeli
landzijde	— ria	zeezijde	— laoe
boven	— haha	beneden	— lēhoe
oost	— timoe	west	— halat
oudere broeder	— wáá	jongere broer	— wari
zwart	— mētēn	wit	— poetih
binnenste	— lalē	nieuwer	— hēloe
oudste	— tawali	buitenste	— hēloe
water	— wail wakil	land	— tape
hemel	— lanit	aarde	— oeme
nageboorte	— tahali	kind	— poli, aá
kern	— hatoe	schil	— oesē
voorvader	— oepoe	voormoeder	— mara
opwaarts	— lētē	nederwaarts	— lai
salin	— overtreffen enz.	nahoe	— nederwaarts = minder zijn.

Naar inheemsche opvattingen zijn van deze groepen de rechtsche een mansdeel, de linksche een vrouwsdeel. Deze deelen staan tot elkaar in huwelijks-verband; trouwen in eigen deel is niet mogelijk. De deelen worden voorgesteld als een oeli teroe, aldus:

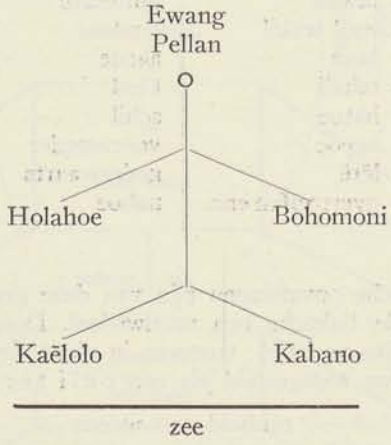
Hieruit is ontstaan een voorkeur voor het huwen van broederszoon met zustersdochter. Deze voorkeur is b.v. op Boeroe nog zóó sterk, dat, indien de broederszoon de zusterdochter niet huwt, hij deze dochter bij haar huwelijk een vastgestelde boete moet voldoen. Deze tweedeeling is ook een soort onderscheiding in wereldlijk en geestelijk gezag. Het geestelijke is het vrouwelijke, het wereldlijke het mannelijk deel. In mijn rapport schreef ik, dat dit op Boeroe nog sterk voor-

komt, in de ambonsche wereld ook nog wel. Men spreekt b.v. nog van orang toea kerdja compania, orang toea kerdja igama; daar boven staat de panglima atas segala radja-patti. Zóó ziet het wereldbeeld van den christen-Ambonnees er uit:

Ad 3. Menschelijk lichaam.

Valentijn viel het al op, dat zooals hij het uitdrukt „de Maleiers van vele zaken spreken als van een menschelijk lichaam". In de eerste plaats spreken zij van hun wereld, hun menschengroep, als van een menschelijk lichaam; de oelis worden als menschelijke lichamen voorgesteld, de individuen en groepen zijn daar deelen van. Dit nu beheerscht hun heele organisatie. De gronden b.v. worden bezeten overeenkomstig het lichaamsdeel, dat de betrokken groep vertegenwoordigt. Om een voorbeeld te noemen:

Pellan is de radja; Holahoe en Bohomoni zijn putu ēta ēwang; Kaëlolo en Kabano zijn dit niet. Veelal loopt het tegenwoordig dooreen, wijl oorspronkelijke Kabano-menschen in Pellan wonen, enz., doch in wezen beantwoorden hier alle oeli's aan. Zoo is ieders aanspraak naar de plaats, die hij in het oeli-lichaam als lichaamsdeel inneemt, te bepalen. Van de deelen van het menschelijk lichaam, waar verschillende groepen zich naar noemen, trof ik in Ambonsche groepsnamen o.a. de volgende aan:

hoofd	— oeloe	beenderen	— roeri
oog	— mata	long	— oepal
mond	— noekoe sooe	lever	— weloei-weloewa
tong	— mēi, mare	milt	— nahoe
hals	— sēlē	schoot	— titi
schouder	— sihi-hala	buik	— tia
arm	— to-taan	borst	— ri, lēta
elleboog	— swē sihoe	dijbeen	— ala
hand	— rima-hata	voet	— ai kai.
rib	— roesoe		

Voorts nog enkele opmerkingen:

a. Een adat in het Ambonsche mohammedanisme, waar veel strijd over is in de mohammedaansch-Ambonsche wereld is het a r o h a. Dit a r o h a is het m a t a h o e w i l der Alfoeren, het versymboliseerde menschenoffer, waar nog de weet van bestaat, dat het vroeger in natura werd geconsumeerd, maar dat thans als een soort inheemsch avondmaal op m a u l o e d gegeten wordt. De bestanddeelen zijn een glas water als symbool voor het bloed, en verschillende koekjessoorten, voorstellende vervangingen voor het hart, de lever, de milt, de ribben, de ruggestreng, de darmen, etc.

b. Aan den d o r p s n i t o e worden weer afzonderlijke deelen gebracht: hart, longen, enz. van varkens, al naar gelang de plaats van de familie. Een geheele jonge vrouw aan hem gewijd.

c. Bij huwelijk wordt door de ouders van de bruid ook weer symbolisch een menschenoffer gebracht: gong voor het hoofd, arak voor het bloed, piring voor de buik, enz.

Om vollediger nog aan te geven, wat verder iedere groep bepaalt, dient nog vermeld, dat vele een p o s s o[1]) hebben. Er zijn plantposso's en dierposso's. Nu is het mij opgevallen, dat bij tegenover elkaar staande groepen veelal de een een plant; de ander een dierposso heeft. Van de plantposso's noem ik o.a.:

waroeboom	— haloe
pisang holung mēra	— koela
lingoaboom	— nala
waringinboom	— noenoe
sagoeboom	— pia
kanari	— ial;

van de dierposso's:

krokodil	— huwaĕ
(goerita) inktvisch	— rita
aal (morēa)	— ruhu
varken	— hahoe
vischsoorten	— oa hessi
jaarvogel	— ala.

1) Verg. noot 2 op blz. 464. — Noot van de commissie.

De krokodil speelt een bijzondere rol, omdat hier een groote clan naar genoemd is, die in vele negorijen vertakt is.

En verder verschillende oepoe-namen, die heenwijzen naar een gedacht land van oorsprong:

Nahoe: Java en de landen daaromtrent. Hierin speelt Toeban een groote rol, verder Maspait, Koeripan daha, en misschien nog veel meer namen, die ik niet als javaansch herken, omdat ik hier niet van op de hoogte ben; = het zuiden.

Wakan: Banda, Sēlamoen, Lantoeka, e.a.; eigenaardig, dat hier veel, en hier uitsluitend, soplanet of sopalanitē een plaats vindt (= hemelaanbidder).

Moni, het noorden: Ceram, Halmahēra, Ternate, Tidore; Woni, het oosten: Papoea; Ressi: Soela-eilanden; Waïl: Boeroe; Lain: de Goram-eilanden.

Aan het eind gekomen van de zakelijke gegevens, moge mij de mededeeling geoorloofd zijn van de voorstelling, die ik mij van de Ambonsche bevolking gevormd heb. De adviseur voor inlandsche zaken is eens erg boos op mij geweest omdat ik in een ambtelijk schrijven den Ambonnees onder de primitieven durfde te rangschikken. Ik bedoelde dit in heel huiselijken zin. Ontneemt men den Ambonnees, wat wij hem gebracht hebben, dan houden we tegenwoordig minder dan een Alfoer over, omdat hij, wat hij als Alfoer bezat, goeddeels verloren heeft. Van een bouwkunst geen spoor, eigen weefkunst is verloren, hebben zij grootendeels zelfs nooit gehad; zij bestaat nog in negorijen als b.v. Latuhulat, (totoearoenē = kain); danskunst, menari, is zeer onontwikkeld; smeedkunst, hoogstens een beetje grof ijzersmeden. Daarom meende ik recht te hebben, de bevolking primitief te noemen, huiselijk gesproken dus; maar het is m.i. een volk met grooten aanleg; om mij beter te doen begrijpen, in een beschrijving van wat in dit volk zit, heb ik het zoo genoemd.

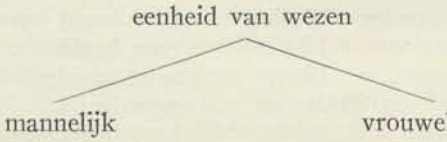
Valentijn spreekt van deze menschen aldus: „Zij gingen vaak op rooftocht, van uit hun steile rots verkennende". Dat was het leven voor hun wilde jongelingschap, de dagen van blijde verwachting voor hun maagdendom en de schoone herinnering voor hun ouden van dagen.... Het is in zekeren zin een irreligieus volk; het is mij moeilijk uit te drukken wat ik bedoel, maar was ik niet bang verkeerd verstaan te worden, dan zou ik zeggen dat het meer materialistisch dan de meer westelijke volken van dezen archipel aandoet; het goede woord is misschien „rauwer", daar dan ook bij inbegrepen „krachtiger", in goeden zin „onverschilliger". Ofschoon niet vaak, treft in dit volk telkens iets wat zeer hoog staat, en dan in vormen, die zoo zakelijk tot ons spreken, ik zou haast zeggen in nuchterder vormen dan ik het elders wel aantrof.

Het gegeven van Booi Rattan.

Ik heb deze legende zoo letterlijk mogelijk trachten weer te geven. Ze moge hier volgen: [Zie hierboven, blz. 432].

Ik heb het misschien mis, maar heb het altijd gevoeld, of in dit verband het heel natuurlijk is, dat onder dit volk vreemde dingen als mataglap, latta e.d. niet voorkomen, evenmin als het echte maloezijn e.d. Wel echter jordaansche vecht- en scheldpartijen en het onbloedig, tenminste ongewapend, uitknokken van een veete. In al deze dingen en zoo vele meer is de alfoer véél en véél, ik zou haast zeggen westerscher, en ons meer gelijk, dan zijn westelijke buren. De eerste maal van Ambon naar Makassar gaande, voelden we ons te Makassar weer meer, en op Java absoluut, in Indië. De tweede maal hadden zoowel mijn vrouw als ik zelf dit gevoel in nog veel sterkere mate. Ik geloof dat alle menschen dit wel eenigermate gevoeld hebben. Valentijn schreef al ongeveer in dezen zin. Ik geloof dat in 1615 ds. Wiltens reeds hetzelfde voelde toen hij schreef: „de amboneesche natie is gants geen fraije natie maar boerachtig, niet vernuftig, niet abel, niet te vergelijken met maleyers, japanen, moluquers, bandanezen; ook wederom zoo boos archlistich, verkeert ende vileijn niet als die".

Tot slot nog de gedurfder veronderstelling, dat dit volk zich werkelijk een volkomen afgerond geheel van wereldbeschouwing heeft opgebouwd. Dit volk ziet alles als zichzelf, als den mensch. In dit geheel ziet het alles als vrouwelijk en mannelijk, en hieruit alles weer voortkomend, eeuwig genereerend en barend. Boven dit alles staat een geheimzinnige eenheid van wezen. Dus alles in oorsprong het oeli tēroe:

Op dezen grondslag is alles gevestigd en op logische wijze opgebouwd.

Hoe gaarne ook deze overdenkingen aan de gegevens, die ik vond, verifieerende, zou dit te veel tijd vergen en moge dit aan anderer speculatie worden overgelaten, indien men tijd of gelegenheid mocht vinden deze paradijsachtige eilanden zelf eens te bezoeken en grondig te onderzoeken[1]). Iets, waarvan ik zeker ben, dat het een ieder een van de gelukkigste perioden van zijn leven brengen zou, evenals Ambon dit mij en de mijnen gebracht heeft. Ambon is een eiland, dat spoedig iemands heele hart vraagt.

---

[1]) Zie de op bovenstaande gegevens gebaseerde voordracht van prof. mr. F. D. Holleman, „Synthetische vormen in de primitieve cultuur", den 28en October 1932 te Batavia gehouden (G. Kolff & Co., Batavia). — Noot van de commissie.

SERIE R.

AMBON ENZ.

N°. 78.

AANTEEKENINGEN OP HUWELIJKSORDONNANTIE—1861, ENZ. (1929).

Deze aanteekeningen zijn van den assistent-resident H. J. Jansen.

1. De minimum-leeftijd als gesteld bij de ordonnantie van 24 Mei 1861, Stbl. no. 38, geeft, in verband met de mogelijkheid tot het verleenen van dispensatie, geen bezwaar. Ik zal dit hieronder aan de hand van een paar willekeurige jaren aantoonen.

1874: 104 huwelijken;

geen	bruidegom	onder	18 jaar	1	bruid	van	14 jaar
1	bruidegom	van	18 „	geen	bruid	„	15 „
geen	bruidegom	„	19 „	twee	bruiden	„	16 „
6	bruidegommen	„	20/21 „	geen	bruid	„	17 „
				1	bruid	„	18 „
				3	bruiden	„	19 „
				20	bruiden	„	20/21 „

1887: 131 huwelijken;

geen	bruidegom	onder	18 jaar	geen	bruid	onder	16 jaar
1	„	van	18 „	2	bruiden	van	16 „
2	bruidegommen	„	19 „	1	„	„	17 „
8	„	„	20/21 „	6	„	„	18 „
				7	„	„	19 „
				25	„	„	20/21 „

1904: 217 huwelijken;

geen	bruidegom	beneden	18 jaar	geen	bruid	onder	15 jaar
2	bruidegommen	van	18 „	2	bruiden	van	15 „
6	„	„	19 „	2	„	„	16 „
18	„	„	20/21 „	4	„	„	17 „
				15	„	„	18 „
				18	„	„	19 „
				20	„	„	20 „
				20	„	„	21 „

1927: 257 huwelijken;

een	dispensatie	bruidegom	17 jaar	1	bruid	van	15 jaar
2	bruidegommen	van	18 „	1	„	„	16 „
5	„	„	19 „	7	bruiden	„	17 „
32	„	„	20/21 „	13	„	„	18 „
				14	„	„	19 „
				28	„	„	20 „
				33	„	„	21 „

1928: 202 huwelijken;

geen	dispensatie	beneden	18 jaar	geen	bruid	dispensatie beneden	15 jaar
1	bruidegom	van	18 „	1	„	van	15 „
7	bruidegommen	„	19 „	3	bruiden	„	16 „
13	„	„	20 „	6	„	„	17 „
17	„	„	21 „	9	„	„	18 „
				18	„	„	19 „
				27	„	„	20 „
				27	„	„	21 „

In een willekeurig genomen aantal jaren dus op een aantal van 911 huwelijken slechts 2 gevallen van dispensatie en slechts 4 bruiden en 9 bruidegommen met een uiterste leeftijdsgrens, dus minder dan 1 % van de huwelijken. De huwelijksleeftijd is dus voor de meisjes 18—21 jaar, voor de jongelingen eenige jaren ouder.

2. Bemoeienis van families van bruid en bruidegom, d.w.z. de ouders en grootouders en familieleden van vaderszijde, en bij de bruid de broeders, moet blijven zooals de wet voorschrijft. Bij minderjarigen: ouders of naaste meerderjarige bloedverwanten in mannelijke zijlijnen; dezen vallen onder den wettelijken term „hij die verzorgt en opvoedt". Die term is goed, omdat hij ook omvat geadopteerden (anak piara). Nu moet er wel beroep zijn m.i. op het dorpsbestuur met de mogelijkheid van een uiteindelijke beslissing bij het hoofd van plaatselijk bestuur.

3. Het trouwen in geheel mannelijke lijn [vaderrechtelijk?] te verbieden, zou te overwegen zijn, met dispensatie van het dorpsbestuur en beroep op hoofd plaatselijk bestuur; verder dienen ook gehandhaafd te worden de verboden der bestaande ordonnantie, waaruit zwager en schoonzuster m.i. kunnen vervallen; maar dan moet ook worden erkend het trouwverbod uit het pelagenootschap voortvloeiend, want dit is minstens even sterk.

4. Bij scheiding is er moeilijkheid t.o.v. kwaadwillige verlating; een termijn van 3 jaar ware hier als grens te stellen. Verder is de vraag moeilijk, of kinderloosheid grond tot echtscheiding mag zijn; men zou er geen bezwaar in zien om een buiten echt verwekt kind te adopteeren. Krankzinnigheid moet als reden van echtscheiding opgenomen worden, evenals ongeneeslijke ziekte, die opname voor

langer dan een jaar in afzondering meebrengt. Echtscheiding bij onderling goedvinden moet moeilijk gemaakt worden.

Men moet niet vergeten dat dit alles jaren bestaat, dus ook alweer adat is geworden. Er is nog één ding: de mogelijkheid dient geschapen te worden om bij wettig huwelijk de kinderen aan de vrouw toe te kennen. Op Ceram b.v. bestaat nog de gewoonte, dat de oudste kinderen voor de vrouw zijn.

5. De afstamming overeenheerscht nog alles. Wie eenmaal de inhuldiging van een regent uit een goed geslacht heeft meegemaakt, ziet in, dat het hier niet geldt de aanstelling van een gewoon dorpshoofd. Een begin van slijting valt wel waar te nemen; t.a.v. marinjo's[1]) b.v., waarvoor in Tessing nog met veel ceremonieel en van vader op zoon de oude mahatita genomen wordt, is elders een baantje, waar een bepaalde afstamming geen bijzondere aanspraak meer op geeft. Ook komt het al voor, dat kepala soa's niet uit de oude geslachten worden gekozen. Het huwelijk van een regent is een zaak, die de negorij aangaat, enz.

Kepala soa is een vreemde naam, vroeger orang toea, bij de christenen op Lei Timor mani, bij de slams tamaēla, ook nog aman-oepoe. Men wil tegenwoordig aman oepoe soms als regent hebben.

6. Contante handeling: bruidschat, perkara hoehoe.
Wederkeerige crediethandelingen:

a. Bij feesten in de inlandsche wereld. Ieder draagt wat bij (daar wordt nauwkeurig boek van gehouden), hetzij in natura, hetzij in geld. Toko's richten zich daarop in, leveren b.v. barang op voorwaarde van directe betaling na het feest; bedienden vragen een bon, te betalen dadelijk na het feest. Boek wordt gehouden opdat men wete hoeveel men bij te dragen heeft, als de bezoekers zelf later een feest geven.

b. Pēla:[2]) vrij gebruik pēlaschap van eens anders goed, over en weer.

c. Bijeenbrengen van harta: hiertoe draagt ieder door de adat daartoe aangewezene het zijne bij, met uitgesproken bedoeling, later voor zijn harta ook bijdragen te ontvangen.

d. Ook komt wel eens voor, dat iemand in de harta meebetaalt, om later voor één van zijn kinderen aanspraak te kunnen doen gelden op een kind uit het huwelijk, aan de kosten waarvan hij mee betaald heeft.

---

[1]) Dorpsbode; zie Holleman's Adatgrondenrecht van Ambon, blz. 11, 52. — Noot van de commissie.

[2]) Verg. Holleman, Adatgrondenrecht van Ambon, blz. 39. — Noot van de commissie.

SERIE R.

AMBON ENZ.

N°. 79.

GEGEVENS OVER BOEROE (1928).

Het ondervolgende is het „Rapport van een reis langs de Noord- en de Oostkust van Boeroe van den 3en tot den 18en September 1928" van den assistent-resident H. J. Jansen.

Mijn opdracht bestond in het verzamelen van gegevens omtrent grootere adatverbanden. Bezocht werden de noord- en de oostkust en het ± 20 K.M. bovenwaarts [stroomopwaarts de Wai-apoe] gelegen Wa-blooi. Te Wa-blooi werd vergaderd met ongeveer alle hoofden uit de Wa-apoe-vlakte en verschillende uit het bergland daaromheen. Aan de noordkust had ik gelegenheid enkele personen uit het meergebied te ontmoeten. Bij het opstellen van dit verslag heb ik mij gehouden aan de schetskaart van Boeroe 1:250.000, samengesteld onder toezicht van den militairen commandant van Amboina A. J. Gooszen. Ingeschetst zijn de Wa-almata tusschen de Wa-msasi en de Wa-potih, Tandjoeng Batoe-Noehoen aan de noordkust en Tandjoeng Lestetoe aan de zuidkust.

De streek waaromtrent ik mij — zij het zeer vluchtig — eenigszins kon doen inlichten, omvat de gepretendeerde regentschappen Licēla, Tagalissa, Lehali en gedeeltelijk Kajēli. Kajēli pretendeert nl. een veel uitgestrekter gebied dan dat, behoorende tot het te bespreken deel van Boeroe. Het pretendeert een oorspronkelijke verdeeling van Boeroe in 3 gebieden, t.w.: 1. Kajēli van Wa-almata tot Tandjoeng Batoe Pekat, met als vereerde rivier de Wa-apoe (kebesaran Sihnoli) met zijrivier Wa-gērēn-harimau; 2. Licēla, van Wa-almata tot Wa-msasi, met als vereerde rivier de Wa-nibē (kebesaran Soegiradja); 3. Masarētē van Wa-msasi tot Tandjoeng Batoe Pekat, met als vereerde rivier de Wa-mala (kebesaran Walan rēi). Voor het heden pretendeert Kajēli eveneens een gebied, dat buiten de grenzen valt van het geinformeerde, nl. tot Tandjoeng Lestētoe.

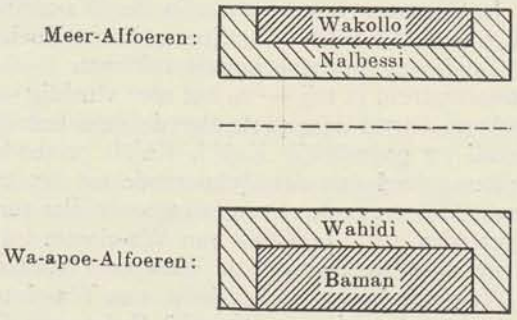
Het te bespreken gebied is nl. als volgt begrensd: van Tandjoeng Kajoe-poetih over de waterscheiding loopende over Batak-boeal, K. Wa-lata-olon, Wa-kibo-olon, Wa-tina-olon; het Wa-loea gebergte, K. Wa-Raman, over de waterscheiding van het binnenmeer

en de Wa-mala, K. Tagalago, Fat' Tofi, Ka Palat mada, Tomahoe, stroomafwaarts de Wa-hotong[1]).

In dit deel van Boeroe zijn, naar het mij voorkomt, drie gebieden te onderscheiden: 1. het landgebied en invloedsgebied van den regent van Kajēli; 2. het landgebied van den regent van Leliali (te Djikoemerasa); 3. het landgebied en invloedsgebied van Licēla (te Wa'mlana). Alleen Kajēli en Licēla staan tot de werkelijke inheemsche bevolking in betrekking. Leliali is bijna geheel opgegaan in vreemdelingen en vervreemde ingeborenen. De oorspronkelijkheid van het regentschap Tagalissa leek mij zeer problematisch.

Ik kreeg den indruk, dat er in het geinformeerde gebied als kern twee onderscheiden Alfoeren-groepen huizen: 1. de Wa-apoe-Alfoeren, in betrekking staande tot het regentschap Kajēli; 2. de Meer-Alfoeren, in betrekking staande tot het regentschap Licēla. In beide gebieden kwam het mij voor, dat deze kernen omringd zijn en — vooral in het regentschap Kajēli — doortrokken zijn van een derde groep van oorsprong, iets meer wereldwijs en wellicht minder autochthoon. Misschien staan hiermede in verband de onderscheidingen, genoemd in het opstel „Noro en fèna" van den heer Schut (Bijdr. Kon. Inst., dl. 77, afl. 3 en 4). Bij navraag hieromtrent ontwikkelde zich evenwel de inheemsche politiek en deze vertroebelde alles.

Deze twee groepen kern-Alfoeren zijn ieder op zich zelve nu weer in twee stamdeelen gesplitst, de Wa-apoe-Alfoeren in Wa-hidi en Baman, de meer-Alfoeren in Nalbessi en Wakollo. Dit systeem vormt den grondslag voor de heele maatschappij van deze twee regentschappen. Schematisch is dit systeem als volgt voor te stellen:

Opgemerkt dient te worden, dat uit overeenkomstige possodieren[2]) en gezamenlijke afstammingslegenden mij bleek, dat de

[1]) Wa = rivier; K. = kakoe (berg); Fa', Fat' = fatoe (steen, berg, rots); zie toelichting bij bovenvermelde kaart. — Noot van de commissie.

[2]) „P ò s o = het om bijgeloovige reden verboden zijn van sommige spijzen aan de mannen". H. Hendriks, Het Burusch van Màsarètè; verg. ook mr. F. D. Holleman, Het adatgrondenrecht van Ambon en de Oeliasers, blz. 35, alsmede hierboven, blz. 457. — Noot van de commissie.

Wa-apoe-Alfoeren in verband staan tot het Nalbessi-deel der meer-Alfoeren. In de nota van Gerth van Wijk, komen afstammingslegenden voor, waar verband wordt gelegd tusschen Wa-hidi en Nalbessi en tusschen Baman en Nalbessi, hetgeen het bovenstaande bevestigt. Bij het bestaande locaal patriotisme is het heel natuurlijk, dat in het Licēlasche mij verteld werd, dat Wa-hidi uit Nalbessi stamt, en in het Kajēlische, dat Nalbessi uit Wa-hidi stamt. Weinig doet dit er toe, waar we hier nu momenteel met twee geheel gescheiden complexen Alfoeren-soorten te maken hebben, die zoo gescheiden zijn, dat geen onderschikking van de een aan de ander meer bestaat.

Het regentschap Kajēli.

De hinolong van Baman gaf, met instemming van de verzamelde hoofden, zoowel van de vlakte als van de bergen de volgende mededeeling:

De Wa-apoe-Alfoeren zijn ontstaan uit twee vrouwen. Deze vrouwen ontsproten beiden uit de Wa-apoe. De eene vrouw was gehuld in een geel kleed, de andere in een rood kleed. De vrouwen maakten een landseed (soempahan tanah), dat de nakomelingen van de vrouw in het gele kleed de bergen tot hun poesaka zouden krijgen en die van de vrouw in het roode kleed de vlakte. De nakomelingen van de vrouw in het gele kleed zijn de Wa-hidi's, van die in het roode kleed de Bamans. Oorspronkelijk zijn dus in het Wa-apoe-gebied slechts de Wa-hidi's en de Bamans.

Verder bepaalden de stammoeders, dat de Wa-hidi's en Bamans niet in hun eigen gemeenschap mochten huwen, doch de Wa-hidi's hun vrouwen zouden pandjar'en van de Bamans en omgekeerd de Bamans van de Wa-hidi's. Daarom werd bepaald, dat de Wa-hidi's zouden worden beschouwd als het mansdeel, de Bamans als het vrouwsdeel; waren beiden mansdeelen gebleven, dan hadden geen huwelijken onderling kunnen plaats vinden. Toen andere soorten zich kwamen vestigen, verliep deze gewoonte, maar het bleef gewoonte, dat het mansdeel niet mag huwen in eigen gemeenschap, maar steeds een vrouw zoekt uit het vrouwsdeel en omgekeerd.

De voorkeur voor het huwen van broederszoon met zustersdochter en omgekeerd is nog zoo sterk gebleven, dat, indien b.v. de zustersdochter den voor haar bestemden broederszoon niet huwt, bij haar huwelijk met iemand anders deze broederszoon een bepaalde huwelijksgift moet doen als symbolische vrijkoop van zijn verplichting, het meisje te huwen; deze huldegift wordt met het woord voor boete (denda of slaoet) aangeduid.

Later zijn er in de Wa-apoe-vlakte en in de bergen allerlei andere menschen komen te wonen. Ook zijn er wel menschen van de Wa-hidi's in de vlakte komen wonen en omgekeerd Bamans verhuisd naar de bergen. Wie in de vlakte zich wil komen vestigen om er gronden te ontginnen, handel te drijven, te jagen of op andere wijze er wil „mentjari", is verplicht hiervoor toestemming te vragen aan

den hinolong van Baman; wie zulks wil doen in de bergen, is verplicht zich hiertoe te wenden tot den kepala-soa Wahidi. Dit is volgens de adat tot op den huidigen dag de toestand. Alleen vreemdelingen, niet Boeroeneezen, storen zich hier wel eens niet aan.

De vestigingen in de Wa-apoe-vlakte worden genoemd naar de rivier waaraan, of de plaats waar de vestiging is gelegen, en de soortnaam van de betrokken Alfoeren. Een vestiging van b.v. Migodo's aan de Wa-gērēn, noemt zich Wa-gērēn-Migodo; een vestiging van Migodo's aan de Wa-tēlē, Wa-tēlē-Migodo. Deze vestigingen hebben eigen hoofden. Deze hoofden zijn evenwel allen ondergeschikt aan den hinolong-Baman. Ook de vestigingen in de bergen hebben eigen hoofden, evenwel alle ondergeschikt aan den kepala-soa Wahidi. Kritiek hierop leverde de wegopziener, een christen van Waë-Katēn, die de Wahidi's (Wahiri's) anders plaatste. Hij bracht, met een kleine wijziging, het schema naar voren, vermeld in bovengenoemd opstel van den heer Schut (Noro en fèna op Boeroe) en plaatste hierin de Wahidi's als ondergeschikt deel, met als voornaamste de Geb Hains, als volgt:

Noro-pito	Geb Hain	—	fam Seliki
	Gi Waget	—	fam Behoekoe
	Wa Temoen	—	Noer latoen
	Wa Loea	—	Noer latoeboeal
	Wa Hidi	—	Towael
	Tawar	—	Noer latoen
	Hain	—	Noerlēki

De bewering van dezen wegopziener wordt in de eerste plaats weerlegd door het feit, dat hij zijn standpunt niet openlijk durfde uiteen te zetten ten overstaan van de verzamelde hoofden van bergland en Wa-apoe-vlakte; in de tweede plaats door de literatuur; in de derde plaats door het feit, dat het zeven-systeem (noro-pito, oekoe-hitoe, henna-itoe) karakteristiek is voor de Ambon-Ceram-groep, dat zes van de door den wegopziener genoemde fam's[1]) heenwijzen naar de Ambon-Ceram-groep, terwijl de fam der Wahidi's in de Ambon-Ceram-groep voor de Boeroe-clan bij uitnemendheid wordt gebezigd (Oepoe Waēl).

Wat de literatuur betreft worden in de nota van den heer Gerth van Wijk de Wa-hidi's dan ook buiten de Noro-pito geplaatst, nl.:

Noro-pito	Geb Hains
	Gi Wagets
	Wa Temoens
	Wa Loea's
	Wa Nhedans
	Wa Kibo's
	Kak Hana's

1) Fam wordt in de Ambonsche Molukken gebruikt in de beteekenis van „familienaam", waarschijnlijk aan het Nederlandsch ontleend; verg. Adatrechtbundel XXI, blz. 319 onderaan. — Noot van de commissie.

Verder vermeldt deze nota: „De Wa Hidi's behooren niet in dit stamverband (Noro-pito) thuis, zij vormen een geheel op zich zelf staanden stam". De nota Gerth van Wijk maakt tevens melding van een strijd tusschen de Geb Hains en de Wa Hidi's over de vraag, wie als heer van Centraal-Boeroe zal worden aangemerkt. De wegopziener behoort tot de Geb Hains en zijn opgave is dus waarschijnlijk een zet op het politieke schaakbord met als inzet de begeerde heerschappij over Centraal-Boeroe. Ik sta hier iets langer bij stil, omdat ik van den gezaghebber te Namlea vernam, dat deze wegopziener inderdaad dergelijke aspiraties koestert.

Dat echter de Gebhains in zekere verhouding staan tot de Wahidi's valt niet te ontkennen. Te Wapotih aan de noordkust werd mij o.a. opgegeven dat de Gebhains en Wahidi's gelijk recht hebben op het gele kleed als kebesaran. De meest juiste voorstelling is wellicht die, welke ik van een hoofd der Wa-temoens ontving, die mededeelde, dat de Noropito verwanten zijn van de Wahidi's, die zich eerst, afgescheiden door de bergen, tot afzonderlijke soorten hebben gevormd onder leiding van voornamelijk ceramsche en bandasche emigranten en daarna gedeeltelijk zich weer in Wa-apoe hebben gevestigd.

Er zijn nu in de Wa-apoe gevestigd:

1. oorspronkelijke Wa-apoe-bergalfoeren, soortnaam Wahidi;
2. oorspronkelijke Wa-apoe-vlakte-alfoeren, soortnaam Baman (onderdeel Dafa);
3. alfoeren van elders.

Deze laatste groep weer te onderscheiden in:

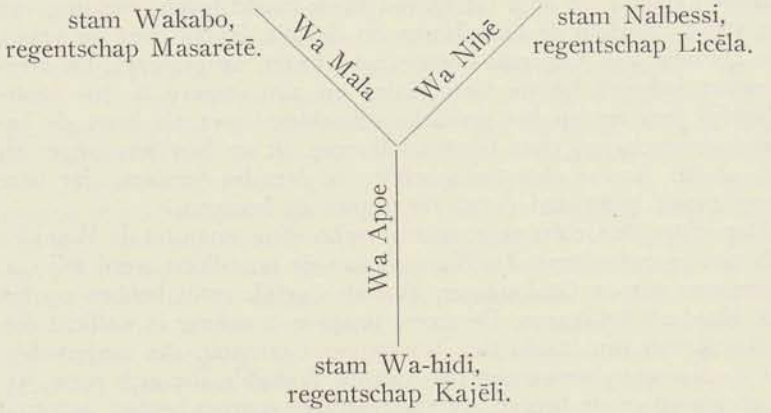
a. noro pito;
b. meeralfoeren, soortnamen Wakolo, Nalbessi, Migodo etc.;
c. kustalfoeren, soortnamen Fenaboe, Kofan, Wamnēbo, Tifoe, etc.;
d. niet-boeroesche Alfoeren.

De soorten onder c genoemd maakten op mij, naar habitus en afstammingsverhalen te oordeelen, een minder autochthonen indruk, of liever gezegd, maakten den indruk door het opnemen van algemeen moluksche elementen hun autochthoon karakter te hebben verloren.

Voor het vermoeden, dat de Fēnaboe's en daarmee verbonden soorten, steeds een minder autochthone kleur hebben vertoond, is er ook in de oudste literatuur aanwijzing. Valentijn nl. merkt in zijn beschrijving van Boeroe op, dat die van Wakollo (meer-alfoeren) hun koopwaar eerst brachten tot die van Fēnaboe, en die van Fēnaboe deze verhandelen met de strandalfoeren van Wa'mnēbo. De soort onder d genoemd is, naar hun eigen beweren en naar hun heele uitrusting te oordeelen, in recent-historischen tijd, echter vóór de islamietische periode, van elders afkomstig, o.a. van Ceram: Moal, Masbait en Makatita; van Djailolo: Wirit; van Ternate: Wahoeroe [Wa Loesoe?].

De voorstelling, die de Wa-apoe-Alfoeren geven, is dus de volgende:

a. schema voor de driedeeling van het geheele eiland (een drie-rivieren-deeling):

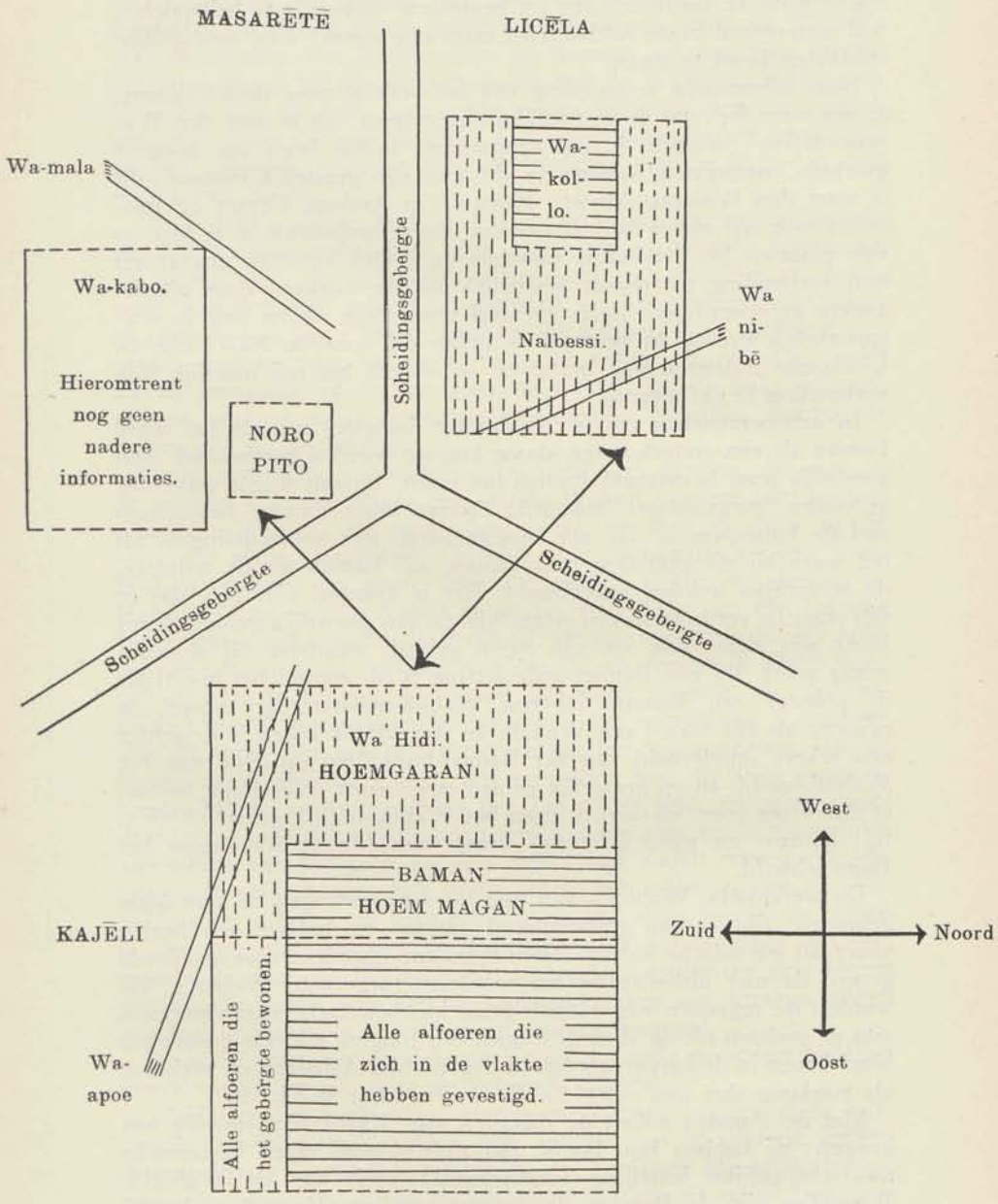

b. schema voor de Wa-apoe: (zie blz. 469):

De onderscheiding Hoem-Garan en Hoem-Magan zal bij het regentschap Licēla behandeld worden, wijl ik daar den tijd had, alle Alfoerensoorten op dit systeem te verifieeren; te Wablooi verbleef ik te kort om dit ook voor de Wa-Apoe-Alfoeren te doen. Dit is ook minder noodig dan voor Licēla, wijl voor de Wa-Apoe-Alfoeren tot aan de kust toe de politieke indeeling Wahidi-Baman geldt. Voor de kuststreken in het Licēlasche is dit voor de indeeling Nalbessi-Wakollo niet meer zoo het geval. Naar deze onderscheiding hooren de Wa-hidi's en bijgevoegde soorten tot de hoem-Garan, en Baman en bijgevoegde soorten tot de hoem-Magan.

Wat nu het inheemsch bestuur aangaat, komt in de eerste plaats in aanmerking de radja van Kajēli, die voor de Wa-apoe-vlakte, tot en met de hoogste toppen der deze vlakte insluitende bergen, onbetwist de djohoe (opperste heer) is, voor alle in dit gebied gevestigde of vertoevende alfoeren. Dit gebied behoort dus onbetwist tot het regentschap Kajēli.

Verder wordt onbetwist als heer van de vlakte door alle daar gevestigde en vertoevende alfoeren erkend de hinolong-Baman, echter onder den regent van Kajēli. Ook zonder te komen tot regeling van het inheemsch bestuur over Boeroe kan dit volgens mijn gevoelen nog lang zoo blijven. In de bergen — in allen gevalle voorzoover zij afhellen naar de Wa-apoe — is de kepala-soa-Wahidi nog ongetwijfeld de heer, eveneens onder den regent van Kajēli. Of dit zonder onze regeling en sanctioneering nog lang zoo zal blijven, is m.i. de vraag. Van over de bergen dingen de Geb-Hains, voorzoover zij aan christianiseering hiervoor den durf en de kracht ontleenen, naar een heerschapij over alle bergalfoeren. Verder wordt de positie van den kepala-soa-Wahidi bedreigd door zijn hooge adatpositie en zijn lage ontwikkeling. Voor wie niet veel in de Ambonsche streken

MASARĒTĒ
LICĒLA
Wa-mala
Wa-kabo.
Hieromtrent nog geen nadere informaties.
NORO PITO
Scheidingsgebergte
Wa-kol-lo.
Nalbessi.
Wa ni-bē
Scheidingsgebergte
Scheidingsgebergte
Wa Hidi.
HOEMGARAN
BAMAN
HOEM MAGAN
KAJĒLI
Alle alfoeren die het gebergte bewonen.
Alle alfoeren die zich in de vlakte hebben gevestigd.
Wa-apoe
West
Zuid
Noord
Oost

gereisd heeft, is dit wellicht moeilijk te verstaan. Ik zal evenwel trachten dit te verduidelijken en eenigszins uitvoerig te behandelen, wijl men overal in de Ambonsch-Ceramsche wereld voor soortgelijke conflicten komt te staan.

Naar inheemsche voorstelling valt het volk in twee deelen uiteen: a. een mansdeel, dat de wereldlijke macht bezit; dit is voor den Wa-apoe-Alfoer: Wahidi; b. een vrouwsdeel, in het bezit van hoogere machten, medicijnen, kortom de ziel van zijn geestelijk bestaan; dit is voor den Wa-apoe-Alfoer: Baman. Op Ambon, Ceram en misschien ook wel elders is deze deeling nog te bespeuren, al is hier op vele plaatsen het evenwicht tusschen de deelen verloren gegaan en hun verhouding tot elkaar gewijzigd en overwoekerd door allerlei andere groepeeringen. Zelfs evenwel waar deze deelen nog in oorspronkelijk evenwicht bestaan — gelijk dit voor de Kajēlische en Licēlasche Alfoeren nog het geval is — valt het mij moeilijk hun verhouding te definieeren.

In aristocratischen zin is Wahidi het hoogste, zou als het ware Baman als een onderhoorige klasse kunnen worden beschouwd. Aan geestelijk bezit is evenwel Baman het rijkst. Baman wordt zuiverder gehouden, zorgvuldiger bewaard; Baman heeft minder bemoeienis met de buitenwereld. Bij alle ontmoetingen met vreemdelingen, als het ware bij elk optreden naar buiten, zal Baman als de mindere, de achterlijke worden voorgesteld. Het is evenwel niet zóó, dat er één staat is, verdeeld in een wereldlijk en een geestelijk gebied. Ieder heeft zijn eigen volk en zijn eigen gebied, waarover hij absoluut gezag voert. Bij een Baman-nederzetting is nl. zoowel het hoofd als de priester een Baman, bij een Wahidi-nederzetting zoowel de priester als het hoofd een Wahidi. In wereldlijke zaken is er echter een zekere minderheid van het Baman-hoofd ten opzichte van het Wahidi-hoofd, en op geestelijk gebied omgekeerd. Wereldlijk bestaat er dus vrees voor, en opzien tegen het Wahidi-hoofd, geestelijk (b.v. bij shaman- en medicijnzaken) vrees voor, en opzien tegen het Baman-hoofd.

De wereldsche Wahidi's zijn met de vreemdelingen in aanraking gekomen, zijn er aan geparenteerd geraakt en hebben een heelen voorraad wereldsche hulpmiddelen opgedaan. Zoo kwam er een derde groep, de met uitheemsche hulpmiddelen toegeruste Wahidi's. Zij werden de regenten van Kajēli. Deze kustbewoners waren evenwel niet de oudsten uit de Wahidi's, doch een jongere tak. De oudste tak bleef boven in de bergen als hoofd der Wahidi-Alfoeren en verkreeg als zoodanig den titel matlēa (kepala soa) Wahidi.

Met de Bamans zullen de regenten van Kajēli niet spoedig last krijgen; zij hebben hun hoofd, dat zich volgens eigen inheemsche maatschappelijke instelling ondergeschikt voelt aan de Wahidi's. Bovendien zijn de Bamans de dragers van het alfoersch-nationale, geestelijke bezit en zullen zij zich dus niet gemakkelijk onder niet uit deze maatschappij voortgekomenen schikken. Voor de opdringende Geb Hains e.d. zijn zij dus voldoende verschanst. Hier zal

een mogelijke christianiseering, die voor lange generaties toch cultureel uitwendig zal blijven, niet veel aan kunnen veranderen. Het magische wereldlijke gezag van den voornaamste onder de Wahidi's (i.c. den regent van Kajēli) over de Bamans zal nog voor langen tijd onaangetast blijven. Anders is het met de Wahidi's. Zoolang de Wahidi's van de kust door uitheemsche hulpmiddelen nog mijlen ver staan boven de berg-Wahidi's — zooals thans nog het geval is — zal heel Wahidi luisteren naar de Wahidi's van de kust, i.c. den regent van Kajēli.

De Wahidi's, ook de berg-Wahidi's, zijn echter een wereldlijk volk en daarom niet verschanst voor opdringende vreemde elementen. Zij zullen zich alle mogelijke uitheemsche hulpmiddelen en cultureele waarden van wereldgodsdiensten en beschavingen als islam en christendom eigen kunnen maken. Zij kunnen in de toekomst een gevaar vormen voor het gezag van den regent van Kajēli, vooral als zij overgaan tot het christendom en zij dus de hulp erlangen van de zending tegen dè mohammedaansche Wahidi's, waartoe de regent van Kajēli behoort.

Gerth van Wijk vermeldt in zijn nota over Boeroe, dat men in de geheele Wa-apoe-vlakte den matlēa Wahidi (oudere tak: heidensche berg-Wahidi) als eerste beschouwt, en men in diens bijzijn zelfs den radja van Kajēli (jongere tak: mohammedaansche kust-Wahidi) minder eer geeft, dan wanneer de matlēa er niet bij is. Het ambt van matlēa Wahidi is na het overlijden van den laatsten functionaris niet vervuld. Ik vermoed, dat de regent van Kajēli zulks tegenhoudt en beide functien van matlēa en regent in eigen hand wil trachten te krijgen. De bevolking dringt evenwel aan op vervulling van dit ambt door den zoon van den overledene. Vervulling van dit ambt lijkt mij gewenscht, omdat het mij voorkomt, dat de regent van Kajēli de kracht, om vervulling van dit ambt tegen te houden, alleen ontleent aan het feit, dat achter hem ons gezag staat; daardoor krijgt dit tegenhouden iets kunstmatigs en onnatuurlijks. Vervulling van dit ambt, zal den regent van Kajēli ertoe prikkelen, langs natuurlijken weg zijn overwicht te behouden en met de Wahidi's mee te leven, en hem ertoe prikkelen, deze vooruit te blijven op den weg naar meerdere wereldwijsheid. Wordt het ambt niet vervuld, dan staan de Wahidi's meer weerloos tegenover den regent van Kajēli, en zal deze den meer gemakkelijken weg kunnen volgen van hen neer te houden in hun primitieven toestand.

De positie van de regenten van Kajēli en Licēla en andere hoofden worde toegelicht o.a. door de volgende citaten:

„Zelfs zou het aanbeveling verdienen, ook aan het strand de zelfstandige radja's op te heffen. We zouden dan op Boeroe krijgen drie r a d j a ' s - t a n a h, te weten: Kajēli, Licēla en Masarētē; terwijl naast de radja's-tanah dan de kamponghoofden, als eerste bestuursman van den radja, zouden staan". (Reisverslag Gerth van Wijk over Mei—Juli 19..).

„Tegen 11 uur ontmoetten wij de hoofden van het Wa-Apoe-

verbond. Volgens de adat is Boeroe verdeeld in stukken, welke het eigendom zijn der stammen, terwijl de niet te ontginnen woeste grond aan het stammenverbond behoort. Nu is het op straffe van zware boete verboden, op grond van een anderen stam te jagen of er tuinen aan te leggen. De benoodigde grond wordt van de stammen gekocht, wat een vrij dure geschiedenis is voor deze menschen". (Reisverslag Gerth van Wijk, April 1911; in dit reisverslag zijn de termen eigendom, stammen en stammenverbond misschien minder juist).

„In het stroomgebied der beneden-Wa-Apoe wonen acht alfoersche stammen. Die fenna's hebben alle hunne matlēa en de kampongs hunne perwisi. Als djo (radja) erkennen genoemde fenna's algemeen den hinolong Salaboeroe Besan uit den stam Baman". (Brief van ass. res. Petrus ddo. 9 Augustus 1916 no. 2635; de zin „als djo (radja) erkennen" enz. is foutief, de lieden uit de beneden-Wa-Apoe erkennen den hinolong Baman als hoofd; deze erkent evenwel den regent van Kajēli als zijn djohoe (heer of, wil men, radja).

„De richting, waar ik heen wil, verdeeling van Noord-Boeroe in twee districten Kajēli en Licēla, herstelling van den oorspronkelijken toestand dus", enz. (Brief van den gezaghebber Koopmans ddo. 18 Juli 1918 no. 708).

Licēla.

Ook voor het regentschap Licēla vinden we als grondslag, voor de geheele politieke en maatschappelijke organisatie, een verdeeling in tweeën: Nalbessi en Wakollo. Zoowel bij Nalbessi als bij Wakollo zijn vier verwante deelen samengevoegd onder suprematie van Nalbessi, respectievelijk Wakollo (het geheel vormt dus, Moluksch gesproken, een oeli-siwa; deze term is hier evenwel niet bekend). In iedere kampong, die werd bezocht, werd onmiddellijk het ondervolgend systeem opgesteld:

Wa Eno	Nalbessi-Wakollo	Migodo
Kakfafa		Wa Doepa
Waloekmama		Wa Pangat
Geb-rihi		Marmahoe

De Nalbessi's nemen hier de plaats in van de Wahidi's, de Wakollo's van de Bamans; mutatis mutandis geldt voor hen precies hetzelfde als voor de Wahidi's en de Bamans opgemerkt bij de Wa-Apoe-Alfoeren. De groote stroom, die hier de rol speelt van de Wa-apoe, is de Wa-nibē, de afwatering van het binnenmeer van Boeroe.

Voor het meergebied geldt dezelfde onderscheiding als voor de Wa-apoe-vlakte. Hier voegen de Alfoeren-soorten zich allen òf naar Nalbessi, òf naar Wakollo. Tusschen het meergebied en de kust ligt een pemaligebied, waarover afzonderlijk zal worden gerapporteerd. Aan de kust zijn verschillende Alfoerensoorten, die onderling zich verwant voelen, en gezamenlijk zich verwant voelen met het Nalbessi-deel.

De heerschappij over gansch Licēla wordt evenwel niet door een Nalbessi gevoerd, doch door een Javaansch-Boetonneeschen usurpator. Wel is de herinnering overal — ook bij den usurpator zelven — nog levendig, dat hij deze heerschappij uit handen van Nalbessi overnam (het bekende Moluksche timbang tanah). Het geheele Licēlasche gebied, zoowel kust als bovenstreek, erkent de heerschappij van dezen boetoneeschen usurpator (regent van Licēla: Hintihoe). Deze is als het ware voor Nalbessi geheel in de plaats gekomen en vervult nu dezelfde rol als de regent van Kajēli voor de Wa-apoe-Alfoeren.

In het binnenland zijn zijne onderheeren de matgoegoel's-Nalbessi en -Wakollo; die bekleeden hier dezelfde functiën als de kepala soa Wahidi en de hinolong Baman in de Wa-Apoe. Aan de kust doen evenwel deze onderheerschappen zich niet meer gelden; hier staat elk hoofd van een nederzetting op zich zelf, rechtstreeks ondergeschikt aan den regent van Licēla.

Dit heeft evenwel in de organisatie, geheel op tweedeeling gegrond, geen wijziging gebracht. Dit systeem, waarin alle fenna's passen, is nog zóó oorspronkelijk-eenvoudig en nog zóó levend, dat elke willekeurige berg- of kustalfoer het gaarne uiteenzet, zonder dat men hiernaar opzettelijke navraag doet. Het schema ervan werd mij verstrekt door den oud-kepala-soa Tinggapi te Djikoemerasa. Deze was er eenigermate geheimzinnig mee, wilde in ieder geval dat eerst alle andere negorijlieden vertrokken, en zette het mij toen met gedempte stem uiteen. In Licēla merkte ik van deze geheimzinnigheid niets. Hier is het nog levend, terwijl het in Leliali (Djikoemerasa), met een bevolking die schier in alle opzichten in vreemdelingen (voornamelijk Boetoneezen en Soelaneezen) is opgegaan, misschien reeds geheimzinnige historie geworden is. Men (o.a. de regent van Kajēli) verzekerde mij, dat dit schema ook geldt voor de Wa-Apoe, met dit verschil natuurlijk, dat hier voor Nalbessi Wahidi in de plaats treedt (Wahidi = Nalbessi en omgekeerd). De tijd ontbrak mij, het ter plaatse te verifieeren.

Voor den opzet van dit systeem en ter toelichting daarvan werd mij eerst het ondervolgende medegedeeld:

Fenaboe Foegmai Kofan	zijn één soort, nl. Tasikdjawa, vrouwen Kofan.
Marmahoe Walpangat	zijn één soort: Noestello.
Warnangan Wamnebo Tifoe	zijn één soort: Salsiwa; deze soort is feitelijk Wahidi en behoort zoo tot Nalbessi.
Waloekmama Geb-rihi Kakfafa	zijn één soort: Lesbasa.

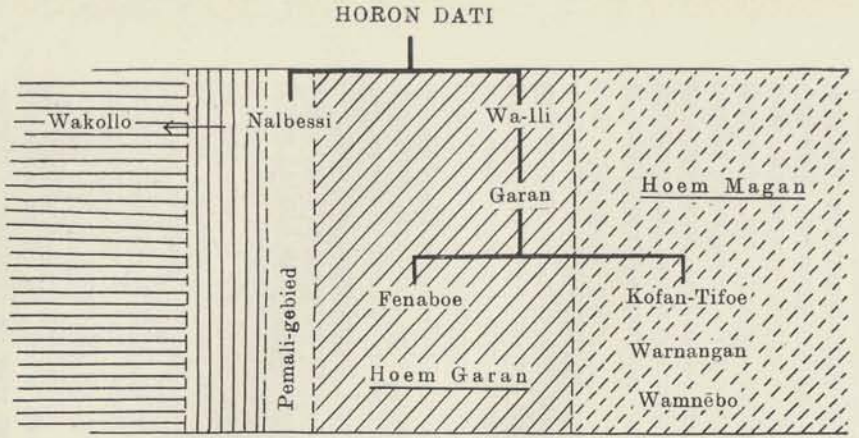
Wa Eno Kakfafa Waloekmama Nalbessi	hebben een gezamenlijke afstammingslegende, die via Fenaboe loopt.
Wa-ili Fenaboe	een gezamenlijke afstammingslegende.

Foea behoort tot Wakollo. Foea was de hinolong voor de Wa-Nibē gelijk Baman hinolong is voor de Wa-Apoe. Wa-Kibo = Wa-Hidi = Nalbessi. Fen-aboe heeft een onderscheiding in Tasikdjawa en Kofan, d.w.z. alle jongens en mannen heeten bij de Fenaboe Tasikdjawa, alle meisjes en vrouwen Kofan. Fenaboe heeft nu een deel, dat zich naar deze onderscheiding geheel zelfstandig als Kofan van het eigenlijke Fen-aboe heeft afgescheiden. Bij de Kofans zijn evenals bij de Fen-aboe's mannen en jongens Tasikdjawa, meisjes en vrouwen Kofan. Het verschil tusschen de soorten is dus nu geworden, dat Kofan zich noemt naar het vrouwsdeel en in de appreciatie het vrouwsdeel is geworden, Fenaboe daarentegen het mansdeel. De verhouding is dus volkomen gelijk aan de verhouding Baman-Wahidi en Wakollo-Nalbessi. Mutatis mutandis geldt ook voor deze onderscheiding wat tevoren daarover is opgemerkt.

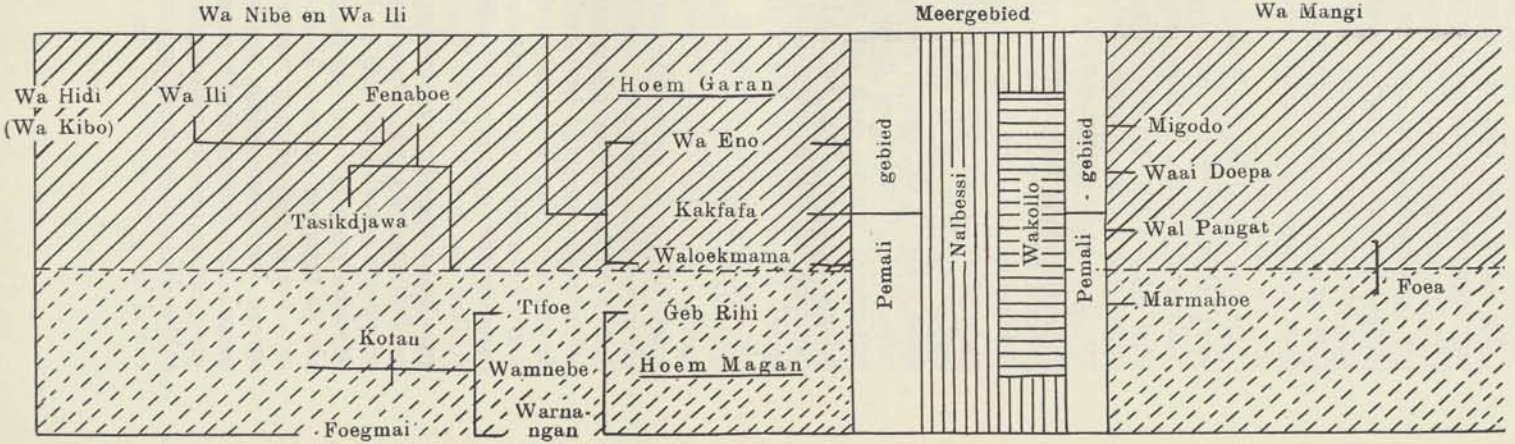
Deze onderscheiding is overgebracht op het geheele conglomeraat als hoem-garan en hoem-magan (magal); hoem-garan is het mansdeel, hoem-magan het vrouwsdeel. Fen-aboe bevindt zich als zoodanig in de hoem-garan en is hier toonaangevend; het bevindt zich als Kofan in de hoem-magan en is ook hier toonaangevend. De onderscheiding hoem-garan en hoem-magan is echter een Wa-Ili onderscheiding en staat in verband met het pemaligebied. Via dit pemaligebied kan men overgaan van de hoem-magan in de hoem-garan.

Zoo treft men dan ook bij schier elke soort hoen-magans en hoem-garans aan. Daardoor lijkt het een onderscheiding geworden tusschen de huisgezinnen, die aan de kust, en die in de bergen hun levensonderhoud zoeken. De hoem-garan is zwart; heeft een dierposso: zwarte hond, zwart varken. De hoem-magan is blauwgroen; heeft een plantposso: de lontarpalm. Hoem-garan en hoem-magan vinden hun eenheid in de goenoeng Dati, een berg gelegen bij het binnenmeer.

Het schema voor deze onderscheiding is dus aldus:

Het geheele systeem, alle groepen omvattende, is aldus:

De islam met zijn in de praktijk uitgesponnen verwantschapsregelingen werkt onder de kustalfoeren op deze systemen oplossend. Het christendom laat deze meer intact. Voor de meerstreek, door het pemaligebied van de kust gescheiden, behoeft het inheemsch bestuur geen nadere beschouwing. Hier wordt de heerschappij erkend van de matgoegoels Nalbessi en Wakollo; tegenwoordige functionarissen: Mainbang Nalbessi en Jonas Wakollo. De kuststreek dient evenwel in verband met dit verwantschapssysteem nader te worden beschouwd.

De hoofdvestiging is Wamlana, waar de regent van Licēla residеert. Hier vormt zich een conglomeraat van alle Alfoerengroepen Nalbessi, Wakollo. Fenaboe etc., die zich mengen met vreemdelingen en voor het meerendeel reeds overgegaan zijn tot den islam. De regent van Licēla is naast hoofd van het regentschap, tevens hoofd van deze nederzetting, evenals zijn ambtgenoot te Kajēli. Aan den mond der Wa Nibē hebben zich voornamelijk Nalbessi neergezet, gelieerd met Fen-aboe, onder het hoofdschap van een Nalbessi, die zich zelven den titel van matgoegoel toegeëigend heeft en den matgoegoel in de meerstreek als zijn vertegenwoordiger wil zien beschouwd. Van andere zijde (o.a. door den regent van Licēla) wordt zulks ontkend; de meeralfoeren, die ik sprak, ontkenden zulks eveneens. Wel erkenden zij dezen z.g. matgoegoel als te zijn van de matgoegoel-bangsa, doch zijn recht op het matgoegoelschap zou hij hebben verloren door het zich vestigen aan de zeezijde van het pemaligebied. Deze matgoegoel zou kans hebben, dezelfde rol te spelen als de jongere Wa-Hidi-tak (regent van Kajēli), ware het niet dat naar ieders erkenning, ook van de Alfoeren in het binnenland, de heerschappij van Nalbessi is overgegaan op de boetonsche familie Hintihoe (regent Licēla). Toch wordt hij in de toekomst waarschijnlijk de gevaarlijke concurrent voor de Hintihoe's. Hiertoe zal meewerken zijn positie aan den Licēla-stroom bij uitnemendheid: de Wa-Nibē, en de overgang van zijn nageslacht tot het christendom.

Dat zulk een strijd heel veel later kan oplaaien, zien we tot op den huidigen dag in de ambonsche wereld. In veel negorijen zijn nog steeds bij verkiezingen naast de regentenfamilies, uit vreemde usurpators gesproten, veelal de oude aman-oepoe-families — te vergelijken met b.v. Nalbessi, Wakollo, Fen-aboe (hoem-garan) etc. — gegadigden voor het regentschap. Het nu vreemd aandoende en voor de buitenwereld wel eens het aanzien der ambonsche regenten schadende verschijnsel, dat er in één negorij twee, drie geheel gescheiden geslachten om de regentswaardigheid strijden, is in wezen hierop terug te voeren. Men krijgt in het begin op Ambon wel eens het gevoel, of in sommige negorijen feitelijk elk geslacht aanspraak kan doen gelden op het regentschap, of dus feitelijk de negorij een democratische republiek vormt en bij het regentschap van geen wezenlijke genealogische primeur sprake is. Op Ambon is echter bij eenige nasporing voor de verschillende deelen van het eiland het geheele systeem, dat er op Boeroe nog bovenop ligt, terug

te vinden, en worden in dit systeem ieders aanspraken duidelijk. Buiten dit systeem bewegen deze aanspraken zich nimmer. Dit neemt niet weg, dat er op Ambon heel veel negorijen zijn, waaraan ons driehonderdjarig bestuur nu onomstootelijk een regent heeft toegekend, doch die naar eigen oorspronkelijk systeem geen regent zouden hebben gekregen (op Boeroe is ons bestuur bezig in de laatste jaren hetzelfde te doen). Tusschen regent en regent is echter op Ambon tot op den huidigen dag, naar inheemsche appreciatie gemeten, nog veel verschil. Dit verschil spruit nog voor een goed deel uit hun oude organisatie voort.

Aan de mondingen van de Wa-Poedē en de Wa-Mangi hebben zich Wakollo's neergezet. Aan de monding der Wa-Ili (a i r b o e a j a) voornamelijk Wa-Ili's. Te Soa Konit heeft zich voornamelijk neergezet het meest op zich zelf staande Nalbessi deel: Geb Rihi (genoemd naar een bijzonderen stijl bij huizenbouw). Verder zijn er nog kleine nederzettingen, ook van vreemdelingen, die gevoegelijk onder het gezag van de besproken gemeenschappen kunnen worden gesteld.

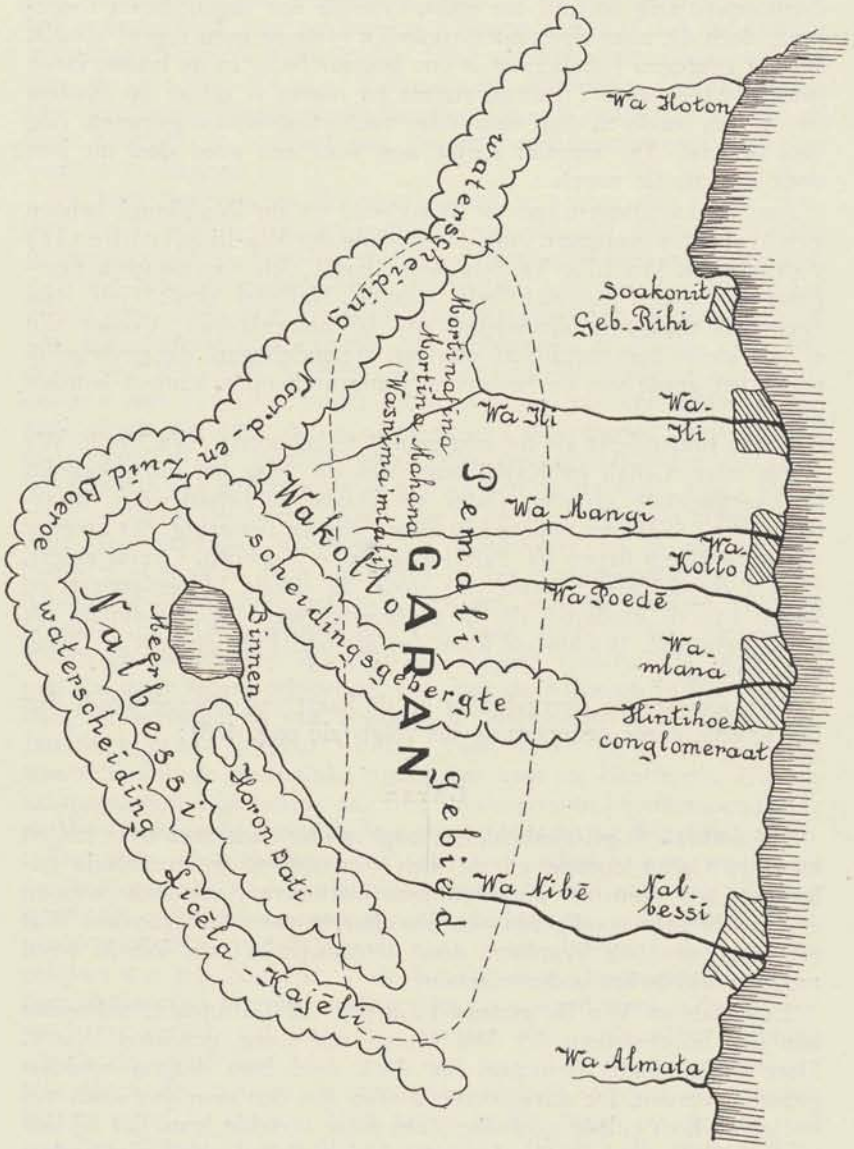
Licēla pretendeert als tot zijn gebied te behooren: Wa Potih. Wa Potih zelve, Leliali en Kajēli bestrijden dit, naar het mij voorkomt op overtuigende gronden (later ter plaatse te behandelen), waartegenover Licēla niet anders kan zetten dan de bewering, dat vroeger zijn aanspraken liepen tot Tandjoeng Batoe Noehoen. Overal elders, zoowel door Kajēli, Licēla, als door de enkele binnenlanders en lieden van de zuidkust, die ik ontmoette, werd de Wa-almata als grens genoemd. Wa-almata ware dus als oostelijke grens van Licēla te beschouwen.

Zeer schetsmatig overgebracht op de kaart van Boeroe wordt dus het schema dezer nederzetting als volgt (zie pag. 478):

Garan.

Mij ontbrak de gelegenheid, een uitgebreider onderzoek in te stellen naar de Garan-legende en de zich daaromheen groepeerende gebruiken, wijl men met mededeelingen hieromtrent schuchter was en er dus tijd voor noodig zou zijn hieromtrent meer te vernemen. Wat mij hieromtrent te Wamlana door den k a p a l a s o a Wa-Ili werd medegedeeld is het ondervolgende:

Een man uit Wa Ili, genaamd Garpalit of Garanpalit, ontmoette aan den bovenstroom der Wa Mangi een slang, genaamd Wauw. Deze slang slokte dien man op, doch deed hem daarna opnieuw geboren worden. De slang leerde daarop aan den man de Garan-taal en leerde hem enkele gebruiken. De slang vertelde hem, dat hij den menschen moest bekendmaken, dat in het Garangebied niet anders mag gesproken worden dan de Garantaal (eenige woorden van die taal zijn als lijst bij dit rapport gevoegd). Garan-palit werd de stamvader der Fenaboe. Deze Garanpalit had een mannelijken hond, genaamd Seoen; hij ontmoette een man, genaamd Tala, met een

Wa Hoton
Soakonit
Geb. Rihi
Wa. Ili
Wa Ili
Wa Mangi
Wa. Kollo
Wa Poedē
Wa. mlana
Klintihoek conglomeraat
Wa Kibē
Kal. bessi
Wa Almata
Mortinaïna
Mortina Mahana
(Wasnkima intalil)
Semali
GARANgebied
Wakoli
Noord- en Zuid Boeroe waterscheiding
Kleine waterscheiding
Noord Boeroe waterscheiding
Binnen scheidingsgebergte
Noord Boeroe waterscheiding
Koron Dati
Kaïēla - Kaïēli

vrouwelijke hond, genaamd Kastan. Tala werd de stamvader der Foea's.

Nadert men het Garangebied voor de eerste maal, dan mag men hier niet zoo maar binnentrekken; men moet eerst aan den rand van het gebied overnachten. Als men den volgenden morgen de Garantaal machtig is, is men opgenomen in de hoem-garan en mag men in dit gebied „mentjari", nadat men eerst enkele handelingen verricht heeft; welke handelingen wilde men mij niet mededeelen. Openbaart zich de Garantaal niet, dan mag men dat gebied zwijgend doortrekken, maar er niet blijven vertoeven. Streng verboden is het, in dit gebied te spreken over slangen of oorlogswapens (wel mag men over jachtwapens, o.a. over geweer en kruit spreken). Heeft men in het gebied vertoefd, dan moet men, vóór men er uittrekt, enkele handelingen verrichten, om weer gewoon mensch te worden; welke handelingen wilde men mij niet mededeelen. Verder staat het gebied in betrekking tot de bergen Wasmina 'mtali en Wasmina bringin, wat in de Garan-taal de beteekenis heeft van de mannelijke en de vrouwelijke wasmina (op de kaart van Boeroe aangeduid als Mortina-mahana en Mortina-fina, wat in het Boeroeneesch ook beteekent mannelijke en vrouwelijke mortina). Ik kon er niet achter komen, wat w a s m i n a resp. m o r t i n a beteekent; ook kon ik geen nader uitsluitsel bekomen omtrent het verband tusschen deze bergen en het Garan-pemali-gebied.

Het regentschap Leliali en Tagalissa.

Oudtijds volgde op het regentschap Licēla het regentschap Tagalissa. Willer geeft aan (blz. 199) als zoude hiertoe ook Wa Poti behooren; tevens meldt Willer: „Over den aard van het grondgebied van Tagalisa bestaat een geschil, dat reeds dateert van vóór 1657 en dat, alhoewel onbeduidend, op zichzelf aanleiding tot verwarring geeft. De regenten van Licella en Leliali namelijk beweren dat hun grondgebied aan elkander grenst; die van Tagalisa beweert, dat het zijne daartusschen ligt, zooals onwedersprekelijk het geval is".

Verder dient opgemerkt te worden, dat in Willer's tijd Wa Poti als kampong nog niet bestond (blz. 198), deze plek onbewoond was. De kaart, gevoegd bij het werk van Willer, geeft als gebied van Tagalissa de kuststreek aan tusschen de Wa-almata en Tandjoeng Batoe Noehoen.

In het schrijven van den gezaghebber van Boeroe ddo. 2 November no. 461 wordt gemeld:

„Op mijn jongste tournee werden door mij besprekingen met de verschillende landschapshoofden gehouden. Het resultaat was, dat mij werd medegedeeld: Vroeger bestonden de landschappen Tagalissa en Wai poté niet, doch alleen Lelialy en Licēla. De grens tusschen deze twee landschappen was eigenaardig. Licēla strekte zich uit tot Tandjoeng Batoe Noehoen, doch vanaf de Wa-almata tot genoemde kaap behoorde slechts een smalle kuststrook tot Licēla, terwijl achter deze kuststrook zich het gebied van de Wai Walalmata uitstrekte.

Naderhand ontstond het landschap Tagalissa, dat tevoren een onderdeel was van Lelialy. Door den resident Van Assen werd den 26sten April 1905 aan den persoon van Izaäc Batoewaël Waikibo een besluit uitgereikt, waarin genoemde persoon werd aangesteld tot orangkaja van de negorij Wai Potih. Een gebied werd niet genoemd".

De tegenwoordige toestand is, dat in dit gebied, behoudens eenige kleine vreemdelingen-nederzettingen, slechts twee kampongs zijn gelegen, nl. Wa Poti en Hatawano. Hatawano is het eigenlijke Tagalissa. Op Wa Poti maakt Licēla aanspraak. Wa Poti is als kampong eerst in den lateren tijd ontstaan. Wa Poti echter wordt nu bewoond door gedeeltelijk gechristianiseerde, gedeeltelijk geislamiseerde Wa Hidi's (Wa Kibo) en Fēnaboe's met hun gelieerden: Kofan, Tifoe, Warnangan, etc., echter onder uitgesproken hoofdschap van een Wahidi met een Wa-apoe fam, nl. Waël (Batoewaël).

De regent van Kajēli beweert, dat Batoewaël tot taak had, de grenswacht te betrekken voor Kajēli, toen er nog slechts 3 regentschappen waren. Over deze echte Wa-apoe-alfoeren vervallen dus de aanspraken van Licēla. Verder beweert Kajēli, dat Leliali oorspronkelijk een deel was van Kajēli, doch als bruidschat aan Bessi werd toegekend, toen deze een Waël huwde (Leliali erkent zulks). Dit door Kajēli aan Leliali afgestane gebied is de kuststreek tusschen Siahoni en Tandjoeng Batoe Noehoen.

Blijven over de aanspraken van Tagalissa. Wa Poti heeft zich op zulk een wijze ontwikkeld, dat deze aanspraken ook als vervallen kunnen worden beschouwd, ja zelfs het omgekeerde is geschied, en Wa poti zich zelve in de plaats stelt van Tagalissa en hierin bij een deel van Hatawano (= Tagalissa) steun vindt (brief van de kapala soa's van Hatawano van 11 Januari 1914, waarin zij het verzoek doen, den regent van Tagalissa slechts het gezag te laten over de drie Tagalissa's te Kajēli, doch als Hatawano te komen onder het gezag van den orangkaja van Wa-Poti: I Batoe Waël). Er zou dus aanleiding zijn om een regentschap Tagalissa te vormen onder hoofdschap van de Waëls (Batoewaël) van Wa-Poti met een gebied Tandjoeng Batoe Noehoen — Wa-almata. Reeds eenigen tijd, wordt evenwel de regentsplaats Tagalissa niet meer vervuld.

Het vervullen van deze regentsplaats zou hier, naast de drie flinke verbanden Kajēli, Leliali en Licēla, een vierde verband scheppen, omvattende een klein grondgebied met slechts twee vestigingen. Een doen herleven van het regentschap komt mij daarom voor, niet gewenscht te zijn. Wa Poti en Hatawano waren in te lijven bij het regentschap Leliali. Uit hetgeen ik boven heb aangevoerd moge blijken, dat verwacht kan worden, dat zulk een samenvoeging wel zooveel aanknoopingspunten in de adat vindt, dat zij binnen niet al te langen tijd niet meer als iets kunstmatigs zal worden gevoeld. De samenvoeging zal oudere banden en onderschikkingen (b.v. Wahidi — Batoewaël — Fenaboe etc.) zoodanig doen herleven, dat het weer als een sluitend systeem zal worden gevoeld. In de toekomst zullen dan ook hier misschien bij de regentswaardigheid de Wahidi

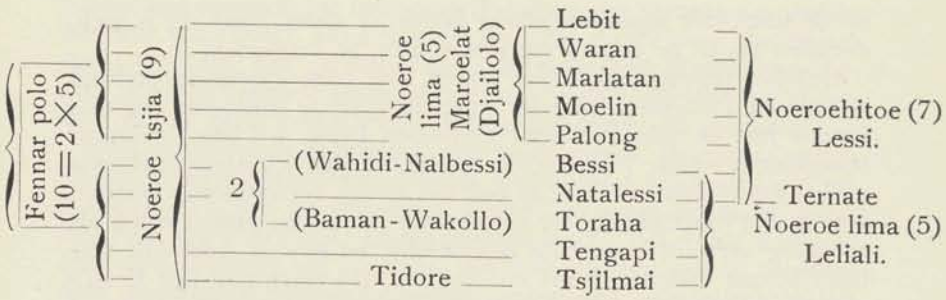
en de usurpator tegenover elkaar komen te staan, maar dit is toch, evenmin als in de andere regentschappen, te vermijden.

Ook het regentschap Leliali brengt zich zelve gaarne in verband met de autochthone alfoersche maatschappij. De Soelasche regentsfamilie met de echt Soelasche clan-naam Bessi, wil haar herkomst terugvoeren tot de Nalbessi en beschouwt zich als afstammelingen uit het meergebied. Er zal dan ook wel eenige verwantschap bestaan. Ook is het mogelijk, dat de autochthone Soelasche maatschappij als zoodanig verwant is met de Boeroesche, en er dus wezenlijk verband bestaat tusschen Bessi en Nalbessi. De tegenwoordige Bessi's maken evenwel zuiver den indruk van verboeroeschte Soelaneezen en niet omgekeerd.

In het schrijven van den gezaghebber van Boeroe ddo. 1 April 1923 No. 328 wordt vermeld: „En wanneer men nu vraagt: heeft deze regent (Bessi van Leliali) recht op deze negorij, dan geeft de oudheid aan, dat wel steeds van Leliali gesproken wordt, maar niet van een bestuurder, welke daar recht op heeft met den naam van Bessi". (Hier vergist genoemde gezaghebber zich; rapporteur). „Immers het jaar 1632 spreekt van een kampong Leliali orang kaja Mantaij" (maar met de fam Bessi; rapporteur) „bij Samalagi, en daarom Leliali en Tagalissa onder een bestuur. De Bessi's zijn echter afkomstig van Soela en eenvoudig door het gouvernement met het bestuur van Leliali belast; zij hebben dus geen erfelijke rechten op deze gronden".

Deze gezaghebber zal voor de Soelasche afstamming der Bessi's wel eenig meerder bewijs hebben gehad, dan hetgeen door mij is opgemerkt; wèlk bewijs, heb ik niet kunnen vinden; de Bessi's zelf ontkennen hun Soelasche afkomst. Hoe het zij, zij zijn van oudsher Soelaneezen. Evenals de Boetonnees Hintihoe niets meer te maken heeft met de in het regentschap Licēla gevestigde Boetonneezen, doch geheel zich voelt te behooren tot de Boeroesche maatschappij, evenzoo heeft de Soelasche Bessi niets meer te maken met de in het regentschap Leliali gevestigde Soelaneezen, doch heeft zich geheel aangepast aan de Boeroesche maatschappij. De bewering in bovengeciteerd schrijven, als zouden de Bessi's eenvoudig met het bestuur over Leliali belast zijn geweest en dus van geen erfelijke rechten op de gronden van Leliali sprake zijn, is daarom minder juist. Toch blijkt uit dit schrijven, dat het dezen gezaghebber opviel, dat de regent van Leliali een andere positie inneemt dan de regenten van Kajēli en Licēla. Ik voor mij geloof, dat dit in wezen niet zoozeer een verschil in positie is van den regent, dan wel van de regentschappen; Licēla en Kajēli zijn echte autochthone Boeroe-maatschappijen; Leliali is een niet-Boeroesche maatschappij, die zich aan de Boeroesche heeft trachten aan te passen.

Indien wij de Lelialische maatschappij van zijn recent-vreemde elementen ontdoen, dan houden we over de ondervolgende gemeenschap:

Autochthoon is de tweedeeling: Bessi - Toraha (waarin Bessi imitatie Nalbessi, Toraha echt Wakollo).

Moluksch zijn:

1. de noeroe lima's: a. Maroelat (het oude regentschap Maroelat, dat zich van Djailolo acht — oeli lima); b. Leliali (Natalessi is hierin Ternate — oeli lima);

2. de noeroe hitoe Lessi („Lessi" is de kebesaran voor oeli hitoe);

3. de noeroe tsjia (Tsjilmai is hierin Tidore-oeli siwa; hierin heeft Toraha geen deel).

Boeroeneesch is weer de fennar polo (2 × 5, te vergelijken met Nalbessi en Wakollo en de vier hun toegevoegden).

Sommige dezer groepeeringen werden door mij Moluksch genoemd, omdat deze groepeeringen (3, 5, 7, 9) allerwegen worden aangetroffen, zoo ook op Boeroe (tamartello, noro pitoe etc.). Over het geheel geloof ik, dat ook deze systemen uit tweedeeling zijn af te leiden, doch tot staving van die meening zou de geheele inheemsche mathematiek behandeld dienen te worden. Voor een leek op volkenkundig gebied als rapporteur, is zulks ondoenlijk, maar het weergegevene moge doen zien, dat een deskundige exploratie der Molukken op dit gebied noodig is. Dit „noodig" slaat ook op het praktisch resultaat. Voor bestuursinzicht (en ook b.v. voor de zending, de inheemssche rechtspraak, enz.) zou toch een duidelijke kennis van al deze overal verspreide systemen en hun onderlingen samenhang van veel waarde zijn. Vele niet voldoend gekende, in allen gevalle niet voldoend begrepen banden, verbanden, gewoonten, neigingen en inzettingen zouden erdoor verhelderd worden. Overigens geloof ik, dat de systemen boven de tweedeelingen uitgaande buiten Boeroe zich hebben ontwikkeld, en hierin ligt hetgeen Leliali van de regentschappen Kajēli en Licēla onderscheidt. In Leliali is de groepeering Bessi—Toraha geheel op den achtergrond gekomen, tegelijk met het alfoersch karakter, dat reeds schier geheel verloren is gegaan.

Het komt mij voor, dat de vreemde elementen van Banda (wellicht na Coen's verstrooiïng?), Ternate, Djailolo etc. voor een goed deel zich daar gevestigd hebben, toen zij reeds geislamiseerd waren. Deze oudere invasies werden door de negorij opgenomen en vormden hier

de beschreven verbanden. Het vreemdelingen-element bleef zich evenwel vermeerderen (voornamelijk Boetonneezen en Soelaneezen). Deze latere invasies sloten zich slechts gedeeltelijk bij Leliali aan (door te trouwen zonder harta, waardoor zij overgingen in de groep, waarin zij introuwden), gedeetelijk bleven zij op zichzelven staan. De elementen, die op zich zelven bleven staan, werden ingelijfd bij de schutterij te Kajēli; zij stonden onder het gezag der schutterijhoofden (burgers) van Kajēli. Zij betaalden schutterij-contributie en hadden als kamponghoofden sergeanten en korporaals naar Ambonsche burgerkampongmodel. Waarschijnlijk is voor hen door het bestuur opzettelijk de burgerstatus gekozen om aan te duiden, dat zij geen grondrechten konden doen gelden op het gebied van de negorij, waar zij zich gevestigd hadden.

Als gevolg van deze constellatie vond ik als overblijfsel nog een christen van Namlēa (schrijver op het kantoor) als kamponghoofd over de zuiver mohammedaansche vreemdelingenvestiging Lalaoeboeng. Reeds jarenlang was evenwel het bestuur de oorspronkelijke bedoeling van het burgerschap vergeten, en werd het geheel beschouwd alsof deze kampongs grondrechten bezaten in het gebied waar zij zich gevestigd hadden. Dit christen kamponghoofd, ambonneesch burger (fam: Johannis), die niet in het minst verbonden was met Boeroe's grond of Boeroesche zaken, was de autoriteit die in grondkwesties etc. door het bestuur werd gehoord. Hoe door dezen „meneer" met het verleenen van grondrechten is omgesprongen zal ik maar niet uiteenzetten. De gezaghebber heeft hem tijdens mijn bezoek onmiddellijk ontheven en door de bevolking zelve iemand uit hun midden laten kiezen.

Uit het kwade is evenwel weer het goede voortgekomen. Op de Ambonsche burgers hebben deze vreemdelingen voor, dat de oorspronkelijke negorijmenschen zoo gewend zijn aan de usurpatie van hun grondrechten (hoewel men nog zeer wel weet, dat deze tegen de inheemsche wetten indruischt), dat het bestuur bij de opleving van dit vraagstuk niet voor de moeilijkheid zal komen te staan, die op Ambon de oplossing van het burgervraagstuk vertraagt, nl. de vraag, hoe hun gronden te verleenen. Met algeheele instemming van alle partijen, werd op een terzake te Djikoemerasa door mij gehouden vergadering besloten: 1. dat de bestuursvestiging te Namlēa wordt afgescheiden van het gebied van Leliali; 2. dat de regent van Leliali door allen zal geëerbiedigd worden als hoofd van het regentschap Leliali (d.w.z. tot en met Samalagi; de bijvoeging van Hatawano en Wa Poti zal nog plaats moeten vinden); 3. dat over de vreemdelingen-nederzettingen een soahoofd zal worden gesteld; 4. dat deze soahoofden geheel gelijkgerechtigd zullen zijn aan de eigenlijke soahoofden te Djikoemerasa en te zamen met dezen zitting zullen hebben in den negorijraad van Leliali; 5. dat alle ingezetenen van het regentschap gelijke rechten en verplichtingen zullen hebben voorzoover zij onderhoorig zullen zijn aan een k e p a l a s o a; 6. dat alle grondzaken zullen behandeld worden door den negorijraad in overleg

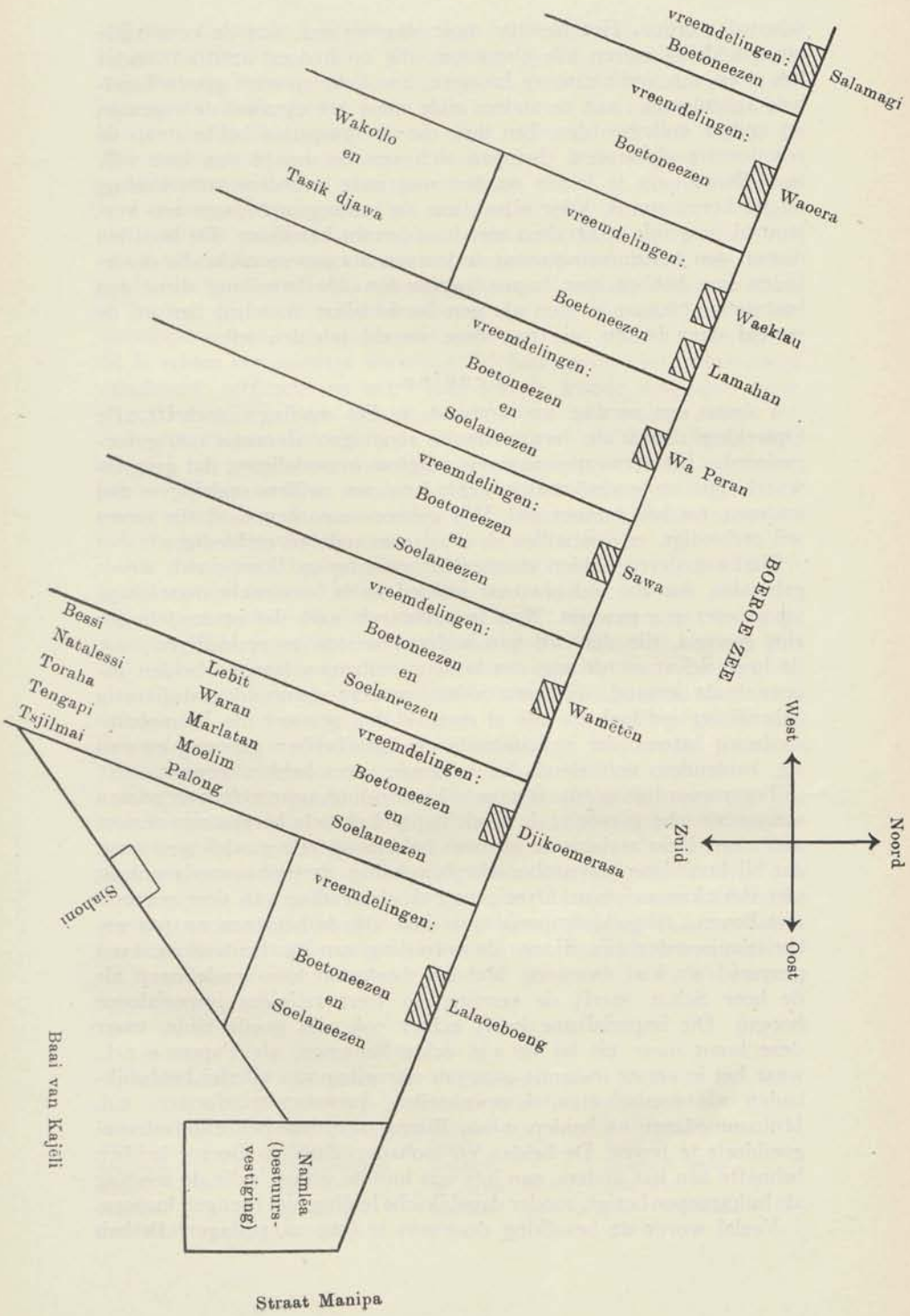
met het soahoofd, in wiens kampong-radius, en met den eigenlijken negorij-kepalasoa, in wiens gepretendeerd gebied de betrokken gronden gelegen zijn (de negorij-kepala-soa's zullen dus als een soort toean tanah of grondvoogden fungeeren). De nadere uitwerking van deze beslissingen heb ik overgelaten aan den gezaghebber te Namlëa die, zoodra een regeling is getroffen, terzake nader zal rapporteeren.

Zeer schetsmatig overgebracht op de kaart van Boeroe is de toestand aldus (zie pag. 485):

Bestuursbeleid.

Boeroe is een land waar, zooals de inheemsche het noemt, „pentjarian moerah" is, iedereen licht aan den kost komt. Geen wonder dat dit land menschen van allerlei slag tot zich trekt. Nu zijn daaronder lieden, die voor een geregelde „pentjarian" komen. Hiertoe behooren o.a. de jaarlijks terugkeerende visschers van de dorpen Larihë, Assiloeloe, Lima e.a. Deze klasse van broodzoekers vereischt geen bijzondere bestuursbemoeienis. Er is echter ook een klasse van berooide en uit hun milieu gestooten gelukzoekers — Ternaten, christen-Ambonneezen, Cerammers, e.a. — die komen om te profiteeren van de ongeregelde grondrechten en de achterlijkheid van Boeroe's bevolking. Het is ongelooflijk, in welke mate de bevolking zich veelal door deze fortuinjagers laat misleiden. Van deze zwervers kan het bestuur veel last ondervinden. Toch gaat er van hen ook wel energie uit en dragen zij in zeker opzicht tot opleving van land en volk bij. Het bestuursbeleid dient m.i. erop gericht te zijn, hen voor het land te interesseeren en aan een geregeld bestaan te helpen. Zoolang dit niet lukt, zullen zij niet ophouden in modder te roeren, om in vertroebeld water ongemerkt hun vischje binnen te sleepen. Elke gezaghebber op Boeroe wordt vele malen aangeklaagd; elke aanklacht is een vischje, door genoemde heeren in troebel water verschalkt. Dit heeft al heel wat ambtenaren op Boeroe ontmoedigd. Men late dezen de kans, tegen deze tuchtlooze fortuinzoekers rechtvaardig, doch tevens uiterst streng op te treden; dàn is er van deze levenslustige, ongebonden bende een blijvenden inslag van energie te vormen. Dit wat de vreemdelingen en kustbewoners betreft.

Wat de alfoersche bevolking aanbelangt, dient m.i. het bestuur in de allereerste plaats te bedenken dat, nu deze bevolking meer met de buitenwereld in aanraking komt, zij in zichzelve verdeeld raakt. Aan de eene zijde wil zij met deze buitenwereld mededoen; als reactie zal aan de andere zijde een beweging ontstaan, om den voorvaderlijken staat te bewaren. Uit zich zelven hebben de hoofden, en voornamelijk de over hen heerschende kustregenten, een natuurlijke neiging om aan de zijde van deze reactionaire beweging te staan. Er zwerven evenwel genoeg op invloed azende elementen over het eiland, die dan graag als tegenwicht verzamelen willen blazen, vooral degenen die begrepen zijn door de tendenz naar ontwikkeling. Op deze wijze kan de bevolking, zeer tot haar schade, uiteenge-

vreemdelingen:
Boetoneezen
Salamagi
vreemdelingen:
Boetoneezen
Waoera
Wakollo
en
Tasik djawa
vreemdelingen:
Boetoneezen
Waeklau
vreemdelingen:
Boetoneezen
en
Soelaneezen
Lamahan
vreemdelingen:
Boetoneezen
en
Soelaneezen
Wa Peran
vreemdelingen:
Boetoneezen
en
Soelaneezen
Sawa
vreemdelingen:
Boetoneezen
en
Soelaneezen
Wamēten
Bessi
Natalessi
Toraha
Tengapi
Tsjilmai
Lebit
Waran
Marlatan
Moelim
Palong
vreemdelingen:
Boetoneezen
en
Soelaneezen
Djikoemerasa
Sinhoni
vreemdelingen:
Boetoneezen
en
Soelaneezen
Lalaoeboeng
Namlēa
(bestuurs-
vestiging)
Baai van Kajēli
Straat Manipa
BOEROE ZEE
West
Noord
Zuid
Oost

scheurd worden. Het bestuur moet daarom m.i. aan de eene zijde onverbiddelijk weren alle elementen, die op invloed azen en, onder het mom van verlichting te brengen, zoo licht op onze goedwillendheid speculeeren; aan de andere zijde moet het evenwel de regenten en andere volkshoofden, hen dus, die de sympathie hebben van de reactionaire elementen, dwingen zich aan het hoofd van hun volk te stellen en dit te leiden op den weg naar meerdere ontwikkeling en sterkeren status. Vóór alles dient de bestuursambtenaar zoo vertrouwd mogelijk te geraken met hoofden en bevolking. De hoofden dienen den bestuursambtenaar te kennen als een mensch, die medelijden kan hebben met hunne zwakheden. De bevolking dient den bestuursambtenaar te zien als een bemiddelaar tusschen hen en de wereld daar buiten, die hen deze wereld inleiden wil.

Zending.

Volgens een verslag, voorkomende in het zendingstijdschrift „De Opwekker", heeft de Jeruzalemsche zendingsconferentie o.a. geformuleerd: „het verwerpen van een religieus imperialisme, dat geloofswaarheden en godsdienstige gebruiken zou willen opdringen aan anderen, tot heil hunner ziel. Wij gehoorzamen een God, die onzen wil eerbiedigt, en wij willen den wil van anderen eerbiedigen".

Had aan dezen gulden stelregel de zending op Boeroe zich steeds gehouden, dan zou wellicht haar invloed op de boeroesche maatschappij grooter zijn geweest. Niet te ontkennen valt, dat er zendelingen zijn geweest, die den wil van anderen wisten te eerbiedigen; o.a. de heer Schut wordt nog steeds door mohammedaan en heiden genoemd als iemand, die voor ieders oprecht gemeend godsdienstig gebruik eerbied had. Er zijn er evenwel ook geweest die, de mohammedanen hatend, der mohammedanen haat hebben geoogst, en een z.g. heidendom vernielend, der heidenen vrees hebben gewekt.

Tegenwoordig wordt Boeroe's bearbeiding practisch overgelaten aan ambonsche goeroe's; de zendeling te Leksoela bereist zijn ressort niet meer. Deze ambonsche goeroe's hebben op vele zendelingen voor, dat bij hen, door hun ambonsche opvoeding, de mohammedanenhaat niet sterk kan aanslaan. Overigens gaat de zending van deze goeroe's niet boven „religieus imperialisme" uit. Bij de heidenen en pas gechristianiseerden zijn zij, om de vernieling van z.g. heidendom, even gevreesd als hun meesters. Met het heengaan van zendelingen als de heer Schut, sterft de zending en viert religieus imperialisme hoogtij. Dit imperialisme heeft echter ook zijn goede zijde, maar deze komt meer uit bij de z.g. echte heidenen, als Papoea's e.d., waar het in eerste instantie gaat om uitroeiing van allerlei hebbelijkheden als mensch-eten, koppensnellen, promiscuiteitsfeesten, e.d. Mohammedanen en heidenen van Boeroe zijn deze hebbelijkheden al goeddeels te boven. De heiden en mohammedaan op Boeroe hebben behoefte aan iets anders, aan iets wat hun de goeroe's die de zending als hulptroepen bezigt, zonder dagelijksche leiding niet brengen kunnen.

Veelal wordt de bevolking door ons te laag aangeslagen. Ik heb

wel eens theorieën gelezen over het ontbreken van zondebesef e.d. bij meer primitieve volken. Ook is onze geest getroebleerd door het vele postzegelverzamelen op ethnologisch gebied. Nu ik langer onder hen verkeerd heb, geloof ik dat alles niet meer. Er is natuurlijk onder hen een gros dat onnadenkend blijft, doch er zijn ook velen, die zich ernstig met zich zelven en hun wereld bezighouden.

Spreekt men heiden of mohammedaan, dan is er een zekere matheid in hun opvatting over het nut der religies. Men hoort uitingen als: christen, mohammedaan, of heiden, de klappers worden niet van goud en het eeuwige leven ontvangen wij niet. Naast deze materieele klacht evenwel ook de verzuchting: christen, mohammedaan, of heiden, de iri hati is er niet minder om. Dat „iri hati" is een moluksch woord, het wordt wel eens vertaald door jaloerschheid; dit is echter een poovere vertaling. Iri hati omvat nijd, achterdocht, valschheid, zelfzucht en een reeks andere kwade neigingen meer. Deze „iri hati" is voor hen de zonde. Voor vele andere zaken, o.a. raar omspringen met een voor hen in wezen zoo onbelangrijk ding als geld, het volgen van voor hen zoo natuurlijke seksueele neigingen, hebben zij een anderen maatstaf dan wij. De beste vertaling van de geuite klacht zou daarom wellicht zijn: christen, mohammedaan, of heiden, het hart van den mensch is onveranderlijk.

Nu diene men te bedenken, dat de Boeroenees, hetzij christen, hetzij mohammedaan, hetzij heiden, de dood niet als een plotseling afbreken van het aardsche bestaan voelt; de doorsnee-Ambonees evenmin. Een jenseitige volmaaktheid spreekt dus niet erg tot hen. M.i. zou daarom de prediking, met intactlating van ieders godsdienstig gebruik, „bekeert u van de boosheid uws harten, tracht naar volmaking" moeten zijn. Voor hen is de voorstelling geheel niet vreemd, dat deze volmaking in de liefde ligt. Het woord pengasēhan beteekent voor molukksche volken meer dan charitas.

Een oostersche prediking van bekeering tot de christelijke liefde, zou hier, naar mijn overtuiging, door verchristelijking der maatschapij in haar geheel, van meer waarde voor het christendom zijn, dan een stempelen van een deel der maatschappij met het officieele christentjap. De indische kerk gaat de opleiding van ambonsche goeroe's meer ter harte nemen. Indien deze opleiding de aangehaalde formule der Jeruzalemsche conferentie tot haar devies neemt, zal dit instituut wellicht de voor Boeroe geëigende goeroe's kunnen leveren.

Woordenlijst.

Nederlandsch.	Moluksch-maleisch.	Boeroesch (dialect-Licela).	Garan-taal.
aanrecht	dego-dego	hoemlalin	lesat
huis	roemah	hoema	lesat
sagotuin	doesoen-sago	waslalin	bagdatti lesan
vlakte	eri	'm ngesa	waslalin
boonen	boontjies	warahe	mada waslalin
bordenrak	para-para	paha	glafē

Nederlandsch.	Moluksch-maleisch.	Boeroesch (dialect-Licela).	Garan-taal.
slapen	sono	inē	bloto
eten	makan	maka	ma-'mnai
mond	moeloet	moeïn	'mnai
drinken	minoem	inoe	ma-epleso
zitten	doedoek	defoe	roeset
naloopen	berdjalan ikoet	iko	wehet
praten	stori	psara	'mkasset
dooden	boenoeh	'mdaoe	pedari
breken	bikin patah	kesoe	mefoe
stijgen	naik	keha	'msaka
dalen	toro	toho	eplokgo
teruggaan	balik	leli-oeli	'mhobin
hooren	dapat dengar	peringgi	enhinit
zien	dapat lihat	kita (tinē)	enhinit
bemerken	dapat	—	enhinit
oog	mata	raman	enhinin
koken	bēkin masak	mapoe	'mheboe
vuur verzamelen	koempoel api	'mnewe bana	pelu gema
zoete aardappelen	patata	oebit	'mbolit
mais	djagoeng	biskoetoe	kihar ngila
rijst	beras	hala	laf bagoet
gierst	hotong	feten	laf bagoet
sago	sago	bia	bagdatti
sagobrij	papēda	bia	bagdatti
sagobrood	sago lempēng	oeba wangen	bagdatti
kokosnoot	klappa	niwē	kakmiloe
eetstokje	gata-gata	ati	atit
kapmes	parang	todo	snehoet
mand	bakoel	tibil	bang morin
kleed	kain	atē	pilmemoet
zwart	itam	meten	damroehoe
wit	poeti	daboeti	'mngilat
rood	mērah	mihat	bingmaroe
			(verdere kleuren in Garantaal onbekend).
klein	ketjil	roït	kringoet
kind	anak	ana	kringoet
banaan	boeah pisang	foeat	foeat kringoet
zout	garam	sasi	sasi kringoen
sirih	sirih	daloe	ringoen
betelnoot	boea pinang	foea	foeia kringoen
kat	toesa	sika	sika kringoen
civetkat	tinggalong	kanjoho	kanjoho ringoen
buidelrat	koesoe	blafin	blafin
visch	ikan	ikan	'mbolo hafosin
sirihkalk	kapoer	ahoen	geman biasin
tabak	tembako	bako	geman biasin
kruit	obat pasang	sedawa	gemana biasin
vuursteen	batoe api	wadja	pintedi geman
nieuw	baroe	heloe	gemana biasin
mensch	manoesia	geba	'mlaset
lichaam	badan	niman	'mlaset pahoet
hij	dia	rinē	rinē 'mlaset
groot	besar	bagoet	pil pahoet
hoofd	kepala	oeloe	orohi
hoofdhaar	ramboet	oeloen	orohi
hoofddoek	lēnso kapala	rastari	bolerohi
buik	poro	tian	boenen

Nederlandsch.	Molukksch-maleisch.	Boeroesch (dialect-Licela).	Garan-taal.
navel	poesat	poese	'mbolin
voet	kaki	kadan	soehat
voetpad	djalanan	tohoen	soehan
oor	telingan	telingan	telingan
lichaamshaar	boeloe	foeloen	em semoen
hand	tangan	fahan	salin
ik	bēta	jakoe	'msahin jakoe
een	satoe	'msian	'msahin
twee	doea	roea	'msahin roea
drie	tiga	tello	'msahin tello
vier	ampa	pàa	'msahin pàa
vijf	lima	lima	'msahin lima
zes	anam	nē	'msahin nē
zeven	toedjoe	pito	'msahin pito
acht	dlapan	troea	'msahin troea
negen	sembilang	tsjia	'msahin tsjia
tien	sepoeloe	polo	'mdaha
elf	sepoeloe satoe	polo geren msian	dahan 'msahin
twaalf	sepoeloe doea	polo reren roea	dahan 'msahin roea
twintig	doea poeloe	piroea	dahan roea
honderd	seratoes	oetoen	(geen woord hiervoor)
hond	andjing	asoe	'mkoho
hert	roesa	mendjangan	soekan naroe
hertzwijn	babi roesa	roesa	hamoenē
varken	babi	fafoe	hamoenē
kip	ajam	tepoet	malesat
ei	telor	telor	pani lesan
aal	morēa	'mloko	lesab hagē
water	air	waë	bahaget
beek	soengi	wa	bahaget ringoen
nat	basah	dawaë	bahaget
bloed	darah	raha	bahaget
boom	pohon	lahin	enroesit
blad	daoen	karoenoen	'mlaman
hout	kajoe	kaoe	kaoe kringoet
geweer	snapan	snapan	kaoe hafosin
trom	tifa	toeba	kaoe hafosin
zon	matahari	hangat	salit
maan	boelan	foelan	doenoet
wind	angin	anin	magahedat
regen	hoedjan	dekat	salib djangē
zee	laoet	olat	maklilis
uitspansel	langit	langit	nawin
steen	batoe	miat	blooi
vader	bapa	ama	waho
moeder	mama	ina	dēpē
rotan	rotan	roea	nonno
bamboe	boeloe	oeka	'mgiroet
koud	dingin	bridi	ehedan
heet	panas	menat	menat nihe
kokend heet	panas	dapato	daālas
droog	kring	mangin	mangin
lang	pandjang	ramat	kamnaroet
kort	pēndēk	toerin	hafosē
ziek	sakit	pei	'mgosa
man	laki	mahana	'mtali
vrouw	perempoean	fina	bringit

SERIE R.

AMBON ENZ.

N°. 80.

GEGEVENS OVER GĒSER, BOELA EN DE GORONG- OF GORAM-EILANDEN (1928).

Ontleend aan een reisrapport van den assistent-resident H. J. Jansen van 1928.

22 Maart. Vertrokken van Amboina.... 24 Maart. Aankomst Gēser.....

25 Maart. ....Onderhoud met den radja van Kwaoes. Deze pretendeert een invloedssfeer tot Mela. Verder noordwaarts onderscheidt hij de zelfstandige orangkaja's van Denama, Kilmooy en Kilbat; westwaarts den orangkaja van Oeroeng en de radja's van Kilmoeri, Tobo en Hatoemēten; op de eilanden de radja's van Kilwaroe en Kiloe, den majoor van Keffing, en op de Gorongeilanden de radja's van Amar, Kataloha en Ondoi.

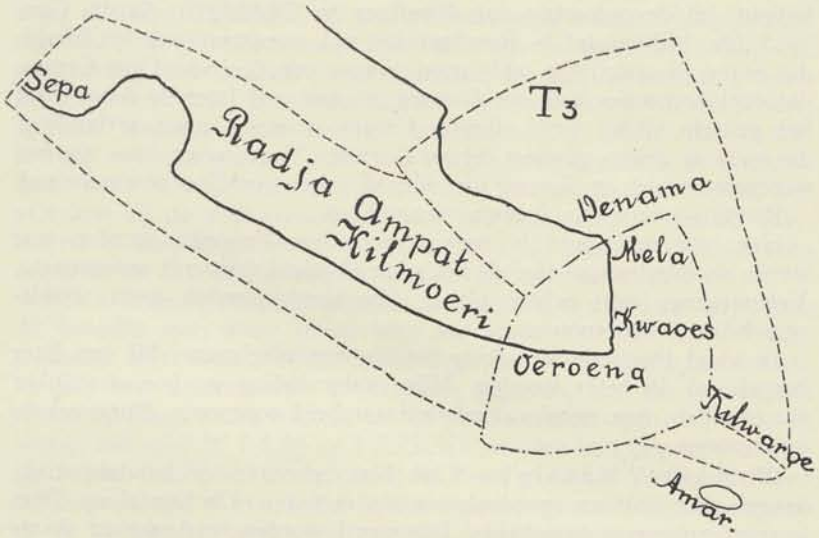
Aan gespanschappen onderscheidt hij het seri-tahoen-verbond, omvattende Kwaoes tot Mela, Oeroeng en Keffing; het toetoe-tolo (= drie)-verbond, omvattende Denama, Kilmooi, Kilbat, en Kilwaroe; het toetoe-hitoe (= zeven)-verbond, omvattend Kiloe en Amar; voorts het radja-empat-verbond, omvattend Kilmoeri, Tobo, Sepa en Mengeli.

Later gaf de radja van Amar aan:

toetoe hitoe — Amar,
toetoe lima — Kataloka,
toetoe tello — Oendoi.

Kilmoeri gaf aan: radja empat — Kilmoeri, Tobo, Werinama en Sepa.

Hieruit zou met uiterste reserves en zeer voorloopig zijn te construeeren de volgende schets:

De vereering van de getallen 3, 4, 5, 7, 9 komt ook hier zeer sterk uit.

26 Maart. Naar de Gorong-eilanden, aangekomen te Amar. De radja van Amar bezit een tuin met zeer veel vruchtdragende notenboomen. Deze tuin was verpand bij Njio Kik Tjien te Amboina, de verpanding is ingelost met geld van... (naar beweerd wordt f 20.000). Verder laat de radja Amar ijzerhout kappen en K. P. M. dit weghalen. Hier zit weinig voordeel in. Kapprijs f 12.50 per M^3, laatste verkoopprijs f.o.b. f 19. Het gezag van den radja Amar ging vroeger tot het eiland Letti Toetoekei (Geurtjens: „Uit een vreemde wereld" heeft het over het gezag op Kei). Later, toen het gouvernement meer vasten voet in Kei, Tanimbar, Babar en Aroe verkreeg, kromp dit gezag in tot Gorrong en Watoebēla. In 1916 werd ook Watoebēla aan het gezag van radja Amar onttrokken. De bevolking van Watoebēla ziet evenwel in radja Amar nog steeds haar opperste hoofd. Er kan wellicht aan gedacht worden, dit wederom te consolideeren. Een onderzoek is daartoe noodig.

Amar had vroeger veel verkeer met Bali; dit is nu zoo goed als uit. Er is in de Gorong-groep nog een legende van een verbond met Balische vorsten, de uitwisseling van een albino-slaaf speelt hierin een rol. De tijd ontbrak, om deze legende goed na te gaan. Er is sprake van een vestiging van Gorongers op Bali en eveneens van Cerammers (Kilmoeri); wellicht verklaart dit het artikel van prof. Van Eerde in Tijdschrift Aardr. Gen. 1911, blz. 219. Ook wordt in soa-namen etc. op Gorong nog al eens de naam Kenali genoemd. Bij gebrek aan tijd kon hierover geen verdere gegevens worden verzameld. Waarschijnlijk zou te Gorong de oplossing te zoeken zijn voor Kadali in de oud-javaansche gedichten en zou

blijken dat de oplossing van Rouffaer in Tijdschrift Aardr. Gen. 1915, blz. 142 foutief is. Rouffaer ziet m.i. evenzeer over het hoofd, dat Sēran de specifieke oude term is voor een deel van Oost-Ceram, dat veel connecties had met Gorong, en pas veel later de naam voor het geheele eiland werd. Boeroe-Ceram is een nieuwe verbinding, de oude is zeker geweest Sēran-Gorong. Voorzoover kon worden nagegaan, wordt te Gorong met Kenali zeker niet Boeroe aangeduid.

Banda = a n d a n; Ambon = a m b o n.

Het type menschen is zeer verscheiden. Papoea's worden nog steeds als minderwaardig, als het ware als slaaf (m o o i) aangemerkt. Vermenging heeft echter plaats. Overigens werden geen standsverschillen waargenomen.

Ik vond thans de bevolking weinig mededeelzaam; bij een later bezoek zal dit beter worden. Mijn ondervinding is: hoe oostelijker van Ambon, hoe minder mededeelzaamheid tegenover Europeesche ambtenaren.

27 M a a r t: K a t a l o k a. Ook hier behooren de handelsbetrekkingen met Bali zoo goed als tot het verleden. De handel op Onin is nog van eenige beteekenis. Ingevoerd worden te Amar en op de Watoebēla-eilanden gesmede parangs en tatoemboe's; gehaald wordt voornamelijk sagoe. Deze is evenwel minder goed bereid dan de sagoe van Ceram en daarom minder in prijs.

Er is heugenis aan den in de allussa van Ridjali vermelden tocht van Ali Liang van Gorong naar Ambon. Volgens mededeelingen van hier zette deze zich neer op Liang en Mamala. Hij was evenwel geen Goronger, doch kwam uit het oosten; waarvandaan, is niet bekend. Misschien is er via hier aansluiting tusschen de clansystemen onder de Marindineezen en op de Ambonsche eilanden en op Ceram (Dissertatie Duyvendak en publicaties van Wirz). Onderscheiding b.v. s o k a n p o e t i h — s o k a n m ē t ē n (wit en zwart), de aanduiding b o a n voor clan, en andere dingen komen voor en stemmen overeen. Mahoe beteekent volgens Seyne Kok „uit den vreemde", evenals op Ambon „Java"; vergeleken zou ook kunnen worden de vermelding der Mahoe-clan bij Wirz. Verder zou het s e n d a r i o n i m, bij Seyne Kok vermeld, wellicht in verband kunnen staan met het Kadali bovenvermeld. Het is slechts een vluchtige suggestie, verdere nasporing hiervan zou voor een melanesische verklaring van het k a k ē h a n wellicht van waarde kunnen zijn en uitzicht geven op verklaring van overeenkomstige gebruiken, ver westwaarts tot Ambon toe, van papoeaschen of melanesischen oorsprong, en groote deelen van de residentie meer overtuigend inlijven bij den werkelijken Pacific.

28 M a a r t: terug naar Gēser, kantoorwerkzaamheden. 29 M a a r t: naar Boela.....

31 M a a r t. Naar Bonfia. Aan het strand verwelkomd door een fluitorkest te Bonfia-pantai. De heidenen van Bolang en de christenen van Bonfia maken een zeer armzaligen indruk. De heidenen vormen hier een weinig constant type, de christenen van Bonfia een

meer constant. Heidenen en nieuwe christenen houden zich absoluut niet bezig met de vischvangst, het zeewater is voor hen misschien, in werkelijkheid in allen gevalle, pemali. De aan het strand gezeten heidenen doen ook minder aan de jacht dan hun soortgenooten boven; vandaar wellicht ondervoeding; misschien is de plaats der nederzetting ook niet gezond. Allemaal vragen, die ik niet beantwoorden kan; het feit blijft dat èn heidenen èn christenen in uiterlijk ver afsteken bij de mohammedanen van het nabijgelegen Waroe. Misschien is Bonfia-goenoeng beter, dit kon ik evenwel door zwaren regenval en den korten mij restenden tijd niet bereiken.

Een voornaam ruilproduct voor de heidenen is atap; zij verkoopen dit produkt niet, maar ruilen het: 300 ataps voor een kain. Waarschijnlijk blijft deze adat onder den druk der vreemdelingen bestaan. Ik heb hen uitdrukkelijk te verstaan gegeven, dat de Compagnie ruilen verbiedt, maar wil, dat ze het product verkoopen. Bij verkoop brengt het op 3 × f 1.25 = f 3.75. Nu worden hun minderwaardige kains van f 1.75 à f 2 waarde in de hand gedrukt. Wellicht vinden ze in mijn gebod een kapstok om er verdere ruilweigeringen aan op te hangen en zoodoende aan den ruildruk van mohammedanen en andere vreemdelingen te ontkomen.

De Alfoeren en nieuwe christenen spreken met de bahasa Ceram (de bahasa van Waroe tot Kilmoeri en de Gorong-eilanden) slechts locale dialecten, die veel meer overeenkomst hebben met de Ambonsche dialecten dan de bahasa Ceram.

Ambon = Wabin. Eigenaardig, dat negeri hier heet j a b a of i j a b a, een term, in vele andere moluksche streken gebruikt voor Ambon. Wordt negeri-vorming hier misschien gevoeld als iets Ambonsch (Javaansch?)?

Een vreemd p o s s o[1]) is in Solang, dat ieder huisgezin achter zijn huis een bepaalden pisangboom moet planten (pisangclan-posso o.a. ook op Amon, pisangclan op Z.W. Guinea volgens Wirz).

Evenals op Boeroe, Gorong, Zuid-Oost-Ceram e.a. Moluksche streken hier ook m a t l ē a(n)'s als hoofden. Verder weinig mededeelzaamheid der bevolking, als de Gorong-eilanden.

1 A p r i l. Langs strand naar Waroe en daarna per motorboot naar Gēser.

2 A p r i l: Naar Kilmoeri. Ontvangen door als soldaten uitgedoste slammen, marcheerende op de muziek van een mondharmonica. Achter het leger 3 dochters en een zoontje van den radja in een fantastische combinatie van tule en kleurige lappen, welke bij informatie europeesche kleederdracht moest voorstellen. Bij de officieele ontvangst vertoont de radja zich even, verder verdwijnt hij en laat alles over aan den ontslagen radja; bij het officieele afscheid komt de oude radja weer te voorschijn. Verder deelt de ontslagen radja in alles volkomen de lakens uit, hetgeen mij niet een erg gewenschte toestand lijkt. De bevolking is er echter volkomen tevreden mee.

---

[1]) Zie noot 2 op blz. 464. — Noot van de commissie.

Onderzoek hiernaar is gewenscht. De meest voor de hand liggende veronderstelling is dat de ontslagen regent uit europeesch bestuursoogpunt niet deugt, maar uit bevolkingsoogpunt wel. De benoeming van den tegenwoordigen is in allen gevalle een failure, waar hij zich tegenover den ontslagen regent absoluut niet weet te handhaven. Verder zijn het geen tegenstanders (oom en neef), gaan zij zeer broederlijk met elkaar om, bewonen aaneengebouwde woningen, etc. Toch dienen hier, na nauwkeurig onderzoek, maatregelen te worden genomen.

De bevolking spreekt, voorzoover de kust-soa's, d.w.z. mohammedanen aangaat, de bahasa Sēran. De heidensche bevolking van de soa Klossar spreekt een dialect, dat veel overeenkomst vertoont met het dialect van Bonfia (en ambonsche dialecten). Ambon wordt in dit dialect j a b a genoemd.

Bij de strandbevolking trof ik weer getallen-veneratie aan. De islam voorgesteld als gebracht door 7 maulana's. Er bestaat verband tusschen het Banda-verhaal en het aangespoelde vlot Lar pati wandem. Ook hier weer m a t l ē a's. Verder b a d j o e t a n g a n e m p a t, vier elementen (wind, vuur, water en aarde), vier kleuren, radja empat.

Verder trof ik er de volgende figuur aan: $2 \times 4 + 1 = 9$ (babi beranak doea kali empat dengan darah sisa djadi sembilan); l i m a wordt aangegeven als kebeseran radja, s i w a als kebesaran orangkaja.

De huizen zijn hier nog voor een groot deel van Sēran-model, d.w.z. op palen en half en half familiewoningen. Het type menschen is zeer varieerend, herinnert niet aan Ambon en Oeliassers, doch meer aan Gorong, Gēser, etc.

3 A p r i l: naar Werinama. Aan het strand een in vele lappen tule uitgedoste vrouwelijke radja. Allerlei kleine zaken en familietwisten afgedaan. Hier bevolking meer ambonsch, meer toeschietelijk, wat den indruk maakt of ze veel perkaraächtiger zijn! Ik geloof evenwel, dat ze hier de perkara's meer voorbrengen; oostelijker geniet de voorbrenging aan ons minder vertrouwen. Het type is ook meer ambonsch, evenals de huizen. De negorij is ruim en net gebouwd, met enkele zeer groote mooie huizen. Godsdienstonderwijs schijnt goed te betalen, de goeroe's mengadji waren eigenaren van de opvallend mooie huizen.

Ik heb de onrust-stokers en de regente van de negorij met elkaar vrede laten sluiten; de soerat hierover is door alle partijen geteekend en gedeponeerd in het archief te Ambon. Te Werinama heet Ambon j a b a n. Door de vele negorijzaken konden geen verdere gegevens verzameld worden. Te Werinama voelde ik mij echt onder een bekende bevolking. De volken meer oostelijk deden mij vreemder aan.

4—5 A p r i l: terugreis Amboina.

Lijst van indonesische rechtstermen.

A.

aá, 455.
aba, 356.
abang 129.
abitjarang; lita —, 398; galarang abitjaranga, 168.
aboesarang, 363.
aehliwarissan, 272.
ada (verbasterd tot hadat, zie aldaar), 220; — sampoelo roewa, 159, 162; — talloem botja, 352; lita —, 398; pēopo —, 364, zie ook onder matindoi; verg. pangadakang diada.
adat; kepala —, 103; pokoe —, 131; tanah —, 396 vlg.; — istiadat, 256; zie ook ada, hadat.
adat (= heffing), 131.
adatoeang, 291, 299, 381, 383, 399, 401 vlg., 406, 410, en elders; galoeng akaroengeng adatoeangē, 411; verg. malawangi, matjinaijangi.
ade, 129.
adja (adjang); lompori — ale, 147; soelēhatang ri —, 135; tanaē ri — tapparang, 382.
adjoe ara, 146; oedjoeng —, 364; — tipoeloe, 428.
agama; matinroē ri —, 149; sarat —, 387.
agoeng; pokoe —, 131.
agorang, 200.
ai kai, 457.
air boeaja, 477; — laoe, 432.
ajoe; batabang —, 362.
akajangang, 307, 340—342; verg. kajang.
akaliang; bidjana —, 329; lita —, 331, 350; tinggas —, 366.
akaroengang, akaroengeng, 206; galoeng —, 210—213, 289, 410; tana —, 406.
akat; djoeal —, 64.
akatenni; elli —, 345 nt.
akil baligh, 128.
akaroengan, akaroengang; galoeng —, 210—213, 289, 410; — — adatoeangē, 411.
akasoewijang; galoeng —, 209.
akatoewongeng; pabērē —, pamasē —, 402.
ala, hala, 446, 457.
ala; ongko —, 213; mabaloe — poeanna, 428; — karadjaē, 213, 382; verg. ale.
alamang, 199.
alawēn(n)a maradia mapara doea alawēna, 343; zie ook bij mapolēang, napoerai, rawitjara.
ale; ongko —, 184, 399, 410; soesoeng —, 393, 411; — aradjāng, 399; — karadja, 400, 410; verg. ala.
ali; doi — patarang, 345; verg. maali, elli.
alloe (-gronden), 202, 203, 205, 393.
allusa, allussa, 442, 445, 492.
ama, 356, 442, 489; — hoesoe, 433; — wail, 435.
amak; ampar —, 107; doewit birang —, 126.
aman, 433, 446; — oepoe, 462, 476; — tawali, 435.
amana djamoeng, 142.
amatowangeng; tana —, 406.
ambo(na), 189.
amiral, 437.
ammeng; taoe —, 424.
ampang; anak —, 59.
ampar amak, 107.
ampoeladjeng; tjēra —, 424.
ana; palēwai anaē, — anaka, 323 nt.; — bakoe, 175; — batjing, 177; — boengkoe, 356; — boeroenē 161, 162; — kajang, indona — —, 355, 368, 370, 373, 397, 408, en elders; — maradia, 307, 342, en elders; indona — —, 335; lita — —, 331; —matola, 391, 423; — — padjoeng, 325; — nimana nalita pambaoeang, 306; — ni patoeo, 356; — (li) oerē, 366; — patola, 288—243; — — papoeangang, — — tomakalita, 370; — permaisoeri, 274; — radjeng, 423 vlg.; — sipoewē, 391, 419; — tino, 266, 391; — tjēra, 391, 423 vlg.; zie ook anak, mēana, anakaraēng, anakaroeng.

ana, anak, anaq (= dochterkampong), 145, 177, 377; — kampong, 76; — lili, 285.
anak; — ampang, 59; — aroewaē, 383; — banoewa batē, 384; — boeah, 101; — darah radja, 129; — negeri, 372; — piara, 461; — radja, 129; — sarau, 59.
anakaraēng, 135, 142, 196, 206, 278, en herhaaldelijk; verg. anakaroeng; anronggoeroe —, 375; — sala, 391.
anakaroeng, 147, 186, 271, 285, 394, 418, 424; verg. anakaraēng.
anakoda, 250 vlg.
anakotta; maoewin —, 453.
analoloa, 158, 161.
anang(ē), aneng(ē), 383; petta —, 377.
andan, 492.
andēna djoa, 355.
andi, 351.
andja, 159.
andonggoeroe, 358, vlg., 360; verg. anronggoeroe; — patoedoeng, 367; bidja —, 360.
anengē, zie anangē.
angkat; diangkat mendjadi anak, 274.
annang; I La —, 369; — bila-bila, 376; verg. anang, aneng.
anregoeroe, 185 nt., 280.
anrong appaka, 196.
anronggoeroe, 137 n. 8, 143, 144, 151, 167, 272, 355, 379, en elders; — anakaraēng, 375; — djoa matowa, 323; — kamanakang, 253; verg. andonggoeroe.
anrong-taoe, 143, 144, 176; — sampoelo-roewa, 176.
ansan, 452.
antang, 114.
antaran; wang —, 129.
apa(ē); aroeng —, 379; verg. appa.
apangoeloeang; tana —, 406.
apapoeangangang; lita —, 331, 334, 342, 397, 408; zie papoeangang.
aparang; tinggas —, 321, 359.
apoenna, apoennang (apoennanna), 336, 340 nt., 346, 362; apoenna doeroe, 367.
apoennangang, 340.
apopang, 308.
appa, appaka; anrong —, 196; bakoe appaka, 171, 172, 175; gallarang —, 218; todo —, 196; zie ook apa, parapa, siparapa.
appil; soerat —, 127.
aradjāng, 108, 185, 202, 206, 209—211, 220, 322, 325, 342; ale —, 399; batoe —, 321, 323, 330; galoeng —, 210 vlg., 219, 289, 399 n. 1, 411; lita, 330, 398; sapo —, 314 vlg., 322; sawah —, 399; tana —, 399, 410; tinggas —, 330.
arapoean; siawe —, 349.
arēn, 202, 205—206.
aroe, aroeng, 146, 180, 185, 210 vlg., 278, 285, 374, 394, en herhaaldelijk; galoeng —, 410; — apaē, 379; — mabitjara, 377; — malolo, 298; — matowa, 377, 425; — patampoeloeē, 377; — pitoe, 374 vlg.; — riattang, 281; — saēpoeang, 317; — salampē patiro, 376; — sipoewē, 317; zie ook aroemponē.
aroemponē, 322, 374, 378, 425, en elders.
aroengkēkē (aroeng angēkē), 176.
aroewaē; anak —, matowa —, 383.
aroha, 457.
asa, 446; oeli —, 439.
asal; paung —, 35, 75.
asaparang; sima — atoewong, 393.
asē bakka, — lompo, 392.
asēra batē, 375, 378.
asiwalasang, 347.
ata, 229—243, 373, 394; — maboewang, — mana, 424; verg. batoea.
atai; roeri —, 446.
atalaja, 356.
atoeoeang (atoewang), 398; lita —, 340.
atoewang, zie niwēi; verg. atoeoeang.
atoewong; sima asaparang —, 393.
attang; aroe ri —, 281.

B.

baädia; lakina —, 389.
babana minanga; pitoe — —, 304.
babi; kepala —, 132.
baboewa; risaoela — na, 323 nt.
badatoe; boeah —, danau —, rotan —, 57.
badji, to-badji, 142; toe-badji, 229—243.
badjo; bidjana —, 329, 358.
badjoe tangan empat, 494.
bagadai, 64.
bagdatti lesan, 487.
bahaget, 489; — ringoen, 489.
bahagian laoet, — darat, 455.
bahaja, 372; menolak —, 344.
bailēo, 432.
bainē, 351.
bait al-mâl, 422 nt.
baitjoe; penghoeloe —, 281.
bajang, 343.
bakana Bin karongo, 147.
bakas hoema, 106; — lewoe, 106.
bakka; asē —, 392.

bakkaē, 152 n. 57.
bakkaka, 191.
bakoe, 156, 160 nt., 173; — appaka, 171, 175; ana —, 175; verg. to-ni-pabakoeēroki.
bakoe-bakoe; bembe di —, 326.
bala; toela —, 344.
balä, 110.
balandja, 248; zie ook belandja.
balang, 215.
balango, 290.
bali; boas —, 352.
baliaga, 376.
balian, belijan, 112, 114, 119; — hai, 111.
balibina Kamboeno, 147.
baligaoe, 330, 358, 360, en elders; bidja —, 360.
bali-padja, 317 vlg.; — tamatola apa, — matola, 317.
balla, 214.
balli tagala, 427 n. 1.
ballo, 393.
baloe patada, — poetta, 427; zie ook mabaloe.
baloang, 362.
bandēra mimbar, 344.
bangkēngbatē, 149, 150.
banoe; batē —, 353.
banoewa, 305 vlg., 310 vlg., 318, 332, 350, 360, 368, 373 vlg., 397, en elders; indona —, 368; niapoe —, 344, pabatē —, 374, 376; sando —, 353; talloe —, 304, 344; taoe ma —, 329; anak — bate, 384; verg. wanoewa, lalampanoewa, limampanoewaē, pitoempanoewaē; zie ook bij tomapēle.
banranga; pokē —, 158, 161, 168 n. 32, 199, en elders.
banrangang, 143.
bantai, 18, 25, 36, 40, 42, 74—77; kepala —, 18, 74, 76.
baoe pasanda, — maradia, 352.
bapa, 248.
baraina sanro, 367.
barasandji; kitab —, 347 n. 3.
barata, 387 vlg.; — matanajo, — soekanajo, 388.
baritji lompo, 145.
baroega, 356, 361.
baroempoena Boetakēkē, 147; — goentoeroe, 138 nt.; — Tala, 150 n. 46.
basa Bantaēng, 155; — Toeratē, 155, 171.
basa lita, 346.
basang; soerē —, 354.
basara, 108.
basir, 119.
bassiē; lili riala —, 375.
batabang ajoe, 362.
batajang, 356.
batang, 110.
batangpadjikowa, 176.
Batara-Gowa, 269.
batarappē, 333, 341, 346; kasoewijang —, 321.
batē, 210, 377, 425; asēra —, 375, 378; banoewa —, anak — —, 384; — banoe, 353; — lompo, 377; — salapang, 218; verg. pabatē.
batili, 177.
batoe, 405; laboe —, 393; talloe — papan, 384; — aradjāng, 321, 323, 330; — palantikanga, 172, 174; — pamboelē, 418; — pemali, 434; — tijna (tinjdja), 418.
batoe(w)a, 326, 359 vlg.; — iman, 364; — inranang, 361; — inrangang, 329; — maradia, 364; — niali, 327, 361; — sosorang, 327, 360; — talang, 364; verg. ata.
batta; nisapoe — na, 323 nt.
bawa binanga; pitoe — —, 304; soesoeng — —, 393.
belandja, blandja, 363, 365, 366, 426; verg. balandja.
beli, 344; — obat, 367.
belijan, zie balian.
bēlo wēlo, 418.
beloekar, 7, 21.
bēmbē di bakoe-bakoe, 326.
berhak, 258 vlg.
beri, diberi, sipemberi, 273; pemberian (jang) tergantoeng, 263, 294.
bering lēmbing, lita — —, 330.
berkongsi, 257.
berpalas, 101.
bersetoedjoe, 258.
bertambit, 71.
bertjerai, 271.
bertoenangan, 350.
betang, 122, 123.
bēttamal, 422 nt.
bidal, 239 vlg., 365.
bidan, 111.
bidja, 305, 313, 329; — andonggoeroe, — baligaoe, — djännangan, — poenggawa, — soero, 360; — akaliang, — indotaoe, — pabitjara, — pēamang, — sasaboearang, 329; — badjo, 329, 358; — papoeangang, — — kajang, 306, 329, 360; — para, 329, 359; — poewa, 360; — tambora, 330, 360.
bikir; sitian —, 354.
bila, 214.
bila-bila; annangē —, 376; pitoe —, 219.

bilal, 365.
bilang; lontara —, 180 nt., 185; — tana, 391 vlg.
binanga; pitoe bawa —, 304; soesoeng bawa —, 399; verg. minanga.
binē, 352.
bingkong, 342.
birang, 156; doewit — amak, 126.
biring limbang; tana — —, 408.
bissa, 249 nt.; zie pabissa.
bitjara; mantri —, 387; verg. pabitjara, toemabitjara.
blanda, 126.
blandja, zie belandja.
blanga, 114, 126 nt.
boan, 441, 446, 492.
boas bali, 352; zie ook boewas.
boeaja; air —, 477.
boea loa, 418.
boeah; anak —, 101; — badatoe, 56 vlg.
boeboehan, 88, 100—102; kapala —, 103; orang toea —, 100, 101.
boedak, 337, 342, 373, en elders.
boedelē, 245.
boedjoek kajoeng, 357.
boeis; wang —, 129.
boeka soeara, 129.
boekoe paitai padis nakas, 348.
boelang; taoe —, 356.
boelau kandong, 113.
boelē, 423.
boeloe; masēnrē —, 384; tompo —, 167, 168; — roeai, 131.
boengka, 417.
boengkai, 277.
boengkoe; ana —, 356.
boenting; pangadakang —, 232.
boerangga, 142 n. 25.
boerēwe, 363.
boeroe; ana boeroenē, 161, 162.
boeta, boetta, 171; pabitjara —, 254, 375; soero —, 142, 144; — Toeratē, 171.
boetamala, 422 nt.
boetalmala, 422.
boewas; indona —, 363; zie ook boas; verg. maboewas.
boi, zie nanapaso, sitandoei.
bolana; bonto —, 387.
bolong kamponga, 191, 196.
bolonga, bolongē, 153, 158, 161, 199; — ri Tompoboeloe, 168 n. 32.
bolonna Boelo-Boelo, 146; — Tanakēkē, 147.
bomi, zie oloi.
bonto, 386, 389; — bolana, 387; — gampikaro, — mintja, — i sarat, — silēja, 388; — ogēna matanajo, — — soekanajo, 388 vlg.
botja, 352; ada talloem —, 352.
botjo, sompa —, sompa ana —, 425.
botor; ērang —, 364.
bringit, 489.

C.

choetbah, 447.

D.

daala, 359.
daēng, 146, 168, 248, 356, 396, 424, en herhaaldelijk; — Pabarang, 283 nt.
daēng ta matjina, 186.
dahiang, 114 n. 2.
dala, 159.
daloe, 488.
dampang, 170 n. 41, 171 vlg.
danau badatoe, 57.
darah; anak — radja, 129.
darat; bahagian —, 455.
dare, 428.
datoe, 185, 278, 281, 379, 425, en elders; hak —, 75.
dēdē mailamba, matoedoe, enz., 324.
demang, 61, 117, 121, 123, 124, 127; wang —, 123; zie kedemangan.
denda, 465.
dengkangan, 177.
dēpē, 489.
dētjēng; taoe —, 424; sompa — —, 426; zie verder todētjēng.
dewa, 114.
dewata, 371.
diada odibiasa; malawang — —, 355.
dialawēi; sitoeroe —, 346.
diboewar, 342.
dioppoki, 271.
dipolong; soero poea —, 308 vlg., 313, 317.
ditēra, 354.
djaga, 123.
djaka, 414.
djalaboewang; — djalariki, — rambang, 350.
djamoeng; amana —, 142.
djanda, 129.
djannang, 150, 157, 160 vlg., 164—166, 169 vlg., 280, 359, 379, en herhaaldelijk; verg. kadjannangang; — romang, 162, 177.
djannangan, 358, 360; bidja —, 360; verg. djannang, djenang.
djarangan, 359.
djari; pabissa —, 249 nt.
djaring, 350.
djawet, 114 n. 3.

djati; oema —, 330, 360.
djematongeng, 375.
djenang, 182 vlg., 188, 192, 199; zie ook djannang.
djenerala, 280.
djinaka, 191.
djipen, 109; — doee, 119.
djima, 371.
djo, 472; verg. djohoe.
djoa, 341, 358; andēna —, 355; anrong-goeroe — matowa, 323.
djoeal akat, 64; — gadai, 427.
djoeroetoelis, 76.
djohoe, 468, 472.
djonga; ongko —, 213, 399, 411.
djowa, 147.
do'a; membatja —, 361, 366, en elders.
dodja, 239 vlg., 393.
dodo, 142.
doewadjang; poeang lolo —, 380.
doeit, doewit, 425; — birang amak, 126; — oeloei, 9; verg. doi.
doeloeng, 378.
doeroe; apoenna —, 367.
doesa, 112.
doesoen, 436.
ela; hoekoe —, 434; waai —, 437.
doewit, zie doeit.
doi; pēndaina —, 345; — ali patarang, 345; — palambēi sando, 344.
doraka, 424.
dzikr, 229, en elders.

E.

elli akatenni, 345 nt.
ēmpang, 292 vlg.
empat; badjoe tangan —, 494; radja —, 490, 494.
enam pangka, 389.
ērakan, 101; verg. pengērak.
ērang botor, 364.
ēranna Kanro enz., 175, 176.
ēri, 432.
ēroki; to-ni-pabakoe —, 156.

F.

fam, 466.
fardh, 243.
fatoe, 464 n. 1.
fēnna, 472 vlg.
fennar polo, 482.
fina, 489.
foea, 488.
foeia kringoen, 488.

G.

gaben, 15, en elders.
gadai, bagadai, 64, 107, 126; djoeal —, 427.
gajang; niala simata —, 354.
galarang, gallarang galarrang, 134, 142, 157, 161, 164, 169, 175, 182, 194, 224, 233 vlg., 374, en herhaaldelijk; — abitjaranga, 168; — appaka, 218.
galla, 134, 135, 199; — bēro, 137 n. 13.
galoeng; indona —, 414; — alekaradja, 411; — akaroengang, 210—213, 289, 410; — — adatoeangē, 411; — aradjāng, 210 vlg., 219, 289, 411; — aroeng, 410; — kalompoang, 210; — kasoelēwatang, 211; — kasoewijang, akasoewijang, 208 vlg.; — kianrēang, 211; — — mana, 208; — malowang, 334, 361; — soero, 213; — tēsang, 212; — totongan, 239; — wanoewa, 289; — watarang, 291.
galong, 2, en elders.
gampikaro; bonto —, 389.
gandang, zie ganrang.
ganrang (gandang), 151, 177, 322, 356, en elders; verg. paganrang.
gantang, 107, en elders.
gantoeng; kawin —, 128; pemberian ter —, 294.
gaoe; opoe —, to —, 372; verg. gaoeang, gaoekang.
gaoeang, 359 vlg.; verg. gaoekang.
gaoekang, 138, 139, 146, 158, 161, 167, 172, 174, 176, 180, 202, 206, 209—211, 371—373, en elders; verg. gaoeang.
gaoekangia, 142.
garan, 477 vlg.; hoem —, 468 vlg., 474, 479.
garring poewa, 372.
geb, 466.
geba, 488.
gelarang, 371; zie verder galarang.
gele moni; opoe — —, 372.
genring limoe, 19.
gerhana; — boelan, — matahari, 349.
getok, 281.
giling, 352 nt.
ghoera (ghoerana), 386; patta —, 386 vlg.
giring-giring, 172.
goebernadoer, 437.
goeroe, 342, 357, 367, 395, 419; anrong —, zie aldaar; — mengadji, 494.
goeroeanna saēpoeang; pēandong — —, 305.
goesoeng (-gronden), 202.
goesti, 129.
golla; kasoewijang —, 206.

gollaē, 200.
gong, 312, en elders; zie ook I Bandjar.

H.

hadat (adat), 108.
hadat (= rijksraad), 135, 142, 171, 176, 187, 191, 196, 200, 254 vlg., 305 vlg., 358, 367, 379, 406, en verder herhaaldelijk; lita —, 331; — toedjoea, 219 vlg.
hadjat, 37.
hadrah; sinoman —, 101, 102.
haha, 455; hēnna —, 451 vlg.
hai; balian —, 111; mantir —, 106.
hak datoe, 75.
hakēkē, 455.
hala, 446.
halat, 455.
haloe; roemah —, 449.
hampatong, 110.
hantoe, 115.
haran hoema, 110.
harta, 462.
hata, 446; — loē, 434.
hatoe, 446, 455; — kamal, — ressi, 434; — rima, 446.
heli; henna —, 451 vlg.
hēloe, 455.
hēnna, 442, 446; — haha, — hēli, 451 vlg.; — itoe, 466; — tawali, 435.
hia, 455.
hinolong, 465 vlg., 468, en elders.
hitoe; noeroe —, 482; oekoe —, 466; oeli —, 439, 447, 482; toetoe —, 447, 490.
hoehoe, 462.
hoeka, 446.
hoekoe ela, 434.
hoekoem panjawi, 74.
hoem-garan, — magan, 468 vlg., 474, 479.
hoema, 487.
hoema, oema; bakas —, 106; haran —, 110.
hoetan kebesaran, 399.
hoetoe, 446, — moeri, 435 nt.
honiboppo, 434.
hosar; lei —, 448.
hotta, 446.
hotto, 446.

I.

I Bandjar, 312, 322; matamē ditoem-boerna —, 333, 346.
I Bolong, 322.
I La-annang, I La-pitoe, 369.
idadjaringala, 363.
idanaē sangnawang, 352.
ijaba, 493.
ijattang dapoereng; tjēra — —, 424.
ilaleng; makea —, 403.
ilmoe sembilanpoeloeh sembilan, 447.
imam, 285, 293, 343, 420 vlg.; zie ook iman.
iman; batoewa —, 364; bidja —, 364; zie ook imam.
ina, 442, 446, 489; leī — maroewa-roewa, 448.
indang, 341.
indo (indona), 335; — ana kajang, 335, 368 vlg., 397, 408, en elders; — ana maradia, 335; — boewas, 363; — galoengē, 414; — taoe, 329; — tomakalita, 370.
inggo, 356.
inranang; batoewa —, 361.
inrang, inreng, 341 n.3; zie ook manginrang, tomanginrang.
inrangang; batoea —, 329.
intalasa; klamboe —, 151.
ipar, 351.
ira; toekang —, 453.
iri hati, 487.
itoe; hēnna —, 466; verg. hitoe.
izin, 273.

J.

jaba, jaban, 493 vlg.
java, 492.

K.

kabali, 106.
kabo, kaboe, 363; tana —, 272, 299, 401, 407.
kadjannangang, 160 n. 4.
kadjar; dēdē —, 324.
kadjoeroewē; telloe —, 377.
kajang; ana —, indona — —, 335, 368, 373, 397, 408; lita —, 357; papoe-angang —, 306; sapo —, 347; sarong —, 307; verg. akajangang.
kajat tamatjinē enz., 311, 373.
kajoe; — palandjawa, 357; — sala, 268.
kajoeng; boedjoek —, 357.
kaka (kakanna), 351, 356; — padja, 353; verg. tomakaka.
kakēhan, 492.
kakoe, 464 n. 1.
kalakar, 34, 39.
kalan, 452.

kalawadja, malawang —, 355.
kali, 244 vlg., 305 n. 3, 328, 343 vlg., 350 vlg., 365, 367, 419, en elders; patola —, 343; zie ook kalief, akaliang.
kaliawo, 147.
kalief, 239 vgl., 256 vlg., en elders; zie ook kali.
kalobang, 215.
kaloela; sariang —, 427.
kaloerahan, 100.
kalompo(w)ang, 180, 191, 193, 198, 252, 374; galoeng —, 210.
kalong (kallong) tēdong, 189, 209, 217, 220.
kamal; hatoe —, 434.
kamanakang; anronggoeroe —, 253.
kamanangan, 108, 110.
kamisi, 214, 393, 415.
kampong, 100—102, 121, 124, 131, en elders; anak —, 76; kepala —, 280.
kandjawari; lintjina —, 389.
kandong; boelau —, 113.
kanoene, 441.
kaoehi, zie tanēh kaoehi.
kaoem, 386, 388 vlg.; — hitam, — poetih, — majala, 455.
kapala, dikapalai, 371 vlg.; zie verder kepala.
kapitan, 280, 284, 387—390, 437; — lalipoe, 387; — laoet, 388; — — matanajo, — — soekanajo, 389.
karabat, 87, 89.
karadja(ē); ala —, 213; ale —, 400, 411; taoe tongeng —, 424.
keradjaan, 439.
karaēng, 133, 135, 146, 165, 169, 173, 175, 199, 202, 210 vlg., 374 vlg., en herhaaldelijk; — laboena ri bojong, 174; — lēleng, 138 nt.; — lowē, 167; — lowēja ri Bantaēng, 161 nt.; — ri Roembia, 172; — manoeroenga ri...., 174; — matowa, 142.
karaēng (= meester), 248.
karaēnta temetēē, 147.
karaka; lita —, 333, 361.
karē, 196.
karēbitja, 144.
kariwaja, 62, 63.
kasoelēwatang; galoeng —, 211.
kasoewijang, 207, 320 vlg., 332, 336 vlg., 339 nt., 341 vlg., 361, 367, 396; galoeng —, galoengakasoewijang, 208, 209; nidjawa —, 259; — batarappē, 321; —golla, 206; — velden, 206—209, 272; zie ook nipakasoewijangi.
kati, 355, 364, 419; sompa —, 425.
kati (chatib), 365.
katib, 239 vlg., 365.
katowang, 177.
kawin, 274, 351; mas —, 129; oeroea —, 351; oeroeng —, 364; — gantoeng, 128, 129; zie ook makawin.
kebesaran, 463, 467, 494; hoetan —, 399, roemah —, 400.
kedemangan, 124, 125.
kehormatan; wang —, 123.
kēkē, 323, 346 vlg., 356; lēmbang —, 142.
keloear; dikeloearkan dirinja mendjadi waris, 274; verg. lepaskan.
kemit; wang —, 123.
kepala, 137 n. 4, 138, 162, 233 vlg., 310, 312, 334, en herhaaldelijk; — adat, 103; — babi, 132; — bantai, 18, 74, 76; — boeboehan, 103; — kampong, 280; — pasar, 283; — soa, 462, 466, en elders.
kesoe, 488.
kianrēang; galoeng —, 211.
kilan, 344.
kinipoeloe, 387 vlg.
kitab barasandji, 347 n.3.
kladan-kawah, 79.
klamboe, 130; — intalasa, 151.
koeasa, 273.
koef', 423 n. 2.
koemba; dēdē —, 324.
koepoe (koef'); tennia sikoepoena napolakkai, 423.
kojan, 107.
kolo (-water), 346 nt.
koro; korona Baraba, 151; koro-korona Boeloekoemba, 151.
korongtigi, 142 n. 25.
kota (= sirihdoos), 341; paisi —, 365.
kota (= grensmuur), 343, 408.
krahang tolang; liau — —, 115.
kramat, 366.
kringoet, 488.

L.

laboe batoe, 393.
laboean radja, 432.
laboeroe, 345 nt.
ladang; soememba —, 362.
laē, laē-laē, 151; zie ook hatalaē.
lai, 455; lebē —, 453.
lain, 458.
laja; todiang lajana, 325.
laki-laki memikoel enz., 256.
lakina, 387; — baädia, — soerobalijo, 389.
lakka, 177.
lalambata, 282, 379, en elders.
lalampanoewa, 305 en elders.
lalang; pangadakang —, 230.
lalawangan, 89.
lalē, 455.
lalipoe; kapitan —, 387.
lama negeri —, 434.

langgara, 366.
langi; naparoengoenan(g) —, 340, 408, 418.
lanit, 455.
lanti (ri-lanti), 162.
laodē, 386 vlg.
laoe (Ambonsch), 455; air —, 432; leï —, 448.
laoe (Boeg.), 136; lompo ri — ale, 147; soelēhatang ri —, 147; — mapepasang, 310; verg. malaoe.
laoet; bahagian —, 455; kapitan —, 388 vlg.
laor, 433.
La Salama, 399, 410.
lata(r), 446.
latoe, 452 vlg.; naman —, 432; — halat, 431.
lattaē; talloe —, 381, 383.
latuhalat, 431.
lēa hari, 435 nt.
lebbi; radjēng —, 424.
lebē, 453; — sandoean, — lai, 453.
lēhoe, 455.
leï, 446; — ina maroewaroewa, — hosar, — laoe, 448.
lela, 364.
lēlaki, 389.
lēlang sawarang, 331, 408.
lēmbang; — kēkē, — lohē, 142.
lēmbing; lita bering —, 330.
lēmoe; lita —, 333, 361.
lēngo, lēngoe, 142, 143, 147, 177, 199, en elders.
lēpa-lēpa, 245, 248.
lepaskan achliwarissan, 272; verg. keloear.
lēsang, 349.
lesat, 487.
lēta, 457.
lētē, 455.
lēwoe; bakas —, 106; manjaki —, 59; — liau, 115.
liama, 446.
liang, 436.
liau, 115; — krahangtolang, lewoe —, sampoelok —, 115.
likoe, 215.
lili, 278, 285, 385 vlg., en elders; ana —, 285; — limaē, 383; — pasēadjingang, 375; — riala bassiē, 375; — rilaoetang, 381; — semoelamoela, 381; zie ook malili, mapalili, palili.
lima; lili —, 383; noeroe —, 482; oeli —, 433, 439, 447, 482; pabissa —, 247, 249; pata —, 447; toetoe —, 447, 490; — mpanoewaē, 376, 380; verg. tolimapongē.
limampanoewaē, 376, 380.
limbang; tana biring —, 408.
limbo, 388; patta — na, 387; sio — na, 388 vlg.
limboenang, 330, 359.
limoe; genring —, 19.
linoer, 348.
lintjina kandjawari, 389.
lioe, 215.
lita, 305, 306, 311, en herhaaldelijk; ana nimana nalita Pambaoeang, 306; basa —, 346; poesi —, 315, 352, 362; tanda —, 331, 396, 398; — abitjarang, 398; — ada, 398; — akaliang, 331, 350; — ana maradia, 331; — apapoeangangang, 331, 334, 342, 397, 408; — aradjāng, 330, 398; — atoeoeang, 340; — bering lēmbing, 330; — hadat, 331; — indona ana maradia, 335; — kajang, 357; — karaka, — lēmoe, 333, 361; — masawarang, 331; — nipatarang, 345; — pabitjara, 331; — pamana, 340; — pangalai, 333 vlg., 361; — poelaja, 333, 361 vlg.; — sosorang, 340, 346, 398; — taoe maidi, 332, 346; — tonilēo dipaoen, 350; verg. tomakalita, galoeng, tana.
liwosēpa, 403.
loa; boea —, 418.
loang, 113.
loeloet, 110.
loema, 446.
loenoek, 48, 49.
loer, 439.
loerah, 88—89, 100.
loesi, 446.
logo, 363.
lohē (lowē); karaēng —, 161, 167, 172; lēmbang —, 142.
lolangeng; sopo —, 271.
lolo, 187, 192; poeang —, 142; — — doewadjang, 380; verg. malolo.
lombong, 177.
lomo, 158, 161, 176, 180, 188, 189, 192, 194, 196; — masali, 323.
lompo, 137 n. 13, 143, 144, 149, en herhaaldelijk; asē —, 392; batē —, 377; penghoeloe —, 281, 284; — ri adjang ale, — ri laoe ale, 147; verg. toe-, tomalompowa.
lomponigoe, 363.
longa, 349.
lontara, 312; — bilang, 180 nt., 185.
lopi-lopi, 366.
lottang, 348.

M.

maakē, 353.
maali, — paoli, 344.

maandoi, 359.
mabaloe; — ala poeanna, 428; — mapatagal, 345; — patarang, 345; — patjar, 344, 345; — poetta, 345; verg. nibaloean.
mabanoewa; taoe —, 329.
mabasi, 327.
mabatēria tomboela, 386.
mabitjara; aroe —, 377; verg. pabitjara.
maboewang; ata —, 424.
maboewas, 363.
madanrang, 279, 375.
madika, 384.
mado, 188, 189, 375.
magal, 474.
magan; hoem —, 468 vlg., 474.
magassing; niallē —, 270.
magēso, 356 vlg.
magiling, 353.
mahana, 489.
mahatita, 462.
mahoe, 492.
maidi; lita taoe —, 332, 346.
mailamba; dēdē —, 324.
majala; kaoem —, 455.
majoor, 490.
majoro, mayoro, 250 vlg., 280.
makadangang tana, 375.
makawēng, 351.
makawin, 356; zie kawin.
makea ilalang, 403.
makolē, 390.
mala, 441.
malabang, 359.
maladoeng, 417.
malamoe, 367.
malaoe-laoe, 220.
malasoeang, 353.
malawang; silariang —, siondongang —, 364; — diada odibiasa, 355; — kalawadja, 355.
malawangi adatoewang, 403.
malia, 434.
malili, 380.
maling, 425.
maloe, 24, 364, 459.
maloesetassi, 382.
maloesoedji, 321, 341.
malolo (lolo); aroe —, 298; tomarilalang —, 375.
malowa, 385.
malowang; galoeng —, 334, 361.
mana, 400, 424; ana ni — nalita Pambaoeang, 306; ata —, 424; galoeng —, galoeng kasoewijang —, 208; mapēlēi — na, 365; zie ook pamana.
mandaina sorong, 363.
mandoer, — djalan, — kampong, 311 nt.
mandongi, 305.
manennoengeng; taoe maradēka —, 424.
mangadji, mengadji, 357; tam(m)at —, 358, 366.
mangalessoreng tana, 403.
mangaro; dēdē —, 324.
mangaroe, 314, 353, 357.
manginrang pasorong, 355; tomanginrang, 394.
mangkaoe(ē); patta —, 206, 374.
mangkoe, 123.
mangkok; thail —, 132.
mangoembatang, 349.
mani, 446, 462.
manjaki, menjaki, 114; — lewoe, 59.
manoeroeng, zie karaēng manoeroenga ri..., toemanoeroeng.
mantir hai, — pamatjok, 106.
mantja, 289; zie ook pamantja.
mantri, 388; — bitjara, 387.
maoepa bima matoembalē njannanaoe, 364.
maoeri, 356 vlg.
maoewin, 453; — anakotta, — pelu, 453.
mapabarai, 333, 346.
mapainda, 356 vlg.
mapalasi alawēnna, 328.
mapalēlē patarang, — mapatagal, 345.
mapalili, 182, 185.
mapamili wo taoe, 319.
mapangadi, 355.
mapaoli, 366.
mapapesang, 364.
mapasiapir baling boenjang, 348.
mapasoro sētan, 367.
mapatagal, 345; mabaloe —, 345.
mapatanai, 259.
mapēlēi manana, 365.
mapepasang, 310, 364 nt.; laoe —, 310.
mapia; padis —, 348.
mapitoe, 378.
mapoepoe saroewē, 365; zie mapoposaroē.
mapolēang alawēnna, malapassi alawēnna, 328, 361.
mapoposaroē, 356; zie mapoepoe sarowē.
mara, 455.
maradēka, 325, 342, 360; — patoedjoe, 328, 361; tana —, 406 vlg.; taoe —, 423 vlg.; sompa — —, 425; verg. mardēka, maradika.
maradia, 305, 309, 343, 353, 358 vlg., 368 vlg., 397, en herhaaldelijk; zie ook taroetama; ana —, 307, 343, en elders; — —

patola, 360; indona — —, 335; baoe —, 352; batoewa, —, pēopo —, 364; — matowa, 305, 309, 313, 317; — salawa, 364; — talloe parapa, 325 vlg., en elders.
maradika, 373, 386, 388 vlg., 400; zie verder maradēka, mardēka.
maranoe, 280.
maratjoeng, 359.
mardēka, 312, 343; — patoedjoe, sawah —, 401; zie ook maradēka, mardika.
mare, 457.
marinjo, 462.
maropong, maroppong, 340 n. 1, 408.
mas, 364.
masali; lomo —, 323.
masalonrēng; dēdē —, 324.
masamaja, 366.
masapo; sitian topoera —, 354.
masawarang; lita —, 331; tana —, 407.
masēnrē boeloe (Masēnrēmpoeloe), 384.
masērē, 288.
masiarai, 349.
masigi, 366 vlg.
masima, 333, 346, 361.
masinga, 307.
maskawin, 254.
masoena, 356; verg. to-pasoena.
masoesoe boenga, 353.
masolo, 193, 347.
masorong, 351.
mata, 446, 457; oeai —, 341; — olēo, 389; — padis, 349.
matahoewil, 457.
matäi lomat poesing, 111.
matamē ditoemboerna I Bandjar, 333, 346.
matanajo; barata —, 388; bonto ogēna —, 388 vlg.; kapitan laoet —, 389.
matapanai, 393.
matē; sala ta —, 343, 354; soenrang —, 261; tomitaita —, 355; toematē-matēi, 362.
matgoegoel, 473, 476.
matimpoeng saliweng, 403.
matinaijangi adatoeang oelaweng matasa, 403.
matindi, 349.
matindoi ada moeadiang tositoeroe, 346, 394.
matinroē ri agamana, 149; — ri Kēkēang, enz., 181, 186, 196, 380; verg. to-matinroē.
matitemēi poena lambē, 326.
matjowa, 135, 136, 138, 150, 162, 166, 184, en elders; zie matowa, to-matjowa-tjowa.
matlēa, matlēan, 470 vlg., 493 vlg.
matoedoe; dēdē —, 324.
matoedoeng, 356.
matoemai, 350; verg. mētoemēi.
matoewa, 374 vlg.
matola; ana —, 391, 423; — — padjoeng, 325; bali padja —, bali padja tamatola apa, 317; sompa ana —, 425; verg. patola.
matowa, 182—184, 194 vlg., 279, 281, 379, en herhaaldelijk; aroe —, 377, 425; karaēng —, 142; maradia —, 305, 309, 313, 317; toemailalang —, 392; — aroewaē, 383; zie ook matjowa, to-matowa, anronggoeroe.
mawar, zie pēkakēng.
mayoro, 250 vlg.
'mbolin, 489.
'mdaoe, 488.
mēana soelē, 356.
mēano, 390.
mēdja; wang —, 107, 123, 126.
mefoe, 488.
mēi, 457.
mēmana; dēdē —, 324.
membatja; — barasandji, 347; — do'a, 361, 366, en elders.
memerintah negeri, 372.
mena, 455.
mendimendi oloi enz., 309.
mendjindit, 256.
mendjindjing, 256 nt.
meneboes (teboes), 258.
mēnēnē; toeroe —, 369.
mengadji; goeroe —, 494.
menjaki, zie manjaki.
menolak bahaja, 344.
mentjari, 465, 479.
merintis, 362; verg. rintisan.
mēsa; sima sapoeloe —, 333, 346.
mete; oeli lima —, oeli siwa —, 442.
mētēn, 455; sokan —, 492.
mētoemēi, 363; verg. matoemai.
mētoeoe, 351.
miat, 111.
minanga; pitoe babana —, 304; verg. binanga.
minawang, 173, 374.
minta obat, 367.
mintja; bonto —, 389.
'mlaset, 488; — pahoet, 488.
modal, 267, 427.
modjopait, 444.
moeana; naē —, 321, 359; patoeangang to —, 351.
moeane, 351.
moekadan, 350.
moeli, 455.
moepakat, 101 en elders.
moeri; hoetoe —, 435 nt.

moerta, 423.
molin; toekang —, 453.
moni, 458.
mooi, 492.
mortina, 479.
mo-wail, 435.
'mtali, 489.

N.

nadoeloei, 363.
naē; taoe pēa —, 325 vlg., 328; tinggas — —, 321, 359; — moeana, 321, 359.
nahoe, 455, 457, 458.
nairoe tallona, 355.
naisami nawang, 356.
nakas kadaro, — tali-wati, 348.
nakoe, 434.
nalani poeli, 355.
naliai, 348.
naman latoe, 432.
nanapaso boi, 332, 408.
naparoengoean(g) langi, 340, 408, 418.
negeri; anak —, memerintah —, 372; — lama, 434.
napoerai alawēna, 355.
nasampoi warowo, 423.
nasēhat, 101.
nato, 267.
nawang; naisami —, 356.
nawēi, 365.
nawitjara alawēna, 355.
ngabē, 122, 123.
ngaboean, 1—43 passim.
nganga; pamboeaē —, 418.
niala simata gajang, 354.
niallē magassing, 270.
niali; batoea —, 327, 361.
niapoe banoewa, 344.
nibalik toeroejang sapona, 352.
nibaloean, 359; verg. baloe, mabaloe.
nibaraboeni, 354.
nidjama kasoewijang, 259.
nidoei, 363.
nikaboei, 362.
nikoeroekoeroe soemanga, 352.
nikoeroengi, 259.
niman, 488.
niombo, 362.
nipakasoewijangi, 266.
nipatalassē, 266.
nipatoepoei pataranna, 345.
nipēmanai oeloe laso, 357.
nipēsanni paloeloewarēan, 356.
nirappang, 339 nt.
nisala watang, 367.
nisapoe battanna, 323 nt.
nisara, 349.
nisoro, 342.
nitēwē, zie oloi.
nitinandē, 351.
nitoe, 457.
nitoedjoe, 363.
nitoewa, 344.
niwalik toewējang sapona, 348.
niwēi atoewang saba soelata, 342.
njawa; tappoeni — na, 351—352.
njawi, 75; — tanēh, 74, 76.
noekoe, 446; — sooe, 457.
noerit, 323.
noeroe, 446; — a loea, 452; — hitoe, — lima, — tsjia, 482; verg. noro.
noesa; pessi — tello, 451; — nive, 432.
noesi, 446.
noro (verg. noeroe), 466; — pito, 466 vlg.

O.

obat; minta —, 367.
odibiasa; diada —, 355.
odja, 151.
oeai; — datoe, 353; — mata, 341.
oeang, oewang, 425; — tana, 394; zie ook wang.
oedja mbamba eo, 349 nt.
oedjoeng adjoe, 364.
oehoe, 446.
oekoe hitoe, 466.
oela-oela, 143.
oelapēlē, 436.
oeli, 438—444, 446; — asa, 439; — hitoe, 439, 447, 482; — lima, 433, 439, 447, 482; — — mete, — — poetih, 442; — siwa, 439, 447, 472; — — mete, — — poetih, 442; — tēroe, 447, 448 vlg., 451, en elders.
oelin, 86.
oeloe, 446, 457; pitoe — na salo, 304, 315.
oeloei, 39; doeit —, 9.
oema, 342, 363; tana dēna angkana ri —, 299, 400; — djati, 330, 360; verg. pangoemang.
oemadang, 351 vlg.
oeme, 455; — poesa, 434.
oendoeng; roemboe(ng) —, 362, 364.
oe-niasē, 439.
oepal, 457.
oepoe, 446, 455; aman —, 462, 476; — pelu, 449; — pelu-pelu, 448; — wakan, 433.
oepoettai, 345.
oeranoeran-mea, 349.
oer, 439.
oerē; ana(li) —, 366 nt.
oeri, 439, 446.

oering; sima —, 392.
oeroe (Ambonsch), 439, 446.
oeroe(a), oeroeng kawin (Mandarsch), 351, 364.
oese, 446, 455; tia — roewa, 448; verg. poesa.
oesoe, 446.
oetē, 322.
oetih, 129.
oewa, 248, 250.
ogēna; bonto —, 389; — — matanajo, — — soekanajo, 388 vlg.
olēh; diperolēh, 273.
oloi nitēwē nitēwē bomi enz., 333, 346.
olēo; mata —, 389.
ongko, 162, 184, 213—214, 382, 411, 416; — ala, 213; — ale, 184, 399, 410; — djonga, 213, 399, 411; — kaloekoe, — kemiri, 214; — riala, 400, 412; — tamparang, — tasiē, 214; — wēla, 400.
ongkoso, 248.
onim; sendari —, 492.
opoe, 179, 371, 374 vlg., 416, en elders; — gele moni, — gaoe, 372; pabitjara, 378.
opoka, 196.
orai; padoewisan —, 282.
orang; — hilang, 433 nt.; — toea, 462; — toea boeboehan, 100 vlg.; zie ook volgend woord.
orangkaja, 442 vlg., 480, 490.
orembaai, 435.

P.

pabanēbanēang, 352 vlg.
pabatē banoewa, 374, 376; zie ook batē.
pabērē, 398, 401—407, 413; — akatoewongeng, — riapamanareng, 402.
pabissa; — djari, 249 nt.; — lima, 247, 249.
pabitjara, 211, 278, 281, 305 vlg., 317 vlg., 341 vlg., 353, 358 vlg., en verder herhaaldelijk; bidjana —, 329; lita —, 331; opoe —, 378; — boetta, 254, 375; verg. mabitjara.
pada, 356.
padanrang, 279; padanranga, 379.
padēnda, 287 vlg.
padewakang, 245.
padi; loemboeng —, 429; — papatoeloeng, 409; — toedjoeh lobang, 367.
padis; mata —, 349; — mapia, — nakas, 348.
padja, 318, 320, 351, 357; bali —, 317 vlg.; kaka —, 353.
padjoeng (pajoeng); ana matola —, 325.
padoewisan, 282; — orai, 282.
pagangkang, 413.
paganrang, 393.
pagar, 281, 342, 396.
pagiling, 352 vlg.
pagēso, 357; batoe —, 357.
paiseng, 351.
paisi kota, 365.
pajoeng, 177; zie ook padjoeng.
pakalawing lombong, 176.
pakambi na sapo, 348.
pakaroengang, 139.
pakokongangan, 363.
paladjarang talloe, 304, 307, 309.
palakia, 348.
palambēi, doi — sando, 344.
palapa; dēdē —, 324.
palari, 331, 428.
palas, berpalas, 101, 118.
palatta, 202—205, 273, 393; soesoeng —, 203, 204.
palawa tana, 234, 394.
palēwai anaē, — anaka, 323 nt.
pali (pemali), 118.
palili (lili), 135, 159, 168, 175, 374, 377, 380, en herhaaldelijk; — pasēadjingang, 374.
paling rigona; dēdē — —, 324.
paloeloewarēan; nipēsanni —, 356.
pamana, 306 vlg., 330; lita —, 340; tana —, 408; verg. mana.
pamantja, 358; zie ook mantja.
pamasē, 299, 398, 401—407, 413; — akatoewongeng, — riapamanareng, 402.
pamatang, 60, 61.
pamatjo, 353.
pamatjok; mantir —, 106.
pamboeaē nganga, 418.
pamboelē, 334, 363; batoe —, 418; — patjanding, 351.
pamioeng, 331.
panambē, 350.
panas, 132.
pandam, 67.
pandeboelawang, 331.
pandewasi, 331.
pandjar, 465.
pandoang, 362.
panembahan, 88—89, 129.
pangadakang, 222—243; — boenting, 232; — lalang, — pokē pangka, 230.
pangalai, lita —, 333 vlg., 361.
pangatoeha, 88 en elders.
pangēpa, 200, 279, 375, 379.
pangērak, pengērak, 37, 75—76, 101, 103, en elders.
pangēran, 122.

panghoeloe, penghoeloe, 75, 125; — baitjoe, 281; — lompo, 281, 284.
pangka; enam —, 389; pokē —, 143, 158, 168 n. 32, 199, en elders.
pangkat, 336.
panglima, 122.
pangoemang, 363.
panimbor, 349.
panina Soppēng, 379.
panjawi; hoekoem —, watwan —, 74.
panoentoeng, 271.
panolongeng; — rialekoe, 424.
pantang, 118, 128.
pantasa, 151.
pantē, 439.
paoli, 367; maali —, 344; sapan-sapan —, 353; verg. mapaoli.
papadoepa, 426.
papakamaroe, 403.
papalise, 189.
papanika(h), 239, 241 vlg., 418.
papara, 386, 389.
paparabong, 364.
papasala, 350 vlg.
papasang tallassa, 423.
papasangang, 422 vlg.
papatoeloeng; padi —, 409.
papepasang, 320.
papepatijang, 319.
papēroang, 177.
papoang, 349.
papoe, 248.
papoeangan, 358 vlg.; bidjana —, 360.
papoeangang, 307, 310—312, 318 vlg., 334, 341 vlg., 353, 368 vlg., 397, 408, en herhaaldelijk; ana patola —, 370; bidjana —, 329; — kajang, — pasorong, 306, 309; — toto diolo-olo, 342; zie ook apapoeangangang.
papoewang, 359.
papopong, 418.
para, 321, 343, 359 vlg.; bidjana —, 329, 359; zie ook aparang.
parabalanalēlē, 386.
paranoe, paranoeng, parannoeng, 138, 148, 182, 184, 190, 192, 194, 213, 280.
parapa; maradia talloe —, 325 vlg. en elders; zie ook appa, siparapa.
parasangan, 171 n. 46.
parē iwal, 352.
parēwa, 187.
paratoeloengang, 347.
parisē; main —, 437.
pata, 446; — lima, — siwa, 447.
paronda, 395.
parrakang, 349.
pasa, 106.
pasai, 318, 320, 342.
pasana, 351.
pasanda, 352; baoe —, 352.
pasapoean, 346.
pasar; kepala —, 283.
pasara; soessoeng —, 219.
pasarē, 422.
pasēadjingang, 375; lili —, 375; palili —, 374.
pasorong, 306 vlg., 330, 351, 417; manginrang —, 355; papoeangang —, 306 vlg.; verg. sorong.
pasotana, 143.
patoda; baloe —, 427.
patadai, di —, 308, 314.
patadjara, 307, 309 vlg.
patamboro, 393.
patampa, 422.
patampoeloeē; aroe —, 377.
patalasang, pattalasang, 362, 393, en elders.
pataoe, 356.
patapingang, 329, 356.
patarang, 345; — mapadjēnē, lita ni —, mabaloe —, mapalēlē —, nipatoepoei —, oepapole —, 345.
patikoekang, 214, 415.
patiri, 331.
patiro; aroe salampē —, 376.
patjanding; pamboele —, 351.
patjar; mabaloe —, 344, 345.
patoeangang; — to-moeana, — to-wainē, 351; zie ook patowangan.
patoedjoe, 351, 361; maradēka —, 328, 361.
patoedoeng, 312, 347, 357, 364, 367; andonggoeroe —, 367.
patoentoeng, 271.
patoeo; ana ni —, 356.
patola, 143, 377; ana —, 228—243, 418; — — papoeangang, — — tomakalita, 370; ana maradia —, 360; soerē —, 354; — kali, 343.
patowangan, 417, 421; zie ook patoeangang.
patta; — ghoerana, 386 vlg; — limbona, 387; — mangkaoe, 206, 374; zie ook eenige samenstellingen met pata.
pattarakke, 349.
patti, pattih, 442 vlg., 449, en elders; radja —, 456.
paung asal, 35, 74.
pēa; taoe —, taoe — naē, 325 vlg., 328 vlg., 360, 363.
pēamang, 311, 319; bidjana —, 329.
pēana; sando —, 357; zie ana, mēana.
pēandong goeroeanna saēpoeang, 305.
pedari, 488.
peï, 446.
pēkakēng poea mawar, 307, 308, 309.

pela, 461, 462.
pelu; maoewin —, 453; oepoe —, 448 vlg.
pemali, 348, 352, en elders; — tana, 271; — tanah, 132; zie ook pali.
pemasoekan, 88.
pembakal, pembekel, 89, 101, en elders; wakil —, 101; wang —, 123.
pemberian (jang) tergantoeng, 263, 292, 294.
penati, 213 vlg.; verg. Mak. pinati.
pēndaina doi, 345.
pendoedoek, 372.
pēnēnēang, 306.
penetapan, 88.
pengasēhan, 487.
penghoeloe, zie panghoeloe, pengoeloe.
pengikat, 351.
pengoeloe; wakil —, 101; — dajak, 46 vlg., 60, en elders.
penjerahan, 126.
pentjarian moerah, 484.
pēoli, 349.
pēopo ada, — maradia, 364.
perdana, 445, 449, en elders.
perhalatan, 86 vlg.
perintah, 310.
permaisoeri; anak —, 274.
perpantangan, 36, 39.
pertjeraian, 271.
perwisi, 472.
pessi noesa tello, 451.
pētowang; tomarowa —, 417.
petta anengē, 377.
pēttoelē, 363.
piara; anak —, 461.
pilla, 377 vlg.
pinati, 185, 191; verg. penati (Boeg.).
pito; noro —, 466.
pitoe; aroe —, 374 vlg.; I La-pitoe, 369; — babana minanga, — bawa binanga, 304; — bila-bila, 219; — oeloena salo, 304, 315; — riawa, 381; — riasa, 382; — taddoeng tanrē, 376; verg. het volgend woord, en mapitoe.
pitoempanoewaē, 378.
pitra, 239, 242 vlg.
plakoe, 110, 112, 113.
poea, poeang, 356; mabaloe ala poeanna, 428; — lolo, 142; — — doewadjang, 380; zie ook poewa, en bij pēkakēng, soero; verg. papoeangan(g).
poeatta, 310, 316, 330, 360; — sara, 307—309, 331.
poekat, 416 vlg.
poelaja; lita —, 333, 361 vlg.
poeli; nalani —, 355.
poengē, 334 vlg., 371, 373, 408; verg. tolimapongē.
poenggawa, 163, 170 n. 41, 174 n. 49, 248, 358 vlg., 377, 390; bidja —, 360; lita —, 360.
poenrallē, 142.
poera nitoenoe, 363.
poeren tenoeoe, 363.
poesa, 135; oeme —, 434; verg. oese, posi, poesi.
poesaka, 253, 365, en herhaaldelijk.
poesaka (-velden), 208, 211, 346, 398, 400 vlg., 410, 417.
poese, 489.
poesi, poesir lita, 315, 352 vlg., 362; verg. posi.
poesoeng, 328, 361.
poetih, 455; kaoem —, 455; oeloe lima —, oeloe siwa —, 442; sokan —, 492.
poetoes, 261 nt.
poetta, 345; baloe —, 427; mabaloe —, 345; verg. oepoettai.
poewa(ng), 385; ana —, 358; bidjana —, 360; garring —, 372; tjēra —, 424; — sasigi, — siparapara, 325—327; verg. poea.
pogaoe, 372.
poh, 273.
pokē; pangadakang — pangka, 230; — banranga, 158, 161, 168 n. 32, 199, en elders; — pangka, 143, 158, 168 n. 32, 199, en elders.
pokoe, 130; — adat, — agoeng, 131.
pokosisihan, 413.
polē; taoe —, 333, 361.
poli, 455.
polo; fennar —, 482.
polong, zie dipolong.
pontianak, 349.
posi, 315 n. 2; — tana, 143, 162; — todoang, 348; zie ook poesi(r).
pòso, posso, 457, 464 met nt. 2, 474, 493.
prempoean mendjindit (mendjindjing), 256.
putu ēta ēwang, 456.

Q.

qarabah, 89.
qoeran sosorang kamel, 344.

R.

rabana, 435.
radja, 348, 356, 378, 386 vlg., 432, 442 vlg., 452, 472, en elders; anak —, 129; laboean —, 432; — empat, 490, 494; — patti, 456; — tanah, 471; — tiang,

348 vlg.; zie ook aradjāng, karadja.
radjēng; — lebbi, 424; ana —, 423; sompa —, 426.
rakala, 180, 185, 188.
rakan, 107.
rangeng rialē, 271.
rano tawaro, 330, 359 vlg.
ranrang, ranreng, 377, 425.
ranti, 131.
rapakajang; rapakajanna Bondē, 305; salēmbarna —, 305.
rapoen, 7 en elders.
Rappotjini(-velden), 258.
rawajang, 114.
ressi, 458; hatoe —, 434.
rewar, 109.
ri, 457.
ria, 455.
riadja tapparang; tanaē — —, 382.
riala, rialē; lili — bassiē, 375; ongko —, 400, 412; panolongeng —, 424; verg. tomarilalang.
riapamanareng; pabērē —, pamasē —, 402.
rilanti, 162.
rilaoetang; lili —, 381 vlg.
rima-hata, 457.
rindoe, 356; — boelawang, 356.
ringoen, 488.
rintisan, 12, 14, 31, 52, 71; verg. merintis.
risampēngi; taoe maradēka —, 424.
risaoela baboewana, 323 nt.
risoppai ritekkenna, 423.
rita, 267.
ritekkenna; risoppai —, 423.
rodja, 362.
roeai; boeloe —, 131.
roema; wēma —, 362.
roemah, 446; — haloe, 449; — kebesaran, 400.
roembia, 171; bakoe appaka ri —, 171; toemalompowa ri —, 172.
roemboe(ng) oendoeng, 362, 364.
roeri, 457; — atai, 446.
roesoe, 457.
roewa; lei ina ma — —, tia oese —, 448.
romang, 206; djannang —, 162, 177; soessoeng —, 206, 235, 237, 411.
rompong, 417.
ropong, 363.
rotan badatoe, 57.

S.

saba soelata, zie niwēi.
sabatara, 388.
sadanna, 354.
saēpoeang, 305; zie ook pēandong; aroeng —, 317.
sajakomba; dēdē —, 324.
sakarabat, 89.
saksi, 258.
sala; anakaraēng —, 391; kajoe —, 268; — ta matē, 343, 354; zie ook nisala, papasala.
salagaja, 142.
salampē; aroe — patiro, 376.
salapang; batē —, 218.
salassa, 400.
salēmbarna rapakajanna Adolang, 305.
salin, 455.
salingsaling, 428.
saliweng; matimpoeng —, 403.
salo, 204 nt.; pitoe oeloena —, 304, 315.
salokokati, 143.
sama (Moluksch), 446.
sama (Boeg.); taoe —, 271; to —, 418.
samara; taoe —, 326 vlg.; toe —, 229—243.
sambelom, 120.
samoesoe, 343.
sampa toloe, 37.
sampan, 292.
samparadja, 135, 147.
sampoelau, 110.
sampoelo-roewa; ada —, 159, 162; anrongtaoe —, 176; verg. sappoelowē.
sampoelok liau, 115.
sando (sanro), 344, 353; — banoewa, 353; — pēana, 357.
sandoean; lebē —, 453.
sangadji, 423.
sangiang, 371.
sangkinano, 390.
sangko, 110.
sangnawang; idanaē —, 352.
sanra, 345 nt., 425; soenrang —, 261.
sanro (sando), 344 n. 1, 366 vlg.; baraina —, 367.
sapan-sapan paoli, 353.
sapati, 387—390.
sapo, 342; — aradjāng, 314 vlg., 322; — kajang, 347; —, lohē, 373; — maradia, 315; zie ook toenoe, niwalik, pakambi, nibalik.
sapoeloe mēsa, 333, 346; verg. sampoeloe, sappoelowē.
sapoet, 110, 113.
sappoelowē wanoewanna, 376; verg. sampoelo, sapoeloe.
sara (sarat, sjarat), 244 vlg., 365, en elders; poeatta —, 308, 331; tamawoewēng na —, 343.
sara (kleine spijsoffer), 344; nisara, 349.

sarabadang matipas; dēdē — —, 324.
sarapping, 343.
sarat (= sara, sjarat), 230—243 en elders; — agama, 387.
sarat (= hadat), 386 vlg.; bonto i —, 389.
sarau; anak —, 59.
sarēang, 280.
sarējang (sariang), 222.
sariang, 137 n. 4—14, 138, 148, 164 vlg., 213, 233 vlg., en herhaaldelijk; — kaloela, 427.
saro(w)ē; mapoepoe, mapopo —, 356, 365.
saroekajang, sarokajang, 347, 350.
sarong kajang, 307, 309; verg. saroekajang.
sasaboearang; bidjana —, 329.
sasang, 343.
sasara, 365.
sasi, 488; — kringoen, 488.
sasigi; poewa —, 325 vlg.
sawah, 202, 206—209; — aradjāng, 399; — mardēka, 401; verg. galoeng.
sawal, 340 n. 1, 341 vlg.
sawang, 367.
sawarang; tēlang —, 331, 408; zie ook masawarang.
sawi, 248; ana tjēra —, 423 vlg.; sompa tjēra —, 426.
sedekah, 240.
seilale, 432.
sēlē, 455.
sēlē laboewa, 143.
sembahjang, 447.
semoela-moela; lili —, 381.
sendari onim, 492.
sēpa; liwo —, 403.
seri, 433; — tahoen, 490.
sēro, 214, 277, 415.
sēsēr, 350.
sētan, mapasoro —, 367.
siagan disoesoe, 356.
sial, 3, 7, 40, 59, 62, 114.
siawē matapadis, — arapoean, 349.
sidoeloeang, 363.
sihi-hala, 457.
sikoepoe, zie tennia.
silariang, 270, 354, 420; — malawang, 364.
silēja; bonto —, 389.
sima, 272, 331, 334, 346, 396, 398; — asaparang atoewong, 393; — oering, 392; — sapoeloe mēsa, 333, 346; — tammoe taoe, 392 vlg.; — tana, 411, 414; — taneng, 399; verg. masima.
simalopoel, 435.
siwa, 494; oeli —, 439, 447, 453, 472, en elders; pata —, 447· toetoe —, 447.
simata gajang; niala — —, 354.
simbasala, 363.
singa, 123.
singkoeloe tana, 391.
sinoman, 101; — hadrah, 101, 102.
sio limbona, 388 vlg.
siondongang, — malawang, 364.
siparapa; poewa —, 325, 327; zie parapa, appa.
sipoewē; ana —, 391, 419; aroeng —, 317.
sirēnrēng-rēnrēng (Sidēnrēng), 382.
siroemoeng, 366.
siroepang, 349.
sitamboe, 355.
sitandoei tēdong dioendili mboi, 349.
sitian, 354; — bikir, — topoera masapo, 354.
sitiwē, 365.
sitoeroe dialawēi, 346; zie ook matindoi.
siwang, 433.
sjah, 274.
sjahbandar, 387 vlg.
sjarat, 253, 263, 273 vlg., 343, 365, 421 vlg., en elders; zie ook sara, sarat.
slaoet, 465.
soa, 446, 448, 452, en elders; kepala —, 462, 466, en elders; — toeri, 448.
soeboe, 363; verg. sobo.
sobo, 352; verg. soeboe.
soeara; boeka —, 129.
soekanajo; barata —,388; bonto ogēna —, 388 vlg.; kapitan laoet —, 389.
soelata; zie niwēi.
soelē; mēana —, 356.
soelēhatang, 135—154 passim; — ri laoe, — ri adja, 135 en elders.
soelēwatang, 135 nt., 163, 169, 183, 187, 199, 210, 228 vlg., 278, 281, 375, 379, en herhaaldelijk.
soelopasa, 347.
soemanga; dēdē —, 324; nikoeroekoeroe —, 352.
soememba, 362.
soemoesoe, 330, 332, 343 nt., 398.
soempikang, 177.
soengi, 489.
soenrang, 261, 418; — matē, 261; — sanra, 261.
soerat appil, 127.
soerē basang, — patola, — talaoe ija padongei, 354.
soero, 143, 196, 212, 280, 308, 358, 375, en herhaaldelijk; bidja —, 360; galoeng —, 213; — boeta, 142, 144; — lombo,

316; — poea dipolong, 308 vlg., 313, 317; — poea di tawaro, 308 vlg.
soerobalijo; lakina —, 389.
soesoe, disoesoe, zie siagan, soemoesoe.
soesoeng, soessoeng, 415; — ale, 393, 411; — bawabinanga, 393; — palatta, 203, 204; — pasara, 219; — romang, 206, 235, 237, 411.
sokan poetih, — mētēn, 492.
solēdatoe, 379.
somang, 142.
somba, 149, 190; sombanta ri Bantaēng, enz., 161 nt., 168, 175, 178.
sompa, 425—426.
songko, 143, 308, 314, 324, 341.
sonri, 142, 158, 199, en elders.
sopalanitē, 458.
soplanet, 458.
sopo lolangeng, 271.
sorong, 361, 364; mandaina —, 363; zie pasorong, masorong.
sosorang, sossorang, 250, 365, 420; batoea —, 327, 360; lita —, 340, 346, 398; qoeran — kamel, 344.
sossoro, 250.
sultan, 388 en elders.
swē sihoe, 457.

T.

taān, 446.
taddoeng; pitoe — tanrē, 376.
tadjina limpowa, 158, 161.
tadongarap, 110.
taēng, 267.
tagala, 345 nt.; balli —, 427 n. 1.
tahalēlēlaboe, 229, 234, 239.
tahali, 455.
tahoeri, 437.
tai, 306, 350, 357, en verder herhaaldelijk; verg. thail.
talak, 365.
talaki, 348 n. 1.
talang; batoewa —, 364.
talawang, 110.
tali, 362; wang tiga —, 76, 123.
tallang; tana —, 409.
tallassa; papasang —, 423.
tallo, talloe (= ei), 352; nairoe —na, 355.
talloe (= drie); ada talloem botja, 352; maradia — parapa, 325 vlg. en elders; paladjarang —, 304, 307, 309; — banoewa, 304, 344; — batoe papan, 384; — lattaē, 381, 383; verg. telloe.
tamaēla, 462.
tamaloba, 191, 195.
tamanang, 111.
tamar tello, 482.
tamat (tammat) mangadji, 358, 366.
tamatē, zie matē.
tamawoewang, 353; — na sara, 343.
tambak, 67.
tambit, 71.
tambo, 366.
Tambora; bidjana —, 330, 360.
tammoetaoe(ng); sima — —, 392 vlg.
tampa, 394.
tamparang; ongko —, 214.
tampoedau, 54.
tana; bilang —, 391 vlg.; makadangang —, 375; mangalessoreng —, 403; oeang —, 394; palawa —, 234; pemali —, 271; singkoeloe —, 391; sima —, 411, 414; — akaroengeng, — amatowangeng, — apagoeloeang, 406; — aradjāng, 399, 410; — biring limbang, 408; — dēna angkana ri oema, 299, 400, 406 ;— kabo, 272, 299, 401, 407; — masawarang, 407; — pamana, 408; — rappē, 202; — riadja tapparang, 382; — tallang, 409; verg. lita, galoeng.
tanah adat, 396 vlg.; pemali —, 132; radja —, 471; timbang —, 433 nt., 473; toean —, 484.
tanakongkong, 153.
tanda; — lita, 331, 396, 398; — pertjeraian, 271.
tanēh; — kaoehi, 5, 28, 29, 31, 37; njawi —, 74, 76.
taneng, 399 n. 2; sima —, 399.
tangga; timbok —, 113.
tanggoi, 110.
tanghoe, 448.
tangiran, 47; verg. tinggiran.
tanita, 437.
tanoe, 446.
tanrē; pitoe taddoeng —, 376.
taoe, to, toe (= mensch), 156 n. 3.
taoe, 319, 334; anrong —, 143, 144, 176; bidjana indo —, 329; mapamili wo —, 319; tammoe —, sima — —, 392 vlg.; — ammeng, 424; — boelang, 356; — dētjēng, 424; sompa — —, 426; — mabanoewa, 329; — maidi, 332, 346; — maradēka, 423 vlg.; — — manennoengeng, — — risampangi, 424; sompa — —, 426; — pēa, 325 vlg., 329, 360, 363; — — naē, 325 vlg., 328; — polē, 333, 361; — sama, 271; — samara, 326 vlg.; — toeo, 137 n. 14; — towa, 135, 143 vlg., 151, 162 vlg., 166 vlg., 170 vlg., en elders; — tongeng karadja, 424; — wini, 333; verg. de samenstellingen met to en toe.

tape, 455.
tappoeng, 352 vlg.
tappoeni njaiwana, 351—352.
tarodana; tonasoesoe —, 417.
taroetama disoengina maradia, 358.
tasiē; ongko —, 214.
tataboean, 435.
tatalahan, 39.
tatap, tetap, 87, 88; zie penetapan.
tatoea, 446; — tēroe, 448.
tawali, 455; aman —, 435.
tawang, 367.
tawaro, 308; rano —, 330, 359 vlg.; soero poea di —, 308.
tawa-tawa, 151, 359.
teboes, zie meneboes.
tedoeng oboeoboeroe, 151.
tēdong; kalong (kallong) —, 189, 209, 217, 220; — tjamara, 357; zie ook bij sitandoei.
tello; pessi noesa —, 451; tamar —, 482; toetoe —, 490.
telloe kadjoeroeē, 377; verg. talloe, telloempanoewaē.
telloempanoewaē, 375 vlg.
temenggoeng, 123 en elders; zie ook toemenggoeng, tomonggong.
temetēē; karaēnta —, 147.
tenni, elli akatenni, 345.
tennia sikoepoena napolakkai, 423.
teoene ata, — teloe, 452.
tēroe; oeli —, 447, 448 vlg., 451, en elders; tatoea —, 448.
tergantoeng; pemberian(jang) —, 263, 292, 294.
tēsang, 202, 207, 255, 258, 290, 341, 350, 361, 394, 398 vlg., 401 vlg., 406 vlg., 426 vlg.; galoeng —, 212; to-mapatēsang, to-matēsang, 427.
tētē, 348.
tētēdjang, 348.
tetoe, 446.
tetoewa, 100.
thail, 306 nt.; — mangkok, 132; verg. tai.
tia, tial, 446, 448, 457; — oese roewa, 448.
tiang; radja —, 348.
tifa, 435 en elders.
tiga tali; wang — —, 76, 123.
tijna (tinjdja?); batoe —, 418.
tikoe, 214.
timbang tanah, 433 nt., 473.
timbok tangga, 113.
timoe, 455.
timpa ladja, 371.
tindo, ditindo, 324; zie ook matindoi, tomatindo, toritindo.
tinggas, 359; — aparang, 321, 359; — akaliang, 366; — aradjāng, 330; — — naē moeana, — tomatoea, 321, 359.
tinggiran, 79 vlg.; verg. tangiran.
tino; ana —, 266, 391.
tinro, zie tomatinro, tindo.
tipoeloe; adjoe —, 428.
tippapolo pattaoengeng enz., 271.
titi, 457.
tiwa, tiwah, 115.
tiwadak-banjoe, 63.
tjakala, 362.
tjakkara, 295, 365.
tjakkarang, 365.
tjakoeridi, 151 n. 55, 377 vlg.
tjallakē, 200.
tjamara; tēdong —, 357.
tjēra; ana —, 391, 424; — — sawi, 423; — poewa, — sawi, enz., 424.
tjērē, 177.
tjētjēlēlē, 308.
tjikobelana Balangtarowang, 147.
tjindē, 193.
tjoekē, 309.
tjoekei, 88.
to-, toe-, taoe = mensch, 156 n. 3.
to-ala, 371, 376.
toangang, 394.
to-badji, 142; zie ook toe-badji.
todētjeng, 394, 418; zie ook bij dētjēng.
todiang lajana, 325.
todo, 149, 151, 153; — appaka, 196.
todoang; posi —, 348.
toe, 169; zie ook taoe, to.
toea (toewa), zie orang toea, tetoewa, matoewa, matowa, matjowa, enz.
toeak, 113.
toeama, 351 nt.
toean tanah, 484.
toeba, 215.
toe-badji, 229—243; zie ook to-badji.
toedjoe(a); ha!at —, 219 vlg.
toekang, 452 vlg. — molin, 453 vlg.
toeri; soa —, 448.
toela bala, 344.
toemabitjara, 392.
toemai, 417.
toemailalang; — matowa, 392; verg. toma(r)ilalang.
toe-malompo(wa), 172, 173, 176; verg. towalompo.
toe-mamēnanga ri gaoekanga, 186, 315 n. 1.
toe-manoeroeng(a), 156 vlg., 172; zie ook to-manoeroeng.
toemasiri, 418; zie ook to-masiri.
toe-matēmatēi, 362.

toemboer; matamē di — na I Bandjar, 333, 346.
toemenggoeng (tomonggong), 88.
toenoe, ditoenoei saponna aradjang, 316.
toe-ratē, 171; basa —, 155, 171; boeta —, 171.
toeroe mēnēnē, 369.
toeroenanna I Sambajang, 353.
toeroes, 84.
toe-samara, 229—243; zie ook taoe-samara, to-sama, taoe sama.
toetoe, 446; — hitoe, — lima, — siwa, — tello, — tolo, 447, 490.
togaoe, 372.
tokajang, 369, 397.
to-kalēbēdjē, 140.
to latere opoe gele moni, 372.
tolimapongē, 397.
tolo; toetoe —, 447, 490.
toloe; sampa —, 37.
tomaboeboeng, 397; verg. tomaboewoeng.
tomaboewoeng, 368, 370, 374; verg. tomaboeboeng.
to-mailalang, 253 vlg.; verg. to-marilalang, toe-mailalang.
tomakaka, 384.
tomakalita, 368—370, 374; ana patola —, indona —, 370.
to-malompo, 280, 284; verg. toemalompowa.
to-mangada, 156 vlg.
tomanginrang, 394.
to-manoeroeng, 374 vlg.; zie ook toemanoeroeng.
to-mapatēsang, 427.
to-mapēlē banoewana, 333, 346.
to-maponiasa, 311, 319.
tomarilalang, 374; — malolo, 375; verg. toemailalang, tomailalang.
tomarowa pētowang, 417.
to-masapa-lilana, 140.
to-masiri, 268, 354 vlg.; zie ook toemasiri.
to-matēsang, 427.
to-matindo (matinro), 395.
to-matinroē, 315.
to-matinta-mataja, 140.
to-matjowa-tjowa, 182.
to-matowa, to-matoewa, 310, 318, 321; bidja —, 360; tinggas —, 321, 359; verg. matowa.
tomēēso, 353.
tomitai tamate, 355.
to-moeana; patoeangang —, 351.
tomonggong, 81 vlg., en elders; zie toemenggoeng, temenggoeng.
tompo, 167; — boeloe, 167, 168.
tonasoesoe tarodana, 417.
tongeng karadja; taoe — —, 424.
tongkosiri, 418.
to-ni-gallaraka, 156.
to-nilēwo, — dipaoen, lita — —, 350.
to-ni-pabakoe-ēroki, 156.
to-oroanē, 351 nt.
topa, 354.
to-palēo, 350.
to-pasoena, 357; verg. masoena.
topē, 158.
topoera masapo; sitian — —, 354.
torannoe(-velden), 219 vlg.
to-rikalē, 154, 161.
to-ritindo (ritinro), 395.
to-sama, 418; zie ook taoe sama, toesamara, taoe-samara.
to-taan, 457.
to-tama, 358.
toto (Moluksch), 446.
toto diolo-olo; papoeangang — —, 342.
totoe aroenē, 458.
tsjia; noeroe —, 482.
totongan; galoeng —, 289.

W.

wa, 464 n. 1, 489.
wáá, 455.
waai, 436; — ela, 437; verg. wa.
waē, 489.
waho, 489.
wail, 455, 458; ama —, mo —, 435.
wakan, 441, 458; oepoe —, 433.
wakēlē, 182, 184, 190, 194.
wakil, 47, 75, en elders; — pengoeloe, — pembekel, 101.
wakilē, 248.
walaka, 389.
wame, 455.
wang (zie ook oeang); — antaran, — boeis, 129; — demang, — kehormatan, — kemit, — pembekel, 123; — mēdja, 107, 123, 126; — tiga tali, 76, 123.
wanoewa, 279, 281; galoeng —, 289; sappoelowē — nna, 376; verg. banoe(w)a.
wapa, 348.
warangparang riolo enz., 294.
wari, 455.
waris, 263 en elders; verg. keloear, achliwarissan.
warowo; nasampoi —, 423.
waslalin, 487.
wasmina, 479.
watamlipoe, 280—283; watanlipoe, 379.

watang, nisala —, 367.
watarang, wattarang, 299, 300 nt., 407, 413; galoeng —, 291.
watas, 86 en elders.
watwan panjawi, 74.
wé, 455.
wēla; ongko —, 400.
wēlo; bēlo —, 418.
weloei-weloea, 457.
wetta, 413 n. 1.
wetterreng, 413 n. 1.
wēwēsoe, 428.
wini; taoe —, 333.
woni, 458.

Z.

zakat, 239, 243.